

Utangulizi wa Theolojia ya Kiorthodoksi

Metropolitan Makarios (Bulgakov)

"Iliyojengwa juu ya msingi wa mitume na manabii, naye Kristo Yesu mwenyewe akiwa jiwe la msingi." (Efe. 2:20)

"Lakini nikichelewa, upate kujua jinsi mtu anavyopaswa kuishi katika nyumba ya Mungu, ambayo ni Kanisa la Mungu aliye hai, nguzo na msingi wa kweli." (1 Tim. 3:15)

"Mpendwa, msiamini kila roho, bali zipimeni zile roho, kama ni za Mungu; maana manabii wa uongo wengi wametoa nje katika ulimwengu." (1 Yohana 4:1)

Yaliyomo:

Utangulizi	5
§ 1. Mada ya Utangulizi wa Sayansi	5
§ 2. Dhana ya Theolojia ya Kiorthodoksi	6
§ 3. Mada na Sehemu za Utangulizi wa Theolojia ya Kiorthodoksi	6
§ 4. Chanzo, Kitabu cha Mafunzo na Mbinu ya Utangulizi wa Theolojia ya Kiorthodoksi	7
§ 5. Muhtasari wa kihistoria wa mbinu nyingine za utangulizi wa teolojia ya Kiorthodoksi	8
Sehemu ya Kwanza. Kuhusu Mada Theolojia ya Orthodox	9
§ 6. Wigo wa sehemu hii	10
Sehemu I. Kuhusu Imani na Ufunuo kwa Ujumla	10
Sura I. Kuhusu Imani	10
§ 7. Imani inaweza kuchunguzwa kutoka mitazamo gani?	10
I. Ukweli wa msingi unaodokezwa na dhana ya imani	10
§ 8. Uthibitisho wao	10
§ 9. Ukweli wa kuwepo kwa Mungu	11
§ 10. Ukweli wa Kuwepo na Uhai wa Milele wa Nafsi ya Binadamu	14
II. Kiini cha Imani	15
§ 11. Dhana ya Imani	15
§ 12. Msingi na Asili ya Imani	16
§ 13. Msaada wa Mungu katika Masuala ya Imani na Wajibu wa Mwanadamu	16
§ 14. Kusudi na Matokeo ya Imani	19
§ 15. Mgawanyo wa Imani	20
III. Imani kama urithi wa viumbe wote wa kiroho na jamii nzima ya wanadamu: dhana ya Kanisa	21
§ 16. Uhusiano kati ya imani na Kanisa	21
§ 17. Asili na Muundo wa Kanisa	21
§ 18. Kusudi la Kanisa na Njia za Kulifikia	22
§ 19. Muundo wa Kanisa	22
§ 20. Mgawanyiko wa Kanisa la Duniani	23
Sura ya II. Kuhusu Ufunuo	23
§ 21. Mipaka ya Mada	23
I. Uwezekano wa Ufunuo	24
§ 22. Dhana ya ufunuo na nyanja ambazo uwezekano wake unaweza kuzingatiwa	24
§ 23. Uwezekano wa ufunuo kutoka kwa mtazamo wa Mungu	24
§ 24. Uwezekano wa wahyi kwa upande wa mwanadamu	24
§ 25. Uwezekano wa wahyi kutokana na ukweli wa wahyi wenyewe	25
II. Umuhimu wa Ufunuo	27
§ 26. Uhitaji huu unahusu nini, na unatokana na wapi?	27
A. Hali ya imani miongoni mwa wanadamu nje ya Ukristo, kama ufunuo wa kweli	27

§ 27. Mtazamo wa imani ya kipagani	27
§ 28. Mtazamo wa Imani Mpya ya Kiyahudi.....	31
§ 29. Mtazamo wa Dini ya Kiislamu.....	32
§ 30. Hitimisho na Maoni ya Jumla.....	33
B. Hakuna hekima ya kibinadamu haiwezi kuwaokoa watu kutoka kwa hali yao ya taabu katika mambo ya imani, bila msaada wa miujiza wa Mungu.....	34
§ 31. Nini kinahitajika kwa hili?	34
§ 32. Hekima ya kibinadamu haiwezi kuwaangaza watu kwa nuru ya mafundisho ya kweli ya imani.....	34
§ 33. Hekima ya kibinadamu haiwezi kuwaleta watu patamu na Mungu	36
§ 34. Hekima ya kibinadamu haiwezi kurekebisha maadili ya kibinadamu	37
III. Alama za Ufunuo	38
§ 35. Umuhimu wa sifa hizi, njia za kuzibaini, na uainishaji wake	38
A. Sifa za ndani za wahyi	38
§ 36. Migawo Yake	38
§ 37. Sifa hasi.....	39
§ 38. Ishara Chanya	39
§ 39. Thamani na Umuhimu wa Sifa za Ndani	40
B. Dalili za nje za ufunuo	40
§ 40. Uainishaji wao	40
§ 41. Ishara za Kiasili.....	40
§ 42. Ishara zisizo za kawaida	41
§ 43. A) Miujiza: uwezekano wake, umuhimu wake katika ufunuo, na uhalali wake	42
§ 44. B) Utabiri: uwezekano wake, umuhimu katika suala la wahyi, na uaminifu wake	45
Sehemu ya II. kuhusu imani ya Kikristo, kama wahyi pekee wa kweli.....	47
§ 45. Mitazamo kuhusu mada za sehemu hii	47
Sura ya I. Kuhusu Ukristo kama Imani.....	48
§ 46. Dhana ya Imani ya Kikristo	48
§ 47. Msingi na asili ya imani ya Kikristo.	48
§ 48. Mungu amefanya nini katika kazi ya imani ya Kikristo, na mwanadamu anahitajika kufanya nini?	49
§ 49. Lengo la imani ya Kikristo.	50
§ 50. Mgawanyo wa Imani ya Kikristo	51
Sura ya II. Kuhusu Ukristo kama Ufunuo Mmoja wa Kweli	53
§ 51. Umuhimu wa Mada na Mgawanyo wa Sura.....	53
I. Kuhusu Asili ya Kimungu ya Ufunuo wa Agano la Kale	53
§ 52. Vyanzo vya Taarifa kuhusu Imani Hii	54
A. Alama za Ndani za Uungu wa Imani ya Mababu	54
§ 53. Sehemu za Utafiti	54
§ 54. Mtazamo wa Nadharia	54
§ 55. Mtazamo wa Mafundisho ya Maadili	57
§ 56. Mtazamo wa Ibada ya Nje	58
§ 57. Tathmini ya thamani kuu ya imani ya ki-patriarki	58
B. Ishara za Nje za Uungu wa Imani ya Mababu	59
§ 58. Epifania na Kuonekana kwa Malaika	59
§ 59. Miujiza	60
§ 60. Utabiri: (a) yale yaliyotamkwa na Mungu kwa mababu	60
§ 61. Utabiri uliotamkwa na mababu wenyewe, yaani unabii wa Yakobo kuhusu wakati wa kuja kwa Masihi.....	60
§ 62. Uhalali wa kihistoria wa Epifania, miujiza na unabii vilivyotokea wakati wa enzi za mababu.....	64
§ 63. Hitimisho la Jumla Kutoka kwa Yaliyotangulia na Mpito kwa Yajayo	65
§ 64. Chanzo cha taarifa kuhusu imani hii katika muktadha wa utafiti	66
A. Ishara za Ndani za Uungu wa Imani ya Kabla ya Sheria	66
§ 65. Mpaka wa Mada	66
§ 66. Mtazamo wa Sheria ya Imani na Maadili.....	66
§ 67. Mtazamo wa sheria za ibada	70
§ 68. Mtazamo wa Sheria ya Kiraia	71
§ 69. Tathmini ya Thamani Kuu ya Imani Chini ya Sheria	73
B. Alama za Nje za Uungu wa Imani Isiyo ya Kisheria.....	74
§ 70. Orodha ya hizi.....	74
§ 71. Tabia ya Musa.....	74
§ 72. Miujiza ya Musa	75
§ 73. Utabiri wa Musa	78

§ 74. Tabia ya Manabii.....	79
§ 75. Miujiza ya Manabii.....	80
§ 76. Utabiri wao	81
§ 77. Nabii zinazobainisha wakati wa kuja kwa Masihi	82
§ 78. A) Utabiri wa Daniel kuhusu wiki sabini	82
§ 79. B) Maandiko ya unabii ya Hagai na Malakia kuhusu utukufu wa Hekalu la Pili huko Yerusalemu, ambako Masihi alipaswa kuja	86
§ 80. Utabiri kuhusu asili ya Masihi	88
§ 81. A) Kabila ambalo Masihi angetoka	88
§ 82. B) Mahali ambapo Masihi angezaliwa	90
§ 83. C) Namna ya kuzaliwa kwa Masihi.....	90
§ 84. Maandiko ya unabii kuhusu utu na utume wa Masihi.....	93
§ 85. A) Masihi ni mwanadamu na Mungu kwa pamoja	93
§ 86. B) Masihi – nabii	94
§ 87. C) Masihi – Kuhani Mkuu	95
§ 88. D) Masihi – Mfalme	96
§ 89. Utabiri kuhusu mazingira mbalimbali ya maisha ya Masihi.....	97
§ 90. Hitimisho la jumla kutokana na yaliyotangulia na mpito kwa yajayo	99
II. Kuhusu Asili ya Kimungu ya Ufunuo wa Agano Jipya	99
A. Alama za Ndani za Uungu wa Ufunuo wa Agano Jipya	99
§ 91. Mtazamo wa Nadharia ya Imani.....	99
§ 92. Mtazamo wa Mafundisho ya Maadili	101
§ 93. Mtazamo wa Ibada ya Nje	105
§ 94. Mtazamo wa uhusiano kati ya ufunuo wa Agano Jipya na hatima ya mwanadamu ya kidunia	106
B. Alama za Nje za Uungu ya ufunuo wa Agano Jipya.....	108
§ 95. Sehemu za Utafiti na Wigo wa Mada	108
Ishara kutoka kwa maisha ya Kristo Mwokozi.....	108
§ 96. Maelezo yao	108
§ 97. Wakati na mazingira ya kuja kwa Yesu Kristo duniani.....	108
§ 98. Tabia ya Yesu Kristo	111
§ 99. Miujiza ya Yesu Kristo	113
§ 100. Utabiri wa Kristo	119
§ 101. Ufufuo wa Yesu Kristo kutoka kwa wafu	123
Dalili kutoka katika historia ya Kanisa la Kristo.	128
§ 102. Orodha ya hivi.....	128
§ 103. Kushuka kwa Roho Mtakatifu juu ya Mitume.....	129
§ 104. Tabia na Miujiza ya Mitume Watakatifu.....	129
§ 105. Uongofu na Miujiza ya Mt. Paulo Mwinjilisti.....	132
§ 106. Kuenea kwa Maajabu kwa Ukristo	134
§ 107. Matendo ya miujiza ya Ukristo katika watu	138
Sehemu ya Pili. Kuhusu Vyanzo Theolojia ya Kiorthodoksi.....	139
§ 108. Dhana ya Vyanzo vya Theolojia ya Kiorthodoksi na Uainishaji Wake.....	139
Sehemu I. Kuhusu Maandiko Matakatiifu	141
§ 109. Dhana ya Maandiko Matakatiifu na Muundo wa Sehemu hii	141
Sura ya I. Kuhusu umuhimu wa kihistoria au uhalali wa vitabu vya Maandiko Matakatiifu	141
§ 110. Mtazamo juu ya mada ya masomo na mgawanyo wa sura	141
I. Kuhusu uhalali wa kihistoria wa vitabu vya Agano la Kale	142
§ 111. Uhalisi wa Pentateuki ya Musa: a) ushahidi wa nje.....	142
§ 112. B) Ushahidi wa ndani	146
§ 113. C) Ushahidi usiotegemea moja kwa moja	147
§ 114. Uadilifu wa Pentateuki	149
§ 115. Uhalisi wa vitabu vingine vya Agano la Kale	150
§ 116. Uadilifu wao.....	154
II. Kuhusu uaminifu wa kihistoria wa vitabu vya Agano Jipya	155
§ 117. Uhalali wa Injili Nne A) Ushahidi wa nje	155
§ 118. B) Ushahidi wa ndani	165
§ 119. C) Ushahidi wa zilizojificha	168
§ 120. Uhalisi wa vitabu vingine vya Agano Jipya.....	169
§ 121. Uadilifu wa Injili Nne na Vitabu Vingine vya Agano Jipya	172

Sura ya II. Kuhusu umuhimu wa kidogma wa vitabu vya Maandiko Matakatiifu	173
§ 122. Dhana ya Umuhimu Huu na Mgawanyo wa Sura	174
I. Kuhusu ufunuo wa kimungu wa vitabu vya Maandiko Matakatiifu	175
§ 123. Uungu wa vitabu vya Agano la Kale.....	175
§ 124. Uungu wa Vitabu vya Agano Jipya.....	177
II. Kuhusu vitabu kanuni vya Maandiko Matakatiifu	179
§ 125. Vitabu vya kanuni vya Agano la Kale	179
§ 126. Vitabu vya Kanoni vya Agano Jipya.....	183
III. Kuhusu vitabu visivyotangazwa rasmi vya Maandiko Matakatiifu.....	185
§ 127. Idadi ya vitabu hivi na umuhimu wake	185
Sehemu ya II. Kuhusu Maandiko Matakatiifu	187
§ 128. Umuhimu wa chanzo kingine cha kimungu cha imani ya Kikristo kando na Maandiko Matakatiifu, na dhana ya Mafundisho Matakatiifu.....	187
§ 129. Maumbo Matakatiifu yanapaswa kutambuliwa kama chanzo cha imani ya Kikristo	190
§ 130. Maumbo Matakatiifu yangeweza kuhifadhiwa, na kwa kweli yamehifadhiwa, kwa ukamilifu wake hadi leo: A) yangeweza kuhifadhiwa	193
§ 131. B) Kweli, Maumbo Matakatiifu yamehifadhiwa bila doa kwetu.....	194
§ 132. Sifa za Mafundisho Matakatiifu au ya Kitume	196
§ 133. Umuhimu na Matumizi ya Mafundisho Matakatiifu	198
Sehemu ya III. Kuhusu Kanisa la Orthodox, kama mlinzi na mfasiri ya Maandiko Matakatiifu na Utamaduni Mtakatifu	200
§ 134. Uhusiano na kifungu kilichotangulia na sehemu za kifungu hiki	201
I. Kanisa la Orthodox limeteuliwa kuwa mlinzi na mfasiri wa Ufunuo wa Kimungu	201
§ 135. Ufunuo wa ukweli huu na, kwanza kabisa, dhana ya Kanisa	201
II. Kuhusu Kutokosea kwa Kanisa	204
§ 136. Ushahidi wa Kutokosea kwa Kanisa.....	204
§ 137. Ufafanuzi wa Dhana ya Kutokosea kwa Kanisa.....	207
§ 138. Njia ambazo Kanisa linaonyesha kutokoseka kwake	208
§ 139. Kutokoseka kwa Mabaraza ya Kiinjili.....	208
§ 140. Kutokoseka kwa Kanisa katika hali yake ya kawaida (In statu, quo.....)	211
§ 141. Umuhimu wa Mafundisho ya Mababa Watakatifu na Madaktari wa Kanisa	212
III. Kuhusu Kanisa la Orthodox	215
§ 142. Uhusiano na kifungu kilichotangulia na sehemu za utafiti	215
§ 143. Kanuni ya Kuhukumu Kanisa la Orthodox.....	215
§ 144. Kiambatisho cha kanuni teule kuhusu Kanisa la Kiorthodoksi la Mashariki	218
§ 145. Utekelezaji wa kanuni zilezile kwa makanisa mengine.....	220
§ 146. Matokeo ya mafundisho yaliyopendekezwa kuhusu Kanisa la Orthodox: A) kuhusu Kanisa la Orthodox lenyewe	225
§ 147. B) – kuhusu msimamo wa waumini kwake.....	225
§ 148. C) – Kuhusu matumizi ya Maandiko Matakatiifu na Maandiko Matakatiifu ya Kawaida na waumini	226
IV. Kuhusu tamko za imani ambazo mafundisho ya kiitikadi ya Kanisa la Orthodox yanaweza kupatikana	228
§ 149. Uainishaji wao	228
§ 150. Mafundisho ya aina ya kwanza.....	228
§ 151. Taarifa za aina ya pili	228
Sehemu ya Tatu. Kuhusu Mfumo Theolojia ya Kiorthodoksi.....	231
§ 152. Uelewa wa mbinu mbalimbali za kusoma imani ya Kikristo na mgawanyo wa sehemu hii	231
Sehemu I. Kuhusu mfumo wa teolojia ya Kiorthodoksi kwa ujumla.....	231
I. Asili ya Mfumo wa Theolojia ya Kiorthodoksi	231
§ 153. Dhana ya Theolojia ya Kiorthodoksi	231
§ 154. Tofauti kati ya mbinu hii ya kusoma imani ya Kikristo na mbinu nyingine, na sifa zake za kulinganishwa	232
§ 155. Tofauti Kati ya Mfumo wa Theolojia ya Kiorthodoksi na Mifumo Mingine	233
§ 156. Ubadilikifu na ukamilishaji wa mfumo wa teolojia ya Kiorthodoksi na sheria isiyobadilika.....	233
II. Masharti yanayohitajika kwa mafanikio katika utafiti wa kimfumo wa teolojia ya Kiorthodoksi	234
§ 157. Mgawanyo	234
§ 158. Sifa za wanafunzi	234
§ 159. Wigo wa sayansi za maandalizi.....	235
§ 160. Masomo ya Theolojia	236
III. Muundo wa Mfumo wa Theolojia ya Kiorthodoksi	237

§ 161. Mgawanyo Mkuu wa Sayansi za Theolojia	237
§ 162. Nyanja Muhimu za Theolojia ya Kiorthodoksi	238
§ 163. Sayansi Msaidizi za Theolojia ya Kiorthodoksi.....	239
§ 164. Mpangilio wa Sayansi Muhimu na Sahihifu Ndani ya Mfumo Mmoja.....	240
Sehemu ya II. Kuhusu sehemu zinazounda mfumo Theolojia ya Orthodox, hasa	243
§ 165. Sehemu na asili ya sehemu hii.....	243
I. Sayansi za Awali za Theolojia ya Kiorthodoksi	243
A. Zinazohusu historia ya imani ya Kikristo na Kanisa kwa ujumla	243
1. Historia ya imani na Kanisa kwa ujumla	243
§ 166. Mgawanyo wa taaluma hii.....	243
§ 167. Historia ya Agano la Kale	243
§ 168. Historia ya Agano Jipya.....	244
§ 169. Historia ya Kanisa la Kirusi Maalum.....	246
2. Sayansi msaidizi kwa historia ya kanisa	247
§ 170. Dhana ya taaluma hizi	247
§ 171. Jiografia ya Kikani	247
§ 172. Kronolojia ya Kanisa.....	249
B. Wale wanaoshughulikia vyanzo vya imani ya Kikristo:	250
I. Maandiko Matakatiifu	250
§ 173. Dhana ya sayansi zinazohusiana na somo hili	250
§ 174. Hermeniutiki Takatifu.....	250
§ 175. Akibaolojia ya Biblia.....	251
§ 176. Masomo ya Biblia	251
II. Maandiko Matakatiifu	252
§ 177. Patrology au Patristics	252
III. Imani za Kifundisho za Kanisa	253
§ 178. Muhtasari wa Kihistoria wa Imani za Kanisa la Orthodox.....	253
II. Nyanja zinazounda teolojia ya Kiorthodoksi:	255
A. Zile zenye mafundisho ya Kikristo kama mada yao	255
§ 179. Uainishaji wao	255
§ 180. Theolojia ya Kikanuni.....	255
§ 181. Theolojia Linganishi au ya Kikosoaji.....	258
§ 182. Theolojia ya Maadili.....	259
B. Zile zinazohusu sakramenti za Kikristo au ibada	260
§ 183. Liturgiki	260
B. Kazi zinazohusu utawala wa Kikristo	262
§ 184. Sheria ya kanoni au taaluma ya sheria za kanisa	262
III. Sayansi zilizotumika za teolojia ya Kiorthodoksi:	263
A. Zile zinazolenga kumfundisha mchungaji jinsi ya kutekeleza utume wake kwa Kanisa na kutumia imani ya Kikristo katika maisha ya wengine	263
Kifungu cha 185. Dhana ya sayansi hizi	263
§ 186. Theolojia ya Upastori.....	263
§ 187. Homiletikisi	265
B. Linalolenga kuwafundisha kondoo wenyewe jinsi ya kuelewa imani ya Kikristo na kuung'ara katika utauwa	266
§ 188. Uaskiti au mwongozo wa maisha ya utakatifu	266

Utangulizi

§ 1. Mada ya Utangulizi wa Sayansi

Mada ya utangulizi wa sayansi fulani kwa kawaida hufafanuliwa kama dhana za awali zinazohusiana nayo, yaani, dhana ambazo haziwezi kuwa sehemu ya sayansi yenyewe, lakini kwa asili zina uhusiano nayo na ni lazima ziwekwe kuwa dhana za msingi. Kwa hiyo, inahitajika tu kufafanua, kwa usahihi iwezekanavyo, asili ya sayansi husika, na kisha itajidhihirisha yenyewe ni nini kinaweza kuwa sehemu yake na ni nini kinachopaswa kuzingatiwa awali katika utangulizi.

§ 2. Dhana ya Theolojia ya Kiorthodoksi

Kwa neno ¹ i ya Orthodoxi² inamaanisha ufafanuzi wa kimfumo wa imani au dini ya Kikristo, unaotegemea Neno la Mungu: Maandiko Matakatiifu na Maumbo Matakatiifu, chini ya mwongozo wa Kanisa la Orthodoxi. Tunasema kuhusu 'ufafanuzi wa kimfumo': hii ni sifa ya jumla ya Theolojia ya Orthodox, ambayo kwa sababu yake inahesabiwa katika daraja la sayansi, na bila sifa hii haiwezi kuitwa sayansi. Ufafanuzi wa imani ya Kikristo: hii ni sifa maalum ya Theolojia ya Orthodox, ambayo kwa hiyo inatofautishwa na sayansi zote nyingine na, hasa, na theolojia zote zisizo za Kikristo. Uwasilishaji wa imani ya Kikristo unaotegemea Neno la Mungu—Maandiko Matakatiifu na Maandiko Matakatiifu ya Kawaida—chini ya mwongozo wa Kanisa la Kiorthodoksi: hii ni sifa ya kipekee zaidi ya teolojia ya Kiorthodoksi, inayolitenganisha si tu na teolojia zote zisizo za Kikristo, bali pia na teolojia za Kikristo zisizo za Kiorthodoksi. Kwa maana kuna jumuiya za Kikristo ambazo, ingawa pia zinatambua Neno la Mungu au ufunuo wa kimungu kama chanzo cha imani na teolojia wanayoitangaza, zinatambua tu ufunuo wa ndani, unaong'azwa na Roho Mtakatifu, na hivyo kudharau sana Maandiko Matakatiifu na kukataa Kabisa Mwanzo Mtakatifu (Waquaker, Illuminati, n.k.); kuna wengine wanaotambua Maandiko Matakatiifu pekee kama chanzo kama hicho, huku wakikataa Mapokeo Matakatiifu (Walutheri, Wmarefomu), na kuna kundi la tatu ambalo, ingawa linakubali Maandiko Matakatiifu na Maandiko ya Kawaida yote, linafanya hivyo kwa mujibu wa ufahamu wa kanisa lake la eneo husika (Wakatoliki wa Kirumi), na si lile la Kanisa la Kiorthodoksi la kweli, la ulimwengu mzima, ambalo peke yake limeanzishwa na Bwana Mwenyewe, na ambalo peke yake ndilo linaweza kuwa mlinzi na mfasiri asiyekosea wa ufunuo Wake.

§ 3. Mada na Sehemu za Utangulizi wa Theolojia ya Kiorthodoksi

Baada ya kuchambua hivi dhana ya Theolojia ya Kiorthodoksi kama ilivyowasilishwa, tunafikia dhana maalum tatu:

(a) dhana ya mada ya Theolojia ya Orthodox: Imani ya Kikristo;

(b) dhana ya vyanzo vya Theolojia ya Kiorthodoksi: Maandiko Matakatiifu na Maandiko Matakatiifu ya Kawaida, kama yanavyoeleweka na Kanisa la Kiorthodoksi; na

(c) dhana ya muundo wa Theolojia ya Orthodox kama mfumo. Ni ndani ya dhana hizi tatu hasa ambapo mada na vipengele vya utangulizi wa Theolojia ya Orthodox vinafafanuliwa: kwani vinabainisha, kimsingi, kile ambacho hakiwezi kuwa sehemu ya taaluma hii, lakini kimehusiana nayo kiasili na kinadharia kinahitajika kabla yake.

¹ 'Orthodox' – ὀρθόδοξος – kimistari (kutoka ὀρθῶς θεῶ, 'kufikiri kwa usahihi') na katika matumizi yake ndani ya ulimwengu wa Kikristo, inamaanisha mtu anayefikiri kwa usahihi kuhusu mambo ya imani, muumini wa kweli, au mmoja wa imani ya kweli, kinyume na neno (ἐτερόδοξος; kutoka ἐτέρως θεῶ, 'kufikiri tofauti'), ambayo humaanisha mtu anayefikiri kimakosa kuhusu imani, mzushi, asiye-Orthodox au heterodox, kama wazee wetu walivyosema wakati mwingine (tazama Maelezo ya Vitabu vya Zamani Vilivyochapishwa na G. Teleshov, uk. 88, Moscow 1829).

² Theolojia – θεολογία – ilikuwa na maana kadhaa tofauti kwa walimu wa kale wa Kanisa. Kimaana ya asili, ilimaanisha kwao: a) neno 'Mungu' – λόγον περὶ τοῦ Θεοῦ; b) neno kutoka kwa Mungu – λόγον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ au Neno la Mungu: kwa sababu hii, Maandiko Matakatiifu yote yaliitwa 'Theolojia', na Agano la Kale liliitwa 'Theolojia ya Kale' (δεολογίαν πολιαν), huku Agano Jipya likiitwa 'Theolojia Mpya' (θεολογίαν νέαν); na neno 'wana-theolojia' lilitumika kwa waandishi wote wa Agano zote mbili, Manabii na Mitume; c) neno kwa Mungu au kwa ajili ya Mungu – λόγον πρὸς τὸν Θεόν: kwa maana hii, Theolojia ilielezea utoaji na utawaji wa heshima ya kimungu kwa mtu, hasa utambuzi na ushuhuda wa ulungu wa Mungu Baba, Mungu Mwana, na Mungu Roho Mtakatifu. Hivyo, yakichukuliwa kwa pamoja, kwa mujibu wa maana yake ya kiisimu, 'Theolojia ni neno la Mungu kuhusu Mungu kwa utukufu wa Mungu'. Hata hivyo, kwa maana ya somo lenyewe, katika lugha ya walimu wa kale wa Kanisa, Theolojia ilimaanisha: (a) mafundisho si tu ya Mungu na sifa Zake, bali pia mambo ya kimungu na kila kitu kinachohusiana na ibada ya Mungu; (b) mafundisho halisi ya Mungu, Uungu Wake na sifa Zake; (c) hasa, mafundisho ya Utatu Mtakatifu; d) kwa undani zaidi, mafundisho ya ulungu wa Yesu Kristo. Ni katika maana hii ya mwisho ndipo cheo cha 'Mtheolojia' kinapotumika hasa kwa, kati ya Mitume wote Watakatiifu, Yohane, ambaye, kwa maneno ya Mtakatifu Theophylact, 'alianza na Theolojia' (ἀπὸ τῆς Θεολογίας ἤρξατο...), na akaandika Injili yake ili tuamini kwamba Yesu ndiye Kristo, Mwana wa Mungu, au Neno la Mungu (Yohana 20:31); na, kati ya Mababa wote wa Kanisa, Gregori wa Nazianzu, aliyedai uungu wa Neno (θεότῃ τοῦ Λόγου) kwa nguvu maalum dhidi ya Waarian. Ni wazi kwamba maana zote maalum za neno 'Theolojia' zinaweza kufupishwa chini ya vichwa viwili: 'Theolojia ilikuwa, kwanza, mafundisho ya Mungu mwenyewe, na pili, mafundisho ya Mungu na ya vitu vyote vinavyomhusu Mungu'. (Kwa ajili ya kauli nyingi na mbalimbali za Mababa Watakatiifu wenyewe, ambazo ni ushahidi wa yale yaliyosemwa hapa, tazama *Thesaurus Ecclesiasticus* ya Svitser, chini ya vichwa: θεολογέω, θεολογία, θεολόγος). Kwa maana ya kwanza, neno 'Theolojia' linahusu tu sehemu ya kwanza ya Dogmatiki ya Kikristo ya sasa; kwa maana ya pili, linahusu sayansi nzima ya Imani ya Kikristo, kama ambavyo limekuwa likitumika mashuleni tangu karne ya kumi na mbili. Siku hizi, neno 'Theolojia' linatumika kuashiria jumla ya sayansi zote ambazo somo lake ni Imani ya Kikristo.

Kila sayansi haipaswi kuwa kitu kingine isipokuwa uhalali na utekelezaji wa dhana iliyowekwa kwa ajili yake. Kwa hivyo, wigo wa Theolojia ya Orthodox unaweza kujumuisha masomo yasiyozidi wala kupungua kuliko yale yanayohitajika na ufafanuzi wake sahihi. Tumesema, kwanza kabisa, kwamba Theolojia ya Kiorthodoksi ni ufafanuzi wa imani ya Kikristo: na ndani ya taaluma yenyewe tutaona uhalali wa maneno haya; tutaona kweli za imani ya Kikristo moja baada ya nyingine, ufafanuzi wake wa kina, uthibitisho na utetezi wake... Lakini basi, neno 'imani ya Kikristo' linamaanisha nini; kiini chake ni nini; asili yake na thamani yake ni ipi? Haya ni maswali ambayo ni muhimu sana na hayaepukiki unapochunguza imani hii; lakini ni maswali ambayo Theolojia ya Kiorthodoksi yenyewe haiwezi kuyashughulikia huku ikibaki mwaminifu kabisa kwa ufafanuzi wake, bali inaonekana inachukulia kuwa tayari yameshughulikiwa. Pili, imesemwa kwamba teolojia ya Kiorthodoksi lazima iwe ufafanuzi wa imani ya Kikristo, unaotegemea Neno la Mungu – Maandiko Matakatiifu na Maumbo Matakatiifu – chini ya mwongozo wa Kanisa la Kiorthodoksi: na hivyo itakuwa kweli. Misingi ya imani, sheria za maadili na, kwa hakika, mafundisho yote ya Kikristo yatawekwa wazi kwa msingi wa vyanzo vya kimungu pekee, na katika muundo ambao Kanisa la Orthodox linashikilia na kufundisha mafundisho haya. Lakini basi, ufunuo wa kimungu au Neno la Mungu ni nini; hasa, Maandiko Matakatiifu na Maumbo Matakatiifu ni nini; umuhimu wao kama vyanzo unatokana na nini na umejengwa juu ya nini, na je, ni kweli kwamba Kanisa la Orthodox lazima liwe mwalimu wetu katika masuala ya imani? Haya ni maswali zaidi, ya kawaida na yasiyoepukika unapochunguza imani ya Kikristo; hata hivyo, kwa mara nyingine tena, ni maswali ambayo teolojia ya Orthodox inachukulia kuwa tayari yameshatauliwa, na haiwezi kuyatatua yenyewe, kutokana na ufafanuzi uliopewa. La tatu, imesemwa kwamba Theolojia ya Kiorthodoksi lazima iwe ufafanuzi wa kimfumo wa imani ya Kikristo: na hitaji hili la mwisho litatimizwa. Tutaona mgawanyo wa jumla na maalum wa sayansi za theolojia, upangaji wake katika mpangilio maalum, na uchunguzi wake kwa kutumia mbinu maalum. Lakini basi, mfumo wa Theolojia ni nini? Kwa nini umegawanywa katika sehemu hizi na si zingine? kwa nini kila mojawapo ya sehemu hizi imepewa mada hii badala ya nyingine, mpangilio huu badala ya mwingine, mbinu hii badala ya nyingine?.. Itakuwa si haki kwetu kutarajia majibu ya maswali haya kutoka kwa sayansi ya Theolojia ya Kiorthodoksi yenyewe, kutokana na ufafanuzi wake: inaonekana wazi kuwa inadhanika kwamba tayari zimeshapatikana suluhu.

Kwa hivyo, utangulizi mpana wa Theolojia ya Kiorthodoksi lazima uwe na sehemu tatu:

- 1) mafundisho yanayohusu mada ya teolojia ya Orthodox;
- 2) mafundisho kuhusu vyanzo vya teolojia ya Kiorthodoksi; na
- 3) mjadala kuhusu mfumo wa teolojia ya Kiorthodoksi.

§ 4. Chanzo, Kitabu cha Mafunzo na Mbinu ya Utangulizi wa Theolojia ya Kiorthodoksi

1) Chanzo cha sehemu zote za utangulizi wa Theolojia ya Kiorthodoksi lazima kiwe Neno la Mungu lenyewe, yaani, Maandiko Matakatiifu na Maumbo Matakatiifu, kama yalivyohifadhiwa na kufundishwa na Kanisa la Kiorthodoksi. Kwa maana sehemu ya kwanza itapata wapi mafundisho ya Imani ya Kikristo, kiini chake, sifa zake na asili yake ya kimungu; sehemu ya pili itapata wapi mafundisho kuhusu vyanzo vya Imani ya Kikristo na Theolojia; sehemu ya tatu itapata wapi uelewa mpana na dhahiri wa mada ya Theolojia ya Kiorthodoksi, yaani, Imani ya Kikristo—dhana ambayo mfumo mzima wa kimfumo wa sayansi za teolojia lazima ujenwe juu yake—isipokuwa kutoka kwa Ufunuo wa Kikristo, uliohifadhiwa na kufundishwa na Kanisa? Lakini—

2) Akili ya kawaida na utafiti wa kihistoria lazima ziwe *mwongozo* muhimu katika suala hili.

Hii ni muhimu katika sehemu mbili za kwanza: kwa sababu – imani ya Kikristo, kama ufunuo wa kimungu, na Kanisa la Kikristo la Kiorthodoksi, kama taasisi ya kimungu duniani, ni matukio ya kihistoria, na kazi ya sehemu mbili za kwanza za utangulizi huu wa Theolojia ya Kiorthodoksi si tu kufafanua na kuelezea dhana za imani ya Kikristo na vyanzo vyake (ambayo ni hatua ya awali tu ya kazi hiyo); bali hasa – kuthibitisha na kutetea dhana hizi zote dhidi ya pingamizi za watu wenye fikra huru, kuthibitisha kwamba imani ya Kikristo bila shaka inatoka kwa Mungu, na kwamba vyanzo vya teolojia ya Kiorthodoksi lazima vitambuliwe kuwa ni Maandiko Matakatiifu na Maandiko ya Kawaida Matakatiifu, na zaidi ya hayo, kama yanavyofahamika tu na Kanisa la Kiorthodoksi. Katika uchunguzi kama huo, bila shaka, haitatosha kujikita tu katika ushuhuda wa Ukristo wenyewe kuhusu nafsi yake, wakati swali lenyewe linapoulizwa iwapo kweli ni wa kimungu, na, kwa hivyo, iwapo mafundisho yake na ushuhuda wake wenyewe vinastahili imani yetu kamili. Hii ingekuwa ya kutosha zaidi kwa wapinzani wetu, ambao kwa wazi wanapiga vita uungu wa imani ya Kikristo na mamlaka ya vyanzo vyake. Hapa, tukifuata mfano wa watetezi wa kale wa Ukristo, ni lazima tuite sababu zilizo imara

na historia isiyoegemea upande wowote ili zitusaidie: ni sauti yao pekee ndiyo inaweza kuwa na nguvu ya kuwashawishi watu ambao hawajisalimishi kwa imani.

Akili lazima pia itumike katika sehemu ya tatu ya utangulizi wa Theolojia ya Orthodox: kwa kuwa kazi ya kujenga mifumo ya maarifa kwa ujumla—na hivyo basi, mfumo wa maarifa ya theolojia—na ya kuyagawa na kuyagawanya katika sehemu ndogo ni kazi ya akili yetu, pamoja na miundo na sheria zake za kimantiki.

3) *Mbinu inayotumika katika sehemu mbili za kwanza za utangulizi wa Theolojia ya Orthodox lazima iwe ya kuthibitisha na ya kukanusha. Kazi yao, katika kufafanua kila ukweli, ni, kwa upande mmoja, kuwasilisha ukweli huo kwa njia chanya na kuonyesha misingi ambayo umeanzishwa; na, kwa upande mwingine, kuchambua kwa kina pingamizi hasa zinazotolewa dhidi yake na dhidi ya misingi yake; na ndipo tu basi waendeleo na uchunguzi wa ukweli mwingine, wa tatu, na kadhalika. Hata hivyo, inapaswa kuzingatwa:*

(a) kwamba katika muktadha huu inatosha kuzingatia tu pingamizi za kisasa, na si zile ambazo zimekwishapitwa na wakati, baada ya kupingwa mara mia moja;

b) kwamba, hata miongoni mwa pingamizi za kisasa, inatosha *kuchunguza* tu zile muhimu zaidi na zile zinazoonekana kuwa imara zaidi, kwa sababu mara tu hizi zitakapopingwa, zingine zote zitafuata kiasili;

c) kwa ujumla, kuepuka, kadri iwezekanavyo, mabishano ya maneno na ufasaha wa kiakili, ambayo hufanya sayansi kuwa kavu, ya kuchosha na isiyo na uhai; na ni bora zaidi kuweka ushahidi chanya wa ukweli fulani kwa namna ambayo inakuwa rahisi kukanusha pingamizi zote zinazotolewa dhidi yake³.

Kuhusu *mbinu* ya kuwasilisha sehemu ya tatu ya utangulizi, kunaweza kuwa na mbinu tatu. Mtu anaweza kuwasilisha humo, akifuata baadhi ya dhana za awali kuhusu Theolojia kama mfumo, muhtasari wa kimfumo tu wa sayansi za theolojia na muhtasari mfupi wa uhusiano wao wa jumla; zaidi ya hayo, mtu anaweza, huku akitofautisha kati ya sayansi za theolojia, kuelezea historia ya kila sayansi; hatimaye, mtu anaweza kuongeza uchunguzi mfupi wa fasihi ya kila sayansi, kufuatia historia yake. Tuta fuata hasa njia ya kwanza: kwani inaelekezwa na maudhui yenyewe ya sehemu hii ya utangulizi wa Theolojia ya Kiorthodoksi; huku tukitumia njia zingine kwa sehemu tu, tukionyesha, huku tukitenganisha sayansi za theolojia, vyanzo vikuu na kazi za marejeleo kwa kila moja, kwa kuzingatia historia na fasihi yake. Hata hivyo, ni sahihi zaidi na muhimu kuchunguza historia na fasihi kamili ya sayansi za teolojia katika utangulizi tofauti kwa kila taaluma, kabla ya ufafanuzi wa kina wa taaluma hiyo, kama ilivyo desturi kwa walimu wa teolojia.

§ 5. Muhtasari wa kihistoria wa mbinu nyingine za utangulizi wa teolojia ya Kiorthodoksi

Inapaswa kukubaliwa kwamba, katika mtazamo wetu wa utangulizi wa teolojia ya Kiorthodox, tumepotoka kiasi kutoka kwa dhana hizo—ingawa zenyewe ni tofauti—zilizozoeleka kwa wanateolojia wa Kirusi kuhusu mada hii.

Baadhi yao waliona utangulizi wa theolojia kama si kitu kingine zaidi ya ensaiklopedia fupi sana, inayoweka dhana kuhusu asili ya theolojia, maudhui yake, madhumuni, muundo na mgawanyo wake, wakati mwingine pia ikionyesha mbinu za kusomea taaluma hii. Utangulizi wa aina hii hupatikana kwa kawaida katika vitabu vya teolojia; kwa mfano, katika kitabu cha masomo cha mwaka 1696 cha Akademia ya Kyiv⁴, katika 'Experiments in Theology' cha Archimandrite Iakinf Karpinsky⁵, cha Mheshimiwa Silvestr Lebedinsky⁶, na wengine.

Wengine, mbali na ensaiklopedia fupi, walijaribu kujumuisha katika utangulizi wa Theolojia utafiti wa misingi ya Theolojia, kama vile: umuhimu wa Maandiko Matakatiifu, Maandiko Matakatiifu ya Kawaida, Mabaraza ya Kiinjili, Wazazi Watakatiifu, na kadhalika. Insha kama hizi zilijumuishwa kwa mara ya kwanza

³ Tumeona ni muhimu kuzingatia hasa uchunguzi huu wa mwisho tulipokuwa tukitayarisha dondoo zinazochapishwa sasa, ambapo pingamizi dhidi ya kweli na majibu ya pingamizi hayo, kwa kiasi kikubwa, yameachwa au, kwa usahihi zaidi, yamewasilishwa, kadri iwezekanavyo, kwa mtazamo wa kuthibitisha. Maelezo haya, kama kila mtu atakubaliana, yamekusudiwa kuwa muhtasari tu wa kile wanafunzi watakachosikia, au ambacho tayari wamesikia, kutoka kwa mwalimu wao kwa undani unaofaa wakati wa mihadhara yake ya mdomo – na, kwa hivyo, zinapaswa kuwa na mambo muhimu tu na dokezo la kutosha kuwasaidia wanafunzi kukumbuka kwa urahisi yale waliyoyasikia darasani.

⁴ Tazama *Historia ya Chuo cha Kiev*, uk. 69. St Petersburg, 1843.

⁵ *Compendium Orthodoxae Theologiae doctrinae*... Leipzig, 1786.

⁶ *Compendium Theologiae classicum didactico-polemicum*... Moscow, 1806.

katika nchi yetu na Mheshimiwa Theophan Prokopovich⁷ katika utangulizi wake wa Theolojia, na wakifuata nyayo zake Mabwana Mheshimiwa Sylvester Kulyabka, George Konissky⁸ na Irenaeus Falkovsky⁹.

Kundi la tatu, ingawa ni dogo kwa idadi, huongeza juu ya yote haya—mwanzoni au mwishoni mwa utangulizi wa Theolojia—masomo kuhusu imani kwa ujumla, kuhusu ufunuo na, hasa, kuhusu asili ya kimungu ya imani ya Kikristo. Miongoni mwa hawa ni, kwa mfano, Mheshimiwa Theophylact¹⁰ na Kasisi Mkuu Ternovsky¹¹. Tunakubaliana na waandishi hao wa mwisho katika takriban kila nukta: tumechagua tu kuongezea mafundisho kuhusu vyanzo vya Theolojia ya Orthodox kwa insha maalum inayoeleza kwamba vyanzo hivi lazima vitumike katika Theolojia ya Orthodox pekee kwa mujibu wa ufahamu wa Kanisa la Orthodox, na kwamba, kwa hivyo, Kanisa lazima liwe mwalimu wetu katika masuala ya imani.

Kwa nini tumechagua hasa mbinu hii ya utangulizi wa teolojia ya Kiorthodoksi tayari imeelezwa hapo juu. Kuhusu kwa nini hatukuchagua mbinu nyingine zozote zilizotajwa, tungetaja yafuatayo:

a) kwamba ensaiklopedia moja haiwezi kutumika kama utangulizi wa Theolojia ya Kiorthodoksi, bali ni utangulizi tu wa Theolojia kama taaluma;

b) kwamba tafiti zilizowekwa kwenye ensaiklopedia kuhusu misingi na kanuni za theolojia—yaani, Maandiko Matakatiifu, Maumbo Matakatiifu, umuhimu wa Mabaraza ya Kiikumeni na Baba Watakatiifu—bila masomo ya awali juu ya imani na ufunuo, na hasa juu ya asili ya kimungu ya imani ya Kikristo na mafundisho yasiyokosea ya Kanisa—hayanaweza kuridhisha: kwa sababu hayo yenyewe hayana misingi na kanuni stahiki;

c) kwamba, hatimaye, utangulizi wa theolojia, ambao, katika ensaiklopedia fupi, unajumuisha tafiti kuhusu imani kwa ujumla na imani ya Kikristo hasa, pamoja na kanuni za theolojia, lakini haijumuishi utafiti wa Kanisa la Orthodox kama mwalimu wa imani, kiini cha utangulizi hakiko katika Theolojia ya Orthodox, bali katika Theolojia ya Kikristo au iliyofunuliwa kwa ujumla: utangulizi kama huo kwetu sisi si kamili. Tunaona ni muhimu kuongeza kwamba mada tulizojumuisha katika Utangulizi wetu wa Theolojia ya Kiorthodoksi pia zinashughulikiwa kama utangulizi katika *Katekismus Kuu ya Kikristo ya Kanisa la Kiorthodoksi la Kikatholiki la Mashariki*, ambayo ni ufafanuzi mfupi wa theolojia ya Kiorthodoksi na inapaswa kutumika kama mfano kwetu.

Sehemu ya Kwanza. Kuhusu Mada Theolojia ya Orthodox

'Kwa maana yeye aliyeshikamana na Bwana ni roho moja naye' (1 Wakorintho 6:17)

"Kwa njia nyingi na mbalimbali Mungu, ambaye zamani aliwaongea baba zetu kwa manabii, katika siku hizi za mwisho ameniongea nasi kwa Mwanawe..." (Ebr. 1:1)

"Mimi ndiye njia, ukweli na uzima; hakuna anayemjia Baba ila kupitia kwangu." (Yohana 14:6)

"Maana hakuna jina lingine chini ya mbingu lililotolewa kwa wanadamu ambalo kwa nalo tunapaswa kuokolewa." (Matendo 4:12)

⁷ Kazi yake: *Prolegomena kuhusu Ufafanuzi, Lengo, Sababu, Mgawanyo, Mbinu na Kanuni za Theolojia*. Linganisha *Christ. Orthod. Theolog. in Acad. Kioviensi* na Theoph. Prokopovicz, juz. I. Leipzig, 1782.

⁸ Tazama noti za mihadhara yao katika Historia ya Chuo cha Kyiv, kur. 139–142.

⁹ Christ. Orthod. Dogmatico-Polem. Theolog. compendium... na Irineo Fakovski. Juz. I, Sura I–XIII. Moscow, 1802.

¹⁰ Orthod. Orient. Ecclesiae dogmata, sev doctr. Christ, de credendis, St Petersburg, 1818, §§ 1–23: Articulus praeliminaris—de principiis ac fundamentis Christ, religionis.

¹¹ Aliweka utangulizi huu wa jumla wa theolojia mwanzoni mwa dogmatiki yake, iliyochapishwa mwaka 1838 na 1843.

§ 6. Wigo wa sehemu hii

Mada ya Theolojia ya Kiorthodoksi, kama tulivyotaja tayari, ni imani au dini ya Kikristo. Kwa hivyo, lengo la sehemu hii ni kufafanua uelewa sahihi wa Imani ya Kikristo. Hata hivyo, dhana ya Imani ya Kikristo, kama imani iliyofunuliwa, inahitaji dhana nyingine mbili, ambazo bila hizo haiwezi kuwa kamili na wazi, yaani, dhana za imani na ufunuo kwa ujumla: kwani Ukristo ni mojawapo ya imani zilizopo miongoni mwa wanadamu; ni ufunuo wa kweli na wa kimungu pekee miongoni mwa yale yote yanayoitwa ufunuo lakini yanadai cheo hiki kwa uwongo. Kwa hivyo, sehemu ya kwanza ya utangulizi wa Theolojia ya Orthodox lazima ijumuishe sehemu mbili: sehemu ya kwanza, ya utangulizi – kuhusu Imani na ufunuo kwa ujumla; sehemu ya pili, kuu – kuhusu Imani ya Kikristo kama ufunuo pekee wa kweli¹².

Sehemu I. Kuhusu Imani na Ufunuo kwa Ujumla

Sura I. Kuhusu Imani

§ 7. Imani inaweza kuchunguzwa kutoka mitazamo gani?

Imani au dini (religio) inaweza kuchunguzwa kwa mitazamo mitatu:

I katika misingi yake, yaani yale yaliyo kweli za msingi ambazo imejengwa juu yake;

II katika kiini chake – kwa dhana; na

III katika utekelezaji wake au uwepo halisi, kama urithi wa viumbe wote wenye akili na wa wanadamu – na mtazamo mpana wa Imani lazima, bila shaka, ujumuishe kutoka katika mitazamo hii yote.

I. Ukweli wa msingi unaodokezwa na dhana ya imani

§ 8. Uthibitisho wao

Kwanza kabisa, ni lazima tuweke wazi na kuthibitisha yale yaliyo kweli ya msingi ambayo imani imejengwa juu yake, na ambazo bila hizo haiwezi kuwepo: ukweli wa kuwepo kwa Mungu na ukweli wa kiroho na usiokufa wa roho ya binadamu. Kwa maana kama Mungu hayupo, hakuna roho ya kiroho na isiyokufa ndani yetu: katika hali hiyo, imani ni neno tupu, hivyo basi kufafanua mafundisho ya imani bila kwanza kufafanua kweli hizi mbili ni kama kujenga nyumba juu ya mchanga.

¹² Kuna wingi wa ajabu wa kazi ambazo ndani yake mafundisho kuhusu imani na ufunuo kwa ujumla, na hasa, Imani ya Kikristo— ufunuo pekee wa kweli wa kimungu—yamefafanuliwa na kutetewa. Katika karne za mwanzo za Ukristo, kazi hizi zilikuwa zikilenga dhidi ya washirikina, Wayahudi na wamwasi; katika Zama za Kati – dhidi ya wapagani, Wayahudi na Waislamu; katika nyakati za kisasa – dhidi ya wale wanaoitwa wasiopenda dini, wasiomwamini Mungu, wanamazingira na wanahisabati katika aina zao zote. Orodha kamili ya kazi hizi inapatikana katika Juz. 1 ya Biblioth. Theolog. Walchii, Jen. 1757; katika Bibliograph. Dogmat. Goldwitzeri, Solisburg, 1831, na katika kazi nyingine nyingi za marejeleo zinazofanana. Hapa, hata hivyo, tutataja makusanyo mawili tu yaliyochapishwa hivi karibuni: moja linawasilisha dondoo bora zaidi kutoka kwa kazi za waandishi mashuhuri zaidi wa nyakati za kisasa ili kuunga mkono imani ya Kikristo, chini ya kichwa: **La Raison du christianisme**, Paris, 1834; ilhali ile nyingine ina si vifungu tu bali pia kazi kamili, chini ya kichwa: **Demonstrations Évangéliques de Tertullien, Origène, Eusèbe, etc., reproduites intégralement par M. l'abbé M. in XVI tomes**. Paris, 1843. Katika nchi yetu, kazi asilia zilizotungwa kwa ajili ya kutetea imani ya Kikristo zilikuwa karibu hazipo kabisa, kutokana na kutokuwepo kwa sababu za kuandika maandiko kama hayo. Kazi pekee zinazojulikana ni: a) **Mwangaza** na Mt. Joseph wa Volokolamsk, iliyoandikwa katika karne ya 15 dhidi ya Wayahudi-Wakristo; b) risala mbili na Ioannikiy Golyatovsky (katika karne ya 17), moja dhidi ya Wayahudi na nyingine dhidi ya Waislamu; c) risala kuhusu ukanamungu na Theophan Prokopovich, iliyochapishwa mwaka 1774; na d) risala fupi kuhusu uungu wa mafundisho ya Kikristo, iliyochapishwa na Theoktist, Askofu Mkuu wa Kursk na Belgorod, mwaka 1801. Hata hivyo, uhaba huu wa kazi asilia kutoka nusu ya pili ya karne iliyopita, katika nchi yetu, umeanza kufidiwa vya kutosha na tafsiri za vitabu vya kigeni vya utetezi wa imani, kama vile: a) risala ya Grodie dhidi ya wakanamungu na wanamazingira, iliyochapishwa mwaka 1765, 1781 na 1801; b) Makanamati na Mwanamazingira Anayekabiliwa, St Petersburg, 1787; c) Mlio wa Ukweli Dhidi ya Mambo Yanayoshawishi ya Enzi, Moscow, 1804; d) 'Barua za Kiyahudi kwa Voltaire', Moscow, 1808 na 1816; e) 'Ushindi wa Injili', katika sehemu 3, St Petersburg, 1821; f) 'Ushahidi wa Asili ya Kimungu ya Imani ya Kikristo' na Jennings, St Petersburg, 1827;

§ 9. Ukweli wa kuwepo kwa Mungu

I Njia zote zinazotufungukia kwa ajili ya upataji wa maarifa kwa ujumla hutupeleka kwenye uhakika kuhusu kuwepo kwa Mungu, Kiumbe Kamili, Muumba na Mlezi wa ulimwengu:

- a) njia ya mapokeo na imani ya kihistoria;
- b) njia ya uzoefu wa mtu mwenyewe wa nje;
- c) njia ya uzoefu wa ndani na kujitafakari;
- d) hatimaye, njia maalum na bora zaidi – njia ya maisha ya kiungu.
- e) Historia inatuonyesha matukio matatu ya ajabu kuhusiana na hili.

Ya kwanza ni kwamba, tangu mwanzo wa wakati na katika kila hatua ya maendeleo yao—iwe ni watu wa porini, wasioelimika au walioelimika—watu daima wamekiri kuwepo kwa Mungu, ingawa dhana zao kumhusu zimekuwa tofauti sana. Watu wasomi zaidi wa Ugiriki na Roma wanathibitisha kuhusu watu wa kale: Plato, Aristotle, Epicurus, Seneca, Cicero, Sextus Empiricus na Plutarch, ambao wote, kama inavyojulikana, walitumia ushahidi huu wa kuwepo kwa Mungu¹³. "Tazama uso wa dunia," anasema huyu wa mwisho, kwa mfano, "na utapata miji isiyoyana na kuta za ulinzi, isiyoyana na sayansi, isiyoyana na mpangilio wa kijamii; utaona watu wasio na makazi ya kudumu, wasiojua matumizi ya sarafu, wasio na dhana ya sanaa za urembo; lakini hutapata jamii hata moja ya kibinadamu isiyoyana na imani katika Mungu." Hata hivyo, ikiwa waandishi fulani wa kale wakati mwingine waliwataja watu wanaojulikana sana kama wasio na miungu—kama vile Wagaul¹⁴—hii ilimaanisha tu kwamba watu hao hawakutambua miungu ambayo waandishi wenyewe, pamoja na wananchi wenzao, waliamini; au ilitokana na ujinga uliokithiri; au ilikuwa ni matokeo ya ukali wa kidini, chuki na kashfa. Kuhusu watu wa nyakati za hivi karibuni ambao hawafahamiki sana (kwani itakuwa ni upotevu wa muda kuwataja wale wanaofahamika: Wazungu, Waasia, Waafrika na Wamarekani fulani), wasafiri na wagunduzi wengi wenye elimu wanawathibitisha; hawa ndio watu walioivuka bahari, kupita misitu ambayo haikupitika hadi sasa, milima na majangwa, wakagundua nchi mpya za , na hawakuwakuta watu popote waliokuwa hawajui wazo lolote la Uungu. Hata hivyo, ilitokea kwamba baadhi ya watu wa kizamani, kwa mtazamo wa juu juu wa kwanza, waliwashukiwa kuwa wasio na miungu, kama vile watu wa Tahiti, Hottentots, wakazi wa Brazil, Kanada, Antilles na wengine; lakini baadaye, kwa uchunguzi wa kina, ilibainika kuwa watu hawa pia wana imani na mila zao wenyewe, ingawa zilikuwa za kizamani sana¹⁵ – kiasi kwamba hata wanafikra huru sasa wanakiri bila shaka kwamba imani kwa Mungu ni ya ulimwengu mzima miongoni mwa wanadamu¹⁶. Basi, tunawezaje kuelezea asili ya imani hii, ambayo imekuwepo kwa karne nyingi, ambayo imewashinda watu wa kawaida na wenye busara, na ambayo imedumu licha ya misukosuko yote iliyotokea duniani? Kwa ujinga wa watu ambao, bila kuelewa nguvu wala sheria za asili, wamezoea kushuku kuwepo kwa viumbe wa juu katika karibu kila kitu—kama wanavyojaribu kueleza wakanamungu? Hata hivyo, uzoefu unaonyesha kuwa si watu wasio na elimu pekee ndio waliomwamini Mungu daima, bali pia watu wenye elimu na hata wenye elimu ya juu kabisa, na kwamba kadiri mwangaza wa kweli ulivyosonga mbele, ndivyo ulivyoimarisha imani hii kwa watu zaidi¹⁷. Au – kwa hofu ya matukio ya kutisha ya asili? Lakini

a) katika hali hiyo, imani ingekuwa pia mali ya watu wasio na elimu wasioelewa matukio kama hayo, na –

(b) kama hofu ingekuwa ndiyo iliyompa mwanadamu dhana ya miungu, basi, kwa uwezekano mkubwa, ingekuwa ni miungu ya uovu pekee; lakini inajulikana vyema kwamba watu pia waliabudu miungu ya wema, na kwamba watu wote wa zama za kale walikuwa na mila na sherehe nyingi ambazo hazikuambatana

¹³ Plato, *Kuhusu Sheria*, Kitabu X; Aristotle, *Maadili ya Nikomakio*, Kitabu X, Sura ya 11; Epicurus – kama alivyonukuliwa na Cicero katika *Kuhusu Asili ya Miungu*, Kitabu 1, Sura ya 16; Seneca, *Barua*, 117; Cicero, *Majadiliano ya Tusculan*, Kitabu 1, Dokezo la 13; Sextus Empiricus, Kitabu 1, *Contra Physicos*, Sura 61; Plutarch, *Contra Coloten. Epicurus*, uk. 1125.

¹⁴ Cicero anawaonyesha kama wasio na Mungu (Orat. pro Fonteio, § 20 na kuendelea), wakati Julius Caesar anawaonyesha wakiwa wamejitolea sana kwa imani yao (De bello Gallico, Kitabu VI, § 16).

¹⁵ Bergier, Insha ya Kihistoria na Kimafundisho kuhusu Dini ya Kweli, j. 11, s. 4, k. 12, § 1 na zifuatazo. Hata hivyo, inapaswa kuzingatiwa kwamba baadhi ya watu wa porini, kwa upande wa maendeleo ya uwezo wao wa kiroho, ni kama watoto: kwa sababu tu watoto wachanga hawawezi kufikiri au kuongea, haimaanishi kwamba fikra na usemi si vya kiasili kwa wanadamu; kwa njia ileile, hata kama kungekuwepo na watu wa porini wasio na dhana yoyote ile ya Uungu, haingefuatia kwamba dhana kama hiyo si ya kiasili kwetu.

¹⁶ Tazama *Résumé de l'histoire des traditions morales et religieuses chez divers peuples*, na M. de S., Paris, 1825, uk. 3 na kuendelea.

¹⁷ Kuna msembo wa mfikiri fulani (Bacon Verulam): 'Inawezekana kabisa kwamba ladha ya falsafa inaweza kupelekea ukanamungu, lakini uelewa wa kina unaweza kumrudisha mtu kwenye dini...' (De augm. scient., Kitabu 1).

na hisia za huzuni na hofu, bali, kinyume chake, na furaha kamili na dhahiri kabisa; Inajulikana kwamba hata leo watu wa asili wa Amerika huonyesha furaha hii kupitia muziki, ngoma na kadhalika wakati wa sherehe zao. Au ni kupitia udanganyifu wa makuhani? Lakini kuwepo kwa makuhani wenyewe kunadhihirisha kuwepo kwa imani na ibada. Au ilikuwa ni ujanja wa wanasiasa ambao, baada ya kutambua kwamba hofu ya miungu ndiyo njia bora zaidi ya kuwadhibiti watu na kuwaweka katika utiifu, walijitahidi kuwapandikizia watu hofu hii? Lakini historia inatambia kwamba dhana ya Mungu na imani ni za kale zaidi katika jamii ya wanadamu kuliko mfumo wowote wa kisiasa¹⁸; na kama dhana hii isingekuwapo awali miongoni mwa watu, vipi wanasiasa wangeweza kuitumia kwa malengo yao wenyewe? Hapana, hakuna kitu ambacho fikra huru inaweza kubuni ili kuelezea mapatano ya ajabu miongoni mwa watu katika kutambua Kiumbe Mkuu kinachoelezea chochote kabisa¹⁹. Zimesalia tu maelezo mawili, rahisi na ya asili zaidi, ambayo watu wenye akili timamu wamekubali daima: imani hii katika Uungu, ya kale sana na ya ulimwengu mzima miongoni mwa wanadamu, ni, kwa namna fulani, hisia ya asili ya maumbile yetu ya kiroho, na kwa hivyo imepandikizwa ndani yetu na Muumba Mwenyewe, pamoja na mwelekeo mwingine wa heshima; au chanzo chake ni katika ufunuo wa kale kabisa ambao Mungu aliwapa baba zetu wa kwanza muda mfupi baada ya uumbaji wao, ambao kisha kwa njia ya kawaida ulienea, pamoja na kuenea kwa jamii ya wanadamu, miongoni mwa wazao wao wote—jambo ambalo, hata hivyo, lisingewezekana kama msingi wa imani hii usingekuwa tayari umewekwa katika kiini cha roho zetu.

Tukio la pili linalowasilishwa kwetu na historia si jingine bali ni mapokeo ya kale kabisa, yaani kwamba Mungu Mwenyewe aliwahi kuonekana kwa watu, akazungumza nao na kuwafundisha imani... Dalili zilizo wazi za mapokeo haya, yaliyohifadhiwa kwetu kwa usafi wake wote na Musa, mtoaaji wa sheria aliyepewa wahyi kutoka kwa Mungu wa watu wa Kiyahudi (Mwanzo, sura 1–3), yanapatikana miongoni mwa watu wote duniani, wa kale na wa kisasa²⁰. Basi, Sunna isiyokatika na ya ulimwengu wote kama hii ilitoka wapi, isipokuwa tukidhanja kwamba tukio halisi ndilo msingi wake? Ushuhuda mpya kwa Mungu kutoka kwa jamii nzima ya wanadamu!

Tukio la tatu ni mfululizo wa miujiza katika Kanisa la Agano la Kale na Kanisa la Agano Jipya, hasa wakati wa kuanzishwa kwa hili la mwisho. Uhalali wa matendo haya hauwezi kupingwa kihistoria na kifalsafa²¹. Wakati huo huo, yanazidi nguvu na sheria za asili; kwa hivyo, yanadhanja lazima Chanzo ambacho kiko juu na chenye nguvu zaidi kuliko asili na kina mamlaka kamili juu yake, yaani, yanadhanja lazima kuwepo kwa Kiumbe, Aliye Juu Zaidi, Muumba na Mtawala wa ulimwengu.

II Katika asili inayoonekana tunapata dalili mbili wazi za kuwepo kwa Mungu.

Tunaona, kwanza, kwamba vitu vyote duniani ni vya kiholela: vinatokea, vinabadilika na vinapita. Kila kitu kinabadilika katika ulimwengu wa kimwili, kwa asili ya vitu vya kimwili, ambavyo vimeundwa kwa sehemu zinazoweza kuharibika; kila kitu kinabadilika katika ulimwengu wa roho zenye mipaka, kwa mipaka ya asili yao, nguvu zao, uwezo wao na matendo yao. Kwa hivyo, ulimwengu wote ni wa kihitaji na, kwa hiyo, haujakuwepo milele, bali ni lazima uwe na mwanzo na kupokea uwepo wake kutoka kwa mtu mwingine. Kwa maana, hata tukipanua kiakili kwa kadiri gani mnyororo wa viumbe na matukio vinavyoweza kutokea na vyenye mipaka, tukipanda kutoka kwa matokeo hadi kwenye sababu, hatuwezi kamwe kuupanua hadi usio na kikomo, bali ni lazima tusimame mahali fulani na kuupa mwanzo. Basi, ni nani aliyepatia ulimwengu uwepo? Bila shaka, si ulimwengu wenyewe, ambao bado haukuwa. 'Bahati nasibu' ni neno tupu. Kwa hiyo, kuna kitu nje ya ulimwengu—na akili lazima ikubali hili—kuna Kiumbe ambaye si wa kubahatisha bali ni wa lazima, wa milele, anayejitegemea na mkamilifu, ambaye alipatia ulimwengu uwepo. Dalili za uthibitisho huu zinaweza kupatikana katika Neno la Mungu, kwa mfano, katika mistari ifuatayo: Ayubu 12:7–11; Isaya 40:26; na mingine; na hata zaidi katika maandishi ya Baba Watakatifu na walimu wa Kanisa: Justin Mwenye Dhulma, Kirili wa Aleksandria, Yohana wa Damasko na wengine²².

Kwa upande mwingine, licha ya asili inayobadilika daima ya vitu duniani, tunaona ndani yake mpangilio wa ajabu, uwiano na uzuri. Kuanzia viumbe vikubwa vya mbinguni vinavyoelea angani hadi

¹⁸ *Asili ya Sheria, Sanaa na Sayansi*, Sehemu ya 1, Kitabu cha 1, Sura ya 1.

¹⁹ Upinzani wa kina dhidi ya maoni haya unaweza kupatikana katika Kamusi ya Theolojia ya Bergier chini ya kipengele: 'dini'.

²⁰ Mada hii imechunguzwa kwa kina na watetezi wengi wa Ukristo; tazama, kwa mfano, *Geschichte der Religion Christi* na Stolberg, Juz. 1, Nyongeza IV na V, uk. 340–405, Vienna, 1817.

²¹ Tutayaona haya baadaye katika §§ 61, 71, 74, 98, 100, 104.

²² Justin. *Mazungumzo na Trypho*, sura ya 5; Cyril wa Alexandria, *Kuhusu Utatu Mtakatifu*, 1, 3; Yohane wa Damascus,

Ufafanuzi Kamili wa Imani Sawa, Kitabu cha 1, sura ya 3.

wadudu wadogo kabisa wanaotambaa juu ya nchi, kila kitu kimepewa muundo wake wenye busara kuu; kila kimoja kimepewa nafasi maalum, uhusiano maalum na viumbe vingine, na kusudi maalum, na yote haya huunda ujumla wenye muafaka na uzuri zaidi. Basi, je, mpango wenye busara kama huo unawezaje kuelezewa isipokuwa tukikubali kuwa ni kweli kwamba kuna Kiumbe mkamilifu aliyeumba ulimwengu na kuutawala? Vitabu vitakatifu huashiria ushahidi huu mara nyingi sana, hasa katika sehemu zifuatazo: Zaburi 8, 18 na 44; Isaya 40; 21 na zifuatazo; Mathayo 6:25–30; Matendo 14:15, 17; 17:24, 28; Warumi 1:19–20. Imefafanuliwa kwa nguvu kubwa na Wazazi Wastakini wengi na walimu wa Kanisa: Theophilus wa Antiokia, Dionysius wa Alexandria, Gregory Mteolojia, Athanasius Mkubwa na wengine²³ ; pamoja na katika kazi fulani za kisasa zilizojitolea mahususi kwa mada hii²⁴ .

III Tukigeukia uzoefu wetu wa ndani, tukichunguza muundo wa nafsi yetu, tunapata dalili tatu za kuwepo kwa Mungu: katika kila moja ya nguvu zake kuu tatu.

Katika akili zetu kuna wazo la Kiumbe mkamilifu na asiye na kikomo, ambalo, kabla ya kuamka kwa ufahamu wa mwanadamu, linaonyeshwa tu katika jitihada zake zisizo za ufahamu lakini zisizotarajiwa kuelekea Mungu; na kadiri ufahamu unavyoendelea, linazidi kuwa wazi na dhahiri zaidi. Wazo hili halingeweza kutupewa na maumbile ya nje: kwani ndani yake tunaona kila kitu kikiwa na mipaka, katika kuwepo kwake na katika ukamilifu wake; na kwa hivyo maumbile yanaweza kutukumbusha tu Kuhusu Kile Kitu Kisicho na Mwisho, ambacho tayari kuna dhana ya awali katika roho yetu. Wala hatungeweza kujitengezea wenyewe: kwani kila mtu angeweza kukumbuka asili ya wazo la Mungu ndani ya nafsi yake; halingetangulia ukuaji kamili wa ufahamu wetu, wala halingekuwa la ulimwengu mzima miongoni mwa wanadamu. Ishara dhahiri kwamba wazo hili ni la asili katika akili yetu²⁵ na limetolewa kwetu na Yeye aliyetupatia uwepo wenyewe: je, baada ya haya, tunaweza kusita kwamba uhalisia lazima uendane nalo?

Katika mapenzi yetu tunatambua sheria ya maadili ambayo, licha ya mabadiliko yake mengi, katika ufahamu wa watu binafsi na wa mataifa yote, imekuwa ikifanya kazi daima na inaendelea kufanya kazi kwa nguvu isiyozuilika katika jamii nzima ya wanadamu. Hii ndiyo sauti isiyowahi kunyamaza ya dhamiri, ambayo, tangu wakati akili ilipoamka katika roho zetu, kwa jina la Mungu Mkuu, hutuhamasisha kutenda mema na kutuacha mabaya, hukubali na hukemea matendo yetu, hututuzawadia na kutuhukumu. Ufahamu wa ndani, usiotegemewa wa wema na uovu; furaha inayofuata utekelezaji wa wema; aibu na majuto yaliyoambatana kabisa na uovu; kuona mwizi, ambaye anabeba ndani yake chanzo cha mateso yake mwenyewe; na maono ya utulivu usiyoyumba ambao mtu mwema amejaa: yote haya bila hiari hutuhakikishia kuwepo kwa Kiumbe Mtakatifu Zaidi, ambaye kwa jina lake sheria ya maadili au dhamiri hutuzungumzia—hadi kwamba hata wa kale waliita dhamiri matokeo ya uwepo wa Mungu Mwenyewe mioyoni mwetu, ambaye bila kuchoka hutufundisha majukumu yetu²⁶ .

Kuna hamu ya asili ya kutafuta furaha tele ndani ya asili yetu. Akili timamu na sheria ya maadili hutueleza kuwa furaha hii lazima iwe ni matokeo ya maisha ya wema pekee, thawabu kwa uchaji Mungu; huku wabaya, licha ya kiu yao ya asili ya kutafuta furaha tele, wanastahili adhabu. Wakati huo huo, uzoefu unashuhudia kuwa uwiano kama huo haupo katika uhalisia. Hivyo basi, kuna hitaji muhimu: kumtambua kuwepo kwa Mzabuni mwema, ambaye alitumba na tamaa na mahitaji kama hayo, na ambaye, ikiwa si katika maisha haya, basi katika yajayo, humzabunia kila mtu kulingana na sifa zake²⁷ .

IV Maisha ya utauwa lazima, kwa haki yote, yaite njia bora zaidi ya kuthibitisha nafasi ya mtu katika uwepo wa Mungu. Kwa:

²³ *Theophilus*, *Ad Antol.* 1, 7; Dionysius, *De natura* n. 1 (katika Routh, *Reliquia sacra*, juz. IV); Gregory the Theologian, *Homiliya juu ya Theolojia* 11, katika *The Works of the Holy Fathers*, juz. III, 21, 32; Athanasius, *Kinyume na Wapagani*: sura 35 na zilizofuata; *Nemezius*, *De natura hominis*, uk. 42; Damascene, *Exposition of the Orthodox Faith*, 1, 3.

²⁴ Kama vile: *Theologia aquae* – na Fabricius; *Theologia Anatomica* – na Njenentyt; *Theologia insectorum* – na Lesser; *Théologie Astronomique ou démonstration de l'existence, etc....* na Derham (katika juzuu ya VIII ya *Démonstrations évangéliques*); *La Géologie et la Minéralogie dans leurs rapports avec la Théologie naturelle* na Buckland (ibid., vol. XI), na wengine.

²⁵ Mababa Watakatifu na walimu wa Kanisa walitambua asili ya kiasili ya wazo la Mungu: Mt. Justin (Apolog. 11, aya 6), Mt. Clement wa Aleksandria (Strom. V, 13), Tertullian (Adv. Marcion. 1, 10; Apolog. sura ya XVII), Mtakatifu Basil Mkubwa (juu ya Zab. 33, sura ya 1), Mtakatifu Kirili wa Aleksandria (De Trinitate 1, 2), Mtakatifu Yohane wa Damasko (Exact Exposition of the True Faith, juz. 1, sura ya 1) na wengine.

²⁶ Seneca, Epist. 41.

²⁷ Kama inavyojulikana vyema, Cayetus alipendelea uthibitisho huu kuliko uthibitisho mwingine wote wa kuwepo kwa Mungu.

a) kwa mtu mwabudu, nguvu zote za roho hupata dhihirisho na mwelekeo wake wa asili na unaofaa zaidi: kwani akili, mapenzi na hisia ndani yetu zimeumbwa hasa ili kujitahidi moja kwa moja kumwelekea Mungu na kutuongoza Kwake;

b) Kupitia maisha ya utakatifu, mtu, aliyeumbwa kwa sura ya Mungu, anazidi kufanana na Mungu: na akiona wazi ndani yake mwangwi wa ukamilifu wa Kiumbe Mwenye Kikamilifu, je, mtu anaweza kuhoji uwepo Wake? Lakini kilicho muhimu zaidi –

c) Kupitia kuwa kama Mungu hivi, mtu mwema huingia zaidi na zaidi katika muungano wa karibu na wa moja kwa moja na Mungu, anaishi katika Mungu na kupitia Mungu, kana kwamba, akimwona na kumfurahia: hapa hakuna nafasi ya shaka yoyote ile. Ndiyo maana, kama inavyoelezwa mara nyingi, watu wema—hata kama hawana elimu ya kutosha na hawawezi kuthibitisha uwepo wa Mungu kwa hoja au kupinga hoja za wakanamungu—wanaamini ukweli huu kwa dhati kama wanavyoamini uwepo wao wenyewe.

Kutokana na hili, sababu za ukanamungu zinapatikana kwa urahisi. Kwa ujumla, ni matumizi na mwelekeo usio wa kawaida na uliopindukia wa uwezo wetu wa kiroho; yaani, kwa baadhi ya watu ni matumizi na mwelekeo uliopindukia wa akili, na kwa wengine wa mapenzi na hisia. Akili zetu hupotoshwa, hasa, kwa kusoma au kusikiliza tu maandishi na mazungumzo ya fikra huru na ya kufuru, hasa katika miaka ya ujana, wakati bado haijaimarishwa katika misingi imara iliyotolewa na Mungu, bali inaanza tu kufunguka, na ina uwezo wa kukubali mapendekezo ya kila aina na hivyo kuzima ndani yake mbegu zake za asili. Nia huharibiwa na maisha ya anasa na ukosefu wa maadili, na inapoharibika yenyewe, huvuta akili na hisia pamoja nayo. Kwa hivyo, mwelekeo wote wa asili kuelekea kwa Mungu—ambao Yeye ameweka ndani ya asili ya vipawa hivi—huzimwa taratibu na, kana kwamba, hufutwa kabisa. Ndipo hapo dalili zote za kuwepo kwa Mungu zinapokoma kumshawishi mtu.

§ 10. Ukweli wa Kuwepo na Uhai wa Milele wa Nafsi ya Binadamu

Uthibitisho wa kuwepo ndani yetu wa roho huru kifika na usiokufa wake—ambao tunapaswa kujua kutoka kwa saikolojia—unahitaji tu kutajwa kwa ufupi hapa. Ukweli huu miwili, ambao umeunganishwa isiyotenganishika, ni dhahiri kwa kila mtu mwenye fikra sahihi:

1) Ufahamu wetu wenyewe na uzoefu wa kila siku. Ufahamu unaambia kila mmoja wetu kwamba tunafikiri; na uzoefu wa kila mara unaonyesha kwamba mambo hayafikiri. Kwa hivyo, kuna kitu ndani yetu ambacho ni tofauti na mambo na kisicho cha kimwili. Ufahamu unawambia kila mtu kwamba sisi ni huru; tunaweza ghafla kuanza, kubadilisha au kusitisha kabisa mfuatano wa mawazo, matamania na matendo yetu, wakati mwingine hata kinyume na kulazimishwa kote kwa nje kufanya hivyo; huku uzoefu ukionyesha kwamba kila kitu cha kimwili kiko chini ya sheria za ulazima, kila kitu bila kuepukika hutokana na kitu kingine, na kadhalika... Hivyo basi, kwa mara nyingine tena, hitimisho lile lile linajitokeza. Tukitazama, hasa, mtiririko wa maisha ndani yetu, tunagundua kuwa mkono wetu, mguu na viungo vingine na sehemu za mwili hazijitambui kwa vyovyote vile na hazifikiri; lakini kitu fulani ndani yetu hufikiri. Kwa hivyo, kitu hiki ni tofauti na kimejitenga na mwili wetu. Pia inajulikana kwamba ndani yetu kuna nyanja mbili za shughuli muhimu, ambazo ni tofauti kabisa: nyanja ya shughuli zinazotokea nje ya ufahamu wetu, zinazofuata sheria za ulazima, na hazitegemei kabisa mapenzi yetu—kama vile mmeng'enywa wa chakula na mzunguko wa damu; na eneo la shughuli za hiari, ambazo tuna udhibiti kamili juu yake, kama vile shughuli za fikra, mwendo na kadhalika. Hivyo basi, inafuatia kwamba kuna kanuni mbili za uhai ndani yetu, zinazotofautiana kabisa, na si moja tu kwa vyovyote vile.

2) Matukio fulani maalum yanayoonyesha wazi kwamba roho katika mwanadamu ni kitu tofauti kabisa na mwili, imejitenga nao, na ina uwepo wake huru. Hutokea kwamba, tunapozama sana katika mawazo yetu wenyewe tukiwa tunajihusisha na jambo muhimu, hatutambui kabisa hisia zozote za nje, ingawa hisia zetu zote za mwili ziko wazi kuzipokea: tunapotazama vitu, hatuviioni; tunapovigusa, hatuvihisi; tunaposikia kelele, au sauti zozote, hatuzisikii, na kadhalika. Hutokea kwamba, katika nyakati za ugonjwa wa kimwili, roho hufurahi, ilhali mwili unapokuwa na afya, roho huwa na maumivu. Watu wengine wameweza kukandamiza hisia za maumivu yasiyovumilika kwa nguvu ya hiari pekee, na wameweza kufanya kazi ngumu za kiakili kwa utulivu. Mifano ya watakatifu waliouawa kwa ajili ya imani, ambao, huku wakiteseka kwa mateso makali ya kimwili, walifurahi na kuimba nyimbo za sifa kwa Mungu, inaonyesha hadi kiwango gani roho, hasa kwa msaada wa neema, inaweza kuinuka juu ya mwili na kuwa huru kutoka kwake... Kwa hiyo –

3) Ikiwa tuna roho; ikiwa ni kiumbe tofauti na mwili na kisicho na umbo: basi, kwanza, hakuna sababu hata ndogo ya kudhani kwamba, wakati mwili wetu unakufa, maisha ya roho pia yanaisha; pili, ni wazi

kwamba roho, kwa kuwa si ya kimwili, haiwezi kufa kifo kile kile kama mwili, yaani, kupitia kuoza kwa sehemu zake na uharibifu. Kuharibiwa kabisa kwa roho, ambayo hubeba sura ya Mungu ndani ya utu wake, pia haiwezekani: kwa –

4) Hii itakuwa kinyume kabisa na sifa kuu za Muumba na Bwana wetu, ambaye katika mkono wake wa kulia ndipo kuna uhai na kifo cha kila kitu kilichopo.

Mungu ni mwenye hekima isiyo na kikomo: lakini ameitunika roho ya mwanadamu nguvu na uwezo ambao ndio unaoanza kuamka tu katika maisha haya ya sasa na bado umebaki mbali na kufikia ukomavu wake kamili. Watu wenye hekima zaidi wanakiri kwamba kuna mengi wasiyoyajua; wenye haki zaidi wanahisi mapungufu mengi ndani yao; na, kwa ujumla, watu wote wenye busara ambao wamechunguza kwa kina asili yao wanathibitisha kwa kauli moja kwamba kiu ya kiroho ya mwanadamu haiwezi kushibishwa na chochote cha kidunia, na kwamba nguvu zake za kiroho zina uwezo wa kufikia ukamilifu usio na kikomo. Basi, tunawezaje kukubali kwamba Muumba mwenye hekima kuu, aliyetumba na nguvu na mahitaji kama haya, hajatutengea maisha mengine yasiyo na mwisho, baada ya haya?

Mungu ni mwenye haki isiyo na kikomo; lakini hatuoni udhihirisho kamili wa haki Yake katika maisha haya ya sasa. Mara nyingi, watu waovu hufurahia baraka zote za dunia na kupata baraka zaidi kupitia makosa yao mapya; wakati *wale wanaotafuta kuishi kwa uchaji* kwa ajili ya Bwana wanateswa na kupata misiba, ingawa wanaweza kustahili tuzo kubwa zaidi kwa matendo yao. Je, kweli tunaweza, bila kuacha akili zetu na ufahamu wetu mzuri kuhusu Mungu, kufikiria kwamba hakutakuwa na maisha mengine, ambapo Jaji mwenye haki wa Mbinguni atamzawadia kila mtu kulingana na matendo yake?

Mungu ni mwema isivyo na kikomo: ni mtu gani mwenye akili timamu angekubali kwamba, baada ya kutupa uwepo, kutupa kiu isiyotulizika ya uwepo, Muumba angetunyima milele zawadi hii kuu ya upendo Wake, kabla tu ya kupata fursa ya kuonja na kuhisi utamu wake wote? Na maisha yetu yote ya duniani, kwa kweli, si kitu zaidi ya ladha ya kwanza tu ya utamu wa kuwepo.

5) Mwisho, ni lazima ikumbukwe kwamba njia bora zaidi ya kujishawishi kuhusu uwepo na uhai usio na mwisho wa roho ni ile ile kama ile ya uwepo wa Mungu: maisha ya kiungu. Katika waadilifu, roho haitawaliwi na mwili; kinyume chake, inatukuzwa na kuushinda; na kwa hivyo wanaweza kuhisi ndani yao uwepo wake, utofauti wake na mwili, mahitaji na kusudi lake lisilo la kidunia. Kuishi katika Mungu, wakihi ndani yao uwepo na pumzi ya Roho wa Mungu, waumini tayari wanatazamia utamu wa aina nyingine ya uwepo, tofauti kabisa na ule wa kidunia—uwepo ambao ni wa kiroho kweli na wa milele... Na bado, nani awezaye kutikisa imani yao katika kutokufa kwa roho?...

II. Kiini cha Imani

§ 11. Dhana ya Imani

Kwa msingi wa kweli ambazo tumetamkrushi hadi sasa kuhusu kuwepo kwa Mungu, Kiumbe Kamili, Muumba na Mlezi wa ulimwengu, pamoja na kuhusu kuwepo na kutokufa kwa roho ya binadamu, sasa tunaweza kufafanua dhana na kiini cha imani au dini.

Wazo kuu la Imani ni kwamba ni agano au umoja kati ya Mungu na kiumbe mwenye akili na huru, na, kwa hivyo, hasa, agano kati ya Mungu na mwanadamu. Ni hasa wazo hili la Imani ambalo Neno la Mungu linatuwasilishia, ambalo, katika mfumo wa agano kati ya Mungu na mwanadamu, linaeleza:

a) Imani ya mwanzo, iliyokuwepo kabla ya kuanguka kwa mababu zetu: *'Bwana,'* inasema, *'aliwafanyia agano la milele nao, na kuwafunulia makusudio yake'* (Siraka 17:1–10);

b) Baadaye, imani ya mababu: *Bwana akamtokea Abrahamu na akamwambia, 'Mimi ni Mungu wako; tembea mbele yangu uwe mkamilifu...' 'nami nitatimiza agano langu kati yangu na wewe na uzao wako baada yako kwa vizazi vyao vyote, likiwa agano la milele, ili niwe Mungu kwako na kwa uzao wako baada yako'* (Mwa. 17:1, 7 na kuendelea);

(c) kisha – Imani inayotegemea Sheria: Bwana akamwambia Musa: *'Andika maneno haya; maana katika maneno haya nimekufanyia agano nawe na Israeli'* (Kutoka 34:27, taz. Kutoka 19:5; 23:22); na

d) Mwisho – Imani ya Kikristo: *'Kristo amepata utume bora, kwa kuwa yeye ni mpatanishi wa agano bora, lililoanzishwa kwa ahadi bora'* (Waebrania 8:6).

Lakini kwa kuwa, kwa asili yake, ni agano au muungano kati ya Mungu na mwanadamu, imani, kwa sifa yake ya kipekee, ni hasa $\pi\sigma\tau\iota\varsigma$ – imani. Kwani, kama tutakavyoona, agano hili linajumuisha masharti mawili muhimu, ambayo bila hayo isingewezekana: kwa upande mmoja, ufunuo wa Mungu kwa mwanadamu

(Rum. 1: 19) na uaminifu wa *Mungu* (Rum. 3:3); na kwa upande mwingine, imani ya mwanadamu, ambayo kwa hiyo anaweza na ni lazima achukue ufunuo wa Mungu moyoni na hivyo kubaki mwaminifu kwa Mungu: *bila imani*, kama Mtume Mtakatifu anavyoshuhudia, *haiwezekani kumfurahisha Mungu; lakini imani inahitajika kwa wale wanaomjia Mungu, kwa maana Yeye yupo, na Yeye ni mlipaji wa wale wanaomtafuta kwa bidii* (Ebr. 11:6). Ndiyo maana, katika Maandiko Matakatiifu, agano hili mara nyingi zaidi hurejelewa *kama imani* (Matendo 6:7; 15:4; 24:24; Rum. 1:5; 15:13; 1 Kor. 15:14–17; 16:13; Efe. 4:5–13; 1 The. 3:5; 1 Tim. 1:2–19; 4:1; 5:8; 6:10; 12:21; 2 Tim. 2:18; 2 Pet. 1:1; Jude 3; Rev. 2:13)²⁸, na kuna marejeleo ya imani kwa ujumla (Matendo 25:19; Yakobo 1:26–27; 1 Tim. 3:9), imani ya mababu (Ebr. 2:4–22), imani iliyokuwapo katika kipindi cha kabla ya sheria (Ebr. 11:23–40), na hasa imani ya Kikristo, imani ya Yesu (Gal. 1:23; 3:23–25; 6:10; Ufu. 14:12, n.k.). Kwa sababu hii hasa, Mababa Watakatifu na walimu wa Kanisa la awali mara nyingi zaidi huirejelea agano hili katika maandishi yao *kama 'imani'* (πίστις, fides). Na katika nchi yetu ya Kiorthodoksi, tangu zamani hadi leo, neno '*imani*' limekuwa neno linalotumika zaidi na linaloeleweka kote kwa ajili ya agano hili.

§ 12. Msingi na Asili ya Imani

Msingi wa imani, ambao kwa asili yake ni agano kati ya Mungu na mwanadamu, na pia kati ya Mungu na viumbe wenye akili na uhuru kwa ujumla,—

(a) Kwa upande wa Bwana, ni mapenzi Yake ya wema mtukufu, ambayo kwa hayo alifurahia kupamba wanadamu, pamoja na viumbe wote wa kiroho²⁹, kwa sura Yake ya Uungu; yaani, kutupatia roho yenye akili, huru na hisia;

b) kwa upande wa mwanadamu na viumbe wote wa kiroho, ni taswira yenyewe ya Mungu, kwa nguvu yake mwanadamu kwa asili anajitahidi kufikia Mfano wake wa Asili: anajitahidi kumfikia kwa akili yake, kama ilivyo kweli ya juu zaidi; kwa mapenzi yake, kama ilivyo wema wa juu zaidi; na kwa hisia zake, kama ilivyo furaha kuu zaidi. Kwa hivyo, mwanadamu ana uwezo wa umoja wa hali ya juu namna hii na Bwana: 'Bwana aliumba roho kwa namna hii,' anasema Mtakatifu Makariyo Mkubwa, 'ili iwe roho moja pamoja Naye, kama Mtume anavyosema: "*Yeye aliyeungana na Bwana ni roho moja pamoja na Bwana*" (1 Kor. 6:17)³⁰. Kwa hivyo, imani ilianzishwa—katika ulimwengu wa kiroho kwa ujumla na, hasa, miongoni mwa wanadamu—mara tu ambapo vyote viwili vilipokea uwepo wao kutoka kwa Mungu: kwani ni sifa ya msingi ya asili ya kiakili na huru; ni, kana kwamba, maisha yenyewe au mwanzo wa maisha kwa kila kiumbe wa kiroho, Na kila mwanadamu, hasa, anakuwa mshiriki katika agano hili na Mungu tangu wakati huo huo wa asili yake. Bwana, kwa namna fulani, anamwita mwanadamu Kwake mwenyewe, akiwa amempa sura Yake mwenyewe, ambayo huvuta mwanadamu bila kuepukika kwa Mwumba; mwanadamu, kwa namna fulani, anaitikia wito huu kwa jitihada zake za asili, ingawa kwa hiari, akielekea kwa Mungu kama ukweli, wema na furaha mkuu zaidi, kwa nguvu zote za roho yake: akili, mapenzi na hisia; ni kwa maana hii ndipo imani huitwa asili au ya kuzaliwa nayo kwa mwanadamu. Lakini ni dhahiri kwamba hii ni msingi tu wa muungano wa hiari kati ya Mungu na mwanadamu, na si muungano wenyewe bado.

§ 13. Msaada wa Mungu katika Masuala ya Imani na Wajibu wa Mwanadamu

I. Ili mtu, aliyetwa katika umoja wa juu na Bwana na Mola wake, aweze kuingia kweli katika umoja huu, Yeye Mwema-Wote na Mwenye-Hikima-Wote amejalia na anampa mwanadamu njia zote muhimu kwa ajili hii.

1) Kwa mapenzi ya Muumba, mwanadamu kwa asili hujitahidi kwa ajili ya umoja naye kupitia akili, mapenzi na hisia zake. Lakini akili yetu ni uwezo tu, na haiwezi kujua kitu chochote au kiumbe chochote isipokuwa vijitambulishwa kwake; mapenzi yetu, vivyo hivyo, ni uwezo tu ambao hauwezi kutenda ipasavyo isipokuwa sheria zinazoongoza utendaji wake ziwe zimeonyeshwa wazi kwake; hisi zetu, zikiwa ni uwezo tu, haziwezi kujitahidi kwa ajili ya wema wowote hadi wema huo utakapojulikana kwazo (ignoti nulla cupido). Kwa sababu hii, ni lazima kwamba Bwana Mwenyewe, akiwa amejinyesha kumwita mwanadamu katika

²⁸ Mtakatifu Krisostomo (kwenye 1 Tim. 5:17) anasema: 'πίστιν τὴν συνθήκην λέγει' (Homilia XV juu ya Barua ya Kwanza kwa Timotheo). Na Ekumeniko anaongeza 'τὴν πρὸς Χριστὸν συνθήκην'.

²⁹ 'Mungu ndiye Muumba na Mtengenezaji wa Malaika, aliwatengeneza kutoka kutokuwepo na kuwa nao na kumba *kwa mfano wake*,' anasema Mt. Yohana wa Damascus (Ufafanuzi Sahihi wa Imani ya Kiorthodoksi, Kitabu cha 11, Sura ya 3, uk. 52, Moscow 1844.

³⁰ Hotuba kuhusu Kugeuka kwa Nafsi kwa Mungu na Umoja Naye. Katika Chr. Readings 1837, 11 119.

umoja Naye, anapaswa pia kujinyesha kujidhihirisha kwa mwanadamu kwa madhumuni haya; ili kumpa akili yake maarifa ya Yeye mwenyewe au kweli za imani; kufunua mapenzi Yake kwa mapenzi yake kupitia sheria za maadili au kweli za upendo; kumwonyesha mambo anayoyapenda zaidi kupitia ahadi au kweli za tumaini; kwa ufupi – ni lazima Mungu mwenyewe amfundishe mwanadamu Imani... Na Mungu kwa kweli amejidhihirisha kwa watu kwa njia mbili:

a) *Kiasili*. Amejidhihirisha kwa akili zao, kwa upande mmoja, ndani ya akili yenyewe (1 Tim. 1:16), ikimpa dhana (fikra) ya Yeye mwenyewe, ambayo akili, inapokua, inaitambua kwa uwazi zaidi na zaidi; na kwa upande mwingine, katika maumbile ya nje, ambapo *asili Yake isiyoonekana* (ya Mungu)—*ambayo imetambuliwa na viumbe tangu uumbaji wa ulimwengu—inaonekana, pamoja na nguvu Zake zilizopo kila mahali na Uungu Wake* (Warumi 1:20). Amewadhihirisha na anaendelea kujidhihirisha kwa hiari yao – kupitia dhamiri, ambayo, kama sauti ya Mungu ndani yetu, hutangaza sheria za maadili kwetu (Warumi 2:15). Amewadhihirishia na anaendelea kujidhihirisha kwa hisia zetu, na kupitia akili na dhamiri; kwa kufuata misukumo ya vyote hivi, akili hupanda ipasavyo tumaini lisiliyoyumba kwa Hakimu wa mbinguni, ambaye ni mwenye haki na mwema kabisa.

b) *Kwa njia isiyo ya kawaida* – wakati, mara tu baada ya uumbaji wa baba yetu wa kwanza, Alimwonesha neema kwa maonyesho maalum, ya moja kwa moja ya Nafsi Yake, ili kumfundisha katika Imani (Mwa. 2:16, 3:8); kisha, katika kipindi cha karne nyingi, Alituongea kwa *njia nyingi na mbalimbali kupitia manabii*, na hatimaye Aliongea kupitia *Mwanawe* (Ebr. 1:1).

Mwenye Wema Wote alitawaza mafunuo haya, ya kawaida na yasiyo ya kawaida, kwa viumbe vingine vyote vya kiroho vilivyoitwa kuwa katika umoja Naye: kwani nao pia, kwa kuwa wana mipaka, hawajui kila kitu, na wanaweza kumjua Mungu tu kile kinachofunuliwa kwao, na tu kwa kiwango ambacho kimefunuliwa. Kwa hiyo, walimu wa kale wa Kikristo, pamoja na Kanisa lote la Kiorthodoksi, walithibitisha kwamba Malaika, pamoja na maarifa yao ya kawaida, hupokea utakatifu na nuru kutoka kwa Mungu Mwenyewe katika mambo ya faith³¹.

2) Lakini, baada ya kuwapa na kuendelea kuwapa, kama inavyohitajika, maarifa kuhusu Yeye mwenyewe kwa viumbe wa kiroho, na hivyo kuwaonyesha viumbe hawa njia ya kweli ya kuingia katika umoja na Yeye mwenyewe, Bwana pia huwapa nguvu zinazohitajika kwa ajili ya hili. Viumbe vyote vya Mungu, kwa kuwa havina uhai wenyewe ndani yao bali wameupokea kutoka kwa Mungu, haviwezi kudumisha uwepo wao bila msaada wa nje. Kwa sababu hii, Yeye Aliye Mwema na Mwenye Hekima Yote, baada ya kuwapa uwepo, pia huwapa kila kitu kinachohitajika kwa ajili ya utunzaji na kuendelea kwa uwepo huo. Mwili wetu, kama viumbe hai wote, unahitaji chakula, vinywaji, mavazi na hewa, ambavyo bila vyake bila shaka ungepoteza uhai wake. Kwa njia ile ile, roho yetu, kama vile roho zote, inahitaji kwa lazima chakula, kinywaji, mavazi na hewa ya aina yake, ambavyo kwa vyake maisha yake hudumishwa na kifo cha kiroho huzuilika. Kwa viumbe wa kiroho, chakula, kinywaji na hewa hii ni neema ya kimungu, nguvu inayotoa uhai, inayokuza nguvu na kuinua. Ni neema hii ambayo Bwana huwapa Malaika kila wakati; na wakiendelea kuishi maisha ya kiroho kweli, wakibaki waaminifu kwa Mungu na thabiti katika wema, basi—kulingana na mafundisho ya Kanisa la Orthodox—hufanya hivyo si kwa asili yao wenyewe, bali kwa neema ya Mungu³². Ni kwa nguvu hii ile ile ya kimungu ndipo babu yetu wa k³³, aliishi daima katika siku za usafi wake na akabaki mwaminifu

³¹ Imani ya Kanisa la Kiorthodoksi la Kikatholiki na Kiinjili la Mashariki, Sehemu ya 1, jibu la swali la 20; *Mt. Gregori Mtheolojia*, katika *The Works of the Holy Fathers*, tafsiri ya Kirusi 1844. I, 50; *Augustine*, *De Civitate Dei*, Kitabu 11, uk. 9; *John of Damascus*, *Exact Exposition of the Orthodox Faith*, Kitabu II, Sura 3, 6; *Dionysius the Areopagite*, *On the Celestial Hierarchy*, Sura 3, 4, 6.

³² Ufafanuzi wa Kiorthodoksi, Sehemu ya 1, jibu la swali 20; Ambrozi, Kitabu cha 1, *De Spir. S.* , uk. 7; *Yohana wa Damascus*, Kitabu cha 2, Sura ya 3; *Dionysius. Areopagite*, *Kuhusu Utaratibu wa Kimbingu*, sura ya III, § 3, Moscow, 1839, uk. 17. Tazama *Theolojia Yetu ya Kikanuni ya Kiorthodoksi*, j. II, § 104.

³³ 'Mungu, alipoumba mwili,' anasema Mtakatifu Makariyo wa Misri, 'hakuamuru upokee uhai, chakula, mavazi na viatu kutokana na asili yake mwenyewe, bali aliamua upate kila kitu kinachohitajika kwa ajili ya kudumisha uhai kutoka nje, ili mwili, kwa upande wake, bila msaada wa nje—yaani, bila chakula, kinywaji na mavazi: kama vile roho, isiyo na nuru ya Kimungu ndani yake, lakini ikiwa imetengenezwa kwa sura ya Mungu, haipati chakula chake cha kiroho na kinywaji na mavazi yake ya mbinguni—yaani, maisha yake ya kweli—kutoka katika asili yake, bali kutoka kwa Mungu, kwa Roho Wake na kwa nuru Yake' (Mihadhara 1, §§ 10, 11). 'Muumba alimuumba mwanadamu,' anasema Mt. Yohana wa Damascus, 'akimpa neema yake ya kimungu, na kupitia hiyo akamwingiza katika umoja na Yeye mwenyewe' (Ufafanuzi Sahihi wa Imani ya Kiorthodox. Moscow, 1844, uk. 132). 'Na mwanadamu, kwa msaada wa neema ya Mungu, aliweza kudumu katika wema na kustawi; lakini vivyo hivyo, kwa hiari yake mwenyewe, kwa ruhusa ya Mungu, aliweza pia kugeuka kutoka kwa wema na kuwa katika uovu' (ibid., uk. 91). Kwa maelezo zaidi kuhusu hili, tazama *Orthodox Dogmatics and Theology* yetu, Juz. II, § 85.

kwa agano lake na Mungu, na nguvu hii ile ile ikawa muhimu zaidi kwa mwanadamu baada ya Kuanguka, ili aweze kuzaliwa upya na kuanza tena na kuishi maisha ya kiroho, matakatifu (Yohana 3:5; 6:44; 1 Kor. 12:3; Rum. 8:9, n.k.).

II. Kwa upande wa mwanadamu, ili aweze kuingia katika umoja na Mungu, anawajibika kutumia njia ambazo Bwana anampa kwa ajili hiyo, yaani:

1) Ni lazima, kwa msaada wa neema ya kimungu, afyonze ufunuo: kwa akili yake – yaani, kumwamini Mungu; kwa hisia zake – yaani, kumtumaini Mungu; na kwa hiari yake – yaani, kumpenda Mungu God³⁴. Kwa maana kwamba mtu akikataa kufyonza kweli zilizofunuliwa kwake na Mungu kwa nguvu zote tatu za roho yake; basi, ni wazi, hatatafika katika umoja na Mungu. Mtume Paulo anataja masharti haya yote matatu kwa upande wa mwanadamu anaposema: *'Na sasa yamekuwapo haya matatu: imani, tumaini, na upendo'* (1 Kor. 13:13), na kumfuata yeye, Mtakatifu Agustino, alipojibu swali kutoka kwa mwanafunzi wake Lawrence—*'Ni nini mtu anapaswa kushikilia zaidi katika mambo ya imani? Kiini chake ni nini? Msingi wake mkuu ni nini, na kadhalika?'*—anajibu: *'Yote unayohoji, bila shaka unayajua, ukijua kikamilifu kile ambacho mtu anapaswa kuamini, kile cha kutumaini, na kile cha kupenda; kwani ni hili, zaidi ya yote, kwa kweli hili peke yake, ambalo mtu anapaswa kulifuata katika mambo ya imani'*³⁵.

2) Ni lazima, kama ilivyo kwa roho zote zilizoumbwa, kwa msaada wa neema ile ile ya kimungu, aonyeshe imani, upendo na tumaini lake kupitia maisha ya kimungu na utii wa amri za Mungu: kwani hili tayari ni matokeo ya lazima, tunda na ushuhuda wa imani, upendo na tumaini ya kweli; na vinginevyo ingekuwa na msingi wa kuhitimisha kwamba sifa hizi hazipo kabisa kwa mwanadamu katika umbo lake halisi.

3) Mwisho, mtu (kwa kuwa si roho safi tu, bali pia mwili, na vyote viwili vikiwa vimeunganishwa kimsingi ndani yake) lazima aonyeshe na kushuhudia imani, upendo na tumaini lake kupitia ishara za nje za ibada: la sivyo, tena itafuatia kwamba, katika nafsi ya mtu, hakuna imani, upendo na tumaini la kweli kabisa, au ni dhaifu sana.

III. Lakini tumesema machache sana kwa kusema kwamba mtu anawajibika kumwamini Mungu, kumpenda Mungu, kutarajia kwa Mungu, na kuonyesha haya yote katika maisha ya kimungu na katika ishara za nje za ibada, kwa sababu tu vinginevyo hatataingia katika agano na Mungu. Hapana, ni lazima isemwe kwamba mtu bila shaka ana wajibu wa kuingia katika umoja huu, na hana hata haki ndogo kabisa ya kuutengeneza au kuuvunja; yaani, wana wajibu wa ibada ya ndani na ibada ya nje: kwa asili ya uwepo wake, kwa hisia ya shukrani kwa Mungu, na kwa uhitaji na thamani ya wokovu ya ibada kwake (mtu binafsi).

Hakuna shaka kwamba kila kitu duniani na kila kiumbe kinapaswa kujitahidi kufikia kusudi lake na kuwa kile kilichoundwa kuwa. Asili ya roho yetu inajulikana na wote; ina uwezo mkuu mitatu: akili, inayojitahidi kutafuta ukweli; nia, inayopenda wema; na hisia, zinazotamani furaha tele. Ukweli kamili, wema ulio juu zaidi, na furaha isiyo na kikomo ni Bwana Mungu. Kwa hivyo, roho yetu imeumbwa hasa ili kumjua Mungu zaidi ya kila kitu, kumpenda Mungu zaidi ya kila kitu, na kutamani umoja na Mungu zaidi ya kila kitu: hii ndiyo ibada ya ndani. Kuhusu mwili wetu, umeumbwa kuwa chini ya utawala wa roho, kuonyesha kwa nje mawazo, matamania na hisia zake, na umeunganishwa kwa karibu sana na roho kiasi kwamba, ikiwa katika uhusiano sahihi nayo, hauwezi kutoa isipokuwa hayo, hasa yanapokuwa dhahiri na makali sana: hivyo basi kuna haja ya ibada ya nje na maisha ya utauwa.

Bwana Mungu ndiye mkarimu wetu wa kwanza na mkuu zaidi. Kutokana na upendo na wema wake usio na kikomo, ametupa uwepo, ametupatia sifa tukufu, na hutupatia kwa wingi yote yanayohitajika kwa maisha, kwa furaha yetu. Asili yetu yenyewe inatualazimisha kurudisha baraka hizi kwa shukrani, ambazo zinapaswa kuwa kubwa na imara zaidi kadiri baraka tulizopokea zinavyokuwa kubwa. Na bado, baada ya haya yote, kutotaka kujitahidi kumjua Mungu na kumwamini, kutokuwa na upendo mkuu na utiifu kwake, kutoweka tumaini letu lote kwake, na, kwa ujumla, *kutomsifu Mungu katika roho zetu na miili yetu* (1 Kor. 6: 20)—ambazo kwa pamoja hushiriki katika fadhili Zake zisizoelezeka—itakuwa, kwa upande wetu, tendo dhahiri na la ujasiri mno la kutojithamini.

³⁴ Hapa, imani inahusishwa na akili, tumaini na hisia, na upendo na hiari, lakini ni kwa kadiri tu ya sifa zao bainifu zinavyohusika. Lakini, kwa kusema kweli, kwa kuwa akili, mapenzi na hisia, kwa asili yao, hazitenganishwi kabisa kwa mwanadamu, na ni nguvu za roho moja na ile ile, ni lazima tuamini kwa Mungu, tumtumaini Yeye na tumpenda Yeye kwa nguvu hizi zote za roho yetu. Ndiyo hasa sababu imani, upendo na tumaini, kwa vitendo, havitenganishwi: pale mojawapo ipo, zingine mbili pia huwa zipo bila kuepukika.

³⁵ Enchir. de fide, spe et char., Kitabu IV, uk. 144, katika Jilid VI, Antwerp, 1700.

Maarifa ya Mungu na imani Kwake ni muhimu na yenye manufaa makubwa kwa akili yetu katika uchunguzi wake. Kwani kama vile Mungu alivyo mwanzo na chanzo cha vitu vyote, ndivyo pia maarifa ya Mungu yalivyo mwanzo na msingi wa maarifa yetu yote; na kama katika ulimwengu halisi kila kitu kingeingia katika fujo na kuharibiwa kama msaada wa Mungu ungeondolewa duniani, ndivyo ilivyo pia katika uwanja wa maarifa ya mtu, kila kitu kinakuwa na mchanganyiko, kisicho imara na hatarishi anapodhani anaweza kujiendesha bila maarifa ya Mungu. Maarifa ya Mungu na upendo kwake ni muhimu na yenye manufaa makuu kwa mapenzi yetu: kwani hapa ndipo panapatikana motisha mkuu wa maendeleo katika uchaji Mungu, na katika Mungu panapatikana mfano ulio bora zaidi wa ukamilifu wa maadili. Maarifa ya Mungu na tumaini kwake ni muhimu na ya kuokoa zaidi kwa hisia zetu, katikati ya machafuko na majanga ambayo tunakumbana nayo katika maisha haya ya sasa karibu kila kona; kwani, kama inavyosemwa na Mtume Mtakatifu, nanga pekee ya kweli na imara kwetu haiwezi kuwa chochote kingine isipokuwa tumaini katika Mungu (Ebr. 6: 19). Mwisho, ibada ya nje ni muhimu na yenye faida kubwa kwa maendeleo yetu katika ibada ya ndani: ile ya kwanza huamsha, hulea na kuimarisha ile ya pili.

§ 14. Kusudi na Matokeo ya Imani

Lengo na matokeo ya imani ni dhahiri, yaani:

1) Lengo, au matokeo ya papo hapo na ya moja kwa moja, ni umoja hai na wa kimistiki wa mwanadamu na Mungu. Na Bwana, kwa kweli, kwa kadiri ya imani, tumaini na upendo wa mtu—kama inavyodhihirishwa katika ibada ya nje na uchaji Mungu—hushuka ndani yake na zawadi Zake za neema, hujiunganisha naye kupitia nguvu Zake za kimungu, ambazo huongoza kwenye uzima na uchaji Mungu (2 Petro 1:3), na, kana kwamba, huumba ndani yao makao ya kudumu kwa ajili Yake mwenyewe (Yohana 14:23), hata mtu anakuwa hekalu la Roho wa Mungu (1 Wakorintho 3:16), kanisa hai la Mungu (2 Wakorintho 6:16), roho moja pamoja na Bwana (1 Wakorintho 6:17), akiishi ndani ya Mungu na Mungu akiishi ndani yake (1 Yohana 4:16), na kila aliye hai, anaishi kwa ajili ya Mungu (Warumi 6:10), kwa maana si yeye anayeishi, bali Mungu anayeishi ndani yake (Wagalatia 2:20). Ni lazima ikumbukwe kwamba kunaweza kuwa na viwango visivyo na hesabu vya muungano huu wa mafumbo na Mungu—kulingana na viwango vyote vinavyowezekeana vya maendeleo ya mtu katika imani, tumaini na upendo; kwamba malaika, wao pia, wamepewa muungano huu huo wa kimistiki kwa kadiri ya maendeleo yao ya kimaadili⁽³⁶⁾, na kwamba sisi tutashiriki katika viwango vya juu zaidi vya ushirika huu wa kimistiki na Mungu, pamoja na viumbe wote wa kiroho, katika maisha yajayo, maisha ya milele, wakati Mungu atakapokuwa yote katika yote (1 Kor. 15:28).

2) Kusudi, au matokeo ya pili yanayotokana kiasili na la kwanza, ni utukufu wa Mungu na furaha ya wanadamu. *Utukufu wa Mungu*: kwa kuwa, kwa kubaki waaminifu katika umoja wetu na Mungu, tukitimiza mapenzi Yake na amri alizotupa, kwa hivyo tunamtukuza Yeye na, kwa upande mwingine, tunaonyesha moja kwa moja ukamilifu Wake wa juu zaidi zaidi na zaidi ndani yetu; na pia tunawapa wengine fursa, ili, *wakiwaona matendo yetu mema, wamtukuze Baba yetu aliye mbinguni* (Mathayo 5:16). *'Kwa ufundi wa akili Yake aliwajaza,'* anasema Siraka kumhusu Mungu na wanadamu wa kwanza... *'Aliweka agano la milele nao na kuwafunulia makusudi Yake... ili wamsifu jina la utakatifu Wake na kutangaza utukufu wa kazi Zake'* (Sir. 17:6, 8, 10). *Furaha ya kibinadamu*: kwani kwa umoja na Bwana tunafikia lengo letu kuu, na kwa njia hii tunapata utimilifu kwa mahitaji yote ya heshima ya uwepo wetu. Kwa upande mwingine, tunapoendelea kuwa katika umoja na Mungu, nguvu zote za roho na mwili wetu ziko katika hali yao ya asili kabisa na maelewano kati yao: kila kitu ndani yetu hutiririka katika mpangilio wake unaofaa, kwa maelewano, na tunapata utulivu kamili. Wakati huo huo, kwa kubaki waaminifu kwa kusudi letu na kusimama imara mahali ambapo Muumba ametuweka miongoni mwa viumbe vyake vingine, kwa asili tunadumisha u ano unaofaa na kila kitu kinachotuzunguka, na na wanadamu wenzetu na maumbile yote; tunahifadhi maelewano mazuri nao na kuzuia kila aina ya taabu. Kwa njia hii, kama watu wote wange kuwa wacha Mungu kweli, kama inavyopaswa kuwa, basi furaha ingekuwa sehemu ya kila mmoja wao binafsi na ya jamii za binadamu kwa ujumla. Hakungekuwa na chanzo cha mabaya kwao, si ndani yao wenyewe, wala kwa majirani zao, wala katika ulimwengu wa nje: basi kila kitu kingebaki katika mpangilio wake unaofaa na ndani ya mipaka yake, na kisingevamia kwa nguvu

³⁶ 'Madaraka matakatiifu ya viumbe wa mbinguni,' anasema Mtakatifu Dionysius Areopagite, 'bila shaka huungana na Mungu... na, wakichochea na upendo wa kimungu, wenye nguvu na usioyumba, daima hujitahidi kusonga mbele na kushiriki katika Uungu kwa njia mbalimbali' (Kuhusu Utaratibu wa Kimbingu, Sura ya IV. § 2). 'Lengo la daraja la kimbinguni ni kufanana na Mungu kadiri iwezekanavyo na kuungana Naye' (Ibid., sura ya III, § 2. Ling. Mt. Damascene, Ufasili Sahihi wa Imani ya Kiorthodoksi, Kitabu cha 11, sura ya 3).

eneo la mwingine. Hivyo basi, ni dhahiri kwamba kati ya baraka zote ambazo Mpenzi Mwema wa Wanadamu ametutunuku, ya kwanza kabisa na ya juu zaidi ni, bila shaka, imani: kwani ni kupitia na ndani yake pekee ndipo tunaweza kupata furaha na heri ya kweli kwa ajili yetu wenyewe... Imani, bila shaka, ni baraka ileile kwa viumbe wote wa kiroho wanaomtukiza Bwana kupitia maisha yao ya wema na kupata furaha yao ya kweli ndani Yake.

§ 15. *Mgawanyo wa Imani*

Kutokana na yote yaliyosemwa hadi sasa, inawaonekana wazi mara moja kwamba imani, kwa namna fulani, ina sehemu mbili. Sehemu moja inajumuisha yote ambayo Mungu aliridhika kufanya ili kumleta mwanadamu katika umoja na Yeye mwenyewe, akiwa amechora sura Yake katika asili ya mwanadamu—sura ambayo huvuta mwanadamu bila kuepukika kwa Mfano wa Asili—na akiwa amemfunulia mwanadamu, kwa njia ya kawaida na ya kimuujiza, asili Yake mwenyewe, huku akimpa nguvu muhimu zilizojaa neema. Sehemu hii ya imani kwa kawaida huitwa 'imani *iliyowekwa awali*', ingawa neno hili linatumika, kwa maana yake halisi kabisa, kwa ufunuo wa kimungu pekee, wa kawaida na usio wa kawaida. Sehemu nyingine ya imani inajumuisha kila kitu ambacho mtu hufanya kwa upande wake ili kuingia katika umoja wa kweli na Mungu; yaani, imani, tumaini na upendo wenyewe wa mtu huyo, ulioonyeshwa katika matendo mema na katika ibada ya nje. Sehemu hii kwa kawaida huitwa '*imi*³⁷'—yaani, maarifa, au tuseme, utambuzi na heshima ya Mungu—ni halali kweli. Na ni wazi. Kwa upande huu, ufafanuzi unaokubalika kwa kawaida wa imani—kwamba ni maarifa, au tuseme, utambuzi na heshima kwa Mungu—ni sahihi kabisa. Na ni wazi

(a) kwamba imani ya awali bila imani ya msingi bado si imani halisi, ilhali ile ya pili haiwezekani bila ile ya awali;

b) kwamba ile ya kwanza ni kamilifu na haibadiliki: kwani muungano wa Mungu na mwanadamu ni wa milele na haubadiliki, na ukweli hauwezi kuwa kweli zaidi au kidogo, ingawa unaweza kufunuliwa kwa nuru ndogo au kubwa zaidi; wakati ile ya pili inaweza kuboreshwa na kubadilika bila kikomo: kwani mwanadamu anaweza kupanda daima ngazi za maarifa ya Mungu na woga wa Mungu, na pia anaweza kushuka kutoka hapo, na hata kupoteza imani ya kweli kabisa³⁸.

Imani halisi au maarifa ya Mungu pia hugawanywa katika aina mbili: ibada ya ndani ya Mungu, kwa kadiri imani, upendo na tumaini vinakoishi pekee ndani ya roho ya mwanadamu; na ibada ya nje ya Mungu, kwa kadiri vinavyodhihirishwa katika ishara za nje za utumishi kwa Mungu na katika maisha ya uchaji Mungu.

Imani iliyowekwa awali pia imegawanywa katika aina mbili: imani ya asili na imani iliyofunuliwa. Imani ya asili ni mafundisho yanayohusu uhusiano wa Mungu nasi na uhusiano wetu sahihi Naye, ambayo huundwa na wanadamu wenyewe kupitia uwezo wa asili wa akili zao, kwa msingi wa ufunuo wa asili uliotolewa kwetu na Mungu—katika asili yetu na katika ulimwengu wa nje. Hata hivyo, kwa kuwa mafundisho haya, ingawa yameundwa kwa msingi wa ufunuo wa asili wa Mungu, bado yameundwa na akili ya binadamu—ambayo inaweza kuelewa vibaya ufunuo, au hata kuupotosha na kuuharibu, na pia inaweza kubadilisha na kuboresha dhana zake juu yake—ni haki zaidi kuuona imani ya asili kwa maana hii kama aina ya awali ya imani. Kuhusu imani iliyofunuliwa hasa, kulingana na ufafanuzi mkali, unaokubalika kwa ujumla, ni mafundisho ya uhusiano wa pande zote kati ya Mungu na mwanadamu, uliotolewa kwetu kwa njia isiyo ya kawaida, na zaidi ya hayo uliotolewa na Mungu Mwenyewe, moja kwa moja na kupitia malaika na wanadamu ambao hapo awali walionekana kuwa wastahiki wa ufunuo wa kimungu wa moja kwa moja ili kuuwasilisha kwa watu wengine. Neno 'imani ya asili' linapaswa kutumika, mbali na imani moja ya Kikristo—kwa maana yake pana zaidi—kwa dini zote zilizopo na zilizowahi kuwepo miongoni mwa wanadamu, kama vile: upagani katika aina zake zote; pseudo-; na imani ya kifalsafa, ambayo imepata nguvu katika nyakati za hivi karibuni na inajulikana kwa majina ya uasili na ukali³⁹, na kadhalika. Lakini imani ya kweli na iliyofunuliwa, iliyotolewa kwetu na Mungu Mwenyewe kwa njia isiyo ya kawaida, ni imani moja ya Kikristo.

³⁷ Religio ni maarifa au utambuzi wa Mungu na ibada inayolingana na maarifa hayo.

³⁸ Hivyo basi hutokea makosa yote katika mambo ya imani: dhana potofu, ukali wa kidini, upuuzaji, itikadi ya hatima; pamoja na uathili, ushikiliaji wa miungu mingi, na kadhalika.

³⁹ Wanajibandia asili husisitiza kwamba maarifa ya asili pekee yanatosha kabisa katika mambo ya imani, na wanakataa uhitaji wa msaada wowote katika jambo hili kutoka kwa Mungu, na, kwa hivyo, ufunuo wowote wa kimungu. Hata hivyo, kuna aina mbili za uasili: uasili mkali, ambao hukanusha kabisa wahyi wa kimungu kama jambo lisilowezezekana, lisilo na manufaa na hata hatari; na aina isiyo kali sana ya uasili, ambayo inakubali wahyi kama huo kama msaada wa muda kwa wanadamu dhaifu, ambao umeamuliwa kuisha wakati jamii ya wanadamu itakapokomaa. Wana-rationalisti hufundisha kwamba kuna ufunuo mmoja tu, yaani ule unaotoka kwa akili ya binadamu, na kwamba kwa lengo hili Mungu huamsha akili za watu fulani ili wapate uelewa kamili wa misingi ya

III. Imani kama urithi wa viumbe wote wa kiroho na jamii nzima ya wanadamu: dhana ya Kanisa

§ 16. Uhusiano kati ya imani na Kanisa

Hadi sasa tumechunguza Imani katika kiini chake, kama muungano kati ya Mungu na kiumbe mwenye akili na huru, na, hasa, kati ya Mungu na mwanadamu. Tukilitazama sasa katika utumiaji wake au uwepo halisi, si kama umiliki wa kiumbe mmoja wa kiroho au mwanadamu mmoja, bali kama umiliki wa viumbe wote wa kiroho na wanadamu wote, ambao, wakiwa wameungana na Mungu, kwa wakati mmoja na kwa umoja huo huo wameungana na wengineo: tunafikia dhana mpya—dhana ya ufalme wa kiroho wa Mungu au wa Kanisa, ambayo ufafanuzi wake ni muhimu kwa ukamilifu na ufafanuzi wa dhana yenyewe ya Imani: kwani Kanisa na Imani vipo bila kutenganishwa.

Imani, kama ilivyosemwa, kwa maana yake pana zaidi, ni umoja kati ya Mungu na kiumbe mwenye akili na huru; na Kanisa⁴⁰ ni jumuiya ya viumbe wenye akili na huru walioungana miongoni mwao kwa umoja huu huu. Na, kwa hivyo, tukichukua mfano wetu wenyewe hasa—imani ni umoja kati ya mwanadamu na Mungu; na Kanisa ni jumuiya ya watu wanaoshiriki Imani ileile na wamefungamanishwa pamoja kupitia hiyo. Hivyo basi, inafuata kwamba:

a) umoja huo huo na Mungu, unapozingatiwa kwa uhusiano na viumbe wenye maadili mmoja mmoja, huunda Imani; ilhali, unapozingatiwa kwa uhusiano na wote kwa pamoja, kama kiungo kinachowaunganisha, huunda Kanisa;

b) Kanisa, au jumuiya ya viumbe wenye maadili wanaoshiriki Imani ile ile, linaweza kusemwa kuwa ni mwili; wakati Imani inayowaunganisha viumbe hawa wote kuwa kitu kimoja kamili ndiyo roho ya Kanisa, kiasi kwamba Imani na Kanisa huunda kitu kimoja, kisichogawanyika;

c) Imani haiwezi kuwepo bila Kanisa: kwa kuwa, kwa kuwa si mali ya kiumbe mmoja wa kiroho bali ya wote, kwa asili huwaunganisha katika jumuiya moja ya kimaadili; na zaidi ya hayo, Kanisa haliwezi kuwepo bila imani, ambayo ni sharti muhimu kwa uwepo wake.

Kutokana na dhana hii ya jumla ya Kanisa kama jumuiya iliyounganishwa kwa karibu sana na Imani, dhana fulani za kina zaidi kuhusu kanisa huamuliwa kiotomatiki.

§ 17. Asili na Muundo wa Kanisa

Ni dhahiri, kwanza kabisa, kwamba mwanzilishi wa Kanisa angeweza kuwa, na kwa hakika alikuwa, Mungu Mmoja wa Utatu. Alifurahi kuwaita viumbe wenye maadili katika umoja Naye, akiwaita si mmoja tu—wao, bali wote kwa pamoja; na, kwa hivyo, kupitia tendo hili hasa, Amewashirikisha tayari wao kwa wao katika jumuiya ya kikanisa. Zaidi ya hayo, aliumba viumbe hawa wote kwa namna ambayo waishi si kwa kujitenga, bali katika umoja wa pamoja, wakijitahidi kwa nguvu za pamoja kuelekea malengo yote ya kuwepo kwao, na hivyo basi kuelekea lengo kuu zaidi, ambalo ni Imani. Sasa tukikumbuka kwamba Mungu aliwaita viumbe wenye maadili katika umoja Naye wakati huo huo wa uumbaji wao, akiwapa nguvu na mahitaji ambayo kwa asili huwalazimisha kumtazamia Yeye kama lengo kuu la kuwepo kwao, basi tutakubaliana kwamba Kanisa limekuwepo duniani tangu ulimwengu wa kiroho ulipoumbwa; kwamba, hasa, Kanisa duniani

imani ya kweli na kuwasilisha kwa majirani zao. Hapa ndipo panapatikana tofauti ndogo kati ya uasili na uakili, ambavyo vinginevyo vina uhusiano wa karibu sana. Kinyume na hivyo, imani katika ufunuo wa Kikristo kama jambo la ziada ya uungu huitwa uasili-juu.

⁴⁰ Jina la Kigiriki la Kanisa – ἐκκλησία – na neno la Kilatini lililotokana nalo – ecclesia – ni, kulingana na tafsiri ya Mtakatifu Kirili wa Yerusalemu (Catechetical Lectures XVIII, § 24), Mtakatifu Athanasius Mkuu (De parabo. Scripturae quaest. XXXVII) na Mbariki Augustine (vol. III, part 2, p. G73. Antwerp, 1700), inamaanisha 'wale walioitwa' au 'jamii ya walioitwa', na hivyo inalingana kikamilifu na dhana yenyewe: "Ἐκκλησία καλεῖται φερωνύμως," anasema Mtakatifu Kirili wa Yerusalemu katika kifungu kilichotajwa, 'διὰ τὸ πάντας ἐκκαλεῖσθαι καὶ ἴμους συνάγειν'. Tazama pia Confess. Cath. et Apost. in Oriente Eccl. na *Metroph. Critopul.*, Kitabu VII, uk. 79, toleo la Helmstad. Katika Maandiko Matakatiifu, neno 'kanisa' linatumika kwa maana mbili: mara nyingi zaidi linarejelea jumuiya ya watu (Matendo 19:30; 39:40, tazama maandishi ya Kigiriki), na hasa ile iliyounganishwa kwa kiungo cha imani (Gal. 1:13, 1 Kor. 15:9); na wakati mwingine inarejelea hekalu la Mungu lenyewe, ambapo waumini hukusanyika kwa ibada ya pamoja (1 Kor. 14:34; Ufu. 11:1–2; 14:17). Neno lililotajwa hapo juu lilitumika kwa maana hizi mbili zilezile na Mababa wa Kanisa, wa Kanisa la Mashariki (tazama, kwa mfano, *Chrysostom*, vol. V, kur. 498, 127, 133, n.k., Venet. 1741), na Kanisa la Magharibi (k.m. *Augustinus*, vol. VII, kur. 385, 390, na vol. III, kif. I, kur. 386, 390). Vilevile, neno hili linatumika hapa; hata hivyo, katika uelewa wa watu wa kawaida, neno 'kanisa' linatumika hapa hasa, kama si pekee, kumaanisha nyumba ya Mungu: kwani neno lenyewe 'kanisa' linatokana na Kigiriki 'Κῆριακον', lenye maana ya nyumba ya Bwana.

lilianzishwa na Muumba Mwenyewe wakati wa uumbaji wa wanadamu wawili wa kwanza, na hapo awali lilijumuisha wale wawili wa kwanza.

Tukigeukia viumbe wa kiroho ambao Bwana alipenda kuwatumia kuunda Kanisa Lake, tunaweza kuelewa kwa urahisi muundo wake. Viumbe hawa wote, bila ubaguzi, bila shaka wanatakiwa kuwa wa Kanisa na kuwa wanachama wake. Hili linatakiwa kwao kwa mapenzi ya Mungu Muumba, ambayo kwa hayo wote wanaitwa kwa usawa kwa umoja na Yeye na kwa umoja au ushirika miongoni mwao; pia linatakiwa na muundo wenyewe wa asili yao. Wote wana asili moja, ya kiroho: hivyo basi hurahisika kuungana na wenzao bila hiari, wana mwelekeo wa upendo wa pamoja na, kwa hivyo, wa ushirika. Kwa asili, wote wana upungufu: hivyo basi, kiasili, ndani ya kila mmoja wao kuna ufahamu wa ukosefu wa nguvu, ufahamu wa hitaji la msaada wa pamoja na, kwa hivyo, tena, mwelekeo wa ushirika. Kwa muundo halisi wa asili yao, hawalingani, bali wamebarikiwa na Bwana na nguvu na ukamilifu kwa viwango tofauti, mmoja zaidi, mwingine pungufu: msukumo mwingine wa asili kuelekea jamii, kuelekea msaada wa pamoja na ushirikiano. Misukumo hii yote inawalazimisha viumbe wenye maadili kuungana kwa ujumla katika jamii ambazo wanaweza kutimiza mahitaji yao ya asili; kwa hivyo – kuungana pia katika jumuiya ya waumini, au Kanisa, ili kutimiza hitaji kuu la asili yao. Ni dhahiri kwamba yale yaliyoelezwa hapa yanawahusu viumbe wa kiroho kwa ujumla na, hasa, wanadamu.

§ 18. Kusudi la Kanisa na Njia za Kulifikia

Kama Bwana Mwenyewe alianza Kanisa ulimwenguni na duniani, basi, bila shaka, kama Yeye Aliye Mwenye Hekima Yote, Yeye pia aliliwekea kusudi. Kutokana na uhusiano kati ya Kanisa na Imani, ni wazi kwamba vina kusudi moja; ni katika Kanisa tu, kama katika jumuiya yoyote, ambapo wanachama wanapaswa kujitahidi kufikia hatima yao si kila mmoja pekee yake, bali kwa kuungana. Lengo la imani, kama tulivyosema katika sehemu husika (§ 14), ni umoja wa kimaadili wa viumbe wa kiroho na Mungu, na hivyo basi utukufu wa Mungu katika viumbe wenye akili na heri ya viumbe hivyo. Ni kwa lengo hili kuu ambalo Kanisa linapaswa kuongoza wanachama wake wote. Hata hivyo, kama tulivyoona (§ 13), ili viumbe wa kiroho wafikie lengo la imani, masharti fulani muhimu lazima yatimizwe:

- a) viumbe hawa wanatakiwa kuamini katika Mungu, kumtumaini Mungu, na kumpenda Mungu;
- b) ikiwa wamevalishwa mwili (kama ilivyo kwa wanadamu), wanatakiwa kuonyesha ibada yao ya ndani kwa Mungu kupitia matendo ya nje ya ibada;
- c) wanalazimika kutekeleza imani, tumaini na upendo wao katika matendo na maisha yao. Kwa hivyo, mbali na lengo lake kuu, Kanisa lina lengo jingine, tuseme, ambalo ni la awali na la kati kuhusiana na lile kuu, yaani, kulea na kuimarisha wanachama wake zaidi na zaidi katika imani, upendo na tumaini, kuongoza ibada ya nje kwa ajili yao na pamoja nao, na kukuza maendeleo yao katika uchaji Mungu kwa njia zote.

Lengo hili la Kanisa linaelekeza moja kwa moja kwenye njia muhimu ambazo Kanisa lazima linawe nazo. Ili kuongoza washiriki wake kwenye kumtukua Mungu, umoja Naye na heri, lazima:

- a) kuwafundisha imani ya kweli kwa Mungu, upendo wa kweli Kwake na tumaini la kweli Kwake: kwa hivyo, ni lazima kuwepo ndani ya kanisa *mafundisho* yanayojumuisha kweli hizi za imani, upendo na tumaini;
- b) kuendesha ibada ya nje kwa ajili ya washiriki wake, wakiwa bado katika mwili, kama ishara ya hisia zao za ndani kumwelekea Mungu na kwa ajili ya ujenzi wao mkuu zaidi katika suala hili: kwa hivyo, sherehe takatifu lazima ziwepo ndani ya Kanisa;
- c) kuwaongoza wanachama wake kuelekea kuanzisha na kukuza uchaji Mungu: kwa hivyo, utawala wa kimaadili lazima uwepo ndani ya Kanisa.

§ 19. Muundo wa Kanisa

Lakini njia tulizozitambua, kwa zenyewe, hazitoshi kufikia lengo hili. Kanisa pia linahitaji watekelezaji hai watakaoanzisha utekelezaji wa njia hizo: hasa, kundi maalum la watu waliochaguliwa kutoka miongoni mwa wanachama wake, ambao watatumia njia hizi kwa ajili ya wema wao wenyewe na wa majirani zao. Uhitaji wa tabaka kama hilo unaonekana wazi kutokana na asili ya suala lenyewe. Ikiwa wanachama wote wa Kanisa wangeruhusiwa kuwafundisha wengine, kuongoza ibada ya umma, na kuwaongoza majirani zao katika kutafuta maisha ya utauwa, hii bila shaka ingesababisha mzozo na fujo... Kwa upande mwingine, kama jukumu la kutekeleza ibada takatifu za Kanisa lingewekwa sawa kwa wanachama wote, halingegawa kwa mtu mmoja pekee; kwa hivyo, kusingekuwa na shauku maalum au mafanikio katika kulitekeleza. Wakati huo huo,

kwa kuwepo kwa mamlaka takatifu iliyopangwa kwa makusudi au *ngazi ya uongozi*⁴¹ ndani ya Kanisa, si tu kwamba matatizo ya kwanza na ya pili yamezuilika, bali, kinyume chake, kila kitu huingia katika mfumo uliopangwa vizuri: wengine hufundisha ndani yake, wengine hupokea mafundisho; baadhi hutoa huduma takatifu ya nje, huku wengine wakiishiriki; baadhi wana mamlaka ya kuongoza, huku wengine wakiwatii. Na wanachama wa daraja la uongozi, wakitambua kwamba majukumu matakatifu ya kikanisa yamewekwa juu yao, hupata katika hili motisha wote wa kufanya kazi kwa bidii kamili katika ofisi zao. Hivyo basi, kama jamii yoyote iliyopangwa vizuri, kwa ajili ya utaratibu unaofaa na kufikia lengo lake kwa urahisi, Kanisa lazima liwe na makundi mawili ya wanachama: kundi la viongozi watakatifu, walio na wajibu wa kuwatunza wanachama wengine na kutumia kila njia kuwaongoza kufikia lengo lao, na kundi la wanaowatii, walio na wajibu wa kuwatii wale wa kwanza⁴².

Hata hivyo, muundo wa Kanisa hauishii hapo. Ni jumuiya ya viumbe wa kiroho ambao hawajaunganishwa tu miongoni mwao, bali pia wameunganishwa na Mungu. Kwa hivyo, pamoja na kundi la watumishi wanaochaguliwa kutoka miongoni mwa wanachama wake, juu yake kuna Mtawala mmoja mkuu, ambaye ni sahihi kumuita Mfalme na Kichwa chake. Mfalme: kwa maana Bwana mwenyewe ndiye Mwanzishaji Mkuu wa sheria za ufalme huu, akiwa ameandika sheria za maadili katika dhamiri za wanachama wake na, inapohitajika, akiwapa ufunuo wake maalum; Mtawala Mkuu, anayefanya kazi moja kwa moja na kupitia ngazi za uongozi; na Jaji Mkuu, anayetoa au atakayetoa thawabu kwa kila mmoja kulingana na sifa zake. Kama Kichwa: kwa kuwa, akiwa amewaitia viumbe wa kiroho wanaounda Kanisa katika umoja na ushirika wa moja kwa moja Naye, kwa njia hiyo anawaunganisha wote Yeye mwenyewe na chini Yake; anawajaza wote kwa nguvu zile zile zilizojaa neema zinazotiririka kutoka Kwake, na kwa njia hii anahuisha na kuimarisha mwili mzima wa Kanisa.

§ 20. Mgawanyiko wa Kanisa la Duniani

Kama vile imani ya kabla ya kuanguka ilivyogawanyika miongoni mwa wanadamu, ndivyo pia Kanisa lilivyogawanyika. Kulikuwa na imani ya msingi duniani kabla ya kuanguka kwa wazazi wetu wa kwanza: pia, wakati huo, kulikuwa na Kanisa la msingi, lililoundwa na wanandoa wa kwanza. Na sasa, kufuatia Kuanguka, ndani ya jamii ya wanadamu kuna: imani ya kweli, iliyofunuliwa kwa watu na Mungu Mwenyewe kwa njia isiyo ya kawaida, na imani za uongo, katika aina zake mbalimbali. Kwa hakika vivyo hivyo, sasa kuna makanisa duniani: Kanisa la kweli, lililotengenezwa na Mungu, na makanisa ya uongo – katika aina zake mbalimbali⁴³.

Sura ya II. Kuhusu Ufunuo

§ 21. Mipaka ya Mada

Tumejitahidi kufafanua dhana ya jumla ya Imani hasa kutoka kwa vipengele hivyo ambavyo tuliona ni muhimu kwa ajili ya kuimarisha na kufafanua dhana maalum inayofuata ya imani ya Kikristo. Kwa njia ile ile, dhana ya jumla ya ufunuo lazima sasa iwe wazi, yaani, iwe wazi tu kutoka kwa yale mapande ambayo yanaweza kuchangia katika uthibitisho au ufafanuzi wa dhana inayofuata ya ufunuo wa Kikristo. Mambo haya yanatuelekezwa na wapinzani wenyewe wa ufunuo usio wa kawaida (wafikra wa asili na wanafikra wa akili) wanaposema: wengine, kwamba ufunuo usio wa kawaida hauwezekani; wengine, kwamba ni wa ziada, hata kama mtu angekubali uwezekano wake; na wengine bado kwamba hakuna njia ya kutofautisha ufunuo kama huo na ufunuo wa uongo, hata kama ungekuwa umetolewa kweli na Mungu; na hivyo hutuchochea kuonyesha, kinyume chake, kwamba ufunuo wa kimungu unawezekana na ni wa lazima, na unaweza kutofautishwa kwa

⁴¹ Tazama – *ἐπαρχία* katika Thesaur. Eccles. ya Switzer.

⁴² Inajulikana vyema kwamba ulimwengu wa malaika pia una cheo chake: kuna wengine wanaoawaongoza wengine kuelekea umoja na Mungu, na wengine wanaoongozwa... Kwa maelezo zaidi, tazama risala kuhusu *cheo cha mbinguni* na Mtakatifu Dionysius wa Areopagi.

⁴³ Kama vile, kwa maana halisi, imani ya kweli ya Kikristo pekee ndiyo inayoweza kuitwa 'imaani'—kwa kuwa ni hiyo pekee inayomiliki sifa zote za imani na kwa kweli inaunganisha (religit) mwanadamu na Mungu—ndivyo pia, kwa maana halisi, kanisa moja la kweli la Kikristo pekee ndilo linalostahili kuitwa 'kanisa'. Hata hivyo, kwa maana pana zaidi, istilahi hizi zote mbili hutumika kwa imani potofu na jumuiya za waumini. Hivyo basi, hata katika nyimbo za kanisani, msemu 'kanisa la kipagani' hupatikana, ingawa linaelezwa kuwa kame.

urahisi, kwa sifa zake za msingi, na ufunuo wote wa uongo. Bila kwanza kutatua maswali haya yote, bila shaka, hatungeweza wala kuanzisha dhana ya ufunuo wa Kikristo kwenye msingi imara au kuufafanua vya kutosha. Na mara tu tutakapotatua masuala haya, tutakapotambua uwezekano, kuhisi uhitaji, na kutambua sifa bainishi za funzo la kweli la kimungu, kilichobaki ni kutumia sifa hizi kwa Ukristo ili kushuhudia uhalisi usio na shaka wa asili yake kutoka kwa Mungu.

I. Uwezekano wa Ufunuo

§ 22. *Dhana ya ufunuo na nyanja ambazo uwezekano wake unaweza kuzingatiwa*

Kwa neno '*ufunuo*' (Kol. 1:26–27; Rom. 1:17–19) tunamaanisha hapa mawasiliano ya kiungu kwa njia isiyo ya kawaida kutoka kwa Mungu kwa mwanadamu wa kweli fulani za imani. Kwa hiyo, uwezekano wa ufunuo unaweza kuchunguzwa kutoka mitazamo mitatu: kutoka kwa mtazamo wa Mungu, anayewasilisha ufunuo; kutoka kwa mtazamo wa mwanadamu, anayepokea ufunuo; na kutoka kwa mtazamo wa kweli zenyewe, zinazofunuliwa na Mungu kwa mwanadamu.

§ 23. *Uwezekano wa ufunuo kutoka kwa mtazamo wa Mungu*

Kwa mtazamo wa Mungu, uwezekano wa ufunuo lazima uwe bila shaka. Ili Mungu awafunulie wanadamu ufunuo, kinachohitajika tu ni kwamba ajue cha kuwafunulia na awe na njia ya kufanya hivyo... Lakini Mungu ni Kiumbe mwenye ujuzi wote: Anajua kila kitu; Anajua mahitaji yetu yote ya siri zaidi kuliko sisi wenyewe; Anajua kwa usahihi ni katika mambo yapi tunaweza kujimudu kwa nguvu zetu za asili, zilizotupewa na Yeye, na katika mambo yapi tunahitaji msaada Wake wa kimuujiza. Mungu ni Kiumbe mwenyezi na mwenye hekima yote, ambaye vyote alivyoviumba na kuvitunza—ulimwengu wa kimwili na ulimwengu wa kiroho—vinamtii kabisa; na kwa hiyo daima ana njia nyingi zisizohesabika za kutimiza madhumuni Yake. Kama Mfalme wa ulimwengu wa kiroho na Roho safi kabisa, Anaweza kuingilia kati moja kwa moja katika roho yetu, kuileta katika hali ya furaha ya ajabu, kujaza akili yake na nuru ya kipekee, kuifunulia mambo mengi mapya, au kuzungumza nayo katika ndoto, n.k.⁴⁴, kama inavyojulikana vyema kutoka kwa historia ya Manabii na Mitume watakatifu. Na kama Mtawala wa milele wa ulimwengu wa kimwili, Anaweza kuathiri roho kupitia vitu vya kimwili, kwa njia ya hisia zetu za nje: Anaweza, kwa mfano, kwa muda kuchukua sura ya mwanadamu na kujitokeza kwa mtu mwema ili kuwapa wahyi Wake, kama alivyojitokeza kwa baba wa waumini, Abrahamu; Anaweza pia kujitokeza katika maumbo mengine yanayoweza kuonekana, kama alivyojitokeza kwa Musa jangwani na Mlima Sinai alipompa Waisraeli Sheria. Sifa nyingine za Mungu kwa vyovyote vile hazipingani na uwezekano huu. Mungu ni asiye na kikomo na wa milele; lakini hana kikomo si kwa maana ya upanaji wa kimwili, bali hana kikomo kama Roho ambaye, akijaza vitu vyote, yupo kikamilifu kila mahali; na ni wa milele si kwa maana ya kipindi kisicho na mwisho cha wakati, bali kwa maana ya kutokuwa na wakati, ambapo kwa Yeye hakuna yaliyopita wala yajayo, bali kila kitu kiko uwanjani. Ndiyo maana, licha ya kutokuwa na mipaka na kuwa wa milele, Yeye Mwenyewe huongoza ulimwengu moja kwa moja na kuutegemeza *kwa neno la nguvu Zake* (Ebr. 1:3), yaani, hufanya kazi ndani ya nafasi na wakati; na kwa sababu hii hasa Yeye anaweza, licha ya kutokuwa na mipaka na udumu wake, kutoa mafunzo yake moja kwa moja kwa wanadamu ndani ya nafasi na wakati maalum. Mungu ni mwenye haki na wema usio na kikomo: na tunaposema kwamba Yeye anaweza kuwapa wanadamu ufunuo wake wa kimungu, tunadhania kuwa wanadamu wana uhitaji mkubwa sana wa ufunuo huu; kwa hivyo, huu ndio hasa uwanja ambapo wema na haki za Kimungu hutumika, kwani haziwezi kukataa kuwasaidia wale walio katika uhitaji. Mungu ndiye utakatifu na wema ulio juu zaidi: na wahyi hauombwi kutoka Kwake na mwanadamu kwa madhumuni mengine yoyote isipokuwa kwa ajili ya malengo ya kimaadili;— Yeye ndiye ukweli ulio juu zaidi, ambaye kila uongo na kila kosa ni kichukizi Kwake: na wahyi huombwa kutoka Kwake na mwanadamu hasa ili kurekebisha makosa yake katika mambo ya imani.

§ 24. *Uwezekano wa wahyi kwa upande wa mwanadamu*

Si vigumu pia kwa wahyi kutoka kwa mwanadamu. Wanadamu, kwa ujumla, wana uwezo wa kupokea ukweli kutoka nje yao wenyewe, unaowasilishwa kwao na wengine: kwa nini, basi, wasiweze kupokea ukweli

⁴⁴ Tazama kuhusu hili Mtakatifu Basil Mkubwa, Utangulizi wa Maelezo ya Nabii Isaya, katika Kazi Zilizokusanywa za Baba Watakatifu, j. VI, (6–8; maelezo ya sura ya 1 ya Isaya, huko huo 15; kuhusu sura ya VI, huko huo 250, 260

kutoka kwa Mungu peke yake? Kama raia wa ulimwengu mbili—ule wa kimwili na ule wa kiroho—kwa asili yao halisi, wanadamu kwa kawaida wana uwezo ndani yao wa kutambua hisia kutoka kwa ulimwengu yote miwili, yaani, zote mbili, ya kimwili na ya kiroho: inafuatia kwamba ana uwezo sawa wa kupokea mafunuo ya kimungu, iwe yanawasilishwa moja kwa moja kwa roho yake au kupelekwa kwake kupitia ishara fulani za hisia. Wanadamu hawana haja yoyote ya vipaji vipya, vya kiroho ili kupokea wahyi wa kiroho; Inatosha tu kwamba uwezo wake wa asili uchochewe na Mungu kwa njia ya kipekee, na kwamba Mungu, katika hekima Yake isiyo na kikomo, aendane na namna ya ufunuo Wake kulingana na kiwango cha uwezo wa mwanadamu kupokea: na Mungu, bila shaka, daima atapata njia ya kufanya hivyo. Ugumu mwingine upo katika jinsi mtu anavyotambua wahyi wa Mungu na kushawishika kwamba kwa hakika ni wahyi wa kweli, na si udanganyifu wa hisia, au wa mawazo, au kujidanganya. Lakini ni lazima ikumbukwe kwamba, wakati wahyi unapotolewa, Mungu Mwenyewe ndiye anayefanya kazi; na ikiwa Mungu anataka kumweleza mtu ukweli fulani—iwe ni kwa manufaa ya maadili ya mtu huyo binafsi au kwa manufaa ya wengi—Hakika atapata njia za kufikia lengo lililochaguliwa, na atatumia ishara ambazo mtu anaweza kutambua kwa usahihi kabisa ufunuo wa kimungu na kushawishika kuhusu asili yake, kama inavyodhihirishwa na mfano wa Musa na mitume wengine wa Mungu. Katika kesi ya ufunuo wa uongo au wa kudanganya, udanganyifu unawezekana, kama kweli inavyotokea mara nyingi; lakini kamwe si katika suala la wahyi wa kweli: kwa maana Yeye anayehusika katika jambo hili ni mwenye hekima isiyo na kikomo. Hata wale watu anaowachagua kuwasilisha ukweli wanaweza kudanganywa; lakini Yeye haitaruhusu hili litokee: la sivyo, asingewachagua wao, bali angewachagua wengine wenye uwezo zaidi. Kuhusu jinsi sisi, kama watu wa nje, tunavyoweza kumtambua mtume wa kweli wa Mungu, ambaye kwa kweli amethibitishwa kuwa mwafaa kwa wahyi wa kimungu, na kumtofautisha na mtu anayejidanganya mwenyewe, au mdanganyifu wa makusudi—hili litaelezwa baadaye⁴⁵.

§ 25. Uwezekano wa wahyi kutokana na ukweli wa wahyi wenyewe

Ukweli wa wahyi unaweza kuwa wa aina mbili: ule unaoweza kueleweka na akili ya binadamu na ule unaozidi uelewa wake; yaani, ule ambao, ingawa akili inashika dhana fulani inayotolewa na wahyi huo, haielewi, wala haiwezi kujielezea uhusiano wa pamoja kati ya somo na sifa, na unaojulikana kama *mafumbo*. Uwezekano wa aina ya kwanza ya ukweli hauwezi kupingwa; uwezekano wa aina ya pili unapingwa na wanamazingira, lakini kwa njia isiyo ya haki.

Mistari inawezekana katika wahyi kwa sababu ya mada yake yenyewe. Mada ya wahyi ni imani, au umoja kati ya Mungu na mwanadamu. Kwa hivyo, kweli za wahyi lazima zihusu Mungu na sifa Zake kuu na ukamilifu Wake usio na kikomo, na uhusiano Wake na ulimwengu na mwanadamu; lazima zihusu mwanadamu katika asili yake halisi na hatima yake ya sasa, ya zamani na ya baadaye; na, hatimaye, lazima zihusu mawasiliano na umoja usioonekana, wa ndani, na wa moja kwa moja kati ya Mungu na roho ya mwanadamu. Basi, nani angesema kwamba katika haya yote yote hakuna mengi—kweli kabisa, mengi sana—ambayo ni yasiyoweza kueleweka kabisa kwetu? Tukizingatia vitu vya imani vilivyotajwa hapo juu, ni wazi kwamba kuna mafumbo hata katika imani ya asili: kwa maana katika imani ya asili ni lazima tuongozwe na akili zetu wenyewe tu, na hakuna akili timamu itakayodai kuwa, kwa maana halisi, imemjua Mungu—Yule Kiumbe asiyeweza kueleweka—au kumuelewa kikamilifu mwanadamu katika muundo wake wa ajabu na hatima yake ya fumbo⁴⁶. Basi, kwa misingi gani, tunapaswa kukataa katika ufunuo hata uwezekano kwamba imani ya asili kwa kweli ipo?

Hapana, ni kupunguza ukweli kusema kwamba mafumbo katika ufunuo ni uwezekano tu; ni ya lazima hapa.

Mistari inawezekana katika ufunuo pia kwa upande wa Mungu, Mwandishi wa ufunuo. Kwamba Ana katika akili Yake isiyo na kikomo kweli za aina hii, ambazo ni vigumu kabisa kueleweka na akili zetu zenye mipaka, na ana njia zote za kutufunulia ikiwa atapenda—itakuwa ni kupoteza muda hata kutaja hili. Lakini ni lazima ikumbukwe kwamba kuwepo kwa mafumbo katika wahyi kunaendana na hekima ya Mungu mwenyewe, ambayo pekee yake, kati ya sifa zote za kimungu, mafumbo haya yanaonekana kupingana nayo. Lengo la moja kwa moja la wahyi wa kimungu ni kusaidia ujinga wa binadamu katika masuala ya imani, bila

⁴⁵ katika makala kuhusu sifa za ufunuo: §§ 36–44.

⁴⁶ Mtakatifu Gregori Mteolojia anajadili kutoweza hili kueleweka—la asili ya kimungu na ile ya kibinadamu, pamoja na viumbe wengine wa Mungu—kwa usemi mwororo zaidi katika Mahubiri yake ya Pili juu ya Theolojia (Kazi za Mababa Watakatifu, tafsiri ya Kirusi, juz. 111, uk. 33–40, Moscow, 1844).

kujali chanzo chake—iwe ni mipaka ya asili ya binadamu pekee, au mipaka hiyo pamoja na kasoro fulani: kwa hivyo, inaonekana kwamba hakupaswa kuwa na mafumbo katika wahyi. Lakini kila fumbo lina pande mbili: upande wa fumbo, usioeleweka na akili zetu, na upande wa wazi, unaoeleweka kwa urahisi; kwani kila fumbo huelezea wazo maalum, ukweli maalum, ambao maudhui yake yanaweza kuwa wazi kwa akili, ingawa uwezekano wake wa ndani unabaki usioeleweka. Kwa hivyo, kila fumbo, kama wazo maalum, linaweza kuingizwa kwa urahisi na akili katika mawazo yake mengine; na, kwa kuwa wazi kwa maudhui yake, linaweza kwa kawaida kumwaga nuru yake kwenye mawazo mengine ya mtu na kumsaidia kushinda ujinga wake. Hivyo basi (kuchukua mfano kutoka kwa wahyi halisi), fumbo la Kuanguka, kama linavyohubiriwa na Ukristo, linaelezea wazo dhahiri kwamba mwanadamu, aliyeumbwa akiwa safi na asiye na hatia, mara tu alipokiuka amri ya Mungu, na hivyo kuruhusu sumu ya dhambi kuingia ndani yake, ambayo, baada ya kuharibu asili yake yote, ilienea, kama uovu usioepukika, kutoka kwa mababu walioanguka hadi kwa wazao wao wote, kwa jamii nzima ya wanadamu; fumbo la Umwilisho linaelezea ukweli wa utukufu kwamba Mwana wa Mungu, huku akibaki kuwa Mungu, alijalia kuwa mwanadamu na kuunganisha katika Utu wake mmoja asili mbili – ya kimungu na ya kibinadamu; fumbo la ukombozi linatangaza ukweli thabiti kwamba Mwana wa Mungu aliyejidhihirisha kwa mwili alikufa kwa ajili ya dhambi zetu msalabani, ili kuridhisha haki ya Mungu kwa niaba yetu na kutuhakikishia sisi sote *nguvu zote za kimungu, zinazoletakazi uzima na utauwa* (2 Petro 1:3); fumbo la kuzaliwa upya na utakatifu ni kwamba tunaweza kusafishwa kutoka kwa kila uchafu wa mwili na roho na kustawi katika wema kwa neema ya kimungu ya Roho Mtakatifu pekee, na kadhalika. Mawazo haya yote, kwa yaliyomo, bila shaka ni zinaeleweka kwa akili zetu, ingawa hatuelewi kikamilifu jinsi sumu ya dhambi ilivyoweza kuharibu asili yote ya mwanadamu na kuambukiza jamii nzima ya wanadamu, jinsi Mungu alivyokuwa mwanadamu, jinsi kifo cha Mwokozi kilivyoweza kutuokoa kutoka kwa dhambi, laana na kifo, na jinsi Roho Mtakatifu anavyotufanya wapya na kututengeneza upya kwa neema Yake. Na si kwamba tu mawazo haya yanaeleweka yenyewe: yanatuelezea mengi kuhusu sisi wenyewe na kuhusu kila kitu kinachotuzunguka; kwa hakika, yanatufunulia kitu ambacho hatukujua hapo awali na kutatua kwetu maswali muhimu zaidi ya maisha. Bila fumbo la Kuanguka, tusingeweza kamwe kuelewa asili ya uovu wa kimaadili na kimwili duniani, kwa nini hali ya mwanadamu duniani ni ya maafa na ya kuhurumiwa, na kwa nini historia yake yote inajumuisha karibu kabisa makosa na maovu ya kila aina; bila mafumbo ya Umwili, Upatanisho na Utakatifu, kamwe tusingeweza kupatanisha hali hii ya kusikitisha ndani yetu na kutuzunguka na wazo la Muumba mkamilifu wa ulimwengu na utunzaji Wake; haturuhusu kamwe kuweza kujieleza sisi wenyewe kuhusu kusudi la kuwepo kwetu duniani katikati ya uovu na masaibu mengi, na iwapo isingekuwa bora zaidi kama tusingewahi kuumbwa kabisa, na kadhalika. Ni lazima iongezwe kuwa kusudi la wahyi si kusaidia tu ujinga wa mwanadamu katika masuala ya imani, bali pia kusaidia maadili yake, kumwonyesha vilindi ambavyo maovu yake bila shaka humvuta, na, kwa upande mwingine, kuonyesha baraka zile kuu ambazo wema wake vinaweza kumfikisha, kwa kifupi, kumwonyesha vivutio thabiti zaidi vinavyowezekana vya kung'ara katika uchaji Mungu. Na ni kwa kiasi gani mafumbo ya ufunuo wa kweli—yasiyoweza kueleweka kwa akili lakini yakiwa karibu sana na moyo—yanaweza kuchangia katika hili! Mwanadamu ameanguka; nguvu zake zimeharibika, na hawezi kwa hiari yake mwenyewe kutoa chochote kilicho kizuri kabisa: ni msukumo gani huu wa unyenyekevu na maombi ya dhati kwa Mungu! Mwana wa Mungu mwenyewe alijinyenyekeza, kwa ajili ya ukombozi wetu, kuchukua sura ya mtumwa na kufa msalabani: ni kichocheo gani cha shukrani isiyo na kikomo na upendo kwa Mkombozi wa kimungu na, kwa kweli, kwa utimizaji wa amri zake zote! Sisi ni hekalu la Roho Mtakatifu, ambaye hutukamilisha utakatifu wetu ndani yetu: ni msukumo gani mkuu wa kujilinda dhidi ya uchafu wote wa kimwili na kiroho, hata dhidi ya mawazo, tamaa na hisia mbaya!

Hatimaye, kuhusu mtu anayepaswa kupokea mafumbo ya ufunuo: kwake pia, tunapata uwezo na sifa kamili kwa ajili ya hili. Inajulikana vyema kwamba mwanadamu, kwa asili ya akili yake, hupokea ukweli kwa njia mbili: baadhi *kupitia maarifa*, wengine *kupitia imani*; yaani, baadhi kwa msingi wa uzoefu wa mtu mwenyewe na ufahamu wa moja kwa moja kwamba hizi ni kweli; na wengine kwa msingi wa ushuhuda na mamlaka ya watu wengine, kama vile maarifa ya kihistoria, na wakati mwingine maarifa ya kijiografia, na kwa hakika maarifa ya masomo ambayo sisi wenyewe hatujawahi kuyaona, bali ambayo wengine hutupatia taarifa, kwa ujumla hupatikana. Kupitia njia ya pili, ni wazi kwamba mtu anaweza pia kufahamu mafumbo ya wahyi: bila kuelewa moja kwa moja kwamba hizi ni kweli, lakini akitambua maudhui yake maalum, anaweza kukubali kweli hizi kwa msingi wa ushuhuda unaohusu mafumbo hayo na mamlaka ya Mungu Mwenyewe—Mfunuluzi—ambaye, kwa kuwa ni Mkweli, hawezi kamwe kudanganya. Kuna jambo moja tu ambalo mtu

anaweza kulipinga hili—kama wengine wanavyojaribu kupinga—na hilo ni iwapo wangukuwa na haki ya kusema kwamba mafumbo ya wahyi yanapingana na akili zao. Lakini hakuna mtu mwenye akili timamu anayeweza kusema hivi:

1) fumbo, kwa asili yake, halieleweki kabisa kwa akili zetu na linazidi uelewa wake; na ili kudai kwamba wazo lolote linapingana hasa na akili, wazo hilo lazima lueleweke na kufahamika kwanza. Kwa hivyo, wakati fumbo likiwa fumbo, hakuna mtu mwenye haki ya kusema chochote cha uhakika kulihusu: si kwamba linaendana na akili, wala kwamba linapingana nalo; na yeyote anayedai la pili anadokeza waziwazi kwamba amefahamu fumbo hilo;

2) tunazungumzia mafumbo ya wahyi wa kweli, ambayo Mungu Mwenyewe anapaswa kuyafunua kwa mwanadamu, pamoja na kweli nyingine zinazoweza kueleweka, na kuyafunua kwa namna ambayo mwanadamu anashawishika waziwazi kwamba Mungu Mwenyewe anazungumza naye; na je, Mungu anaweza kuwasilisha kwetu chochote kinachokinza na akili zetu, na je, mtu ambaye ameamini kwamba kweli fulani zisizoweza kueleweka zimemwasiliwa kwake na Mungu Mwenyewe anaweza hata kufikiria kwamba kunaweza kuwa na kinzani yoyote katika mafumbo haya na kanuni za akili na ukweli?

II. Umuhimu wa Ufunuo

§ 26. Uhitaji huu unahusu nini, na unatokana na wapi?

Tunaposema kuhusu uhitaji wa ufunuo wa kimungu kwa wanadamu, tunamaanisha kwamba, katika hali yao ya sasa, kwa njia zao za kawaida pekee, hawawezi kumjua Mungu ipasavyo, wala kumheshimu kama inavyostahili, wala, kwa kweli, kufikia malengo yote ambayo imani imewekwa kwa ajili yao.

Upungufu wa imani ya asili na umuhimu wa ufunuo wa kimungu kwa wanadamu unafunuliwa:

A) kutokana na ukweli kwamba miongoni mwa watu wasioangaziwa na nuru ya ufunuo wa kiungu, imani daima imekuwa na bado iko katika hali ya kusikitisha sana; na

B) kutokana na ukweli kwamba hakuna falsafa, wala kwa kweli hekima yoyote ya kibinadamu, iliyoweza au inayoweza kuokoa watu kutoka katika hali hii ya kusikitisha bila msaada wa kimungu wa miujiza.

A. Hali ya imani miongoni mwa wanadamu nje ya Ukristo, kama ufunuo wa kweli

§ 27. Mtazamo wa imani ya kipagani

Ni rahisi sana kushawishika na ukweli wa hoja ya kwanza, na hata wapinzani wa ufunuo wa kimungu—wananaturali na warasionalisti—hawaupingi kamwe. Kwa hiyo, ili kuthibitisha hili, inatosha tu kutazama kwa jumla imani zilizopo miongoni mwa wanadamu nje ya Ukristo, kama ufunuo wa kweli ulio juu ya asili, na, kwanza kabisa, imani ya kipagani, na kisha zile nyingine mbili: imani ya Kiyahudi Mpya na imani ya Kiislamu.

Tukigeuza umakini wetu kwenye ibada ya ndani ya watu wa kipagani, tunaona kwamba hakuna hata mmoja wao aliyekuwa, wala anaye, na mafundisho ya kweli kuhusu Mungu ambayo kwa hayo anaweza kumwamini ipasavyo, kumpenda, au kumtumaini. Wazo la Mungu mmoja, ambalo huonekana kwa muda katika akili za wengi wao, linakandamizwa kabisa na kupotoshwa na imani mbalimbali katika *miungu* mingi; utukufu wa *Mungu asiye haribika* na asiye na mwisho hubadilishwa kuwa *mfano wa mwanadamu anayeharibika*, *ndege*, *wanyama wenye miguu minne*, *wanyama wanaotambaa*, na kwa ujumla, viumbe na vitu vyenye mipaka (Rum. 1:23); hatimaye, dhana ya Mungu mtakatifu kabisa imepotoshwa kupita kiasi na imani katika miungu na miungu wa kike wenye mapungufu ya kimaadili na matendo maovu kiasi kwamba yangeaibisha hata watu wa hali ya chini kabisa. Kwa ujumla, washenzi wametoa au wanaendelea kutoa heshima ya kiungu – wengine kwa viumbe vya angani: jua, mwezi, nyota na picha zao (ibada ya nyota au Sabianism); wengine wanamtukuza ardhi, bahari, upepo, chemchemi, mimea na, hasa, sanamu zilizotengenezwa kwa mbao, mawe na kadhalika (); kundi la tatu – wanyama wasio na akili: viumbe wenye miguu minne, ndege, samaki, wadudu na reptilia (zoolatria); kundi la nne – watu waliojitokeza katika maisha yao kwa nguvu, hekima, matendo mema au mabaya, na kadhalika (anthropolatria); tano – roho mbaya au mashetani (daemonolatria); sita – uwakilishi wa dhana zisizoshikika, kama vile utukufu na furaha; maovu ya

kimwili, kama vile homa na magonjwa mengine; na maovu ya kimaadili, kama vile ukosefu wa haya na like⁴⁷. Kwa ufupi, karibu hakuna kitu chochote, iwe katika ulimwengu wa kimwili au katika ulimwengu wa kimaadili, ambacho watu wa kipagani hawakukitangaza kuwa mungu katika nchi moja au nyingine, wakati mmoja au mwingine: walintangaza karibu kila mtu na kila kitu kuwa mungu; walintangaza tu Mungu mmoja wa kweli kuwa mungu, kwa njia inayofaa, si katika ali⁴⁸.

Ibada ya wazi ya wapagani inaonyesha picha mbaya sawa. Hatutajitaja hata mila tupu, za kishirikina na zisizo na maana (kama vile aina mbalimbali za uaguzi zinazotegemea urukaji na kelele za ndege, ndoto, moshi, sanamu za nta, viungo vya wanyama wa kafara, na kadhalika; unabii mbalimbali uliojaa ujanja, udanganyifu, utata, na kadhalika); lakini tutajielekeza tu, kwa upande mmoja, kwenye ibada ambazo ni za kikatili na zisizo za kibinadamu, na kwa upande mwingine, zile ambazo ni za aibu kabisa. Aina ya kwanza ni pamoja na:

(a) dhabihu ya binadamu, iliyofanywa, kulingana na ushahidi wa waandishi wa kuaminika, na watu wengi wa ulimwengu wa kipagani tangu zamani za kale, ingawa kwa viwango tofauti, yaani: na Wasiria, Wafoinikia, Waarabu, Wamisri, Wakarthago na watu wengine wa Afrika; miongoni mwa Wahindi, Wapersi na watu wengine wa Asia; miongoni mwa Wathraxia, Waskithi wa kale, Wagiriki, Warumi, Wagalatia, Wabriteni, watu wa Kijerumani na wakazi wengine wa Ulaya⁴⁹; miongoni mwa Wamexico na watu wengine wa Amerika⁵⁰;

b) kujichapa kwa hiari kwa makuhani kwa heshima ya miungu fulani katika siku za matamasha yao, kama ilivyofanywa, kwa mfano, na makuhani wa Baali, ambao, kulingana na Maandiko Matakatifu, 'walijichana kwa visu na kujichapa kwa mipingu hadi damu yao itiririke' (1 Wafalme 18:28); makuhani wa Isis, kama inavyothibitishwa na Herodotus; makuhani wa Bellona, kulingana na Lampridius na Lucan; na, hasa, makuhani wa Cybele, kama ilivyoielezwa kwa undani na Seneca na kuhifadhiwa na Mbarikiwa Augustine⁵¹;

c) matendo yanayofanana ya kujichoma kibonye kwa hiari yaliyofanywa na waumini wa kawaida wakati wa mila fulani takatifu: kwa mfano, nchini India hata leo baadhi yao hujichoma vibaya miguu na mikono yao, wengine hujikata ndimi zao sehemu kadhaa, na wengine bado huruhusu nyoka kutambaa juu ya majeraha yao, na wakiwa katika hali hii husindikiza maspidi, n.k.⁵²;

d) ukatili wa watoto wadogo uliofanywa Sparta kwa heshima ya Diana juu ya madhabahu zake, na kwa ukatili kiasi kwamba wengi wa watoto hawa wasio na bahati, kama anavyoandika Plutarch aliyeshuhudia, walikufa huko kwa maumivu makali⁵³;

e) vipigo vya aina hiyo kwa wasichana, vilivyofanywa katika sehemu nyingi za Arcadia kwa heshima ya Diana na Bacchus, na mara nyingi vikasababisha vifo vya wale walioteswa kwa mateso hayo⁵⁴;

f) ulaji wa binadamu kwa heshima ya sanamu, desturi ambayo bado inafanywa na Watu wa Visiwa vya Sandwich na wazungukaji wengine wengi wa visiwa⁵⁵;

⁴⁷ Ushahidi thabiti na maelezo ya kina kuhusu uungu huu wa kipagani wa miungu mingi hupatikana: 1) katika kazi za waandishi wa kipagani: katika *Iliadi* ya Homer (I, 423, 609, 611); Herodotus (Kitabu 1, 131, 144), na hasa katika Cicero (*De Natura Deorum*, I, 42; III, 15, 16, 23, 24; *De Legibus* II, 8; *Quaest. Tuscul.* I, 12, 13) na Pliny (*Histor. Natur.* III, 5); 2) katika maandishi ya Baba wa Kanisa, kwa mfano, Mtakatifu Athanasius (*Christian Readings* 1837, IV, 3), Mtakatifu Gregori Mtheolojia katika *The Works of the Holy Fathers* (tafsiri ya Kirusi, 1844, I, ukurasa wa 15 na 30–32) na wengine wengi; 3) katika maandishi wa kisasa ambao wamejikita hasa katika mada hii, kwa mfano: katika *The Temple of Antiquity*, ambayo ina: majina, nasaba, sikukuu na mila zinazohusiana na miungu ya Misri, Ugiriki na Roma, n.k. Moscow, 1784; katika *Abriss der Geschichte der Entstehung und Ausbildung der religiösen Ideen* ya Reinhard, na katika maelezo mbalimbali ya safari za hivi karibuni miongoni mwa washirikina, kama vile *Voyage autour du monde* ya Jacques Arago, iliyotafsiriwa na Korsakov. St Petersburg, 1844. Tazama j. 1, uk. 158; j. 2, uk. 218, n.k.

⁴⁸ Orodha ndefu zaidi za miungu ya kipagani hupatikana katika kazi za Mbarikiwa Augustino: *De Civitate Dei*, Kitabu V, Sura ya 8 – orodha iliyotolewa kutoka kwa kazi za Varro – na katika kitabu hicho hicho, Sura ya 11, 16. 21 – orodha zilizokusanywa na Augustine mwenyewe; pia katika Arnovius, *Adversus Gentiles*, Kitabu IV, uk. 128 na kuendelea.

⁴⁹ Porphyry anatoa ushahidi unaounga mkono yote haya katika kazi yake: *Peri Apokhès*, Kitabu cha II, §§ 27, 34, 35 na 36. Toleo la Cambridge 1605. Hasa, Tacitus anajadili Wagalatia, Wajerumani na Wabriteni katika *Annals*, Kitabu cha XIV, Sura ya 3; Julius Caesar – *De Bello Gallico* VI, sura ya 21.

⁵⁰ Ascota, *Histor. Indie.* V, sura ya 19, na wengine.

⁵¹ Lucan, *Pharsalia*, I, mistari 56, 57; Augustine, *De Civitate Dei*, VI, sura ya 10.

⁵² India ya Mashariki: Desturi, Tamaduni na Monumenti, iliyochapishwa na Semyon na Stoykovich, uk. 59. Moscow, 1846.

⁵³ Plutarch – Maisha ya Lycurgus.

⁵⁴ Vitu vya Kale vya Wapishi wa Ugiriki, juz. 1, uk. 193, na vingine. St Petersburg, 1844.

⁵⁵ Safari ya Jacques Arago Kuzunguka Dunia, iliyotafsiriwa na Korsakov, juz. 2, uk. 74

g) kuwashwa hai kwa wake pamoja na waume zao waliofariki, kama bado ni desturi kwa kiasi kikubwa miongoni mwa Wahindi⁵⁶. Miongoni mwa mila zisizo na haya ni sherehe zote za Bacchanalia, Saturnalia, ngoma za uasherati na ufisadi mwingine wowote kwa heshima ya Pan, Kotis, Venus, Bacchus, Juno, Adonis, Cybele na kadhalika,— ufisadi ambao ushenzi, ukosefu wa kiasi, uasherati na mengine mengi—ya aibu mno kuyataja—yalidhihirika kwa kiwango cha juu kabisa; na haya yote yaliaminika si tu kuwa halali bali hata kuwa takatifu; yote haya yalitokea katika mahekalu, mbele ya macho ya umma⁵⁷.

Sasa, kwa kuzingatia haya, mtu anaweza kuhukumu hali ya maadili ya watu wa kipagani (Warumi 1:26–32). Hapa, kila kitu kilichangia katika kukuza uovu:

a) miungu, wengi wao hawakuwa chochote zaidi ya uakisi wa hisia za tamaa—kwa mfano, Mercury, Venus, na hata Jupiter—na ambao, kadiri walivyoheshimiwa zaidi, kama Venerable Agustino, kadiri walivyoonekana kujali tu kushindana katika maovu mbalimbali⁵⁸, na, kwa kuwa wao wenyewe walikuwa na hatia ya matendo maovu, kiasili waliwafundisha wanadamu yale yale kwa mfano wao;

b) na sheria ambazo mara nyingi ziliruhusu na kukubali chuki kwa maadui, dharau kwa maskini na wanyonge, wizi, mauaji ya watoto na wazee, ukosefu wa adili na maovu mengine—ambayo bado yapo miongoni mwa watu wengi wa kipagani hadi leo⁵⁹;

c) na sherehe takatifu, mila, desturi, na mara nyingi hata hekalu zenyewe, zikiwa na picha za aibu za miungu na ufisadi wao⁶⁰;

d) na burudani za umma za aina mbalimbali, hasa tamthilia na maonyesho, ambazo zilikuwa kama shule za umma za uovu: hapa miungu wenyewe mara nyingi walionyeshwa hadharani na kasoro na upita mipaka wao wote, na watu walifurahia kuwadhihaki wale ambao walikuwa wamewatolea dhabihu katika mahekalu⁶¹. Kwa kifupi, kipengele cha maadili cha asili ya binadamu kilikuwa daima, kana kwamba, kimesahaulika na kupuuzwa katika upagani: katika suala hili, upagani ulimwacha mwanadamu kabisa kwa njia zake mwenyewe, ukimtaka, ili kuwafurahisha miungu, kutii kwa ukaribu tu mila za nje na dhabihu⁶². Imani hii haikumpa mwanadamu kanuni, wala motisha, wala njia, wala mifano ya kuendelea katika utauwa; kinyume chake, ilionyesha kanuni, vichocheo, njia na mifano ya kuendelea katika ukosefu wa uchaji Mungu.

Ni jaribio lisilo na mafanikio la baadhi ya wasomi kuthibitisha kwamba uanapagani, hasa katika umbo lake la kale, si wa kipuuzi kama inavyoonekana kwa mtazamo wa kwanza, kwamba wanapagani hawakumwamini miungu mingi, bali waliwachukulia wao na sanamu zao kama tu uwakilishi mbalimbali, mabadiliko, na mifano ya Mungu mmoja wa kweli, na kwamba hadithi za kifalme na mafumbo yao yanaficha maana ya kina ya kiisimu na huelezea kweli safi kabisa za imani, Jaribio hili si geni: baadhi ya wafalsafa wa kale wa kipagani pia walilitumia, hasa katika karne za mwanzo za Ukristo, wakati kuenea kwa imani ya kweli kulipofanya upuuzi wote wa upagani kuonekana wazi zaidi. Lakini haiwezekani kukubaliana na pendekezo kama hilo:

(a) asili yake ni ya kubahatisha kabisa: kama Eusebius alivyoonyesha tayari, wanazuoni wa kipagani walifikia wazo hili tu katika nyakati za baadaye (baada ya kuibuka kwa Ukristo), ilhali hapo awali

⁵⁶ India ya Mashariki: Adabu, Tamaduni na Monumenti, iliyochapishwa na *Semen na Stoykovich*, uk. 190–194.

⁵⁷ Strabo, Kitabu VIII, uk. 537 na 581, iliyohaririwa Amsterdam, 1707; Diogenes Laërtius, Kitabu III, § 39. Tazama pia Tertullian, *Apologeticus*, sura ya 14; Clement wa Alexandria, *Cohort ad Gentes*; Origen, *Against Celsus*, Kitabu V; Lactantius, *Divine Institutes*, Kitabu 1, 'Kuhusu Dini ya Uongo'; Hug. Grot, *De verit. relig. Christ.* IV, pp. 1 et seq.; Montfaucon, *L'Antiquité expliquée et représentée en figures*, Paris, 1719; De Sainte-Croix, *Recherches historiques et critiques sur les mystères du paganisme*, Paris, 1784; Kuhusu Asili, Ueneaji na Kupungua kwa Uabudu sanamu, kuhusu Utabiri na Sadaka, tafsiri kutoka Kifaransa, Moscow 1792; Kuhusu Hekalu, Makuhani, Ibada na Masuala Mengine... ya Wagiriki wa Kale. St Petersburg 1815.

⁵⁸ De civitate Dei. Kitabu cha VII, Sura ya 2 na 4.

⁵⁹ Tazama katika 'Chronicle of Readings' 1840, II, ukurasa wa 312–318; na, kuhusu watu wa kale, kwa Cicero, *De natura Deorum*, 1, sura ya 28; *De legibus*, III, sura ya 8; na Eusebius, *Praeparatoria Evangelica*, 1, sura ya 4.

⁶⁰ Eusebius, *Praepar. Evang.* II, sura ya 6; Augustine, *De civit. Dei* VII, sura ya 21; Arnobius, *Advers. Gent.* V, kurasa 168, 169, Batav. 1615.

⁶¹ Tertullian, *Apologeticus*, sura ya 15; Augustine, *De Civitate Dei*, Dei IV, sura ya 26; VI, sura ya 8; Arnobius, *Advers. Gentes* VII, n. 238. 'Watu wengine wasitukaniwe katika majukwaani,' anasema Mtakatifu Augustino, 'isipokuwa wale wanaoabudiwa katika hekalu, wala msiandae tamthilia nyingine yoyote isipokuwa zile ambazo mnatoa dhabihu.'

⁶² Pers. Satyr. II, mst. 69 na kuendelea. 'Hakuna kitu huko (katika ibada ya miungu),' anasema Lactantius, 'kinachofundishwa ambacho kinaweza kusaidia kukuza maadili au kuunda maisha ya mtu, wala hakuna utafutaji wa ukweli, bali ni ibada ya kitakatifu tu, ambayo haiko katika kazi ya akili bali katika huduma ya mwili.' Inst. Div. IV, c. 3, n. 1, 2; ed. Cellar

halikujulikana—walilifikia kutokana na ufahamu wao wa mapungufu makubwa ya imani maarufu na kutokana na tamaa ya kulaaniwa na iliyolazimishwa ya kuihalalisha na kuiimarisha kwa kiasi fulani⁶³ ;

b) hata zaidi ya kiholela katika utumiaji wake: kwa sababu maana ya kiisheo ya hadithi na mafumbo haya haikuwahi kufafanuliwa na mtu yeyote wa enzi za kale—si na mwanzilishi yeyote wa imani ya kipagani katika nchi fulani, wala na kuhani mkuu yeyote—bali imeachwa kwa kila mwanasomi kuamua kulingana na mantiki yake mwenyewe: basi, nini kinaweza kutokana na hili, isipokuwa kutokubaliana katika tafsiri?

c) kuna hadithi nyingi za kihadithi na mafumbo ambayo hayawezi kwa vyovyote vile kuelezewa kwa maana ya juu na ya kiroho, kama vile hadithi zote za matukio ya miungu na miungu wa kike, tamaa zao, maovu na matendo yao maovu, na sherehe zote za uasherati na Saturnalia kwa heshima ya Bacchus, Venus, Adonis na kadhalika;

d) waandishi wa kipagani wenyewe: Horace⁶⁴ , Seneca⁶⁵ , Cicero na wengine⁶⁶ wameacha ushahidi mwingi kwamba wapagani, kwa maana halisi, waliamini katika miungu mingi na hata waliabudu sanamu zisizo na roho kama miungu;

(d) Katika Maandiko Matakatiifu—ambayo ushuhuda wake, katika mfano huu, unapaswa kuwa na uzito mkubwa zaidi kwa kila mtu, hasa kama ushahidi wa uzee wake usio na shaka—kuna misemo na mifano mingi iliyotolewa kuthibitisha kwamba, kabla na baada ya kuja kwa Mwokozi, watu wa kizushi kwa kweli waliamini *katika miungu mingi* (Yuda 5:8; Isa. 44:12–20; Yer. 2:27; Dan. 14; Gal. 4:8; Mat. 14:11–18);

(e) wachungaji wa kale wa Kikristo, ambao wengi wao walikuwa watu wa kigeni kabla ya kuongoka kwao kwa Ukristo—na, zaidi ya hayo, walikuwa watu wa kigeni wenye elimu—na ambao, baada ya hapo hadi mwisho wa maisha yao, walijitolea kupinga dhana potofu za kikafiri, na ambao, kwa hivyo, waliweza kusoma teolojia ya kikafiri kwa ustadi zaidi kuliko wasomi wa sasa; wastaafu hawa wote walihubiri hadharani kwamba washenzi hawamjui Mungu mmoja wa kweli, bali wanaamini katika miungu mingi na kuabudu sanamu; walipinga kwa kina majaribio ya wale waliokuwa wakitaifuta kuutetea upagani kupitia tafsiri za ki-allegoriki, na wakashuhudia kwamba wao wenyewe, kutokana na uzoefu wao, walikuwa wamefahamu vyema asili na umuhimu mdogo kabisa wa mafumbo ya kipagani⁶⁷ ;

(g) kwa kweli, miongoni mwa washenzi wasiohesabika waliogeukia Kristo katika siku za mwanzo za Ukristo—ambao, bila shaka, wengi wao walikuwa wameanzishwa hapo awali katika mafumbo yote ya ushenzi—hakuna hata mmoja aliyekiri waziwazi kwamba mafumbo ya ushenzi yalificha ndani yake kweli za kina za imani zinazoendana na ufunuo; kinyume chake, wote walizungumzia mafumbo haya kwa aina fulani ya kuchukizwa, kana kwamba yalikuwa mambo machafu na yasiyo ya kiungu;

(g) hata kama mtu angekubali kwamba hadithi fulani za kipagani kwa kweli zilikuwa na maana ya juu, ya kimistari; basi, bila shaka yoyote, ni wachache sana waliofahamu maana hii; ilhali watu kwa ujumla hawakuifahamu kabisa, na daima walielewa mila zao kuhusu miungu, taratibu na sikukuu zao kwa maana rahisi, ya kihalisi: basi, ni faida gani sasa inayopatikana kutokana na maana hii inayodhaniwa kuwa ya kiisari ya imani ya kipagani⁶⁸ ?

⁶³ Eusebius, *Praepar. Evang.* 11, sura ya 6, kurasa 74, 75, Paris, 1628.

⁶⁴ Horace, katika Kitabu cha 1, Satire 8, anaandika: 'Wakati mmoja nilikuwa mzizi wa mzaituni, kipande cha mbao kisicho na faida; mfundi fanicha, asipokuwa na uhakika kama anifanye kiti kidogo au sanamu ya Priapus, alichagua kunifanya kuwa mungu: hivyo nikawa mungu.'

⁶⁵ Seneca anazungumzia kuhusu washindani: 'Wanaheshimu sanamu za miungu, wanazisihi wakiwa wamepiga magoti, wanaziabudu, wanaketi au kusimama mbele yake siku nzima, wanaweka dhabihu miguuni mwao, na wanatoa dhabihu za wanyama na kadhalika.' Tazama Lactantius, *Div. inst.* 11, sura ya 2.

⁶⁶ Kwa ushuhuda kadhaa wa watu wa kipagani kuhusu mada hii, tazama *Dictionnaire de Théologie* ya Bergier, chini ya vichwa: *idole*, *idolâtre*, *idolâtrie*.

⁶⁷ Miongoni mwa wachungaji wa kwanza wa Kikristo, wafuatao wanastahili kutajwa hasa kuhusiana na hili: a) Justin Mfilozofi – *Apolog. 1*, sura ya 9; b) Tatian – *Oratio ad Graec.* , sura za 9, 33 na 34; c) Tertullian – *Apolog. n. 13 et seq.*; d) Clementi wa Aleksandria – Cohort, ad gentes; e) Arnovius – Adversus gentes; f) Eusebius – Praepar. Evangel. II, sura ya 3 na zifuatazo; g) Augustino – De civit. Dei katika sehemu nyingi;

⁶⁸ Hoja zote zinazotolewa na watetezi wa kisasa wa upagani zimepingwa kwa undani mkubwa na kwa nguvu isiyopingika katika kazi ya kina isiyo na kifani ya *Dkt. Leland*, yenye kichwa, katika tafsiri yake ya Kifaransa: *Nouvelle démonstration évangélique*, ambayo imejumuishwa katika Juzuu ya VII ya *Démonstr. Evangél.* , iliyochapishwa na Abbé La M., mjini Paris, 1843. Tazama pia insha: 'Faganisme' katika kamusi ya Bergier, hasa §§ III, IV na VII.

§ 28. Mtazamo wa Imani Mpya ya Kiyahudi

Kwa neno 'Imani Mpya ya Kiyahudi' haimaanishi imani iliyotolewa kwa Waisraeli kupitia Musa na Manabii, na ambayo waliitangaza hadi kuja kwa Masihi, bali ile waliyoibuni wenyewe, wakiwa wamepotea kutoka kwa roho ya kweli ya Musa na Manabii, na ambayo sasa wanaishikilia⁶⁹, hata baada ya kuja kwa Masihi aliyeahidiwa, ambaye hawamtambui. Imani ya kwanza kwa kweli ilifunuliwa kimungu na ni ile ile na imani ya Kikristo; kwa hivyo haiko chini ya uchunguzi wetu hapa. Imani ya pili, ambayo kwa hakika ni 'Uyahudi Mpya', kama tunda la makosa ya akili ya asili ya mwanadamu, inaweza kuitwa aina ya imani ya asili kwa maana halisi, na kwa hivyo lazima iwe ndio kiini cha umakini wetu hapa.

Lakini nini kinachoweza kusemwa kuihusu, isipokuwa kwamba kwa hakika ni tunda la upofu uliokithiri wa akili ya binadamu, na zaidi ya hayo, akili ambayo ni duni na iliyojazwa na upendeleo? Imelandikwa katika vitabu viwili, vinavyoheshimiwa na Wayahudi kama maandiko matakatifu: Kabbalah na Talmud⁷⁰; lakini katika vitabu hivi vyote viwili, pamoja na kweli zilizokopishwa kutoka Biblia, kuna mambo mengi ya ajabu, yasiyo na mantiki na kinyume kiasi kwamba inakuwa vigumu kufikiria jinsi watu walivyoweza kubuni mambo kama hayo, na jinsi wengine wanavyoweza kukubali dhana za kutisha kama hizo kuwa kweli takatifu na zisizopingika bila kuacha kutumia akili timamu. Mambo hayo ni –

Kwa istilahi za nadharia, simulizi:

- a) kuhusu shughuli za kila siku za Mungu⁷¹;
- b) kusudi ambalo dunia iliumbwa⁷²;
- c) kuhusu Masihi na mazingira ya kuja Kwake⁷³;
- d) kuhusu ufufuo wa wafu⁷⁴, na kadhalika.

Katika nyanja ya maadili, hizi ni:

a) sheria msingi kuhusu mtazamo wa mtu kwa jirani yake: 'kila kitendo chema ambacho Sheria ya Musa inaamuru, na kila kitendo kibaya ambacho inakataza mtu kukifanya *kwa jirani yake, ndugu au rafiki*, lazima, kama Talmud inavyoeleza, kueleweke pekee kwa uhusiano na Wayahudi'⁷⁵;

b) mtazamo wa watu wengine: kuwataja kama watu wasio safi na wasio na Mungu, ambao Waisraeli hawapaswi tu kujiepusha kuingia katika uhusiano wowote wa kifamilia nao, bali hawapaswi hata kushiriki chakula na vinywaji, hasa katika siku fulani; Talmud inafundisha kwamba Myahudi anaweza, bila dhambi, kuvunja viapo alivyovipa mtu asiyeamini, anaweza kumdanganya, kumnyanyasa, kumkandamiza na hata kumuua kwa sababu ya imani yake tofauti, na kwamba, kwa ujumla, watu hawa wote wasio Wayahudi, kwa kuja kwa Masihi, wataangamizwa kabisa au kufanywa watumwa na Wayahudi, kiasi kwamba hata wafalme wa wasio Wayahudi watakuwa watumwa kwa mtoto wa mwisho wa Israeli⁷⁶;

(c) mafundisho ya njia za haki: Talmud inafundisha kwamba dhambi ya asili na dhambi zote nyingine zinaweza kusamehewa na kufutwa kabisa kupitia utii mkali wa maagizo yote ya sheria ya ibada na kadhalika.

⁶⁹ Isipokuwa kwa madhehebu madogo ya *Wakaraiti* na *Wabiblia*, ambao hadi leo wanashikilia kwa ukali Maandiko ya Agano la Kale pekee, na hutafsiri vibaya tu mistari inayohusu Masihi. Tazama **Jewish Sects in Russia** na *Grigorieva*. St Petersburg, 1847, kur. 11–48.

⁷⁰ Kabala, kama inavyoeleweka na Wayahudi, ni kanuni ya mila za kifalsafa na kimistiki inayotumika kama nyongeza na ufafanuzi wa Sheria, huku Talmudi ikiwa ni kanuni ya mila—hasa za kihistoria, kiibada na kiraia—inayotumika kwa lengo lile lile la kuongezea na kufafanua. Taarifa kuhusu Kabbalah zinaweza kupatikana katika kazi ya Rabbi *Frank*: **La Kabbale**, Paris, 1843; na kuhusu Talmud na yaliyomo ndani yake katika kazi ya *Drach* **De l'harmonie entre l'Eglise et la Synagogue**, Paris, 1844, juz. I, uk. 121–181: *'Notice sur le Talmud'*.

⁷¹ 'Wanasema kwamba kila siku wanazuoni wa Talmudi hutumia saa tatu kusoma, na muda uleule kucheza na Leviathan; kwamba wanalia kila siku kwa ajili ya uharibifu wa Yerusalemu na Hekalu, na huandaa karamu ya ajabu kwa ajili ya Masihi ajaye... na kadhalika.' Kwa maelezo zaidi, tazama apud Raum, **Martinum-Pugio fidei adversus Mavros et Judaeos**, uk. III, dist. 3, sura ya 22, Leipzig 1687, na katika **Xp.**, juz. 1834, III, 283–309.

⁷² 'Mungu aliumba nuru kwa ajili ya kutekeleza sheria ya kutahirika pekee.' *Jewish Sects in Russia*, *Grigorieva*, uk. 95.

⁷³ Wengine wanaamini kwamba Masihi tayari ameshakuja na anaishi ama katika Bustani ya Edeni akiwa na nywele za mwanamke zimefungwa kichwani mwake, au Roma miongoni mwa wenye ukoma, hadi atakapotangazwa rasmi na Eliya, au mahali pengine pasipojulikana... na kadhalika. Buxtorf, **De Synagog. Jud.** 1, 50.

⁷⁴ 'Ufufuko wa wafu unaweza kutokea Palestina pekee: kwa hiyo, Bwana hufungua mapango marefu karibu na makaburi ya Wayahudi waliokufa uhamishoni, ambayo maiti zao hutiririka kupitia, kama mapipa, hadi katika nchi takatifu, ili huko wapokee roho zao.' Talmud, Yerusalemu, kitabu cha Kilim.

⁷⁵ Talmud, kitabu cha *Bava Metzia*.

⁷⁶ *Moses Mendelson*, **Jerusalem, au Kuhusu Mamlaka ya Kidini na Uyahudi**. Ofen. 1819. uk. 128.

Kwa hivyo, Wayahudi wamejitolea kikamilifu kwa mila zao, kiasi kwamba, kwa maneno ya mmoja wa wanazuoni wao wenyewe, kwa Wayahudi hakuna kitu kama imani, bali ni sheria tu, yaani, sheria ya ibada⁷⁷. Lakini pia ni lazima iongezwe jinsi sheria hii ilivyo ya ajabu, ya kijinga na isiyo na maana katika maagizo na kanuni zake zisizohesabika. Kwa mfano, kwa msingi wa amri moja ya Mungu: '*Usifanye kazi yoyote siku ya Sabato*' (Kumb. la Torati 20:10), sasa kuna amri 949 za kirabi, mojawapo 'inamzuia Myahudi hata kutoa mate hewani siku ya Sabato, kwa sababu kitendo hiki kinafanana na kupepea ngano isiyotakaswa'⁷⁸ Kwa msingi wa marufuku ya Mungu dhidi ya kula mkate uliochachuliwa wakati wa Pasaka (Kutoka 12: 20), kanuni 265 zimebuniwa, mojawapo ikisema kwamba ikiwa, siku ya Pasaka, Wayahudi 10,000 wangepika chakula katika maji yaliyochotwa kutoka kwa kisima kimoja, ambamo shayiri kadhaa zikapatikana muda mfupi baadaye, basi wote wangelazimika kuchoma chakula kilichotayarishwa, pamoja na vyombo, au kukitupa mtoni. Kuna zaidi ya amri 3,000 tofauti kuhusu vyakula fulani vilivyokatazwa; hadi mia moja kuhusu ibada moja ya kuosha mikono; na hadi mia mbili kuhusu kutia chumvi nyama; kuna hata kanuni kuhusu jinsi ya kukata kucha za mtu... Kutokana na amri ya Musa inayokataza kupika mwana-kondoo katika maziwa ya mama yake (Kutoka 23:19; Kumbukumbu la Torati 14:21), Mtaalmudi walikataza:

a) kupika aina yoyote ya nyama katika maziwa;

b) kutumia hata chombo ambacho vyakula vya nyama huandaliwa ndani yake kuandaa vyakula vya maziwa; na

(c) Wameweka masharti kwamba vyakula vya maziwa visiliwe hadi angalau saa sita zipite tangu mlo wa nyama, na kwamba nyama isiliwe hadi angalau saa moja ipite baada ya mlo wa maziwa. Na hata kama utekelezaji wa undani wote huo ungeachwa kwa hiari ya kila mtu binafsi, Talmud, kinyume chake, inainua mila hizi zote hadi hadhi ya kanuni za imani na inadai utekelezaji mkali wa maagizo na sheria husika⁷⁹.

Hata Wayahudi wenyewe wenye busara zaidi wanakiri⁸⁰ kwamba Talmud na Kabbalah zao zina ngano nyingi ambazo, zikichukuliwa kihalisi, zinapingana na mantiki ya kawaida na hata zinapingana nazo wenyewe, na hazistahili kabisa Mungu wala mwanadamu. Lakini wanatafuta kuhoji hili vipi? Kwa kudai kwamba hadithi hizi lazima zitafsiriwe kwa njia ya kiisimu, kwa maana ya kiroho: hila ya kukata tamaa wakati hakuna kingine cha kusema! Na ni tafsiri gani ya kiisimu inaweza kuwepo, kwa mfano, katika sheria tulizozitaja kuhusu chakula, Sabato, na kadhalika?

§ 29. Mtazamo wa Dini ya Kiislamu

Katika imani ya Kiislamu, kama ilivyoainishwa katika Qur'ani⁸¹, nyanja mbili lazima zitambulishwe: kwa kwanza, kweli zilizokopishwa kutoka kwa Maandiko Matakatifu ya Agano la Kale na Jipya, kama vile dhana nyingi sahihi kuhusu Mungu na sifa Zake, kuhusu malaika, mafundisho na amri nyingi za kimaadili, na simulizi nyingi za kihistoria—jambo ambalo linathibitishwa na marejeleo ya mara kwa mara ya Muhammad mwenyewe kwa vitabu hivi; na pili, kila kitu ambacho kimechukuliwa kutoka vyanzo vingine: sehemu kutoka kwa imani ya kale ya Kiarabu, sehemu kutoka kwa Talmud ya Kiyahudi, na sehemu kutoka kwa uvumbuzi wa Muhammad mwenyewe.

Ukweli wa aina ya kwanza una sifa zake kamili; lakini unahusiana na wahyi wa Kimungu, si Muhammad au Qur'ani. Kuhusu Qur'ani, inapaswa tu kutambuliwa kwa ukweli kwamba, ndani yake, ukweli huu angavu mara nyingi huchanganywa na makosa na ngano kiasi kwamba karibu unazifunika na kuzikandamiza kabisa. Hivyo, kwa mfano, Qur'ani inasema kwamba Abrahamu na Ishmaeli walijenga hekalu mjini Makka (Sura 2, aya 121), kwamba Ishmaeli alitolewa kama dhabihu (Sura 38:188), kwamba Suleimani aliondolewa kwenye kiti chake cha enzi kwa usengenyaji wa Shetani (Sura 26), kwamba Bikira Mariamu, Mama wa Bwana wetu Yesu, alikuwa dada wa Haruni, kwamba Yesu, akiwa bado katika kitanda chake cha kupachikia, alitangaza kumhusu yeye mwenyewe: 'Mimi ni mtumishi wa Mungu; Amenipa Kitabu na akaniteua kuwa Mtume' (Sura 19:18) na kadhalika.

⁷⁷ Tazama dokezo lililopita

⁷⁸ Xaie Adam – *na Abraham Danizhga*, Vilnius, 1825, kuhusu kanuni za Sabato, § 15, Sheria I, folio 30, verso.

⁷⁹ Tazama **Jewish Sects in Russia**, na Grigorieva, kur. 87–89, 116, n.k.; pia katika kitabu kilichotajwa hapo awali cha Avraham Danizhga.

⁸⁰ Kwa mfano, Maimonides maarufu.

⁸¹ Qur'ani – kitabu cha maandiko ambacho, kulingana na imani ya Kiislamu, kilifunuliwa na Mwenyezi Mungu Mwenyewe, na kwa kweli kilikusanywa na mrithi wa Muhammad, Abu Bakr, kutoka kwa vipande vilivyobaki kutoka kwa nabii wa uongo; kina sura 114 au sura, kila moja ikiwa na jina maalum.

Kuhusu sehemu zingine zote za mafundisho ya Kiislamu, ambazo zimechukuliwa katika Qur'ani kutoka vyanzo vya kibinadamu na kwa hivyo zinahusiana na imani ya asili: hapa tunapata karibu hakuna chochote isipokuwa makosa na, mara nyingi, mambo ya kipuuzi.

Hivyo, katika sehemu ya *kinadharia* inadaiwa:

(a) kwamba kila kitu kinachotokea duniani kiko chini ya mapenzi ya Mungu yaliyotanguliwa bila masharti, na hakiwezi kutokea vinginevyo (Sura 17:13; 9:53);

b) kwamba, hasa, kila mwanadamu ana hatima yake isiyoepukika (Sura 16:13), na kwamba kila mmoja ameamuliwa kwa njia maalum ya maisha na mwenendo, iwe ni mema au mabaya—jambo ambalo waziwazi linadhoofisha uhuru na maadili yote, na kumfanya Mungu kuwa chanzo cha uovu;

c) kwamba Mungu aliumba watu wengi kwa ajili ya Moto, na kwa hivyo, kwa maana halisi kabisa, ni mtawala katili (Sura 7:180; 37:163; 3:189);

d) kwamba Hukumu ya Mwisho mwishoni mwa dunia itadumu kwa miaka 5,000;

e) kwamba furaha ya milele ya wachaumungu Peponi itajumuisha raha za kimwili za kiwango cha chini kabisa (Surah 2:25; 37:41; 55:45) na kadhalika.

Katika nyanja zake za vitendo, imani ya Kiislamu –

(a) ingawa mara nyingi huzungumzia upendo kwa Mungu, upendo huu bila kuepukika hubadilika kuwa hofu ya utumwa na utiifu kipofu kwa hatima;

b) pia inazungumzia upendo kwa jirani, lakini inaweka mduara wa majirani kwa waumini pekee, yaani Waislamu, na zaidi ya hayo, kwa marafiki;

c) kuhusu wale wa imani nyingine, inaamuru wateswe na kuuawa kwa kukataa kubadilisha dini na kuwa Waislamu (Sura 47:4);

d) kuhusiana na maadui na wale waliowadhulumu, inaruhusu kulipiza kisasi na hata mauaji (Sura 42:38). Zaidi ya hayo –

e) inaruhusu ndoa ya mke zaidi wa mmoja (poligami) na uhusiano wa kimapenzi nje ya ndoa (Sura 4:3; 2:224; 36:50);

f) inakataza uchunguzi wowote kuhusu masuala ya imani, kwa adhabu ya kifo;

g) inaamuru kueneza Imani kwa upanga na kwa nguvu (Sura 8:4; 9:13), na

h) kwa kuagiza ibada nyingi za kiadili, kama vile: kufunga, wudhu, aina mbalimbali za sala, hija ya Makka, kujiepusha na vyakula na vinywaji fulani, na kadhalika, inatia umuhimu mkubwa sana kwa mambo haya yote kiasi kwamba inaonekana kana kwamba wokovu wa milele wa mtu unategemea kabisa juu yao. Matokeo yasiyoepukika ya mafundisho kama hayo ni kwamba maadili yote ya Muislamu yanajikita tu katika utii mkali wa kanuni za nje, huku karibu hakuna umakini wowote unaotolewa kwa urekebishaji wa moyo.

§ 30. Hitimisho na Maoni ya Jumla

Hivyo basi, hata mtazamo wa haraka kwenye hali ya maadili ya watu wasioangaziwa na nuru ya ufunuo wa kimungu unatuhakikishia kwamba imani ya asili ya jamii ya wanadamu sasa iko katika hali iliyopotoshwa: si miongoni mwa wapagani, wala miongoni mwa Wayahudi wapya, wala miongoni mwa Waislamu tunapata maarifa sahihi ya Mungu au ibada sahihi Kwake. Na inafuatia kwa kawaida kabisa kwamba imani kama hiyo haiwapeleki watu kabisa kwenye malengo au matokeo ya juu ambayo inapaswa kuwapeleka. Lengo kuu na matokeo ya imani, kama tulivyoona, ni muungano wa kimistiki wa mwanadamu na Mungu; lakini muungano huu unawezekana tu kwa sharti kwamba, kwa upande wa mwanadamu, kuna imani ya kweli kwa Mungu, upendo wa kweli kwa Mungu na tumaini la kweli kwa Mungu, ambayo, zaidi ya hayo, ingeonyeshwa katika ibada ya kweli ya nje na maisha ya utakatifu. Lakini miongoni mwa watu wa zama za kale, Wayahudi Wapya na Waislamu, hakuna chochote kati ya haya kilichopo wala hakiwezi kuwepo, kwa asili ya mafundisho yao na mfumo wao wote: basi, watu hawa wanaweza kuwa na ushirika gani na Mungu? *Ushirika gani kati ya nuru na giza* (2 Wakorintho 6:14)? Lengo la pili na matokeo ya pili ya imani ni utukufu wa Mungu katika watu; lakini Mungu anaweza kutukuzwa katika watu tu kupitia imani yao ya kweli Kwake, kupitia ibada yao stahiki kwa Mungu, na zaidi ya yote kupitia maisha yao ya utakatifu: na wala washirikina, wala Wayahudi Wapya, wala Waislamu hawawezi kutimiza hata mojawapo ya masharti haya. Basi, ni nani anayeweza kudai kwamba jina la Mungu linaweza kutakaswa ndani yao? Mwisho, kusudi kuu na matokeo ya imani ni furaha na heri ya mwanadamu mwenyewe; lakini ni lini na wapi mwanadamu amewahi kuwa na furaha ambaye hakuwa, bila shaka, ameingizwa nuru na ufunuo wa kimungu? Ni katika zama gani na ni katika nchi gani ambako hajawahi kulalamikia hatima yake, hajawahi kuhisi ndani yake—angalau kwa nyakati

fulani—maumivu makali ya roho, mapambano ya kuchosha ya nguvu na hisia, hajawahi kuteseka majonzi na huzuni kwa mikono ya wanadamu wenzake, hajawahi kukumbwa na majanga mbalimbali kutoka kwa nguvu za asili zenyewe? Historia ya watu binafsi, historia ya falme na mataifa yote, historia ya kizazi chote cha wanadamu inafanana kabisa na *ile mzingo* iliyoona na nabii Ezekieli, ambamo *kulikuwa kumeandikwa kilio, rambi rambi na huzuni* (Ezek. 2:10). Akisoma, mtu hawezi kujizuia kuhisi kana kwamba aina fulani ya adhabu ya mbinguni—kali, isiyoepukika—imeviringika kwa uzito juu ya ubinadamu maskini.

Basi, hali hii ya huzuni ya imani katika jamii ya wanadamu na kwa mwanadamu mwenyewe inaashiria nini? Inatoka wapi? Yeye Mwenye Ukamilifu Wote, Mtakatifu Wote na Mwema Wote, bila shaka, hangeweza kumwumba mwanadamu akiwa na kasoro kiasi hicho kana kwamba alikuwa amepangiwa maafu na mateso pekee; Yeye Mkweli na Mwaminifu hangeweza Kujiondoa mwenyewe katika agano ambalo alifurahia kumwita mwanadamu katika mwanzo. Ikiwa agano limevunjwa, limevunjwa na mwanadamu mwenyewe, ambaye, kama kiumbe huru lakini mwenye mipaka, aliweza kulihifadhi agano hili, aliweza kulivunja, na baadaye bila kuepukika alikumbana na hatima yake ya sasa. Historia takatifu (Mwanzo, sura ya 3) na mapokeo ya watu wote⁸² kwa kweli yanashuhudia kwamba mwanadamu mwenyewe alivunja agano la Mungu tangu mwanzo, akamkasirisha Muumba wake, na kujiletea maafu.

Sasa ni lazima tuonyeshe uhalali wa hoja yetu ya pili, ambayo wanamazingira hujitahidi kwa kila njia kuidhinisha, yaani kwamba –

B. Hakuna hekima ya kibinadamu haiwezi kuwaokoa watu kutoka kwa hali yao ya taabu katika mambo ya imani, bila msaada wa miujiza wa Mungu

§ 31. Nini kinahitajika kwa hili?

Inahitaji:

1) kuwapa nuru wanadamu kwa nuru ya mafundisho ya kweli ya imani: huu ni mwanzo wa mabadiliko ya wokovu;

2) kuwaleta watu upatanisho na Mungu, ambaye wamemkosea mno kwa kuacha agano Lake la awali, na hivyo kulirejesha agano hilo: hapa ndipo katikati ya mabadiliko ya wokovu;

3) hatimaye, kurekebisha maadili ya mwanadamu, kuwabadilisha watu kutoka kuwa wabaya na waliopotoka na kuwa wema na watakatifu: hapa ndipo kilele cha mabadiliko ya wokovu. Mara tu masharti haya yote matatu yatakapotimizwa, mwanadamu ataingia tena katika umoja na ushirika wa kimungu na Mungu, kwa utukufu wa Mungu na furaha yake mwenyewe. Lakini hili ndilo hasa ambalo mwanadamu hawezi kulifikia kwa juhudi zake mwenyewe.

§ 32. Hekima ya kibinadamu haiwezi kuwaangaza watu kwa nuru ya mafundisho ya kweli ya imani

Hekima ya kibinadamu haikuweza na haiwezi kuwapa watu nuru ya mafundisho ya kweli ya imani.

Kwanza, kwa sababu haijawahi kujua fundisho hili kikamilifu, wala haiwezi kulijua kikamilifu kamwe. Mada zake kuu ni: Mungu, kusudi la mwanadamu, kutokufa kwa roho, asili ya uovu wa kimaadili, na mada nyingine zilizo nje ya uzoefu; na, kwa hivyo, katika hali yetu ya sasa, hazifikiki moja kwa moja na akili zetu na tunaweza kuziona kwa sehemu tu, *'kama katika kioo, kwa kizani'* (1 Kor. 13:12). Katika hali kama hiyo, hakuwezi kuwepo maarifa yasiyokosea na yasiyopingika kwa mwanadamu, ingawa kwa vyovyote vile hatukanushi—tukishikilia Neno la Mungu (Matendo 14:17; Rum. 1:20) na uzoefu wa ulimwengu wote—kwamba kwa kiasi fulani mwanadamu anaweza kufikia kujua hata mada hizi zilizotukuzwa zaidi. Ndiyo maana kila mtu, hata wanafalsafa bora zaidi, wa kale na wa kisasa, hawajawahi kuwa salama kutokana na makosa kuhusu kweli za imani—makosa ambayo mara nyingi huwa makubwa na hatari⁸³. Baadhi ya

⁸² *Moeurs et institutions des peuples de l'Inde*, na Dubois, juz. II, sura ya 12; juz. III, sura ya 6; *Vues des Cordillères et c.* na M. de Humboldt, juz. I, uk. 235; *Mémoires concernant les Chinois*, juz. I, kurasa 106 na 107; Zendavesta, iliyohaririwa na Kleukero, juz. I, uk. 25 na juz. III, uk. 84. Kulingana na Voltaire mwenyewe, Kuanguka kwa Mwanadamu ndiko kunakounda msingi wa teolojia ya takriban watu wote wa kale (tazama *Philosophie de l'histoire*, uk. 17).

⁸³ 'Hakuna kitu cha kipuuzi sana kinachoweza kusemwa,' alisema Cicero, 'ambacho hakijasemwa na mfilosofia fulani' (De Divin., II, 58). Hasa, kwa mfano, Sokrat na Plato, ingawa waliamini katika Mungu mmoja mkuu, pia walitambua miungu midogo;

wanahikima hawa wenyewe walikiri waziwazi udhaifu wa akili ya binadamu kuhusiana na mambo ya kimungu na hata uhitaji wa msaada wa kimungu⁸⁴.

Pili, kwa sababu, kutokana na kutoweza kufikiwa na kutoweza kueleweka kwa akili vitu vikuu vya imani, wanafalsafa wenyewe hawakuweza na hawawezi kushawishika bila shaka kuhusu ukweli wa dhana zao, hata kama dhana hizi wakati mwingine zilikuwa za kweli⁸⁵; na bila kuwa na ushawishi katika mawazo yao wenyewe, nini kinaweza kufanywa ili kuyasambaza?

La tatu, kwa sababu wanafalsafa wangekosa azma na kujitolea kunakohitajika kwa ajili ya hili, hata kama wangukuwa wameshawishika na mafundisho yao wenyewe. Ili kuhubiri Imani mpya kwa watu na kuwashawishi waache imani za upuuzi za mababu zao, ni lazima mtu awe tayari kwa kazi na kafara kubwa zaidi, labda hata kafara ya maisha yake mwenyewe, kama historia ya kuenea kwa imani ya Kikristo miongoni mwa wanadamu ilivyoonyesha: *nani anaridhika na hili* (2 Kor. 2:16)? Tunawajua zaidi ya mmoja wa wanahikima wa kale ambao, katika utulivu wa vyumba vyao vya masomo, walidharau kwa ujasiri imani za upuuzi za umati na kuzungumzia Mungu. Lakini wakati ulipofika wa kutoa maoni yao hadharani, walianza, kwa imani ya kuigiza, kuzungumzia miungu na kuhubiri kwamba mtu anapaswa kuabudu sanamu zisizo na roho, kwamba mtu anapaswa kuwaletea dhabihu, na kwamba mtu anapaswa kuzingatia kwa utakatifu mila zote za mababu kuhusu imani. Pitagoras⁸⁶ na Plato⁸⁷, mfikiri huru Cotta⁸⁸ na Cicero⁸⁹, Epictetus⁹⁰ na Marko Antony⁹¹ – wote waliieleza waziwazi wazo hili la mwisho na wakajaribu kulithibitisha, huku Cicero hata akidai kwamba hekima yenyewe inamwamuru mtu kutenda kwa njia hii⁹².

Ya nne, kutokana na kutokubaliana kubwa miongoni mwa wanafalsafa na shule nzima za falsafa, kwa ujumla na hasa kuhusu mafundisho yao ya imani. Yeyote anayefahamu historia ya falsafa anajua kwamba kutokubaliana huku hakujawahi kuisha, kuanzia mwanafalsafa wa kwanza wa enzi za kale hadi wanafalsafa wa siku zetu. Na, kama ilivyo mara nyingi, katika nyakati za kale na za kisasa, kile kinachokubaliwa na baadhi

walifundisha kwamba mtu anapaswa kuheshimu miungu ya kienyeji na asiachane na imani ya umma; yule wa kwanza alishuku kutokufa kwa roho; yule wa pili alipotisha ukweli huu muhimu kwa mafundisho yake ya uhamisho wa roho, akihusisha uovu na nyoho, na kadhalika; Aristotle anazungumzia Mungu kwa njia isiyoieleweka kiasi kwamba anachukuliwa na wengi kuwa ni mpingamungu; alidai udumu wa milele wa mambo, akapunguza ulezi wa kimungu hadi mbinguni pekee, alishuku kutokufa kwa roho, na kadhalika; Zeno aliweka hatima juu ya Mungu na mwanadamu; Cicero alidai kuwepo kwa miungu mingi, aliyumba katika suala la kutokufa kwa roho, na, akikubaliana na Epictetus, alitambua umuhimu wa kuheshimu miungu ya asili. Miongoni mwa wanafalsafa wapya tunawapata wamateri, wakanamungu, wapatheisti na waskeptiki, ambao wote, ingawa si kwa njia moja, wanadhoofisha misingi yenyewe ya imani. Hatuyaoni kuwa ni lazima kutaja majina halisi ya wanafalsafa hawa au kuelezea kwa undani makosa yao: hili linajulikana vyema na wale wanaofahamu historia ya falsafa, ilhali wale wasioifahamu wanaweza kushauriwa kusoma historia ya aina hii—na watajionea wenyewe ni kwa kiwango gani wale wanaodai kuwa ni wenye hekima wamepotea (Rum. 1: 22). Mwisho, inapaswa kutambuliwa kwamba, kama vile wanafalsafa wapagani waliyoishi katika siku za mwanzo za Ukristo walivyopata vipengele bora zaidi vya mifumo yao hasa kutoka kwa Wakristo (tazama tasnifu **De studio Ethnicorum Christianos imitandi**, na Mosheim. Helmstad, 1729), vivyo hivyo wafikra wa Kikristo wa kisasa, kulingana na kukiri kwao wenyewe (Leibniz, Wolff na wengine), wamepata mawazo yao bora zaidi kutoka kwa Maandiko Matakatifu.

⁸⁴ Kwa mfano: Melessus wa Samos (apud Diogen. Laërt. IX, § 21), Socrates (angalia Xenoph. Memorab. Kitabu IV, na Plato, mazungumzo 'Alcibiades'), Plato (katika Epimenides), na Cicero, anayesema (Quaest. Tuscul. Kitabu III): 'Je, kila mmoja wa wanafalsafa bora na wakubwa hawakubali kwamba kuna mengi wasiyoyajua?'; Iamblichus (katika **Vita Pythagorae**, Sura ya 28), ambaye tunasoma: 'Ni vigumu kujua kinachompendeza Mungu, isipokuwa mtu amesikia ama uungu mwenyewe au yule anayemsikia Mungu'; na wengine.

⁸⁵ Wanafalsafa wengine pia walikiri hili. 'Kati ya maoni haya, ni lipi ni la kweli?' alisema Cicero, baada ya kupitia mitazamo mbalimbali ya wafikiriaji kuhusu roho ya binadamu: 'iwapo mungu fulani ameiona, jambo ambalo linaaminika zaidi, ni swali kubwa' (Tuscul. Quaest. 1, §23); anasema vivyo hivyo kuhusu maarifa yetu ya Mungu (Kitabu cha 1, **De natura Deorum**) na kutokufa kwa roho (Tuscul. Quaest. 1, uk. 11; Seneca pia anasema kitu kama hicho kuhusu ukweli huu wa mwisho (Epist. 102)

⁸⁶ Mtukuze asiyejulikana, kwanza kabisa, kama mungu, anayeongozwa na sheria,' ndivyo inavyosomeka beti ya kwanza ya 'beti za dhahabu' za Pythagoras.

⁸⁷ Plato, **Orges**, kur. 700–702, iliyohaririwa na Ficino, Lugano, 1590.

⁸⁸ 'Kwa upande wangu,' anasema, 'sitasita kutetea haya (imani za mababu) na sitasita kujitetea dhidi ya maoni yoyote, yaliyo kutoka kwa wasomi au wasio wasomi, ambayo yanaweza kutikisa imani yangu, ambayo nimepokea kutoka kwa mababu zangu, kuhusu ibada ya miungu isiyokufa.' Katika Cicero, **De Natura Deorum** III, sura ya 2, uk. 266.

⁸⁹ Cicero, **De Legibus** II, sura ya 8, uk. 100.

⁹⁰ Epictetus, **Enchiridion**, sura ya 31.

⁹¹ Ammianus Marcellinus, Kitabu XXV, uk. 427, Paris, 1681.

⁹² Ni alama ya mtu mwenye hekima kudumisha desturi za mababu zake kwa kuhifadhi mila na sherehe takatifu. Cicero, **De Divinatione** II, sura ya 72.

ya wanafikra kama ukweli usio na ubishi huchukuliwa na wengine kama uwongo mtupu⁹³. Ni lazima iongezwe kwamba mizozo hii haiwezi kamwe kuisha:

a) hasa, kutokana na asili ya akili ya binadamu: akili ya kila mtu binafsi, kulingana na viwango na mazingira tofauti ya maendeleo yake, mara nyingi hubadilisha maoni yake kuhusu mada zilezile na kujipingana; hili ni jambo lisiloepukika zaidi miongoni mwa akili zinazotofautiana kati yao kwa upande wa tabia ya asili, malezi, na mazingira mengine mengi;

b) na zaidi ya hayo kwa sababu, katika uwanja wa falsafa, hakuna baraza lolote ambapo mabishano ya wanafikra yanaweza kutatuliwa kikamilifu, na ambalo uamuzi wake utaheshimiwa na wote kama ukweli usio na ubishi na usiobadilika; na zaidi ya hayo –

c) kwa sababu ya asili ya kiburi cha kibinadamu, kiburi cha wanazuoni, aina kali zaidi na inayokera zaidi ya kiburi chote. Kwa kuzingatia hali hii, wafalsafa wanaweza kufanya nini, hata kama wangekusudia kujitolea mhanga ili kuwasilisha imani zao za kifalsafa kwa jamii ya wanadamu? Wale ambao wengine wangejenga, wengine wangeharibu; na watu wasingejua ni yupi kati yao wa kumfuata, na, baada ya kuchunguza utata wao, bila shaka wasingefuata yeyote. Kizuizi hiki kimoja, hata kama vingine vyote vingondolewa, kingefanya mafanikio yoyote katika jitihada za wanahikima kuwa hayawezekani.

Mwisho, sababu ya mwisho ya upuuji dhahiri wa jaribio kama hilo ni ukosefu wa mamlaka kwa wanafalsafa kuwasilisha dhana zao za imani kwa watu: Kuwaondoa watu imani zao za zamani za kiurithi—ambazo wamekuwa wakizichukulia kwa muda mrefu kuwa zimetoka kwa Mungu Mwenyewe—na kuweka katika akili na mioyo yao imani mpya zilizopendekezwa na mtu tu, ambaye kwa kila hali ni sawa nao, ni jambo lisiloweza kabisa. 'Wanafalsafa wakati mwingine hukaribia ukweli,' anasema Lactantius, 'lakini mafundisho yao hayana uzito: kwa maana yanatokana na mwanadamu na hayajaidhinishwa na mamlaka ya juu zaidi, yaani, mamlaka ya Mungu; hakuna anayewaamini: kwa maana kila mtu anahisi kwamba mwalimu ni mwanadamu tu kama vile msikilizaji⁹⁴. Kwa hiyo, hata kama wanafalsafa wenyewe wangejua fundisho la kweli kuhusu Mungu, na, wakiwa wameshawishika kabisa nalo, wameamua kupitisha maarifa yao kwa wengine; hata kama, baada ya kuamua kufanya hivyo, wangefanya kazi kwa pamoja: hata katika hali hiyo, wasingepata mafanikio hata kidogo katika jitihada zao.

§ 33. Hekima ya kibinadamu haiwezi kuwaleta watu patamu na Mungu

Hakuna hekima yoyote ya kibinadamu—wala haiwezi sasa—kupata njia ya kweli ya kuridhisha haki ya Mungu kwa dhambi zetu, ya kuunganisha mwanadamu na Mungu, au ya kurejesha uhusiano kati yao. Hakika ilikuwa upuuji kuamini, kama wengine walivyofanya, kwamba wangejua kujisafisha mbele za Mungu kutokana na uchafu wa dhambi kwa njia ya kuoga kwa maji⁹⁵: hata watu wa kipagani wenyewe walidhihaki njia hii⁹⁶. Ilikuwa upuuji vilevile imani iliyosambaa miongoni mwa watu wa kizushi kwamba Mungu, akikasirishwa na dhambi za wanadamu, anaridhishwa kwa dhabihu, hasa kwa kafara ya wanyama: si vigumu kutambua ukweli wa maneno ya Mtume Mtakatifu: 'haiwezekani kwa damu ya mbwa na kondoo kuondoa dhambi' (Ebr. 10:4)—kama hata watu wa dini za kipagani wenye busara walivyotambua⁹⁷. Ikiwa dhabihu za Wayahudi zilikuwa na nguvu yoyote au umuhimu, ilikuwa ni kwa sababu dhabihu hizi zilikuwa ni vivuli vya Dhabihu kuu iliyotolewa Kalvari (Ebr. 9:13. 14; 10:1; 12:24). Hatimaye, mafundisho ya wanamazingira⁹⁸, wanaodai kwamba toba ya kweli kwa dhambi za mtu na maisha yaliyorekebisha vinatosha kwa upatanisho wa mwanadamu na Mungu, bila msaada wowote wa nje, hayana msingi. Tubu haitawahi kuangamiza dhambi ambazo tayari tumezifanya, wala haitafuta madhara yaliyobaki katika asili yetu; na katika

⁹³ Lactantius pia alisifu sana hili (Divin. Instit. Kitabu 7): 'Ni rahisi kuonyesha kwamba takriban ukweli wote umegawanywa miongoni mwa wanafalsafa na madhehebu... na kwamba hakuna dhehebu lolote ambalo limewahi kupotoka kiasi hicho, wala mwanafalsafa yeyote aliyekuwa mtupu kiasi hicho, ambaye hajaona chochote cha ukweli.' Lakini wakati wanapopotea akili kwa tamaa ya kupinga, wakati wanapounga mkono hata uongo wao wenyewe na kupotosha kweli za wengine, si tu kwamba ukweli waliodai kutafuta umewaponyoka, bali wao wenyewe, zaidi ya yote, wameharibiwa na maovu yao wenyewe.

⁹⁴ Maagizo haya hayana uzito wowote, kwa kuwa, kwa kuwa ni wanadamu, yanakosa mamlaka ya juu zaidi—yaani, ile ya kimungu. Hivyo basi, hakuna anayewaamini, kwa kuwa msikilizaji anajiona kuwa si zaidi ya mwanadamu, ilhali yule anayetoa maagizo hayo yeye si mwanadamu. *Lactantius*, *Divin.* Instit. III, sura ya 27. Cicero anasema waziwazi jinsi falsafa wa kale walivyokuwa na mamlaka kidogo machoni pa watu – Tusc. Quaest. 1, uk. 1; V, sura ya 2.

⁹⁵ Katika *Sophocles* – Ajax, mstari 665.

⁹⁶ *Euripides*, katika Stobaeus – Hotuba 4; *Ovid*, *Metamorphoses* 245.

⁹⁷ *Cicero*, *De Legibus* II, c. 9.

⁹⁸ Kant na wengine

hali hii tutaendelea kuwa, kama ilivyokuwa awali, kwa asili watoto wa ghadhabu ya Mungu (Efe. 2:3): dhambi daima na kwa kila hali ni kinyume na kosa dhidi ya Yeye Aliye Mtakatifu Zaidi na Mwenye Haki. Mabadiliko ya maisha na matendo yetu mema kwa vyovyote vile hayawezi kuwa mbadala au fidia mbele ya hukumu ya Haki ya milele kwa makosa yetu ya zamani: kwani matendo haya mema, ambayo, tuseme, tumeanza kuyafanya kuanzia wakati fulani, lazima yajitegemee yenyewe: hili ni wajibu wetu; huku majukumu yetu ya zamani yakibaki kuwa majukumu⁹⁹. Lakini swali kuu ni: je, mageuzi haya ya maisha, huu uzaliwa upya wa kimaadili, yanawezekana kwa mwanadamu aliyeanguka akiwa ameachwa kwa uwezo wake mwenyewe?...

§ 34. Hekima ya kibinadamu haiwezi kurekebisha maadili ya kibinadamu

Ikiwa hekima ya kibinadamu haikuweza na haiwezi kuwapa watu nuru ya maarifa ya kweli ya Mungu, ikiwa haikuweza na haiwezi kupata njia ya kuapatanisha mwanadamu na Mungu; ndivyo ilivyo zaidi, au angalau si kwa kiwango kidogo, haina nguvu ya kurekebisha hali ya maadili ya jamii ya wanadamu.

Sharti la kwanza kwa mageuzi haya ni, bila shaka, kutambua sheria ya maadili na kuelezea kwa usahihi kwa watu—sharti ambalo, inaonekana, si gumu hata kidogo: kwani sheria ya maadili imechongwa kwa kina katika dhamiri zetu, na iko karibu sana na mioyo yetu, wazi kabisa kwa akili timamu! Hata hivyo, kama uzoefu wa karne nyingi umeonyesha, hata wafikiriaji bora wamekuwa na mwelekeo wa kufanya makosa makubwa katika kutafsiri sheria hii na kuitumia katika hali maalum za maisha. Pamoja n , kanuni bora za maadili zinazojitokeza katika maandiko ya kifalsafa ya kale na, hasa, ya kisasa kuhusu maadili, mara nyingi mtu hukutana na kanuni ambazo ni za uongo kabisa na hatari kwa maadili¹⁰⁰ !..

Sharti la pili ni kwamba, pamoja na sheria, watu lazima wapewe motisha za kutosha ili kutii sheria—motisha ambazo zinaweza kumwondolea mtu maovu yake ya zamani, kumzuia dhidi ya mapya, na kumfanya apende wema. Lakini akili yetu, ikiachwa kwa hoja zake mwenyewe, haiwezi kupata motisha kama hizo: kwani inaweza kutuonyesha nini kwa madhumuni haya? Hisia iliyoongezeka ya wajibu wa kimaadili, ubora wa wema na uchafu wa maovu, sauti ya dhamiri inayotuzia wema na kuadhibu maovu? Vihamasisho hivi vyote vya heshima vinaweza kuwa na ushawishi mdogo sana kwa watu wengi, ambao wamezama katika anasa na kuongozwa na tamaa, hadi wakati ambapo watu hawa watajirekebisha. Au itabainisha kwamba wema ni njia ya uhakika zaidi ya kufikia furaha, ilhali uovu huzaa madhara makubwa? Lakini je, ukweli huu usio na ubishi haushindani mara nyingi na hali halisi ya maisha ya binadamu?... Je, hatuoni kutokana na uzoefu jinsi wasio na hatia na wema wanavyoteseka, ilhali wahalifu wanashinda na kufurahia raha tele?... Ufunuo umeelezea fumbo hili la uwepo wetu kwa Wakristo, na hatushangazwi nalo: lakini akili ingesema nini dhidi yake ikipendelea wema unaohubiri?...

Mwisho, ni lazima tukumbuke kwamba, ili kumwongoza mtu, haitoshi tu kumfafanulia amri za maadili na kumwonyesha vivutio vya kutosha vya wema—ni lazima pia apewe nguvu ya kufanya hivyo, ambayo anakosa katika hali yake ya sasa, iliyoharibika ya asili (Rum. 7:14). Hatuiingizi dhambi wenyewe; twazaliwa tayari tukiwa katika dhambi na tukiwa na mwelekeo kuelekea kwake, kama Neno la Mungu linavyoshuhudia (Zab. 50:7), na kama mwenye hekima zaidi wa watu wa Mataifa alivyotambua¹⁰¹. Na mwelekeo huu hujidhihirisha ndani yetu kabla hatujafikia matumizi kamili ya uhuru wetu; ndipo unapatiwa nguvu na kukua kupitia kila kitendo chetu cha uovu kwa makusudi. Ni mwelekeo huu hasa, ulioko katika asili yetu iliyoporomoka, ambao, ukiwa umeimarishwa na dhambi zetu binafsi na ukawa tabia, hutupeleka mahali ambapo hatuwezi kujidhibiti: hakujawahi kuwepo mjuzi miongoni mwa wanadamu ambaye alikuwa bwana kamili wa nafsi yake na ambaye kwa kweli alitenda kulingana na mafundisho yake ya busara; hakujawahi

⁹⁹ Tazama makala: *'Uchambuzi wa Nadharia ya Imani ya Kant Ndani ya Mipaka ya Akili Safi'*, iliyochapishwa katika Jarida la Jumuiya ya Moscow ya Mwangaza.

¹⁰⁰ Badala ya kuorodhesha kwa undani makosa ya mafundisho mbalimbali ya kimaadili ya kifalsafa, hebu tukumbuke tathmini ya ajabu ya Kant juu yao; baada ya kuchunguza misingi yao kabisa katika **Uchambuzi wa Akili Tendaji** yake, alielezea misingi hii ya maadili (msingi yenyewe!..) kuwa ni isiyo ya kimaadili.

¹⁰¹ Plato (katika **De Legibus**, Kitabu IX) anasema hivi: 'Ee mtu wa ajabu, si ni uonevu—usiwe wa kibinadamu wala wa kimungu—ndio unaokusukuma kutenda unyanyasaji wa hekalu?' Je, hii si wazimu, uliozaliwa kutokana na dhuluma za kale na zisizo safi zilizotendwa dhidi ya wanadamu, ambao huleta maangamizi? Seneca (I, Sura ya 6 kuhusu Upumbavu): Sote tumetenda dhambi, wengine kwa uzito, wengine kwa upungufu; wengine kwa makusudi, wengine wakiwa wamepelekwa na bahati, au kupotoshwa na uovu wa wengine; wengine hawajashikamana vya kutosha na maazimio mema, na wamepoteza usafi wetu kinyume na matakwa yetu na kwa kuupinga. Wala hatufanyi dhambi tu, bali tutaendelea kuishi katika dhambi hadi mwisho kabisa wa maisha yetu. Hata kama mtu amesafisha roho yake kikamilifu kiasi kwamba hakuna kinachoweza tena kuiharibu au kuidanganya, bado amepata haki kutokana na dhambi, na kadhalika.

kuwepo mwanafalsafa ambaye maisha yake wakati mwingine hayakuwa yakipingana vikali na maneno na moyo wake mwenyewe¹⁰². Hii ndiyo tamaa hii hasa, kwa maneno ya Mtume Paulo, ni sheria katika viungo vyetu, ikipigana vita na sheria ya akili na kutushikilia mateka kwa sheria ya dhambi (Warumi 7:23); ni kwa hili ndipo tunalazimika kukubali kwamba hata sheria ya Mungu mwenyewe, tiba ya dhambi, inakuwa kwa mwanadamu chanzo cha dhambi (Rum. 7:7–10). Mwanadamu mwenyewe hawezi kamwe kuondoa ufidia huu wa kimaadili kutoka ndani yake¹⁰³: kwani kufanya hivyo, kwa kusema, ingehitaji kuumba upya utu wake wote, ambao umejazwa kabisa na sumu ya dhambi (Mhub. 1:15; Yer. 13:23).

Matokeo ya moja kwa moja ya hoja zote zilizowasilishwa kuhusu kutosheleza kwa imani ya asili ni dhahiri. Ikiwa imani hii inapatikana katika hali ya kusikitisha zaidi miongoni mwa watu wasio na ufahamu wa ufunuo wa kimungu; ikiwa hakuna mwanadamu anayeweza kuangaza wanadamu walio potea kwa nuru ya maarifa ya kweli ya Mungu, kuwaleta wenye dhambi suluhu na Mungu na kurekebisha maadili yao: basi hakuna suluhisho lingine la mwisho – isipokuwa kutamani na kusubiri msaada wa kimungu usio wa kawaida. Na ndiyo hii ambayo ukoo wa wanadamu ulioanguka umeitamani na kuisubiri kwa vizazi vyote: dalili za matarajio haya hupatikana miongoni mwa Wamisri wa kale, Wakaldayo, Wapershia, Wahindi, Wachina, Wagiriki, Warumi, Wakartago, Waskithi, Waskandinavia, Wajerumani wa na Wagalatia. Wamarekani na kadhalika.¹⁰⁴ Kwa kweli, ametolewa kwetu na Bwana Mwenye Huruma Yote katika ufunuo wa Kikristo.

III. Alama za Ufunuo

§ 35. Umuhimu wa sifa hizi, njia za kuzibaini, na uainishaji wake

Bila ishara na sifa bainishi, hakuna kitu duniani kinaweza kuwepo kama kitu maalum; wala hakiwezi kutofautishwa nasi na vitu vingine vyote na kujulikana: huu ndio sheria ya ulimwengu ya kuwepo na ya maarifa yetu. Kwa hivyo, ufunuo wa kimungu usio wa kawaida, ikiwa utatolewa kwa wanadamu, lazima uwe na sifa zake muhimu, ambazo kwa njia zake unaweza kuwepo duniani kama kitu maalum, utambuliwe na sisi, na kutofautishwa na ufunuo wote wa uongo.

Tuna njia mbili za kutathmini sifa za ufunuo wa kimungu: kwa upande mmoja, dhana ya asili ya ufunuo ambayo tayari tumeitengeneza; kwani asili ya kitu inapojulikana, ni rahisi kutoa hitimisho kuhusu sifa zake za msingi; na kwa upande mwingine, mfano wa ufunuo halisi uliopo, yaani, ufunuo wa Kikristo, ambao umechapishwa na Mungu Mwenyewe na sifa zote bainishi za ufunuo wa kweli, ili kile pekee kinachotukalia ni kuchukua sifa hizi kutoka kwa Ukristo, kuzijumlisha, na kuzichunguza kama kitu tofauti.

Kwa msaada wa njia hizi zote mbili, sifa zote za wahyi wa kimungu kwa kawaida, na kwa usahihi kabisa, hugawanywa katika aina mbili: sifa za ndani na sifa za nje.

A. Sifa za ndani za wahyi

§ 36. Migawo Yake

Dalili za ndani hutokana na maudhui halisi ya ufunuo, na hugawanywa katika dalili hasi, ambazo huashiria kile ambacho ufunuo wa kweli hauwezi kuwa nacho, na dalili chanya, ambazo, kinyume chake, huashiria kile ambacho lazima, au angalau kinaweza, kuwa nacho.

¹⁰² Cicero anajulikana kwa kusema kuhusu wafalsafa wa kale: 'Ni wafalsafa wangapi wanaopatikana ambao wameishi, na ambao akili na maisha yao yamepangwa, kwa namna ambayo akili inadai? Ambao huona nidhamu yao si kama maonyesho ya maarifa, bali kama njia ya maisha? Ambao hutumia kujidhibiti na kushikamana na maazimio yao wenyewe?' Hakika mtu anaweza kuwaona wengine wakionyesha upuuzi na majivuno kama hayo, lakini hawajajifunza vyema; wengine ni wazito wa mali, wengine kwa utukufu, na wengi ni watumwa wa tamaa zao, kiasi kwamba maneno yao yanapingana kabisa na maisha yao—jambo ambalo, kwa kweli, kwangu mimi ndilo aibu zaidi ya yote. *Maswali ya Tusculan*, Kitabu cha II, Sura ya 4.

¹⁰³ Ndiyo maana hata mtu wa kipagani – Antoninus (Kitabu V, *De se ipso*) – alidai: 'Haiwezekani kuwafanya watu wawe kama unavyotaka wawe...'

¹⁰⁴ Tazama 1) katika 'Chronicle of Thursday' 1839, Juz. III, makala: 'Je, kulikuwa, na ilitoka wapi, matarajio ya Mwokozi miongoni mwa watu wa zama za kale?' na 2) *Ukombozi wa Wanadamu Wote*, uliotangazwa na mila na imani za kidini, ulioashiriwa na dhahabu za watu wote, ulitafsiriwa na M. B. A. Henrion kutoka kwa toleo la B. J. Schmidt la Pallemmand. Paris, 1827. Kazi hii pia imejumuishwa katika Juzuu ya XIII ya *Démonstrations Évangéliques*. Paris, 1843.

§ 37. Sifa hasi

Kutokana na dhana ya wahyi, tunajua kwamba unatolewa na Mungu Mwenyewe, unatolewa kwa mwanadamu, na hasa kwa madhumuni ya kumsaidia katika masuala ya imani. Kwa hivyo –

1) Haiwezekani kwa wahyi wa kweli kuwa na mawazo yoyote ya kipuuzi au ya kiholela yanayokinzana na akili timamu ya mwanadamu: Mungu hawezi kutoa dhana kama hizo bila kuacha kuwa Mungu, wala mwanadamu hawezi kuzikubali bila kuacha kuwa mwanadamu; hasa:

(a) haiwezekani kwa wahyi wa kweli kutangaza mafundisho yoyote ya imani—kwa mfano, kuhusu Mungu, uhusiano Wake na ulimwengu na wanadamu—ambayo yanapindua kweli za msingi za akili, zilizopandikizwa akilini kwa asili yake, yaani, na Muumba Mwenyewe;

b) haiwezi kuhubiri sheria zozote za maadili zinazodhuru maadili, na

c) kutoa sheria, au kupandikiza hisia, ambazo ni hatari kwa furaha ya kweli ya mtu binafsi na ya jamii kwa ujumla: ufunuo kama huo sio tu kwamba hautafanikiwa kutumika kama mwongozo kwetu katika mambo ya imani, hautafanikiwa kukuza maendeleo yetu katika imani ya kweli, upendo na tumaini, na kutaleta mafanikio ya kufikia lengo linalotamaniwa la umoja na Mungu; kinyume chake, ingetuzuia zaidi katika kujitahidi kufikia lengo hili na kututenga zaidi nalo. Kwa msingi wa kigezo hiki kimoja tu, ni rahisi kuhukumu, kwa mfano, kwamba si upagani, wala Uyahudi Mpya, wala Uislamu si dini za kweli zilizofunuliwa: kwa maana tunajua kwamba ya kwanza inahubiri mafundisho ya kipuuzi ya miungu mingi, inadhoofisha maadili safi kupitia roho yake na, mara nyingi, kupitia maagizo ya wazi, na inaruhusu dhabihu za wanadamu; ya pili vivyo hivyo haina mafundisho ya kipuuzi kuhusu Mungu, inatafuta kubadilisha maadili yote kwa mila tupu, na inapanda chuki fulani kwa watu wengine; ya tatu, hatimaye, imejaa mafundisho ya kipuuzi ya hatima ya kipofu, pamoja na mafundisho mengine ya kipuuzi sawa na hayo ya ndoa nyingi, ukahaba wa kifahari, na raha za kimwili baada ya kifo—ambayo bila kuepukika humpa mwili nguvu zaidi kuliko roho na kudhoofisha maadili mema,—na, zaidi ya hayo, imejawa na ukali wa kipumbavu, ambao ni wa uharibifu kwa wote wenye imani nyingine.

2) Haiwezekani kwamba wahyi wa kweli, kwa asili ya uwasilishaji wake, uwe na maana mbili, wa mafumbo, na kwa ujumla uongee kwa njia inayojulikana kwa ujanja na udanganyifu, badala ya ukweli. Kwani ni dhahiri kwamba, hata katika hali kama hiyo, hauwezi kutokana na Mungu, hauwezi kukubaliwa au kupokelewa na wanadamu, na hauwezi kuendana na kusudi hasa la wahyi. Hivyo basi, tunapozingatia maneno ya watabiri wa zamani wa kipagani—ambayo ni ya utata, fumbo, au yasiyoeleweka kabisa—haiwezekani mtu asitambue kuwa hizi ni unabii wa uongo na hazingeweza kutokea kwa Mungu.

§ 38. Ishara Chanya

Kinyume chake, ni kawaida kutarajia:

(a) kwamba ufunuo wa kweli wa kimungu, kulingana na asili na kusudi lake, utakuwa na kweli safi na kamilifu zaidi zinazohusiana na Imani;

b) kwamba miongoni mwa kweli hizi, baadhi ambazo zilijulikana hapo awali na watu zitawasilishwa kwa mwanga bora zaidi, wakati zingine, ambazo hazikujulikana hapo awali, zitafunuliwa upya; na

c) kwamba, miongoni mwa kweli mpya zilizofunuliwa, baadhi yake itaeleweka na akili ya binadamu, ingawa hapo awali haikujulikana kwake, huku nyingine zikibaki hazieleweki hata baada ya kufunuliwa na lazima zikubaliwe kwa imani: kwani, kama tulivyoona katika kifungu husika, asili ya imani na wahyi ni kwamba mafumbo si tu yanawezekana hapa, bali ni jambo lisiloepukika kabisa. Hasa, ni kawaida kutarajia kwamba –

a) mafundisho makuu ya imani katika ufunuo wa kweli yatatambulika kwa kina chao maalum na asili yao ya wokovu;

b) ahadi za tumaini zitajulikana kwa ukuu wa kipekee na kiroho;

c) sheria za upendo zitajulikana kwa usafi maalum na nguvu inayotoa uhai; na

d) mafundisho yote, bila kujali mada zinazohusika, yatakuwa na ubora unaoonekana dhidi ya mafundisho ya kawaida ya kibinadamu.

Kuhusu namna ya kuwasilisha kweli hizi, ni kawaida kutarajia kwamba katika wahyi kila kitu kitawasilishwa –

a) kwa uwazi unaowezekeka kulingana na asili ya mada zinazofunuliwa: hili linahitajika na hekima ya Mungu, mwandishi wa ufunuo;

b) kwa namna inayofaa uelewa wa binadamu kadri inavyoruhusiwa bila kupunguza ukweli: hili linahitajika kwa lengo la wahyi; na

c) kwa sauti ambayo itaweka wazi mara moja kwamba ni Mungu, na si mwanadamu, anayeongea... na kadhalika.

Hata hivyo, ni lazima ikumbukwe kwamba bila shaka haiwezekani kubainisha kwa usahihi kamili na kwa undani kamili kile ambacho ufunuo lazima uwe nacho na kile ambacho haupaswi kuwa nacho: hili linategemea mapenzi ya Mungu. Kwa hiyo, tumejitahidi kuelezea tu sifa kuu za ufunuo na sifa za jumla ambazo zinaonekana mara moja kutoka kwa dhana yenyewe.

§ 39. Thamani na Umuhimu wa Sifa za Ndani

Kuhusu thamani na umuhimu wa sifa hizi za ndani, ni haki kusema kwamba, ingawa ni muhimu kabisa katika wahyi, hazitoshi peke yake kufikia lengo, yaani, kutushawishi bila shaka kuhusu asili ya kiungu ya wahyi. Ni muhimu: kwa sababu kutokuwepo kwake katika imani yoyote inayodai kuwa ni wahyi kungekuwa ushahidi usio na ubishi kwamba wahyi huu ni wa uongo—kama tulivyoshataja tayari tulipokuwa tukichunguza sifa hizi moja baada ya nyingine. Hizi peke yake hazitoshi kwa lengo hili: kwa sababu kuwepo kwake katika imani yoyote kungefanya tu iwe na uwezekano kwamba ni wahyi kutoka kwa Mungu, lakini bado si hakika kabisa; kungehakikisha kwamba imani hii, kwa kuwa inamtosha Mungu kikamilifu, inaweza kuwa imetoka Kwake, lakini bado kusingethibitisha kwamba kwa hakika ilitoka kwa Mungu. Hata mafundisho ya imani fulani yakiwa bora kiasi gani katika kila upande, kulingana na sifa ambazo tumeleza; lakini tukiliwazia, swali daima litabaki: kwa nini mafundisho haya bora lazima yaonwe kama wahyi kutoka kwa Mungu, badala ya kuwa matokeo ya akili ya kipekee ya binadamu, wakati akili ya binadamu yenyewe ina uwezo wa kuelewa na kutathmini mafundisho haya? Huenda yalitoka kwa Mungu, lakini huenda pia yalitoka kwa mwanadamu; ya kwanza inaweza kuwa na uwezekano mkubwa zaidi, lakini ndivyo tu... Kwa hivyo, sifa za ndani za wahyi, kutoka kwa mtazamo hasi (), zinaweza kuwa na nguvu ya kutokuwa na ubishi: kupitia hizo, mtu anaweza daima kutambua wahyi wa uongo; lakini kutoka kwa mtazamo chanya, zina nguvu tu ya uwezekano: kupitia hizo, mtu anaweza tu kukisia kuhusu wahyi wa kweli, lakini bado hawezi kuujua kwa uhakika.

Zaidi ya hayo, ukosefu wa kutosha wa vigezo fulani vya ndani na umuhimu wa vingine unaonekana kutokana na mambo yafuatayo:

(a) wahyi hutolewa kwa watu wote – kwa hivyo, lazima ukubaliwe na wote; lakini idadi kubwa ya wanadamu, kwa sababu ya ukosefu wa elimu, hawawezi kabisa kutathmini ubora wa mafundisho yaliyofunuliwa, ili waweze kushawishika nao kuhusu uungu wa imani iliyofunuliwa;

b) hata watu wenye elimu wenyewe, wakitofautiana katika viwango vyao vya elimu, wakiwa wameongozwa na kanuni tofauti, na wasiokuwa huru kabisa kutokana na aina fulani ya upendeleo, si wote wanaoweza kuelewa na kuthamini ubora wa mafundisho yaliyofunuliwa, na bila kuepukika watatofautiana wao kwa wao, watadidii na kuchanganyikiwa, wasiweze kusema chochote kuihusu ambacho hakina utata;

c) tusingahau kwamba wahyi, kwa asili ya mada yake, unaweza kuwa na mafumbo—yaani, kweli ambazo ni vigumu kabisa kueleweka na akili ya binadamu, lakini ni muhimu kwa utendaji wa imani iliyofunuliwa; basi, mtu atakadiriwaje asili ya kimungu ya kweli kama hizo kwa kuzingatia sifa zake za ndani?

Upungufu huu wa dalili za ndani za ufunuo unakamilishwa na dalili za nje.

B. Dalili za nje za ufunuo

§ 40. Uainishaji wao

Dalili za nje za wahyi hupatikana, kwanza, kutoka kwa tabia ya wale watu wanaojitokeza kama wamhubiri wa wahyi wa kweli, waliotumwa na Mungu Mwenyewe, na kutoka kwa jinsi imani wanayoihubiri inavyosambazwa; na pili, kutoka kwa matukio fulani maalum, yasiyo ya kawaida yanayoambatana na kuonekana au hata kuwepo kote kwa ufunuo huo. Alama za aina ya kwanza, ikilinganishwa na zile za pili, zinaweza kuitwa alama za kawaida, huku zile za pili zikaitwa zisizo za kawaida.

§ 41. Ishara za Kiasili

Katika tabia ya wale wanaojitokeza kama wamishonari wa funzo linalodaiwa kupokelewa moja kwa moja kutoka kwa Mungu, ni kawaida kutafuta sifa ambazo lazima ziwe sifa muhimu za shahidi yeyote wa ukweli: kwani watu hawa wanajitokeza mbele yetu, kwa kweli, kama mashahidi tu wa kile wanachotuletea.

Na hivyo, kwanza kabisa, ni lazima tuchunguze kama mashahidi hawa wanajidanganya kwa namna yoyote – na kisha, kama wanatafuta kuwadanganya wengine kwa makusudi. Na ikibainika kwamba –

(a) kwamba wako katika hali ya kujidanganya, wamevutiwa na ndoto za mawazo yao yaliyochochewa kupita kiasi na njozi za kichaa, wamejaa msimamo mkali, au hata wanaonyesha dalili za wazimu: katika hali kama hiyo, mashahidi hawa hawastahili kuaminika kabisa. Ikiwa itabainika kwamba,

(b) kwamba wale wanaojiita wajumbe wa Mungu wanaongozwa katika matendo yao na nia zisizo safi, na, ingawa kwa dhahiri wanatafuta kurekebisha imani, hawajitahidi kabisa kwa ajili ya malengo ya kimaadili, bali kwa ajili ya yale ya kidunia, ya kisiasa, na hawajali wokovu wa majirani zao, bali maslahi yao binafsi tu, mamlaka, utukufu na raha zao mbaya: katika hali kama hiyo, tena, hatuwezi kuweka imani yetu kwa mashahidi kama hao. Kwa sifa *hii moja tu*, Muislamu anatambuliwa ipasavyo kama mdanganyifu na mafundisho yake kama ufunuo wa uongo. Ikiwa, kwa upande mwingine –

(c) wale wanaohubiri mafundisho yoyote kama wahyi wa kimungu si tu wako huru kutokana na kujidanganya wenyewe, bali kinyume chake, huonyesha hukumu timilifu na uwezo wa kuona mambo kwa uwazi katika mambo yote. Sio tu kwamba hawajitahidi, kwa siri au waziwazi, kwa ajili ya maslahi yao binafsi; kinyume chake, wanajitambulisha kwa kujitolea mhanga kwa kiwango cha juu zaidi na wamejaa upendo kwa Mungu na majirani zao tu, wakijisahau wenyewe. Ndipo wazo linajitokeza ghafla katika roho ya mtu kwamba kwa hakika hawa si wadanganyifu wanaofanya kazi hapa, na inakuwa na uwezekano mkubwa kwamba watu hawa ni wajumbe wa Mungu, kwamba walionekana kuwa na haki ya kusikia mapenzi Yake matakatifu moja kwa moja kutoka kwa Bwana na kuwa vyombo vya ufunuo Wake kwa wengine. Uwezekano huu huimarika zaidi kadiri tabia zao za kimaadili zinavyoonekana kuwa safi na takatifu zaidi, na kadiri inavyohibitika kuwa haiwezekani kimaadili kwa upande wao kufanya udanganyifu wowote.

Kwa kuzingatia jinsi wahyi wa kimungu unavyosambazwa, mtu kwa kawaida angetarajia kuwa unastahili kabisa Mungu, anayefunua mapenzi Yake; mtu anayepokea wahyi huo; na wahyi wenyewe. Kwa hiyo:

(a) haikubaliki kabisa kwamba, katika kueneza wahyi wa kweli, ujanja, udanganyifu na mambo yanayofanana navyo vitumike; kwamba dhahabu, fedha au hongo vichukue nafasi, au kwamba upanga, kulazimisha au kumwaga damu vurugwe... Na hivyo, kwa mfano, Uislamu, ukiwa umeenea kwa njia hii, haustahili jina la 'wahyi' kwa sababu hii pekee. Kinyume chake,

b) tunapooona kwamba wamishonari wa imani fulani, ambayo wanaiwasilisha kama wahyi, hawatumii njia nyingine yoyote isipokuwa mahubiri yenyewe kuieneza, wakijitahidi tu kuangaza akili na mioyo ya wasikilizaji wao kwa neno la kweli, na kumwacha kila mtu binafsi achague iwapo ataamini mahubiri hayo au la; tunapooona kwamba, licha ya kutokuwepo kwa msaada mwingine wowote, mahubiri haya peke yake, kwa asili yake, huvutia maelfu ya watu na huenea kila mahali kwa kasi ya kushangaza: je, dhamiri yetu haituambi kwamba si wanadamu tu ndio wanaofanya kazi hapa, kwamba njia yao ya utendaji inaweza kuitwa inayostahili Mungu Mwenyewe?

Kuhusu nguvu ya kushawishi ya dalili hizi za nje za wahyi wa kimungu, ambazo tumezita 'asili', ni lazima turudie kile kilichotajwa hapo juu kuhusu dalili za ndani, yaani kwamba, kwa mtazamo hasi, zina nguvu isiyopingika: kupitia kwazo mtu anaweza daima kutambua wahyi wa uongo; huku kutoka kwa mtazamo chanya, zina nguvu tu ya uwezekano: kupitia kwazo mtu anaweza tu kukisia, au kuona kuwa kuna uwezekano, kwamba funzo fulani ni la kweli. Hata hivyo, zinapounganishwa na alama za ndani za wahyi, alama hizi za nje kwa kawaida huongeza kiwango cha nguvu yao ya ushahidi, huzipa nguvu na kuzithibitisha, na pamoja hufanya asili ya kimungu ya imani yoyote kuwa na uwezekano mkubwa zaidi kuliko alama za ndani pekee.

Hata hivyo, ushahidi thabiti na usiopingika wa asili ya kimungu ya mafundisho yoyote, ni yale tuliyoyaita ishara za kimungu za wahyi.

§ 42. Ishara zisizo za kawaida

Hapa tunamaanisha aina mbili za ishara maalum ambazo Mungu amekuwa akipenda kuzizunguka wahyi Wake wa kweli, yaani: miujiza na unabii.

§ 43. A) *Miujiza: uwezekano wake, umuhimu wake katika ufunuo, na uhalali wake*

I Miujiza ni matukio katika asili au mpangilio wa asili (φύσις) ambayo ni ya kiungu, yaani, yale yanayozidi nguvu na sheria za asili yenyewe, na yanaweza kutendeka ndani yake kwa nguvu kuu zaidi pekee – Nguvu ya Kiungu¹⁰⁵.

II. Hakuna hata sababu ndogo kabisa ya kimantiki ya kuhoji uwezekano wa miujiza. Miujiza isingewezekana tu katika hali tatu: kama kungekuwa na vikwazo visivyoweza kushindwa kwa uwezekano huu, ama kwa upande wa miujiza yenyewe (yaani, katika dhana yake), au kwa upande wa maumbile, ambamo inatakiwa itokee, au, hatimaye, kwa upande wa Muumba wake pekee – Mungu.

Lakini hakuna kizuizi kama hicho kwa upande wa miujiza yenyewe: katika dhana ya miujiza tuliyoibainisha, hakuna kinyume au utata wowote wa ndani unaoweza kutambuliwa. Hatadai kwamba miujiza ni matendo yasiyo ya kawaida yanayovuka nguvu na sheria za asili, lakini bado hufanywa na nguvu hizi hizi na kwa mujibu wa sheria hizi hizi: kwani basi kutakuwa na mgongano dhahiri katika dhana, na muujiza, kwa asili yake, isingewezekana. Lakini tunasema kwamba hizi ni matukio yasiyo ya kawaida, yanayotendwa na nguvu isiyo ya kawaida; hivyo, hatukubali zaidi katika matendo kuliko ilivyo katika chanzo, na kwa hivyo thibitisha jambo ambalo linawezekana kabisa, kimwili na kielimu.

Wala haiwezi kuwepo kizuizi chochote kwa upande wa asili: asili inategemea Muumba wake bila masharti. Kutoka Kwake ilipokea nguvu fulani na sheria fulani; lakini ingeweza kupokea nyingine, kama Muumba angependa kuitunuku. Kutoka Kwake ilipokea mwelekeo na mkondo fulani kwa uwepo wake wote, mtindo fulani wa utendaji kwa nguvu na sheria zake; hata hivyo, kwa mapenzi Yake, inaweza pia kuruhusu mabadiliko yoyote ndani yake: kwa upande huu, mtu anaweza kusema, haina upendeleo kabisa. Sasa, kwa mfano, jua na viumbe vyote vya angani, kwa mujibu wa nguvu na sheria walizopewa na Mungu, husonga katika anga za mbingu; lakini viumbe hivi vyote vinaweza pia kusimama ikiwa Mungu atataka kuvisimamisha kwa nguvu Zake kuu, kwa kuwa vinamtii bila masharti: na hili kwa hakika lingekuwa muujiza. Mfano wa hili, ingawa kwa kiwango kidogo, hutokea mara kwa mara mbele ya macho yetu. Mara nyingi tunaona kwamba mashine, ikiwa imo kabisa chini ya mamlaka ya mhandisi, husonga kwa kasi fulani, ikiendeshwa na mvuke na kuongozwa na sheria za mekaniki. Hata hivyo, mashine hii inaweza kusimama mara tu mhandisi anapotaka kuiasimamisha, na kisha, kwa hiari yake, inaweza kuendelea na mwendo wake, na kadhalika. Ni bure watu kudai kuwa sheria za asili hazibadiliki na haziwezi kubadilishwa, wakati miujiza inadaiwa kuzibadilisha na kuzivunja: hili si haki. Miujiza haibadili wala kuvunja sheria za asili, bali huweka kizuizi kwa utendaji wake kwa muda, na zaidi ya hayo hufanya hivyo katika tukio na mahali maalum, ikileta kitu kisicho cha kawaida katika hali hiyo. Je, kusimamishwa kwa muda kwa mashine na mkono wa mhandisi kwa namna yoyote hubadilisha au kuvunja sheria za mekaniki ambazo mashine ilikuwa ikizifuata kabla? Kabla na baada ya tukio lolote la muujiza, sheria za asili hubaki vilevile na hufuata mkondo wao wa kawaida; hata wakati huo huo zinapositishwa katika tukio na mahali fulani maalum, katika maeneo mengine yote huendelea na utendaji wao wa kawaida bila kukatizwa. Kwa mfano, pale ambapo katika sehemu moja, kwa mapenzi ya Mungu, moto hauchomi, maji hayamwagi, na kadhalika, katika sehemu nyingine zote za ulimwengu mpana wa viumbe, elementi hizi hufanya kazi kulingana na sifa zao za asili. Pia ni bure kudai kwamba miujiza katika maumbile haipatani na ukamilifu wa maumbile, wakati dai kama hilo linadokeza kwamba nguvu na sheria zake za asili hazitoshelezi kwa madhumuni yake na zinahitaji msaada usio wa kawaida. Miujiza huonekana kuwa muhimu si kwa ajili ya malengo ya maumbile—ambayo, kwa hakika, yanaweza kuyafikia kila wakati kwa njia zake za asili, zilizotolewa na Mungu—bali mahususi kwa ajili ya malengo ya wanadamu, na kwa hakika yale ya juu zaidi na hata yale ya kimuujiza. Ni kwa sababu hiyo hasa kwamba sasa, mwanadamu, akiwa amevunja umoja wake wa awali na Mungu, anajikuta katika hali isiyo ya kawaida na anahitaji sana ufunuo wa kimungu, aweze, kupitia miujiza hii, daima kutambua ufunuo wa kweli na kushawishika kwamba Mungu bila shaka anafanya kazi hapa.

Hatimaye, hakuna vikwazo vinavyoweza kutambuliwa upande wa Mungu kuhusu uwezekano wa miujiza. Anaweza daima kutenda ndani ya asili, ingawa ameiwapa uwepo huru—kama vile anavyotenda kupitia malezi yake ya daima; Anaweza pia kutenda kwa njia maalum isiyo ya kawaida, yaani, kutenda matendo ndani yake yanayovuka nguvu na sheria za asili yenyewe; kwani Yeye ni mwenyezi¹⁰⁶. Hekima

¹⁰⁵ *Chrysostom. Genes. homil. XXXIX, n. 1; Theodore wa Heraclea, in Leann. XI. 40 (katika Corder. Gaien, in John.): Arnobius, Adv. Gent. 1, 47.*

¹⁰⁶ Kwa maana Bwana ni Bwana wa maumbile na Muumba wake, inawezekana kwake kutoa hata vitu vilivyo nje ya maumbile. *Chrysostom, Mahubiri XXIX juu ya Mwanzo, n. 1.*

Yake haizuii hili; kwani miujiza inathibitisha kuwa ni muhimu kwa madhumuni ya juu kabisa ya imani. Wema usio na kikomo pia haupingi hili: kwani miujiza inahitajika kwa mwanadamu aliyeteseka, ambaye ameanguka na hawezi kuinuka tena. Kwa kifupi: miujiza, au matendo ya kimungu ya Mungu duniani, inawezekana kwa ujumla kama vile, kwa mahususi, ufunuo wa kimungu unavyowezekana.

III. Na kwamba miujiza ni muhimu katika suala la imani iliyofunuliwa¹⁰⁷, kama mojawapo ya ishara muhimu zaidi za asili yake ya kimungu, ni dhahiri kwa mtazamo wa kwanza. Muujiza, twarudie, ni tendo lenye asili ya kimungu, ambalo Mungu pekee Yake ndiye awezaye kulitenda; kwa hivyo, wanadamu na viumbe wengine walioumbwa wanaweza kutenda miujiza kwa nguvu tu inayotolewa na Mungu. Na, kwa hivyo, tunapooona kwamba mwanadamu au malaika, akitangaza mafundisho fulani kwetu, anaiita ufunuo kutoka kwa Mungu, na akatenda miujiza kama uthibitisho wa maneno yao: je, hii si ishara dhahiri kwamba Mungu Mwenyewe anathibitisha maneno haya? Wala malaika wala mwanadamu hawawezi kufanya miujiza ya kweli kwa hiari yao wenyewe; na Mungu, ambaye ni Utakatifu na Ukweli wenyewe, hawezi kuwapa uwezo wa kufanya miujiza wadanganyifu wowote kwa lengo la kupotosha watu. Kwa hivyo, tunaposhuhudia miujiza ya kweli ikitendeka kama uthibitisho wa ulungu wa mafundisho fulani, hakuna nafasi inayobaki ya kusita au shaka: hapa kuna nafasi tu ya imani isiyo na mashaka, isipokuwa, bila shaka, tukiendelea kukataa kwa makusudi. Hii ndiyo sababu watu wote, wenye elimu na wasio na elimu, daima wamethamini sana umuhimu wa miujiza katika mambo ya imani; daima wameitafuta kwa ajili ya kuamini kwao kikamilifu katika imani, au wamejitahidi kuitumia kuwashawishi wengine kuhusu thamani ya imani zao wenyewe. Hii ndiyo sababu Mwokozi Mwenyewe alipa miujiza Yake kipaumbele kikamilifu kuliko ushahidi mwingine wote wa utume Wake wa kimungu. 'Mlituma kwa Yohana kushuhudia kweli...', Akawaambia Wayahudi ambao hawakuitikia mafundisho Yake; 'Lakini mimi nina ushuhuda uliokuwa mkubwa kuliko ule wa Yohana; maana kazi ambazo Baba amenipa nitimize—kazi hizi hasa ninazofanya—zinanishuhudia kwamba Baba amenituma' (Yohana 5:33, 36). 'Nikishindwa kufanya kazi za Baba yangu, msiniamini; lakini nikizifanya, hata kama msiniamini mimi, ziamini hizo kazi, mpate kujua na kuamini kwamba Baba yu ndani yangu, na mimi ndani ya Baba' (Yohana 10:37–38). Kama nisingefanya kati yao miujiza ambayo hakuna mwingine aliyewahi kuifanya, wasingekuwa na dhambi (Yohana 15:24; taz. Mathayo 11:5–6; Yohana 14:11).

Mbali na faida hii kuu zaidi ya miujiza dhidi ya ishara zote nyingine za wahyi tulizozingatia hadi sasa—yaani, mbali na ukweli kwamba miujiza hutoa uthibitisho thabiti wa uungu wa mafundisho fulani, ilhali ishara hizo nyingine zinaweza tu kupendekeza uwezekano—miujiza pia ina faida nyingine muhimu dhidi yao. Kwanza, kuna upana na uwazi wa miujiza kama ushahidi, unaopatikana kwa watu wote, iwe wameelimika au wasioelimika. Hapa, hakuna utafiti, dhana au fikra za kinadharia zinazohitajika—uwezo unaomilikiwa na wachache sana—kama ilivyo katika kutathmini alama za ndani za wahyi na hata zile za nje, za asili. Kinachohitajika hapa ni jicho lenye uwezo wa kuona, na akili timamu ili kuelewa athari yake na kushawishika kwamba nguvu ya Mungu kwa kweli inatenda mbele yetu. Pili, kuna manufaa ya jumla ya miujiza kama ushahidi kuhusiana na mambo yote yanayoweza kuwa katika wahyi. Kwa msingi wa miujiza iliyofanywa na mtume wa Mungu kuthibitisha mafundisho anayohubiri, tunaweza kukubali kwa imani sawa kweli zote zinazoweza kueleweka na akili zetu na zile ambazo hazieleweki. Wakati, kwa msingi wa ishara nyingine za wahyi—za ndani na za nje, yaani, za kiasili—tunaweza kushawishika tu kuhusu uhalali wa kweli za aina ya kwanza, ilhali hatuwezi kamwe kutathmini mafumbo na, kwa hivyo, hatuwezi kuyakubali kimaakili.

IV. Lakini katika kutoa umuhimu kama huo kwa miujiza kama ishara za wahyi wa kimungu, kwa kawaida tunazingatia tu miujiza ambayo ni ya kweli na halisi. Uhalisi wa miujiza ni wa aina mbili: kwa kuwa kila muujiza ni tukio linalojulikana katika asili na, hasa, tukio la kiungu, basi ni lazima, kwanza, kuwa na uhakika unaothibitisha kwamba tukio hili kwa kweli lilitokea katika asili, na pili, kuwa na uhakika unaoshuhudia kwamba tukio hili, kwa hakika, ni tukio la kiungu.

Kwa aina ya kwanza ya *uhakika*, yafuatayo yanahitajika:

a) ikiwa sisi wenyewe ni mashahidi wa tukio la muujiza, kuwa na akili timamu na umakini wa kutosha ili kutambua tukio hilo kwa usahihi;

b) tukisikia kuhusu muujiza kutoka kwa mashahidi wengine, kutathmini ushahidi wao kulingana na kanuni za ukaguzi wa kihistoria;

c) hatimaye, ikiwa ushahidi huu umetufikia kupitia maandiko pekee, ni lazima kwanza kuthibitisha uhalisi na uadilifu wa maandiko yenyewe...

¹⁰⁷ Tazama makala: '*Kuhusu Umuhimu wa Miujiza katika Imani Iliyofunuliwa*', iliyochapishwa katika *Christian Reading* 1830, XL, 212.

Vigezo hivi vyote, ni wazi, ndivyo vyenye mantiki zaidi, na miujiza ambayo haistahimili uchunguzi kama huo lazima itambuliwe kuwa ni ya uongo, ni njozi, ni udanganyifu, au ni uzushi wa baadaye. Kwa msingi wa kanuni hii pekee, miujiza yote ya ulimwengu wa kipagani, kwa mfano, inakataliwa ipasavyo kwa kukosa uaminifu kamili wa kihistoria, kama vile:

(a) miujiza ya Pythagoras, ambayo haikusimuliwa na mashahidi wa macho au watu wa zama zake, bali na Iamblichus na Porphyry, ambao waliishi karne kadhaa baadaye, na ambao walisema hayo kwa lengo la dhati la kulinganisha miujiza hii na ile ya Kristo;

b) miujiza ya maliki wa Kirumi Vespasian na Hadrian, ambapo wa kwanza, kulingana na Tacitus, anasemekana kumrudishia uoni mtu kipofu kwa mguso mmoja tu, huku yule wa pili, kulingana na ushuhuda wa Spartianus, alifanya uponyaji kama huo zaidi ya mara moja. Kwa maana Tacitus mwenyewe anaelezea muujiza wa Vespasian kama utani wa makusudi¹⁰⁸, kama vile Spartianus mwenyewe anavyosema, kuhusu uponyaji wa Hadrian, kwamba mwanahistoria aliyenukuu taarifa hizo anaziita miujiza hiyo matukio ya kubuni¹⁰⁹;

c) miujiza ya Apollonius wa Tyana, ambayo wenzake wa wakati huo hawakusema chochote kuihusu, na ambayo Philostratus ndiye wa kwanza kutoa ushahidi, takriban karne mbili baadaye,— anashuhudia, kama Iamblichus na Porphyry, kwa lengo dhahiri na la makusudi la kulinganisha miujiza ya shujaa wake na ile ya Injili, na zaidi ya hayo katika kazi inayobeba alama nyingi za uundaji na udanganyifu¹¹⁰; na

(d) kwa kweli, miujiza mingine yote ya enzi za kale za hadithi za kishairi, ambayo mara nyingi ilikataliwa na kudhihakiwa na waandishi wenyewe wa kipagani¹¹¹

Kuhusu *uaminifu* wa kundi la pili, ni lazima kuzingatia kwa makini:

a) kwanza kabisa, kama tukio husika halingeweza kutokea kupitia nguvu na sheria za asili yenyewe. Ili kufanya hivi, si lazima kabisa kujua nguvu na sheria zote za asili, kama baadhi wanadai, bali inatosha tu kuona na kuelewa kama nguvu hiyo maalum—au kwa hakika chanzo ambacho tukio la miujiza kilitokana nacho—kingeweza kuleta tukio hilo peke yake. Je, kwa mfano, neno moja tu kutoka kwa mwanadamu linaweza kutuliza dhoruba baharini papo hapo na kumfufua mfu, au mguso mmoja tu kuponya magonjwa papo hapo, na kadhalika;

b) kuhusu asili ya muujiza: muujiza, kama dhihirisho la moja kwa moja la nguvu za Mungu, lazima daima iwe stahiki kwa Mungu; na kwa hivyo, kiasili, hatuwezi kamwe kuamini maelezo ya miujiza isiyo na maana au ya kipuuzi, kama vile maelezo ya waandishi Waarabu kuhusu mwezi kushuka ndani ya kofia ya Muhammad;

c) kusudi la muujiza, ambalo pia lazima daima liwe linalostahili Mungu kikamilifu; zaidi ya hayo, kama kusudi la tendo maalum, la kiungu la Mungu, lazima liwe kusudi maalum, kuu. Inaonekana, kwa mbali, kuna kusudi moja tu kama hilo: kusaidia jamii ya wanadamu iliyoporomoka na watu binafsi katika jambo tukufu la imani na maadili, ambalo njia za kawaida za mwanadamu, katika hali yake ya sasa iliyoharibika, hazitoshi. Kwa kigezo hiki, mtu anaweza daima kutofautisha muujiza wa kweli na udanganyifu fulani wa kimuujiza unaofanywa na roho wabaya, ambao kusudi lao daima huwa tofauti, kwa hakika ni kinyume chake;

(d) mazingira ya muujiza – mahali, wakati, namna ulivyotokea, na kadhalika – ambapo kila kitu lazima pia kiendane na dhana ya tendo la kimungu lisilo la kawaida. Na kwa hivyo, tukiona kwamba vitendo vinavyoitwa 'miujiza' vimefungwa kwa wakati maalum, mahali maalum, vinaweza kufanywa tu kwa maandalizi maalum, au vinafanywa kwa namna fulani ya ajabu na ya kuchekesha, kama vile hila mbalimbali za uchawi; basi daima tuna haki ya kusema kwamba hizi kwa vyovyote vile si miujiza, bali ni matendo au sanaa, au matumizi ya maarifa ya nguvu fulani zilizofichika za asili, au hata udanganyifu, hata kama sisi wenyewe hatuwezi kuyaelezea kwa njia ya kawaida au kufichua udanganyifu unaoshukiwa.

Kwa kuzingatia sifa hizi zote kwa pamoja, mtu daima anaweza kubaini kama muujiza ulioripotiwa ni kweli muujiza au ni wa uongo. Na hatimaye, inapobainika kwamba miujiza iliyotendwa kama uthibitisho wa asili ya kimungu ya imani fulani ni halisi kabisa, kama matukio na hasa kama matukio yasiyo ya kawaida:

¹⁰⁸ Histor. kit. IV, n. 81. Ling. Avg. Reumann, Dissert, de miraculis Vespasiani... j. II, kit. 2, uk. 427.

¹⁰⁹ Katika Historia ya Uingereza chini ya Hadriani, namba 25. Maximus anarekodi matukio haya kama yalivyopangwa...

¹¹⁰ Katika *Demonstration of the Gospel* ya Huet, Dhana ya IX, na pia *Dissertation on the History of Apollonius* ya Du-Pin, ambayo imethibitishwa kuwa si ya kweli...

¹¹¹ Tazama, kwa mfano, Cicero, *De Divinatione* II, sura ya 38; Lucian, *Dialogues*: *Jupiter Confutatus* na *Jupiter Tragedus*; Valerius Maximus, I, sura ya 8, dokezo la 6.

basi kinachobaki ni kutambua Imani hii kama wahyi wa kweli kutoka kwa Mungu na kujisalimisha kabisa kwa mwongozo wake.

§ 44. B) Utabiri: uwezekano wake, umuhimu katika suala la wahyi, na uaminifu wake

I. Ishara nyingine ya kimungu ya ufunuo—utabiri—ina nguvu ya ushahidi sawa kabisa. Kwa neno 'utabiri' kunamaanishwa utabiri wazi na thabiti wa matukio ya baadaye ambayo ni ya bahati nasibu kabisa, ambayo, kwa hivyo, hayawezi kueleweka na akili finyu, bali yanajulikana tu na Akili isiyo na kikomo. Kwa hivyo, unabii, unapotolewa na mwanadamu au kwa hakika na kiumbe chochote kilichoumbwa, kwa kuwa ni zaidi ya nguvu na sheria za viumbe hivyo, ni miujiza yenyewe kwa maana halisi, au ni aina maalum ya muujiza.

II. Uwezekano wa unabii, yaani, ukweli wa dai kwamba Mungu, kwa kuwa anajua yote na ana uwezo wote, ana uwezo wa kumwambia mwanadamu taarifa fulani kuhusu matukio yajayo, na kwamba mwanadamu, kwa kuwa kwa ujumla ana uwezo wa kupokea maelekezo ya kila aina kutoka nje, anaweza kupokea taarifa kama hizo kutoka kwa Mungu na kisha kuzitangaza kwa wengine—uwezekano huu hauhitaji uthibitisho zaidi, kwa kuwa tayari umeanzisha uwezekano wa ufunuo wa kimungu kwa ujumla: kwani unabii ni aina moja tu ya ufunuo wa kimungu, unaohusu matukio ya siku zijazo.

III. Umuhimu wa unabii kama ishara ya ufunuo unaonekana wazi kutoka kwa dhana yake yenyewe. Haya, kama tulivyosema, ni utabiri wazi wa matukio yajayo ambayo ni ya hiari kabisa. Na matukio ya hiari ni yale ambayo yanaweza kutokea au kutotokea, ambayo yanaweza kujitokeza kwa njia moja au nyingine, na ambayo mwanzo na asili yake halijulikani kwa sasa,— matukio ambayo yanaweza kutokea kutokana na hali mbalimbali na zisizotarajiwa zaidi za ulimwengu wa kimwili, kutokana na matakwa ya kibinadamu y , yanayobadilika-badilika na yasiyo na msimamo, na ambayo daima hutokea bila kuelewa chini ya uongozi au, angalau, kwa ruhusa ya Utunzaji wa Mungu unaotawala yote. Kwa hivyo, ili kutabiri kwa usahihi tukio lolote la nasibu, ni lazima kwanza kujua uhusiano wote unaowezekeka wa sababu na mazingira ambayo linaweza kutokea: ni lazima kupenya katika vilindi vilivyofichika vya moyo wa binadamu na kubaini mapema matamano yake ya baadaye; ni lazima mtu afike katika mipango na nia za Utunzaji wenyewe, unaoongoza vitu vyote duniani: mahitaji ambayo, bila shaka, hakuna akili finyu—siyo tu ya binadamu, bali hata ile ya kerubi—inayoweza kuyatimiza. Kwa hivyo, tunapomwona mtu maarufu, alipokuwa akihubiri mafundisho fulani, anatoa unabii kama uthibitisho wa asili yake ya kimungu, ambao baadaye kwa kweli hutimia kwa wakati mwafaka: basi unabii huu, bila shaka yoyote, ulipokelewa naye kupitia ufunuo kutoka juu: manabii haya ni ushuhuda usiopingika wa Mungu Mwenyewe, Yeye wa kweli na Mtakatifu wa Wote, kwa uhalali wa maneno ya mtume Wake, na ni muhuri dhahiri, usioweza kufutika wa Mungu, unaohitishwa wahyi wa kweli. Hata wanafalsafa wazushi zaidi walikuwa wakitambua ukweli huu kikamilifu, daima wakimtawalia Mungu pekee maarifa ya matukio ya baadaye, na kuwatazama wanadamu—manabii—kama watangazaji wa mapenzi Yake¹¹². Musa, mtoaji wa sheria wa Agano la Kale, alielekeza kwenye unabii kama ishara dhahiri zaidi ya asili ya kimungu ya mafundisho yoyote: 'Mtakaposema miongoni mweni, "Tutaitambua vipi neno ambalo Bwana hajalo?" kama nabii anazungumza kwa jina la Bwana, na neno hilo halitimizwi wala halitokei—hilo ni neno ambalo Bwana hajalizungumza—nabii huyo amezungumza kwa jeuri; usimwogope' (Kumb. la Torati 18:21–22). Kisha nabii Isaya, akishutumu ubatili wa miungu ya kipagani, akasema: 'Tujulishe yajayo mwishowe, ili tujue kwamba ninyi ni miungu' (Isa. 41: 23), na akashuhudia kwa niaba ya Mungu wa kweli: 'Kumbukeni mambo ya zamani ya kale; maana mimi ndiye Mungu, wala hakuna mwingine; natangaza mwisho tangu mwanzo, na kabla haujatokea' (Isaya 46:10). Hatimaye, Kristo Mwokozi, kama uthibitisho wa utume wake wa kimungu, aliwaambia Wayahudi: 'Chunguza Maandiko, kwa maana ndani yake mnadhani kuwa mna uzima wa milele, na ndiyo yanayoshuhudia kunihusu' (Yohana 5:39), na kwa wanafunzi wake, akianza na Musa na Manabii wote, aliwafafanulia maandiko yote kumhusu (Luka 24:27).

Zifuatazo zinapata nguvu ya ushawishi ya kipekee kama unabii:

¹¹² Hivyo basi Iamblichus anasema: 'Utabiri, hata hivyo, haupatikani katika tendo lenyewe la kutimia; wala hakuna mabadiliko ya asili yanayojitokeza yenyewe; wala hakuna kifaa kilichobuniwa ambacho kinaweza kuwa na manufaa katika ujenzi wa maisha, wala kazi hii si ya kibinadamu kwa namna yoyote, bali ni ya kimungu na ya kiungu, iliyoshushwa kutoka juu na mbingu? Inakuja yenyewe, ikiwa haijazaliwa na ni ya milele (Jambl, sect. III, chap. 1, cf. chaps. 7 and 8). Kwa ushuhuda mwingine mwingi kama huu, tazama apud Dan. Huetium – Demonstr. Evangel, axiom. IV.

(a) pale zinapohusu matukio ya baadaye ambayo si ya nasibu tu bali ni ya miujiza, yakitegemea kabisa mapenzi ya pekee ya Mungu, kama vile unabii wa Musa kuhusu maafa kumi ya Misri, unabii wa Mwokozi kuhusu ufufuko wake, na kadhalika;

b) zinapounda mnyororo mmoja usiokatika wa utabiri, unaoendelea kwa karne nyingi ili kuunga mkono imani fulani, kama ilivyokuwa kwa imani ya Kikristo.

IV. Uhalali wa unabii, kama ilivyo kwa miujiza, ni wa aina mbili: mmoja lazima uonyeshe kwamba unabii ulitolewa kweli na umetimia kweli, huku mwingine ukiwa lazima uamue kama unabii huu ni tukio la kimungu kweli na hauwezi kuelezea kwa njia za kawaida.

Katika kubainisha aina ya kwanza ya uhalali wa unabii, kuna uwezekano wa matukio matatu:

(a) tunaweza kusikia utabiri wenyewe kutoka midomoni mwa nabii na, muda baadaye, kushuhudia utimizo wake, kama ilivyotokea mara nyingi kwa Mitume, ambao walisikia na kuona utabiri mwingi wa Kristo ukitimia;

b) tunaweza kutoyasikia unabii wenyewe, bali kushuhudia utimizo wake tu, baada ya kujifunza kuhusu unabii wenyewe kutoka kwa ushuhuda wa wengine, kama ilivyokuwa kwa kawaida kwa wale waliomzunguka Mwokozi, ambao waliuona utimizo wa unabii wa Agano la Kale ndani Yake;

c) hatimaye, tunaweza tasisikia unabii wenyewe wala kushuhudia utimilifu wake, bali tujifunze yote mawili kutoka kwa wengine kupitia ushuhuda wa mdomo au wa maandishi; hivi ndivyo ilivyo kwetu sisi kuhusiana na unabii uleule wa Agano la Kale uliotimizwa katika Kristo. Katika kesi ya kwanza, na kwa kiasi katika ya pili, ili kujihakikishia uhalali wa kihistoria wa unabii, mtu anahitaji tu kuwa na hukumu nzuri na umakini unaostahili; katika kesi ya tatu, na kwa kiasi katika ya pili, ni lazima kuthibitisha ushuhuda kulingana na kanuni za u . Na ikiwa masharti haya yatimizwa, basi uhalali wa kihistoria wa unabii lazima uwe juu ya shaka yoyote.

Na ili kubaini kama unabii ni wa kuaminika katika upande wa pili, ni lazima kuzingatia –

(a) mada yake, ambayo, kama tunavyojua kutokana na dhana yenyewe ya unabii, lazima iwe na matukio yanayoweza kutokea: ni kwa njia hii pekee ndipo utabiri usio wa kawaida unaweza kutofautishwa na utabiri wote wa kawaida, wa kibinadamu, ambao mada yake ni matukio ya lazima, kama vile utabiri wa wanataaluma wa nyota, wanasiasa na madaktari;

b) asili ya utabiri, ambayo, kama inavyotakiwa na dhana yenyewe ya unabii, lazima pia iwe wazi na thabiti iwezekanavyo: ni sifa hii inayotofautisha unabii na hisia za kibinadamu za matukio yajayo—ambazo kwa kawaida huwa hazieleweki—kutoka kwa aina mbalimbali za uaguzi na kubahatisha kuhusu matukio yajayo, na kutoka kwa mahekalu yote ya kipagani, ambayo daima yamekuwa yasiyo wazi, yasiyoeleweka na yenye utata, yakiwa ni mambo ya ujanja na udanganyifu, na kwa hivyo yaliwadhiwa kwa haki na maandishi wa kipagani wenyewe¹¹³ ;

c) kusudi la unabii, ambalo, kama kusudi la miujiza, lazima daima liwe

kinachostahili kabisa Mungu, na zaidi ya hayo, ni cha kipekee na cha juu zaidi, ambacho, zaidi ya yote, lazima kitambuliwe hapa pia – msaada wa wanadamu walioanguka katika mambo ya imani na maadili;

d) mazingira ya unabii: unabii wa kweli, kama ulivyopokelewa na nabii moja kwa moja kutoka kwa Mungu Mwenyewe, hauwezi kutegemea masharti ya mahali, wakati au maandalizi yoyote ya awali, bali hutegemea tu mapenzi ya Mungu. Kwa hiyo, itakuwa ajabu kuyaita utabiri wa uongo wa kipagani 'utabiri', ambao, kwa kusema, ulikuwa umefungwa kwa maeneo maalum ambapo hekalu za unabii zilikuwa, kwa nyakati maalum (kwa mfano, huko Delphi, Pythia aliweza kutoa utabiri wake mara moja tu kwa mwaka, karibu na mwanzo wa majira ya kuchipua),– na kwa kawaida zilisemwa baada ya maandalizi mbalimbali (kwa mfano, Pythia alifunga kwa siku tatu kabla ya kupanda kwenye kiti cha miguu mitatu, akaoga katika Chemchemi ya Castalian na akanywa matone machache ya maji kutoka humo, akameng'anya majani ya laureli yaliyokusanywa kutoka kwenye chemchemi hiyo hiyo, kisha akapanda kwenye kiti cha miguu mitatu, ambacho kilikuwa kimejengwa kwa namna maalum na kuwekwa mapema mahali ambapo mvuke wa

¹¹³ Kwa mfano, Cicero anasema yafuatayo kuhusu mashindiko maarufu ya Apollo: 'sed jam ad te venio, sancte Apollo...', kwani Krisipu amejaa juzuu nzima na maajabu yako, baadhi yake, naamini, ni ya uongo, baadhi yake ni ya kweli—kama ilivyo mara nyingi katika mazungumzo yoyote—baadhi yake ni tata na zisizoeleweka, kiasi kwamba mfasiri anahitajika kuzitafsiri, na ajabu yenyewe lazima irejelewe kwa maajabu mengine, na baadhi yake ni zenye maana mbili na zinapaswa kurejelewa kwa dialektiki... (De Diviu., Kitabu II, Sura 56). Lucan anazungumza kwa mtindo kama huo: 'Ulikuwa sahihi kabisa, Apollo, kuwasifu wale wanaozungumza kwa uwazi; ingawa huwezi kufuata hili kila wakati katika unabii wako, unaotolewa kwa njia ya mizunguko na inayochanganya, na mara nyingi huwavuruga katika pengo la kati kwa usalama, kiasi kwamba wasikilizaji lazima wamgeukie Mpythia mwingine kwa tafsiri yao (katika *Jove tragoed.*).

chemchemi unaoinuka kutoka ardhini uliweza kutekeleza ushawishi wake kwa nguvu maalum, n.k.). Mwishowe –

d) umakini lazima uliwe kwa utimizo halisi wa unabii: si tu kwamba utabiri ambao haukathibitishwa na matukio haustahili jina la 'utabiri', hata kama ungekuwa na sifa zote nyingine tulizotaja, bali pia inahitajika kwamba, kati ya utabiri na tukio, si tu kuwepo kwa mfanano fulani wa bahati nasibu, usio na maana kabisa, bali mfanano wa kimsingi na kamili, angalau katika sifa zake muhimu zaidi.

Hivyo basi, kutokana na uchunguzi wa dalili za wahyi wa kimungu—iwe za ndani au za nje, za kawaida au zisizo za kawaida—inakuwa wazi kwamba dalili hizi zinatoshwa zaidi kutambua wahyi wa kweli na kutofautisha na ule wa uongo. Ni kweli kwamba dalili za ndani na dalili za nje za asili zinaweza tu kufichua funzo la uongo, huku zikifanya lile la kweli lionekane la kuaminika tu; kwa upande mwingine, dalili zisizo za kawaida—miujiza na unabii—ikiwa zitathibitika kuwa za kuaminika kabisa, zinaweza kuthibitisha kwa hakika funzo la kweli.

Sehemu ya II. kuhusu imani ya Kikristo, kama wahyi pekee wa kweli

§ 45. Mitazamo kuhusu mada za sehemu hii

Kazi ya awali imekamiliwa: tumeelezea dhana kuu za Imani, ili, kwa msaada wake, tuweze kuelewa hasa imani ya Kikristo ni nini; kisha tumeelezea dhana kuu za ufunuo, ili, kwa msingi wa dhana hizo, tuweze kuonyesha kwamba imani ya Kikristo, kwa hakika, ndio ufunuo wa kweli pekee. Sasa ni wakati wa kutumia dhana hizi za awali na kuzitumia hasa kwa Ukristo – 1) kama Imani na 2) kama Imani iliyofunuliwa.

Hata hivyo, inapaswa kuzingatiwa kwamba namna ya kutumia dhana hizi haiwezi kuwa ileile: kutoka kwa baadhi, kama kanuni za jumla, inatoshwa tu kutoa hitimisho kuhusu Ukristo, bila maelezo au ushahidi zaidi. Nyingine, kinyume chake, lazima zitumike kwa Ukristo kwa ujumla wake, pamoja na maelezo mbalimbali ya kina yanayohusu dini hiyo. Hivyo, katika mafundisho ya jumla ya Imani, sisi,

kwanza, tukathibitisha yale yaliyo kweli ambayo imani yote inategemea na ambayo bila hayo haiwezi kuwepo: ukweli wa kuwepo kwa Mungu na ukweli wa kuwepo na kutokufa kwa roho ya binadamu;

pili, tumechunguza asili halisi ya imani pamoja na sifa na tabia zake zisizoweza kutengwa;

la tatu, tumeonyesha uhusiano muhimu kati ya imani na Kanisa, ambao kwa njia yake vinatengeneza ujumla mmoja usiogawanyika, na bila uhusiano huo hakuna kimoja kati yao kinachoweza kueleweka kikamilifu.

Dhana hizi zote tatu ni muhimu kwa usawa kwa ajili ya uthibitisho na ufafanuzi kamili wa uelewa sahihi wa imani ya Kikristo; lakini kati ya hizi, ya kwanza na ya mwisho hazihitaji kabisa ufafanuzi mpya au utumiaji wa kina kwa Ukristo hapa; inatoshwa tu, kwa msingi wa wazo la kwanza, kuhitimisha kwamba imani ya Kikristo, kama imani, imejengwa juu ya nguzo zisiyoyumba, na kwa msingi wa la mwisho, kwamba imani ya Kikristo imeunganishwa isiyotengana na Kanisa. Ni wazo la pili pekee—yaani, wazo linalohusu kiini cha imani—linalohitaji matumizi maalum kwa Ukristo na ufafanuzi wa kina. Kwani imani ya Kikristo, mbali na sifa za jumla za imani, ina sifa zake za kipekee, ambazo kwa njia zake inatofautiana na imani zote nyingine, na bila ambazo haiwezi kueleweka kabisa.

Vilevile, katika mafundisho ya jumla ya ufunuo, kwanza tulionyesha uwezekano wa ufunuo usio wa kawaida, kisha uhitaji wake, na hatimaye sifa zake kuu. Haya yote ni mawazo ambayo bila yao tusingeweza kamwe kufafanua kikamilifu dhana ya Ukristo kama ufunuo; kwa hivyo, ni mawazo ya umuhimu na uhitaji wa hali ya juu kwetu. Lakini sasa kwa kuwa tunazijua, kwa kuwa tunajua kwamba ufunuo wa kimungu unawezekana na ni wa lazima, na lazima uwe na sifa hizi maalum na si nyingine zozote, imebaki kwetu kutatua swali moja tu: je, imani ya Kikristo kwa kweli ina sifa hizi zote? Tukigundua kuwa kweli inavyo: basi hitimisho litajitokeza lenyewe kwamba imani ya Kikristo, kama ufunuo usio wa kawaida, inawezekana na ni ya lazima, na kwa kweli imetolewa na Mungu Mwenyewe.

Baada ya kuanzisha hivyo mitazamo kuhusu mada za sehemu hii mpya ya utangulizi wa Theolojia ya Kiorthodoksi, hebu tuendeleo kuzichunguza.

Sura ya I. Kuhusu Ukristo kama Imani

§ 46. Dhana ya Imani ya Kikristo

Imani ya Kikristo, katika kiini chake, si muungano tu kati ya Mungu na wanadamu, bali ni muungano mpya, uliorejeshwa, kufuatia kuvunjika kwa muungano wa awali kati ya wanadamu na Mungu. Kwa maneno mengine: imani ya Kikristo ni *muungano upya* wa jamii ya wanadamu waliodondoka na Mungu wa Utatu, kupitia kusulubishwa kwa Mwana wa Mungu aliyejidhihirisha katika mwili, ambaye, kama inavyosema Mtume Mtakatifu, *tunaleta kwa Roho mmoja kwa Baba* (Ebr. 2:18). Maneno haya ya Mtume aliyeongozwa na Roho Mtakatifu hayabainishi tu asili ya kipekee ya imani ya Kikristo—ambayo kimsingi ni kuwaleta watu waliokwahi kupotea kutoka kwa Mungu kurudi Kwake—yaani, kwa hivyo, si muungano wa awali bali ni *muungano upya* na Mungu—lakini pia zinaashiria ushiriki wenyewe wa kila Mtu wa Utatu Mtakatifu katika uletaji na muungano huu: ushiriki wa Mwana: *'kwa yeye tunaleta...'*; ushiriki wa Roho Mtakatifu: *'katika Roho mmoja...'*; ushiriki wa Baba: *'kwa Baba'*. Mtu anaweza kusema kwamba Injili na Barua zote za Mitume ni ufafanuzi wa kina zaidi wa dhana hii ya Imani ya Kikristo; kutoka hizi tutanukuu, kama mfano, baadhi tu ya mistari iliyo wazi zaidi. Hizi ni,

kwanza, maneno ya Mwokozi Mwenyewe:

(a) *'Mimi ndiye njia, ukweli na uzima; hakuna anayemjia Baba ila kupitia kwangu...'* (Yohana 14:6);

(b) *'Kama Musa alivyoinua nyoka jangwani, ndivyo Mwana wa Mtu anavyopaswa kuinuliwa, ili kila amwamini apate uzima wa milele'* (Yohana 3:14–15);

(c) *'Kama mtu haazaliwi kwa maji na Roho, hawezi kuingia katika ufalme wa Mungu'* (Yohana 3:5);
na,

pili, maneno ya Mitume Watakatifu:

(a) *tukiwa tumehalalishwa kwa imani, tuna amani na Mungu kwa njia ya Bwana wetu Yesu Kristo, ambaye pia kwa njia yake tumefikia kwa imani neema hii tuliyo imara nayo* (Warumi 5:1–2);

(b) *ambaye mwenyewe alibeba dhambi zetu katika mwili wake juu ya mti, ili kwamba, tukiachiliwa huru kutoka kwa dhambi, tuishi kwa haki* (1 Petro 2:24);

(c) *hakuna anayeweza kusema 'Yesu ni Bwana' isipokuwa kwa Roho Mtakatifu* (1 Kor. 12:3 na zifuatazo).

Ili kuwasilisha kiini cha Agano hili Jipya kwa undani zaidi, hebu pia tuchunguze kwa kuzingatia sifa zake muhimu ambazo tayari tumezingatia Imani kwa ujumla.

§ 47. Msingi na asili ya imani ya Kikristo.

Sababu ya urejeshaji wa agano kati ya Mungu na mwanadamu kupitia kusulubishwa kwa Yesu Kristo ilikuwa ni kuanguka kwa mwanadamu au kutotii kwake agano la awali: la sivo, isingekuwa na haja ya agano jipya. Hata hivyo, hii ilikuwa anguko ambalo baada yake mwanadamu hakupoteza kabisa sura ya Mungu, hakupoteza hiari yake, wala hakugeuka kuwa, kama roho iliyoporomoka, mgumu katika uovu. Kinyume chake, alibaki na ufahamu wa hatia yake mbele za Mungu na alikuwa na hamu ya dhiti ya kupatanishwa na Muumba wake; la sivo, mwanadamu asingeweza tena kuungana na Mungu. Imani ya Kikristo inamwona mwanadamu kama kiumbe aliyeanguka, aliyeathirika na mgonjwa; inampa dawa ya wokovu na, zaidi ya yote, inamtaka atubu na kuacha njia yake ya zamani ya maisha ya dhambi: *'Tubuni, kwa maana ufalme wa mbinguni umekaribia'* (Mathayo 4:17),— hivyo ndivyo ilivyoanza mahubiri ya Mwokozi alipoanza huduma Yake ya umma; *'Toeni toba'* (Matendo 2:38), — walisema Mitume walipoanza ujumbe wao wa Injili. Kwa hakika, mafundisho ya Kuanguka kwa Mwanadamu ni muhimu sana kwa Imani ya Kikristo kiasi kwamba, kama yangepingwa, Imani ingepoteza maana yake yote.

Na kwa upande wa Mungu, msingi wa agano hili jipya, kama ilivyokuwa kwa lile la awali, ulikuwa ni mapenzi Yake tu ya wema kwa wanadamu, na hasa — upendo usio na kikomo wa Mungu Baba kwetu sisi wenye dhambi, ambaye alimtoa Mwanawe wa pekee, *ili kila amwaminiye asipotee bali awe na uzima wa milele* (Yohana 3:16); upendo usio na kikomo wa Mungu Mwana kwetu, ambaye aliweka roho yake kwa ajili yetu (Mathayo 20:28); upendo usio na kikomo wa Mungu Roho Mtakatifu kwetu sisi, mtoaji mkarimu wa vipawa vyote vya kiroho (1 Wakorintho 12:7) na Yeye anayemimina upendo mioyoni mwetu (Warumi 5:5).

Kwa kutathmini wema usio na kiasi wa Muumba wetu kwetu sisi na kwa wakati wa Kuanguka kwa mwanadamu, tunaweza tayari kutambua ni lini msingi uliwekwa kwa ajili ya agano hili jipya la neema. Yeye Aliye Mwema Kwa Wote alitabiri Kuanguka kwetu tangu milele, na kwa hiyo alipanga tangu milele kutuokoa kupitia Mwanawe wa pekee (Matendo 2: 23), *akatuchagua sisi katika yeye hata kabla ya kuwekwa misingi ya ulimwengu tuwe watakatifu na wasio na lawama mbele zake katika upendo; alituwekea mapema hata kabla ya kuwekwa misingi ya ulimwengu tuasiliwe kuwa wanawe kwa njia ya Yesu Kristo, kulingana na kupenda kwa mapenzi yake* (Efe. 1:4–5). Kuhusu utimizaji wa mpango huu wa utangulizi unaohusu sisi, uliozaliwa kutokana na upendo usio na kikomo wa Mungu, ulianza mara tu mwanadamu alipoanguka. Wakati akitangaza hukumu Yake ya haki juu ya wazazi wetu wa kwanza wenye bahati mbaya kwa kuvunja masharti ya agano la awali, Mhukumu wa mbinguni wakati huo huo aliwaita katika agano jipya Naye mwenyewe, akiwapa ahadi ya faraja ya *Mbegu ya mwanamke*, ambaye alipaswa kuponda kichwa cha nyoka (Mwa. 3:15). Tangu wakati huo, imani kwa Kristo Mwokozi haijawahi kukoma kuwepo miongoni mwa wanadamu (Ebr. 11:2–32; 12:2), wala haitawahi kuisha (Mathayo 16:18); na dunia imezalisha mbegu takatifu—Wakristo wa kweli—hata kabla ya kuja kwa Masihi¹¹⁴, kama vile ilivyowaona na inaendelea kuwaona tangu wakati wa kuja Kwake.

§ 48. Mungu amefanya nini katika kazi ya imani ya Kikristo, na mwanadamu anahitajika kufanya nini?

I. Akitaka kumwondoa mwanadamu aliyeananguka kutoka katika hali yake ya taabu na kumpeleka katika hali mpya ya neema, Bwana aliridhika kutimiza masharti yote yaliyohitajika kwa ajili ya hili, ambayo, kama tulivyoona katika sehemu husika (§§ 31–34), mwanadamu mwenyewe hangeweza kamwe kuyatimiza kwa juhudi zake mwenyewe. Hasa, aliridhika kutumia njia zifuatazo tatu:

1) Njia ya kumwangazia mwanadamu aliyeporomoka kwa nuru ya mafundisho ya kweli ya kidini: ufunuo wa kimungu. Kwa lengo hili, hata katika siku za mababu, Bwana wakati mwingine alijitokeza kwao ana kwa ana, wakati mwingine alimpa baadhi yao zawadi ya unabii, na wakati mwingine aliwajulisha mapenzi Yake kupitia malaika; na fundisho la mbinguni la imani lilipitishwa kutoka kizazi hadi kizazi kwa njia ya mapokeo ya mdomo. Baadaye, alikabidhi kwa utukufu Sheria iliyoandikwa kwa Waisraeli kupitia Musa, na akawatuma mfululizo wa Manabii ambao, wakiwa wamehamasishwa na Roho Mtakatifu, walitangaza neno la Bwana kwa watu kwa mdomo na kwa maandishi. Ni kwa kusudi hili hasa, miongoni mwa mengine (Luka 4:43), kwamba Mwana wa pekee wa Mungu, aliyekuwa kifuni mwa Baba (Yohana 1:18), hatimaye alitokea duniani; Yeye mwenyewe alihubiri Injili ya Ufalme (Mathayo 9: 35), aliwatuma Mitume Watakatifu kuihubiri, ambao, wakiwa wamepewa mamlaka kutoka mbinguni, walitangaza mafundisho ya Kristo kwa ulimwengu wote kwa njia ya maneno na maandishi; na tangu wakati huo Ametoa na anaendelea kutoa kwa Kanisa Lake wachungaji na walimu walioteuliwa na Roho Mtakatifu kwa ajili ya kuhifadhi na kuhubiri mafundisho haya kutoka kizazi hadi kizazi hadi mwisho wa nyakati (Efe. 4:11, 14).

2) Njia ya upatanisho kati Yake na wanadamu walioanguka. Hii inajumuisha ukweli kwamba Mwana wa pekee wa Mungu alikuwa mwanadamu na, akiwa hana dhambi kabisa na hana hatia, kwa hiari yake alichukua dhambi za ulimwengu juu Yake. Na kwa kuwa mshahara wa dhambi ni mauti (Warumi 6:24), Yeye, kupitia Roho Mtakatifu, alijitambulisha mbele za Mungu akiwa hana lawama (Waebrania 9:14) kama dhabihu ya upatanisho kwa ajili yetu; mwenye haki alikufa kwa ajili ya wale wasio haki (1 Petro 3:18), na kwa njia hii alituachilia huru, si kwa fedha wala dhahabu, bali kwa damu yake yenyewe ya thamani, kama yeye aliyekuwa dhamana ya uhakika kwa ajili yetu (Wagalatia 3:13; taz. 1 Petro 3:18), amefuta hati ya deni iliyokuwa dhidi yetu... kwa kuikanda msalabani (Wakolosai 2:14),— na sisi, ambao hapo awali tulikuwa maadui, tumepatanishwa na Mungu kwa kifo cha Mwanawe (Warumi 5:10): kwani Mungu alikuwa ndani ya Kristo, akiupatanisha ulimwengu na Yeye mwenyewe, asipowahesabia watu dhambi zao (2 Kor. 5:19). Lakini baada ya kutimiza ukombozi wa jamii yote ya wanadamu msalabani, kama Kuhani Mkuu wa milele, Kristo pia

¹¹⁴ Tazama wazo hili kwa Irenaeus (Contra haeres. IV, sura ya 22), kwa Mtakatifu Krisostomo (Hotuba, juz. XI, uk. 75, Venice 1741), kwa Eusebio (Hist. I. 1, sura ya 4), kwa Gregori Mkuu (Homil. XIX in Evangelia) na hasa kwa Mbariki Agustino (Serm. de Jacob et Esau 4, pia inajulikana kama 44; Tract. 45 in Johann; in Psal. 36 na 128; Serm. CCC au 1 in Solemn. Martyr. Machab. vol. VIII, uk. 850; Retract., 1, sura ya 13, katika juzuu ya 1 ya kazi zake, fol. 1. 9. E). Katika kifungu cha mwisho, Mtakatifu Augustino anasema waziwazi yafuatayo: 'Hiyo dini yenyewe ambayo sasa inaitwa dini ya Kikristo ilikuwepo miongoni mwa watu wa kale, na haikukosekana tangu mwanzo wa jamii ya wanadamu, hadi Kristo Mwenyewe alipokuja kwa mwili, ambapo dini ya kweli, ambayo tayari ilikuwepo, ilianza kuitwa ya Kikristo.' Maana, baada ya Ufufuko na Kupaa kwake mbinguni, Mitume walipoanza kumhubiri, na wengi wao walipoanza kuamini huko Antiokia, kama ilivyoandikwa, wanafunzi waliitwa Wakristo. Kwa hiyo, nimesema kwamba huu ndio dini ya Kikristo katika nyakati zetu; si kwa sababu haikuwepo katika nyakati za awali, bali kwa sababu ilianza kuitwa hivyo katika nyakati za baadaye.

aliweka sakramenti takatifu katika Kanisa Lake (Mathayo 28: 19; Lk 22:19; 1 Kor 11:24), ambayo kupitia kwake wale wanaomwamini, wakipokea neema, wanaweza, kwa msaada wa nguvu hii ya kimungu, kila mmoja kwa njia yake, kujipatia sifa zake msalabani, kwa ajili ya upatanisho wao na Mungu; Pia aliwateua kuwa wasimamizi wa mafumbo ya Mungu (1 Kor. 4:1), akiwapa, miongoni mwa mambo mengine, haki na mamlaka ya kipekee ya kutekeleza sherehe takatifu kwa ajili ya waumini (Ebr. 5:4; Efe. 4:11–12).

3) Njia ya mageuzi ya kimaadili ya jamii ya wanadamu waliodondoka na kwa maendeleo yake katika uchaji Mungu na utakatifu. Hii inajumuisha ufunuo wa kimungu, ambapo sheria za maadili zinafunuliwa kwetu kwa uwazi wake wote, na sakramenti za kimungu, kupitia ambazo nguvu muhimu zilizojaa neema hutupewa ili kujisafisha dhambi na kuimarishwa katika wema; hatimaye, kwa kusudi hili hasa, miongoni mwa mengine, Bwana aliweka mamlaka ya kanisa duniani (Matendo 20:28; 1 Petro 5:2) yenye mamlaka ya kufunga na kufungua dhamiri zetu (Mathayo 16:19; 18:18. Yohana 20:22–23), ili kuwasimamia maadili yetu, na kutuongoza katika njia ya ukamilifu wa kiroho na wokovu wa milele (1 Tim. 5:19–20 na 22; Efe. 4:11–12).

II Kile ambacho Bwana amefanya ili kuirejesha wanadamu pia huamua masharti ambayo wanadamu wanapaswa kuyatimiza kwa upande wao. Kwa ujumla, masharti haya yanajumuisha ukweli kwamba kila mtu ana wajibu usio na shaka wa kuwa Mkristo wa kweli: kwa maana, ingawa kila mmoja wetu, kwa asili yetu, ameitwa kuwa katika umoja na Mungu; kama, baada ya kuvunja umoja huu, Mungu Mwenyewe anatuwekea njia za ajabu ndani ya imani ya Kikristo ili kuirejesha, basi hakuna yeyote kati yetu ana haki ya kukataa njia zilizotolewa, au, baada ya kuzikubali, kushindwa kuzitumia kulingana na kusudi lake na kuzitumia vibaya; na yeyote anayefanya hivi bila shaka anakuwa asiyeweza kusamehewa mbele ya hukumu ya Haki ya milele (Marko 16:16; Mathayo 10:14–15; 7:21). Hasa, kila Mkristo anawajibika:

1) kukubali ufunuo wote wa kimungu ulio juu ya kawaida, na kufyonza kweli za imani, tumaini na upendo zilizoonyeshwa humo sawasawa na jinsi zinavyofundishwa na Kanisa—ambalo limeidhinishwa kufanya hivyo na Mwokozi mwenyewe—na na walimu wake (Marko 16:15; Mathayo 18:17; Warumi 10:15; Waefeso 4:11,14);

2) kushiriki sakramenti takatifu na, kwa ujumla, ibada takatifu za Kanisa, zinazotolewa na wale watu wenyewe waliotwa na Mungu Mwenyewe (Yohana 3:5; 6:53; Waebrania 5:4–5):

3) hatimaye, kujisalimisha kwa uongozi wa kiroho wa Kanisa, na, kwa kufuata mwongozo wake, kuendelea zaidi na zaidi katika wema (Mathayo 7:21; 19:17; Waebrania 13:17).

Mtu anapotimiza masharti haya yote kwa ajili ya urejeshaji wa umoja wake na Mungu, lengo la imani ya Kikristo hufikiwa.

§ 49. Lengo la imani ya Kikristo.

Lengo hili ni sawa kabisa na lile la imani ya awali, likiwa na sifa maalum tu zinazotokana na asili ya Ukristo, kama vile:

1) Umoja wa kimistiki wa Mkristo na Mungu, lakini umoja kupitia Kristo na katika Kristo. *'Wakuwe umoja,'* Bwana wetu aliomba duniani kwa Baba yake wa mbinguni kwa ajili ya waumini wote, *'wakuwe umoja: kama vile Wewe, Baba, ulivyo ndani yangu, na mimi ndani yako, nao wawe umoja ndani yetu'* (Yohana 17:21). Lakini wakati huo huo aliwaambia: *'Hakuna ajuaye kumjia Baba ila kupitia kwangu'* (Yohana 14:6); wakati huo huo aliwaamuru: *'Kaeni ndani yangu, nami ndani yenu; kama vile tawi lisivyoweza kuzaa tunda lenyewe isipokaa ndani ya mzabibu, ndivyo nanyi hamwezi isipokaa ndani yangu; Mimi ni mzabibu, nanyi ni matawi; na yeye yeyote akikaa ndani yangu, nami ndani yake, huyo hutoa tunda linalotimia; maana bila mimi hamwezi kufanya neno'* (Yohana 15:4–5), na, akifunua fumbo la muungano huu wa kimistari wa watu na Mungu kupitia Yeye, Aliushuhudia: *'Mimi niko ndani ya Baba, na ninyi mko ndani yangu, nami niko ndani yenu'* (Yohana 14:20). Ndiyo maana Mitume Watakatifu walifundisha kwamba Mungu, anayetualika kupitia Ukristo katika agano jipya Naye, kwa kweli anaturalika *katika ushirika na Mwanawe, Yesu Kristo Bwana wetu* (1 Wakorintho 1:9); waliwaita Wakristo wa kweli *'waliovaa Kristo'* (Gal. 3:27) na *'washirika wa Kristo'* (Ebr. 3:14), huku wakiwahimiza wanyonge na wale walioanguka *'kuvaa Kristo'* (Rum. 13:14) na *'kuvaa Kristo'* (Gal. 4: 19; 5:4), wakiongeza kuwa *sisi kwa kweli ni warithi wa Mungu na warithi-wenza pamoja na Kristo* (Rum. 8:17), na kwamba tayari *tumeketi katika ulimwengu wa mbinguni katika Kristo Yesu* (Efe. 2:6). Na ni kwa Mkristo pekee, katika wakati huu—yaani, baada ya kuanguka kwa wazazi wetu wa kwanza—ndipo tunaweza kusema yote tuliyosema (§ 14) kuhusu mtu aliye katika umoja na Mungu: Mkristo pekee ndiye chombo cha neema ya Mungu, hekalu la Roho Mtakatifu, na makao ya Utatu Mtakatifu wote; akili yake ni *akili ya Kristo*

(1 Kor. 2:16), Kristo yu moyoni mwake (Efe. 3:17), *maisha yake halisi yamefichwa pamoja na Kristo katika Mungu* (Kol. 3:3), na kwa kweli *haishi kwa ajili yake mwenyewe, bali Kristo anaishi ndani yake* (Gal. 2: 20).

2) Utukufu wa Mungu. Ndiyo maana imeandikwa katika Maandiko Matakatiifu kwamba Mwokozi wetu Mwenyewe, *ambaye ni mwangaza wa utukufu wa Mungu Baba* (Ebr. 1:3), alikuja duniani kutafuta utukufu huu (Yoh. 7:18; 17:4); kwamba tumeitwa katika ufalme wa neema wa Kristo kwa kusudi hili hasa, *yaani, ili tuwe kwa sifa ya utukufu wa Mungu wa Utatu* (Efe. 1:6, 12, 14), na ili *tujazwe matunda ya haki kupitia Yesu Kristo, kwa utukufu na sifa ya Mungu* (Flp. 1:11). Kwa hiyo, tumeamriwa kwamba, *wakati sisi sote, kwa nyuso zisizofunikwa, tunapoitazama utukufu wa Bwana katika Kristo* (2 Kor. 3:18), *tufanye kila kitu kwa utukufu wa Mungu* (1 Kor. 10:31).

3) Mwisho, furaha ya Mkristo mwenyewe. Katika maisha haya ya sasa, furaha hii inajumuisha hasa kufurahia utamu wa wema wenyewe (Mathayo 5:3–12), katika amani ya Mungu, iliyopita *ufahamu wote* (Fil. 4:7), katika matarajio, kwa njia ya tumaini, ya baraka za mbinguni, katika umoja mtamu wa kiroho na Kristo, *Mungu wa faraja zote* (2 Kor. 1:3), na katika *furaha ya Roho Mtakatifu* (Rum. 14:17). Na furaha kamili kwa Wakristo itakuja katika uzima wa milele, ambapo *wataona Mungu uso kwa uso* (1 Kor. 13:12), *na watang'aa kama jua katika ufalme wa Baba yao* (Mathayo 13: 43), na wataingia katika ushirika wa milele na Bwana (1 The. 4:17), ili *Mungu awe yote katika yote* (1 Kor. 15:28).

§ 50. Mgawanyo wa Imani ya Kikristo

Imani ya Kikristo, kama imani kwa ujumla, imegawanywa katika lengo la imani na mhusika wa imani, ufunuo na ibada, kwa sababu zilezile kabisa (§ 15).

Kwa maana ya dhati, inagawanywa zaidi katika aina mbili: imani au ufunuo wa Agano la Kale, unaojumuisha imani ya kitume na ile ya kabla ya sheria; na imani au ufunuo wa Agano Jipya, ambayo, ingawa ina fanana zote muhimu, pia ina tofauti.

I. Kuna mfanano wa msingi kati yao. Kwa –

1) Zote mbili zina chanzo kimoja—Mungu Mwenyewe—na ni mafunuo ya kimungu kwa kiwango sawa: kama vile zamani, kwa njia nyingi na mbalimbali, Mungu alinena kupitia manabii kama Baba, ndivyo katika siku hizi za mwisho amenena nasi kupitia Mwana (Ebr. 1:1). Na, kama ilivyo katika Agano la Kale, ndivyo ilivyo katika Jipya, unabii haukuwahi kutokea kwa hiari ya mtu yeyote, bali watu watakatifu wa Mungu walinena wakiwa wamehamasishwa na Roho Mtakatifu (2 Petro 1:21). Hasa, zina chanzo kimoja na kile kile cha upatanishi, Kristo Mwokozi mwenyewe; ni kwa njia ya haki zake, kama Mwana-kondoo aliyechinjwa tangu mwanzo wa ulimwengu (Ufunuo 13:8), ndipo mafunuo yalipotolewa kwa mababu. Yeye peke yake ndiye aliyeweza kuombea kwa Baba ili Roho Mtakatifu ashuke juu ya Manabii, kama vile alivyoshuka baadaye juu ya Mitume (Yohana 14:16)—na hivyo basi inasemekana juu ya Manabii kwamba waliongozwa na Roho wa Kristo (1 Petro 1:10–11).

Wazo hili liliongezwa mara nyingi na Mababa Watakatifu wa Kanisa, ambao wengi wao, zaidi ya hayo, walidai kwamba karibu maonyesho yote ya Mungu ya Agano la Kale kwa mababu, Musa, manabii na watu wengine wanyofu yalikuwa hasa maonyesho ya Mwana wa Mungu, au, angalau, kwa njia ya haki zake msalabani. 'Tunasema,' waliandika maaskofu wa Kanisa la Orthodox wa Baraza la Antiokia (c. 266) kwa Paulo wa Samosata, 'kwamba Mwana huyu alikuja na kumwonekana Abrahamu chini ya mwaloni wa Mamre. Yeye alikuwa mmoja wa watatu waliowazungumza na baba wa taifa, kama vile Bwana na Mhukumu, kwa kuwa amepokea hukumu yote kutoka kwa Baba (Yohana 5:22)... Ndiye aliye, akitimiza mapenzi ya Baba, akaonekana kwa baba wa taifa na kuzungumza nao, wakati mwingine kama Malaika, wakati mwingine kama Bwana, wakati mwingine kama Mungu.... Tunashikilia hata kwamba Sheria ilipewa Musa kwa njia ileile kupitia upatanishi wa Mwana wa Mungu, kama vile Mtume anavyofundisha (Gal. 3:19). Kwa maana hatujui mpatanishi mwingine yeyote kati ya Mungu na mwanadamu (1 Tim. 2:5)"¹¹⁵.

¹¹⁵ Barua ya Maaskofu wa Orthodox wa Mtaguso wa Kwanza wa Antiokia kwa Paulo wa Samosata, katika Chr. Th. 1840, I, 237. Tazama pia wazo lilelile kwa Justin Mwenye Dhulma (Mazungumzo na Trypho, uk. 60), kwa Clement wa Aleksandria (Paedag. 1, sura. 7; *Cohortat. ad gent.*, sura ya 1; *Strom.* 1, sura za 26, 27, 28), kwa Tertullian (*Adversus Jud.*, sura za 1, 2, 9), kwa Mtakatifu Irenaeus (*Adv. haer.* 4, sura 21, 22 na 26), na Mtakatifu Kirili wa Yerusalemu (Mhadhara wa Katekesia 10), na Mtakatifu Basili Mkubwa (Kinyume na Eunomius, Kitabu cha 2), na Mtakatifu Khrisostomo (Homilia 5S juu ya Mwanzo, uk. 454), kwa Mtakatifu Ambrozi (De fide 4, uk. 5), kwa Mtakatifu Athanasius Mkubwa (Orat. II, kurasa 260–261), kwa Mtakatifu Augustino (De moribus Eccles. 1, sura ya 28) na wengine.

2) Ufunuo huu wote wawili una mada kuu moja – wokovu wa mwanadamu katika Yesu Kristo. Ahadi zinazomhusu ziliwekwa kwa baba zetu mara tu baada ya kuanguka kwao (Mwa. 3:15). Musa aliandika kumhusu Kristo (Yohana 5:46). Manabii walitabiri mateso ya Kristo na utukufu uliofuata (1 Petro 1:11), na Maandiko yote ya Agano la Kale yanashuhudia hili (Yohana 5:39). Ufunuo wa Agano Jipya pia unatangaza Kristo aliyesulubishwa (1 Kor. 1:23). Kulingana na mada hii kuu ya Agano la Kale na Jipya, kuna mfanano mkubwa katika muundo wao wote, yaani: katika mafundisho, katika sherehe takatifu na katika utawala wa kanisa. Katika mafundisho, Agano zote mbili zinawasilisha kweli zile zile za imani: kuhusu Mungu mmoja katika Utu tatu, Sifa zake, Matendo yake duniani, malaika, wanadamu, Kuanguka, ukombozi kupitia Yesu Kristo, maisha yajayo, na kadhalika; kweli za upendo katika Amri Kumi na maagizo mengine mengi; kweli za tumaini katika ahadi zinazohusu baraka za maisha haya ya sasa na maisha yajayo... Ibada takatifu za Agano la Kale, hasa dhabihu, zilitabiri Dhabihu kuu ya Golgotha, na zilitimizwa ndani yake. Zile za Agano Jipya zilianza kutoka kwa Dhabihu hii ya upatanisho, na kutoka kwake pekee ndipo zinapata, na zitapata daima, nguvu yao ya kuokoa. Hatimaye, kama vile ngazi za uongozi za Agano la Kale, ambazo zilikuwa na jukumu la kuongoza Kanisa, zilivyokuwa na ngazi tatu za msingi, kila moja ikiwa na majukumu yake maalum, ndivyo tunavyoona pia ngazi hizi tatu za msingi na takriban vyeo vilevile kwa kila moja katika ngazi za uongozi za Agano Jipya. Kwa hivyo—

3) Maono yote mawili ya kimungu—Agano la Kale katika maumbo yake yote mawili na Agano Jipya—yamefungamana kwa uhusiano wa karibu zaidi usioweza kutenganishwa, kiasi kwamba kimsingi yanakuwa maono moja. Huu ni mpango mmoja mkuu wa utawala mtakatifu wa Mungu kwa ajili ya wokovu wa mwanadamu, mpango ambao kila sehemu inachukua nafasi yake, na hakuna inayoweza kutenganishwa na zingine. Huu ni siku moja ileile kuu ya maarifa ya kweli ya Mungu: katika ufunuo wa kitawala, mwanadamu aliona mapambazuko ya furaha ya siku ya neema; katika ufunuo wa kabla ya sheria – asubuhi nzuri; katika ufunuo wa Kikristo, huona adhuhuri yenyewe. Uhusiano huu usioachana kati ya mafunuo haya ulionyeshwa katika hotuba za Mt. Stefano, Mshuhuda wa Kwanza, na Mt. Paulo, Mtume kwa Wayahudi (Matendo, sura za 7 na 13)¹¹⁶.

II Tofauti yote kati ya Agano la Kale na Agano Jipya iko katika:

1) Katika ukweli kwamba ufunuo wa Agano la Kale, katika aina zake zote mbili, ulikuwa tu maandalizi kwa ajili ya Agano Jipya: Sheria ilikuwa mlezi mpaka Kristo aje (Gal. 3:24). Kulikuwa na dalili za baraka zijazo, lakini sasa tuna uhalisia wenyewe (Ebr. 10:1): wakati huo waliamini katika Masihi ajaye na kumwona tu katika ahadi, unabii na alama; lakini sasa tunaamini katika Masihi ambaye tayari amekuja na kutimiza unabii wote wa kale ndani Yake. Na, kwa hivyo,—

2) Kwamba ufunuo wa Agano la Kale ulikuwa na, kwa kiwango kidogo, yote yanayopatikana katika Agano Jipya¹¹⁷. Ulikuwa hauna uwazi huo, ukamilifu huo na utukufu huo —

a) katika mafundisho: hivyo, katika Agano Jipya, kweli fulani za imani zimefunuliwa kwa uwazi zaidi, kwa mfano, kuhusu Utatu Mtakatifu, Umwilisho wa Mwana wa Mungu, kifo chake msalabani, Sakramenti Takatifu ya Ekaristi, na kadhalika; kwamba ukweli fulani wa upendo unawasilishwa kwa ukamilifu mkubwa na kwa hadhi ya juu zaidi, hasa katika Mahubiri Mlimani (Mathayo sura 5–8), na motisha za juu kabisa na safi kabisa za tumaini zimewekwa (Kumb. la Torati 19:8, 28. Kutoka 1:12, 20 na Mathayo 5:3–22)¹¹⁸. Vivyo hivyo inapaswa kusemwa —

b) kuhusu taratibu takatifu za Agano la Kale na Jipya: taratibu za Agano la Kale, kwa nafsi zake, hazikuweza kutoa neema ya wokovu kwa mtu au kumtakasa dhambi zake (Gal. 3:11. Ebr. 10:4), lakini zilikuwa na ufanisi tu kwa kadiri zilivyotumika kama aina za dhabihu ya Kristo (Ebr. 9:11–24; Mwa. 5:5; 6:7 na Mat. 15:11),— ilhali ibada takatifu za Agano Jipya, zinazoitwa sakramenti kwa asili yao, hutoa neema ya kimungu kwa waumini kwa ajili ya kuzaliwa kwao upya, utakatifu na maendeleo katika uchaji Mungu (Mat.

¹¹⁶ Pia tumetambua tofauti kati ya Agano na tumehifadhi umoja na mapatano yao adimu (Irenaeus, **Contra Haereses** III, 12, n. 12).

¹¹⁷ Na bado tunakiri utengano huu (kati ya Sheria na Injili) kwa upande wa upya wake, wigo wake, na matokeo yake; kama vile tunda linavyotenganishwa na mbegu, huku likiwa tunda la mbegu, ndivyo pia Injili inavyotenganishwa na Sheria, huku ikitokana na Sheria—kitu kimoja tofauti na kingine, lakini si kigeni; tofauti, lakini si kinyume (Tertullian, **Contra Marcionem** IV, II; taz. *Irenaeus*, Dhidi ya Ujinga IV, 34, n. 2).

¹¹⁸ Mungu, kama vile Mtakatifu Augustino anavyoona (katika Zab. 73), alitaka kuwa mwandishi wa Agano zote mbili, ili aweze kuahidi mambo ya kidunia katika Agano la Kale na mambo ya mbinguni katika Agano Jipya.

2:38; Tito 3:5–6 na zingine), ingawa zenyewe pia hupata nguvu zake kutoka kwa ile ile sacrifice¹¹⁹ ya upatanisho; na—

c) kuhusiana na utawala wa kanisa; roho ya Agano la Kale ilikuwa, kwa kiasi kikubwa, roho ya ukali na hofu ya utumwa, na kwa hiyo Wayahudi walikuwa, kwa maneno ya Mtume, chini ya nira ya utumwa (Gal. 5:1), na walikuwa watoto wa utumwa (Gal. 4:31),— ilhali Wakristo ni watoto wa uhuru, na katika Kanisa la Agano Jipya roho ya utawala kwa kiasi kikubwa ni roho ya upole (2 Tim. 2:24–25; Mdo. 20:19), na mamlaka ya Kanisa ni ya kiroho hasa (Math. 18:18).

3) Mwisho, sheria ya Agano la Kale ilitolewa kwa wakati tu (¹²⁰) na ilipaswa kubadilishwa na sheria bora zaidi (Luka 16:16, Gal. 3:24–25; Ebr. 7:12). Wakati huo huo, ufunuo wa Agano Jipya tayari ni ufunuo wa mwisho, ambao hautabadilishwa na mwingine mpya, bali utabaki na jamii ya wanadamu hadi mwisho wa enzi. Kwa maana agano la Kristo ni agano la milele (Ebr. 13:20); Kristo mwenyewe ni yuleyule jana, leo na milele (Waebrania 13:8), malango ya kuzimu hayatashinda Kanisa Lake (Mathayo 16:18), na inafaa atawale mpaka awaweke maadui zake wote chini ya miguu yake (1 Wakorintho 15:25).

Sura ya II.

Kuhusu Ukristo kama Ufunuo Mmoja wa Kweli

§ 51. Umuhimu wa Mada na Mgawanyo wa Sura

Basi sasa tugeukie mada muhimu zaidi kuliko zote katika teolojia ya Kikristo: kwamba imani takatifu ya Kristo ni, kwa hakika, ufunuo wa kweli na wa kimungu pekee; kwa hiyo, ni imani ile pekee inayoleta wokovu kwa watu katika hali yao ya sasa ya kuanguka. Ni ukweli huu ndio msingi wa mafundisho mengine yote ya Ukristo, ambao yanapata nguvu na umuhimu wake; ndio msingi wa imani zetu zote na matumaini yetu matamu; na ndio msingi wa maisha yetu yote ya kimaadili. Kutokana na hili tunaweza kuhukumu jinsi ilivyo ya thamani kwa akili ya Mkristo, na jinsi inavyotamaniwa sana na moyo wake ulio , kutambua, kwa uwazi na kwa dhati iwezekanavyo, ukweli huu wa msingi wa Ukristo katika nguvu zake zote na kutung'unika kwake; na kwa kiwango gani, kwa hiyo, unapaswa kuvutia umakini wetu.

Na shukrani ziwe kwa Bwana, mwenye hekima isiyo na kikomo na wema wote! Akipenda kuwapa wanadamu ufunuo Wake wa kimungu—kwanza ule wa Agano la Kale, kisha ule wa Agano Jipya—*Hakujiacha bila ushahidi* katika mojawapo ya matukio hayo (Matendo 14:17). Alifunua—

I) ufunuo wa Agano la Kale katika aina zake zote mbili, yaani,

a) imani ya mababu, na

b) katika imani ya Sheria, na

II) kwa ufunuo wa Agano Jipya—sifa zote hizo, za ndani na za nje, ambazo ufunuo wa kweli lazima uwe nazo, na ambazo watu wanaweza kushawishika kwa urahisi kuhusu uungu wake na kuutofautisha na ufunuo wote wa uongo¹²¹ .

I. Kuhusu Asili ya Kimungu ya Ufunuo wa Agano la Kale

¹¹⁹ 'Kuna sakramenti zingine,' anasema Daktari huyo huyo wa Kanisa (akifafanua Zaburi ile ile 73), 'zinazotia wokovu; na zingine zinazomwahiwa Mwokozi: sakramenti za Agano Jipya zinatoa wokovu; sakramenti za Agano la Kale zilimwahi Mwokozi... Sakramenti zimebadilika; zimekuwa rahisi, chache kwa idadi, zenye faida zaidi, na zilizebarikiwa zaidi.' Wazo hili linajitokeza mara nyingi sana katika maandishi ya mwalimu huyu mashuhuri. Tazama *De doctrina Christi*, uk. 9; *Contra Faustus* XIX, uk. 13, na Barua 118 kwa Januarius.

¹²⁰ Hata hivyo, isipokuwa kweli nyingi za imani, kama vile zile zinazohusu Mungu, sifa Zake, uhusiano Wake na ulimwengu, na kadhalika..., na kweli zote za upendo, ambazo zinadumisha nguvu zake kamili katika Agano Jipya.

¹²¹ Hapa itafaa kwanza kuonyesha uhalisi na uaminifu wa vitabu vya Maandiko Matakatiifu, ambavyo, hasa, ni msingi ambao lazima tutumie kuuhukumu uungu wa imani ya Kikristo katika maumbo yake yote mawili: lakini kwa kuwa imekusudiwa kujadili vyanzo vya Teolojia ya Kiorthodoksi—Maandiko Matakatiifu na Maandiko Matakatiifu ya Mdomo—katika sehemu tofauti ya kazi hii, ambapo, kwa kawaida, uhalisi wa Maandiko Matakatiifu kama chanzo lazima ujadiliwe; kwa hiyo, ili kuepuka urudiaji, hatutajadili mada hii hapa. Tunajituliza kwa ukweli kwamba hili litashughulikiwa katika kazi hii yenyewe, na si katika nyingine yoyote, ingawa itakuwa baadaye kidogo kuliko inavyotakiwa katika hali hii.

§ 52. Vyanzo vya Taarifa kuhusu Imani Hii

Chanzo pekee tunachoweza kupata taarifa za kuaminika kuhusu imani ya kitawala, ambayo ilitawala miongoni mwa sehemu kubwa ya jamii ya wanadamu kwa takriban miaka 4,000, ni Kitabu cha Mwanzo, kitabu cha zamani zaidi duniani. Hapa inaweza kuongezwa sura ya arobaini na nne ya Kitabu cha Yesu, mwana wa Siraki, sura ya saba ya Matendo ya Mitume, sura ya kumi na moja ya Waraka wa Mtume Paulo kwa Waebrania, na mistari kadhaa mifupi kutoka kwa vitabu vingine vya Maandiko Matakatifu, ambapo marejeleo kwa mababu pia yanapatikana. Hata hivyo, hata kutoka kwa chanzo hiki kilichopunguzwa, mtu anaweza kutambua vya kutosha thamani ya ndani ya mafundisho yaliyotangazwa na mababu na nguvu isiyopingika ya ishara za nje zilizotumika kama dhamana ya asili yake ya kimungu.

A. Alama za Ndani za Uungu wa Imani ya Mababu

§ 53. Sehemu za Utafiti

Mtakatifu Bythopist kwa makusudi haelezi katika kitabu chake maudhui halisi ya imani ya mababu; anaelezea tu maisha na matendo yao. Lakini maisha na matendo haya yanaonyesha waziwazi mababu waliamini nini, kanuni za maadili waliyoambatana nazo, na ibada yao ya nje ilikuwa vipi.

§ 54. Mtazamo wa Nadharia

Katika mafundisho, kama inavyoonekana kutoka kwa dhana yenyewe ya Imani, vipengele vikuu ni:

a) mafundisho ya Mungu, uhusiano Wake na ulimwengu na, hasa, na wanadamu: kwani imani ni agano kati ya Mungu na wanadamu, na

b) mafundisho kuhusu mwanadamu, hadhi yake iliyoinuliwa, uhuru wake na kutokufa kwake, kwa njia ambayo mwanadamu ana uwezo wa agano la juu namna hii, na kupitia kwalo, kupata uzima wa milele katika Mungu na furaha ya milele. Kwa hili, katika Imani iliyorejeshwa, kipengele cha tatu muhimu lazima kiungwe:

c) mafundisho ya Mrejeshi wa Imani, Mpatanishi kati ya Mungu na wanadamu, ambaye alikuwa amevunja agano la awali. Na katika enzi ya mababu tunapata dhana halisi zaidi za vipengele hivi vyote vya Imani.

I. Mababu walimwakilisha Mungu:

1) *Katika asili Yake* –

a) kama Mungu mmoja (Mwa. 14:19), ambaye daima alikuwa sawa kwao;

b) kama kiumbe wa kiroho, ambaye, alipoona uovu wa wanadamu ukiongezeka, aliwahi kusema: 'Roho yangu haitashindana na mwanadamu milele, kwa maana yeye ni mwili tu' (Mwa. 6:3);

c) mwenyezi, ambaye wakati mwingine aliambia Abrahamu: 'Mimi ni Mungu wako (Shaddai – Mwenyezi, Mwenye Nguvu): tembea mbele yangu katika haki' (Mwanzo 17:1);

d) Mwenye Wema Wote, aliyeonekana kwa mababu mara nyingi, akawaongea kama Baba anavyowaongea watoto wake, akawapa ahadi za faraja, na kuwabariki (Mwanzo sura ya 15:17, n.k.);

e) Yeye aliye mjuzi wa yote na aliye kila mahali, aliyeona matendo yao yote, akasikia maombi yao (12:8), na kunusa dhabihu zao (8:21), na akawaambia unabii uliotimizwa mbele ya macho yao (18:20, n.k.);

f) Mtakatifu na mwenye haki zaidi, ambaye alilipa kwa ukarimu matendo mema na kuadhibu kwa ukali uovu (4:11, n.k.);

g) Yeye wa kweli na mwaminifu, ambaye wao daima waliamini ahadi zake, na ambaye zaidi ya mara moja alitimiza ahadi alizowafanyia;

h) Yeye wa milele, aliyeifanya agano la milele nao (Mwa. 17:7), n.k.

2) Kwa upande wa uhusiano Wake na ulimwengu –

a) Mungu *Aliye Juu Zaidi, aliyeumba mbingu na nchi* (Mwa. 14:19, 22; taz. 1:1–27);

b) Mtawala pekee mkuu wa viumbe vyote, ambaye alizungumza maneno yale yale na Adamu baada ya uumbaji na kwa Nuhu baada ya Mafuriko, pamoja na wazao wote: '*Zaeni, mkaongezeke, mkaijaze dunia, mkaitawale...*' (Mwa. 1:28; 9:1);

c) Mpe na Mtawala wa ulimwengu, ambaye mara nyingi zaidi ya moja alitabiri matukio yajayo kwa wanadamu, na baadaye akathibitisha unabii huu kupitia matukio yenyewe; kama vile Mafuriko ya ulimwengu (6:13–22 na 7), kuzaliwa kwa Isaka, uharibifu wa Sodoma na Gomora (sura ya 18) na mengineyo; hasa –

3) Katika uhusiano Wake na wanadamu:

a) kama mtoaji wa sheria za maadili, ambaye aliwapa amri maalum Adamu na Hawa (2:16–17), kwa Nuhu na wanawe (9:3 na kuendelea), na kwa Abrahamu na wazao wake (17:11 na kuendelea);

b) kama hakimumu na mwangamizi, aliyewatia adhabu wazazi wetu wa kwanza kwa kutotii kwao, na mwana wao Kaini kwa kuua ndugu yake, lakini akamchukua kwa Yeye mwenyewe Henoki mwenye haki, ambaye hakuonja kifo (5:25); Aliadhibu kizazi chote cha wanadamu kwa Mafuriko kwa uovu wao, lakini akamwokoia Nuhu mwenye haki na familia yake; Aliwaua wakazi wasiokuwa na sheria wa Sodoma na Gomora, lakini akamwokoia Loti mwenye haki, na kadhalika.

II. Mababu wakubwa walimwona mwanadamu—

a) kama kiumbe kinajumuisha mwili na roho: mwili uliombwa na Mungu kutoka kwa vumbi la ardhi, na roho iliyopumzwa ndani yake na Mungu (Mwa. 2:7);

b) kama kiumbe aliye bora kuliko viumbe wengine wote duniani, aliyeumbwa kwa sura ya Mungu (Mwa. 1:27; 9:6), na aliyeteuliwa kuwa mfalme na bwana juu ya viumbe vyote (1:28; 9:1);

c) kama kiumbe aliyepewa uhuru, ambao kwa masharti yake Mungu alimpa Adamu amri Zake (2:16–17), kwa Nuhu (sura 9), kwa Abrahamu (17:1), na ambaye anathibitisha amri hizi kwa ahadi na maonyo; na hatimaye, ambaye aliwatuza na kuwadhibu watu kwa kweli kulingana na matendo yao; wakati mababu wao, kwa upande wao, walipokea amri za kimungu, wakaingia agano na Mungu, na kujitolea kwa hiari yao kwa masharti na matokeo ya agano hilo (15:6–13);

(d) kama kiumbe aliyeanguka ambaye alishindwa kubaki katika agano la awali na Mungu, aliyehukumikiwa kubeba mzigo mzito wa madhara ya ukiukaji wake, lakini, wakati huo huo, tayari amesamehewa na Mungu na aitwa na Yeye katika agano jipya la imani, agano la neema (Mwa. 3:15);

e) kama kiumbe asiyejaa kufa ambaye, mwishoni mwa maisha haya ya sasa, anapita akiwa na sehemu yake bora—roho—kwenda katika ulimwengu mwingine usioonekana.

Ukweli huu ulio juu, bila shaka, ulijulikana na mababu. Wao –

a) walijiita wageni na wapita njia duniani—ambayo, kama inavyoelezwa na Mtume Mtakatifu, walionyesha waziwazi kwamba walikuwa wanatafuta makao na kutamani yale bora zaidi ya mbinguni; ndiyo maana Mungu mwenyewe hakua na aibu kuitwa Mungu wao: 'kwa kuwa aliwategenezea mji', kama vile Mtume huyo huyo anavyoongeza (Mwa. 47:9; Ebr. 11:13–16). Wao –

b) kwa kawaida walimrejelea Mungu kama Mungu wa baba zao ambao walikuwa tayari wamefariki; na hili, kulingana na ufafanuzi wa Mwokozi mwenyewe, lilikuwa uthibitisho zaidi wa imani yao katika kutokufa: maana Mungu si Mungu wa wafu, bali wa walio hai (Mathayo 22:32). Wao –

c) walichukulia kifo kama kuungana na watu wao: Yakobo, baada ya kuwabariki wanawe kabla ya kifo chake, aliwaambia: 'Nakaribia kuungana na watu wangu; nizike pamoja na baba zangu' (Mwanzo 49:29); kama ilivyotajwa hapo awali kumhusu Abrahamu: 'naye akakusanywa kwa watu wake, wakamzika' (Mwa. 25:8); na kumhusu Isaka: 'naye akakusanywa kwa watu wake... wakamzika' (35:29). Katika matukio haya yote, 'kuungana na watu wake' ni tofauti na kuzikwa kwa mwili katika jeneza, na kwa hivyo inaashiria uhamaji wa sehemu nyingine ya mwanadamu—roho—kwenda katika ufalme ambapo roho zilizotangulia tayari zilikuwa zikikaa. Hakika—

(d) waliamini kuwepo kwa Sheol, mahali ambapo roho hupita baada ya kifo: walipokuwa wakiomboleza kumpoteza Yosefu, baba mkuu Yakobo, licha ya faraja ya wanawe na binti zake wote, hakifariki, akisema: 'Nitaishuka kwa mwanangu katika maombolezo hadi Sheol' (Mwanzo 37:35). Kwa neno 'Hades' (Sheol), baba huyo mtakatifu bila shaka alimaanisha si kaburi la mwili wa Yusufu, bali mahali ambako roho ya mwanawe ilikuwa imeenda: kwani Yakobo hakumwona Yusufu kuwa amezikwa katika kaburi lolote, bali alikuwa ameshawishika kuwa alikuwa amemaliwa na mnyama: 'Mnyama mkali amemla; mnyama amemnyang'anya Yusufu' (Mwa. 37:33), alisema Yakobo kwa sauti ya juu alipoona nguo zilizojaa damu za mwanawe mpendwa¹²². Uthibitisho maalum, unaoshikika wa kuwepo kwa maisha baada ya kifo na kutokufa kwa mwanadamu ungeweza kuwafaidia watu wa kipindi hicho –

¹²² Inafaa kuongeza kwamba Wayahudi wa kale walifanya utofautisho mkali kati ya neno '*sheol*' na neno '*keber*' – 'kaburi'. Na waliporejelea mahali au pango ambapo miili ya wafu ilizikwa, walitumia daima neno '*keber*' (tazama maandishi ya asili: Mwa. 23:4, 6, 9; Kut. 14:2). Hes. 11:34; Ayubu 5:26; 10:21; 21:32; Zab. 48:19; Eze. 37:12–13, n.k.). Na pale walipokuwa wakizungumzia mahali ambapo roho huenda baada ya kifo, neno '*sheol*' lilitumika (tazama pia katika maandishi ya asili Zab. 15:10; 14:8; 9:18–19; Sir. 48:5; 1 Fal. 17:17–22; 3 Esdra 4:35. 41–42, 7, 32). Watafsiri wa Sabini, ambao wote walikuwa Wayahudi, pia walizingatia tofauti hii kwa makini, na daima waliitafasiri neno la Kiebrania '*sheol*' kama Kigiriki ᾅδης, ilhali neno la Kiebrania '*keber*' lilitafsiriwa kama Kigiriki μνημεῖον, μνήμα, au ταφὴ, τάφος.

(d) kuhamishwa kwa Henoki: 'Na Henoki alimfurahisha Mungu, naye hakuonekana, kwa kuwa Mungu alikuwa amemchukua' (Mwa. 5:24). Ni wazi kutokana na muktadha kwamba hii hairejelei kifo cha Enohu, bali kuhamishwa kwake kwenda ulimwengu mwingine: huku akiorodhesha katika sura hiyo hiyo (ya 5) mfululizo wa mababu waliotangulia na waliomfuata Enohu, mwandishi wa Mwanzo anahitimisha maelezo ya maisha ya kila mmoja wao kwa maneno 'naye akafa'; lakini anapozungumzia Enoko pekee, anabadilisha usemi huu na mwingine: 'na Mungu alimchukua'. Zaidi ya hayo, kuchukuliwa kwa Enoko kunaonyeshwa kama zawadi kutoka kwa Mungu kwa ajili ya utakatifu wa maisha yake: 'na Enoko alimfurahisha Mungu, naye *hakuonekana*...' Ingekuwa zawadi ya aina gani—mwisho wa kawaida, wa ulimwengu unaopatikana kwa wote? Zaidi ya hayo, Mtume Paulo anatumia kishia bila shaka ukweli tunaouonyesha, kwani anasema waziwazi: 'Kwa imani Henoki alichukuliwa juu ili asione kifo, naye hakuonekana, kwa sababu Mungu alikuwa amemchukua; maana kabla hajachukuliwa, ilishuhudiwa kwamba alimfurahisha Mungu' (Ebr. 11:5, taz. Sirak. 44:15).

III. Mwisho, hakuna shaka yoyote, kulingana na ushuhuda sahihi wa Mtume Mtakatifu (Ebr. 11, Gal. 3:16; Rum. 4:13), kwamba imani kwa Mwokozi au Masihi wa baadaye ilikuwa sehemu muhimu ya imani ya mababu. Mungu mwenyewe aliwapa imani hii kupitia ahadi zake kuhusu Masihi.

Ahadi ya kwanza ilitolewa kwa Adamu na Hawa mara tu baada ya kuanguka kwao. Baada ya kutamka hukumu Yake ya haki juu ya wakiukaji na kumhukumu kiongozi wa ukiukaji wao, Bwana aliongeza wakati huo huo: 'Nitaweka uadui kati yako (nyoka) na mwanamke, na kati ya uzao wako na uzao wake: yeye atakunyonga kichwa, nawe utamnyonga kisigino' (Mwanzo 3:15). Hata kama ahadi hii ilikuwa imefunikwa kiasi gani, wazazi wetu wa kwanza waliielewa 'mbegu' ya mwanamke kuwa ni Mwokozi wa baadaye, ambaye alipaswa kusagwa kichwa cha mdanganyifu wao—nyoka—yaani, kumshinda shetani. Na Adamu, kama inavyodhaniwa ipasavyo, alionyesha imani hii yake katika jina alilompa mke wake – 'Uhai' (Mwa. 3:20), huku Hawa akionyesha imani hiyo katika majina ya wanawe wawili, Kaini (4:1) na Seti (25)¹²³. Hivi ndivyo kauli ya Mungu kwa wazazi wa kwanza kuhusu uzao wa mwanamke ilivyofahamika baadaye na Wayahudi wote wa kale, kwa msingi wa utamaduni uliokuwa umehifadhiwa miongoni mwao—kama inavyothibitishwa na Targum zao au tafsiri zao, zilizotungwa kabla ya Kuzaliwa kwa Kristo¹²⁴. Kauli hii pia inaeleweka kwa njia hii, kwa msingi wa utamaduni uleule, na Wayahudi wengi wa kisasa wa , ambao, kulingana na mwanazuoni mmoja (Buxthorff), wanakiri katika imani yao: 'Nasubiri kuja kwa Masihi, ambaye alituahidiwa tangu mwanzo'. Masihi wa kweli, ambaye tayari amekuja duniani kutimiza ahadi za kale, kwa hakika anarejelewa katika Agano Jipya kama aliyezaliwa na mwanamke (Gal. 4:4), na kusudi la kuja Kwake, miongoni mwa mambo mengine, kusemekana ni kuharibu kazi za shetani (1 Yohana 3:8), na kumfunga nyoka, yule nyoka wa zamani, ambaye ni ibilisi na Shetani (Ufunuo 20:2).

Ahadi ya pili ilitolewa na Mungu kwa Abrahamu: 'Kabila zote za dunia zitabarikiwa kwa uzao wako' (Mwa. 22:18); kisha ikarudiwa kwa Isaka (26:4) na kwa Yakobo (28:14). Kwamba kwa 'mbegu' hii, ambaye mataifa yote ya dunia yangebarikiwa kupitia kwake, mababu watakatifu hawakumaanisha wazao wao wote, bali kizazi kimoja kikubwa au Masihi, ilitibitishwa waziwazi na mmoja wao, Yakobo, alipokuwa akitabiri kuhusu kuja kwa Mpatanishi (Shilo), alimwita 'tumaini la mataifa' (Mwanzo 29:10); na Mpatanishi Mwenyewe, alipokuja duniani, alishuhudia hili aliposema kwa Wayahudi: 'Baba yenu Ibrahim alitamani kuona siku yangu; akaiona, akafurahi' (Yohana 8:56). Kwa kufuata nyayo za baba zao wa kale, Wayahudi

¹²³ Maelezo juu ya Kitabu cha Mwanzo, kur. 112, 123 na 154. St Petersburg, 1816.

¹²⁴ Hivyo, katika Targum ya Onkelos kuhusu kifungu hiki, kulingana na tafsiri ya Kilatini, imesemwa: 'Nitaweka uadui kati yako na mwanamke, kati ya uzao wa mwanao na uzao wa wanawe. Na itakuwa kwamba wanapowahi sheria, wana wa mwanamke huyo watajitahidi kukupiga kichwani. Lakini watakapotupa maagizo ya Sheria, utajitahidi kuumwa nao katika vifundo vyao vya miguu. Kutakuwa na tiba kwao, lakini kwako hakutakuwa na tiba; maana watatumia tiba kwa vifundo vyao vya miguu *katika siku za Masihi Mfalme*. Jambo hili linarudiwa katika Targum ya Yerusalemu, inayohusishwa na Yonathani: ...lakini kutakuwa na dawa kwa wana wa mwanamke huyo, bali kwako, ee nyoka, hakutakuwa na dawa; maana imepangiwa kwamba wao wenyewe ndio watakaotoa usalama kwa wengine katika kisigino, mwishoni mwa siku, katika siku za *Mfalme Masihi*. Inapaswa kuzingatiwa – 1) kwamba Onkelos na Yonathani ndio watafsiri wa kwanza kabisa wa Kiyahudi, wa kwanza akitafsiri Pentateuki pekee, na wa pili akitafsiri Manabii na, kulingana na wengine (Zanz, *Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden*, Berlin. 1832, sura ya 5, Targnmin. uk. 61–83, n.k.), pia juu ya Pentateuki (Targum ya Yerusalemu); 2) kwamba, kulingana na Talmudi, Yonathani alipokea tafsiri yake kwa urithi kutoka kwa Hagai, Zekaria na Malakia (tazama Talmudi ya Babeli, Kitabu cha Megillah fol. 5), wakati Onkelos, kulingana na imani ya kirabi, aliandaa tafsiri yake kwa madai ya kuongozwa na Roho Mtakatifu (Tur Orah Hayim § 145, Sheria ya Kusoma Torati fol. 59, Mezhibozh 1818); 3) kwamba hadi leo Wayahudi bado wanaheshimu tafsiri hizi zote mbili, wanazichapisha kando ya maandiko matakatifu, na kila Myahudi anawajibika kusoma tafsiri hizi mara moja kwa mwaka.

wote—zawadi ya Kristo¹²⁵ na baada yake—waliielewa ahadi hii mara kwa mara kuwa inamhusu Masihi. Ndiyo maana Mitume Watakatifu, wakiwahutubia Wayahudi, walitangaza kwa ujasiri: 'Ninyi ndio wana wa manabii na wa agano ambalo Mungu alifanya na baba zenu, akimwambia Abrahamu: "Na katika uzao wako, familia zote za dunia zitabarikiwa"' (Matendo 3:25), au: 'Ahadi zilitangazwa kwa Abrahamu na kwa uzao wake; hajasema, 'na kwa mbegu', kana kwamba anarejelea wengi, bali 'kwa mbegu yako', yaani, kwa Kristo (Gal. 3:16).

Kwa upande mwingine, imani ya mababu katika Mwokozi wa baadaye huenda ilikuzawa na taswira nyingi za awali, ambazo dhahiri zilikuwa na alama ya kusudi maalum la Mungu, kama vile: dhabihu, ambazo zilikuwa taswira ya awali ya dhabihu kuu ya Kristo; ngazi iliyoona na Yakobo katika ndoto, ambayo ilikuwa taswira ya awali ya muungano katika Kristo wa asili ya kimungu na ya kibinadamu; hadithi ya Yosefu, iliyotabiri mateso ya Mwokozi mikononi mwa jamaa zake mwenyewe, ambayo baadaye ikawa chanzo cha baraka; dhabihu ya Isaka, iliyoashiria kifo cha Masihi msalabani na ufufuo wake; ukuhani wa Melkizedeki, ulioashiria ukuhani wa milele wa Kristo; na mengineyo.¹²⁶

§ 55. *Mtazamo wa Mafundisho ya Maadili*

Mafundisho ya maadili, au kanuni ambazo mababu waliuongozwa katika maisha yao na matendo yao, pia yalikuwa ya aina safi kabisa.

Katika uhusiano wao na Mungu, tunaona katika mababu:

a) imani kwa Mungu kama mwenye kujua yote, mtakatifu zaidi na mwenye haki – jambo lililothibitishwa kwa urahisi na matumizi yao ya viapo (Mwa. 21:23; 24:3, n.k.);

b) utiifu kamili kwa mapenzi ya Mungu, kiasi kwamba mapenzi haya yalikuwa kanuni ya msingi na thabiti ya mwenendo wao wote. Ndiyo maana Mwandishi Mtakatifu wa Matukio, akitaka kuonyesha tabia ya maadili ya mmoja au mwingine wao, kwa kawaida huielezea hivi: 'alitembea mbele za Mungu', 'alimpendeza Mungu', 'alipata neema mbele za Bwana Mungu', 'alikuwa mwenye haki', 'alikuwa hana lawama mbele za Mungu' (sura 5, 6, n.k.);

c) hofu ya Mungu, lakini hofu ya kiutoto, iliyopunguzwa na imani kamili kwa Mungu na upendo wa kiutoto, kama ilivyodhihirika hasa katika mfano wa Abrahamu, baba wa waumini, na Yusufu;

d) shukrani kwa Mungu kwa baraka Zake, kama inavyoonekana katika hadithi za Nuhu na Yakobo. Pamoja na sifa hizi za msingi za uchaji wa kweli, bila shaka kulikuwepo katika mioyo ya mababu zote sifa nyingine zote za kibinafsi zinazotokana na zile za awali—sifa ambazo mtu anaweza kuwa nazo katika uhusiano wake na Mungu.

Kuhusu mahusiano yao na majirani zao, mtu hawezi kushindwa kuona katika maisha ya mababu wa imani:

a) heshima kwa utu wa binadamu, kama sanamu ya Mungu, na heshima kwa maisha ya binadamu (Mwa. 9:6);

b) upendo kwa jirani, ambao ulionekana hasa katika ukarimu uliokuwepo wakati huo (19:8);

c) heshima kwa utakatifu wa ndoa (2:24 na mengineyo);

d) upendo na heshima kuu kwa wazazi na, kwa ujumla zaidi, kwa wazee;

e) upendo kwa watoto (37:34, 35);

f) umakini wa kuhifadhi usafi wa binti zake, na kadhalika.

Hatimaye, wajibu muhimu zaidi ambao mababu wakuu walizingatia kwa upande wao wenyewe ni:

a) kujitolea: hili linaonekana wazi kutokana na ukweli kwamba, kama tulivyotaja tayari, kanuni msingi ya shughuli zao ilikuwa mapenzi ya Mungu na kujitolea kikamilifu kwa hayo, na kwa hivyo si upendo wa nafsi;

b) ufahamu wa udhaifu wao wa kimaadili na, kwa lazima, uhusiano na hili, imani kwa Masihi aliyeahidiwa na tumaini kwake peke yake: ilikuwa ni imani hii hasa ambayo, kwa namna ya kusema, ilienea katika matendo yao yote ya kimaadili na, kulingana na ushuhuda wa Mtume Paulo, iliyapa matendo haya thamani machoni pa Mungu; ni kwa imani hii kwamba Abeli alimtolea Mungu dhabihu bora kuliko Kaini...; ni kwa imani hii kwamba Henoki alichukuliwa juu ili asione kifo... na kadhalika (Waebrania 11:1–23);

(c) bidii, kiasi katika chakula na vinywaji, na udhibiti wa tamaa za mtu: hii, labda, ilikuwa mojawapo ya sababu za uhai mrefu wa mababu.

¹²⁵ Tazama *Petri Huetii*, *Demonst. Evang.*., propos. VIII, uk. 7, uk. 569. Leipzig, 1703.

¹²⁶ Maelezo juu ya Kitabu cha Mwanzo, kur. 128, 303, 323–325, 463–465 na mengineyo. St Petersburg, 1816

§ 56. Mtazamo wa Ibada ya Nje

Asili ya ibada ya nje katika enzi za mababu, licha ya urahisi wake, ilionyesha kikamilifu roho ya ibada yao ya ndani.

Kiini cha ibada takatifu kilikuwa ni dhabihu: tukumbuke dhabihu za Abeli, Nuhu, Abrahamu na Yakobo. Na dhabihu hizi, zilizotangulia Dhabihu kuu ya Golgotha na kushuhudia imani ya mababu katika Mwokozi aliyeahidiwa, bila shaka, zilikuwa ibada iliyompendeza zaidi Mungu. Sadaka hizi ziliambatana na miito ya Mungu na maombi, ambayo, kwa njia, mababu hao waliitoa kwa Mungu si tu wakati wa sadaka bali pia nyakati zingine (Mwa. 12:8; 25:21, n.k.). Tangu wakati wa Abrahamu pia kumekuwa na ibada takatifu yenye umuhimu mkubwa ya kutahilika, ambayo wazao wote wa mzazi huyu mkuu walitakiwa kuitii ili wakubaliwe kweli katika jumuiya ya waumini. Kama sakramenti, kutahilika kulimaanisha:

- katika hali iliyotangulia – uchafu na uharibifu wa asili ya mwanadamu;
- kwa mhusika wake na wakati wake – ukarabati wa yale yaliyoharibiwa kupitia kwa Masihi, ambaye alipaswa kuzaliwa na bikira;

- katika asili ya kitendo chenyewe – ukahiri wa ndani, au kifo cha mwili na kuzaliwa kwa mtu wa kiroho (Matendo 7:51; Rum. 2:28, 29)¹²⁷ ; kwa hivyo, kilielezea mafundisho muhimu zaidi ya imani iliyorejeshwa.

Kuhusu mapambo ya ibada ya nje: ingawa haya hayakuwa bado yamefafanuliwa kwa usahihi wakati wa enzi za mababu, hata hivyo yaliendana kikamilifu na utakatifu wa ibada yenyewe. Wakati huo, hatuoni maeneo maalum matakatifu au hekalu: bila shaka, hili lilizuiliwa na mtindo wa maisha ya uhamaji wa mababu; wala hatuoni nyakati takatifu maalum zozote, isipokuwa Sabato. Lakini maeneo na nyakati za ibada takatifu, kwa kiasi kikubwa, yalihamuliwa na maonyesho ya Mungu na baraka nyingine za kimungu, na katika maeneo haya madhabahu maalum mara nyingi yaliwekwa, ambayo yalipewa heshima ya kipekee miongoni mwa watu. Wala wakati huo hakukuwa na maafisa maalum watakatifu (madaraka) wa kutekeleza ibada takatifu: badala yake, haki hii ya kutekeleza ibada takatifu ilikuwa ya wanachama wazee zaidi wa familia za mababu, wakuu wa nyumba, au, kulingana na utamaduni wa Kiyahudi, watoto wa kwanza¹²⁸ .

§ 57. Tathmini ya thamani kuu ya imani ya ki-patriarki

Hata muhtasari wetu wa imani ya ki-patriarki ukiwa mfupi kiasi gani, hata mchoro huu mfupi unaonyesha waziwazi heshima yake. Katika mafundisho yake yote—iwe ni katika mambo ya imani, maadili, au muundo wa ibada ya nje—hakuna kitu kisichostahili Mungu au mwanadamu; kinyume chake, kila kitu ni cha kweli, kitakatifu, na kinaendana na kusudi lake tukufu. (Tukilinganisha Imani hii na imani za watu wengine wa zama hizo, kama vile Wamisri, Wababiloni na Waasuri, tutaona ubora wake kamili: huko, uabudu wa miungu mingi na uabudu wa sanamu tayari vilikuwa vimetawala kila mahali; huko, watu waliabudu ama viumbe vya angani, au wanadamu, au wanyama wa chini, au mimea na mawe. Tukilinganisha Imani hii na imani za hata watu wa baadaye, waliokuwa na mwangaza zaidi wa enzi za kale, kama vile Wagiriki na Warumi, tutaona tena ubora wake kamili: kwani ushamba wa miungu mingi—na, zaidi ya yote, kuabudiwa kwa wanadamu na mashujaa pamoja na tamaa na maovu yao yote ya kibinadamu—ndivyo vilivyounda kiini cha imani hizo pia. Hatimaye, tukilinganisha mafundisho yaliyoshikiliwa na mababa wa kanisa , na mafundisho ya wanafalsafa wa Ugiriki na Roma wenyewe, hapa pia hatakuwa na kusita kuwapa kipaumbele kikamilifu wale wa kwanza kuliko hawa wa pili. Miongoni mwa wanafalsafa mtu hupata mawazo yaliyoangazwa kuhusu Mungu na mwanadamu, kuhusu kusudi la mwanadamu, na kuhusu kanuni za maadili na wajibu wa kibinadamu; lakini yote haya yamewekwa hapa na pale katika maandishi yao na yamechanganyikana sana na makosa kiasi kwamba ni karibu haiwezekani kwa mtu ambaye bado hafahamu mafundisho yaliyofunuliwa ya imani kutenganisha kimoja na kingine; ambapo katika Imani ya Kitume kila kitu ni safi, kila kitu ni kweli, kila kitu ni kitakatifu.

Basi, imani kama hiyo ingeweza kutokea wapi? Je, kwa kweli ni tija ya akili ya kawaida ya binadamu? Lakini inakuwaje kwamba akili hii hiyohiyo, ambayo ilifundisha mafundisho dhahiri ya ibada ya ndani na ya nje ya Mungu katika ukoo wa mababu, ilifundisha uabudu wa miungu mingi na uabudu wa sanamu kwa watu wengine wote? Imetokeaje kwamba hata miongoni mwa wawakilishi bora wa hadhi yake—wanafalsafa—haikuwa huru kutokana na makosa mengi, naam, mengi sana? Ni ubaguzi wa aina gani huu kwa ajili ya

¹²⁷ Muhtasari wa Historia ya Kanisa na Biblia, uk. 86. St Petersburg, 1827.

¹²⁸ Ibid., uk. 84–85.

mababu tu? Wakati huo huo, kulingana na mpangilio wa asili wa mambo, mtu angetarajia kinyume chake kabisa: imani ya mababu ndiyo ya kale zaidi ya imani zote; kwa hivyo, ikiwa ni tunda la akili ya binadamu, na akili hukua taratibu na kusonga kuelekea ukamilifu, basi inapaswa kuwa imani isiyo kamilifu zaidi miongoni mwa zote; inapaswa kuwa duni si tu kwa imani ya Wagiriki na Warumi, watu walio na mwangaza zaidi, bali pia kwa imani ya Wamisri, Wakaldayo, Waashuri na watu wengine wa Mashariki wasio na mwangaza. Na kwa kuwa ni ukweli uliothibitishwa kwamba akili yetu, inapoamka kwa mara ya kwanza, inaweza kukuza uelewa wake tu chini ya mwongozo wa wengine—watu waliokomaa zaidi na wenye uzoefu mkubwa zaidi—je, mtu anawezaje kufikiria kwamba mababu, wakazi wa kwanza wa dunia, bila kuwa na waongozaji au washauri wowote, wangeweza kufikia wenyewe mafundisho ya juu kiasi hicho kuhusu Mungu na yote yanayohusiana na kiini cha imani? Kwa msingi wa hoja hii pekee, mtu lazima akubaliane na maelezo ya Mtakatifu Musa Mwanahistoria kwamba Mungu Mwenyewe alikuwa mwalimu wa mababu katika masuala ya imani, na kwamba imani kwa vyovyote vile si uvumbuzi wa akili ya binadamu, bali ni ufunuo wa kweli wa kimungu.

Lakini tutaamini zaidi ukweli huu tutakapoweka makini yetu kwenye maarifa ambayo, kulingana na Mwanahistoria, yaliambatana daima na kuibuka na uwepo wote wa imani ya mababu.

B. Ishara za Nje za Uungu wa Imani ya Mababu

§ 58. Epifania na Kuonekana kwa Malaika

Dalili muhimu zaidi kati ya hizo ni: Epifania na kuonekana kwa malaika. Mungu Mwenyewe alijitokeza zaidi ya mara moja kwa wazazi wetu wa kwanza; baadaye alijitokeza kwa Kaini na Nuhu, na hasa mara nyingi kwa Abrahamu, baba wa waumini, na baadaye kwa Isaka na Yakobo. Nyakati zingine, aliwatuma malaika wake kwa mababu, kwa mfano, kwa Abrahamu yuleyule, kwa Loti na kwa wengine.

Hakuna sababu hata ndogo ya kutilia shaka kwamba maonekano haya yote ya ajabu yalitokea kweli. Musa anayasimulia kwa njia ile ile hasa anavyosimulia matukio mengine yote ya kawaida kutoka katika maisha ya mababu; Musa anayachanganya yote mawili kwa karibu sana katika simulizi yake kiasi kwamba yeyote anayekataa yale ya kwanza bila shaka atalazimika kukataa na yale ya pili pia; Musa pia anabainisha kwamba baadhi ya maonyesho haya ya kimungu yalishuhudiwa na mababu na kukumbukwa kwa vizazi vijavyo kwa njia maalum, kama vile: kwa kuyapa majina maeneo ambapo Bwana alionekana, kwa kusimamisha nguzo au mawe, kwa kuwabadilisha majina watu (Mwa. 22:14; 17:5; 28:19) na kadhalika. Uhalisia wa maonyesho haya ya kimungu unachukuliwa kuwa bila shaka katika kipindi cha kabla ya Musa, wakati Mungu alijitaja Yeye mwenyewe kuwa Mungu wa Abrahamu, Isaka na Yakobo (Kutoka 3:6 na 16; Yohana 1:1-18; Yohana 8:12-18; Yohana 14:6-12; Yohana 17:1-26; Yohana 18:1-11; Yohana 19:1-42; Yohana 20:1-9; Yohana 21:1-14; Yohana 22:1-6; Yohana 23:1-5; Yohana 24:1-26; Yohana 25:1-13; Yohana 26:1-11; Yohana 27:1-46; Yohana 28:1-15; Yohana 29:1-13; Yohana 30:1-15; Yohana 31:1-13; Yohana 32:1-13; Yohana 33:1-13; Yohana 34:1-13; Yohana 35:1-13; Yohana 36:1-13; Yohana 37:1-13; Yohana 38:1-13; Yohana 39:1-13; Yohana 40:1-13; Yohana 41:1-13; Yohana 42:1-13; Yohana 43:1-13; Yohana 44:1-13; Yohana 45:1-13; Yohana 46:1-13; Yohana 47:1-13; Yohana 48:1-13; Yohana 49:1-13; Yohana 50:1-13; Yohana 51:1-13; Yohana 52:1-13; Yohana 53:1-13; Yohana 54:1-13; Yohana 55:1-13; Yohana 56:1-13; Yohana 57:1-13; Yohana 58:1-13; Yohana 59:1-13; Yohana 60:1-13; Yohana 61:1-13; Yohana 62:1-13; Yohana 63:1-13; Yohana 64:1-13; Yohana 65:1-13; Yohana 66:1-13; Yohana 67:1-13; Yohana 68:1-13; Yohana 69:1-13; Yohana 70:1-13; Yohana 71:1-13; Yohana 72:1-13; Yohana 73:1-13; Yohana 74:1-13; Yohana 75:1-13; Yohana 76:1-13; Yohana 77:1-13; Yohana 78:1-13; Yohana 79:1-13; Yohana 80:1-13; Yohana 81:1-13; Yohana 82:1-13; Yohana 83:1-13; Yohana 84:1-13; Yohana 85:1-13; Yohana 86:1-13; Yohana 87:1-13; Yohana 88:1-13; Yohana 89:1-13; Yohana 90:1-13; Yohana 91:1-13; Yohana 92:1-13; Yohana 93:1-13; Yohana 94:1-13; Yohana 95:1-13; Yohana 96:1-13; Yohana 97:1-13; Yohana 98:1-13; Yohana 99:1-13; Yohana 100:1-13; Yohana 101:1-13; Yohana 102:1-13; Yohana 103:1-13; Yohana 104:1-13; Yohana 105:1-13; Yohana 106:1-13; Yohana 107:1-13; Yohana 108:1-13; Yohana 109:1-13; Yohana 110:1-13; Yohana 111:1-13; Yohana 112:1-13; Yohana 113:1-13; Yohana 114:1-13; Yohana 115:1-13; Yohana 116:1-13; Yohana 117:1-13; Yohana 118:1-13; Yohana 119:1-13; Yohana 120:1-13; Yohana 121:1-13; Yohana 122:1-13; Yohana 123:1-13; Yohana 124:1-13; Yohana 125:1-13; Yohana 126:1-13; Yohana 127:1-13; Yohana 128:1-13; Yohana 129:1-13; Yohana 130:1-13; Yohana 131:1-13; Yohana 132:1-13; Yohana 133:1-13; Yohana 134:1-13; Yohana 135:1-13; Yohana 136:1-13; Yohana 137:1-13; Yohana 138:1-13; Yohana 139:1-13; Yohana 140:1-13; Yohana 141:1-13; Yohana 142:1-13; Yohana 143:1-13; Yohana 144:1-13; Yohana 145:1-13; Yohana 146:1-13; Yohana 147:1-13; Yohana 148:1-13; Yohana 149:1-13; Yohana 150:1-13; Yohana 151:1-13; Yohana 152:1-13; Yohana 153:1-13; Yohana 154:1-13; Yohana 155:1-13; Yohana 156:1-13; Yohana 157:1-13; Yohana 158:1-13; Yohana 159:1-13; Yohana 160:1-13; Yohana 161:1-13; Yohana 162:1-13; Yohana 163:1-13; Yohana 164:1-13; Yohana 165:1-13; Yohana 166:1-13; Yohana 167:1-13; Yohana 168:1-13; Yohana 169:1-13; Yohana 170:1-13; Yohana 171:1-13; Yohana 172:1-13; Yohana 173:1-13; Yohana 174:1-13; Yohana 175:1-13; Yohana 176:1-13; Yohana 177:1-13; Yohana 178:1-13; Yohana 179:1-13; Yohana 180:1-13; Yohana 181:1-13; Yohana 182:1-13; Yohana 183:1-13; Yohana 184:1-13; Yohana 185:1-13; Yohana 186:1-13; Yohana 187:1-13; Yohana 188:1-13; Yohana 189:1-13; Yohana 190:1-13; Yohana 191:1-13; Yohana 192:1-13; Yohana 193:1-13; Yohana 194:1-13; Yohana 195:1-13; Yohana 196:1-13; Yohana 197:1-13; Yohana 198:1-13; Yohana 199:1-13; Yohana 200:1-13; Yohana 201:1-13; Yohana 202:1-13; Yohana 203:1-13; Yohana 204:1-13; Yohana 205:1-13; Yohana 206:1-13; Yohana 207:1-13; Yohana 208:1-13; Yohana 209:1-13; Yohana 210:1-13; Yohana 211:1-13; Yohana 212:1-13; Yohana 213:1-13; Yohana 214:1-13; Yohana 215:1-13; Yohana 216:1-13; Yohana 217:1-13; Yohana 218:1-13; Yohana 219:1-13; Yohana 220:1-13; Yohana 221:1-13; Yohana 222:1-13; Yohana 223:1-13; Yohana 224:1-13; Yohana 225:1-13; Yohana 226:1-13; Yohana 227:1-13; Yohana 228:1-13; Yohana 229:1-13; Yohana 230:1-13; Yohana 231:1-13; Yohana 232:1-13; Yohana 233:1-13; Yohana 234:1-13; Yohana 235:1-13; Yohana 236:1-13; Yohana 237:1-13; Yohana 238:1-13; Yohana 239:1-13; Yohana 240:1-13; Yohana 241:1-13; Yohana 242:1-13; Yohana 243:1-13; Yohana 244:1-13; Yohana 245:1-13; Yohana 246:1-13; Yohana 247:1-13; Yohana 248:1-13; Yohana 249:1-13; Yohana 250:1-13; Yohana 251:1-13; Yohana 252:1-13; Yohana 253:1-13; Yohana 254:1-13; Yohana 255:1-13; Yohana 256:1-13; Yohana 257:1-13; Yohana 258:1-13; Yohana 259:1-13; Yohana 260:1-13; Yohana 261:1-13; Yohana 262:1-13; Yohana 263:1-13; Yohana 264:1-13; Yohana 265:1-13; Yohana 266:1-13; Yohana 267:1-13; Yohana 268:1-13; Yohana 269:1-13; Yohana 270:1-13; Yohana 271:1-13; Yohana 272:1-13; Yohana 273:1-13; Yohana 274:1-13; Yohana 275:1-13; Yohana 276:1-13; Yohana 277:1-13; Yohana 278:1-13; Yohana 279:1-13; Yohana 280:1-13; Yohana 281:1-13; Yohana 282:1-13; Yohana 283:1-13; Yohana 284:1-13; Yohana 285:1-13; Yohana 286:1-13; Yohana 287:1-13; Yohana 288:1-13; Yohana 289:1-13; Yohana 290:1-13; Yohana 291:1-13; Yohana 292:1-13; Yohana 293:1-13; Yohana 294:1-13; Yohana 295:1-13; Yohana 296:1-13; Yohana 297:1-13; Yohana 298:1-13; Yohana 299:1-13; Yohana 300:1-13; Yohana 301:1-13; Yohana 302:1-13; Yohana 303:1-13; Yohana 304:1-13; Yohana 305:1-13; Yohana 306:1-13; Yohana 307:1-13; Yohana 308:1-13; Yohana 309:1-13; Yohana 310:1-13; Yohana 311:1-13; Yohana 312:1-13; Yohana 313:1-13; Yohana 314:1-13; Yohana 315:1-13; Yohana 316:1-13; Yohana 317:1-13; Yohana 318:1-13; Yohana 319:1-13; Yohana 320:1-13; Yohana 321:1-13; Yohana 322:1-13; Yohana 323:1-13; Yohana 324:1-13; Yohana 325:1-13; Yohana 326:1-13; Yohana 327:1-13; Yohana 328:1-13; Yohana 329:1-13; Yohana 330:1-13; Yohana 331:1-13; Yohana 332:1-13; Yohana 333:1-13; Yohana 334:1-13; Yohana 335:1-13; Yohana 336:1-13; Yohana 337:1-13; Yohana 338:1-13; Yohana 339:1-13; Yohana 340:1-13; Yohana 341:1-13; Yohana 342:1-13; Yohana 343:1-13; Yohana 344:1-13; Yohana 345:1-13; Yohana 346:1-13; Yohana 347:1-13; Yohana 348:1-13; Yohana 349:1-13; Yohana 350:1-13; Yohana 351:1-13; Yohana 352:1-13; Yohana 353:1-13; Yohana 354:1-13; Yohana 355:1-13; Yohana 356:1-13; Yohana 357:1-13; Yohana 358:1-13; Yohana 359:1-13; Yohana 360:1-13; Yohana 361:1-13; Yohana 362:1-13; Yohana 363:1-13; Yohana 364:1-13; Yohana 365:1-13; Yohana 366:1-13; Yohana 367:1-13; Yohana 368:1-13; Yohana 369:1-13; Yohana 370:1-13; Yohana 371:1-13; Yohana 372:1-13; Yohana 373:1-13; Yohana 374:1-13; Yohana 375:1-13; Yohana 376:1-13; Yohana 377:1-13; Yohana 378:1-13; Yohana 379:1-13; Yohana 380:1-13; Yohana 381:1-13; Yohana 382:1-13; Yohana 383:1-13; Yohana 384:1-13; Yohana 385:1-13; Yohana 386:1-13; Yohana 387:1-13; Yohana 388:1-13; Yohana 389:1-13; Yohana 390:1-13; Yohana 391:1-13; Yohana 392:1-13; Yohana 393:1-13; Yohana 394:1-13; Yohana 395:1-13; Yohana 396:1-13; Yohana 397:1-13; Yohana 398:1-13; Yohana 399:1-13; Yohana 400:1-13; Yohana 401:1-13; Yohana 402:1-13; Yohana 403:1-13; Yohana 404:1-13; Yohana 405:1-13; Yohana 406:1-13; Yohana 407:1-13; Yohana 408:1-13; Yohana 409:1-13; Yohana 410:1-13; Yohana 411:1-13; Yohana 412:1-13; Yohana 413:1-13; Yohana 414:1-13; Yohana 415:1-13; Yohana 416:1-13; Yohana 417:1-13; Yohana 418:1-13; Yohana 419:1-13; Yohana 420:1-13; Yohana 421:1-13; Yohana 422:1-13; Yohana 423:1-13; Yohana 424:1-13; Yohana 425:1-13; Yohana 426:1-13; Yohana 427:1-13; Yohana 428:1-13; Yohana 429:1-13; Yohana 430:1-13; Yohana 431:1-13; Yohana 432:1-13; Yohana 433:1-13; Yohana 434:1-13; Yohana 435:1-13; Yohana 436:1-13; Yohana 437:1-13; Yohana 438:1-13; Yohana 439:1-13; Yohana 440:1-13; Yohana 441:1-13; Yohana 442:1-13; Yohana 443:1-13; Yohana 444:1-13; Yohana 445:1-13; Yohana 446:1-13; Yohana 447:1-13; Yohana 448:1-13; Yohana 449:1-13; Yohana 450:1-13; Yohana 451:1-13; Yohana 452:1-13; Yohana 453:1-13; Yohana 454:1-13; Yohana 455:1-13; Yohana 456:1-13; Yohana 457:1-13; Yohana 458:1-13; Yohana 459:1-13; Yohana 460:1-13; Yohana 461:1-13; Yohana 462:1-13; Yohana 463:1-13; Yohana 464:1-13; Yohana 465:1-13; Yohana 466:1-13; Yohana 467:1-13; Yohana 468:1-13; Yohana 469:1-13; Yohana 470:1-13; Yohana 471:1-13; Yohana 472:1-13; Yohana 473:1-13; Yohana 474:1-13; Yohana 475:1-13; Yohana 476:1-13; Yohana 477:1-13; Yohana 478:1-13; Yohana 479:1-13; Yohana 480:1-13; Yohana 481:1-13; Yohana 482:1-13; Yohana 483:1-13; Yohana 484:1-13; Yohana 485:1-13; Yohana 486:1-13; Yohana 487:1-13; Yohana 488:1-13; Yohana 489:1-13; Yohana 490:1-13; Yohana 491:1-13; Yohana 492:1-13; Yohana 493:1-13; Yohana 494:1-13; Yohana 495:1-13; Yohana 496:1-13; Yohana 497:1-13; Yohana 498:1-13; Yohana 499:1-13; Yohana 500:1-13; Yohana 501:1-13; Yohana 502:1-13; Yohana 503:1-13; Yohana 504:1-13; Yohana 505:1-13; Yohana 506:1-13; Yohana 507:1-13; Yohana 508:1-13; Yohana 509:1-13; Yohana 510:1-13; Yohana 511:1-13; Yohana 512:1-13; Yohana 513:1-13; Yohana 514:1-13; Yohana 515:1-13; Yohana 516:1-13; Yohana 517:1-13; Yohana 518:1-13; Yohana 519:1-13; Yohana 520:1-13; Yohana 521:1-13; Yohana 522:1-13; Yohana 523:1-13; Yohana 524:1-13; Yohana 525:1-13; Yohana 526:1-13; Yohana 527:1-13; Yohana 528:1-13; Yohana 529:1-13; Yohana 530:1-13; Yohana 531:1-13; Yohana 532:1-13; Yohana 533:1-13; Yohana 534:1-13; Yohana 535:1-13; Yohana 536:1-13; Yohana 537:1-13; Yohana 538:1-13; Yohana 539:1-13; Yohana 540:1-13; Yohana 541:1-13; Yohana 542:1-13; Yohana 543:1-13; Yohana 544:1-13; Yohana 545:1-13; Yohana 546:1-13; Yohana 547:1-13; Yohana 548:1-13; Yohana 549:1-13; Yohana 550:1-13; Yohana 551:1-13; Yohana 552:1-13; Yohana 553:1-13; Yohana 554:1-13; Yohana 555:1-13; Yohana 556:1-13; Yohana 557:1-13; Yohana 558:1-13; Yohana 559:1-13; Yohana 560:1-13; Yohana 561:1-13; Yohana 562:1-13; Yohana 563:1-13; Yohana 564:1-13; Yohana 565:1-13; Yohana 566:1-13; Yohana 567:1-13; Yohana 568:1-13; Yohana 569:1-13; Yohana 570:1-13; Yohana 571:1-13; Yohana 572:1-13; Yohana 573:1-13; Yohana 574:1-13; Yohana 575:1-13; Yohana 576:1-13; Yohana 577:1-13; Yohana 578:1-13; Yohana 579:1-13; Yohana 580:1-13; Yohana 581:1-13; Yohana 582:1-13; Yohana 583:1-13; Yohana 584:1-13; Yohana 585:1-13; Yohana 586:1-13; Yohana 587:1-13; Yohana 588:1-13; Yohana 589:1-13; Yohana 590:1-13; Yohana 591:1-13; Yohana 592:1-13; Yohana 593:1-13; Yohana 594:1-13; Yohana 595:1-13; Yohana 596:1-13; Yohana 597:1-13; Yohana 598:1-13; Yohana 599:1-13; Yohana 600:1-13; Yohana 601:1-13; Yohana 602:1-13; Yohana 603:1-13; Yohana 604:1-13; Yohana 605:1-13; Yohana 606:1-13; Yohana 607:1-13; Yohana 608:1-13; Yohana 609:1-13; Yohana 610:1-13; Yohana 611:1-13; Yohana 612:1-13; Yohana 613:1-13; Yohana 614:1-13; Yohana 615:1-13; Yohana 616:1-13; Yohana 617:1-13; Yohana 618:1-13; Yohana 619:1-13; Yohana 620:1-13; Yohana 621:1-13; Yohana 622:1-13; Yohana 623:1-13; Yohana 624:1-13; Yohana 625:1-13; Yohana 626:1-13; Yohana 627:1-13; Yohana 628:1-13; Yohana 629:1-13; Yohana 630:1-13; Yohana 631:1-13; Yohana 632:1-13; Yohana 633:1-13; Yohana 634:1-13; Yohana 635:1-13; Yohana 636:1-13; Yohana 637:1-13; Yohana 638:1-13; Yohana 639:1-13; Yohana 640:1-13; Yohana 641:1-13; Yohana 642:1-13; Yohana 643:1-13; Yohana 644:1-13; Yohana 645:1-13; Yohana 646:1-13; Yohana 647:1-13; Yohana 648:1-13; Yohana 649:1-13; Yohana 650:1-13; Yohana 651:1-13; Yohana 652:1-13; Yohana 653:1-13; Yohana 654:1-13; Yohana 655:1-13; Yohana 656:1-13; Yohana 657:1-13; Yohana 658:1-13; Yohana 659:1-13; Yohana 660:1-13; Yohana 661:1-13; Yohana 662:1-13; Yohana 663:1-13; Yohana 664:1-13; Yohana 665:1-13; Yohana 666:1-13; Yohana 667:1-13; Yohana 668:1-13; Yohana 669:1-13; Yohana 670:1-13; Yohana 671:1-13; Yohana 672:1-13; Yohana 673:1-13; Yohana 674:1-13; Yohana 675:1-13; Yohana 676:1-13; Yohana 677:1-13; Yohana 678:1-13; Yohana 679:1-13; Yohana 680:1-13; Yohana 681:1-13; Yohana 682:1-13; Yohana 683:1-13; Yohana 684:1-13; Yohana 685:1-13; Yohana 686:1-13; Yohana 687:1-13; Yohana 688:1-13; Yohana 689:1-13; Yohana 690:1-13; Yohana 691:1-13; Yohana 692:1-13; Yohana 693:1-13; Yohana 694:1-13; Yohana 695:1-13; Yohana 696:1-13; Yohana 697:1-13; Yohana 698:1-13; Yohana 699:1-13; Yohana 700:1-13; Yohana 701:1-13; Yohana 702:1-13; Yohana 703:1-13; Yohana 704:1-13; Yohana 705:1-13; Yohana 706:1-13; Yohana 707:1-13; Yohana 708:1-13; Yohana 709:1-13; Yohana 710:1-13; Yohana 711:1-13; Yohana 712:1-13; Yohana 713:1-13; Yohana 714:1-13; Yohana 715:1-13; Yohana 716:1-13; Yohana 717:1-13; Yohana 718:1-13; Yohana 719:1-13; Yohana 720:1-13; Yohana 721:1-13; Yohana 722:1-13; Yohana 723:1-13; Yohana 724:1-13; Yohana 725:1-13; Yohana 726:1-13; Yohana 727:1-13; Yohana 728:1-13; Yohana 729:1-13; Yohana 730:1-13; Yohana 731:1-13; Yohana 732:1-13; Yohana 733:1-13; Yohana 734:1-13; Yohana 735:1-13; Yohana 736:1-13; Yohana 737:1-13; Yohana 738:1-13; Yohana 739:1-13; Yohana 740:1-13; Yohana 741:1-13; Yohana 742:1-13; Yohana 743:1-13; Yohana 744:1-13; Yohana 745:1-13; Yohana 746:1-13; Yohana 747:1-13; Yohana 748:1-13; Yohana 749:1-13; Yohana 750:1-13; Yohana 751:1-13; Yohana 752:1-13; Yohana 753:1-13; Yohana 754:1-13; Yohana 755:1-13; Yohana 756:1-13; Yohana 757:1-13; Yohana 758:1-13; Yohana 759:1-13; Yohana 760:1-13; Yohana 761:1-13; Yohana 762:1-13; Yohana 763:1-13; Yohana 764:1-13; Yohana 765:1-13; Yohana 766:1-13; Yohana 767:1-13; Yohana 768:1-13; Yohana 769:1-13; Yohana 770:1-13; Yohana 771:1-13; Yohana 772:1-13; Yohana 773:1-13; Yohana 774:1-13; Yohana 775:1-13; Yohana 776:1-13; Yohana 777:1-13; Yohana 778:1-13; Yohana 779:1-13; Yohana 780:1-13; Yohana 781:1-13; Yohana 782:1-13; Yohana 783:1-13; Yohana 784:1-13; Yohana 785:1-13; Yohana 786:1-13; Yohana 787:1-13; Yohana 788:1-13; Yohana 789:1-13; Yohana 790:1-13; Yohana 791:1-13; Yohana 792:1-13; Yohana 793:1-13; Yohana 794:1-13; Yohana 795:1-13; Yohana 796:1-13; Yohana 797:1-13; Yohana 798:1-13; Yohana 799:1-13; Yohana 800:1-13; Yohana 801:1-13; Yohana 802:1-13; Yohana 803:1-13; Yohana 804:1-13; Yohana 805:1-13; Yohana 806:1-13; Yohana 807:1-13; Yohana 808:1-13; Yohana 809:1-13; Yohana 810:1-13; Yohana 811:1-13; Yohana 812:1-13; Yohana 813:1-13; Yohana 814:1-13; Yohana 815:1-13; Yohana 816:1-13; Yohana 817:1-13; Yohana 818:1-13; Yohana 819:1-13; Yohana 820:1-13; Yohana 821:1-13; Yohana 822:1-13; Yohana 823:1-13; Yohana 824:1-13; Yohana 825:1-13; Yohana 826:1-13; Yohana 827:1-13; Yohana 828:1-13; Yohana 829:1-13; Yohana 830:1-13; Yohana 831:1-13; Yohana 832:1-13; Yohana 833:1-13; Yohana 834:1-13; Yohana 835:1-13; Yohana 836:1-13; Yohana 837:1-13; Yohana 838:1-13; Yohana 839:1-13; Yohana 840:1-13; Yohana 841:1-13; Yohana 842:1-13; Yohana 843:1-13; Yohana 844:1-13; Yohana 845:1-13; Yohana 846:1-13; Yohana 847:1-13; Yohana 848:1-13; Yohana 849:1-13; Yohana 850:1-13; Yohana 851:1-13; Yohana 852:1-13; Yohana 853:1-13; Yohana 854:1-13; Yohana 855:1-13; Yohana 856:1-13; Yohana 857:1-13; Yohana 858:1-13; Yohana 859:1-13; Yohana 860:1-13; Yohana 861:1-13; Yohana 862:1-13; Yohana 863:1-13; Yohana 864:1-13; Yohana 865:1-13; Yohana 866:1-13; Yohana 867:1-13; Yohana 868:1-13; Yohana 869:1-13; Yohana 870:1-13; Yohana 871:1-13; Yohana 872:1-13; Yohana 873:1-13; Yohana 874:1-13; Yohana 875:1-13; Yohana 876:1-13; Yohana 877:1-13; Yohana 878:1-13; Yohana 879:1-13; Yohana 880:1-13;

na Yakobo kurudia ahadi ileile, ambayo ilikuwa kiini cha imani ya mababa wa kale. Ni nini kingekuwa kinafaa zaidi kwa Mungu kuliko kujitokeza na msaada Wake mahali ambapo msaada huo unahitajika, kujitokeza kama Baba miongoni mwa watoto Wake, na zaidi ya hayo kwa ajili ya kusudi tukufu kama wokovu wa wanadamu?

§ 59. Miujiza

Mbali na Matukufu ya Kuonekana, matukio mengine kadhaa ya miujiza yalitokea wakati wa enzi za mababu, yakihudumu kama ishara kwa mababu wa wema wa Mungu kwao na wa asili ya kimungu ya imani waliyoitangaza. Kwa mfano, ilikuwa hivyo kwa kuhamishwa kwa Henoki, jambo ambalo bila shaka lilijulikana na wenzake na wazao wake na lilikuwa na athari njema ya kimaadili kwao: 'Henoki,' anasema mwana mwenye hekima wa Siraki, 'alimpendeza Mungu naye akainuliwa, mfano wa toba kwa asili' (44:15). Vilevile, kuchanganyikiwa kwa ndimi, kulikosababishwa na kiburi na majivuno (Mwa. 11: 1–10)—tukio lililotokea waziwazi mbele ya watu wote, ambalo lazima lilikuwa na athari ya kina zaidi kwao, kwani kila mtu alihisi nguvu yake moja kwa moja ndani yao. Hivyo ndivyo ilivyokuwa mabadiliko ya mke wa Loti kuwa nguzo ya chumvi kwa kukaidi mapenzi ya Mungu: somo lingine la mafundisho makuu katika uchaji Mungu ambalo Bwana aliwafundisha watu wakati huo.

§ 60. Utabiri: (a) yale yaliyotamkwa na Mungu kwa mababu

Utabiri—ilizungumzwa na Mungu mwenyewe kwa mababu na pia na baadhi ya mababu wenyewe, kwa neema ya Mungu—imehudumu na inaendelea kuhudumu kama ushahidi mpya usiopingika wa asili ya kiungu ya imani ya mababu.

Miongoni mwa zile za kwanza ni:

(a) unabii unaohusu Mafuriko, tukio ambalo halikuwa tu la bahati nasibu kabisa bali pia la kipekee, na kwa hivyo unabii katika maana halisi ya neno;

(b) unabii kuhusu uharibifu wa Sodoma na Gomora (Mwa. 18:20; 19:24), pia tukio lisilo la kawaida na la ajabu kabisa, ambalo halingeweza kutabiriwa na mantiki yoyote ya kibinadamu;

(c) unabii unaohusu kuzaliwa kwa Isaka kwa wazazi wazee na wasioweza kuzaa, ambao, kulingana na mpangilio wa kawaida wa mambo, hawakuweza hata kutumaini kupata mtoto (17:16–19; 21:1, taz. 16:1, 2);

(d) unabii kuhusu kuzaliwa kwa mataifa au makabila kumi na mbili kutoka kwa Ishmaeli, uliotamkwa wakati Ishmaeli alikuwa na umri wa takriban miaka kumi na tatu tu (17:20, 25);

(e) unabii unaohusu hatima ya Esau na Yakobo wakiwa bado tumboni mwa mama yao (25:24). Unabii huu wote lazima ulikuwa na athari kubwa zaidi kwa mababa wa kiungu, kwani karibu yote yalitimizwa mbele ya macho yao. Mwisho, yafuatayo pia yanahusika hapa:

(f) unabii ambao Mungu alimwambia Abrahamu, ambaye hakuwa bado na watoto, kwamba angekuwa na wazao wasiohesabika (Mwanzo 15:5); kwamba wazao hawa wangepelekwa katika nchi ya kigeni, ambapo wangetawaliwa kwa utumwa, kukandamizwa na kudunishwa kwa miaka mia nne (beti 13); kwamba baadaye wangeondoka katika nchi hiyo ya kigeni wakiwa na mali nyingi (aya 14), na kupokea kama urithi wao nchi kuanzia Mto wa Misri hata Mto mkubwa wa Frati (aya 18): hakuna akili iliyumbwa ingeweza kutabiri sifa kama hizi za matukio haya, na bado, kama historia inavyoonyesha, yote yalitokea kwa usahihi wa hali ya juu.

§ 61. Utabiri uliotamkwa na mababu wenyewe, yaani unabii wa Yakobo kuhusu wakati wa kuja kwa Masihi

Kati ya unabii uliotamkwa na mababu wenyewe¹³⁰, inatosha kuzingatia mmoja wa muhimu zaidi, unaoamua wakati wa kuja kwa Masihi. Baba wa ukoo Yakobo, alipokuwa akiwabariki watoto wake kabla ya kifo chake na kutabiri hatima ya wazao wao, alimwambia Yuda, miongoni mwa mambo mengine, alipofika zamu yake: 'Mkuu hatakosekana kutoka kwa Yuda. wala mtawala kutoka kiunoni mwake, hata yule anayemtarajia atakapofika (ἐως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ): na tumaini la mataifa (Mwanzo 49:10), au, kama ilivyo katika maandishi ya Kiebrania: 'Mkuki (shevet) hautondoka kwa Yuda, wala mtoaji wa sheria (mechokek) katikati ya mapaja yake, hata atakapokuja Shilo (Shilo), naye ndiye utaotii watu wote'¹³¹. Kwamba kinachozungumziwa hapa ni tukio la siku zijazo ni dhahiri kutokana na maana ya wazi ya maneno

¹³⁰ Miongoni mwa mababu, wafuatao wanajulikana kuwa walikuwa na zawadi ya unabii: Henoko (Yuda 14), Nuhu (Mwanzo 9:26–27) na Yakobo (Mwanzo 49).

¹³¹ 'Fimbo ya enzi haitaondoka kwa Yuda, wala fimbo ya mtawala kati ya miguu yake, hata atakapokuja Shilo; na kwa yeye utakuwa utiifu wa mataifa.'

yaliyotolewa na kutoka kwa muktadha mzima wa kifungu hiki. Yakobo, akiwa amewakusanya wanawe, kwanza kabisa aliwaambia: 'Kusanyikeni, nikiwambie mtakayokumbana nalo siku za mwisho' (Mwanzo 49:1), na kisha, kwa kweli, kwa wakati ufaao, aliwafunulia hatima ya baadaye ya wazao wao. Kwamba kifungu hiki kinazungumzia mtu fulani wa siku zijazo—na mtu wa umuhimu mkubwa—pia kinaonekana wazi kutoka kwa maneno yenyewe: 'mpaka Mpatanishi atakapokuja, na tumaini la mataifa'—au: 'na utiifu wa mataifa kwake'. Lakini ni muhimu hasa kwetu kwamba:

- 1) kwamba hii ni unabii unaomhusu Masihi,
- 2) kwamba wakati wa kuja kwa Masihi umeainishwa hapa, na
- 3) kwamba unabii huu ulitimia neno kwa neno katika Bwana wetu Yesu Kristo¹³².

1) Baba mtakatifu huyo anaonyesha sifa mbili za kipekee katika mtu wa baadaye anayezungumzia—sifa ambazo zinamhusu Kristo pekee kabisa na haziwezi kuhusishwa na mtu mwingine yeyote.

Sifa ya kwanza. Yakobo anamwita Mtu huyu 'Shiloh' (ò Schiloh), kama inavyosomwa sasa katika maandishi ya Kiebrania, au, kama Watafsiri Sabini na watafsiri wengine fulani wa Maandiko Matakafu walivyosoma huenda katika mikono ya kale zaidi, 'Schelloh' (ò Schelloh). Haijalishi tutakubali kusomewa kwake gani kati ya hizi mbili, zote zinaweza kumhusishwa kwa usawa na Masihi na, kulingana na uelewa wa Wayahudi wote wa kale, kwa Masihi peke yake. Shiloh ò, kutoka kwa neno la Kiebrania shalā, linamaanisha 'mpatanishi' au 'mwokozi'—jambo ambalo linaendana kikamilifu na 'text'¹³³ ya Wasamaria. Hata hivyo,

a) mojawapo ya baraka muhimu zaidi ambayo, kulingana na ahadi ya Mungu, ilitarajiwa kutoka kwa Masihi ni kwamba Yeye angekuwa amani yetu, kwamba angetupatanisha na Mungu, kupatanisha mbingu na nchi, na Wapagani na Wayahudi, na kuleta amani na furaha duniani; ndiyo maana nabii Isaya anamwita Mkuu wa Amani (Isaya 9:6);

b) moja ya majina muhimu zaidi ambayo Wayahudi wa kale waliweka kipekee kwa ajili ya Masihi ni jina Shilo ò, bila kujali maana yake iwe ipi¹³⁴. Kwa mfano, katika Talmud ya Babeli imeandikwa: 'Rabbi Yochanan aliuliza kuhusu Masihi: "Jina lake ni nani?" Wanafunzi wa Rabbi Shilo waliwajibibu: 'Shilo ndilo jina lake, maana imeandikwa katika Kitabu cha Mwanzo, sura ya 49, aya ya 10: "mpaka atakapokuja Shilo"'¹³⁵. 'Schelloh' (Schelloh) inamaanisha 'ambaye ni wake' (cujus est), na hivyo basi, maana ya unabii ni: 'mfumo wa kifalme hautotoka kwa Yuda hadi atakapokuja yule ambaye ni wake'. Hivi ndivyo hasa nabii Ezekieli anavyoieleza katika unabii unaofanana kuhusu Masihi: 'Ondoa kilemba na uweke kando taji... mpaka atakapokuja yeye anayestahili (yaani, taji), nami nitampa yeye' (Ezek. 21:26–27). Hivi ndivyo neno 'shell' linavyotafsiriwa katika tafsiri ya kale ya Kisiriaki: "yeye ambaye ni wake (finyu), ni, cuius illud est", na katika tafsiri ya kale ya Kiarabu: 'ambaye ni wake, ni, cui est'¹³⁶, na hivyo Septuaginta ilitafsiri: 'ambako aliyewekewa atakapokuja', au kulingana na usomaji mwingine: 'ambako atakapokuja, ambaye amewekewa (yaani fimbo ya kifalme), ὁ ἀποχέεται'. Lakini hapa pia, maoni yanayofanana na yale ya awali yanapaswa kutolewa:

a) moja ya sifa muhimu zaidi ambayo, kulingana na ahadi za Mungu, ilitarajiwa kutoka kwa Masihi ni kwamba Yeye angekuwa mfalme, kwamba ufalme ungekuwa wake (Isa. 9:6–8; Yer. 23:5–7; Dan. 2:44);

b) watafsiri wa kale wa Kiyahudi, kwa mujibu wa Utamaduni na Imani ya watu wote, wanaleta tafsiri ya neno 'Shel' ò kama: 'Masi, ambaye ufalme ni wake'¹³⁷.

¹³² Maoni mbalimbali kuhusu unabii huu mtukufu, yaliyoshikiliwa na Mababa Watakatifu wa Kanisa na baadhi ya wafasiri wa baadaye, yamekusanywa na kuchambuliwa na Guetz: **Veteris testamenti cum Novo parallelism**, sura ya IV (katika **Scripturae Sacrae Curs**, juz. kamili la II, uk. 265–304. Paris 1842).

¹³³ Maandishi ya Kisamarita yanasema: 'non auferetur sceptrum de Juda et dux de vexillis ejus, donec veniat Pacificus, et ad ipsum congregabuntur populi'. Tazama Bibl. Polyglot. Waltonian. 1684–1687.

¹³⁴ Tazama Raymundi Martini – **Pugio fidei adversus Mauros et Judaeos**, yenye maelezo na Jos. de Voisin na utangulizi na Carpzowii, uk. 11, sura ya IV: **Probatio, quod Messias iam venit, per prophetiam Jacobi**. Kwa ujumla, inabidi ikumbukwe kwamba kazi hii, iliyoandikwa tangu karne ya 13, ina maudhui mengi muhimu dhidi ya Wayahudi, na bado inathaminiwa sana na wasomi hadi leo.

¹³⁵ Ibid., na pia katika Thesaurus Ugolini, juz. XXV, uk. 970.

¹³⁶ Tafsiri ya Kiarabu: 'Mkuki hautondoka kwa Yuda, wala mtawala katikati ya miguu yake, hata atakapokuja yeye anayestahili, na ambaye mataifa yataikusanyikia.' Tafsiri ya Kisiriaki: 'Mkuki hautakatika kwa Yuda, wala mfasiri katikati ya miguu yake, hata atakapokuja yeye anayestahili, na mataifa yatalisubiri.'

¹³⁷ Katika Targum Onkelos inasomeka: 'Mtawala hatatolewa kutoka nyumbani kwa Yuda, wala mwandishi kutoka kwa wazao wa wazao wake, milele, hadi Kristo aje, ambaye ufalme ni wake: na mataifa yamtumaini.' Katika Targum ya Yerusalemu, inayohusishwa na Joban: 'Hautakosekana wafalme kutoka kwa nyumba ya Yuda, wala walimu wenye elimu ya Sheria kutoka kwa

Sifa nyingine: Yakobo, baada ya kutaja Shilo, anongeza mara moja: 'na mataifa yamtumaini', au, kama inavyosomeka katika tafsiri za kale: 'na mataifa yamtumaini; wafalme wote wa dunia watamtumaini'¹³⁸, na katika tafsiri za kale kabisa, Septuaginta ya Kigiriki: 'na kwa yeye tumaini la mataifa' (ἁπλὸς προσδοκία τῶν ἐθνῶν); katika Kiarabu cha Siriaki: 'na mataifa yamtazame'; katika Kiarabu: 'na kwake mataifa yataungana, mataifa yataleta'¹³⁹. Basi, ni kwa nani mwingine, isipokuwa Masihi mmoja, kauli hizi zote zinaweza kutumika kwa maana yao halisi, iwe zikichukuliwa kwa pamoja au kila moja kivyake? Ni kwa yupi kati ya wazao wa kawaida wa Yuda ilitabiriwa kwamba angekuwa tumaini la mataifa, kwamba mataifa yangejia kwake, kwamba wafalme wote wa dunia wangejisalimisha kwa him¹⁴⁰ Hata hivyo, yote haya yanamfaa Masihi zaidi, kwani hata kabla ya Yakobo, yale yale yalitabiriwa kumhusu katika ahadi za Mungu kwa Abrahamu, Isaka na Yakobo mwenyewe ('katika uzao wako familia zote za dunia zitabarikiwa'), na kauli kama hizo zinarudiwa mara kwa mara katika unabii uliofuata, hasa katika Isaya, kwa mfano: 'Katika siku za mwisho mlima wa Bwana utadhihirishwa...', na mataifa yote yataenda kwake (2:2 na kuendelea), au: 'Na siku hiyo Mzizi wa Yese atainuka kuwa bendera kwa mataifa; mataifa yatautafuta' (11:10; taz. 49:6; 51:5; 65:1; 66:19, n.k.).

2) Vivyo hivyo, maudhui yenyewe ya unabii kuhusu Masihi tunaouzingatia yanatuhakikishia kikamilifu wazo kwamba ni hapa hasa ndipo wakati wa kuja Kwake unapowekwa. Yakobo anasema: 'Mkuki hautaondoka kwa Yuda, wala mtawala katikati ya miguu yake, hata atakapokuja Shilo.' Lakini neno la Kiebrania ad-ki, 'hadi', kulingana na uelewa wa wafafanuzi wa kale zaidi wa Kiyahudi na kwa mujibu wa tafsiri zote za kale, kwa kweli linamaanisha 'hadi wakati huo', au 'hadi litakapokoma' (¹⁴¹); na Wayahudi wa kale kabisa, bila shaka yoyote, walijua lugha yao vyema zaidi kuliko wazao wao wa siku hizi, na zaidi ya hayo, hawakuwa na nia yoyote ya makusudi kupotosha maana ya unabii unaomhusu Masihi, tofauti na marabi wa kisasa¹⁴². Lengo la unabii wa Yakobo, uliomwelekea Yuda, ni dhahiri kumwonyesha Yuda mwenyewe muda ambao wazao wake wangekuwa na serikali yao wenyewe na kudumisha uwepo wao wa kisiasa: 'ndungu haitaondoka kwa Yuda hadi...'; na, kwa upande mwingine, kuwapa Yuda na wazao wake, pamoja na wote walio hapa—ndugu zake na wazao wao—alama ambayo kwa njia yake wangeweza kumtambua Masihi ajaye bila kukosea: 'mpaka Shilo aje'. Lakini ikiwa mtu haelewi 'mpaka' kumaanisha kikomo maalum cha muda, basi hakuna hata moja ya malengo haya litakalotimizwa. Inapaswa kuongezwa kwamba Wayahudi wote wa kale kwa kauli moja waliona katika maneno haya ya baba wao Yakobo unabii unaohusu kikomo au mwisho wa Ufalme wa Yuda na mwanzo wa ufalme wa Masihi¹⁴³.

3) Mwisho, ili kuona jinsi unabii wa Yakobo kuhusu Shilo ulivyotimizwa katika Yesu Kristo, ni muhimu kufafanua kwa usahihi zaidi maana ya unabii mzima, na kisha kuutumia kwa tukio hilo.

Maana ya unabii ni hii: 'Kabila la Yuda halitakoma kuwa na serikali yake na sheria zake wenyewe hadi Kristo atakapokuja'. Hii ni dhahiri:

a) kutoka kwa neno '*shevet*', ambalo, ingawa wakati mwingine linamaanisha *fimbo* kwa ujumla (Zab. 88:33), hapa linahusu hasa *fimbo ya ufalme*, mamlaka ya serikali, kama linavyotumika katika sehemu nyingine nyingi za Maandiko Matakatiifu (Hes. 24:17; Isa. 14:5; Zech. 10:11): hili ni dai letu –

b) kwa msingi wa neno '*mechokek*', ambalo linaonekana katika sehemu hiyohiyo pamoja na neno '*shevet*' na linaashiria hasa mtoaji wa sheria, mlinzi wa sheria, au mamlaka ya kutunga sheria (Hes. 21:19; Waam. 5:14; Zab. 59:9); na –

c) kwa kufuata tafsiri na fasihi za kale kabisa: Septuaginta na Theodotion zilitafsiri neno '*shevet*' kama ἄρχων, '*mkuu*'; Symmachus kama ἐξουσία, '*mamlaka*'; Aquila kama σκῆτρον, '*fimbo ya ufalme*'; Onkelos kama '*yeye anaye shika mamlaka*'. Kwa upande mwingine, hata hivyo, ni lazima ikumbukwe –

(a) kwamba unabii kwa vyovyote vile haipendekezi kwamba Ufalme wa Yuda, kabla ya kuja kwa Masihi, ungekuwa na aina moja *maalum* ya serikali kila wakati, kama wafalme au watawala; badala yake, unasema kwa jumla kwamba ungekuwa na serikali yake mwenyewe, bila kujali aina gani ingekuwa. Maneno

wana wa wanawe, milele, hadi wakati utakapofika wa Mfalme Masihi, ambaye ufalme ni wake; na wafalme wote wa dunia hatimaye watamtii. Alivyo mzuri Mfalme Masihi, atakayeinuka kutoka kwa nyumba ya Yuda!"

¹³⁸ Tazama dokezo lililopita.

¹³⁹ Tazama maandishi kamili hapo juu katika dondoo 136.

¹⁴⁰ Uchunguzi huu mmoja unadhoofisha kabisa majaribio yote ya marabi wa kisasa ambao, kinyume na maoni ya mababu zao wote, wanataka kutumia unabii wa Yakobo si kwa Masihi, bali kwa mbadala kwa Sauli, Yeroboami, Nebukadneza, na kadhalika.

¹⁴¹ Tazama Biblia ya Polyglot ya *Waltonian*.

¹⁴² Kwa hiyo, maoni ya baadhi yao kwamba '*ad-ki*' hapa inamaanisha '*baada ya hapo...*', hayana mashiko kabisa.

¹⁴³ *Mazzochi*, *Specilegium Biblicum*, vol. 1, dissert. VIII, par. 1, sect. III, Naples 1762; *Christiani Schoettgenii*, *Horae Hebraicae et talmudicae*, vol. II, book 2, p. 145, Dresden and Leipzig 1742

'shevet' na 'mechokek', kama inavyoonekana kutoka kwa maandishi yaliyotajwa, yanahusu kwa usawa wafalme, masultani, na yeyote anayeshikilia mamlaka; na siyo tu kwa watu binafsi, bali pia kwa makundi yote yaliyo na mamlaka; kwa hivyo, yanadokeza mamlaka ya kiutawala na kisheria kwa ujumla. Pia ni lazima ikumbukwe –

b) kwamba serikali hii ina sifa ya mamlaka isiyokoma iliyotengwa kwa kabila la Yuda pekee na juu ya kabila hilo tu, na kwa vyovyote vile si juu ya makabila yote ya Israeli: kwani hapa Yakobo anamtabiria mwanawe Yuda hatima ya wazao wake mahususi, ilhali kwa wanawe wengine alizungumzia hatima ya wazao wao, kwa sehemu kabla na kwa sehemu baadaye, kwa kila mmoja kando.

Sasa si vigumu kutumia unabii huu kwa matukio. Kabila la Yuda, kama yale mengine, lilianza kuwa na wakuu wake au wazee wake, waliochaguliwa kutoka miongoni mwa wanachama wake, mara tu baada ya kutoka Misri (Hesabu 1:4. 17; 2:3), ambapo unabii wa Yakobo ulitolewa, ingawa Musa alibaki kiongozi mkuu wa Wayahudi wote katika safari yao yote jangwani. Kabila hili, kama mengine, liliendelea kuwa na wakuu wake hata baada ya kutekwa kwa Nchi ya Ahadi (Yos. 22: 13–14, n.k.), ingawa wakati huo huo Israeli yote ilikuwa chini ya mamlaka kuu kwanza ya Yoshua, kisha ya majaji, na hatimaye ya wafalme: Sauli, Daudi na Suleimani (2 Sam. 2:4; 5:1–2). Ni dhahiri kwamba katika kipindi chote hiki kabila la Yuda, kama yalivyo mengine, liliongozwa na sheria zake za kitaifa, zilizotolewa kupitia Musa, na si kwa sheria zozote za kigeni. Kuanzia wakati wa Rehoboamu, mwana wa Suleimani, ambaye chini yake ufalme uligawanyika katika sehemu mbili, hatima ya kabila la Yuda, katika kutimizwa kwa unabii, ilianza kutofautiana sana na ile ya makabila mengine. Wakati makabila kumi yaliyounda Ufalme wa Israeli yaliendelea kutawaliwa mfululizo kuanzia wakati huo na wafalme kutoka makabila na nasaba tofauti, kabila la Yuda, likiwa, kana kwamba, limejumuisha kabila dogo la Benyamini na kuungana nalo kuwa ufalme mmoja (ambao kwa hivyo uliitwa Ufalme wa Yuda, na wakati mwingine hata kabila la Yuda, 2 Wafalme 17, 18)—kabila la Yuda halikuwahi kukosa mfululizo wa wafalme kutoka kwa Nyumba ya Daudi pekee, na hivyo basi kutoka kwa vizazi vyake. Lakini hiyo haikuwa yote: muda mfupi baadaye kulikuja uharibifu wa Ufalme wa Israeli kwa mikono ya mfalme wa Asuri, Shalmaneseri, na uharibifu huu ulikuwa wa mwisho. Kuanzia wakati huo na kuendelea, makabila kumi ya Israeli hayakuwahi tena kuunda chombo chochote cha kisiasa kilichotawaliwa kwa mamlaka na sheria zao wenyewe; baada ya kupelekwa ng'ambo ya Mto Furat na kutawanywa, walikubali utawala wa kigeni, huku wakazi wapya wakipangiwa makazi katika nchi yao (2 Wafalme 17:28). Lakini kabila la Yuda, ingawa nalo punde lilipofungwa utumwani Babeli, hata hivyo, hata wakiwa utumwani, chini ya utawala wa wafalme wa Babeli na baadaye wa Uajemi, halikuwahi kuacha kuwa mwili mmoja, kuwa na wazee wake na kutawaliwa na sheria zake mwenyewe (Daniel, sura ya 13; Esteri, 3:8; 8:11). Waliporudi kutoka utumwani, kwa idhini ya wafalme wenyewe wasiokuwa Wayahudi, waliendelea kuwa na wakuu wao, wazee wao na majaji wao kulingana na sheria za Mungu wao (1 Esdra 7:25–26; 9:1; Nehemia 5:7), ikiwa chini ya uongozi wa jumla kwanza wa viongozi—yaani Zerubabeli, Ezra na Nehemia—kisha wa makuhani wakuu, na hatimaye wa efnarhi au viongozi wa watu, kama walivyoitwa Makabea (1 Makabea 8:20; 12:6).

Takriban miaka sitini kabla ya Kuzaliwa kwa Kristo, Pompeyo aliteka Yerusalemu na kuwafanya Wayahudi kuwa watawama wa Warumi; miaka ishirini na tano baadaye, Warumi waliweka Herode Mgeni, mzaliwa wa Idumea, kuwa mfalme wa Uyahudi, ambaye mamlaka yake yalipita kwa watoto wake. Muda mfupi baadaye, Uyahudi uliingia chini ya utawala wa wakurugenzi au magavana wa Kirumi, ambao waliuongoza katika kipindi chote cha maisha ya Mwokozi duniani na baadaye hadi uharibifu halisi wa Yerusalemu na Tito. Kipindi hiki kifupi, ambacho kinahusisha kwa karibu sana maisha ya Yesu Kristo () pande zote mbili, kinaweza kuelezewa kama wakati wa kupungua taratibu, lakini kwa uhakika, kwa serikali na sheria huru ndani ya kabila la Yuda. Na katika siku za maisha ya Mwokozi duniani, chini ya wakurugenzi wa Kirumi, bado tunaona dalili za utawala wa Wayahudi wenyewe kulingana na sheria zao za kiakida (Yohana 8:3 na kuendelea, 9:1 na kuendelea, 18:31); lakini yote haya yalikandamizwa zaidi na mamlaka ya Warumi, hadi Yerusalemu hatimaye ilishindwa kwa upanga wao, na watu waliyemwua Masihi wa kweli walinyimwa kabisa kuwepo kwao kisiasa¹⁴⁴.

¹⁴⁴ Inafaa kutaja hapa desturi inayopatikana katika Midrash, mojawapo ya sehemu za kale zaidi za Talmud, ambapo Wayahudi wenyewe walikiri kwamba, kulingana na unabii wa Yakobo, Masihi alipaswa kutarajiwa hasa wakati huu. Inasimuliwa huko kwamba 'mabwana wa Sanhedrini, wakati haki yao ya kusimamia sheria za jinai iliponyang'anywa, takriban miaka arobaini kabla ya uharibifu wa Hekalu (kwa hivyo, karibu na mwaka wa kifo cha Mwokozi wetu!), wakiwa wamejivika nguo za gunia na kujikata nywele zao, walipiga kelele: "Hela kwa sisi, hela kwa sisi: *mfalme kutoka Yuda amekwisha kuwepo tangu zamani* (Mwanzo 49:10),—

§ 62. Uhalali wa kihistoria wa Epifania, miujiza na unabii vilivyotokea wakati wa enzi za mababu

Uhalali wa kihistoria wa maonyesho, miujiza na unabii tuliyoyachunguza, yaliyotokea wakati wa enzi za mababu, pamoja na matukio mengine yote yaliyoelezwa katika Kitabu cha Mwanzo, unategemea ushuhuda wa Musa na unathibitishwa na mila za watu wa kipagani.

Ingawa matukio haya yote yalitokea kabla ya wakati wa Musa, alikuwa na njia za kawaida za kujifunza kuhusu hayo mwenyewe na hangeweza kuwapotosha wengine (bila kusahau ukweli kwamba Musa alizungumza na kuandika kwa mwongozo wa Roho Mtakatifu: kwani, tukisema haya, tumesema kila kitu kinachohitajika kwa muumini). Njia hizo ni kama zifuatazo:

1) Mawasiliano ya mdomo—utamaduni hai, mpya na usio na mchafu, kutokana na umri mrefu wa mababu wakuu. Inajulikana kwamba babu mkubwa wa Musa, Lawi, aliishi pamoja na Yakobo na akamwona Isaka, huku baba yake Isaka, Abrahamu, angeweza kuwaona mababu zake wote hadi Arfaksadi, mjukuu wa Nuhu, kupitia Shema. Kwa hivyo, Musa na wenzake walikuwa wametengwa na Mafuriko kwa watu watano au sita tu, kama si wachache zaidi, na bila kuondoka katika mzunguko wa familia zao, wangeweza kwa urahisi kujifunza historia ya kweli ya karne nyingi: kwani hadithi haiharibiki kwa urefu wa muda iliyokuwepo, bali kwa wingi wa wale ambao kupitia midomo yao huendelea kupitishwa. Pia inajulikana kwamba Nuhu, aliyeishi kwa takriban miaka 600 kabla ya Mafuriko, angeweza kumwona Enohu, mwana wa Sireli, ana kwa ana na kuzungumza naye, huku baba yake Nuhu, Lamechi, akiwa alizaliwa mwaka ule ule Adamu alipofariki. Hivyo basi, historia yote ya kabla ya Mafuriko ingeweza kujulikana na wenzao wa Musa kupitia mashahidi watatu au wanne mfululizo. Tunaweza kuongeza hapa kwamba, ikiwa Waisraeli kwa ujumla daima wamejulikana kwa shauku ya kipekee ya kuhifadhi mapokeo yanayohusu mababu zao, imani yao na hatima yao, basi hili lazima liwe kweli zaidi kwa Wayahudi wa kale kabisa; na historia iliyo katika Kitabu cha Mwanzo inahusu mababu zao mashuhuri zaidi, mababu wa imani; inajumuisha mwanzo kabisa wa imani yao, ahadi kuhusu Masihi, na, wakati huo huo, ahadi za Mungu zenye kutia moyo zaidi za baraka na kuongezeka kwa uzao wa Abrahamu—yaani, inahusu mambo ambayo kumbukumbu yake daima imekuwa takatifu na ya thamani zaidi kwa Wayahudi.

2) Nyimbo takatifu, zaburi na nyimbo kwa ujumla, ambazo, tangu enzi za kale, Wayahudi na watu wengine wote wamependa kuandika na kuimba ili kuelezea hisia zao za heshima mbele za Mungu, kusifu baraka Zake mbalimbali, kwa kumbukumbu na heshima ya mababu zao mashuhuri, kuthibitisha matukio muhimu zaidi katika maisha yao, na kadhalika. Nyimbo hizi, kama urithi wa thamani, zilipitishwa kutoka kizazi hadi kizazi, kutoka kwa baba hadi watoto, na wakati mwingine zilihifadhi sehemu muhimu ya historia ya watu. Musa mwenyewe anataja kuwepo kwa nyimbo kama hizi miongoni mwa Waisraeli, kwa mfano, katika Kitabu cha Hesabu 21:17, 18, 27.

3) Maadhimisho mengi dhahiri ya matukio ya kale, ambayo bado yalikuwa yupo wakati wa Musa. Haya ni pamoja na: madhabahu zilizojengwa na Nuhu, Abrahamu, Yakobo na mababu wengine; Mnara wa Babeli, unaoshuhudia kutawanyika kwa mataifa na mkanganyiko wa lugha; magofu ya Sodom na Gomora, yanayotumika kuwa kikumbusho cha hukumu ya Mungu juu ya miji hii miovu; masalio ya safina ya Nuhu, yanayotumika kuwa kikumbusho cha Mafuriko; ukeketaji wa Wayahudi, unaoashiria agano la Mungu na Abrahamu na wazao wake; shamba lililonunuliwa na baba huyu mkuu kwa ajili ya mazishi ya wanafamilia wake; kaburi la Rachaeli; visima, , vilivyochimbwa na baba wakuu; hata majina yao wenyewe, kama vile Nuhu, Abrahamu na Isaka, yaliyokuwa alama ya matukio fulani ya kihistoria, na kadhalika.¹⁴⁵

Kwa kuzingatia njia kama hizo za kujua matukio yote muhimu yaliyotokea wakati wa enzi za mababu—matukio ambayo yalipatikana kwa urahisi kwa Musa na watu wa zama zake—makosa yoyote ya makusudi kutoka kwa Musa katika kusimulia matukio haya yasingewezekana kabisa: ingedhihirika mara

lakini Masihi aliyeahidiwa bado hajaja'. Midrash Habbi *Moshe Haddarshan* juu ya Mwanzo. Linganisha *Talmud Yerushalmi*, Sanhedrin, kitabu Dine Mamanoth.

¹⁴⁵ Hatimaye, tukikubali kwamba uandishi ulibuniwa katika nyakati za kale, na labda hata na Nuhu mwenyewe (tazama Jarida la Wizara ya Elimu ya Umma, 1843 – nadharia ya Zeifart kuhusu alfabeti ya Kisimitiki), au hata na Adamu mwenyewe (tazama *Annales de philosophie chrétienne*, Paris 1830, Na. 5, 'Asili ya Uandishi, unaorudishwa kwa Adamu'), basi mtu anaweza kukubaliana kwamba miongoni mwa Wayahudi, kama wasomi wengine wanavyodhani (Kali katika utangulizi wa Kitabu cha Mwanzo), huenda kulikuwa na kumbukumbu fupi za familia hata kabla ya Musa, kuhusu matukio ya ajabu miongoni mwa watu, maonyesho ya kimungu, miujiza, urefu wa maisha ya mababu, kauli zao za mashuhuri, na kadhalika, na kwamba kumbukumbu hizi huenda zilikuwa zikipatikana kwa Musa. Kitabu cha Watu Wanaoishi kwa Haki, kilichotajwa na Yohana (10:13, taz. 2 Sam. 1:18), inaonekana kilikuwa na historia ya mababu wa kale.

moja, kwa msaada wa vyanzo hivyo hivyo—na Kitabu cha Mwanzo sio tu kwamba kisingekubaliwa na watu wa wakati wake kwa heshima kuu, bali, kinyume chake, kingekataliwa kama kitabu kisichoaminika. Kwa kukikubali, na zaidi ya hayo kwa imani isiyo na mashaka, kwa hivyo walithibitisha uhalisi usio na shaka wa kila kitu kilichoelezwa ndani yake.

Hadithi kuhusu matukio ya enzi za mababu hazijahifadhiwa tu miongoni mwa Waisraeli, bali pia miongoni mwa mataifa ya kipagani. Uthibitisho wa hili unatolewa na ushuhuda wa waandishi wengi wa kale wa kipagani, ambao, zinapokusanywa na wasomi wenye bidii, hutoa—ikizingatiwa uchambuzi makini—muhtasari sahihi kiasi wa historia yote ya kale ya mwanadamu kama ilivyoelezwa katika Biblia. Hivyo basi, Berosus Mkaldayo na Hieron wa Misri wanazungumzia Mafuriko yaliyotokea katika siku za Nuhu, kuhusu safina iliyotua juu ya milima ya Ararat, na kuhusu ndege waliotolewa kutoka kwenye safina; hao hao Berosus na Manetho wanataja maisha marefu ya mababu; Aviden, Eupolemon, Astraban, Cleodem, Theodotus na Estius wanazungumzia Mnara wa Babeli na kuchanganyikiwa kwa lugha, kuhusu safari ya Abrahamu kutoka nchi ya Uri hadi Fenisia na Misri, ya ushindi dhidi ya maadui wa Loti, ya zawadi zilizotolewa kwa Abrahamu na Melkizedeki, ya watoto wa Abrahamu kwa mjakazi wake na mke wake huru, ya dhabihu ya Isaka, ya wana na kwa hakika wa wazao wote wa Yakobo hadi kufikia Musa na Haruni... na kadhalika, na kadhalika.¹⁴⁶ Hili linathibitishwa zaidi na ugunduzi mwingi mpya uliofanywa kutokana na mawasiliano ya karibu na watu wa kipagani kote ulimwenguni. Inabainika kwamba miongoni mwa watu wote wa kipagani wa kale zaidi—kama vile Wachina, Wahindi, Wapersia, Wamisri, Warabu, Waashuri na watu wengi wa Amerika, mila zimeendelea kuwepo hadi leo kuhusu uumbaji wa dunia, hali ya awali na kuanguka kwa mwanadamu, Mafuriko, Mnara wa Babeli, kuchanganyikiwa kwa lugha na mtawanyiko wa wanadamu, dhabihu ya Isaka kama sadaka, na matukio mengine yaliyoelezwa katika Kitabu cha Mwanzo kilichoandikwa na Musa¹⁴⁷. Basi, mtu anaweza kuelezea mapatano kama hayo kati ya mila hizi za kipagani na maelezo ya Musa, isipokuwa mtu akikiri kwamba ukweli wa kihistoria kwa kweli ndio msingi wake?

§ 63. Hitimisho la Jumla Kutoka kwa Yaliyotangulia na Mpito kwa Yajayo

Kutokana na uchunguzi wetu wa imani ya mababu, ni wazi kwamba ilikuwa na alama zote za ufunuo wa kimungu na ilielekeza moja kwa moja kwa Kristo. Kwa kuikiri na kufuata amri zake kwa uaminifu, mababu walipata kibali kwa Mungu na wakaokolewa kupitia imani yao katika Masihi ajaye (Waebrania, sura ya 11). Hivyo basi, inaonekana kwamba hakukuwa na haja yoyote ya kubadilisha Imani hii hadi kufika kwa Mwokozi mwenyewe: ingeweza kwa urahisi kuiongoza vizazi vyote vilivyofuata kwake kama vile ilivyowaongoza mababu. Na kwa kweli, ilibaki bila kubadilika katika roho na kiini chake. Ni Yeye Mwenye Hekima Isiyo na Mwisho peke Yake, akijibu mahitaji mapya yaliyotokea kwa watu, aliyetoa umbo la nje tofauti kidogo.

Mwanzoni, kwa njia ya Adamu, babu wa ulimwengu wa kwanza, Mungu aliwapa wanadamu wote Imani Yake iliyofunuliwa na ahadi kuhusu Masihi. Lakini watu wengi punde si punde walimsahau Muumba wao, na uovu uliongezeka sana duniani kiasi kwamba ilibidi isafishwe kwa maji ya Mafuriko ya ulimwengu wote. Kisha Mungu alifanya upya agano Lake na babu wa ulimwengu wa pili, Nuhu, na kupitia kwake mara nyingine tena alithibitisha ahadi Zake kwa jamii yote ya wanadamu; lakini wakati huu pia, kidogo kidogo, watu waligeuka mbali na agano lililobarikiwa: ushirikina na kuabudu sanamu vilienea kote duniani. Baada ya hapo, ili kuhifadhi imani ya kweli miongoni mwa wanadamu, Mungu alimchagua Abrahamu peke yake kutoka miongoni mwa watu wote, akamlea binafsi awe baba wa waumini, na akafanya Agano Lake naye peke yake, akisema: *'Nitaweka Agano Langu kati Yangu na wewe, na kati ya wazao wako baada yako katika vizazi vyote, kuwa agano la milele, na nitakuwa Mungu wako, na Mungu wa wazao wako baada yako' (Mwa. 17:7), huku kwa upande mwingine akitaka: 'Wewe, na wazao wako baada yako watashikamana na agano langu kwa vizazi vyote' (beti ya 9). Kuanzia wakati huo na kuendelea, Mungu kwa kweli, tuseme, alielekeza baraka zake*

¹⁴⁶ Maelezo zaidi kuhusu ushuhuda huu yanaweza kupatikana katika Hugo Grotius: **De Verit. Relig. Christ**, Kitabu 1, Sura ya 8; na katika Daniel Guetz: **Démonst. Evangél. proposit.* IV*, n.k.

¹⁴⁷ Mengi yameandikwa kuhusu mada hii katika jarida la **Annales de Philosophie Chrétienne** – ambayo tutajitaja hapa machache tu: 1) **Tamaduni kuhusu Nuhu na Upinde wa Mvua, zilizohifadhiwa miongoni mwa watu wa Mashariki**; 2) Hadithi kuhusu matukio yaliyosimuliwa katika Biblia, zilizohifadhiwa miongoni mwa watu wa Mashariki, na *Stolberg* (1834, juz. IX, namba 50 na 52); 3) Ulinganisho wa Mafuriko ya Yao na yale ya Biblia (1837, juz. XV, namba 89); 4) Mnara wa hieroglifi unaokumbuka Mafuriko, uliohifadhiwa miongoni mwa Waazteki wa Mexico, na *Bwana Bonnetty* (hapo hapo, Na. 90); 5) Mababu waliokuwepo kabla ya Ty-Ko au Nuhu..., ambao orodha zao zimehifadhiwa nchini Uchina, na waliorithi nafasi zao kutoka kwa baba hadi mwana... nk. (1838, j. XVI, Na. 91 na 92); 6) Jiografia ya Kihistoria ya Arabia, au Ushahidi wa Kitume wa Dini Iliyofunuliwa, na *Forster* (1845, j. XI, Na. 66) na wengine.

zote kwa wazao wa Abrahamu *pekee*, akiwapa ahadi—za kidunia na za milele—na kuhifadhi ndani yao imani kwa Mwokozi wa baadaye, ambaye kupitia kwake mataifa *yote* ya dunia yangebarikiwa kwa wakati ufaao. Na nini kilitokea? Kizazi kimoja tu hiki na kile hakijapita kabla ya wazao wa Abrahamu, licha ya baraka zote ambazo Mungu aliwapa mababu zao, wakamsahau; na walipokuwa wakiishi Misri, walizoea kuabudu sanamu na machukizo yote ya Misri (Ezekieli 20:7–9). Ndipo Mwenye Rehema Zote, ambaye hatamani kifo cha wenye dhambi wala maangamizi ya jamii yote ya wanadamu, aliamua kuipa imani yao umbo jipya kiasi, ili kuhifadhi imani yake ya wokovu ndani yao. Hawaachi wana wasiofaa wa Israeli, baada ya kuwahi kuwaahidi kuwa Mungu wao; kinyume chake, baada ya kuwaadhibu kwa muda katikati ya nchi ya Misri, punde si punde anawaongoza kwa muujiza kutoka nchi hiyo, anafanya upya agano nao kwa uzito, ambayo walikuwa wamevunja, na mara nyingine tena anawajulisha ahadi Yake ya kuwa Mungu wao na kuwafanya kuwa watu wake wateule kutoka miongoni mwa mataifa yote, ukuhani wa kifalme na taifa takatifu, mradi tu wasikilize sauti Yake na kushikilia agano Lake (Kumb. la Torati 26:16–19). Lakini, akijua mabadiliko yao ya mara kwa mara, utayari wao wa kugeuka kwa uabudu wa sanamu na kusahau imani ya kweli, mwelekeo wao wa tamaa za mwili na kila aina ya uovu, Kumb. 26:16–19). Lakini, akijua mabadiliko ya mara kwa mara ya watu hawa, utayari wao wa kugeukia uabudu wa sanamu na kusahau imani ya kweli, mwelekeo wao wa tamaa za mwili na kila aina ya uovu, Mungu anamwamuru Musa kuandika kwa Waisraeli, kwa undani kamili, sheria ya imani na maadili, ili wasiweze tena kujitetea kwa msingi wa kuwa wamesahau sheria hii, kwa kuwa wangekuwa nayo, tuseme, daima mbele ya macho yao¹⁴⁸ ; Wakati huo huo, anawapa sheria ya kiibada iliyo na maelezo ya kina zaidi, ili kupitia ibada nyingi za nje takatifu, ambazo zina maana ya ndani ya kina, na kwa kuwagusa hisia zao kila mara, aweze kuendelea kukuza na kulea hali ya utauwa ndani yao; hatimaye, anawapa sheria ya kiraia, inayohusiana kwa karibu sana na Imani, ili kukuza uhifadhi wake na ukuaji wake miongoni mwa watu wasioelimika, hasa kupitia taasisi zao za kisiasa. Hivyo basi, imani iliyofunuliwa ilibaki ileile kama ilivyokuwa katika siku za mababa wa ukoo: na Mungu, akizungumza na Musa na Waisraeli, alijiita si Mungu mwingine, bali *Mungu wa Abrahamu, Isaka na Yakobo* (Kut. 3:6); lakini sasa imewekwa kwa maandishi, ikifanuliwa kwa upana na kwa undani wake wote, na, kwa kuwa imefungamanishwa na muundo wa kisiasa wa Waisraeli, imekuwa, kana kwamba, urithi wa kipekee wa taifa hilo pekee. Katika mfumo huu, inajulikana kama 'imani ya kabla ya sheria'.

§ 64. Chanzo cha taarifa kuhusu imani hii katika muktadha wa utafiti

Imani iliyofunuliwa ilitolewa na Mungu kwa Waisraeli wote kwa ujumla, kupitia Musa, ambaye aliielezea katika Pentateuki yake; baadaye ilifanuliwa mara nyingi, hasa kwa kuzingatia ahadi za Mungu na kanuni za maadili, kupitia Manabii, ambao pia waliielezea katika maandishi yao. Wajumbe hawa wote wa Mungu, walipokuwa wakifundisha mafundisho yaliyofunuliwa, pia walifanya miujiza mingi; walitabiri na hivyo kuwapa watu kila fursa ya kushawishika kuhusu asili ya kiungu ya imani ya kabla ya Sheria, si tu kwa ishara za ndani bali pia kwa zile za nje.

A. Ishara za Ndani za Uungu wa Imani ya Kabla ya Sheria

§ 65. Mpaka wa Mada

Hatutachunguza hapa imani ya kabla ya sheria katika undani wake wote; hili lingetupeleka mbali mno na lingekuwa la ziada kwa lengo letu, yaani, kuelewa sifa zake za ndani. Kwa lengo hili, inatosha kuzingatia, kwa jumla, kila mojawapo ya sehemu zake tatu: sheria ya imani na maadili, sheria ya ibada, na sheria ya kisiasa.

§ 66. Mtazamo wa Sheria ya Imani na Maadili

I. Imani ndogo ya kikanuni ilifundisha nini *kuhusu Mungu*?

Kwanza kabisa, ilithibitisha kwa maneno yaliyo wazi kabisa ukweli wa Uungu wa Mungu mmoja (unity¹⁴⁹), wakati uabudu wa miungu mingi ulitawala katika ulimwengu wote wa kipagani: *'Sikia, ewe Israeli:*

¹⁴⁸ Wazo hili limeelezwa waziwazi na Mtakatifu Krisostomo (kwa Mathayo, Mahubiri 1, n. 1, katika tafsiri ya Kirusi, juz. I, uk. 1–3. Moscow 1843).

¹⁴⁹ Siri kuu ya Utatu wa Nafsi katika Mungu pia ilijulikana katika Agano la Kale (Mwa. 1: 26; 3: 22; 11: 7; Zab. 32:6; Isa. 6:3, n.k.); lakini kwa madhumuni maalum na ya busara, kama wengi wa Mababa Watakatifu walivyomwamini, fumbo hili liliendelea kubaki wakati huo likifunikwa sana. Tazama Gregori Mtheolojia, katika The Works of the Holy Fathers, j. III, uk. 126–127; Epiphanius,

Bwana Mungu wetu, Bwana ni mmoja' (Kumb. la Torati 6:4); *'Tazama, tazama, kwamba mimi ndiye, wala hakuna mungu ila mimi'* (Kumb. la Torati 32:39).

Wakati huo huo, huku ikivuta umakini wa Waisraeli kwa asili ya Mungu, ilimwonyesha Mungu kwao kama:

asiye na mwili na wa kiroho kabisa, tena kinyume na dhana potofu iliyosambaa ya watu wa kizushi: *'Basi mnamlinganisha Bwana na nani, au mnamfananisha na sanamu gani?'* (Isaya 40:18); *Wajihadhari sana na roho zenu: kwa maana hamkuona umbo lolote siku ambayo Bwana aliongea nanyi katika Mlima Horebu kutoka katikati ya moto; msitende mabaya, wala mkajitengenezea sanamu yoyote iliyochongwa* (Kumb. la Torati 4:15–16);

b) mwenye kuwepo kwa nafsi yake na huru: *'Mimi ni yeye mimi ni yeye'* (Kutoka 3:14); *'Mimi ni wa Kwanza, na mimi ni wa Mwisho; mbali nami hakuna Mungu'* (Isaya 44:6);

c) wa milele na asiyebadilika: *'Hapo mwanzo, Ee Bwana, uliweka misingi ya dunia, na anga ni kazi ya mikono yako; zitaharibika, bali wewe unabaki; na zote zitachakaa kama vazi... na kubadilika; lakini wewe unabaki ule ule, na miaka yako haitaisha kamwe* (Zab. 101:26; taz. Isa. 40:28; Mal. 3:6);

d) asiye na mipaka na aliye kila mahali: *naelekea wapi mbali na Roho yako, wala nikatoroka wapi mbali na uwepo wako? nikipanda mbinguni, uko huko; nikishuka kuzimu, uko huko; nikitoka mapapani asubuhi na kutua katika visiwa vya mbali, hata huko mkono wako utaniongoza na mkono wako wa kuume utanishika imara* (Zab. 138:7–11; Kumb. la Torati 4:39; Yer. 23:23);

d) Mwenye Hekima Yote na Mjuzi Wote: *Ee Bwana, umejua mambo yote, yaliyopita na yajayo* (Zab. 138:4); *uchunguze mioyo na akili, Ee Mungu, kwa haki* (Zab. 7:10); *Bwana wetu ni mkuu... na ufahamu wake hauwezi kupimika* (Zab. 146:5; taz. Yer. 23:24; 2 Nya. 16:6; Dan. 13:42);

e) Mungu, mwenye nguvu na mwenyezi: *Alinena, nao wakawa; Aliamuru, nao wakaumbwa* (Zab. 32:9; Isa. 40:26, 28 na mengineyo);

g) Mungu wa kweli na mtakatifu zaidi: *'Matendo yake ni ya kweli'* (Kumb. la Torati 32:4; taz. 10:10);

h) Mungu, mwenye wema wote na mwenye haki zaidi: *'Bwana ni mwema kwa njia zote, na fadhili zake ziko katika kazi zake zote'* (Zab. 144:9); *'Bwana ni mwenye haki; anapenda haki; haki iko mbele ya uso wake'* (Zab. 10:7); na kwa ujumla –

i) Kiumbe Kamili Zaidi: *'Bwana mkuu, na anayepaswa kusifiwa sana; ukuu wake hauna mwisho'* (Zab. 144:3); *'Hakuna mtakatifu kama Bwana, wala hakuna mwenye haki kama Mungu wetu'* (1 Sam. 2:2).

Hatimaye, kuhusiana na uhusiano wa Mungu na ulimwengu, alimwita –

a) Muumba na Mlezi wa ulimwengu, ambaye aliumba mbingu na nchi (Yer. 32:17), *ambaye aliumba mbingu, na mbingu za mbingu, na majeshi yao yote, nchi, na yote yaliyo juu yake* (Neh. 9:6); *na tangu wakati huo amekuwa akitunza vyote* (Hik. 12:13), *na vitu vyote ni kazi Yake* (Zaburi 118:91), *Yeye huhesabu wingi wa nyota na kuwapa vyote majina yao* (Zab. 146:4), *huumba malaika wake kuwa roho, na watumishi wake kuwa miale ya moto* (Zab. 103:4), *huinua mawingu kutoka pande za dunia, na huleta radi na mvua* (Zab. 134:7), *husababisha majani kukuwa... na nafaka...*, *hutoa mkate kutoka duniani* (Zab. 103: 14), *na huongoza yote mema* (Hik. 8: 1);

(b) Muumba na Mlezi, hasa, wa wanadamu: *'Jueni kwamba Bwana... alituumba, na si sisi wenyewe'* (Zab. 99:3); *Mungu ni kimbilio letu na nguvu, msaidizi wakati wa shida* (Zab. 45:1); *isipokuwa Bwana ajenge nyumba, wale wanaojenga hufanya kazi bure* (Zab. 126:1); *Aliye juu sana ndiye anayetawala falme za wanadamu, na kwa yeyote apendaye humpao* (Dan. 4:22); *Huweka wokovu kwa ajili ya wale wanaoendelea kwa haki, na kulinda njia yao* (Mith. 2:7).

II. Imani chini ya Sheria ilifundisha nini kumhusu mwanadamu? Ilifundisha –

a) kwamba Mungu aliumba mwanadamu kwa sura na mfano wake (Hik. 2:23), *akamweka na nguvu* (Sir. 17: 3) *na mwaminifu* (Mhub. 7:30), *alimwumba asipotee* (Hik. 2:23), *alimfanya kuwa kidogo tu chini ya malaika, alimweka taji la utukufu na heshima, na... akawatawalia vitu vyote chini ya miguu yake* (Zab. 8:6–9), *na kisha, baada ya kumleta katika paradiso ya furaha, akampa amri maalum ili aweze kutumia mapenzi yake kwa wema na hatimaye aendeleo taratibu kuelekea ukamilifu wa maadili. Lakini –*

b) mwanadamu alikiuka amri ya Muumba wake, na kwa hivyo akapoteza ukamilifu na faida nyingi: *sumu ya dhambi iliingia na kuharibu uwezo wote wa baba yetu wa mwanzo aliyeporomoka, kiasi kwamba wazao wake wote wanatungwa kwa uasi na kuzaliwa katika dhambi* (Zab. 50:7); *'Wote wamepindukia; pamoja*

Haeres. 74, n. 10; Chrysostom, kuhusu Asiyeleweka, dhidi ya Anomeus, 5, katika *Chronological Readings* 1842, I, uk. 27; Isidore wa Pelusium, Barua 143.

wameharibika; hakuna afanyaye wema, hata mmoja' (Zab. 52:4); majanga ya kila aina yamekuwa sehemu ya wanadamu duniani (Mhub. 2:23–26), na kifo kimeingia ulimwenguni (Hik. 2:24). Hata hivyo,

(c) ingawa anguko la mwanadamu ni kubwa kiasi gani, hajaacha kuwa kiumbe huru: *maisha na kifo* bado viko mbele yake, *na atakachochagua kitatimizwa kwake* (Siraka 15, 11–17 na 20), na ingawa mwili wake, ukiwa umenyimwa matunda ya mti wa uzima, umekuwa wenye kufa, roho yake inasalia, kama zamani, isiyokufa; na wakati *vumbi* letu linaporudi *duniani*, *kama lilivyokuwa, roho inarudi kwa Mungu, aliyeyiunda* (Mhub. 12:7; taz. Hik. 3:1–4).

III. Imani ya kabla ya Musa ilifundisha nini kuhusu *Masihi*? Kwamba Agano la Kale lilikuwa na mafundisho kuhusu Masihi, na zaidi ya hayo kama mtu maalum, mpatanishi kati ya Mungu na wanadamu¹⁵⁰ — hili linathibitishwa, kwanza kabisa, na mistari mingi iliyo wazi sana katika Biblia yenyewe, ambayo katika hiyo wakati wa kuja kwa Masihi, mahali pa kuzaliwa Kwake, kabila ambalo Alitakiwa kutokea, na namna ya miujiza ya kuzaliwa Kwake kutoka kwa bikira vimebashiriwa kwa usahihi; Sifa zake za kipekee, nyanja kuu za utume wake, na mazingira mengi ya maisha yake vimeelezwa: tutachunguza uhalali wa umuhimu wa unabii wa vifungu hivi baadaye; hapa, hata hivyo, tutabainisha tu kwamba ni wazi vinaweza kumhusu mtu mmoja maalum, na zaidi ya hayo, wa kipekee.

Pili, imani ya ulimwengu wa Wayahudi wa kale katika Mwokozi mmoja mahususi, aliyeahidiwa na Mungu, inathibitisha ukweli huu hasa. Na imani hii ilikuwa fundisho la msingi kwao, ambalo walikuwa wakiliweka wazi kwa kauli ifuatayo: 'Kila kitu kinachotajwa katika Sheria, Manabii na Maandiko (Hagiographa) kinaashiria Hekima, yaani, Kristo'¹⁵¹. Madhehebu yote ya Kiyahudi, licha ya kutofautiana kwa kiasi kikubwa katika mafundisho mengine mengi, yamekubaliana na yanaendelea kukubaliana kuhusu imani hii; haya ni pamoja na, miongoni mwa madhehebu ya kale, Mafarisayo, Mmasaduki, Waezeni na Waeherodiani, na miongoni mwa yale ya hivi karibuni, Warabini na Wakaraiti¹⁵²; Wasamaria pia, licha ya uadui wao wote, wamekubaliana na wanaendelea kukubaliana na Wayahudi, wakiwa na Pentateuki ya Musa pekee (Yohana 4:25–29). Na ndiyo maana, mara tu wakati uliotabiriwa na Manabii kwa ajili ya kuja kwa Masihi ulipowadia, Wayahudi, kwa namna fulani, walimtafuta wenyewe; na wakiona maisha na matendo ya ajabu ya Yohana Mbatizaji, kwa makusudi walimtumia makuhani na Walawi kwake kuuliza kama yeye ndiye Kristo (Luka 3:15; Yohana 1:19)—ingawa katika nyakati zote zilizopita, haijalishi ni wajumbe wangapi wa Mungu waliojitokeza, wana wa Israeli hawakuwahi kumwuliza mtu yeyote swali kama hilo. Ndiyo maana, baada ya kuzaliwa kwa Mwokozi, Wamagusi wasiokuwa Wayahudi, wakiwa wameongozwa na nyota ya ajabu, walipofika Yerusalemu wakiuliza, 'Yuko wapi Mfalme wa Wayahudi aliyezaliwa?', na Herode, alipowakusanya makuhani wakuu wote na wanasemaji wa watu, akawauliza, 'Kristo atazaliwa wapi?', walimjibu moja kwa moja: 'Bethlehemu ya Yuda; maana ndivyo imeandikwa na nabii...' (Mathayo 2:1–6). Ndiyo maana, hatimaye, Mwokozi mwenyewe alipowaonyesha Wayahudi unabii za Agano la Kale kuhusu Masihi na kuzihusisha na Yeye mwenyewe, na baadaye Mitume, pia mbele ya Wayahudi, walipowaonyesha unabii hizi, mwanamke wa Samaria, katika mazungumzo yake na Mwokozi, alisema: 'Najua kwamba Masihi anakuja—yeye anayelitwa Kristo; atakapokuja, atatuzeleza yote' (Yohana 4:25), na hakusema kwamba Masihi tayari alikuwa amekuja, au kwamba wengi wangukuja. Ndiyo maana, hatimaye, Mwokozi mwenyewe alipowaonyesha Wayahudi unabii za Agano la Kale zinazomhusu Masihi na kuzihusisha na Yeye peke yake, na baadaye Mitume, vivyo hivyo mbele ya Wayahudi, walipowaonyesha unabii hizi na utimizo wake katika Yesu Kristo peke yake: Wala Mwokozi wala Mitume hawakuwahi kusikia Wayahudi wakisema kwamba hakukuwa na unabii kama huo katika Agano la Kale, au kwamba ulikuwa unahusu Masihi wengi.

Haiwezi kukosekana kukumbuka kwamba matarajio ya aina fulani ya mwombezi, mpatanishi kati ya Mungu na wanadamu, yalishikiliwa hata na watu wa Mataifa wenyewe—kama vile Wamisri, Wakaldayo, Wasaba, Wagiriki, Warumi na wengine wengi—na yameendelea kuwepo hadi leo miongoni mwa Wahindi, Wachina, Wajapani na baadhi ya Wamarekani¹⁵³. Kuenea kwa imani hii miongoni mwa watu wa kipagani

¹⁵⁰ Tunapinga mtazamo wa Wayahudi fulani wa kisasa, ulioelezwa, kwa mfano, katika **Histoire des instit. de Moïse et du peuple hébreu**, na Salvador, Paris, 1828, juz. III, kitabu IV.

¹⁵¹ 'Omnia, quaecunque memorantur in Lege, Prophetis et Hagiographis, indicant Sapientiam, hoc est, Christum'. Tazama katika Huet – Demonstr. Evangel, propos. VII, uk. 557. Leipzig, 1703. 'Manabii, bila ubaguzi, walitabiri hasa kuhusu siku za Masihi,' asema Talmud pia. Tazama – **De l'harmonie entre l'Église et la Synagogue**, na Drach, juz. 1, uk. 57. Paris, 1844.

¹⁵² Josephus Flavius, Antiquities, Kitabu XVIII, Sura II; **Pugio fidei** na Raymond Martin. Leipzig, 1687, Utangulizi, Sura III, IV, V.

¹⁵³ Tazama Schmidt – **Ukombozi wa Wanadamu, Uliotangazwa na Tamaduni na Imani za Kidini, Uliowakilishwa na Sadaka za Watu Wote**; pia **Mémoires de l'Académie des Inscriptions**, juz. XXXI, uk. 81 na zaidi uk. 207; **Biblioth. univers.**, juz. XX,

kunaweza kuelezewa kwa njia mbili tu: ama ilipitishwa kwao kwa urithi kutoka kwa mababu zao, walioishi tangu enzi za mababu wakuu, wakati ahadi kuhusu Masihi zilipopewa na Mungu kwa jamii nzima ya wanadamu, au, baadaye, kutoka kwa Wayahudi, kupitia mawasiliano nao. Lakini katika kila hali, hii inatoa ushahidi mpya usioweza kupingwa wa ukweli kwamba mafundisho kuhusu Masihi yalikuwa katika Agano la Kale.

Katika Agano Jipya, ukweli huu unafichuliwa kwa undani mkubwa: Mwokozi Mwenyewe alishuhudia kwamba *Abrahamu alikuwa ameona siku Yake* (Yohana 8:56), kwamba *manabii wengi na wanawake waliyo haki* walitamani kuiona (Mathayo 13:17), na kwamba *mfalme mmoja* pia alitamani kuiona (Luka 10:24); kwamba Musa aliandika kumhusu (Yohana 5:46), kwamba ndani Yake *yote yaliyoandikwa na manabii* yalitimizwa (Luka 18:31), na kwamba kila kitu kilichozungumziwa katika *Sheria ya Musa, Manabii na Zaburi* kilitimizwa (Luka 24:44). Mitume Watakatifu pia walihubiri kwamba *Musa aliandika* kumhusu *Yesu katika Sheria, kama walivyofanya pia manabii* (Yohana 1:45); kwamba *manabii wote kuanzia kwa Samweli, katika yote waliyoyanena, vivyo hivyo walitabiri siku za Yesu Kristo* (Matendo 3:24); kwamba Mungu *alitabiri kupitia vinywa vya manabii wake wote kwamba Kristo angenyanyaswa* (Matendo 3:18), na kwamba *manabii humshuhudia msamaha wa dhambi kwa njia ya jina lake* (Matendo 10:43). Hasa, Mitume walithibitisha kwamba sheria za ibada za Agano la Kale zilikuwa *mlezi aliyewaongoza kwa Kristo* (Gal. 3:24), zikitoa *kivuli cha mambo mema yajayo badala ya uhalisia wenyewe* (Ebr. 10:1), na ziliishewa au kutimizwa katika Kristo (Rum. 10:4).

IV. Ni wajibu gani ambao imani ya kabla ya sheria iliwapa Waisraeli katika *uhusiano wao na Mungu*? Kama msingi wa wajibu huu wote, iliamuru upendo kwa Mungu: *'Mpende Bwana, Mungu wenu, kwa moyo wenu wote, na kwa roho yenu yote, na kwa nguvu zenu zote'* (Kumb. la Torati 6:5). Wajibu huu wa msingi ulielezwa kwa undani zaidi katika amri nne za kwanza za Sheria Kumi, ambapo ya kwanza inatuamuru *kumjua na kumheshimu* Mungu wa kweli, ya pili kuepuka ibada ya *uongo*, ya tatu kutokiuka ibada ya kweli *hata kwa neno moja*, ya nne—*kuheshimu mpangilio wa wakati na matendo katika* ibada ya kweli (Kumb. la Torati 20:1–12). Kwa msingi wa amri hizi nne, majukumu yote ya kina zaidi ya mwanadamu kwa Mungu yanapatikana kwa urahisi; hata hivyo, haya yameelezwa kwa undani mkubwa na mara kwa mara katika sehemu mbalimbali katika Agano la Kale. Wakati huo huo, imani ya Agano la Kale ilifundisha waziwazi na mara nyingi sana kwamba upendo wa kweli wa mtu kwa Mungu na utumishi wa kweli kwake lazima uonyeshwe katika utimizo wa amri zake, hukumu zake na haki zake: *'Na sasa, Ee Israeli, Bwana Mungu wako anakutaka nini, ila kumwogopa Bwana Mungu wako, na kutembea katika njia zake zote, na kumpenda, na kumtumikia Bwana Mungu wako kwa moyo wako wote na kwa roho yako yote, ukishika amri za Bwana Mungu wako na sheria zake, ninazokuamuru wewe leo* (Kumb. la Torati 10:12–13); *na mpende Bwana Mungu wako, na uzishike amri zake, na torati zake, na amri zake, na hukumu zake wakati wote* (Kumb. la Torati 10:11, 1; taz. Kumb. la Torati 6:1, 13, 17, 18, 24; 8:6, 7 na 11).

V. Ni wajibu gani ambao imani ya kabla ya sheria iliamuru kuhusiana na jirani yako? Hapa, pia, upendo ulikuwa msingi wa kila kitu: *'Mpende jirani yako kama nafsi yako'* (Mambo ya Walawi 19:18). Aina za upendo huu zilifafanuliwa kwa undani zaidi katika amri sita za mwisho za Sheria Kumi, ambapo amri ya tano inatuamuru kuwapenda na kuwaheshimu majirani zetu, hasa wale walio karibu nasi, kuanzia na wazazi wetu, ya sita – kutowadhuru maisha ya majirani zao; ya saba – kutowadhuru usafi wa maadili yao; ya nane – kutowadhuru mali zao; ya tisa – kutowadhuru kwa maneno yao; na ya kumi – hata kutokuwa na nia ya kuwadhuru (Kumb. la Torati 5:16–21). Aina mbalimbali na dhihirisho za upendo kwa jirani yako zimefafanuliwa kwa undani zaidi katika mistari mingine mingi ya Agano la Kale, kama vile: upendo au heshima kwa wazee (Mambo ya Walawi 19:32), kwa yatima na mjane, kwa wageni, na kwa wenye madeni (Kutoka 22:21–26; Mwa. 19:13, 33), kwa maskini (Kumb. 15:7–11), kwa watumwa (Kutoka 21:1–6 na 20; Kumb. la 15:12 na 15; 16:10 na 14), viziwi na vipofu (Mwa. 19:14) na kadhalika; kwa kiasi fulani, hata upendo kwa maadui wa mtu: *'Usimchukie ndugu yako moyoni mwako; mkebushe jirani yako, wala usimwekee chuki kwa ajili ya dhambi yake; wala mkono wako usilipize kisasi, wala usiwekee chuki wana wa watu wa taifa*

kipengele *'Dini'*, Geneva, 1822. Hasa, ushuhuda wa Tacitus (Hist., Kitabu V, Sura ya 13), ushuhuda wa Suetonius (In Vespas., Sura ya IV, Juz. II, toleo la Tavr., 1824), na ushuhuda wa Plutarch (De Iside et Osiride, Opp., Juz. II, uk. 369, Paris, 1624). 'Kwa hiyo,' anasema huyo wa mwisho, 'maoni haya—yaani, yale ya *Msuluhishi* kati ya kanuni hizo mbili—yamepitishwa kutoka kwa wanatheolojia na wabunifu sheria wa zama za kale hadi kwa washairi na wanafalsafa, na hayana mwandishi mahususi anayeweza kufuatiliwa; lakini imepata ukubali imara na usioweza kufutika, si tu katika mazungumzo au katika mila, bali pia katika mafumbo na dhabihu, na imeenea katika maeneo mengi miongoni mwa watu wa kijahili na Wagiriki... na kadhalika.

lako; bali mpeni jirani yako kama nafsi yako, 'Mimi ndiye Bwana Mungu wako (Mambo ya Walawi 19:17 na 18); *ukimkuta ng'ombe wa adui yako au punda wake umepotea, utamrudishia; na ukimwona punda wa adui yako ameanguka chini ya mzigo wake, hutapitapo, bali utamsaidia kumwinua* (Kumb. la Torati 23:4-5).

VI. Ni wajibu gani ambao imani chini ya Sheria iliamuru kuhusu uhusiano wa mtu na nafsi yake? Amri Kumi hazizungumzii hili moja kwa moja; kwa upande mmoja, kwa sababu hata bila amri iliyo wazi, kwa asili, *hakuna mtu anayechukia mwili wake, bali huulisha na kuutunza* (Efe. 5:29); na kwa upande mwingine, bila shaka, kwa sababu mara tu mtu anapotimiza wajibu wake ipasavyo kwa Mungu na jirani yake, kama ilivyoamriwa katika Amri Kumi, uhusiano wake sahihi na nafsi yake utaamuliwa kiasili kila wakati katika mchakato huo. Hata hivyo, mbali na Amri Kumi, kuna maagizo mengi katika Agano la Kale kuhusu uhusiano wa mtu na nafsi yake; kwa mfano, mfano wa ukamilifu wa maadili umewekwa: *'Mtakuwa watakatifu, kwa kuwa mimi, Bwana, Mungu wenu, mimi ni mtakatifu'* (Mambo ya Walawi 19:2); maagizo yanatolewa kuhusu usafi wa mwili na usafi wa maadili (Kutoka 22:16–17; Mambo ya Walawi 20:10) na kadhalika.

VII. Nini *motisha* ambazo imani katika Sheria ilitoa kwa ajili ya utiifu wa amri? II –

a) ilionyesha kwamba hizi kwa kweli zilikuwa amri za Mungu, mapenzi ya Bwana wa Majeshi (Kumb. la Torati 5:1–5);

b) ilionyesha utakatifu na utukufu wa Mtoaji huyu wa Sheria na Mtawala wa viumbe vyote: *'Mtakuwa watakatifu, kwa maana mimi, Bwana, Mungu wenu, mimi ni mtakatifu'* (Mambo ya Walawi 19:2); *'Shikeni Sabato zangu: Mimi ni Bwana, Mungu wenu'* (beti 3); *'Msifuata sanamu: Mimi ni Bwana, Mungu wenu'* (beti 4); *'Mtamcha Bwana, Mungu wenu: Mimi ni Bwana, Mungu wenu'* (beti 14 na zilizofuata);

c) alikumbusha baraka kuu ambazo Bwana alikuwa amewapa Israeli: *'Enyi kizazi kizembe na kipotovu, je, hivi ndivyo mnavyomlipa Bwana? Watu hawa ni wapumbavu na hawana hekima: si Baba yenu mwenyewe aliyewanunua, akawaumba, na kuwafanya?'; kumbukeni siku za kale, fikirini miaka ya vizazi vingi: muulizeni baba yenu, naye atawaambia; wazee wenu, nao watawaambia...* (Kumb. la Torati 32:5–7; linganisha Yohua 23:2–13; 24:17); hatimaye,

(d) ilitangaza baraka nyingi na ahadi kwa ajili ya kutii amri za Mungu, na, kwa upande mwingine, vitisho na laana za kutisha kwa ajili ya kutotii kwao (Kumb. la Torati 6:3, 18, 24; 28).

§ 67. Mtazamo wa sheria za ibada

Sheria ya ibada, iliyotolewa na Mungu kupitia Musa, ilifafanua kwa usahihi kamili mahali pa ibada, nyakati takatifu, matendo matakatifu, na watu watakatifu au ngazi zao: na yote haya kwa kusudi la busara kuu.

Mahali maalum paliteuliwa kwa ajili ya ibada: kwanza Hema la Kukutania, kisha Hekalu la Suleimani: hii iliwasaidia Waisraeli kwa dhahiri katika kukuza umoja miongoni mwao, ikiwakumbusha waziwazi umoja wa Mungu wao, ambaye walikuwa wameapa kumtumikia, na hivyo basi ikawakuza zaidi hisia ya heshima kwa Hekalu lenyewe, kama makao maalum na ya kudumu ya Bwana wa Majeshi. Hisia hii iliibuliwa zaidi na mpangilio wenyewe wa Hekalu: lilikuwa na sehemu tatu – *uwanja wa nje*, ambao Waisraeli wote waliruhusiwa kuingia; *Mahali Patakatifu*, ambapo makuhani pekee ndio waliokuwa wakiingia; na *Patakatifu pa Patakatifu*, ambapo kuhani mkuu pekee ndiye aliyeruhusiwa kuingia mara moja kwa mwaka. Hapa, pia, kulikuwa na Sanduku la Agano, lililokuwa na Mabamba ya Agano, Kitabu cha Sheria, chombo cha dhahabu cha mana, na fimbo ya Haruni – vitu vyote ambavyo vilizungumza waziwazi na wana wa Israeli kuhusu baraka za Mungu, viliwafunza hisia za upendo na shukrani kwa Mungu, na vilitumika kama ishara inayoonekana ya uwepo Wake usioonekana katika Hekalu. Hatimaye, muundo wa Hekalu, pamoja na sehemu zake mbalimbali na samani zake, ulikuwa na maana ya juu zaidi ya kiroho, ukitangulia kuashiria mambo mengi kutoka kwa ufalme wa neema ya Kristo, na hivyo kuwafundisha Waisraeli kuamini katika Mwokozi wa baadaye¹⁵⁴.

Sikukuu takatifu pia zilianzishwa ama kwa ajili ya kukumbuka matukio makuu na baraka za Mungu kwa Waisraeli—jambo ambalo kiasili liliamsha ndani yao upendo wenye shukrani kwa Mungu Mwema—au kwa ajili ya kufanya ibada fulani zilizokuwa kielelezo cha Masihi na kulisha imani kwa Yeye. Hivyo basi, *Sabato* iliwekwa kwa kumbukumbu ya uumbaji wa dunia na Mungu (Kut. 20:11); *Pasaka* – kwa kumbukumbu ya ukombozi wa Waisraeli kutoka Misri (Kut. 12:14–18); *Pentekoste* – kwa kumbukumbu ya kutolewa kwa Sheria kwenye Mlima Sinai na, wakati huo huo, kama shukrani kuu kwa Mungu kwa ajili ya matunda mapya ya nchi (Mambo ya Walawi 23:16–21); *Siku ya Mafungo* – kwa kumbukumbu ya baraka za Mungu kwa

¹⁵⁴ Tazama 'Ishara ya Hema' katika *Muhtasari wa Historia ya Kanisa na Biblia*.

Waisraeli wakati wa kuzurura kwao jangwani (Mambo ya Walawi 23: 42–43); *Siku ya Upatanisho*, iliyokuwa ikifuatana na kufunga na toba, ilikuwa kwa ajili ya dhabihu takatifu ya damu kwa ajili ya dhambi za watu wote wa Israeli, ikiwa ni ishara ya Dhabihu nyingine iliyotolewa Kalvari kwa ajili ya dhambi za ulimwengu wote (Ebr. 9:11–25).

Huduma na sherehe takatifu zilikuwa nyingi sana. Hizi zilijumuisha, mbali na tohara—ambayo umuhimu wake wa fumbo tayari tumeuzingatia (§ 55)—na ambayo pia iliwafundisha Waisraeli kuhusu tohara ya moyo (Kumb. la Torati 10:16), aina mbalimbali za dhabihu, kama vile sadaka ya kuteketezwa, sadaka ya dhambi, sadaka ya hatia na zinginezo, pamoja na tofauti zake za kina, na taratibu mbalimbali au maagizo kuhusu chakula k , mavazi na usafi wa mwili, yaliyowekwa pia kwa undani mkubwa. Umuhimu wa sherehe na taratibu hizi takatifu, hata kama baadhi yao zinaonekana kuwa za dhara kwa mtazamo wa kwanza, ulikuwa wa kiwango cha juu zaidi. Baadhi, hasa dhabihu, zilikuwa kama kivuli cha baraka zijazo (Ebr. 10:1), na zilikuwa tangazo la daima kwa Waisraeli kuhusu Masihi wa baadaye; mingine, kama vile kanuni zinazohusu chakula na mavazi hasa, zilikusudiwa kuwalinda Wayahudi dhidi ya ibada ya sanamu¹⁵⁵ , ambayo walikuwa wamezoea, kuwatofautisha na Mataifa hata katika mambo ya chakula na vinywaji, na hivyo basi kukata chanzo chochote cha Israeli kupotoka kutoka kwa njia ya imani ya kweli; la tatu, kanuni zinazohusu usafi wa kimwili, huku zikikuza afya ya mwili na ustawi wa nje wa jamii, kwa wakati mmoja zilikusudiwa kudumisha na kuinua usafi wa ndani, na kuchechea na kulea roho ya uchaji Mungu¹⁵⁶ .

Maafisa watakatifu waliounda daraja la kudumu wote walikuwa wa kabila la Lawi, na waligawanywa katika ngazi tatu kulingana na sehemu tatu za hekalu: ngazi ya kwanza na ya chini ilichukuliwa na Walawi, ya pili na makuhani, na ya tatu na ya juu zaidi na kuhani mkuu. Watu hawa wote walikuwa na uteuzi maalum, majukumu maalum, haki maalum na utofautishaji maalum... Mpangilio huu wenye busara ulikuwa na lengo moja tu: kuhakikisha kwamba nyanja zote za ibada ya umma zilifanywa kwa utaratibu wa hali ya juu, shauku na manufaa kwa waumini, na kwamba imani na uchaji Mungu hivyo vingeweza kudumishwa na kukuzawa kwa ufanisi zaidi miongoni mwa watu wote wa Kiyahudi.

§ 68. Mtazamo wa Sheria ya Kiraia

1) Sheria ya kiraia, iliyotolewa na Mungu kupitia Musa kwa watu wa Kiyahudi, ilikuwa na asili maalum: mfumo wa serikali uliofananuliwa na sheria hii ulikuwa wa *kidhahiri*. Baada ya kuwaokoa Waisraeli kutoka utumwa wa Misri, na baada ya kufanya upya kwa heshima nalo Mwambeni Sinai agano lililofanywa na babu yao Abrahamu—lililokusudiwa kuhakikisha kwamba wazao wake wangeimarisha imani ya kweli na maonyesho kuhusu Masihi—Bwana Mungu aliona inafaa wakati huo huo na kwa kusudi lile lile kuwapendekezea: iwapo wangetaka awe Mfalme wao na kuzingatia sheria ambazo angenipa. Wayahudi walikubali pendekezo hili, ambapo Mungu aliahidi kutawala juu yao na kuwalinda iwapo wangemtumaini katika mambo yote, huku akiwatishia kila bala wakishindwa kufanya hivyo; na watu wa Kiyahudi waliahidi kujisalimisha kikamilifu na kumtii Mfalme wa mbinguni, wakikubali kuadhibiwa naye wakishindwa kufanya hivyo (Kutoka sura 19–24; 32–34; Kumb. 27–30). Kwa hivyo, Mungu alikuwa, kwa maana halisi ya neno, Mfalme wa Wayahudi: mtoaji wao mkuu wa sheria, mtawala na hakim (Kut. 19:4,5; Kumb. 33:5; linganisha 1 Sam. 8:7; 10:18–19). Aliwapa sheria moja kwa moja (Kumb. 6:20–24): Aliwateua viongozi na majaji juu yao, ambao katika hali za kawaida waliwatawala kwa niaba Yake (Kumb. la Torati 1:17; 19:17); ilhali katika hali maalum alifanya mapenzi Yake yajulikane kupitia kuhani mkuu (Hesabu 27:21; linganisha Waamuzi 1:1; 20:18 na 23; 1 Sam. 22:10, 13, 15), au kupitia watu walioteuliwa mahususi kwa ajili hiyo; Aliwainua watu kutekeleza amri Zake, kufanya miujiza, na kadhalika. Waisraeli wenyewe walikuwa wake (Kumb. la Torati 19:4, 5; Lev. 25:39–55) na ardhi zao zote (Lev. 25:23; taz. Mwa. 47:19–20). Hema Takatifu ilikuwa,

¹⁵⁵ Mtakatifu Krisostomo, katika tafsiri yake ya Sura ya 1 ya Isaya, anasema kwamba kanuni za ibada 'ou zilizotolewa hapo awali, bali ili ziwe kama aina ya mafundisho kwa njia nyingine (ya Kiyahudi) ya maisha... na zaidi: 'kutoa dhabihu, kuwasha ubani, kutii Sabato, na mambo kama haya, si kwa ajili ya kufanya mambo haya tu kwa ajili yao wenyewe, bali ili, kupitia utekelezaji wa haya, waokolewe kutoka kwa ushawishi wa mashetani. Jambo hili linaelezwa vivyo hivyo na Eusebius (Demonstr. Evang. lib. 1, p. 6) na Wazee wengi wa Kanisa (tazama katika Hist. eccles. Natalis Alexandri, vol. 1). 'Kabla ya kosa,' anabainisha Barikiwa Jerome, 'Waisraeli walipokea tu Amri Kumi; lakini baada ya uabudu sanamu na matukano, walipokea sheria nyingi za kiibada' (Commentar. in cap. 28 Ezechielis).

¹⁵⁶ Maelezo zaidi kuhusu mada hii yanaweza kupatikana katika kazi ya Gooke *De vera religione, part, de legis Judaicae divina origine et natura* (tazama Juzuu ya 2 ya *Theolog. Cursus Compl.*, Paris, 1839), na katika Alexander *Historia ya Agano la Kale* ya Noël (tazama sura ya 3 kuhusu enzi ya nne ya dunia), na katika *Historia ya Kanisa* ya Alexander Natalys, Sehemu ya 1, na kwingineko.

kwa namna fulani, jumba la kifalme ambapo Mungu, kama Mtawala Mkuu wa watu wake, alidhihirisha uwepo wake (Kumb. 25:8). Kwa hivyo, Waisraeli walichukuliwa kuwa watu waliochaguliwa kutoka miongoni mwa mataifa yote ya dunia, watu waliotengwa kwa ajili ya Mungu, taifa takatifu, ukuhani wa kifalme (Kut. 19:5–6; Kumb. la Tor. 7:6).

2) Kulingana na muundo huu wa kisiasa wa Waisraeli, sheria ya kiraia ya Musa ilikuwa imehusishwa sana na Imani, na ilikuwa na madhumuni mawili: kukuza, kupitia masharti yake, si tu ustawi wa nje wa Waisraeli, bali hasa maendeleo yao katika imani na wema wa kimaadili.

Vifungu vya aina ya kwanza vinajumuisha sheria zinazohusu kilimo (Mambo ya Walawi 19:23; 25:4, 5, 10–16), biashara (Mambo ya Walawi 19:25, 36; Kumb. la 25:13–16), sheria za vita (Kumb. la 20:1–15), sheria za kisheria (Kumb. la 16:19, 20; Kutoka sura 21–23), sheria za familia, sheria zinazohusu watumwa, mali, usafi wa mwili, chakula, mavazi, n.k.¹⁵⁷, ingawa sheria hizi, kwa kiwango kikubwa au kidogo, zote zimejazwa na sifa ya imani na zinalenga kuiimarisha miongoni mwa watu.

Kuhusu masharti yaliyokusudiwa moja kwa moja kwa lengo hili la mwisho, yanajumuisha yale yaliyounda, kana kwamba, ngome imara ya sheria ya maadili iliyomo katika Amri Kumi, na yaliyotishia kifo kwa ukiukaji wa karibu kila amri. Hivyo,

(a) ili kulinda amri ya kwanza, iliamriwa kwamba nabii aliyewahutubia Waisraeli *ili* kuwapotosha *kutoka kwa* Bwana, Mungu wao, anapaswa kuuawa (Kumb. la Torati 13:5); kila Mwisraeli alipaswa kuwa wa kwanza kumfichua na wa kwanza kumshika ndugu yake, mwanawe, binti yake au mke wake, ikiwa yeyote kati yao angesema kwa siri: *'Tuwende tuwatumikie miungu mingine'* (Kumb. la Torati 13:6–10);

(b) hatua ya pili ya ulinzi iliamriwa: kuwaua kwa upanga na kuwalaani wote waliotawala katika mji ulioambukizwa na uabudu sanamu, kuuchoma mji wenyewe na mali zake zote, ili uharibiwe kabisa na usijengwe tena kamwe (Kumb. la Torati 13: 15–16); kumtafuta kwa umakini mkubwa mwanamume na mwanamke ambao imeripotiwa kuwa wameabudu *jua, mwezi, au mojawapo ya viumbe vya mbinguni, na kuwapiga mawe hadi wafu* (Kumb. la Torati 17:2–5); wale wanaotoa dhabihu *watoto wao kwa Moleki* na wale wanaojiunga na Baali-peori (Mambo ya Walawi 20:2 na 3; Hes. 25:4–5); kifo kwa wachawi, waganga na wachawi, pamoja na wale wanaowashauriana nao (Kumb. la Torati 22:18; Lawi 20:6, 27);

(c) kulinda ya tatu: *mkusanyiko mzima wa Israeli wawe wampige kwa mawe hadi kufa mtu yeyote anayelaani Mungu wake, na hivyo kutukana jina la Bwana; atakufa* (Mambo ya Walawi 24:15, 16);

d) kama kinga kwa amri ya nne: nafsi yoyote itakayotukana na Sabato kwa kufanya kazi yoyote itakatiliwa mbali katikati ya watu (Kutoka 31:14; 35:2; Hes. 15:32, 36), na, kwa ujumla, kifo kwa yeyote anayevunja amri yoyote ya ibada (Mwa. 23:29; 17:11 na 12);

(d) katika kutekeleza amri ya tano: matendo ya kutoonyesha heshima kwa wazazi – kuwapiga, kuwashtaki na kuwatukana – yanahukumiwa kifo na laana (Kutoka 21:15, 17; Mwa. 20:9; Kumb. 27:16), na mwana asiye tiifu, asiye na maadili na, zaidi ya hayo, asiyerekebika atakatiliwa katikati ya watu kama uovu, kama kiwewe miongoni mwao (Kumb. 21:18–21);

(e) amri ya sita: sheria inalinda uhai, afya, uadilifu wa mwili mzima na kila kiungo mahususi, na inaagiza kwamba uhai ulipwe kwa uhai, jicho kwa jicho, jino kwa jino, mguu kwa mguu, mkono kwa mkono, jeraha kwa jeraha, na kadhalika (Kutoka 21:23–25; Mwa. 24:19–29; Kumb. 19:16–21);

(g) kinga ya saba: adhabu ya kifo kwa uasherati wa karibu na, kwa ujumla zaidi, kwa aina zote za maovu ya ngono (Kumb. la Tor. 22:16–17; Mambo ya Walawi 26:10–21);

h) kinga ya nane: mali ya raia na uharibifu wowote kwake, hata uwe mdogo kiasi gani, inalindwa na sheria kali ya malipo (Kumb. la Torati 21:33–36; 22:1–11; Mambo ya Walawi 24:21);

i) ulinzi wa amri ya tisa: shahidi wa uongo anayethibitishwa kuwa na hatia anapewa adhabu ile ile ambayo ingetolewa kwa mtu aliyeshitakiwa naye, kama vile yeye angepatikana na hatia (Kumb. la Torati 19:19). Hakukuwa, wala haingewezekana kuwepo, na sheria yoyote maalum ya kiraia iliyoundwa kulinda amri ya kumi pekee—ambayo ilikataza hata *tamaa* na *mawazo* yenyewe yanayokinza na upendo kwa jirani yako—kwa kuwa sheria kama hizo, kwa kuwa zinahusu tu mambo ya nje, haziwezi kamwe kufikia yale ya ndani.

3) Umuhimu wa ulinzi kama huo wa sheria za maadili kupitia sheria za kiraia, na kwa ukali kama huo wa adhabu kwa makosa yote dhidi ya imani, unaelezwa kikamilifu na:

¹⁵⁷ Roho na umuhimu wa sheria hizi zote vinachunguzwa kwa kina na Michaelis katika kazi yake **Mosaisches Recht**, Schemu ya IV, 1679–1775, na na Salvador katika **Histoire des instit. de Moïse et du peuple Hébreu**, Paris, 1828.

a) kwa tabia ya watu wa Kiyahudi: Wayahudi, kama historia yao yote inavyoshuhudia, walikuwa na mwelekeo wa kuabudu sanamu na, kwa ujumla, kupinga mapenzi ya Mungu wao, licha ya amri zake zote, licha ya upendo wake wote wa kibaba na wa upendeleo kwao, na licha ya miujiza yake yote, neema zake na wema wake; kiasi kwamba, baada ya majaribio ya mara kwa mara, hakukuwa na njia nyingine ya kuwafanya watii sheria isipokuwa hofu ya adhabu kali zaidi (Ezek. 20:3–25; Tal. 3:19)¹⁵⁸

b) hatima maalum ya Wayahudi: watu wa Kiyahudi walichaguliwa kuhifadhi ndani yao, katikati ya mmomonyoko wa maadili kwa ujumla, mbegu za imani ya kweli na mafunuo ya Mungu kwa ajili ya jamii nzima ya wanadamu; hivyo basi, kulikuwa na sababu ya msingi zaidi ya kutumia kila njia ili kuwaweka watu hawa wenyewe katika imani na maadili;

c) kwa sababu ya uhusiano wa kipekee wa Wayahudi na Mungu, ambaye aliwapa sheria hizo za kimaadili na kisiasa: Mungu alifurahisha hasa kuitwa Mungu wao; Aliwajali zaidi kuliko mataifa mengine yote, akiwajali kwa namna ambayo hakuna baba anayeweza kumjali mtoto wake; Aliwaokoa kutoka Misri, alitenda miujiza mingi kwa ajili yao, aliwapa kama urithi nchi nzuri inayotiririka maziwa na asali, na hakusita kufanya lolote kwa ajili yao. Kwa upendo na wema huo, je, hakuwa na haki ya kuwataka wao zaidi kuliko wengine wote—kuwataka utiifu na kujitolea kamili kwake? Na je, wana wa Israeli hawakustahili kweli adhabu ya kifo kwa kila kitendo cha kutotii kwake? Wao wenyewe walitambua kikamilifu haki ya hili walipojisalimisha kwa hiari kwa sheria kali kama hizo, wakimtambua Mungu kama Mfalme wao na kuahidi kuvumilia adhabu yoyote kwa kukiuka mapenzi Yake. Ni lazima iongezwe kwamba ukali wa sheria hii—ambayo Wayahudi hawakuweza kuitimiza kikamilifu—uliwafanya wahisi zaidi kutokustahili kwao mbele za Mungu, na ulichochea zaidi ndani yao imani kwa Masihi aliyeahidiwa na kuwafanya watamani kwa hamu kuja Kwake mwenye baraka.

§ 69. Tathmini ya Thamani Kuu ya Imani Chini ya Sheria

Hivyo basi, imani ya kabla ya sheria, katika sehemu zake zote, ina alama isiyofutika ya hekima kuu. Kusudi pekee la imani hii lilikuwa kuweka katika Waisraeli imani kwa Mungu mmoja, asiyeonekana, Muumba na Mlezi wa ulimwengu; kuwafundisha kumheshimu ipasavyo na kutimiza mapenzi Yake katika mambo yote; kuhifadhi ndani yao—na kupitia kwao kwa ajili ya ulimwengu wote—imani na ahadi za Mungu kuhusu Mwokozi wa baadaye wa ulimwengu, na kuwalea kuwa watu watakatifu kweli, kama mbegu takatifu kwa ajili ya utakatifu wa wanadamu wote. Zilizolenga moja kwa moja hili zilikuwa: sheria ya imani, inayofundisha mafundisho kamili kiasi hicho kuhusu Mungu, mwanadamu na Masihi, na sheria ya maadili, inayomwekea mwanadamu kanuni safi kiasi hicho za upendo kwa Mungu, jirani yake na nafsi yake; sheria za ibada na za kiraia pia zिलielekezwa, zaidi ya yote, kwa lengo hili, ili maisha yote ya Mwisraeli, ya faragha na ya umma, yajazwe na Imani, na matendo yake yote yakuwe huduma isiyokatika kwa Mungu. Katika chakula na mavazi, katika usafi wa mwili na nyumba, Israeli haioni tu ukumbusho wa Mungu wake, bali pia hutekeleza mapenzi Yake. Israeli inaishi katika nchi nzuri, lakini ni ya Mungu: ina miji imara na nyumba nzuri, lakini Mungu aliwapa; mzaliwa wa kwanza wa kila Mwisraeli, au wa mifugo yake, ni wa Bwana, na kila baraka kwa ujumla anatarajia na kuipokea moja kwa moja kutoka kwa Mungu. Kwa baraka ya Mungu anaanza mavuno, anaendelea nayo kwa furaha kutokana na baraka hiyo, na kuimalizia kwa shukrani za dhati; hatakula nafaka yoyote wala kuonja tunda lolote bila kwanza kuweka sehemu yake kwa Bwana. Akiwa amebarikiwa, hutoa dhabihu za shukrani kwa Mungu na hufanya karamu ambayo, pamoja na familia yake, mjane, yatima, mgeni na Mlawi hushiriki (Kumb. la Torati 12:4–19); anala na kushangilia mbele za Bwana (-16:11), siyo ili kuridhisha hamu yake ya kula, bali ili kujifunza kumcha Bwana (Kumb. la Torati 14:22–29). Israeli inamtakasa Bwana asubuhi na jioni kila siku, mwanzo wa mwezi na mwaka: sikukuu zake zote, zilizowekwa kwa ajili ya kukumbuka matukio yaliyoihakikishia uhuru wake wa kitaifa, ni sikukuu za kidini, na katika miaka yake ya mapumziko na jubilei hutumia nia yake njema tu, ama kumtumikia Mungu au kujifunza kumtumikia. Israeli haivumilii chochote kitakachochafuliwa, kwa maana Mungu wake mtakatifu anaishi miongoni mwao (Kumb. la Torati 23:13–14; Mambo ya Walawi 13:46; 15:23). Israeli ina sheria zilizoandikwa, lakini sheria hizi zinatoka kwa Mungu; kuna watawala na majaji, lakini Mungu huwachagua, na Yeye Mwenyewe hutoa maamuzi mengi kwa niaba yao. Mungu ni kila kitu kwa Israeli: Yeye ni Mfalme, ambaye pekee yake analipwa kodi (Kutoka 30: 13–14), na Mwanzishaji wa Sheria mkuu, anayetakasa kila sheria kwa jina lake la kifalme (Mambo ya Walawi sura za 19–23), na Hakimu mkuu, anayetatua kesi zenye utata moja

¹⁵⁸ Wazo hili hasa limeelezwa na Wababa Wastakrib wengi katika tafsiri zao za sura ya 20 ya Ezekieli, na hasa kuhusu aya yake ya 25. Dondoo kutoka kwa tafsiri hizi zinaweza kupatikana katika kitabu cha Alexander Natalis *Hist. Ecclesiast.*, Juz. 1.

kwa moja na kupitia wapatanishi (Hesabu 21:1–11; Kumb. la Torati 17:8–12, n.k.), na Amiri Mkuu wa vita, anayeteua nani wa kupigana naye, nani wa kuokoa, na nani wa kuangamiza kabisa, ambaye Yeye mwenyewe anapigana kwa ajili ya wana wa Israeli vitani, na hupokea sehemu ya mateka kutoka kwao (Hesabu 33:37–44), na kadhalika.

Basi, Musa alikopa wapi mfumo huu wenye busara, aliouwasilisha kwa watu wa Israeli? Hakuweza kuukopa kutoka kwa watu wowote wa jirani au, kwa hakika, wa zama zake: kwani wakati watu hawa wote walikuwa wamezama katika upagani na kuabudu sanamu, Musa pekee ndiye aliyehubiri mafundisho ya Mungu mmoja, Roho mkamilifu zaidi, akikataza ibada yote ya sanamu zilizochongwa; wakati watu hawa wote walifuata tamaa za mioyo yao na kujizawama katika uovu, kulingana na dhana zao za miungu yao ya kubuni, Musa pekee ndiye aliyetangaza kanuni safi kabisa za maadili na kubuni njia za kuaminika zaidi za kuziimarisha miongoni mwa watu wake. Kulingana na kukiri kwa washirikina wenye elimu zaidi wao wenyewe, aliwapa Waisraeli imani isiyofanana kabisa na imani nyingine yoyote iliyokuwepo duniani¹⁵⁹, akaanzisha mila mpya zisizojulikana kwa mataifa mengine, na kuwafanya Wayahudi kuwa watu tofauti kabisa na mataifa mengine, ambapo kati yao kile kilichochukuliwa kuwa kitakatifu na wengineo kilionekana kuwa najisi, na kile kilichoruhusiwa na wengineo kilikatazwa¹⁶⁰. Hata sheria za kiraia za Musa, zinapoulinganishwa na sheria za watu wa kipagani wa wakati wake, zina faida dhahiri kuliko sheria hizo, si tu kama njia ya busara ya elimu ya maadili ya watu, bali pia katika asili yao, kama sheria za kisiasa kabisa¹⁶¹. Tukichunguza asili ya imani ya Musa mwenyewe na ya Manabii, waendelezaji wa kazi yake kuu, tukiuliza Israeli wote waliomsikia na kumuona Musa na Manabii: tutapokea jibu moja tu: kwamba mafundisho na mfumo huu wote, ulio mkamilifu wenyewe, na tofauti kabisa na mafundisho na mfumo mingine yote, chimbuko lake ni Mungu moja kwa moja, na kwamba Musa na Manabii walikuwa tu wajumbe Wake, vyombo vya mafunuo Yake. Jibu hili linastahili imani yetu kamili kwa sababu ya asili ya mada inayojadiliwa: imani kama hiyo, kama imani katika Sheria, kwa kweli inamfaa Mungu kikamilifu; lakini linastahili zaidi kwa sababu imani hii inathibitishwa kwa dhahiri na isiyopingika na ishara za nje za ufunuo wa kweli wa kimungu.

B. Alama za Nje za Uungu wa Imani Isiyo ya Kisheria

§ 70. Orodha ya hizi

Hapa tunamaanisha:

- a) tabia binafsi ya mtoaji wa sheria wa kimungu wa watu wa Kiyahudi, Musa,
- b) miujiza yake; na
- c) unabii wake; na kisha
- d) tabia ya kibinafsi ya Manabii waliokuja baada yake,
- e) miujiza yao na
- f) unabii wao.

§ 71. Tabia ya Musa

Katika mwenendo wote wa Musa, hakuna dalili hata ndogo ya kiburi au maslahi binafsi inayoweza kuonekana. Alikataa utukufu wote wa dunia katika korti ya Farao na akajiondoa hadi nchi ya Midiani, ambako alitumia miaka arobaini kamili katika upweke, akilisha mifugo; kisha, akitii sauti ya Mungu, hakukataa, kwa miaka mingine arobaini, kuvumilia kila aina ya taabu na dhiki jangwani, akiwaongoza watu wasiotii na wasioridhika daima. Katika kipindi chote hiki, kama Musa mwenyewe anavyokiri katika maombi yake kwa

¹⁵⁹ *Diodorus Siculus*, Vipande (katika *Photinus*, *Bibliotheca*, kodeksi 244); *Strabo*, *Jiografia*, Kitabu XVI. 'Kwa maana yeye,' (katika *Moes*) na kufundisha, anasema wa mwisho wa waandishi wa kipagani, kwamba Wamisri hawafikiri kwa usahihi kwa kuhusisha kimungu na wanyama na mifugo, wala Walibya, wala kwa hakika Wagiriki, ambao wameunda sanamu zenye umbo la binadamu. 'Kwa maana kama Mungu angekuwa ndani ya hili peke yake, akijumuisha sisi sote, nchi na bahari... Nani, basi, angejisikia ujasiri wa kutengeneza sanamu kama hiyo, akiwa na akilini mtu anayefanana na wale walio miongoni mwetu, lakini kama mtu angeweka kando kila hekalu la uabudu sanamu na kujenga mnara wa aina inayostahili heshima bila...

¹⁶⁰ Musa, akitaka kuanzisha watu wake kwa ajili ya vizazi vijavyo, aliweka mila mpya ambazo zilikuwa kinyume na zile za wanadamu wengine: kila kitu huko ambacho ni takatifu kwetu ni cha kawaida; kinyume chake, kile kinachoruhusiwa kwao kinachukuliwa kuwa ni uasherati wa karibu kwetu... na kadhalika. *Tacitus*, *Histories*, Kitabu V, Sura 3; taz. *Juvenal*, *Satires*, XVI, 95–100.

¹⁶¹ *Brunati*, *Uchambuzi wa Sheria za Kikafiri za Kale na Ulinzi wa Sheria ya Musa* (katika *In Demonstr. Evangeliqu.*), Juz. XIV, uk. 457. Paris, 1843).

Mungu, hakukubali faida yoyote ya kibinafsi—wala kwa ajili yake wala kwa ajili ya familia yake—kutoka kwa watu hao ambao kwa ajili yao alikuwa amejitolea kila kitu (Hesabu 16:15). Na baada ya maisha ya kazi na yenye manufaa kama hayo, alipokwenda kuzikwa, hakawaachia wazao wake mali wala heshima, akiwa amemchagua Yesu, mtu wa kabila jingine, kuwa mrithi wake. Musa hakujihurumia hata katika maandishi yake, akirekodi katika hayo kwa vizazi vijavyo udhaifu na kasoro zake, na hakujitahidi kabisa kujitetea: hivyo, anataja dhambi yake mara kadhaa, ambayo ilimzuia kuingia katika Nchi ya Ahadi (Hesabu 20:12 na 24; Kumb. la Torati 1:37); lakini kuhusu faida zake—kama vile ukweli kwamba, katika ujana wake katika korti ya Farao, alifundishwa *hekima yote ya Wamisri* na baadaye akawa *na nguvu kwa neno na kwa tendo* (Matendo 7:22)—¹⁶², hakusema neno lolote kuhusu haya yote au jambo lolote linalofanana. Wakati huo huo, Musa alipenda watu wake kwa dhati sana! Kwa ajili ya watu hawa wasiothamini na wasiostahili, alivumilia kwa furaha yote magumu, kazi ngumu na huzuni jangwani kwa miaka arobaini, hata akiamua kufutwa kutoka katika kitabu ambacho Mungu alikuwa amemwandika (Kutoka 32:32). Ni shauku gani kwa ajili ya Mungu iliyomkalia daima mtu huyu wa kipekee! Sio tu kwamba aliwasilisha kwa Waisraeli mapenzi kamili ya Mungu katika Sheria iliyotolewa Sinai; bali pia, katika nyakati zilizofuata, aliwakumbusha bila kuchoka mapenzi haya matakatifu sana: kila mara alipowahutubia, aliwahimiza kuwa na uchaji wa Mungu, akawafundisha heshima kwa Mungu, na kuwageuza kutoka kwa maovu. Hatimaye, alitumia nyakati za mwisho kabisa za maisha yake kwa kusudi hili hasa: katika hotuba ya kwaheri ya kugusa hisia kwa Waisraeli, aliwasihi, kwa mbingu na dunia, waendele kuwa waaminifu kwa Mungu wa mababu zao. Akiwa na tabia adhimu ya kimaadili, ambayo kiasili huwapa watu imani kwake na kuondoa shaka yoyote ya udanganyifu, Musa pia alitenda miujiza mingi ili kuthibitisha utume wake wa kimungu.

§ 72. Miujiza ya Musa

I. Miujiza hii inaweza kugawanywa katika makundi mawili: baadhi ilitendwa kupitia Musa mwenyewe; mingine ilitendwa kwa ajili ya Musa pekee – moja kwa moja kwa nguvu za Mungu – yaani, ili kushuhudia kwamba kwa kweli hakuwa akitenda kwa hiari yake, bali kutokana na utume wake kutoka kwa Mungu. Kategoria ya kwanza inajumuisha miujiza iliyofanywa na Musa mbele ya wazee wa Israeli nchini Misri, ambayo iliwapa uaminifu kwa yeye; kubadilika kwa fimbo kuwa nyoka mbele ya Farao; maafu kumi yaliyofuata, ambayo kila moja yalitabiriwa na Musa, yalianza na kuisha kwa neno lake, na, ingawa yaliwapata Wamisri, hayakuwapata wana wa Israeli; kuvuka kwa Bahari ya Shamu, ambayo iligawanywa kwa fimbo ya Musa kwa ajili ya Waebraia na baadaye ikawameza Wamisri wote; kutokolezwa kwa maji machungu ya Mara; kutolewa kwa maji kutoka kwenye mwamba huko Horeb; ushindi dhidi ya Waamaleki, kufuatia maombi ya Musa; na mengineyo. Ishara na maajabu yaliyotendeka wakati huo huo moja kwa moja na Mungu Mwenyewe ni: kichaka ambacho Alipenda kujitokeza kwa Musa, kikichoma lakini hakikung'olewa; nguzo ya wingu, ambayo, katika safari yote ya Waisraeli jangwani, iliwaonyesha njia, ikateua mahali na wakati wa kupumzika, ikawakinga mchana na kuwamulika usiku; mana, ambayo ilinyesha kutoka mbinguni kila asubuhi; katika siku tano za kwanza za juma ilikusanywa kwa kiasi cha kutosha kwa matumizi ya kila siku, ilhali siku ya sita ilikusanywa kwa wingi zaidi, na ni siku ya Sabato tu ndipo ilibaki bila kuguswa tangu siku iliyotangulia; moshi, radi, ngurumo, moto, tetemeko la ardhi na sauti ya tarumbeta, ambavyo vilionyesha uwepo wa Mungu Mlima Sinai wakati wa kutolewa kwa Sheria; kuuawa kwa Nadabu na Abihu, wana wa Aroni, kwa kutoa uvumba kwa kutumia moto usio wao; adhabu zilizowapata Kora, Datani na Abiramu na washirika wao; pamoja na adhabu zilizorudiwa—wakati mwingine kwa moto wa ghafla, wakati mwingine kwa tauni, wakati mwingine kwa nyoka—zilizoua maelfu ya Waisraeli kwa sababu ya kulalamika kwao, kutotii na uasi wao dhidi ya Musa; uponyaji kutokana na kuumwa na nyoka, uliotokana na mtazamo mmoja tu kwa nyoka wa shaba aliyeinuliwa na Musa kwa amri ya Mungu, na kadhalika.

II. *Uhalisia wa kihistoria* wa miujiza hii yote unathibitishwa na:

1) Ushuhuda wa Musa mwenyewe, mrithi wake Yoshua, na waandishi watakatifu wa Kiyahudi waliofuata. Cha umuhimu wa kipekee hapa ni ushuhuda wa Musa mwenyewe: anazungumza kwa uzito kuhusu miujiza hii mbele ya Waisraeli wote, kana kwamba walikuwa mashahidi wa macho; kupitia ishara hizi kutoka kwa Mungu aliwashawishi waendele kuwa waaminifu kwa Mungu wa baba zao, huku wakati huo huo akiwakemea kwa kutomtii Yeye na kutojithamini kwao (Kutoka 19:4; Kumb. la Torati sura ya 32, n.k.). Basi, ni vipi Musa angeweza kuthubutu kutenda hivi kama hakuna chochote cha aina hiyo kilichotokea?

¹⁶² Hivyo, kwa mfano, ni desturi ya Kimisri kuhusu Musa, iliyohifadhiwa na Artapan. Tazama katika *Eusebius* – *Praeparat. Evang.* IX, sura ya 27.

Angewezaje kuthubutu kuwaambia wenzake matendo ya ajabu ambayo hakuyafanya kabisa? Na taifa hili lote, lenye idadi ya takriban watu milioni mbili, lingewezaje kuwa na uzembe kiasi hicho hadi kuamini uongo ulio wazi kama huo? Hata hivyo, Wayahudi waliamini maneno ya Musa; walipokea kutoka kwa mikono ya mtoaji wao wa sheria vitabu vyake vyote, vinavyoelezea miujiza yake kwa undani, na zaidi ya hayo waliyakubali kwa imani na heshima kamili. Basi, hii inamaanisha nini? Tuseme kwamba Musa, katika Pentateuki yake, angependa kuwafurahisha Waisraeli kwa namna fulani, akitaka kwa hivyo kuwavutia upande wake: lakini badala ya kujipendekeza kwa Wayahudi kwa uvumilivu wa aina hiyo, anawakemea bila kuchoka kwa ukatili wao na ugumu wa mioyo yao, kwa kutojishukuru kwao kwa Mungu, kwa uasi wao, na kwa uabudu wao sanamu. Hasa, Musa hakumwonea huruma kabila la Reuben, akielezea kwa undani dhambi ya babu wa kabila hilo, ambayo ilimpa ukosoaji mkali kutoka kwa baba yake aliyehuzunika (Mwa. 35:22; 49:3); wala hakusamehe kabila la Yuda, akielezea ukiukaji wa Yuda, ambao ulikuwa na matokeo ya aibu sana (Mwa. sura ya 38)¹⁶³. Hata hivyo, licha ya yote haya, Wayahudi walipokubali kutoka kwa Musa, pamoja na Mkutano Mtakatifu, Pentateuki yake kwa heshima kuu; basi hii ni ishara wazi kwamba walikuwa na ufahamu kamili wa ukweli wa yaliyomo yote katika vitabu hivi, na kwa idhini yao walitoa ushahidi wa uhalisi wa miujiza yote iliyoelezwa na Musa. Ushuhuda wa mrithi wa Musa, Yoshua, pia ni muhimu kwetu: kwa upande mmoja, kama ushuhuda wa shahidi wa macho wa miujiza hii yote; na kwa upande mwingine, kwa sababu unathibitishwa na makubaliano ya mashahidi wengine wa macho wasiohesabika. Alipokaribia kifo chake, Yoshua akakusanya kabila zote za Israeli huko Shekemu na, akiwahimiza waendeleo kuwa waaminifu kwa Bwana, aliwakumbusha ishara ambazo Mungu alikuwa amefanya kwa ajili yao na mbele ya macho yao huko Misri na jangwani; *na watu wakajibu: 'Hatutamwacha Bwana ili kumtumikia miungu mingine. Kwa maana Bwana, Mungu wetu, ndiye Mungu wa kweli peke yake; ni Yeye aliyetutoa sisi na baba zetu kutoka nchi ya Misri, kutoka nyumba ya utumwa, na aliyefanya ishara kuu machoni petu'* (Yosua 24:16–17). Ushuhuda wa waandishi wa Kiyahudi wa baadaye pia ni muhimu: kwani unatuonyesha kwamba si tu katika siku za Musa na Yoshua, bali pia katika nyakati zote zilizofuata, Wayahudi waliendelea kuamini katika miujiza ya Musa na kuipitisha kumbukumbu yake kutoka kizazi hadi kizazi. Miujiza hii inatajwa katika Kitabu cha Waamuzi (2:1–12; 6:9–13); baadaye zinasifiwa na Mwimbaji aliyepewa taji wa Israeli (Zab. 77:12–56; 105:5–25; 135:10–23, n.k.), na nyimbo zake zilizopuliziwa na Roho Mtakatifu zilisikika katika ukumbi wa Hekalu la Yerusalemu kwa karne nyingi, zikisikizwa na vizazi vingi vilivyofuatana vya Waisraeli. Maelezo ya miujiza ya Musa yanapatikana katika Kitabu cha Yudit (5:11–16) na katika Kitabu cha Hekima ya Suleimani (10:15–21); Manabii, pia, mara kwa mara huwakumbusha watu washenzi wa Israeli kuhusu miujiza hii (Isa. 51:9–11; 63:11–15; Yer. 32:20, 21).

2) Tamaduni fulani, sikukuu na nyimbo takatifu za Wayahudi, ambazo zimehifadhiwa hadi leo kama alama hai za miujiza ya Musa na matukio mengine ya wakati wake. Hadi leo, Wayahudi huadhimisha Pasaka yao, ambayo inawakumbusha waziwazi kutoka kwao kutoka Misri na kuvuka kwao Bahari ya Shamu; hadi leo wanaimba, kwa utukufu wa Mungu wa baba zao, Wimbo mkuu wa Musa, ulioimbwa na baba zao baada ya kuvuka kwao bahari hiyo. Siku Kuu ya Pentekoste, inayoshikiliwa na Wayahudi, bado inakumbusha utoaji mtakatifu wa Sheria katika Sinai; Siku Kuu ya Mafesto inakumbusha safari yao ya ajabu kupitia Jangwa la Arabia. Vikumbusho vingine vingi, ingawa huenda havikudumu hadi leo, bado vilitumika kwa muda mrefu kuwaonya vizazi vijavyo kuhusu matukio ya ajabu yaliyotokea wakati wa Musa. Haya ni pamoja na: mabao mawili ya mawe ambayo Amri Kumi zilichoandikwa juu yake; ndoo ya dhahabu iliyokuwa na mana ya miujiza; na fimbo ya miujiza ya Haruni, ambayo, kwa amri ya Mungu, ilihifadhiwa katika Hema la Mkutano kama ishara kwa vizazi vijavyo (Kutoka 16: 33–36 na Hes. 17:10); mabao yaliyotengenezwa kwa vyombo vya moto vya shaba vya Korah, Dathani na Abiramu, ambavyo vilitumika kama ukingo kuzunguka madhabahu, na pia kama ishara kwa wana wa Israeli (Hes. 16:37–40); nyoka wa shaba uliyoinuliwa na Musa ili kuponya wale waliotungwa na nyoka, ambao ulidumu hadi wakati wa Hezekia, Mfalme wa Israeli (2 Wafalme 18:4).

3) Historia nzima ya watu wa Israeli, kuanzia wakati wa kutoka kwao Misri hadi kifo cha Musa. Kwani haionyeshi chochote isipokuwa mfululizo wa matukio yaliyosababishwa na miujiza ya Musa. Je, Wayahudi walikuaje kumwamini Musa na, licha ya udhaifu na uchovu wao kutokana na kazi ngumu nchini Misri, wakamua kumfuata ili kupigana na mataifa mengi na yenye vita kwa ajili ya Nchi ya Ahadi? Ni vigumu sana, kama si kwamba haiwezekani kabisa, kuelezea tukio hili, isipokuwa tukikubali kwamba Musa tayari alikuwa

¹⁶³ Wahistoria wa kawaida hawaandiki historia kwa njia hii: Flavius, kwa mfano, hakutaja katika *kitabu chake cha *Antiquities of the Jewish People** kuhusu uasherati wa Yuda na Tamari, wala ibada ya Waisraeli kwa ndama wa dhahabu, wala uasherati wao na binti wa Moabu (Hesabu 25).

amewashawishi Waisraeli, kupitia miujiza yake, kuhusu msaada maalum wa Mungu kwao. Farao wa Misri alikubaje, bila kumwaga damu, kupoteza ghafla takriban watu wake milioni mbili, ambao hapo awali walikuwa wakifanya kazi ngumu zote katika ufalme wake? Hili haliwezi kueleweka kabisa isipokuwa tukidhanja kwamba kiongozi wa Israeli alimlazimisha Farao kutoa idhini hii—jambo ambalo lilikuwa chungu kwake—kupitia miujiza yake ya ajabu. Je, watu wote wa Kiyahudi wangeweza kuishi kwa miaka arobaini katika jangwa la Arabiani lenye ukame, ambalo halikutoa karibu chochote kwa chakula au kinywaji, isipokuwa kama si kweli kwamba walikuwa wakilishwa kila mara manna ya miujiza iliyokuwa ikinyesha kutoka mbinguni na, wakati wa uhitaji, wakapata maji kutoka kwenye miamba? Ilikuwa kwamba watu wa Israeli, wasiotii na wenye fujo, walikubali kwa unyenyekevu kutoka kwa Musa sheria zake kali zilizotishia kifo kwa karibu kila dhambi? Ilikuwa kwamba watu hawa, ambao walikuwa wamwasi Musa mara kadhaa, hawakumwondolea mamlaka na nguvu zake, bali, kinyume chake, walijisalimisha kwake tena kwa utifu kamili? Miujiza—ni miujiza ya Musa pekee ingeweza kuleta matendo kama hayo.

4) Kumbukumbu ya miujiza hii pia imehifadhiwa miongoni mwa watu wa kipagani. Josephus, katika kazi yake **Against Apion**, anashuhudia kwamba Wamisri wenyewe walimwona Musa kama mtu wa ajabu na wa kimungu (ἄνδρα θαυμαστόν καὶ θεῖον)¹⁶⁴ ; Artapan, aliyesifiwa na Eusebius, anasimulia hadithi iliyohifadhiwa miongoni mwa watu wa Hierapolis kuhusu kuvuka kwa Waisraeli Bahari ya Shamu, hadithi inayolingana kabisa na maelezo ya Musa¹⁶⁵ : Numenius, mwanafalsafa wa Pythagorean, anasimulia kwamba Wamisri, wakitaka kuondoa maafu ambayo Musa—mtu mwenye nguvu kubwa kupitia maombi mbele za Mungu—aliwakabili, walimtuma dhidi yake wachawi wao wawili maarufu, Jannius na Ambrus¹⁶⁶ ; Pliny¹⁶⁷ , Apollonius wa Molon¹⁶⁸ , Celsus¹⁶⁹ na wengine wamepitisha hadithi kwamba Musa alikuwa mchawi aliyewazidi wachawi wengine wote katika sanaa yake¹⁷⁰ .

III. Uhalali wa miujiza ya Musa kama matukio yasiyo ya kawaida pia ni dhahiri. Hii ni dhahiri –

1) Kutokana na asili ya miujiza hii: yote bila shaka yanazidi nguvu na uwezo wa binadamu, na hayangeweza kwa vyovyote vile kutokea kwa njia ya kawaida kupitia vyombo ambavyo Musa alivitumia kuvitenda. Kwa neno moja tu kutoka kwake, au ishara moja tu, maumbile yote yalitii alipopiga Misri kwa maafu kumi ya kutisha. Hasa, mbingu zilitii, zikiteremsha manna wa sifa za miujiza kila siku ili kuwapa Waisraeli nguvu jangwani; ardhi, ambayo zaidi ya mara moja ilifungua vilindi vyake na kuwala kumeza wale waliokuwa na hatia; bahari, ambayo iligawanya maji yake ili kuwaruhusu Waisraeli kuvuka na ikawa kaburi kwa Wamisri waliowafukuza; na miamba, ambayo ilitoa maji kwa wingi. Basi, mtu anawezaje kufikiria kwamba haya yote yalifanyika bila uingiliaji wa kipekee wa Mungu?

2) Kutoka kwa jinsi yalivyotendwa na mazingira yaliyoyazunguka. Musa alitenda miujiza bila maandalizi yoyote, kwa neno moja tu, kwa kupunga mkono wake, au kwa maombi kwa Mungu; hakuitenda kwa siri mbele ya mashahidi wachache, bali kwa hadhara – baadhi mbele ya mataifa mawili, Wamisri na Waisraeli, na mengine mbele ya Israeli yote, au angalau wazee wake. Musa hakutafuta maeneo maalum kwa ajili ya kusudi hili, wala hakusubiri fursa; badala yake, alifanya miujiza kila wakati na kila mahali, pindi tu haja ilipojitokeza. Baadhi ya miujiza hii (mana, nguzo ya wingu) iliendelea bila kukoma kwa miaka arobaini kamili mbele ya macho ya Waisraeli wote, na kwa ujumla, yote yalikuwa na utofauti mkubwa, jambo ambalo linaondoa shaka yoyote ya ulaghai.

3) Kutoka kwa kusudi lake. Kusudi la miujiza ya Musa lilikuwa ni kuonyesha kwamba Musa alikuwa mtume wa kweli wa Mungu, kwamba Yehova alikuwa Mungu wa kweli, na kwamba, kwa hivyo, imani iliyotolewa kwa Waisraeli kupitia Musa ilikuwa ufunuo wa kweli wa kimungu. 'Wakikosa kuniamini mimi, wala wasiisikilize sauti ya ishara ya kwanza—kwani watasema, "Mungu hajakuonekana kwako"—' Musa aliuliza Mungu, akiwa ametumwa na Yeye kuwaongoza Waisraeli kutoka Misri. Kisha Mungu, baada ya kufanya miujiza miwili mbele yake, akasema: 'Wakikukosa amini, wala wasiisikilize sauti ya ishara ya kwanza, watakukosa amini kwa sauti ya ishara ya pili' (Kutoka 4:1–9). Na uzoefu ulithibitisha hivi karibuni kwamba, Musa alipofanya ishara mbele ya watu, kwa kweli waliamini na wakafurahi, kwa maana Mungu

¹⁶⁴ **Contra Apion**, I, sura ya 31.

¹⁶⁵ Praeparat. Evangel. IX, sura ya 27.

¹⁶⁶ Katika *Eusebius*, **Praeparat. Evangel.** IX, sura ya 8.

¹⁶⁷ Hist. Natural. XXX, sura ya 2.

¹⁶⁸ Katika *Josephus*, *Dhidi ya Apion*, II, sura ya 6.

¹⁶⁹ Katika *Origeni*, *Dhidi ya Celsus*, I, n. 26.

¹⁷⁰ *Glaire* alitoa utetezi wa kila miujiza wa Musa katika kazi yake: **Les livres saints vengés**, juz. 1, Paris, 1845.

alikuwa amewatembelea wana wa Israeli (Kutoka 4:30–31). Muda fulani baadaye, Mungu akamwambia Musa tena: 'Nitastahilisha moyo wa Farao, na nitazidisha ishara zangu na miujiza yangu katika nchi ya Misri...—na Wamisri watajua kuwa mimi ni Bwana' (Kutoka 7:3–5); na muda mfupi baadaye: 'Ingia kwa Farao: kwani nitakaza moyo wake na mioyo ya watumishi wake, ili ishara hizi ziweifike: ili mwaambie watoto wenu na watoto wa watoto wenu jinsi tulivyowatendea Wamisri, na ishara nilizofanya miongoni mwao, nanyi mtujue kwamba mimi ni Bwana (Kut. 10:1–3).

Uchunguzi wa kina wa miujiza ya Musa unaonyesha kwamba kila moja yao, mbali na kusudi hili kuu, lilikuwa na madhumuni yake maalum, ambayo daima yalikuwa na manufaa makubwa, au hata yalikuwa ya lazima, kwa ajili ya watu wa Mungu (kuvuka Bahari ya Shamu, mana, nyoka wa shaba, n.k.).

§ 73. Utabiri wa Musa

Musa, mtenda miujiza mkuu, pia alikuwa nabii mkuu. Kati ya unabii wake nyingi, inatosha kutaja machache tu:

1) Alitabiri maajabu mengi aliyoyafanya Misri na jangwani, kama vile:

a) kila moja ya maafa kumi ya Misri, mwanzo na mwisho wake (Kutoka, sura 7–11), kwa mfano: *ndivyo asemavyo Bwana: 'Kwa hiyo, kuwa makini, kwa maana mimi ni Bwana: tazama, nitapiga maji ya mito kwa fimbo iliyo mkononi mwangu, nayo yatageuka kuwa damu' (, 7:17),—na Musa na Aroni wakafanya hivyo, kama Bwana alivyowaamuru..., nao wakaigeuza damu mito yote (7:20);*

b) Utumaji wa Mungu wa njiwa wa porini kama chakula kwa Waisraeli: *Bwana akamwambia Musa, 'Nimesikia malalamiko ya Waisraeli; waambie: "Jioni mtakula nyama..." nanyi mtajua kwamba mimi ni Bwana, Mungu wenu; na jioni ilipofika, njiwa wakaja na kufunika uwanja wote (Kutoka 16:11–13);*

c) kifo cha Waisraeli wote jangwani, kuanzia na vijana wenye umri wa miaka ishirini na kuendelea, isipokuwa Yoshua na Kaleb: *'Katika jangwa hili miili yenu na wote waliohesabiwa miongoni mwenu—wote wenye umri wa miaka ishirini na kuendelea waliolalamika juu yangu—watanguka... isipokuwa Kaleb mwana wa Yefunne na Yoshua mwana wa Nuni' (Hesabu 14:29–30),—na kwa kweli, katika hesabu ya tatu, iliyofanyika katika mabonde ya Moabu na karibu na Yeriko, hakuna hata mtu mmoja aliyebaki kati ya wale ambao Musa na Aroni walikuwa wamewahesabu katika jangwa la Sinai..., na hakuna hata mmoja wao aliyebaki, isipokuwa Kaleb na Yoshua bin Nuni (Hes. 26, 64–65);*

(d) hatima ya kusikitisha ya Kora na wafuasi wake wote (Hesabu 16:28–32) na kadhalika. Mtazamo wa kwanza kwa unabii huu wote—kwa mada zake, uhalisia wake na utimilifu wake—unaonyesha uaminifu wake kamili.

2) Baada ya kuwapa Waisraeli sheria ya kutii mwaka wa mapumziko (wa saba), ya kutokilima mashamba mwaka huo, kutokusanya zabibu, na kuacha yale yote ambayo ardhi inazaa yenyewe kwa ajili ya watumwa na wanyama (Mambo ya Walawi 25:4–8), Mose, akizungumza kwa niaba ya Mungu, anaendelea: *'Bali mkisema, "Tutafanya nini katika mwaka huu wa saba, tusipotia mbegu wala kukusanya mavuno yetu?"; Nitaweka baraka yangu juu yenu katika mwaka wa sita, na nchi itatoa mazao yake ya kutosha kwa miaka mitatu; na mtatia mbegu katika mwaka wa nane, na mnakusanya mavuno ya zamani hadi mwaka wa tisa: mpaka mazao yake yameiva, mtakusanya mavuno ya zamani kutoka kwa mavuno ya zamani' (aya 20–23). Na hili, kwa namna fulani, lilikuwa muujiza ambapo, kila mwaka wa sita kufuatia mwaka wa mapumziko, nchi ya Yuda ilizaa mavuno tele zaidi, ya kutosha kwa miaka mitatu kamili; hili liliendelea kwa karne kadhaa: Wayahudi walishikilia mwaka wa mapumziko hadi sehemu ya mwisho sana ya historia (1 Mkaabayo 6:49),—na matokeo yake, kulingana na Flavius, Aleksanda Mkuu na baadaye Warumi, baada ya kutwaa Palestina, hawakutoza kodi kwa Wayahudi wakati wa miaka ya sabata, kwa ombi lao (¹⁷¹). Basi, ni nani angeweza kuwapa Waisraeli sheria kama hiyo; ni nani angeweza kuwahidi kwamba kila mwaka wa sita nchi yao ingetoa mavuno tele zaidi; ni nani angeweza kutabiri hili? Musa mwenyewe huenda alijua kuhusu ukuu wa Palestina; lakini pia alijua kwamba mara nyingi ilikuwa kame, na kwamba njaa ilitawala huko, kama anavyoeleza yeye mwenyewe (Mwa. 12:10; 26:1; 42:5; 47:4): basi, angewezaje kuthubutu kuwahakikishia Waisraeli kwamba katika nyakati fulani nchi yao ingekuwa na mavuno tele kila mara, kwamba hasa katika mwaka wa sita baada ya mwaka wa mapumziko ingewapatia mavuno ya majira matatu kamili ya kiangazi, na kwamba kwa hiyo, katika mwaka wa saba, Wayahudi wasipande chochote? Yote haya yaliweza kutabiriwa, na yote haya yaliweza*

¹⁷¹ Antiquities, Kitabu XI, Sura 8; Kitabu XIV, Sura 10

kuhakikishiwa, na Yeye peke yake ambaye katika mkono wake wa kulia kuna nguvu juu ya maumbile, na Yeye peke yake ndiye anayeweza kutimiza unabii kama huo.

3) Musa aliwaahidi Waisraeli kwamba kwa wakati ufao Mungu atawainulia nabii aliye kama yeye: 'Nabii kutoka katikati ya ndugu zenu, aliye kama mimi, Bwana, Mungu wenu, atawainulia; mtasikiliza yeye' (Kumb. la Torati 18:15). Bila hata kuzingatia ni nani hasa nabii huyu anamhusu, ni lazima tukiri kwamba Musa hangeweza kutoa kwa hiari yake mwenyewe; yaani, hakuweza, kwa mantiki yoyote ya kawaida, kuwaahidi Wayahudi kwamba nabii mwingine wa kweli atatokea miongoni mwao hivi karibuni: kwani kutokea kwa manabii wa kweli ni tukio la ajabu, la kimuujiza, na kunategemea Mungu peke yake kabisa. Kwa hivyo, kwa kuzingatia sifa hii moja tu, mtu hawezi kushindwa kutambua unabii wa kweli hapa. Lakini zaidi ya hayo, ilikuwaje kwamba, kati ya manabii wote waliotokea Israeli, ni Masihi pekee—Mungu-mwanadamu kwa maana halisi—alikuwa kama Musa, katika jukumu lake la upatanishi kati ya Mungu na wanadamu, katika jukumu lake la kuwa mkombozi wa Israeli Mpya kutoka Misri ya kiroho, katika jukumu lake la kuwa mtoaji wa sheria na, wakati huo huo, Mfalme au Mtawala mkuu, na katika wingi wa miujiza isiyo ya kawaida: hii ina maana kwamba Musa alitoa unabii huu karne 15 kabla ya tukio hilo¹⁷².

4) Alipowaaga Waisraeli kabla ya kifo chake, Musa aliwahakikishia kwamba, ikiwa wangekuwa waaminifu kwa Mungu wa mababu zao, ikiwa wangesikiliza kwa makini sauti ya Bwana Mungu wao, na wakashika na kutii amri zake zote: Angewapa baraka zake zote, kuwafanya watu wenye furaha zaidi duniani, kuwashinda maadui zao, na kufanya kwa watu wake waaminifu ishara na maajabu yale yale aliyoyafanya kwao huko Misri na jangwani. Hili kwa kweli lilitokea katika siku za Yohana, Samsoni, Gidioni, Hezekia na wengine, Lakini kinyume chake, wasiposikiliza sauti ya Bwana, Mungu wao, ili kutunza na kutekeleza amri zake zote, wakimwasi Mungu wao: basi laana zote z , mapigo na adhabu za haki ya mbinguni zitawapata; basi Bwana atawaletea maadui, na hasa taifa kutoka mbali, kutoka ncha za dunia, kama mshuko wa tai (Warumi), ambao watawakandamiza katika miji yao yote, wataangamiza kuta zao za juu na imara, na kuwakatisha tamaa na kuwadhalilisha kiasi kwamba mke mchanga atatumbea mimba yake kwa siri kwa sababu ya taabu watakayokumbana nayo wote—na Bwana atawapiga pia tauni kubwa na za ajabu na magonjwa mabaya, na watabaki ni masalia tu, na watasukumwa kutoka nchi yao ya asili; na Bwana Mungu atawarudisha Misri kwa mashua, na huko watauzwa kwa maadui zao kuwa watumwa wa kiume na wa kike; na wakati huo huo Bwana Mungu atawatawanya miongoni mwa mataifa yote, kutoka ncha moja ya dunia hadi ncha nyingine; na huko watakuwa mada ya uaguzi, msemu na hadithi; na Bwana atawapa huko moyo wenye huzuni, macho yanayofifia, na roho inayokauka, na kadhalika, na kadhalika. (Kumb. la Torati sura ya 28, sura ya 32 na Mambo ya Walawi sura ya 26). Yote haya yalitimizwa kwa undani wakati wa Uhamisho wa Babeli, na yalianza kutimizwa kwa nguvu na usahihi wake wote wakati wa uharibifu wa Yerusalemu na Warumi, na yanaendelea kutimizwa hata hadi leo katika hali yote ya Wayahudi iliyofuata... Utabiri wa aina ya kipekee kabisa! Ilizungumzwa karne ngapi zilizopita! Hata hivyo, ilizungumzwa kwa uwazi na maelezo ya kina kiasi kwamba ni kana kwamba Musa mwenyewe alikuwa shahidi wa macho wa matukio haya ya kutisha na aliyerekodi matukio hayo baada ya tayari kutokea¹⁷³.

Kwa hivyo, historia nzima ya watu wa Israeli, kuanzia mwanzo wa kutoka kwao Misri hadi leo, kwa namna fulani, ni ushahidi wa uungu wa imani iliyotolewa na Mungu kupitia Musa. Kwani historia hii inawakilisha nini? Kuanzia mwanzo wa kutoka kwa Waisraeli kutoka Misri hadi kifo cha Musa, inaonyesha mfululizo wa miujiza ya Musa, na kuanzia kifo cha Musa hadi leo – mfululizo wa matukio yanayothibitisha kabisa unabii wake.

§ 74. Tabia ya Manabii

Manabii wote waliofuata walijulikana kwa tabia ileile ya juu ya maadili tuliyoiona kwa Musa, mtoaji wa sheria wa kimungu wa watu wa Kiyahudi. Kuanzia siku za Samweli hasa na hadi Hekalu la Pili, Mungu aliwatuma manabii hawa kwa watu wake mfululizo na kwa idadi kubwa kiasi kwamba kipindi hiki kinaweza, kwa haki yote, kuitwa enzi ya unabii¹⁷⁴.

Kujitoa kabisa na kutokuwa na ubinafsi, shauku kuu kwa utukufu wa Mungu na furaha ya majirani zao, za kidunia na za milele, vilikuwa sifa bainishi za Manabii wote. Kusudi la utume wao, ambao waliitwa kwa neno la Bwana (Yer. 1:2 na 4; Ezek. 1:3), kuwa watumishi na wajumbe wa Mungu (2 Wafalme 17:13,

¹⁷² Tazama Chr. Th. 1831, XLI, 290: *Utabiri wa Musa kuhusu nabii aliye kama yeye*.

¹⁷³ Ubashiri huu wa Musa kuhusu Wayahudi umechunguzwa kwa undani katika **Chronicle of Readings**, 1831, XLI, 183.

¹⁷⁴ Kama Mtakatifu Augustino pia alivyobainisha katika **De civitate Dei**, Kitabu XVII, Sura 5.

23; 2 Nya. 35:5; Yer. 25:4; Hag. 1:13; Waam. 2:1), na kama walinzi wa nyumba ya Israeli (Ezek. 3:17; 33:7), ili waweze kuwasilisha mapenzi ya Mungu katika aina zake zote kwa wananchi wenzao, kuwafundisha, kuwaonya, kuwakemea, kuwaonya, kuwafariji, na kwa ujumla kuwalea katika imani ya kweli kwa Mungu na Masihi aliyeahidiwa. Kwa kuzingatia kusudi hilo tukufu, Manabii, mara tu walipoitwa katika wito wao, waliacha mara moja shughuli zao za kawaida za kidunia ili wajitolee kikamilifu zaidi katika huduma yao mpya. Mara nyingi, waliacha hata familia zao, mali zao, na hata nchi yao ya asili. *'Mimi si nabii, kwa maana mimi ni mkulima'* (Zek. 13:5), alisema nabii mmoja wa uongo kumhusu mwenyewe, akikataa cheo alichokinyakua, na hivyo kutoa ushahidi kwamba shughuli na wasiwasi za kidunia zilionekana kutopatana na wito huu ulio juu. Elisha, mara tu aliposikia wito wa Mungu, mara moja aliacha shamba lake (1 Wafalme 19:20); Amosi, kundi lake (Amosi 7:15); na Yeremia, haki za ukoo wake wa ukuhani (Yeremia 1:1).

Kuanzia wakati huo na kuendelea, walianza maisha yao ya unyenyekevu, ya kutanga-tanga, na bila makao ya kudumu, walisafiri kutoka mji hadi mji na kutoka kijiji hadi kijiji, wakitangaza ujumbe wa mbinguni. *'Sikieni neno la Bwana'* (1 Wafalme 22:19; Isaya 1:10; Ezek. 13:2), walipaza sauti, wakitokea kila mahali kama wajumbe wa Mungu, na neno hili liliongezwa nao katika jumba la kifalme (Kumb. la Torati 38:1–4; 2 Wafalme 12:7) na katika nyumba ya fundi (Yer. 17: 1–4), katika uwanja wa hekalu mbele ya umati mkubwa (Yer. 26:2–8), katika mazungumzo ya kawaida (1 Fal. 13:20; 2 Fal. 6:32), au wakiwa wamefungwa (Yer. 33:1). Walionekana kusahau kabisa kuhusu wao wenyewe na mahitaji yao ya kimwili wakati huo, na kutokujali kwao mali za kidunia kulikuwa ni maarufu sana hata wafalme hawakuwa na ujasiri wa kuwapa zawadi za kifahari: Yeroboamu, Mfalme wa Israeli, mara moja alimtumia nabii Ahiya si talanta za fedha au dhahabu, bali mikate michache na chupa ya asali (3 Wafalme 14:3). Hawakuwahi kuwafurahisha wafalme wala watu waliotaka kusikia tu pongezi za kibinadamu kutoka vinywa vya manabii (Isa. 30:9-10); kinyume chake, hawakuacha kuhubiri neno la Mungu kwa kila mtu, hata kama lilikuwa chungu na nzito kwa wale waliolisikia. Bila mafanikio, wenzao waliokuwa wamepotoka walisema kwao: *'Msi unabii, msitupe habari, msiongee'* (Amos 2:12; 7:12 na 13; Isaya 30:10); bila mafanikio waliwatesa kwa vitisho, shutuma na uovu (Yeremia 11:21; 5:13; 20:10; 26:8), kuwafungia gereza (1 Wafalme 22:6–27) na kuwatesa kwa aina mbalimbali za mateso (Yer. 20:2; 26:20–23): hakuna kilichoweza kuwanyamazisha watumishi wa Mungu waliofanya mapenzi ya Bwana wa mbinguni, na wengi wao waliithibitisha uaminifu wao kwa wito wao kwa damu zao wenyewe (Mathayo 23:30 na 31; Matendo 7:52).

§ 75. Miujiza ya Manabii

I. Bwana Mungu alifurahi kuwapa wajumbe wake hawa, kama ushuhuda wa utume wao wa mbinguni, ishara na maajabu ya aina mbalimbali. Wanaojiulikana zaidi katika suala hili ni:

(a) Yoshua, ambaye alisimamisha maji ya Yordani na kuwaongoza Waisraeli kuvuka kati yake, alibomoa kuta za Yeriko kwa sauti ya tarumbeta na kelele za watu, na akasimamisha jua na mwezi wakati wa vita dhidi ya Wakanaani;

b) Eliya, ambaye, kwa kijiko cha unga na kiasi kidogo cha mafuta, alimsaidia mjane wa Sarefati na familia yake yote kwa karibu miaka miwili, alimfufua mwanawe kutoka kwa wafu, alianguka moto kutoka mbinguni juu ya dhabihu yake, na yeye mwenyewe alichukuliwa juu mbinguni (2 Wafalme 2:11);

c) Elisha, ambaye alifanya miujiza miwili ya ufufuo, mmoja akiwa bado hai na mwingine baada ya kifo chake: kwa mifupa yake, alimponya kamanda wa Kishamari Naamani kutoka kwa ukoma, na kadhalika; hatimaye –

d) Isaya, ambaye, mbele ya Mfalme Hezekia, alisababisha kivuli kwenye saa ya jua kurudi nyuma hatua kumi, na ambaye, kwa nguvu ya maombi yake, yakijumuishwa na yale ya mfalme huyu mcha Mungu, kwa muujiza aliangamiza askari 185,000 wa Waashuri waliokuwa wameizunguka Yerusalemu katika usiku mmoja tu.

II. Kwamba miujiza yote ya Manabii ni miujiza kwa maana halisi, yaani ni *matukio yasiyo ya kawaida*, ni dhahiri kutokana na –

1) Kwa asili yao. Kusitisha mwendo wa kitu cha angani au mtiririko wa mto, kufufua wafu, kuteremsha moto kutoka mbinguni, na kadhalika—haya yote ni wazi ni matendo yanayozidi kabisa nguvu za kawaida za mwanadamu na yanaweza kutendeka tu kwa nguvu zisizo za kawaida za Mungu.

2) Kutokana na jinsi yalivyotekelezwa. Manabii walitekeleza miujiza yao waziwazi mbele ya kila mtu; kwa mfano, Yoshua mbele ya Israeli wote na maadui zake, na Eliya mbele ya mfalme, umati mkubwa wa watu, na manabii wapinzani wa Baali (1 Wafalme 18:21); waliyafanya kwa neno moja tu, au kwa maombi

kwa Mungu, au kwa kugusa, na kwa ujumla kwa njia ambazo kwa hakika mtu hangeweza kutarajia matendo kama hayo; waliyatenda bila kufungwa na mahali au wakati maalum, bali popote pale fursa ilipojitokeza.

3) Kutokana na kusudi lao. Kusudi kuu la miujiza hii daima lilikuwa Mungu wa Israeli na, kwa hivyo, hadhi ya imani Aliyowapa Waisraeli. Mlima wa Karmeli, Eliya aliwaalika manabii wa Baali kufanya muujiza rasmi kwa lengo la kubaini kama Yehova au Baali ndiye Mungu wa kweli: *'Waiteni majina ya miungu yenu,'* anawaambia, *'nami nitaita jina la Bwana, Mungu wangu; na Mungu atakayejibu kwa moto—ndiye Mungu wa kweli'* (1 Wafalme 18:24). Kisha, akimgeukia Mungu, anapaza sauti: *'Nisikie, Ee Bwana; nisikie kwa moto, ili watu hawa wajue kuwa wewe pekee yako ndiwe Bwana Mungu'* (beti 37). Na kwa kweli, kutokana na sala hii ya dhati, *moto ulishuka kutoka kwa Bwana kutoka mbinguni na ukaunguza sadaka ya kuteketeza, kuni na maji yaliyokuwa katika mfereji, na moto ukaungua mawe na vumbi—watu walianguka uso chini na kusema: 'Hakika, Bwana Mungu—ndiye Mungu'* (beti 38–39). Naamani Mwisryi, aliyeponywa ukoma na Elisha, naye anakiri mbele yake: *'Sasa najua kwamba hakuna Mungu katika nchi yote, isipokuwa tu katika Israeli'* (2 Wafalme 5:15)

III. Na uthibitisho kwamba miujiza hii yote ni halisi kihistoria unatolewa na:

1) Ushuhuda wa wana wote wa Israeli: wamekubali na hadi leo wanahifadhi vitabu vitakatifu ambavyo vina maelezo ya miujiza hii. Na inapaswa kutambuliwa kwamba

a) vitabu vilipokelewa na Wayahudi moja kwa moja kutoka kwa waandishi wenyewe, na hivyo basi na Wayahudi wa wakati huo;

b) zimepokelewa kwa heshima kuu, na hivyo basi kwa imani kamili katika ukweli wake, na

(c) kwamba heshima na imani hii zilirithishwa na mababu zao kwa vizazi vyote vilivyofuata, na bado zina nguvu kamili hadi leo. Ni lazima iongezwe kwamba vitabu hivi vina ukosoaji mkali dhidi ya Wayahudi kwa kutokuwa na shukrani na usaliti kwa Mungu wa mababu zao, kwa uovu wao mkuu na ibada ya sanamu, na vitisho vya kutisha kabisa dhidi ya watu hawa wasio na Mungu: je, watu hawa wangeweza kukubali na kuzingatia kwa heshima kuu vitabu kama hivyo, ambavyo ni vya aibu sana kwao, kama wasingeshawishika na ukweli unaovutia wa maudhui yake yote? Hata hivyo, Wayahudi waliwaua Manabii—waashitaki wao—wakati huo huo wakihifadhi maandishi yao, ambayo yanaelezea, miongoni mwa mambo mengine, miujiza yao wenyewe, kama hazina kuu takatifu!..

2) Ushuhuda kutoka kwa mataifa ya kigeni: kwa kawaida, mtu hawezi kutarajia ushuhuda kutoka kwao kuhusu miujiza yote ya unabii, ambayo, kwa kiasi kikubwa, ilitokea ndani ya Israeli yenyewe; lakini ni busara kutarajia ushuhuda kuhusu yale maajabu yaliyofanyika, tuseme, mbele ya macho ya ulimwengu wote, kama vile, kwa mfano, muujiza wa Yoshua, aliyesimamisha jua. Hakika, hadithi zinazohusu muujiza huu wa ulimwengu zimehifadhiwa miongoni mwa watu wengi sana, si tu katika Asia, Afrika na Ulaya, bali pia Amerika—yaani, miongoni mwa Waarabu, Wamisri, Wahindi, Wachina, Wagiriki (katika kazi za Homer, Herodotus, Xenophon na Plato), Warumi (kwa Virgil na Varro), wakazi wa Florida na Wotaia¹⁷⁵. Upanaji huu wa kimataifa wa hadithi kuhusu mojawapo ya miujiza mikubwa zaidi ya unabii bila shaka na bila kupingika unathibitisha uhalisia wake¹⁷⁶.

§ 76. Utabiri wao

Sifa kuu na ya kipekee ambayo Manabii waliitumia hasa kuthibitisha utume wao wa kiungu, na ambayo walitokana nayo kwa jina lao lenyewe, ni unabii wao. Manabii haya ni mengi sana na ya aina mbalimbali. Yalihusu hatima ya falme na mataifa yote, kama vile falme za Yuda na Israeli, falme za Ashuri, Misri, Babeli, Uajemi, Ugiriki na Roma, Waamoni, Wamoabi na wengineo; hatima ya miji, kama vile Tiro na Ninawe; hatima ya watu binafsi na, mara nyingi, mazingira ya kina ya maisha yao. Lakini mada ya kwanza na muhimu zaidi ya utabiri wa unabii daima ilikuwa Masihi aliyeahidiwa na Mungu – kiini na lengo la utawala wote wa Agano la Kale. Ni juu ya unabii hizi za aina ya pili ndipo tutakapoelekeza umakini wetu sasa hapa, tukiona si lazima kuchunguza zote nyingine, ambazo, kutokana na wingi wao mkubwa, zingetupeleka mbali

¹⁷⁵ Ushahidi huu wote unanukuliwa na kuchunguzwa katika *Annales de Philosophie Chrétienne*, juz. XI, na. 49, uk. 40, na juz. X, na. 59, kur. 321–333, chini ya kichwa: *Le miracle de Josué attesté par le témoignage de différents peuples*. Pia, ya kuzingatia sana ni uchunguzi wa kihistoria na kijiolojia wa mwanazuoni mmoja, unaothibitisha uhalisia wa kihistoria wa muujiza huu. Tazama *Éléments de Géologie, mis à la portée de tout le monde, et offrant la concordance des faits géologiques avec les faits historiques, tels qu'ils se trouvent dans la Bible*... na L. A. Chaubard, Paris, 1833, kur. 284–303: 'Mafuriko ya Deukalion, Maangamizi katika Nyakati za Yoshua'.

¹⁷⁶ Uchunguzi wa kina na utetezi wa miujiza mingine yote ya unabii dhidi ya pingamizi unaweza kupatikana katika kitabu: *Les livres saints vengés* cha S. B. Glaire, Paris, 1845, j. II, sura 6, 7, 8.

mno¹⁷⁷. Tumechagua unabii hizi, badala ya zingine, kwa upande mmoja, kwa sababu ya umuhimu maalum wa maudhui yake, na kwa upande mwingine, kwa sababu ya umuhimu wake maalum kwa kusudi letu: kwa kuwa zilitamkwa na Manabii katika Agano la Kale na kutimizwa katika Agano Jipya kwa Mkuu na Mtimizi wa imani yetu, zinatumika kwa wakati mmoja kama ushahidi wa ulungu wa ufunuo wa Agano la Kale na ufunuo wa Agano Jipya; kwa hivyo, uchunguzi wao unaunda mpito wa kawaida zaidi kutoka kwa makala hii hadi inayofuata.

Hata hivyo, unabii unaomhusu Masihi pekee ni mwingi sana kiasi kwamba uchunguzi wake wote, hata ukiwa mfupi, ungehitaji kitabu kikubwa sana¹⁷⁸. Kwa hiyo, tutachagua tu baadhi ya unabii hizi—zile muhimu zaidi na zilizo dhahiri zaidi—na, kwa ajili ya uwazi, tutazipanga katika makundi yanayojulikana vyema.

§ 77. Nabii zinazobainisha wakati wa kuja kwa Masihi

Hizi ni pamoja na:

(a) unabii wa Daniel kuhusu wiki sabini, au kwa usahihi zaidi, unabii uliotamkwa na Malaika Mkuu Gabriel kwa Daniel, na

b) unabii wa Hagai na Malakia kuhusu utukufu wa Hekalu la Pili huko Yerusalemu, ambalo Masihi alipaswa kuja.

§ 78. A) Utabiri wa Daniel kuhusu wiki sabini

I. Utabiri huu, pamoja na mazingira yaliyoupelekea, umeelezwa katika sura ya 9 ya Kitabu cha Danieli.

Akiwa uhamishoni Babeli, pamoja na wananchi wenzake, na akiwa amejifunza kutoka kwa Kitabu cha Nabii Yeremia kwamba Mungu alikuwa ameweka miaka sabini kwa ajili ya utumwa huu—ambayo tayari ilikuwa inakaribia kuisha—Mtakatifu Danieli mara moja alijitoa kwa maombi ya dhati kabisa. Aliungama mbele ya Mwenyezi kwamba Wayahudi, kwa sababu ya dhambi zao, walistahili kikamilifu ghadhabu Yake na maafu ambayo Angewapiga; lakini wakati huo huo alimsihi aonyeshe uso Wake juu ya hekalu, ambalo sasa lilikuwa jangwani Yerusalemu, na kuiokoa mji na watu wake, ambao jina Lake takatifu lilikuwa linatajwa. Ilikuwa wakati huo huo, wakati Mtakatifu Danieli alipokuwa bado anasali, kwamba Malaika Mkuu Gabrieli alitokea ghafla mbele yake na kusema: *'Danieli, nimekuja sasa kukupa nuru. 'Mwanzoni mwa sala yako, neno lilitolewa, nami nimekuja kukuambia kwamba, kwa kuwa wewe ni mtu mwenye tamaa, tafakari maneno na uelewe maono. Wiki sabini na saba zimeamriwa kwa ajili ya watu wako (kwenye asili: 'iliyowekwa kwa ajili ya watu wako') na kwa mji wako mtakatifu, ili upotovu uondolewe, dhambi iishe, maovu yafunikwe, uovu uondolewe, na uasi usafishwe, na haki ya milele iimarishwe; na maono na nabii vitafungwa, na Patakatifu pa Patakatifu patapakwa mafuta. Nawe utaipima na kuelewa, tangu kutangazwa kwa amri ya kurejesha na kujenga upya Yerusalemu (yaani, kujua na kuelewa: tangu kutangazwa kwa amri kuhusu urejesho na ujenzi upya wa Yerusalemu), hata kwa Kristo Mkuu, saba saba, na wiki sitini na mbili: naye atarudi, na ngome na ukuta utajengwa upya, na miaka itafupishwa (yaani, ngome na ukuta utarejeshwa na kupangiliwa, na zaidi ya hayo ndani ya ufinyu wa wakati). Na mwishoni mwa wiki sitini na mbili, aliyepakwa mafuta atakatiliwa, na hakutakuwa na hukumu kwa ajili yake (yaani Kristo atauliwa—na si kwa ajili yake mwenyewe): mji na hekalu vitaharibiwa na kiongozi ajaye, na vitaangamizwa kama kwa mafuriko, na hadi mwisho wa vita, kwa kipindi kifupi cha uharibifu (yaani baada ya hapo mji na hekalu vitaharibiwa na watu (wanaoongozwa na) kiongozi ajaye, na vitaangamizwa kama katika Mafuriko, na uharibifu umepangwa kabla hadi mwisho wa vita). Naye atathibitisha agano na wengi kwa muda wa wiki moja: lakini katikati ya wiki sadaka na dhahibu ya kinywaji vitaondolewa, na katika hekalu kutakuwa na chukizo cha ukiwa, na hata mpaka mwisho wa wakati, ukiwa utaleta maangamizi (yaani, machukizo ya mharibifu yatawekwa karibu na bawa au paa la hekalu, na hata mpaka mwisho wa wakati, hekalu, pamoja na mji, vitaachwa katika ukiwa).*

¹⁷⁷ Hata hivyo, wale wanaotaka wanaweza kupata uchunguzi wa kina wa unabii hizi – 1) katika makala nyingi katika **Christian Reading**, kama vile: a) unabii za Agano la Kale kuhusu hali ya sasa ya Wayahudi, 1831, XLII, 281; b) utafiti wa unabii wa Agano la Kale kuhusu kuanguka kwa Babeli, 1832, XLIII, 313; c) utafiti wa unabii wa Agano la Kale kuhusu Ninawe, 1832, XLVI, 252; d) uchunguzi wa kihistoria wa unabii wa Agano la Kale kuhusu Tiro, 1835, I, 63; e) ufafanuzi wa unabii unaohusu Misri na uthibitisho wake kwa matukio ya kihistoria, 1840, III, 72; f) kuhusu unabii unaohusu Wa-Moabu na Wa-Amon, 1841, III, 290; 2) katika **Annales de Philosophie Chrétienne**: 'Utabiri, Uliothibitishwa na Ugunduzi wa Wasafiri Maarufu wa Kisasa', 1832, vol. V, namba 25, 26, 27, na katika kazi nyingine nyingi.

¹⁷⁸ Kama ushahidi, mtu anaweza kutaja: **Veteris Testamenti cum Novo parallelismus in iis, quae ad Messiam pertinent** ya D. Huet, iliyochapishwa katika **Script. Sacr. Curs. Complet.**, juz. II, Paris, 1842.

Ni wazi kwamba maneno ya Malaika Mkuu yanahusu matukio yajayo, na yanalingana kikamilifu na maombi ya Danieli. Daniel aliomba kwa ajili ya Hekalu takatifu huko Yerusalemu, kwa ajili ya Yerusalemu yenyewe, na kwa ajili ya watu wote wa Kiyahudi: hapa Malaika Mkuu anamfunulia Nabii, kwa jina la Mungu, hatima yao yote ya baadaye; lakini anaunganisha huu kwa uhusiano usioyumba na mafundisho kuhusu kuja kwa Masihi, kuhusu Kifo Chake, na kuhusu matunda ya kifo hicho. Maana ya unabii huu ni hii hasa: 'Saba sabini, yaani miaka mia nne na tisini, imewekwa kwa ajili ya watu wa Kiyahudi na kwa ajili ya Mji Mtakatifu, hadi Mtakatifu wa Watakatifu aje, akamalize uovu, alete haki ya milele, na atimize unabii wote unaomhusu Yeye. Mwanzo wa wiki hizi utaashiriwa kwa kutolewa kwa amri kuhusu ukarabati wa Yerusalemu na Hekalu; mwisho wake kwa uharibifu upya wa vyote viwili. Kwa mpangilio wa matukio, wiki hizi zitaendelea kama ifuatavyo: katika wiki saba za kwanza (yaani, miaka 49), Yerusalemu na Hekalu vitafufuliwa, katikati ya hali ngumu sana; baada ya wiki sitini na mbili zinazofuata, Kristo atauawa, na si kwa ajili yake mwenyewe; katika wiki ya mwisho, Agano Jipya litaanzishwa kwa wengi, na katikati ya wiki hiyo dhabihu zitasitishwa, na kile kilicho chukizo cha ukiukaji kitawekwa hekaluni. Kisha watu wakiongozwa na kamanda watakuja, wataangamiza mji mtakatifu na Hekalu, na vitabaki porini hadi mwisho wa wakati.

II. Tukizingatia mwelekeo huu wa jumla wa unabii, tutajitahidi, kulingana na lengo letu maalum, kuonyesha kwamba kwa hakika –

- 1) inamrejelea Masihi,
- 2) inaeleza wakati wa kuja Kwake, na
- 3) ilitimia kikamilifu katika Kristo Mwokozi.

1) Uhalali wa *hoja ya kwanza* unaonekana wazi kutokana na maudhui ya unabii wenyewe. Inasema—

(a) Hapo awali, unabii ulikuwa wa kutatanisha: ulizungumzia mtu fulani ambaye bado hajaja, ambaye angeangamiza dhuluma, angesafisha uovu na kuleta haki ya milele duniani. Lakini haya yote ni matendo ambayo, kulingana na mafundisho ya Agano la Kale (tazama, kwa mfano, Isa. 61:1; Zech. 3:8; Malaki sura 3–4), yalikuwa yatafanywa tu na Masihi anayekuja, kiasi kwamba Mtume mtakatifu Petro hakusita kusema: *'Kwa hayo manabii wanashuhudia: kwamba msamaha wa dhambi hutolewa kwa jina lake kwa kila mtu anayemwamini'* (Matendo 10:43).

b) Kisha – kwa uwazi zaidi: mtu huyu anaitwa Mtakatifu wa Watakatifu, ambaye atapakwa mafuta, na ambaye unabii wote utatimia au kuthibitishwa juu yake. Lakini Mtakatifu wa Watakatifu, yaani, Mtakatifu Mkuu, angeweza kuitwa—na kwa kweli anaitwa (Kumb. la Torati 12:6; Zab. 15:10)—ni Masihi tu¹⁷⁹; ilitabiriwa kumhusu Yeye kwamba, katika ubinadamu wake, hakika *atapakwa* mafuta na Roho Mtakatifu (Isaya 61:1; Zab. 44:8), na ni katika Yeye tu ambapo unabii wote wa Agano la Kale uliweza kutimizwa, kukamilishwa na kufungwa: kwa maana Yeye alikuwa mada na kusudi lao kuu (Rum. 10:4)

c) Mwisho – kwa uwazi kamili: Mahali hili Patakatifu pa Patakatifu linaitwa waziwazi Kristo Mzee au Kiongozi, ambaye atauawa si kwa ajili yake mwenyewe, na ambaye ataanzisha Agano Jipya. Jina la Kristo au Aliye Mpakwa Mafuta, ingawa wakati mwingine katika Maandiko Matakatiifu linahusishwa na watu wengine, karibu kila mara lilieleweka na Wayahudi kuwa ni la Masii pekee. *'Kwa nini basi unawabatiza, ikiwa wewe si Kristo?'* (Yohana 1:25), Mafarisayo walimuuliza Yohana Mbatizaji, ambaye mwanzoni walidhani ndiye Masihi. *'Tunajua kwamba Masihi anakuja—yeye anayeitwa Kristo'* (Yohana 4:25), alisema mwanamke Msamaria kwa Mwokozi. *'Wewe ndiwe Kristo,'* Mtume Petro pia alisema Kwake (Marko 8:29), akitaka kumkiri kama Masihi aliyeahidiwa. Na kwa kweli Masihi alipaswa kuonja kifo, kulingana na unabii wa kale, si kwa ajili yake mwenyewe, bali kwa ajili ya dhambi za wanadamu (Isaya, sura ya 53), na kwa kifo chake kuanzisha Agano Jipya duniani (Isaya 42:6; 49:8), ndiyo maana anaitwa *Malaika wa Agano* (Malaki 3:1).

Ni lazima iongezwe kwamba sifa zote za unabii tulizozingatia hazipaswi kuchukuliwa kimoja kimoja au nje ya muktadha, bali zote kwa pamoja na kulingana na mtiririko wa maandishi: katika hali hiyo, hakuna mtu atakayeweza kutuonyesha mtu yeyote katika historia yote ya mwanadamu ambaye sifa hizi zingeweza kumhusisha kikamilifu, isipokuwa Masihi mmoja.

¹⁷⁹ Hata tukikubali tafsiri ya Kiyahudi ya sasa ya kifungu hiki: 'na Patakatifu pa Patakatifu kitapakwa mafuta', tunafikia wazo lilelile. Patakatifu pa Patakatifu ilikuwa sehemu ya ndani kabisa ya Hekalu la Kiyahudi, ambapo Mungu aliishi kwa njia ya kipekee: Masihi, kwa namna fulani; kwa njia inayofaa kabisa ya fumbo, angeweza kuitwa kwa jina hili: kwani ilitabiriwa kumhusu kwamba Roho wa Mungu atapumzika juu yake na kumjaza na zawadi zake zote (Isa. 11:2–3), kwamba Yeye hata aitwe Emmanuele, *jina linalomaanisha 'Mungu pamoja nasi'* (Mathayo 1:23), na ndani Yake, kama Mtume anavyosema, ukaali wote wa Ungu unaishi *kimwili* (Wakolosai 2:9). Malaika Mkuu, alipomtabiria Danieli kwamba Hekalu linaloonekana Yerusalemu, pamoja na Patakatifu pa Patakatifu lake, lingharibiwa, kwa kawaida, kwa kinyume chake, angeweza kuashiria Patakatifu pa Patakatifu jipya na la fumbo, ambalo lingepakwa mafuta na kuwa makao ya Mungu—yaani, kwa Masihi.

Hili linaungwa mkono zaidi na maoni ya pamoja ya sinagogi ya kale ya Kiyahudi, kama inavyothibitishwa na ushuhuda wa marabi. Mmoja wao (Manases) anakiri waziwazi kwamba Wayahudi wenzake walitumia unabii wa Danieli kuhusu 'saba' kwa Masihi, na kwamba imani hii ilishirikiwa na Wayahudi wote wale ambao, katika siku za Vespasian na Titus, walipigana na Warumi¹⁸⁰. Mwingine (Mordekai) anasema kwamba Masihi ndiye anayelengwa na 'saba' za Danieli¹⁸¹. Wengine husema kwamba Masihi ataleta *ukweli wa milele*, kwamba Yeye Mwenyewe ni *Ukweli wa milele, Patakatifu pa Patakatifu*, waziwazi wakikopa misemo hii kutoka kwa unabii wa Danieli¹⁸². Wengineo husimulia tukio ambalo Yona-ben-Uziel, aliyeandika tafsiri huru ya Manabii, anadaiwa alizuiwa kutoka juu kuandika tafsiri huru kama hiyo ya Hagiografia (ambayo Mayahudi hujumuisha Kitabu cha Danieli), hasa kwa sababu wakati wa kuja kwa Masihi umeainishwa humo¹⁸³.

2) Kutokana na ushahidi huu, uhalali wa *hoja ya pili* tayari umefunuliwa kwa sehemu, yaani kwamba unabii wa Danieli, unaohusu Masihi, unaeleza kwa usahihi wakati wa kuja Kwake. Lakini ukweli unaonekana wazi zaidi:

a) Kutoka kwa maudhui ya unabii wenyewe. Hapa, kwa undani kabisa, kipindi cha muda kinachojumuisha wiki sabini kinatajwa; kipindi hiki kimegawanywa katika sehemu tatu maalum sawa: wiki saba, wiki sitini na mbili na wiki moja, ambayo imegawanywa katika nusu mbili. Siyo hivyo tu, bali pia inaeleza waziwazi sehemu ya kuanzia ambapo kuhesabu kwa wiki kunapaswa kuanza, na sehemu ambapo kunapaswa kuisha.

b) Kutoka kwa muktadha wa kifungu. Daniel, kama inavyosimuliwa katika sura ya 9 ya kitabu chake, baada ya kujifunza kutoka kwa unabii wa Yeremia kwamba Mungu alikuwa ameweka miaka sabini kwa ajili ya utumwa wa Babeli, na akiona kwamba mwisho wao ulikuwa unakaribia, alianza kuomba kwa bidii kwa Mungu ili aonyeshe rehema kwa Wayahudi, kwa ajili ya kurejea kwao katika nchi yao, na kwa ajili ya ukarabati wa Yerusalemu na Hekalu. Gabriel, aliyemtokea Daniel wakati huo, alimfunulia kwamba Wayahudi wangepewa rehema, na kwamba Mungu alikuwa amewawekea saba sabini, pamoja na kuwepo kwa Mji wao Mtakatifu. Je, hapa hakuna muafaka wazi na zile miaka sabini ya utumwa wa Babeli iliyotajwa mwanzoni mwa sura, na kwa wazo ambalo Danieli alikuwa amelifikiria wakati wa maombi yake? Hata hivyo, ikiwa miaka hii sabini bila shaka ilidokeza kipindi maalum, kama Daniel mwenyewe alivyovielewa, itakuwa ajabu kudhani kwamba vipindi sabini vinadokeza kipindi kisicho na uhakika.

3) Mwisho, ili kuonyesha uhalali wa *hoja ya tatu*, ni lazima, kwanza, kufafanua jinsi 'saba' za Danieli zinavyopaswa kueleweka; pili, kubainisha ni kuanzia wapi kuhesabu kwake kunapaswa kuanza; na baada ya hapo tu kutumia unabii huo kwa matukio, ambapo itakuwa wazi kwamba ulitimia katika Kristo Mwokozi.

(a) Wayahudi walitambua aina mbili za 'saba': 'saba' za siku (Dan. 10:2) na 'saba' za miaka (Mwa. 25:8). Zaidi ya hayo, marabi wa kisasa wanashikilia kwamba katika Danieli mtu lazima aelewe hizi kama mizunguko ya miaka saba, kila mmoja ukiisha na mwaka wa Jubilei na ukiwa na jumla ya miaka 49, au hata kama mizunguko ya karne saba. Hata hivyo, haiwezi kukubalika kwamba unabii wa Danieli unahusu 'sevu' za siku au wiki tu, wala kwamba unahusu 'sevu' za vipindi vya miaka saba au Jubilei, achilia mbali 'sevu' za karne.

Ufasiri wa kwanza haukubaliki: kwa maana katika hali hiyo, saba sabini zingejumuisha siku 490 tu; na katika muda mfupi kama huo, matukio ambayo, kulingana na unabii, yalipaswa kutokea ndani ya saba hizo hayakuweza kamwe kutokea; hasa Yerusalemu na hekalu, ambavyo kwa ajili ya ukarabati wake wiki saba zimewekwa, na zaidi ya hayo katikati ya mazingira magumu, vingepaswa kusimama kutoka kwenye magofu ndani ya siku 49—jambo ambalo historia haithibitishi kabisa. Pia inafaa kuzingatia kwamba katika kitabu chote cha Danieli, kila inaporejelewa wiki kama 'saba', neno '*siku*' huongezwa (Dan. 10:2–3); lakini katika unabii unaozingatiwa, nyongeza hii haipo.

Wala tafsiri ya pili haiwezi kukubalika: katika hali hiyo, ujenzi wa Hekalu la Yuda ungetwaa ama miaka 343, tukitafsiri 'saba' kama jubilei, au miaka 4,900, tukichukulia 'saba' kama karne—idadi ambazo zote

¹⁸⁰ Rab. Manass. lib. de termino vitae, uk. 175. Uchunguzi huu wa mwisho kuhusu Wayahudi waliyoinua silaha chini ya Vespasian na Titus unathibitishwa pia na Josephus. De bello Ind. IV, uk. 6, § 2; taz. Arch. X, sura ya 11, § 7.

¹⁸¹ Mardachai, Scemen Amischa Aftara 1, fol. 12.

¹⁸² Tazama, kwa R. Martinus – *Pugio Fidei*, sehemu ya II, sura ya 3, § 16; pia kwa Schoettgenius – *Horae Hebraicae*, Dresden, 1742, juz. II, kitabu cha 2, uk. 264 na kuendelea.

¹⁸³ Talmud – Megillah, fol. 3, 1. 'Kwa nini Mungu alimzuia Yonathani kutafsiri Maandiko Matakati?' Jibu: 'Kwa sababu yanadhihirisha wakati wa kuja kwa Masihi.' Ratsi anabainisha mahali hapo hapo: 'Wakati huu umeainishwa katika kitabu cha nabii Danieli. Tazama katika *Horae Bebr.* ya Schoettgen, juz. II, kitabu cha 2, uk. 264.

mbili zinakanushwa kwa usawa na historia. Zaidi ya hayo: malaika mkuu Gabriel alipomfikishia Daniel unabii huo, bila shaka alizungumza kwa njia ambayo Daniel angeweza kuelewa; na Daniel, alipokuwa akiwasilisha unabii alioupokea kwa Wayahudi, kwa kawaida alitaka nao waweze kuuelewa, na hivyo kujiandaa ipasavyo kumpokea Masihi wakati uliowekwa. Lakini ni wazi kwamba Waisraeli wasingemuelewa Danieli, wala Danieli asingewuelewa Gabrieli, kama 'saba' zingetafsiriwa kama wiki, au jubilei, au karne—vipimo vya muda ambavyo havikutumika kabisa miongoni mwa Waisraeli; na Daniel na Wayahudi wote wangekosewa na Malaika Mkuu: wangekuja kutarajia, katika siku za usoni, tukio lililotarajiwa kutokea muda mrefu baadaye, baada ya karne kadhaa au elfu za miaka.

Kwa hiyo, ni lazima tufikie hitimisho kwamba 'saba' zinaashiria vipindi vya miaka saba; vipindi hivi vya miaka saba vilijulikana na Wayahudi, kama ilivyoamriwa na Sheria: *'Hesabuni kwa ajili yenu miaka saba ya kupumzika, mara saba saba ya miaka: nanyi mtakuwa na saba za miaka, miaka arobaini na tisa'* (Mambo ya Walawi 25:8), na kwa hakika zinawakilisha kipindi hicho cha muda (miaka 490) ambacho matukio yaliyotabiriwa katika unabii yangeweza kutokea ndani yake. Hivyo basi, tunajua kutoka kwa Kitabu cha Ezra na historia ya Flavio kwamba mataifa jirani yalizua vikwazo kwa ujenzi wa Hekalu Jipya Yerusalemu kwa kila njia iwezekanavyo, iwe kwa kupaka chafu na njama katika korti ya Wapersi, au hata kwa nguvu za silaha; na hivyo basi haishangazi kwamba ujenzi wa Hekalu ulidumu kwa miaka 49, au saba mara saba, kulingana na unabii.

b) Nukta ya kuanzia ambapo kuhesabu kwa wiki kunapaswa kufanywa imeonyeshwa katika unabii kwa maneno: *'kuanzia kutangazwa kwa neno la kurejesha na kujenga upya Yerusalemu'*, yaani, kuanzia kutangazwa au kutolewa kwa amri kuhusu urejesho na ujenzi upya wa Yerusalemu. Hata hivyo, kati ya amri nne zilizotolewa na wafalme wa Wapersia kwa manufaa ya Wayahudi kufuatia unabii wa Danieli, zifuatazo haziwezi kueleweka hapa:

(aa) amri ya Koreshi (1 Esdra 6:3): kwa maana iliruhusu Wayahudi wasijenge upya Yerusalemu, bali tu kujenga hekalu; na inajulikana kwamba Wayahudi waliokuwa wamerudi kutoka utumwani wakati huo waliishi *katika miji yao* wenyewe, na si Yerusalemu, ambako walikusanyika kwa ajili tu ya kutoa dhabihu (1 Esdra 3:1 na kuendelea);

bb) wala amri ya Dario Isthaspi (1 Esdra 6:1), ambayo ilirudia tu amri ya Koreshi kuhusu ujenzi wa hekalu;

(bb) wala amri ya Artaxerxes Longimanus iliyomwelekea Ezra (1 Esdras 7:12): amri hii ilimwamuru tu atembelee Yudea na Yerusalemu na kuleta zawadi za mfalme hekaluni (1 Esdras 7:14–15). Hata hivyo, inafaa kukumbuka amri ya pili ya Artaxerxes Longimanus, iliyotolewa kwa jina la Nehemia (Neh. 2:5–6): hii inahusu waziwazi ujenzi upya wa Yerusalemu, kuta zake na nyumba zake (Nehemia 2:8), jambo ambalo halikutajwa katika amri zozote zilizotangulia; na Nehemia, aliporudi Yerusalemu, aligundua kwamba wakati huo *ukuta wa mji ulikuwa umeharibiwa*, malango ya Mji Mtakatifu *yalikuwa yameteketewa kwa moto* (Neh. 2:13) na Yerusalemu yenyewe *ilikuwa imeharibiwa* (-17).

Amri hii ya pili ya Artakserksi Longimanus ilitolewa *katika majira ya joto ya ishirini* ya utawala wake¹⁸⁴, kama Nehemia mwenyewe anavyoshuhudia (Nehemia 2:1). Lakini Artaxerxes alipanda kiti cha enzi katika mwaka wa 3 wa Olimpiki ya 76¹⁸⁵, ambao, kulingana na hesabu yetu, unaendana na mwaka wa 473 KK¹⁸⁶. Kwa hivyo, mwaka wa 20 wa utawala wa Artakserksi, kulingana na kalenda ya Kigiriki, ni mwaka wa 3 wa Olimpia ya 81; kulingana na kalenda ya Kirumi, ni mwaka wa 299 tangu kuanzishwa kwa Roma¹⁸⁷;

¹⁸⁴ Mamlaka zifuatazo zinakubali mwaka wa saba kama mwanzo: Mtakatifu Krisostomo (Against the Jews, Kitabu V, sehemu ya 16, katika tafsiri ya Kirusi, St Petersburg, 1850), pamoja na Julius Africanus, Theodoret Mwenye Baraka, Zonaras, Bede na wengine wengi. Tazama Tirini, Chron. Sacr., uk. 29.

¹⁸⁵ Hili linaonekana wazi kutokana na hoja zifuatazo: a) Thucydides anasema kwamba Themistocles alikimbilia Wapershia muda mfupi baada ya Artaxerxes Longimanus kupanda madarakani (Thuc. Kitabu cha 1), wakati Eusebius anaweka tarehe ya kimbilio la Themistocles kuwa mwaka wa 4 wa Olimpiki ya 76 (Chron. ex vers. Ieron.); b) Diodorus Siculus anashuhudia kwamba Cimon, mwana wa Miltiades, alipata ushindi dhidi ya Wapershia katika mwaka wa 3 wa Olimpiki ya 77 (Diod. Sicul. kit. XI), ilhali kulingana na Eusebius, ushindi huu ulitokea katika mwaka wa 4 wa utawala wa Artaxerxes (Chronic.); c) inajulikana kwamba Xerxes aliwashambulia Wagiriki katika mwaka wa 1 wa Olimpia ya 75, na katika mwaka wa 6 baadaye alimfanya Artaxerxes Longimanus kuwa mtawala mwenza wake.

¹⁸⁶ Tunafikia mwaka huu kwa kuzidisha Olimpadi 75 kwa 4—yaani, kwa idadi ya miaka katika kila Olimpadi—na kisha kuongeza mzidisho huo kwenye miaka mitatu ya Olimpadi ya 76, na kutoa hii kutoka 776, ambayo ni muda uliopita tangu mwanzo wa Olimpadi hadi Zama za Kawaida.

¹⁸⁷ Mwaka wa kwanza wa Olimpia ya 7 ni mwaka wa kwanza tangu kuanzishwa kwa Roma. Kwa hivyo, mwaka wa tatu wa Olimpia ya 81 ni mwaka wa 299 tangu kuanzishwa kwa Roma.

na kulingana na hesabu zetu, ni mwaka wa 453 kabla ya kuzaliwa kwa Kristo. Hapa ndipo hesabu ya wiki inapaswa kuanza. Basi, hebu tufanye hesabu hii na tuweke wiki hizi kwa matukio.

c) Katika unabii, kuanzia mwanzo wa wiki hadi kuonekana kwa Masihi-Mfalme, kuna, pamoja na wiki saba zilizotengwa kwa ajili ya ujenzi upya wa Yerusalemu, wiki 62 za ziada, na kufanya jumla ya wiki 69, yaani miaka 483. Mwisho wa wiki ya 69 lazima usihusiane na kuzaliwa kwa Masihi (kwa sababu kifo Chake tayari kimepangwa kwa wiki inayofuata, ya 70), bali na ubatizo Wake na kuonekana Kwake hadharani katika wadhifa wa Masihi. Kifo Chake kimepangwa baada ya wiki ya 69; kwa hivyo, kinatokea katika wiki ya mwisho, yaani, wiki ya 70, na hasa katikati ya wiki hiyo, wakati kusitishwa kwa dhabihu za Agano la Kale kunapotokea, jambo ambalo linaweza kutimizwa tu kwa dhabihu ya Masihi Mwenyewe (Ebr. 10:4–10). Kwa ujumla, wiki nzima ya mwisho imetengwa kwa ajili ya kuanzishwa kwa Agano Jipya.

Haijalishi tutatumia kalenda gani sasa kuhesabu wiki hizo, tutafikia hitimisho moja katika kila hali. Tukitumia kalenda ya Kigiriki, yaani, tukichukua mwaka wa tatu wa Olimpia ya 81 kama mwanzo wa wiki hizo; basi, tukibadilisha wiki 69 au miaka 483 kuwa Olympiad (ambayo ni sawa na Olympiad 120 na miaka 3), na kutumia hizi Olympiad mpya kwenye data, tunafika mwaka wa 2 wa Olympiad ya 202: na hili ni mwaka wa 15 wa utawala wa Kaisari Tiberio, wakati Yesu Kristo alipobatizwa na Yohana (Luka 3:1 na 21), na alijitokeza kwa watu kama Masihi. Tukitumia kalenda ya Kirumi, yaani, tukichukua mwaka wa 299 tangu kuanzishwa kwa Roma kama mwanzo wa 'saba'; basi, tukiongeza wiki 69, au miaka 483, kwenye miaka hii, tunafikia mwaka wa 782 tangu kuanzishwa kwa Roma: tena, mwaka wa 15 wa utawala wa Kaisari Tiberio, na hivyo basi, mwaka wa ubatizo wa Mwokozi na kuonekana kwake kama Masihi. Hatimaye, tukihesabu wiki hizo kulingana na hesabu yetu, yaani, kuanzia mwaka 453 KK, basi mwaka wa mwisho wa wiki ya 69, au mwaka 483, unakuwa katika majira ya joto ya 30 ya maisha ya Mwokozi duniani: yaani, unaendana pia na wakati wa Ubatizo Wake na kuonekana Kwake kama Masihi (Luka 3: 23). Katikati ya wiki ya 70, *Mteule atakatizwa* na dhabihu zitaondolewa : na Kristo alikufa msalabani miaka mitatu na nusu baada ya kuanza huduma yake kama Mwalimu wa umma, yaani, katikati ya wiki. Na wiki nzima ya 70 ni kuthibitisha agano kwa wengi. Na Kristo Mwenyewe alitumia nusu ya kwanza ya wiki hii kuanzisha Agano Lake Jipya kwa wengi katika Uyahudi, Galilaya na Samaria; ilhali katika miaka mitatu na nusu iliyofuata kifo na ufufuo Wake, Injili ilihubiriwa na Mitume popote ambapo kondoo waliotawanyika wa nyumba ya Israeli walipatikana.

Kwa yote haya, tuongeze maoni mawili zaidi ya jumla. La kwanza ni kwamba wakati wa kuja kwa Masihi, kama ulivyobainishwa katika unabii wa Danieli, bila shaka umepita tangu zamani: kwani, kufuatia kifo cha Masihi, unabii unatabiri kutoweka kwa utambulisho wa kipekee wa watu wa Kiyahudi, uharibifu wa Yerusalemu na hekalu lake na watu wa kigeni watakao chini ya uongozi wa mkuu wao na kuleta ukiwa utakaodumu hadi mwisho wa nyakati. Lakini ni maarifa ya umma kwamba takriban miaka elfu moja na mia nane imepita tangu Tito, pamoja na majeshi ya Kirumi, walipovunja na kuangusha Yerusalemu na Hekalu na kumaliza ufalme wa Kiyahudi. Uchunguzi wa pili ni kwamba wakati wa kuja kwa Masihi, kama ilivyoonyeshwa na Danieli, bila shaka unaangukia katika kipindi ambacho Kristo alizaliwa, aliishi na kufa: kwa maana, kwa upande mmoja, wiki za Danieli zinaashiria hasa wakati huu; na kwa upande mwingine, Tito aliharibu Yerusalemu pamoja na Hekalu na kuimaliza falme ya Kiyahudi takriban miaka arobaini baada ya kifo cha Mwokozi; na matukio haya, kulingana na unabii, yalipaswa kufuata muda mfupi baada ya kifo cha Masihi.

§ 79. B) Maandiko ya unabii ya Hagai na Malakia kuhusu utukufu wa Hekalu la Pili huko Yerusalemu, ambako Masihi alipaswa kuja

1) Tunachanganya unabii hizi mbili kwa sababu zinashiriki mada moja na zinafafanua kila moja nyingine.

Mtakatifu Hagai alianza kutabiri wakati ambapo Wayahudi, wakiwa wamerudi kutoka utumwani wa Babeli chini ya uongozi wa Zerubabeli, walipoanza kujenga Hekalu la Pili huko Yerusalemu. Walipokumbana na vikwazo vingi hivi karibuni, walikuwa karibu kuacha kazi waliyoianzisha, wakijituliza kwa wazo kwamba hakika *wakati bado haukuja wa kujenga Hekalu la Bwana* (Hagai 1:2). Ndiyo maana Mungu aliwainua Hagai, ambaye alifanya kila awezalo kuwahamasisha wananchi wenzake kukamilisha walichokuwa wameanza: nyakati zingine aliwauliza kama ilikuwa sawa kwao kuishi *katika nyumba za mawe yaliyochongwa* huku wakiacha hekalu la Mungu likiwa katika magofu (1:4); nyakati zingine aliwahakikishia kwamba ukarabati wa hekalu ungewaletea kibali cha Mungu (8); nyakati zingine aliwatishia adhabu kwa upinzani na uzembe katika jambo hili (10–11); na nyakati zingine aliwatia moyo kwa kuwakumbusha kwamba Mungu Mwenyewe yupo

daima katikati yao kwa nguvu zake zote (Hagai 2:5–6). Mwishowe, ili kuwaweka katika hali ya msisimko zaidi, Hagai anatoa unabii kuhusu utukufu wa hekalu hili: *'Thubutu, maana hivi ndivyo asemavyo Bwana wa majeshi: 'Mara nyingine tena nitatikisa mbingu na nchi, bahari na nchi kavu; nitatikisa mataifa yote, na aliyetamaniwa na mataifa yote atakuja (tamaa au tumaini la mataifa yote litatimizwa); na nitajaza hekalu hili utukufu,'* asema Bwana Mwenye Nguvu Zote. *'Fedha yangu na dhahabu yangu,'* asema Bwana Mwenye Nguvu Zote, *'kwa maana utukufu wa hekalu hili la mwisho utakuwa mkuu kuliko ule wa kwanza,'* asema Bwana Mwenye Nguvu Zote, *'na katika mahali hapa nitaweka amani...'* (Hagai 2:6–10).

Mtakatifu Malakia, nabii wa mwisho, alitoa unabii wake kuhusu Masihi miaka michache baada ya Hagai, kwa maneno yafuatayo: *'Tazama, nitamtuma mjumbe wangu, naye atatayarisha njia mbele yangu; na ghafla Bwana, mnayemtaka, atakuja hekaluni mwake, na Malaika wa Agano, mnayemtamani—tazama, anakuja,'* asema Bwana Mwenyezi (Malaki 3:1).

2) Sio vigumu kuona kwamba mtu ambaye manabii wanatabiri kuja kwake hapa si mwingine bali ni Masihi.

a) Katika unabii wa Hagayi, mtu huyu anaitwa *'tamani'* au *'tumaini'* (*Mteule*) wa mataifa yote—jina ambalo kwa nalo Masihi tayari anatajwa katika unabii wa baba wa taifa Yakobo (Mwa. 49), na ambalo, kulingana na ahadi na unabii mwingine wa kale sawa na huo wa Mungu (Mwa. 22, 18 na wengine; Isa. 11:10; 49:6), inaweza kumhusu Masihi pekee. Kuja kwa mtu huyu kunaaminika kuleta utukufu wa Hekalu la Pili, na kwa kweli utukufu utakaozidi ule wa Hekalu la Kwanza: kwani ni mtu gani mwingine, mbali na Masihi, angeweza kuwepo, kulingana na uelewa wa Kiyahudi, ambaye ni mkuu kiasi hicho cha kutoa utukufu mkuu zaidi kwa kuja kwake tu—na juu ya nini? Juu ya Hekalu la Mungu lenyewe? Na ukweli kwamba utukufu huu wa Hekalu la Pili kwa kweli unategemea kuja kwa *'tumaini la mataifa'* ndani yake, na si kitu kingine chochote, unaonyeshwa na muktadha wenyewe wa kifungu hiki: mara tu Nabii alipozungumza kwa jina la Mungu, akisema: *'Nitayatikisa mbingu na nchi, bahari na nchi kavu, na nitayatikisa mataifa yote, na wateule* (yaani, matarajio) *wa mataifa yote watakuja'* (), anongeza mara moja: *'na nitajaza hekalu hili na utukufu'*. Zaidi ya hayo, tusipokubali tafsiri hii, hatutaweza kuonyesha kwamba unabii ulitimia katika tukio hilo. Inajulikana vyema kwamba Hekalu la Pili halikuwa na mengi yaliyounda utukufu na umuhimu wa Hekalu la Kwanza, kama vile: halikuwa na Sanduku la Agano, fimbo ya Haruni, matoleo ya Sheria, ndoo ya mana, wala Urimu na Thumimu. Vilevile, kwa upande wa utukufu na uzuri wa nje, ilikuwa duni sana kuliko Hekalu la Kwanza, kiasi kwamba wazee wa Kiyahudi, wakikumbuka utukufu wa Hekalu la Kwanza, walimwaga machozi walipoona hali ya duni ya Hekalu la Pili (1 Esdra 3:12). Faida pekee ya hekalu hili kuliko la kwanza, *utukufu* wake pekee, ulikuwa hasa kwa sababu lilipata heshima ya kutembelewa na Masihi mwenyewe, *Mfalme wa utukufu* (Zab. 23:7–8), *Bwana wa utukufu* (1 Kor. 2:8).

(b) Marejeleo kwa Masihi katika unabii wa Malakia ni wazi zaidi. Hapa, mtu anayezungumziwa anaitwa waziwazi *Bwana* na *Malaika wa Agano*—majina ambayo, kwa roho ya Agano la Kale lote, hayawezi kumaanisha mtu mwingine yeyote isipokuwa Masihi. Inasemekana kwamba Bwana huyu atakuja kwa kanisa lake: hili haliwezi kusemwa kumhusu yeyote mwingine isipokuwa Mungu na Masihi. Mwisho, Bwana huyu na Malaika wa Agano anaitwa tumaini la Wayahudi, ambaye wanamtamani na kumtafuta: ni nani, kama si Masihi, ambaye amekuwa lengo la tamaa na matarajio makuu zaidi ya watoto wa Israeli kwa vizazi vyote?

c) Waisraeli wenyewe, katika nyakati za kale na wengi katika nyakati za hivi karibuni, wamehusisha na wanaendelea kuhusisha unabii huu na Masihi. Miongoni mwa wataalamu wa kale, Rabbi Sira anastahili kutajwa hasa, ambaye alikuwa maarufu hata kabla ya uharibifu wa Hekalu la Pili¹⁸⁸; miongoni mwa watu wa hivi karibuni, mtu anaweza kumtaja marabi Rashi¹⁸⁹, Akiba, Manasseh¹⁹⁰ na wengine¹⁹¹.

3) Haiwezekani kupuuza ukweli kwamba unabii hizi mbili, za Hagayi na Malakia, zinaeleza wakati wa kuja kwa Masihi, ingawa si kwa usahihi uleule kama katika unabii wa Daniel kuhusu wiki. Kulingana na utabiri huu wote wawili, Masihi anapaswa kuja kwenye Hekalu la Pili; kwa hivyo, hili lilipaswa kutokea wakati hekalu hilo bado lilipokuwepo, na hakika si baadaye. Dai lililotolewa na baadhi ya marabi wa kisasa—kwamba unabii huu unatabiri utukufu mkuu si wa Hekalu la Pili ukilinganishwa na la Kwanza, bali wa la Tatu ukilinganishwa na la Pili (la Tatu, ambalo inadaiwa Kristo mwenyewe atalijenga atakapokuja)—linakanushwa kabisa na muktadha na maudhui ya unabii wa Haggaei. Tayari tumeshagundua kwamba tukio hasa ambalo

¹⁸⁸ Katika Talmudi, kitabu cha Sanhedrin, sura ya XI.

¹⁸⁹ Katika kazi iliyotajwa, Sanhedrin, fol. 95.

¹⁹⁰ Conciliator, kif. III, uk. 184.

¹⁹¹ Devarim Rabbah, sehemu ya I, fol. 250. Linganisha Raym. Martin, *Pug. fidei*, kur. 176–383.

unabii huu ulitolewa ni ujenzi upya wa Hekalu na Wayahudi waliokuwa wamerudi kutoka utumwani wa Babeli chini ya Zerubabeli, na kwamba Hagai aliwaonyesha utukufu wa baadaye wa Hekalu hili ili kuwachochea zaidi kukamilisha ujenzi waliouanza (tazama sura. 1 na 2 ya Hagayi). *'Sema sasa,' Mungu alimwamuru nabii, 'kwa Zerubabeli mwana wa Shealtieli wa kabila la Yuda, na kwa Yosua mwana wa Yoazakari, kuhani mkuu, na kwa watu wote waliobaki, ukisema: "Nani kati yenu amewahi kuona hekalu hili katika utukufu wake wa zamani? Na mnaliona sasa vipi, kana kwamba halikuwa hapo awali? 'Na sasa, kuwa na nguvu, Zerubabeli,' asema Bwana; 'kuwa na nguvu, Yashua mwana wa Yozadaki, kuhani mkuu; na watu wa nchi nao wapate moyo,' asema Bwana (Mwenyezi); 'na waanze kazi, kwa maana mimi niko pamoja nanyi,' asema Bwana Mwenyezi: neno ambalo niliweka agano nanyi mlipotoka nchi ya Misri, na Roho yangu iko miongoni mwenu: jipeni moyo, maana hivi ndivyo asemavyo Bwana wa majeshi: 'Nitayatikisa tena mbingu na nchi, bahari na nchi kavu; nitayatikisa mataifa yote, na wateule wa mataifa yote watakuja; na nitajaza hekalu hili na utukufu,' asema Bwana Mwenye Nguvu Zote.*

'Fedha yangu na dhahabu yangu,' asema Bwana Mwenyezi, 'kwa maana utukufu wa hekalu hili la mwisho utakuwa mkubwa kuliko ule wa la kwanza,' asema Bwana Mwenyezi, 'na katika mahali hapa nitaweka amani,' asema Bwana Mwenyezi, 'na amani ya moyo kwa kila mtu anayejenga hekalu hili' (Hagai 2: 3–10). Je, si wazi kwamba hii inahusu hekalu lenyewe ambalo Nabii anawahimiza wenzake kujenga, na ambalo lilikuwa mbele ya macho yao na ya Nabii? Mara kadhaa anabainisha: 'hekalu hili', 'kanisa hili'. Je, si hapa hasa utukufu wa hekalu la pili—badala ya la kwanza—unazungumziwa, na si ule wa hekalu la tatu lililotangulia la pili: 'Utukufu wa hekalu hili la mwisho utakuwa mkubwa kuliko ule wa kwanza' (Hagai 2:10)?

4) Na kwamba unabii huu wote wawili ulitimia katika Yesu Kristo inaonekana wazi kutokana na ukweli kwamba Yeye hakika alikuja duniani wakati Hekalu la Pili bado lilipokuwa likiwa, na alilitembelea hekalu hilo zaidi ya mara moja. Sifa hii, inaonekana, ni ya kawaida: kwani wengine waliotoka wakati huo pia walitembelea Hekalu la Yerusalemu; lakini, tofauti na wengine hawa wote, unabii unaeleza sifa za kipekee za Masihi, ambazo zilitimizwa tu kwa Yesu Kristo peke yake na katika mazingira ya kuja na maisha Yake. Yeye peke yake, kati ya wote waliotembelea Hekalu la Pili, ndiye aliyeweza kuitwa kwa haki Bwana wa hekalu hilo na Malaika wa Agano, na pia tumaini la Wapagani na Wayahudi; kwa kuja kwake katika hekalu hilo, alilitia utukufu mkubwa kuliko ule uliofurahia Hekalu la Kwanza. Kulingana na unabii wa Malaki, Masihi alipaswa kuwa na mtangulizi: na Yohana Mbatizaji alikuwa mtangulizi wa Kristo Mwokozi. Kulingana na Hagayi, Mungu aliahidi kwamba wakati wa kuonekana kwa Masihi angetikisa mbingu na nchi na kutikisa mataifa yote: sifa hii pia ilitimia katika mazingira ya kuzaliwa na kufa kwa Mwokozi wetu.

Kwa ujumla, ni lazima isemwe kwamba wakati wa kuja kwa Masihi, kama ilivyoonyeshwa katika unabii wa Hagai na Malakia, umepita tangu zamani, na kwamba, kwa hivyo, Wayahudi bado wanasubiri Masihi bure hadi leo. Ni jambo linalojulikana kwa wote kwamba takriban karne kumi na nane zimepita tangu Hekalu la Pili huko Yerusalemu lilipobomolewa kabisa, na kwamba juhudi zote za kulijenga upya zimekuwa za bure.

§ 80. Utabiri kuhusu asili ya Masihi

Baada ya kubainisha wakati wa kuja kwa Masihi, Manabii pia walitabiri –

- a) kabila ambalo angekuja,
- b) mahali alipopaswa kuzaliwa, na hata –
- c) namna halisi ya kuzaliwa Kwake.

§ 81. A) Kabila ambalo Masihi angetoka

1. Wayahudi waliotisha katika enzi za kabla ya Sheria walijua tayari kutokana na ahadi za Mungu, zilizotolewa kwa baba zao wa kale Abrahamu, Isaka na Yakobo, kwamba Kristo au Masihi angetoka kwao kwa jinsi ya mwili (Warumi 9:5). Hasa, walijua kwamba, kati ya makabila kumi na mawili ya Israeli, Masihi angetoka hasa katika kabila la Yuda, kama ilivyotabiriwa na baba wa ukoo Yakobo, babu wa makabila haya. Sasa Manabii wanaeleza kwa undani zaidi tawi, miongoni mwa matawi yote ya kabila la Yuda, ambalo Mwokozi aliyeahidiwa angezaliwa kutoka kwalo: wanatabiri kwamba Masihi angetoka katika ukoo wa Yese, wa nyumba ya Daudi.

Nabii huyu alitabiriwa kwa mara ya kwanza na nabii Nathani. Baada ya kumtangazia Daudi kwamba, baada ya kifo chake, mwanawe atajenga hekalu la Bwana, Nathani aliongeza kwa niaba ya Mungu: 'Na nyumba yake na ufalme wake vitathibitishwa mbele yangu milele; na kiti chake cha enzi kitathibitishwa

milele' (2 Sam. 7:16). Baadaye, katika mojawapo ya zaburi zake, Daudi mwenyewe alirudia hili kwa maneno karibu sawa, akizungumza kwa niaba ya Mungu: 'Nimeapa kwa utakatifu wangu, wala sitamdhiki Daudi: uzao wake utadumu milele, na kiti chake cha enzi mbele yangu kitakuwa kama jua, na kama mwezi, kilichothibitishwa milele' (Zab. 88, 36–38). Zaidi ya hayo, unabii huu unapatikana katika Isaya: 'Chipukizi kitatoka katika shina la Yese, na tawi litachipua kutoka mizizi yake; na Roho ya Bwana atapumzika juu yake, Roho ya hekima na ufahamu, Roho ya ushauri na nguvu, Roho ya maarifa na hofu ya Bwana: Roho ya hofu ya Bwana atamjaza (Isaya 11:1–3); na siku hiyo mzizi wa Yese utasimama kuwa bendera kwa mataifa; mataifa yatalitafuta (Isaya 11:10). Baada ya Isaya, katika nabii Yeremia: 'Tazama, siku zinakuja, asema Bwana, nitakapomwinsha Daudi mchi wa haki, naye atatawala kama mfalme na kutenda kwa hekima, na atatekeleza haki na usawa duniani. Katika siku zake Yuda ataokolewa, na Israeli atakaa katika tumaini; na hili ndilo jina atakaloitwa: 'Bwana ndiye haki yetu' (Yer. 23:5–6); na katika sehemu nyingine: 'Siku zile na wakati huo, nitamtoa mchi wa haki kwa ajili ya Daudi; naye atatekeleza haki na usawa duniani.' Siku zile Yuda ataokolewa, na Yerusalemu ataishi katika tumaini; na hili ndilo jina atakaloitwa: 'Bwana, Mwenye Haki Wetu' (Yer. 33:15–16). Mwisho, kutoka kwa nabii Ezeieli: 'Nitawainulia mchungaji mmoja, mtumishi wangu Daudi; atawachunga, naye atakuwa mchungaji wao. Mimi, Bwana, nitakuwa Mungu wao, na mtumishi wangu Daudi atakuwa mkuu katikati yao: Mimi, Bwana, nimetamka' (Ezek. 34:23–24).

2. Ni wazi kwamba unabii wote uliotolewa hapa unamhusu Masihi –

(a) Kutoka kwa maudhui yao yenyewe. Nafani na Daudi mwenyewe wanasema kuhusu mzao wa Daudi atakayetawala milele—sifa ambayo haiwezi kumhusu Suleimani, wala hata nyumba yote ya Daudi, iliyotawala katika Yuda tu hadi Uhamisho wa Babeli, bali inamhusu Kristo pekee, Mfalme wa milele wa ufalme wa kiroho. Nabii Isaya anashuhudia kwamba juu ya Chipukizi hii kutoka mzizi wa Yese Roho wa Mungu atapumzika pamoja na zawadi zake zote tele, na kwamba mataifa yataangalia kwa Mzao huyu wa Daudi; Yeremia anaongeza kwamba Mfalme huyu atakuwa mwenye hekima tele, ataweka haki na usawa duniani, na kwamba jina lake litakuwa 'Bwana, Haki Yetu'; Ezeieli anamwasilisha huyu ' ' wa Daudi wa siku zijazo¹⁹² kama Mchungaji na Mwana wa kifalme, ambaye Bwana mwenyewe anamuahidi kuwa Mungu wake: sifa zote kama hizi ambazo, kwa maana halisi, haziwezi kuhusishwa na mtu mwingine yeyote isipokuwa Masihi mmoja.

b) Kwa idhini ya pamoja ya Wayahudi, wafasiri wao wote, Mtalmudi wote na waandishi wote wa kale wanahusisha unabii huu na Masihi¹⁹³, na wanamwona kama mzao wa Daudi. Imani hii ya ulimwengu wa Wayahudi wa kale pia inajulikana vyema kutoka kwa simulizi ya Injili. Zekaria, alipomzaa mwanawe Yohana Mbatizaji, alimbariki Bwana Mungu wa Israeli kwa kuwapatia watu wake ukombozi na kumwinua pembe ya wokovu katika nyumba ya Daudi kupitia Mtumishi wake, kama ilivyosemwa kwa kinywa cha manabii watakatifu wa zamani (Lk 1:68–70). Wakati Mwokozi aliwauliza Mafarisayo, 'Mnadhani Kristo ni nani? Ni mwana wa nani?', wakajibu, 'Ni wa Daudi' (Mathayo 22:42). Wakishangazwa na miujiza ya Mwokozi, Wayahudi walijiuliza kwa mshangao: 'Je, huyu ndiye Kristo, Mwana wa Daudi?' (Mathayo 12:23). Wagonjwa, wakiomba rehema zake na kutaka kukiri imani yao kwake kama Masihi, walimwita Mwana wa Daudi (Mathayo 9:27; 15:22; 20:30; Luka 18:38). Wakati wa kuingia kwa Mwokozi kwa ushindi Yerusalemu, wale waliotaka kumwona kama Mwokozi aliyeahidiwa walipiga kelele: 'Hosana kwa Mwana wa Daudi' (Mathayo 21:9). Na katika kipindi kilichofuata, imani ya Kiyahudi ya jumla kwamba Masihi lazima atoke katika nyumba ya Daudi ilikuwa imekita mizizi sana na ilijulikana sana kiasi kwamba Kaisari Trojani, akitaka kumaliza machafuko miongoni mwao yaliyochochewa na masihi wa uongo, aliamuru wauawe wazao wote wa Daudi walioweza kuwapata,– na ilikuwa katika tukio hili hasa ambapo Mtakatifu Simeoni, jamaa wa Bwana na Askofu wa zamani wa Yerusalemu, alifariki.

3. Na uthibitisho kwamba unabii unaozingatiwa ulitimia katika Yesu Kristo, na kwamba Yeye kwa kweli alitoka katika nyumba ya Daudi, unatolewa na nasaba zake mbili, kama zilivyoainishwa katika Injili, na na mistari mingine mingi katika simulizi la Injili.

¹⁹² Ubashiri wa Ezeieli bila shaka hauhusu Daudi mwenyewe, bali mmoja wa wazao wake: kwani Daudi tayari alikuwa amekuwa kaburini kwa zaidi ya karne nne—ingawa ilikuwa desturi miongoni mwa Wayahudi kuwapa majina wazao mashuhuri kwa kutumia majina ya mababu zao mashuhuri.

¹⁹³ Hivyo basi, kwa mfano, mfasiri wa kwanza kabisa, Yonathani ben Uzzieli, alitafsiri maneno ya nabii Yeremia: 'Nami nitamwinsimamishia Daudi mzao mwema (matawi au kizazi)' kama: '*Nami nitamwinsimamishia* Daudi—Masihi wa wacha Mungu'; vilevile, unabii wa Ezeieli: 'Nami nitawasimamishia mchungaji mmoja, ambaye atawachunga, naam, mja wangu Daudi' – alitafsiri kwa kutumia maneno yale yale: '*Nami nitamwinua Daudi* – Masihi wa wacha Mungu'.

§ 82. B) Mahali ambapo Masihi angezaliwa

1) Mahali ambapo Masihi angezaliwa kulitabiriwa na nabii Mika kwa maneno yafuatayo: 'Nawe, Bethlehemu, nyumba ya Efraati, ingawa wewe ni mdogo kati ya makabila ya Yuda, kwani kutoka kwako atatoka kwa Mimi Mtawala ambaye atakuwa Mkuu kwa Israeli; ambaye asili yake ni ya zamani, tangu siku za kale' (Mika 5:2).

2) Katika kisa hiki, yaliyomo katika unabii wenyewe na makubaliano thabiti, ya kauli moja ya Wayahudi wa kale ni ushahidi usiopingika kwamba kifungu hiki kinamhusu Masihi.

Inatosha kuashiria sifa moja muhimu katika unabii huu. Nabii anatabiri kwamba kutoka Betlehemu atatokea mtu ambaye ana asili nyingine pia, asili kutoka mwanzo wa wakati (milele), yaani, ambaye ana uwepo wa milele: ni nani miongoni mwa wale waliozaliwa duniani anayeweza kusemwa hivyo, isipokuwa Masihi peke yake? Wakati huo huo, sifa nyingine za unabii pia zinaashiria kabisa kwa Masihi. Inasemekana, kwa mfano, kwamba asili Yake huko Betlehemu italetwa utukufu mkuu kwa mji huu mdogo; yule atakayekuja anaitwa Mzee (Bwana) na Mwana wa kifalme kwa Israeli, kama vile manabii wengine walivyomrejelea Masihi (Ezek. 37:21–24). Aya zifuatazo zinasema kwamba Mfalme huyu, akitenda kwa nguvu za Bwana, atawakusanya Israeli wote chini ya utawala wake na atatukuzwa hadi ncha za dunia (Mika 5:3–4), kwa mujibu wa unabii mwingine unaomhusu Masihi (Ezekieli 37:21; Zaburi 21:28; 71:8); Ataleta amani kamilifu kwa Israeli (Mika 5:5), pia kwa mujibu wa unabii mwingine unaomhusu Masihi (Isaya 9:6 na 7; 11:5–7; Zek. 9:10); Ataondoa uchawi na uaguzi kutoka kwa watu wake, na kuangusha sanamu na aina zote za uabudu wa sanamu (Mika 5:12–14), tena kwa mujibu wa unabii mwingine unaomhusu Masihi (Ezek. 37:23).

Imani ya muda mrefu ya Wayahudi kwamba unabii wa Mika unaashiria Masihi inajulikana vyema:

a) kutoka kwa ushuhuda wa mfasiri wao wa mwanzo kabisa, Yonathani, aliyeishi kabla ya Kuzaliwa kwa Kristo, ambaye anatafsiri maneno 'kwa maana kutoka kwako atatoka mtawala' kama: 'kutoka kwako atatoka Masihi';

b) kutoka kwa maelezo ya Injili, ambayo inaeleza kwamba wawakilishi wa kanisa la Kiyahudi—makuhani wakuu wote na waandishi—walipoulizwa na Herode, 'Kristo atazaliwa wapi?', walijibu kwa kauli moja: ' ' huko Betlehemu ya Uyahudi, na ili kuthibitisha jibu lao walinukuu unabii wa Mika (Mathayo 2:4–6); kama watu, walipofikiri kwamba Kristo alitoka Galilaya, walivyouliza kwa mshangao: 'Je, si imeandikwa kwamba Kristo atatoka katika uzao wa Daudi na kutoka mji wa Betlehemu, mahali ambapo Daudi alikuwa?' (Yohana 7:42);

(c) kutoka kwa Talmud zote mbili na, kwa ujumla zaidi, kutoka kwa ushuhuda wa waandishi wote wa kale wa Kiyahudi, ambao itakuwa ni kupita kiasi kuyataja hapa¹⁹⁴ ; na

d) hatimaye, kutokana na ukweli wa kihistoria kwamba Warumi, baada ya kutuliza uasi wa Wayahudi waliopotoshwa na masiya wa uongo Bar Kokhba, waliwakataza hata kuingia Yerusalemu na Betlehemu, ambako walitarajia Masiya atoke¹⁹⁵ .

Utimizaji wa unabii huu katika Yesu Kristo unajulikana vyema kutoka kwa Injili (Luka 2:1 na kadhalika).

§ 83. C) Namna ya kuzaliwa kwa Masihi

I) Masihi alipaswa kuzaliwa si kama watu wa kawaida wanavyozaliwa, bali kutoka kwa Bikira asiye na doa na, kwa hivyo, kwa njia isiyo ya kawaida, ya miujiza. Hili lilitabiriwa na Isaya aliposema: 'Tazama, mwanamke mchanga asiye na mume atachukua mimba na atazaa Mwana, nao watampa jina la Immanuel' (Isaya 7:14).

¹⁹⁴ Tazama *De l'harmonie entre l'église et la synagogue* – na Drach, juz. II, uk. 66–69, Paris, 1844. Pia katika *Demonstr. Evang. Propos. VII, chap. 25* ya Guetz, na katika *Christologie* ya Gengstenberg, juz. III, uk. 302–311.

¹⁹⁵ Ni kweli kwamba baadhi ya Wayahudi walihusisha unabii wa Mika kwa zamu mfalme Hezekia na Zerubabeli. Lakini a) maneno ya Nabii hayawezi kumhusu yeyote kati yao: 'Kwa maana asili yake ni ya zamani, ya siku za milele'; b) hakuna hata mmoja wao aliyezaliwa Betlehemu: Hezekia, mfalme, bila shaka alizaliwa Yerusalemu, ambayo ilikuwa makazi ya kudumu ya wafalme wa Yuda hadi Uhamisho wa Babeli, na ambapo wazao wote wa Daudi walikuwa wamezaliwa hadi wakati huo; wakati Zerubabeli alizaliwa katika utumwa wa Babeli, ambako babu yake, Yehoyakini, alipopelekwa katika mwaka wa 18, wakati baba yake Zerubabeli, Salathiel, hakuwa amezaliwa bado (2 Wafalme 24:8–15), na ambapo Yehoiakini mwenyewe na watoto wake wote wangekufa bila kamwe kuona nchi yao (Yer. 22:26–28); c) Hezekia alizaliwa muda mrefu kabla ya unabii wa Mika kutolewa: kwani Mika tayari alikuwa anatabiri wakati wa utawala wa Hezekia (Yer. 26:18); d) Wala Hezekia wala Zerubabeli hawakuwahi kuwa wafalme wa Israeli wote, wala hawakuwahi kutekeleza matendo yanayotajwa katika unabii kwa Bwana wa Israeli.

II. Maneno haya kwa kweli –

- 1) zinaashiria Masihi,
- 2) inaelezea namna ya miujiza ya kuzaliwa Kwake, na
- 3) zilitimizwa katika Yesu Kristo.

1) Uthibitisho wa hoja ya kwanza unapatikana katika vyeo vya heshima ambavyo Nabii anampa mtoto atakayezaliwa na bikira, na kwa kiasi fulani katika mazingira ambayo unabii huu ulitolewa.

Kwanza, Nabii anamwita mtoto 'Immanuel', jina ambalo linafaa tu kwa Masihi. Kwa maana neno 'Immanuel' linamaanisha 'Mungu pamoja nasi', na hivyo linaashiria mtu ambaye Mungu mwenyewe atakaa miongoni mwa wanadamu; na jambo kama hilo linaweza kusemwa tu kumhusu Mungu-mwanadamu (Zab. 45:8 na 12; 88:25). Kisha, katika sura ya 8, aya ya 8, Nabii anamwasilisha Mtoto huyu kama Mtawala wa Israeli alipokuwa akitabiri uvamizi wa Yudea na Mfalme wa Ashuri, anatangaza: 'Na jeshi lake, ingawa litaijaza nchi yako yote, Mungu yu pamoja nasi' (yaani Emmanuel):—sifa mpya ambayo, kama tulivyoona tayari kutoka kwa unabii mwingine, ilimfaa Masihi. Mwishowe, katika Sura ya 9, aya ya 6, anamwonyesha Emmanuel kwa maneno ya heshima zaidi, akisema kwa sauti ya juu: 'Mtoto amezaliwa kwetu, mwana ametuwa; na serikali itawekwa juu ya bega lake; na jina lake ataitwa Mshauri wa Ajabu, Mungu Mwenyezi, Baba wa Milele, Mfalme wa Amani.' Ni mtu gani anayeweza kuzungumziwa kwa maneno kama haya, isipokuwa Masihi mmoja, ambaye wale waliyo haki katika Agano la Kale walimtarajia kweli Mungu Mwenyewe (Zab. 45:7–8), Bwana (Zab. 109:1), na Yehova (Mwa. 16:7, 10–11; Kutoka 3:2, 4, 6)¹⁹⁶ ? Na kwamba sura zote tatu za Isaya—7, 8 na 9—zinazungumzia Mtoto mmoja yule yule? Hili linathibitishwa na muundo halisi wa maandishi na makubaliano ya wafasiri maarufu wa Kikristo¹⁹⁷ na hata Waisraeli¹⁹⁸.

Mazingira yaliyozunguka utoaji wa unabii huu yalikuwa kama yafuatavyo: mfalme wawili, Rason wa Syria na Pekah wa Israeli, ambao walikuwa katika vita na Ahazi, Mfalme wa Yuda, waliamua, baada ya kuichukua Yuda, kumwondoa kwenye kiti cha enzi na kuanzisha kwenye kiti hicho cha enzi nasaba mpya ya Tabeeli (Isaya 7: 6), ambayo, kulingana na desturi za wakati huo, ilimaanisha kumuua Ahazi na kuangamiza kabisa nyumba yote ya Daudi, ambayo ilikuwa imetawala katika Yuda hadi wakati huo, yaani, nyumba ya Daudi¹⁹⁹. Hili liliwajaa Ahazi, nyumba yote ya Daudi na watu wote wa Yuda hofu (-2): na hivyo, ili kuwatia moyo, Isaya alimwendea mfalme na, akizungumza kwa niaba ya Mungu, alimhakikishia: mpango huu hautashika, wala hautatokea (-7), na, ili kuthibitisha ukweli wa maneno yake, anamruhusu aombe ishara yoyote anayoitaka kutoka kwa Mungu. Ahazi asiye mwaminifu, ambaye tayari alikuwa ameamua kutafuta msaada kutoka kwa watu (2 Wafalme 16:7–9), anakataa kuomba ishara, kwa kisingizio, kana kwamba, kwamba mtu hapaswi kumjaribu Bwana. Kisha Nabii, baada ya kumwacha mfalme, anageukia nyumba yote (kizazi) ya Daudi, ambayo ilikuwa imetishiwa na hatari ileile, na anapaza sauti: 'Sikieni, enyi nyumba ya Daudi: je, haitoshi kwenu kuwa mzigo kwa wanadamu, hata mnataka kuwa mzigo pia kwa Bwana? Kwa sababu hii Bwana mwenyewe atawapa ishara: Tazama, mwanamwali atachukua mimba na atazaa Mwana, naye atamwita jina lake Immanuel' (Isaya 7:13–14). Ishara hii kwa nyumba ya Daudi, kwa kweli, inatia moyo na kushawishi sana, kwa kuwa hakuna shaka kwamba Nabii hapa anawaonyesha wanachama wa nyumba hiyo kuzaliwa kwa Masihi siku zijazo: kwani walikuwa tayari wanajua, pamoja na Waisraeli wote, kwamba Masihi atatoka katika ukoo wao; na hivyo, baada ya kupokea uthibitisho huu mpya kutoka kwa Mungu Mwenyewe, ni kawaida kwamba walilazimika kuhitimisha kuwa nyumba ya Daudi ingebaki imara hakika, kwamba haingeweza kuharibiwa, bila kujali jinsi hatari iliyokuwa ikiitishia ilivyokuwa kubwa. Kwa upande mwingine, tukichukulia kuwa hii inamhusu mtu wa kawaida ambaye bado hajazaliwa, basi tungekosa kabisa kuelewa

¹⁹⁶ Majina haya hasa, ambayo nabii anampa mtoto wa baadaye, yanaonyesha bila shaka kwamba unabii huu hauwezi kuhusishwa na Hezekia, wala na mwana mwingine yeyote wa Ahazi, wala na mwana wa Isaya mwenyewe, kama baadhi ya Wayahudi wa hivi karibuni wanavyodai.

¹⁹⁷ Kwa mfano: Eusebius wa Kaisaria (Demonstr. Evang. lib. VII), Mtakatifu Basil Mkubwa, Mtakatifu Kirili wa Aleksandria, Mtakatifu Jeroma, Mtakatifu Teodoret, Prokopio na wengineo (tazama tafsiri zao za masomo ya 7, 8 na 9 ya Isaya, pamoja na masomo ya 11 na 12 na kuendelea).

¹⁹⁸ Chukua, kwa mfano, David Kimchi.

¹⁹⁹ Historia takatifu ya wakati huo inatoa mifano mingi kama hiyo. Hivyo, Baasha alipokuwa mfalme wa Israeli, aliwaua wote wa nyumba ya Yerobeamu, hakamwacha hata mtu mmoja wa uzao wa Yerobeamu akiishi (3 Wafalme 15:29); Zimri, alipochukua kiti cha enzi, aliwaua wote wa nyumba ya Baasha, pamoja na watumishi wake na marafiki zake (3 Wafalme 16:11). Hali ile ile iliwapata wana sabini wa Ahabu kwa njia ya Yehu (2 Wafalme 10:1–8), na ilitayarishwa na Zekaria kwa uzao wote wa kifalme katika Yuda (2 Wafalme 11:1 na kuendelea) na kadhalika.

jinsi maneno ya Nabii yangeweza kuwa chanzo cha faraja kwa nyumba ya Daudi katika hali ngumu sana ya wakati huo.

2) Vilevile, yafuatayo yanatumika kama ushahidi kwa hoja ya pili:

(a) jina lililotolewa na Nabii kwa Mama wa Emmanuele, na

b) mazingira ambayo unabii ulitolewa.

Nabii alimwita Mama wa Emmanuele 'Alma', neno ambalo, kwa maana halisi, linamaanisha 'bikira'—bikira safi, asiye na doa, na asiye na dosari kabisa. Linatokea mara saba katika Maandiko Matakatiifu ya Agano la Kale, na linatumika kila mahali kwa maana hii hasa, na si nyingine yoyote (tazama Mwa. 24:43; Kutoka 2:8; Zab. 67:26, linganisha Kutoka 15:20–21; Wimbo Ulio Bora 1:2, linganisha Ufunuo 14:4; Wimbo Ulio Bora 6:7; Methali 30:19; Isa. 7:14)²⁰⁰. Wazee wa Kiyahudi sabini na wawili, wanaume waliobobea katika Sheria na wenye uzoefu, ambao, takriban miaka 250 kabla ya kuzaliwa kwa Kristo, Maandiko Matakatiifu katika Kigiriki, walitafsiri neno hili kama *παρθένος*, hivyo kushuhudia kwamba Wayahudi wote wa kale waliielewa 'alma' kumaanisha mahususi bikira, na si mwanamke yeyote kijana aliyeolewa, kama wazao wao wa baadaye wanavyotaka kulitafsiri²⁰¹. Onkelos, miongoeweza aliyeandika Tafsiri ya Kikaldayo ya Pentateuki muda mfupi kabla ya wakati wa P. X., anatumia mara kwa mara neno 'alma' kumaanisha bikira tu (tazama, kwa mfano, Targum yake juu ya Mwa. 24:16; Kumb. la Torati 22:11; 32:25), na hutoa ushahidi zaidi kwamba hivi ndivyo Wayahudi wa kale walivyofahamu neno hilo. Kimsingi, neno 'alma' linamaanisha 'aliyefichwa', kama binti wasichana wasiokuwa na mume tu walivyoweza kuitwa ipasavyo Mashariki, ambao, kulingana na desturi za eneo hilo, hawakuwa na ujasiri wa kujitokeza hadharani hadi kufunga ndoa zao, bali walibaki wamefichwa nyumbani kwa wazazi wao (2 Mkaabayo 3:19; 3 Mkaabayo 1:15)²⁰².

²⁰³Mfano wa unabii ambao tayari tunaufahamu unaonyesha kwamba Nabii, alipotoa unabii huu, alikusudia kuwaonyesha wanachama wa Nyumba ya Daudi ishara, na ishara ya ukubwa mkubwa sana (Isa. 7, 11 na 16), ambayo ingewahakikishia kwamba mpango wa wafalme wa Siria na Israeli wa kuanzisha nasaba mpya kwenye kiti cha enzi cha Daudi haungetimia. Kulingana na kusudi hili, Nabii si tu anakumbusha Masihi ambaye alipaswa kuzaliwa kutoka kwa nyumba ya Daudi—jambo ambalo Wayahudi walikuwa tayari wanalijua—bali anaongeza hili sifa nyingine, mpya kabisa kuhusu kuzaliwa kwa Masihi, sifa ambayo hadi wakati huo haikujulikana, ya ajabu na ya kustaajibisha, ambayo kwa hakika ingeweza kutumika kama ishara kwa waumini, na ishara kuu zaidi. Nabii anasema kwamba Masihi atatumika mimba na kuzaliwa na Bikira safi kabisa na asiye na doa, Alma, na kwa hivyo atatumika mimba na kuzaliwa kwa njia ya miujiza, isiyo ya kawaida. Lakini kwa nini, tunaweza kuuliza pamoja na walimu wa kale wa Kanisa, ishara hii kuu ingekuwa gani, kama Nabii angeonyesha hapa kwa Wayahudi kuzaliwa kwa kawaida kwa mtoto fulani; kama angekusema kwamba mke, kama Wayahudi wa kisasa wanavyoamini, na si bikira, angezaa mwana?

Inafaa kutambua, katika suala hili, kwamba Wayahudi wengi wa kale, ingawa kwa msingi wa mistari mingine katika Biblia, waliamini kwamba Masihi angezaliwa kwa namna ya kipekee, ya kimuujiza, bila baba, kutoka kwa Bikira²⁰⁴.

3) Utimizo wa unabii huu wa Isaya kumhusu Yesu Kristo ulitambuliwa mahususi na Mt. Mathayo Mwanzishaji, ambaye, baada ya kuongea tu kuhusu kutungwa kwake mimba bila baba katika tumbo la Bikira

²⁰⁰ Drach anaonyesha hili kwa undani kamili, akichunguza, mmoja baada ya mwingine, sehemu zote zilizotajwa na kulinganisha matumizi ya neno 'Alma' na maneno mengine mawili sanifu lakini si sawa kabisa: 'Naara' na 'Betula' (De l'harmonie entre l'église et la synagogue, vol. II, uk. 135–167. Paris, 1844).

²⁰¹ Hoja zao zote na upinzani dhidi ya hoja hizi vinapatikana katika kazi hiyo hiyo ya Drach (ukurasa wa 111–134).

²⁰² Mappingamizi mengine mengi dhidi ya kifungu kinachozingatiwa, yaliyotolewa na Wayahudi na wanarationalisti, yanapingwa na Drach huyu huyu (ibid., uk. 173–206).

²⁰³ *Irenaeus*, *Adversus Haereses*, III, 27, 7; *Tertullian*, *Adversus Judaeos*, sura ya 9, n.k.

²⁰⁴ Kwa mfano, Rabbi Moshe Gaddarshan, katika Midrash—mojawapo ya sehemu za Talmud—alinapofafanua maneno ya zaburi: '*Ukweli utachipuka kutoka duniani* (kwa Kiebrania: utainuka) *na haki itatazama kutoka mbinguni*' (Zab. 84:12), anaandika hivi: 'Rabbi Judah alisema: huyu ndiye Mwokozi wetu, atakayeinuka kutoka ardhini kwa tendo la moja kwa moja la Mungu, na kisha wote wawili (yaani ukweli na haki) wataungana pamoja. Lakini kwa nini inasema "ataibuka" na si "atazaliwa"? Kwa sababu *namna ya kuwepo Kwake* (wa Mwokozi) *haitakuwa kama kuzaliwa kwa viumbe wa duniani, bali tofauti kabisa nao kwa kila hali...*' Katika Midrash hiyo hiyo, katika kitabu cha Mwanzo sura ya 37, aya ya 22, inasimuliwa: 'Rabbi Berachiah alisema: Mungu Mtakatifu aliwaambia Waisraeli: "Mnaliapa Kwangu: *Tumeachwa yatima, hatuna baba*' (Lamentations 5:3); ilhali Mwokozi nitakayemwamsha kutoka katikati yenu *hatakuwa na baba*. Maana imeandikwa: Zekaria 6:12; Isaya 53:2; Zaburi 109:3...". Na katika sehemu ya tatu, kuhusu Mwanzo sura ya 41, aya ya 1, Midrash hiyo hiyo inathibitisha kwamba 'kama vile Kuanguka kulivyotokea kwa njia ya bikira, ndivyo Ukombozi utakavyotokea kwa njia ya bikira'. Sehemu nyingine za aina kama hii zimetajwa na Drach katika kazi yake: *De l'harmonie...*, j. II, uk. 37–50.

Maria Mtakatifu Sana, anaongeza mara moja: 'Haya yote yalitokea ili kutimiza yale ambayo Bwana alisema kupitia nabii, akisema: 'Tazama, huyu bikira atapata mimba na atazaa mtoto wa kiume, nao watampa jina lake Immanuel', ambalo linamaanisha 'Mungu pamoja nasi' (Mathayo 1:22–23). Na kila muumini anajua jinsi majina yote yaliyotolewa na Isaya kwa Mtoto huyo wa ajabu yanavyomhusu Yesu Kristo.

§ 84. Maandiko ya unabii kuhusu utu na utume wa Masihi

Kwa hili, Manabii walitabiri kwamba Masihi –

- a) atakuwa binadamu na Mungu;
- b) atakuwa Nabii ambaye atawafundisha watu sheria mpya;
- c) angekuwa Kuhani Mkuu ambaye angejitoa mwenyewe kuwa dhabihu kwa ajili ya dhambi za wanadamu;
- d) atakuwa Mfalme, lakini Mfalme wa ufalme wa kiroho, Israeli Mpya.

§ 85. A) Masihi ni mwanadamu na Mungu kwa pamoja

I. Manabii yote tuliyoyachunguza tayari—yanayozungumzia kabila atakalo toka, mahali pake pa kuzaliwa, na jinsi halisi ya kuzaliwa kwake kutoka kwa Bikira—yanaashiria waziwazi ubinadamu wa Masihi. Kwa hiyo, itakuwa ni kupitiliza kutoa hapa maneno mengine yoyote ya unabii ya aina hii.

II. Zifuatazo zinashuhudia uungu wa Masihi:

1) Ayah hizo katika Agano la Kale ambapo Masihi anaitwa waziwazi 'Yehova', jina ambalo, kwa ufahamu wa Wayahudi wote, ni la Mungu mmoja peke yake, na ambalo liliheshimiwa sana nao kiasi kwamba liliongezwa na kuhani mkuu mara moja tu kwa mwaka katika Siku ya Upatanisho. Tunapata aya za aina hii katika nabii Yereemia:

(a) *'Tazama, siku zinakuja, asema Bwana, nitakapomwinsimua Daudi mchi wa haki, na mfalme atatawala; atakuwa na hekima, na atatekeleza haki na usawa duniani; katika siku zake Yuda ataokolewa, na Israeli atakaa katika tumaini, na hili litakuwa jina lake, atakaloitwa: 'Bwana (Yehova) ndiye Mwenye Haki wetu' (Yer. 23:5–7), na –*

b) *'Siku zinakuja,' asema Bwana, 'nitakapotimiza neno jema ambayo nimetamka kuhusu nyumba ya Israeli na nyumba ya Yuda—katika siku zile na wakati ule nitamchimua mwana wa mfalme mwenye haki kwa ajili ya Daudi, naye ataweka haki na uadilifu duniani; katika siku zile Yuda ataokolewa, na Yerusalemu utakuwa na tumaini: na hili ndilo jina atakaloliitwa: 'Bwana (Yehova) ndiye Mwenye Haki wetu' (Yer. 33:14–16). Tayari tumeona (§ 81) ushahidi kwamba maandiko haya yote mawili yanamrejelea Masihi, na marabi wa Kiyahudi wenyewe yanalielewa hivi na si vinginevyo²⁰⁵.*

2) Mabara ambapo Masihi anaitwa *Adonai, Elohim* na majina yanayofanana, ambayo, ingawa si tena majina ya kipekee ya Mungu mmoja na wakati mwingine hutumika katika Maandiko kwa wafalme na malaika, bado, kwa kiasi kikubwa, ni majina ya Mungu. Haya ni pamoja na:

a) maneno ya Zaburi 44: *'Kiti chako cha enzi, Ee Mungu, ni cha milele na milele; fimbo ya haki ndiyo fimbo ya ufalme wako—Umechagua haki na kuchukua uovu; kwa hiyo Mungu, kwa mafuta ya furaha kuliko yale ya wenzako (aya 7 na 8)—maneno ambayo marabi wanakubaliana yote kuwa ni ya Masihi²⁰⁶:*

b) maneno ya Zaburi 109, pia yanayomhusishwa na Masihi²⁰⁷: *'Bwana akamwambia Bwana wangu: "Keti mkono wangu wa kuume"' (beti 1);*

²⁰⁵ Kwa mfano: 1) katika Baba Batra, mojawapo ya vitabu vya Talmud (fol. 79 vers.), imeandikwa: 'Rabbi Samuel, mwana wa Nagmenev, alisema kwa jina la Rabbi Voggan: Masihi anabeba jina la Mungu Mwenyewe; maana imeandikwa: "Na hili litakuwa jina lake, ambalo atasemekwa nalo: Bwana, Haki Yetu"' (Yer. 23:6); 2) katika Midrash Tehillim kuhusu Zaburi 21: 'Masiha anaitwa kwa jina la Mungu; maana imeandikwa: "Hili ndilo jina atakaloliitwa: *BWANA* ndiye haki yetu"' ; 3) katika Midrash Rabbah juu ya Lamentations (fol. 68, col. 2, Amsterdam ed.): 'Jina la Masihi-Mfalme ni nani? Rabbi Abba, mwana wa Kagan, alijibu: "Yehova ndilo jina lake"; maana imeandikwa: "Na hili ndilo jina atakaloitwa: *Yehova* Mwenye Haki wetu.'"

²⁰⁶ Tazama, miongoni mwa mambo mengine, tafsiri za zaburi hii na David Kimchi na Abben Ezra ibn Wegai.

²⁰⁷ Katika Midrash Tehillim kuhusu zaburi hii: 'Hali za Masihi-Mfalme na mafumbo yake yamewekwa katika maandishi ya Torati, Manabii na Apokrifika. Katika maandishi ya Apokrifika—kwa maana imeandikwa: *'Bwana akamwambia Bwana wangu: "Kaa mkono wangu wa kuume"' (Zab. 109:1), na zaidi: 'Bwana ameapa wala hatabadilisha nia yake: "Wewe ni kuhani milele, kwa jinsi ya Melkizedeki"' (beti ya 4). Katika tafsiri ya Moshe Gadashan juu ya Mwanzo sura ya 18, aya ya 1: 'Katika nyakati zijazo, Mungu Mtakatifu, atakayebarikiwa, atamweka Mfalme-Masihi mkono wake wa kulia—kwa maana imeandikwa: *'Bwana akamwambia Bwana wangu: 'Keti mkono wangu wa kulia.'"*' Rabbi Obadiah Seforno juu ya Zaburi 109: 'Mwandishi mtakatifu wa Zaburi aliandika zaburi hii alipokuwa akimtafakari Masihi, na akasema: *'Bwana akamwambia Bwana wangu: 'Keti mkono wangu wa kuume.'"*' Kwa aya nyingine nyingi, tazama Raymond Martin – *Pugio fidei*, par. III, distinct. III, c. II, pp. 641–660.*

c) maneno ya nabii Isaya: 'Tazama, bikira atachukua mimba na atazaa Mwana, naye atamwita jina lake Immanuel' (Isa. 7:14), na jina lake ataitwa Mshauri wa Ajabu, Mungu mwenyezi, Baba wa milele, Mkuu wa amani, Mwanamfalme wa Amani, Baba wa Enzi Zijazo (Isa. 9:6); pia: 'Sauti ya mtu akipaza kelele jangwani: "Wateni njia ya Bwana; sawasheni njia za Mungu wetu"' (Isa. 40:3); 'Tazama, Mungu wako, tazama, Bwana: Bwana anakuja kwa nguvu' (beti 10);

(d) maneno ya nabii Malakia: '*Na ghafla Bwana atakuja kwa hekalu lake...*' (Mal. 3:1) na kadhalika.

3) Mwisho, aya ambapo Masihi anaonyeshwa kama Mwana wa Mungu, aliyezaliwa kutoka milele. Hivyo, katika Zaburi 2, ambayo kanisa lote la Kiyahudi lilihusisha na Masihi²⁰⁸, Masihi anazungumzia nafsi yake: '*Bwana aliniambia: "Wewe ndiwe Mwanangu; leo nimekuzaa"*' (beti 7); katika Zaburi 109, ambayo pia yote inamhusu Kristo²⁰⁹, Mungu anamwambia Yeye: '*Nilikuzaza kabla ya alfajiri*' (beti ya 3); nabii Mika anashuhudia kumhusu Kristo kwamba *asili yake ni tangu mwanzo, tangu siku za kale* (Mika 5:2).

Injili inatutangazia muungano wa asili mbili—ya kibinadamu na ya kimungu—katika mtu wa Yesu Kristo, kulingana na unabii hizi zote.

§ 86. B) Masihi – nabii

Kuna mistari mingi katika vitabu vya Agano la Kale, hasa katika kitabu cha nabii Isaya, inayotabiri kwamba Masihi atakuwa Nabii na Nabii kwa mataifa yote, yaani, si kwa Wayahudi tu bali pia kwa Mataifa. Mifano ni ifuatayo:

'Katika siku za mwisho mlima wa Bwana utaanishwa, na nyumba ya Mungu juu ya kilele cha milima; utainuliwa juu ya vilima; na mataifa yote watakimbia huko, na watu wengi watakuja, nao watasema: 'Njoo, tupande mlima wa Bwana, tufike nyumbani kwa Mungu wa Yakobo; atatufundisha njia zake, nasi tutatembea katika mapito yake.' Kwa maana sheria itatoka Sayuni, neno la Bwana litatoka Yerusalemu; naye atawahukumu mataifa (Isaya 2:2–4). Aya hii ilitafsiriwa kwa kauli moja kuwa inamrejelea Masihi, sio tu na Wakristo bali pia na wafasiri wa kale wa Kiyahudi²¹⁰.

Naye (Mungu) akaniambia: 'Ni jambo kuu kwako kuitwa mtumishi wangu, kusimamisha kabila za Yakobo na kurejesha waliokuwa wametawanyika wa Israeli; nimekufanya agano kwa ajili ya watu, nuru kwa mataifa, uwe wokovu hata kwa ncha za dunia' (Isaya 49:6). Kwamba kifungu hiki pia kinamrejelea Masihi kunaonekana wazi kutokana na muktadha wa hotuba yenyewe na, zaidi ya hayo, kinathibitishwa na makubaliano ya waandishi wa Kikristo na Wayahudi wa kale²¹¹.

Maandiko yanayofanana ni pamoja na: Zaburi 2:7–12; Isaya 42:6 na 7; 52:10; 55:3–6; 61:1 na 12; na mengineyo. Kutokana na unabii hizi zote, Wayahudi wa kale kwa kweli walitarajia Masihi kuwa Mwalimu na Mwangaza si kwao tu bali kwa ulimwengu wote, kama inavyoonyeshwa, miongoni mwa mambo mengine, kutoka kwa maneno ya Simeoni Mpokeaji wa Mungu, ambaye alimwita Bwana Yesu '*mwangaza kwa ajili ya ufunuo kwa Mataifa*' (Luka 2:32).

Kuna pia maneno mengi ya unabii yanayosema kwamba Masihi-Nabii atatangaza sheria mpya kwa watu, badala ya kufanyia upya tu Sheria ya kale ya Musa, kama baadhi ya Wayahudi wa leo wanavyofundisha. Lakini hapa pia, inatosha kutoa mifano miwili tu ya maneno yaliyo wazi zaidi:

Ya kwanza inapatikana kwa Nabii Yereemia: '*Siku zinakuja, asema Bwana; na nitaweka agano jipya na nyumba ya Israeli na nyumba ya Yuda, si kama agano nililoweka na baba zao siku nilipowashika mkono ili kuwatoa nchi ya Misri; maana hawakudumu waaminifu kwa agano langu, nami nikawaacha, asema Bwana. Maana huu ndiye agano nitakalofanya na nyumba ya Israeli: siku zile, asema Bwana, nitaweka sheria zangu ndani ya akili zao, na kuandika katika mioyo yao; nami nitakuwa Mungu wao, nao watakuwa watu wangu. Na hakuna atakayemfundisha jirani yake, wala ndugu yake, akisema, 'Mtambue Bwana'; kwa maana wote watanitambua, kuanzia mdogo wao hata mkubwa wao; kwa maana nitawafadhili uovu wao, na sitakumbuka dhambi zao tena'* (Yer. 31:31–35). Ni wazi kwamba kifungu hiki, kwa namna fulani, kimeelekezwa kimakusudi dhidi ya maoni ya uongo ya Wayahudi. Nabii anazungumza kwa maneno ya hakika kabisa si kuhusu upya wa Agano la Kale lililotolewa kupitia Musa, bali kuhusu Agano Jipya, tofauti na lile la Musa: '*Nitaweka agano jipya na nyumba ya Israeli na nyumba ya Yuda, si kama agano nililoweka na baba zao siku*

²⁰⁸ Talmud. Tractate *Sukkah*, fol. 52. Zohar, on Numbers, fol. 94, col. 376; Midrash Rabbah on Genesis 15:2. Midrash Tehillim and Midrash Valkut on Psalm 2.

²⁰⁹ Tazama dokezo 207 hapo juu.

²¹⁰ Huet.—Demonstr. Evangel, proposit. VII, n. 15.

²¹¹ Hapo hapo. Linganisha *Justin*, Mazungumzo na Trypho, sura ya 121.

nilipowashika mkononi ili kuwatoa katika nchi ya Misri. Mtume Paulo alielezea kifungu hiki kwa maana hii hasa (Ebr. 8:6–13), na Wababa Wastakini wengi na walimu wa Kanisa walifuata tafsiri yake²¹².

Tunapata kifungu cha pili katika nabii Malakia: *'Milango itafungwa mbele yenu, wala hamtawasha moto madhabahuni mwangu; kwa maana sijaona kupendeza kwenu, asema Bwana Mwenyezi, wala sitapokea dhabihu mkononi mwenu. Kwa maana tangu mapambazuko ya jua hadi machweo yake, jina langu ni kuu miongoni mwa mataifa, na mahali popote uvumba hutolewa kwa jina langu, na dhabihu safi; maana jina langu ni kuu miongoni mwa mataifa, asema Bwana wa Majeshi* (Mal. 1:11). Hapa, pia, unabii umeelezwa kwa maneno yaliyo wazi kabisa, kwa upande mmoja, ufutaji na kukataliwa kwa dhabihu za Agano la Kale na Mungu na, kwa hivyo, sheria ya ibada ya Musa, ambayo kwa mujibu wake dhabihu hizo zilitolewa Yerusalemu pekee; na, kwa upande mwingine, kuanzishwa kwa Dhabihu mpya, safi kabisa, ambayo itatolewa katika nchi zote za ulimwengu, kwa kawaida kwa mujibu wa roho ya Sheria Mpya, ambayo ingechukua nafasi ya ile ya Musa. Wakati huo huo, wachungaji wengi maarufu wa Kanisa la awali walitumia pia andiko hili dhidi ya Wayahudi, wakiwathibitishia kwamba mfumo wao wa sheria ulipaswa kupisha neema iliyokuja kupitia Kristo²¹³.

Kristo, Mwokozi, kwa kweli alikuwa Nabii kwa maana iliyotabiriwa na Manabii kumhusu Masihi, na Alitoa sheria mpya kwa ulimwengu wote.

§ 87. C) Masihi – Kuhani Mkuu

1) Kwamba Masihi angekuwa Kuhani Mkuu, au Kuhani, umetabiriwa waziwazi katika aya ya 4 ya Zaburi 109: 'Bwana ameapa, wala hatabadilisha nia yake: "Wewe ni kuhani milele, kwa mpangilio wa Melkizedeki.'" Mbali na ukweli kwamba zaburi hii nzima, kama tulivyooona²¹⁴, inamhusu Masihi, maudhui halisi ya kifungu kilichonukuliwa na uhusiano wake na maandishi yaliyotangulia vinatushawishi kabisa kwamba haiwezi kumhusishwa na mtu mwingine yeyote isipokuwa Masihi. Mtu anayezungumziwa hapa anaitwa

a) kuhani milele – jambo ambalo haliwezi kusemwa kuhusu binadamu yeyote;

b) kuhani kulingana na utaratibu wa Melkizedeki, ilhali makuhani wote wa Kiyahudi walikuwa wa utaratibu wa Aroni, na hakuna rekodi yoyote ya makuhani wa utaratibu wa Melkizedeki katika nyakati za kale;

c) anaitwa hata Bwana wa Daudi, na zaidi ya hayo, yule ambaye Yehova mwenyewe alimwambia: 'Keti mkono wangu wa kuume' (aya 1).

Na kwamba Kuhani huyu wa kipekee, wa mpangilio wa Melkizedeki, atamtotea Mungu dhabihu ya kipekee kwa ajili ya dhambi za wanadamu—si kwa namna ya makuhani wa Agano la Kale wa mpangilio wa Aroni, bali hasa kwa kujitoe Yeye mwenyewe kama dhabihu—ni dhahiri:

a) kutoka kwa maneno ya unabii wa Danieli: 'Baada ya wiki sitini na mbili, aliyepakwa mafuta atakatiliwa, na hakutakuwa na hukumu juu yake', yaani, Masihi atauliwa, na si kwa ajili yake mwenyewe (Dan. 9:26); na –

b) kwa uwazi zaidi na kwa undani zaidi kutoka sura ya 53 ya Nabii Isaya, ambapo tunasoma: 'Ee Bwana, ni nani amewamini yale tuliyoyasikia? Na mkono wa Bwana umefunuliwa kwa nani?' tukamtangaza kuwa mtoto mbele zake, kama mzizi katika nchi kame; hakuwa na umbo wala heshima; na tulipomwona, hakukuwa na uzuri wala mvuto ndani yake; bali mwonekano wake ulidharauliwa, naye alidunishwa zaidi ya mwana yeyote wa binadamu: mtu wa huzuni, na aliyejua maumivu, kama mtu ambaye watu humgeukia kinyume away; uso wake ulikuwa umeharibika sana hata akadharauliwa, nasi hatukumtendea haki. Anabeba dhambi zetu na kuteseka kwa ajili yetu; lakini sisi tulimwona kama aliyepata pigo, aliyepigwa chini na Mungu, na aliyeteswa. Hata hivyo, alijeruhiwa kwa makosa yetu, aliteswa kwa maovu yetu; adhabu iliyotuletea amani ilikuwa juu yake, na kwa majeraha yake tumepona. Sote tumepotea kama kondoo; kila mmoja wetu amegeukia njia yake mwenyewe; na Bwana amemwekea juu yake uasi wa sisi sote. Hata aliteswa, naye hakufungua kinywa chake; kama kondoo anayepolekwa machinjononi, na kama mwana-kondoo mbele ya mchunaji wake ananyamaza, ndivyo hakufungua kinywa chake. Katika unyenyekevu wake hukumu iliondolewa; na ni nani

²¹² *Krisostomu*, Kuhusu Toba, Mahubiri VI, n. 4; *Ambrozi*, Waraka XLIV kwa Horentius, n. 15; *Laktanti*, Taasisi za Kimungu IV, sura ya 20.

²¹³ *Justin*, Mazungumzo na Trypho, sura ya 41; *Chrysostom*, Dhidi ya Wayahudi, sura ya V, n. 12; *Jerome*, Epist. ad Pavlianam I de studio script.; *Augustine*, De civitate Dei XVIII, sura ya 35, n. 3.

²¹⁴ Tazama dokezo 207 hapo juu.

aweze kusimulia juu ya uzao wake? Kwa maana uhai wake uliondolewa duniani; kwa ajili ya maasi ya watu wangu alipelekwa kufa (Isaya 53:1–10). Aya hii ina mfanano wa kushangaza sana na hadithi ya mateso ya Bwana wetu kiasi kwamba, kwa maneno ya waandishi Wakristo, ilitungiwa na Nabii kana kwamba akiwa msalabani kwa Yeye Mwenye Mateso wa Kimungu. Na Wayahudi wa kale wenyewe waliitumia aya hii kumhusu Masihi. 'Jina la Masihi ni nani?' inauliza Talmud, na inajibu: 'aliyeteswa', kama ilivyoandikwa: 'Alibeba dhambi zetu na akateseka kwa ajili yetu' (Isaya 53:4)²¹⁵. 'Masihi huchukua juu Yake,' inasemekana katika sehemu nyingine ya Talmud, 'mateso na dhiki zote kwa ajili ya dhambi za Waisraeli. Kama asingechukua mateso haya juu Yake, hakuna mwanadamu duniani ambaye angeweza kustahimili adhabu zinazofuata bila kuepukika ukiukaji wa sheria. Wakati Waisraeli waliishi katika nchi yao, waliepuka mateso na majanga yote kupitia dhabihu; lakini baadaye, Masihi Mwenyewe huondoa majanga haya, kama ilivyoandikwa: 'Alijeruhiwa kwa makosa yetu, Aliteswa kwa maovu yetu; adhabu iliyotuletea amani ilikuwa juu Yake' (Isaya 53:5)"²¹⁶.

Mtume Paulo aliweka wazi kwa undani mkubwa, katika sehemu nyingi za barua zake, jinsi unabii hizi zote zilivyotimizwa katika Yesu Kristo (Waebrania, sura 7, 8, 9, n.k.).

§ 88. D) Masihi – Mfalme

1) Kwamba Masihi, kulingana na unabii wa Manabii, angekuwa Mfalme—hii tayari tumeiona tulipokuwa tukichunguza unabii kuhusu asili yake kutoka nyumbani kwa Daudi na mahali pa kuzaliwa kwake, kama vile:

(a) unabii wa Nathani: *'Ufalme wake (wa Masihi) utadumu milele mbele yangu, na kiti chake cha enzi kitathibitishwa milele' (2 Wafalme 7:16);*

b) unabii wa Isaya: *'Siku hiyo Mzizi wa Yese atasimama kuwa bendera kwa mataifa; mataifa yatautafuta, na pumziko lake litakuwa la utukufu' (Isaya 11:10);*

c) unabii wa Yereimia: *'Tazama, siku zinakuja, asema Bwana, nitakapomwinsha Daudi mchi wa haki, naye atatawala kama Mfalme na kutenda kwa hekima, na atatekeleza haki na usawa duniani; katika siku zake Yuda ataokolewa, na Israeli atakaa kwa amani, na hili litakuwa jina lake, atakaloitwa: 'Bwana ni Haki Yetu' (Yer. 23:5–6);*

(d) unabii wa Mika: *'Nawe, Bethlehemu Efrata, ingawa ukiwa mdogo kati ya makabila ya Yuda, kutoka kwako atatoka kwa ajili yangu Yeye aliye Mtawala wa Israeli; ambaye asili yake ni tangu zamani, tangu enzi za kale' (Mika 5:2).* Kwenye hili mtu anaweza kuongeza mistari mingine mingi, kwa mfano: Zab. 2:3, 8; 44:4, 8; 71:8–11; Isa. 60:6; 61:5.

2) Ni dhahiri vivyo hivyo kwamba Masihi, kulingana na unabii wa Manabii, atakuwa mfalme kwa maana ya kiroho, Mfalme wa ufalme wa maadili, na si mfalme fulani wa kidunia au mshindi mashuhuri, kama Wayahudi walio potea wanavyoota, ambaye inadaiwa atawatawala mataifa mengine yote chini ya utawala wao.

a) Hili linatokana moja kwa moja na maana ya unabii huo ambao tayari tumeuchunguza, unaosema kwamba Masihi hatakuwa mwanadamu tu, bali pia Mungu wa kweli; kwamba atatokea duniani kwa kusudi la kuwalingania wanadamu sheria mpya, mafundisho mapya ya imani, na kulitangaza si kwa Wayahudi tu, bali pia kwa Mataifa; Pia atakuja kujitoa dhabihu kwa ajili ya dhambi za wanadamu: jinsi dhana ya Masihi kama Mfalme wa kiroho inavyopatana na mafundisho haya yote, na jinsi, kinyume chake, ndoto zote za Wayahudi

²¹⁵ Treatise ya Talmudi, Talmud ya Babeli, sehemu ya Chelek.

²¹⁶ Jalkut Chādach, fol. 154, kol. 4, namba 29, Kichwa Nechamoth. Kuna mistari mingine mingi inayofanana katika Talmud (tazama apud Raym. Martinum, *Pugio fidei...*, par. III, distinct. III, cap. 16). Hatuwezi kushindwa kutaja hapa mmoja mwingine wao, wa kipekee kabisa: 'Bwana Mtakatifu na Aliye Barikiwa,' inasemekana katika Midrash ya Rabbi Moshe Gaddarshan juu ya Mwanzo 1:1, 'aliingia katika masharti yafuatayo na Masihi, akimwambia: "Masihi, Mwenye haki wangu! Dhambi za wanadamu zitaweka nira nzito juu yako; macho yako hayatauona mwanga, masikio yako yatasikia matukano ya kutisha, kinywa chako kitadhikia uchungu, ulimi wako utagandamiza koo lako..., na roho yako itachoka kwa huzuni na vilio. Je, unakubaliana na haya yote? Ikiwa utakubali mateso haya yote juu yako: sawa sana; lakini kama sivyo: basi mimi, kwa wakati huu hasa, nitawaharibu wanadamu—wenye dhambi.' Kwa hili Masihi alijibu: 'Bwana wa ulimwengu! Ninajichukulia kwa furaha mateso haya yote, kwa sharti moja tu kwamba Wewe, katika siku zangu, uwasimamishe wafu, kuanzia mtu wa kwanza, Adamu, hadi leo, na uwaokoe si wao tu, bali pia wote ambao umeamua kuumba na bado hujaumba.' Kwa hili, Mungu mtakatifu na aliye barikiwa akasema: 'Ndio, nakubali.' Wakati huo huo, Kristo alijitwika kwa furaha mateso haya yote, kama ilivyoandikwa: *'Aliteswa, lakini hakufungua kinywa chake; kama kondoo anayepolekwa kuchinjwa, na kadhalika' (Isaya 53:7 na kuendelea).*

kuhusu Masihi kama mfalme wa kidunia, mwanajeshi ambaye atamwaga damu nyingi ya wanadamu ili kuwaweka mataifa mengine yote chini ya utawala wao, zinavyokinzana nazo!

b) Hili pia linaungwa mkono na ahadi za kale za Mungu kwamba Masihi atakuwa *tumaini* si tu la Wayahudi bali pia la Mataifa (Mwa. 49:10; Hagai 2:8), kwamba mataifa yote ya dunia yatabarikiwa kupitia kwake (Mwanzo 22:18), na kwamba mataifa yote yamtukuze (Zaburi 71:17). Ahadi zote kama hizi zinaeleweka tunapomwona Masihi kama Mfalme wa kiroho ambaye, kutoka kwa watu wote—Wayahudi na Watu wa Mataifa—ataanzisha ufalme mmoja uliobarikiwa; ambaye atawapa wote sheria mpya na kamilifu kabisa za imani na maadili; ambaye atashusha wingi wa nguvu za kiroho; na ambaye ataongoza wafuasi wake kwa njia zote kufikia ufalme wa utukufu. Lakini ahadi hizi zinawezaje kupatanishwa na wazo la Masihi-mashujaa, ambaye labda atalazimika kuangamiza mamilioni na mamilioni ya watu huku akiwaweka chini ya utawala wake, na hatimaye kuwaweka mataifa yote chini ya nira ya milele ya Wayahudi! Basi, kwa maana gani atakuwa chanzo cha baraka kwa mataifa yote? Kwa sababu gani, basi, makabila yote ya dunia yatamsifu?

(c) Hatimaye, hili linathibitishwa na unabii mwingi unaomtabiri Masihi kama Mfalme wa amani na upole, aliyekusudiwa kuanzisha amani kila mahali kati ya Wayahudi na Mataifa na kuanzisha ufalme ufalme wa upendo na utulivu wa ulimwengu, ambapo mbwa mwitu atakaa pamoja na kondoo, ambapo hata panga za vita zitapondwa kuwa zana za kilimo, kwa kuwa hazitahitajika kabisa, na hakuna mtu atakayejifunza sanaa ya vita. *'Furahi sana, Ewe binti Sioni,'* anapaza sauti mmoja wa Manabii katika tukio hili; *'tangaza, Ewe binti Yerusalemu: 'Tazama, Mfalme wako anakuja kwako, mwenye haki na mshindi, mnyenyekevu na anayeendesha punda, ndama wa punda'—na atatokomezwa magari ya vita ya Efraimu na farasi wa Yerusalemu; atatokomezwa upinde wa vita, jeshi na amani ya mataifa; na atatawala kutoka bahari hadi bahari, na kutoka mito hadi ncha za dunia (Zek. 9:9-10). 'Katika siku zake,'* asema Nabii mwingine kumhusu Masihi, *'haki itang'aa, na amani tele, hata mwezi hautakuwapo tena; naye atatawala kutoka bahari hadi bahari, na kutoka mito hadi ncha za dunia' (Zab. 71:7-8). Ndivyo itakavyokuwa, anaendelea nabii wa tatu, atafungwa kiunoni kwa haki, na kujifungwa kwa uaminifu kando ya mapaja yake; na mbwa mwitu na kondoo watachunga pamoja, na dubu atalala pamoja na mwana-kondoo; na ndama na ng'ombe dume mchanga na simba watachunga pamoja; na mtoto mchanga ataongoza; na ng'ombe na dubu watachunga pamoja, na watoto wao watacheza pamoja; na simba atakula nyasi kama ng'ombe; na mtoto mchanga atamuongoza; na mtoto mdogo ataweka mkono wake juu ya shimo la nyoka, na juu ya kiota cha vijana wa nyoka; wala hawatadhuru wala kuharibu (Isaya 11:5-8). Tazama pia: Isa. 9:6 na 7; 52:7 na 10; Eze. 34:23-26; Mika 4:3 na 4; Nah. 1:15, n.k.).*

3) Jinsi unabii hizi zote zilivyotimizwa katika Yesu Kristo—Yeye Mwenyewe alieleza (Mathayo 4:17; Yohana 6:15; 18:36 na 37, n.k.).

§ 89. Utabiri kuhusu mazingira mbalimbali ya maisha ya Masihi.

Baada ya kubainisha wakati wa kuja kwa Masihi, na kutabiri ni nani, wapi na vipi angezaliwa, jinsi alivyo kwa tabia, sifa alizokuwa nazo na huduma yake ingehusisha nini, Manabii walitabiri, kwa undani wa kushangaza, mazingira yote ya maisha Yake, kiasi kwamba, kwa msingi wa unabii pekee, mtu angeweza kuandika simulizi kamili la Injili. Walitabiri, kwa mfano:

(a) kwamba Masihi angekuwa na mtangulizi: *'Tazama, nitamtuma mjumbe wangu, naye atatayarisha njia mbele yangu' (Malaki 3:1); 'Sauti ya mtu akilia jangwani: 'Mwondoeeni njia ya Bwana; mnyosheni njia za Mungu wetu'—bonde zote zitajazwa, na kila mlima na kilima vitanyoshwa; na vipinde vitanyoshwa, na njia zenye mabonde zitanyoshwa; na utukufu wa Bwana utadhihirishwa, na kila mwili utaona wokovu wa Mungu, kama Bwana alivyosema' (Isaya 40:3-5; taz. Mathayo 3:1 na kuendelea; 11:7 na 10);*

b) kwamba Wamagusi, wafalme wa Mashariki, watamletea zawadi na kumwabudu: wafalme wa Uajemi na visiwa wataleta zawadi, wafalme wa Uarabia na Sheba watatoa zawadi; na wafalme wote wa dunia watamwabudu (Zab. 71, 10-11; taz. Isaya 60:6);

c) kwamba Roho Mtakatifu atamshuka: *'Chipukizi kitatoka katika shina la Yese, na tawi litamchea kutoka mizizi yake; na Roho wa Bwana atapumzika juu yake—Roho wa hekima na ufahamu, Roho wa ushauri na nguvu, Roho wa maarifa na hofu ya Bwana: na Roho wa hofu ya Bwana atamjaza' (Isaya 11, 1-3; linganisha Isa. 42:1 na zilizofuata 61:1 na zilizofuata);*

(d) kwamba Atanzisha utume Wake huko Galilaya, ndani ya mipaka ya Zebuluni na Naftali: *'Kunywa hili kwanza; harakisha, ee nchi ya Zebuluni, na nchi ya Naftali, na wote wanaoishi kando ya bahari, na eneo lote la Yordani, Galilea ya mataifa—watu waliokaa gizani wameona nuru kuu; juu ya wale waliotoka katika nchi na kivuli cha mauti, nuru imepambazuka (Isa. 9:1-2; taz. Math. 4:12-17);*

(d) kwamba angehubiri sana kwa masimulizi: 'Nitainua kinywa changu kwa masimulizi; Nitatoa mambo yaliyofichwa tangu enzi za kale' (Zab. 77:2; taz. Mathayo 13:3–10 na 13–16);

f) kwamba angefanya miujiza, kuwapa uoni vipofu, usikivu viziwi, kuponya magonjwa ya kila aina, na kuwafufua wafu: 'Nyenzeni mikono myembamba, na kuyaimarisha magoti yaliyodhoofika; timini moyo, ninyi wenye moyo mnyonge; timini nguvu, msio gope: kwa maana Mungu wetu atatoa hukumu, naye atakuja kutuokoa—ndipo macho ya vipofu yatafunguliwa, na masikio ya viziwi yatasikia; ndipo kiwete ataruka kama paa, na ulimi wa kimya utatoa kilio cha furaha (Isa. 35:3–6); waliokufa watafufuka, na wale walio katika makaburi wataamka (Isaya 26:19);

(g) kwamba angeingia Yerusalemu kwa unyenyekevu akiwa amepanda punda mchanga: 'Furahia sana, Ee binti Sioni; panda sauti, Ee binti Yerusalemu: tazama, Mfalme wako anakuja kwako, mwenye haki na mwenye kuokoa; Yeye ni mnyenyekevu, amepanda punda, punda mchanga' (Zekaria 9:9);

h) kwamba atasalitiwa na mmoja wa wanafunzi wake: 'Mtu wangu wa amani, ambaye nilimwamini, aliyekula mkate wangu, ameninua mtego dhidi yangu' (Zab. 40:10); na kwamba atasalitiwa kwa vipande thelathini vya fedha hasa: 'Nami nikawaambia: 'Ikiwa ni sawa machoni pako, nipatie mshahara wangu; la sivyo, kataa.' Nami wakaweka mshahara wangu vipande thelathini vya fedha," asema Bwana kwangu: "Zitupe kwenye tanuru uone kama zimejaribiwa; maana kwa njia ile ile mimi nilijaribiwa nao, nami nikakubali vipande vile thelathini vya fedha" (Zekaria 11, 12–13);

na) kwamba mashahidi wengi wa uongo wangeinuka dhidi Yake: 'Mashahidi wasio haki wameninuka dhidi yangu; ingawa sikujua lolote, walinihoji—walinipa majibu ya udanganyifu na uharibifu wa roho yangu' (Zaburi 34, 11–12); 'Adui zangu hunong'ona dhidi yangu; wanapanga uovu dhidi yangu: wameniadikia mashtaka ya hila' (Zaburi 40:8–9); Atapitia dhihaka na unyanyapaa: 'Mimi ni mdudu, wala si mwanadamu, ninadharauwa na watu, na kuwekwa chini ya miguu yao' (Zaburi 21:7); kwa kupigwa na kutukwa mate: 'Nilitoa mgongo wangu kwa wale wakanipiga, na mashavu yangu kwa wale wakanikamua ndevu; sikuficha uso wangu mbali na mate' (Isaya 50:6);

i) kwamba Yeye atahukumiwa kifo: 'Wataweka mikono juu ya nafsi ya mwenye haki, na kuhukumu damu ya wasio na hatia' (Zab. 93:21); 'Watampiga msumari mikono Yake, na miguu Yake, na ubavu Wake: wamenipiga misumari mikono yangu na miguu yangu' (Zab. 21:17); nao wataangalia yule waliyempiga kwa mkuki (Zek. 12:10); kwamba wapita njia wamdhihaki: wote wanaoniona hunidhihaki; hunitukana kwa midomo yao na kunitikisa vichwa vyao: 'Na ategemee Bwana; na amwokoe, na amwokole, maana anapendezwa naye' (Zab. 21:8–9); kwamba watagawanya nguo zake kwa droo: wamegawanya nguo zangu miongoni mwao, na kuweka droo kwa ajili ya vazi langu (Zab. 21:19); watampa siki iliyochanganywa na mdalasini ili kumzima kiu yake: 'Waweka mdalasini katika chakula changu, na kunipa siki kunywa nikiwa na kiu' (Zaburi 68:22);

k) kwamba Yeye, katika mateso Yake yote, atakuwa mnyenyekevu na mpole: 'Lakini alipodhulumiwa, hakufungua kinywa Chake' (Isaya 53:7); Atawaombea adui Zake: 'Ee Mungu, usifanye kimya sifa zangu; maana midomo ya waovu na midomo ya wadanganyifu imenifungulia; wamenizungumzia kwa ulimi wa uongo na kunilaani kwa maneno ya chuki; wamenipigana bila sababu—badala ya kunipenda, wamenitusi, lakini mimi nilipiga maombi' (Zaburi 108:1–5); na kwamba, anapokuwa anakaribia kufa, atamwomba Baba yake kwa sauti: 'Kwa sauti yangu niliomba BWANA; kwa sauti yangu niliomba BWANA—nitatiririsha sala yangu mbele yake; nitamwonyesha huzuni yangu: roho yangu inapokaribia kuondoka ndani yangu (Zaburi 141:2–4), na kisha jua litatiwa giza na misingi ya dunia itatikiswa: 'Ndivyo itakavyokuwa siku hiyo,' asema Bwana Mungu, 'jua litaanguka adhuhuri, na giza litakuja juu ya nchi wakati wa mchana' (Amosi 8:9); 'Nitayatikisa tena mbingu na nchi, bahari na nchi kavu, na nitayatikisa mataifa yote' (Hagai 2:7);

(l) kwamba, baada ya kifo Chake, atashuka hadi kuzimu: Hautaacha roho yangu katika kuzimu, wala hautamruhusu Mtakatifu wako kuona uozo (Zaburi 15:10; taz. Matendo 2:29–31);

m) kwamba Atainuka tena: 'Umenionyesha taabu kuu na za kutisha; lakini nilipopatikana, ulinifufua, na kunitoa kutoka vilindini vya dunia' (Zab. 70:20; taz. 48:16; 3:6),—na hasa siku ya tatu: 'Atatuponya baada ya siku mbili; siku ya tatu tutainuka, nasi tuishi mbele zake; nasi tujue: twende nyuma ya Bwana' (Hosea 6:2);

n) kwamba, baadaye, Yeye atapanda mbinguni na kuketi mkono wa kuume wa Mungu Baba: 'Ume panda juu, umewateka mateka' (Zaburi 68:19; taz. Waefeso 4:8–10); 'Bwana akamwambia Bwana wangu: "Keti mkono wangu wa kuume, hata nitakapoweka adui zako kuwa kigodoro cha miguu yako"' (Zaburi 109:1; taz. Matendo 2:34);

o) kwamba, hatimaye, atamtuma Roho Mtakatifu duniani kwa nafasi yake: 'Na itakuwa kwamba baadaye, nitamwaga Roho wangu juu ya kila mwili; na wana wenu wata unabii, na wazee wenu wataota ndoto, na vijana wenu wataona maono' (Yoeli 2:28; taz. Matendo 2:17).

§ 90. Hitimisho la jumla kutokana na yaliyotangulia na mpito kwa yajayo

Matokeo makuu matatu yanatokana na uchunguzi wetu wa imani ya kabla ya sheria. La kwanza na la haraka zaidi ni kwamba imani hii ina alama isiyofutika ya asili ya kimungu na kwa hivyo, bila shaka, ni ufunuo wa kiungu. Ya pili ni kwamba ufunuo huu ulikuwa wa maandalizi tu, si wa mwisho, na kwa hivyo ulitolewa kwa muda tu, na ulipaswa kupisha mwingine, ulio kamilifu zaidi. Wazo hili linaonekana wazi kutoka kwa mafundisho yenyewe ya imani ya kabla ya Ukristo, ambapo kanuni kuu ilikuwa kuja kwa Masihi; kutoka kwa mfumo mzima wa sherehe, ambao, kwa maana halisi, ulikuwa tu kivuli cha mambo mema yajayo, na si uhalisia wenyewe (Ebr. 10:1); na hasa kutoka kwa unabii nyingi ambazo zilitabiri kwamba Masihi angejitokeza kama nabii na kutangaza sheria mpya kwa watu—bila shaka badala ya Sheria ya Kale iliyotolewa kupitia Musa—na angeitangaza si kwa Wayahudi tu bali pia kwa Mataifa; Angeonekana kama Kuhani Mkuu na kuanzisha Dhabihu mpya, safi kabisa, itakayotolewa kila mahali, na hivyo kuondoa dhabihu zote za Agano la Kale, ambazo zilitolewa Yerusalemu pekee; Atatokea kama Mfalme na kuanzisha ufalme mmoja wa kiroho duniani unaojumuishwa watu wote, Wayahudi na Watu wa Mataifa, hivyo basi kuondoa muundo tofauti wa kisiasa uliowatenganisha hao wa kwanza na hao wa pili. Hatimaye, matokeo ya tatu ni kwamba huyu Masihi-Nabii, Kuhani Mkuu na Mfalme, aliyetabiriwa na Manabii wa Agano la Kale, si mwingine bali ni Bwana wetu Yesu Kristo: kwani, kama tulivyoona, unabii wote wa Agano la Kale unaomhusu Masihi ulitimia ndani Yake kwa usahihi wa hali ya juu—na, kwa hivyo, ufunuo huu mkamilifu zaidi, ambao Agano la Kale lilikuwa maandalizi tu yake, ni ufunuo wa Agano Jipya ulioletwa duniani na Kristo Mwokozi.

Lakini, ili kuthibitisha na kuelezea ukweli huu wa mwisho kwa undani zaidi, hebu tugeukie ufunuo wa Agano Jipya wenyewe.

II. Kuhusu Asili ya Kimungu ya Ufunuo wa Agano Jipya

A. Alama za Ndani za Uungu wa Ufunuo wa Agano Jipya

§ 91. Mtazamo wa Nadharia ya Imani

I. Kiini cha mafundisho ya imani katika Agano Jipya ni kile kile kinachopatikana katika Agano la Kale; ila katika Agano Jipya kinafunuliwa kwa uwazi, ukamilifu na ukamilifu mkubwa zaidi (tazama §50).

1) Mungu, kama ufunuo wa Agano Jipya unavyofundisha, ni Roho mkuu na mkamilifu zaidi (1 Tim. 6:13–16; Math. 5:48; Yoh. 4:24; 2 Kor. 3:17), Roho kwa haki yake mwenyewe (Yoh. 5:26; Matendo 17:25), wa milele (1 Tim. 1:17), aliye kila mahali (Matendo 17:26–28), asiyebadilika (Yakobo 1:17); Roho aliye mjuzi wa yote (Ebr. 4:13), Roho mwenye hekima yote (1 Kor. 2:7; 1 Tim. 1:17), Roho ambaye ni huru kabisa (Efe. 1:11), Roho mwenyezi (Mathayo 19:26); Roho mtakatifu sana (1 Petro 1:13–16), Roho mwenye haki sana (1 Petro 1:17; Rom. 2:11), mwema kabisa (Yak. 1:17; Math. 19:17), wa kweli kabisa na mwaminifu (Yoh. 17:17; Ebr. 6:18). Roho huyu mkamilifu kabisa ni mmoja kwa kiini (Marko 12:29; 1 Kor. 8:4), lakini ni Utatu katika Utu (Mathayo 28:19): Baba (Yohana 17:3), Mwana (Yohana, sura ya 1) na Roho Mtakatifu (Luka 3:22 na kadhalika),—Baba, ambaye tangu milele zote amzaa Mwana kutoka kwa kiini chake na kumtoa Roho Mtakatifu; Mwana, aliyezaliwa na Baba tangu milele zote na mwenye kiini kimoja naye; Roho Mtakatifu, anayetoka kwa Baba tangu milele yote, mwenye kiini kimoja na Baba na Mwana (Yohana 3:16; 5:17 na 18; 15:26; 17:5, n.k.). Kwa uhusiano na viumbe wengine: Mungu huyu wa Utatu ndiye Muumba wa ulimwengu, aliyeumba vitu vyote kutokana na kutokuwepo, mbinguni na duniani, vinavyoonekana na visivyoonekana (Kol. 1:16; ling. Ebr. 16:3); Yeye ndiye Mlezi anayetegemeza ulimwengu wote kwa neno la nguvu zake (Ebr. 1:3), ambaye huumba malaika wake kuwa roho na watumishi wake kuwa miale ya moto (-7), huku malaika ambao hawakudumisha cheo chao cha haki akiwaweka katika minyororo ya milele kwa ajili ya hukumu ya siku kuu (Yuda 6),—Muumba, anayewalea viumbe vyake vyote kama baba anavyofanya, akiwapa wote uhai na pumzi na kila kitu (Matendo 17:25), ambaye Yeye mwenyewe huwavika hata maua ya porini na huwalisha hata ndege wa angani (Mathayo 6:26–29); na Yeye huwajali wanadamu kwa upendo wa pekee,

hata nywele za kichwa cha mtu hazianguki bila mapenzi ya Baba wa mbinguni (Luka 12:7), na malaika wenyewe ni roho watumishi, waliotumwa kuwatumikia wale watakaorithi wokovu (Waebrania 1:14).

Ukristo hutoa mafundisho mawili kuhusu mwanadamu. Moja inadai kwamba kiumbe hiki cha kimungu (Efe. 4:24; Kol. 3:10) kiko katika hali ya Kuanguka—kwamba kupitia mtu mmoja dhambi iliingia ulimwenguni, na kwa dhambi, mauti, na hivyo mauti ikawajia wanadamu wote, kwa maana wote wamefanya dhambi (Rum. 5:12); kwamba, kutokana na hayo, sisi sote kwa asili ni watoto wa ghadhabu ya Mungu (Efe. 2:3), sisi sote tumekufa katika makosa yetu (Efe. 2:1), na kama vile nuru haiwezi kuwa na ushirika na giza (Efe. 5:8; 2 Kor. 6:14, 15), ukweli na uongo (Yohana 8:44, 45), au uzima na kifo (Rum. 6:26); na kwamba, kwa hiyo, tunahitaji Mwenzi (Matendo 4:11–12). Picha nyingine inaonyesha mtu katika hali ya urejesho, na inasema kwamba mara tu wanapoamini Kristo Mwokozi na kubatizwa (Marko 16:16), wanaposafishwa mara moja kutoka kwa dhambi zao zote (1 Kor. 6:11), wanakuwa washiriki wa asili ya kimungu (2 Petro 1:4), mtoto wa Mungu (Yohana 1:12–13), na hekalu la Roho Mtakatifu (1 Wakorintho 6:19), na, kuanzia wakati huo kuendelea, kwa kushiriki katika zawadi zote za neema zilizotolewa kwa waumini kupitia sakramenti nyingine takatifu za Kanisa, kwa kusimama imara dhidi ya hila za shetani (Efe. 6:11) na kwa kuishi maisha ya kiungu, wanaweza bila shaka kutumaini kupokea baraka za milele katika ufalme wa Baba wa mbinguni (Math. 7:21 na kadhalika).

Kuhusu Mwokozi wa wanadamu, ufunuo wa Agano Jipya unafundisha kwamba Yeye ndiye Mwana wa pekee wa Mungu (Yohana 1:18), ambaye alijinyenyekeza kuchukua asili yetu (aya 14), alihubiri Injili ya Ufalme kwa wanadamu (Mathayo 9:35), na akajitoa mwenyewe msalabani—asiye na hatia mbele za Mungu—kama dhabihu ya upatanisho kwa ajili ya dhambi zetu (Ebr. 9:14; Warumi 5:10), akaanzisha Kanisa Lake Takatifu duniani ili watu wapate kushiriki katika wokovu alioukamilisha (Waefeso 4:11–15), na, baada ya kupaa mwenyewe mbinguni, anatuma kutoka huko kwa wale wanaomwamini nguvu zote za kimungu, ambazo ni kwa ajili ya uzima na utauwa (2 Petro 1:3), anawapigiaombea mbele ya Yeye Aliye Mwenye Haki wa milele (Waebrania 7:25), hadi atakapokuja tena duniani kuwahukumu walio hai na waliokufa na kumlipa kila mtu kulingana na matendo yake (Yohana 5:25–29)—ambapo atakabidhi ufalme wake kwa Mungu Baba, na Mungu atakuwa yote katika yote (1 Wakorintho 15:24–28).

II. Ni wazi kwamba kweli za mafundisho ya Kikristo ni za aina mbili: baadhi zinaeleweka na akili zetu, kwa mfano, mafundisho kuhusu ukamilifu mkuu wa Mungu, kuhusu uhusiano wa Mungu na ulimwengu na, hasa, na wanadamu; nyingine, kinyume chake, ziko kabisa nje ya uelewa wetu, kama vile: fumbo la Utatu Mtakatifu, mafumbo ya Kuanguka, Umwili, Upatanisho, kuzaliwa upya na utakatifu wa mwanadamu. Baada ya kuzingatia kwa makini kweli za kwanza, mtu yeyote mwenye fikra sahihi hawezi kutoa shaka kwamba zimewasilishwa katika Ukristo kwa uwazi, ukuu na ukamilifu ambao hakuna mwanafalsafa aliyewahi kuufikia. Kuhusu mafumbo: ingawa, kwa kushindwa kuyaelewa, hatuwezi kuhukumu thamani yake halisi, bado tuna haki ya kusisitiza kwamba mafumbo haya yote yanamfaa kabisa Mungu, mwandishi wa Ukristo. Tuchukulie tu (mbali na yale ambayo tayari yamesemwa kuhusu uwezekano wa mafumbo katika ufunuo, tazama § 25) mazingira yafuatayo:

1) Siri ni jambo lisiloepukika kwa mwanadamu, kiumbe mwenye mipaka, katika kila hali. Yeye mwenyewe ndiye siri ya kwanza na kuu kwake mwenyewe: kwani haelewi asili ya roho yake, wala muundo wa ajabu wa mwili wake, wala asili ya uhusiano wao na mwingiliano wao. Anakumbana na mafumbo kila kona na katika ulimwengu wa nje, akiwa hawezi kubaini ni nini hasa chembechembe na vipengele vyake katika kiini chake, ni nguvu gani zinazoendesha mfumo mzima wa dunia, jinsi matukio yasiyohesabika na yenye utofauti wa kushangaza ya maisha yanavyotokea, na jinsi mchakato wake mgumu unaofanyika hata ndani ya kila kiumbe binafsi. Kila ugunduzi mpya katika maumbile, unaofanywa na mwanadamu mara kwa mara, daima humfunulia nyanja mpya za mafumbo; na kadiri anavyoyachunguza zaidi, ndivyo anavyozidi kuona ndani yake yale yasiyoeleweka na yasiyoelezeka. Basi, inawezekanaje kwamba katika Imani pekee—ambapo suala linamhusu Mungu Mwenyewe, Kiumbe Aliye Juu Zaidi, na uhusiano Wake wa karibu zaidi na wanadamu—kila kitu kiwe wazi na kueleweke kabisa kwetu?

2) Fumbo ni jambo lisiloepukika hata katika imani ya kiasili, yaani, ndani ya wigo wa dhana ambazo mwanadamu mwenyewe anazounda kuhusu Mungu, na ambazo hawezi kuzikataa kuwa za kweli. Akili yetu bila shaka inakubali, kwa mfano, kwamba Mungu ni Kiumbe aliyejitengeneza na ni wa lazima bila masharti; lakini acha akili ituelezee jinsi kiumbe anavyoweza kuwa na chanzo cha uwepo wake ndani yake mwenyewe. Inakubali kwamba Mungu yupo milele: lakini maisha ni nini bila mfululizo wowote wa wakati, bila yaliyopita au yajayo, au mfululizo wa wakati bila mwanzo wala mwisho? Inakubali kwamba Mungu hana kikomo na

yupo kila mahali: lakini haiwezi kufikiria uwepo kila mahali bila upanaji, au upanaji bila dutu – na Mungu ni Roho... Basi, kwa misingi gani tutadai kwamba Imani iliyofunuliwa pekee iwe huru na mafumbo, wakati tunaona kwamba fumbo hili linategemea, kwa upande mmoja, kwenye mapungufu ya akili zetu, na kwa upande mwingine, kwenye kutokuwa na mipaka kwa Mungu? Je, kusudi la ufunuo ni kufanya kile chenye mipaka kisiwe na mipaka, au kumfunga Yeye Asiye na Mipaka ndani ya mipaka? Kinyume chake, kwa kuwa ufunuo unakusudiwa kumfunua Mungu asiye na kikomo kwa akili ya mwanadamu yenye mipaka kwa ukamilifu zaidi kuliko imani ya asili ilivyowahi kuweza, ni lazima bila shaka kuwe na mafumbo zaidi katika ufunuo.

3) Kwa uchunguzi wa karibu wa sakramenti za imani ya Kikristo, tunaona kuwa zimeunganishwa kwa karibu sana na zinafafanua kila moja nyingine. Hivyo, sakramenti ya Umwilisho wa Mwana wa Mungu inaelekeza k u kwenye fumbo la Utatu Mtakatifu; fumbo la ukombozi linadhania fumbo la Kuanguka; siri ya kuzaliwa upya na kutakaswa kwa mwanadamu hutokana na siri ya ukombozi... Kwa kifupi, zote huunda mfumo mmoja, wenye upatanifu na wenye busara kuu, ambapo kila wazo lina maana yake ya kina na haliwezi kukataliwa bila kukataliwa mfumo mzima. Swali linajitokeza: basi, ni nani aliyebuni mfumo huu wenye busara kuu wa mafumbo? Je, inawezekana walikuwa Mitume (kwa kuwa wao ndio waliorekodi kweli hizi katika vitabu vitakatifu)? Lakini Mitume, kama kila mtu anavyojua, walikuwa watu wa kawaida kabisa na, kwa upande wa elimu yao, hawakuwa na uwezo kabisa wa kazi kama hiyo... Angalau, ni lazima mtu akubali kwamba mfumo kamili kama huu kwa vyovyote vile haufai kwa Mungu Mwenyewe.

4) Tukiangalia kwa makini, hasa, kila moja ya mafumbo ya Ukristo, tunaona kwamba, ingawa bado hayanaeleweki kwetu yenyewe, yanatuelezea mengi na kutupatia maarifa muhimu yanayohitajika kwa ajili ya imani. Hivyo basi, fumbo la Kuanguka linaelezea kwetu asili ya uovu duniani na ule mzozo wa ndani ambao kila mtu huhisi ndani yake, yale majonzi ambayo kila mtu hukumbana nayo maishani; Fumbo la Umwilisho linatufunulia kwa utukufu wake wote hadhi kuu ya asili yetu, upendo usio na kikomo wa Muumba wetu kwetu, na linatuelekeza kwa Yule aliyemwilika kama mfano bora wa kuigwa; fumbo la Ukombozi na kifo cha Mkombozi msalabani linatufunulia kwa uwazi zaidi thamani ya roho yetu na utukufu kamili wa ukamilifu wa Muumba wetu: Wema na ukweli wake usio na kikomo, utakatifu na hekima yake isiyo na kikomo, nguvu na uaminifu wake usio na kikomo kwa ahadi zake.

5) Fumbo za Imani ya Kikristo ni za manufaa sana kwa Imani yenyewe na kwa mtu anayepaswa kuikumbatia. Kama ufunuo ungekuwa na kweli zinazoweza kueleweka tu, hivi karibuni ungepoteza thamani yake kamili machoni mwetu; ilhali, ukiwa na sifa ya kimungu ya kutoweza kueleweka, kwa asili huamsha na huendeleza daima kwa mwanadamu hisia ya heshima, mshangao na unyenyekevu. Kuwepo kwa mafumbo katika ufunuo wa Kikristo kunatuonyesha njia fupi zaidi ya kufyonza ufunuo – njia ya imani; huponya taabu kuu ya asili yetu, kiburi cha akili, chanzo cha maovu yasiyohesabika, na huleta thamani kwa imani yetu, unyenyekevu wetu na utiifu wetu kwa mapenzi ya Mungu, tunapowateka mawazo yetu katika utiifu kwa Kristo (2 Kor. 10:5).

6) Fumbo hizi za Ukristo, lengo la imani yetu, zina ushawishi wenye faida zaidi katika matendo yetu. Kwa kutufunulia ukamilifu usio na kikomo wa Bwana, zinalisha heshima yetu kwake; na kwa kushuhudia baraka zake zisizo na kikomo juu yetu, zinaamsha na kukuza ndani yetu upendo kwake na shukrani. Zinamuonyesha mwanadamu vichocho imara zaidi vya wema na mfano bora zaidi wa wema wote—katika Mwokozi wa Kimungu—pamoja na njia ya uhakika zaidi ya kuvitimize kupitia zawadi za neema ya Kimungu.

§ 92. Mtazamo wa Mafundisho ya Maadili

Katika mafundisho ya maadili ya Agano Jipya, sehemu mbili zinaweza kutofautishwa: kwanza, sheria; na pili, vichocho vya kutimiza sheria.

I. Sheria, ambayo kusudi lake ni kutufundisha, kwa upande mmoja, kuvaa utupu, kulingana na mwenendo wetu wa zamani, Mtu Mzee, ambaye ameharibiwa na tamaa za mwili, na, kwa upande mwingine, kuvaa Mtu Mpya, aliyeumbwa kwa mfano wa Mungu katika haki na utakatifu wa kweli (Efe. 4: 22–24), inatupatia kanuni kuu mbili za utendaji: yaani, kwa upande wetu, kanuni ya kujikana; na kwa upande wa Mungu na majirani zetu, kanuni ya upendo. Ya kwanza imeelezwa katika maneno yafuatayo ya Mwokozi: 'Mtu yeyote akitaka kunifuata, ajikane, ajitwike msalaba wake, na anifuata' (Marko 8:34), na inalenga moja kwa moja kuangamiza ndani yetu kanuni ile ambayo mwanadamu aliyeanguka huongozwa nayo, yaani, kuangamiza upendo wa nafsi, ambao ni chanzo cha dhambi zote ndani yetu (Siraki 10:15). Hili la mwisho pia limeelezwa na Mwokozi Mwenyewe katika maneno yafuatayo: 'Mpende Bwana Mungu wako kwa moyo

wako wote, na kwa roho yako yote, na kwa akili zako zote: hii ndiyo amri ya kwanza na iliyo kuu; na ya pili inafanana nayo: Mpeni jirani yako kama nafsi yako' (Mathayo 22: 37–39), na inalenga kupandikiza ndani yetu mbegu ya maisha mapya, matakatifu na yanayomvutia Mungu, na kutupandikizia kiungo cha ukamilifu (Kol. 3:14).

1) Katika kufafanua, hasa, kanuni ya kujikana, Agano Jipya linaamuru

a) kwamba sisi, kwanza kabisa, tunapaswa kutubu na, kwa ujumla, kukiri dhambi zetu zote: '*Tubuni*' (Mathayo 3:2)—ndivyo ilivyoanza mahubiri ya Mwalimu wa Kimungu, na ndivyo Alivyoamuru Mitume Wake waanze yao (Luka 24:47);

b) ili, baadaye, tujihusishe katika mapambano yasiyoisha dhidi yetu wenyewe, tukijitahidi nyakati fulani hata kufikia kumwaga damu dhidi ya dhambi iliyo ndani yetu (Ebr. 12:4), na kujitahidi kusulubisha mwili wetu pamoja na tamaa na matamanio yake (Gal. 5: 24), kufaisha sehemu za kimwili za miili yetu—uzinzi, uchafu, tamaa, tamaa mbaya, na tamaa, which isabudu sanamu (Wakolosai 3:5)—na kujisafisha kutoka kwa uchafu wote wa mwili na roho (2 Wakorintho 7: 1), na kutotenda dhambi si kwa kitendo tu, bali pia kwa neno na wazo (Mathayo 5:28; 12:36; Waefeso 5:3);

c) ili, kwa wakati huo huo, tuweze kujihusisha na vita vya kiroho visivyoisha na, kwa upande wa ulimwengu—uliolala katika uovu na unaotuvuta daima kwenye majaribu—tuepuke kila kitu ambacho kinaweza kuchochea ndani yetu tamaa tatu: tamaa ya mwili, tamaa ya macho, na kiburi cha maisha (1 Yohana 2:15–16); kwa kinyume chake, badala ya ya kwanza, tunapaswa kujitahidi kujipandikiza kiasi na utakatifu (Luka 21:34; Mathayo 5:27–30; Warumi 13:14), badala ya ya pili – kutokuwa na tamaa na kujitolea (1 Timotheo 5:8 na 10), na badala ya ya tatu – unyenyekevu (Luka 22:26); ili tuweze kwa hiari kuachana na mali zote za kidunia, hata kama zingekuwa za thamani kwetu kama jicho letu, au mkono wetu, au mguu wetu, mradi tu tunatambua kwamba zinatushawishi na kutupeleka katika dhambi (Mathayo 5, 29–31); ili tuache hata nyumba zetu, baba, mama na familia, tukiona kuwa hakuna njia nyingine kwetu ya kuacha uovu na kupata wokovu wa milele (Marko 10:29; Luka 14:26). Mwisho, sheria ya Injili inatuamuru –

(d) kupigana vita isiyokoma dhidi ya adui wetu mkuu na wa kale, shetani, ambaye ndiye chanzo cha kwanza cha kila dhambi na kila jaribu (1 Yohana 3:8)—na kwa ajili hii, kuvaa silaha kamili za Mungu, ili tuweze kusimama dhidi ya hila za shetani (Efe. 6:11), kuwa na busara na kuwa macho wakati wote (1 Petro 5:8), kuomba kwa kila aina ya maombi na sala wakati wote katika Roho (Efe. 6:18), na kuwa imara katika Bwana na katika nguvu ya uweza wake (-10). Kwa ufupi: mwanzo wa kujikana kunatuhitaji kukataa kila kitu na kupinga chochote ambacho, kwa namna yoyote, kinaweza kuchochea tamaa za dhambi ndani yetu na kutupeleka kwenye maovu. Lakini, ingawa inalenga kuondoa ndani yetu yote kilicho kizamani na cha dhambi, kanuni hii, yenyewe, bado haitoshi kutupatia maisha mapya ya Kikristo: kwa ajili hii, upendo ni wa lazima: 'Nikitoa mali zangu zote, na nikikabidhi mwili wangu kuungua, lakini sikiwa na upendo, sifaidi kitu chochote' (1 Kor. 13:3), alisema Mtume mkuu.

2) Asili ya upendo kwa Mungu na jirani zetu pia imeelezwa kwa undani kamili katika Agano Jipya.

Upendo kwa Mungu, kulingana na mafundisho ya Injili,

a) lazima iwe ya dhati kabisa, kamili na kamilifu: 'Mpende Bwana Mungu wako kwa moyo wako wote, na kwa roho yako yote, na kwa nguvu zako zote, na kwa akili zako zote' (Luka 10:27),— na kwa hivyo haiwezi kwa namna yoyote kuendana na upendo kwa dunia: 'Hakuna mtu awezaye kuwatumikia bwana wawili; hawezi kumtumikia Mungu na Mali' (Mathayo 6:24);

b) lazima ionyeshwe kwa utiifu kwa mapenzi ya Mungu, kwa kutii amri Zake: 'Mkinipenda, mwatunza amri zangu' (Yohana 14:15); 'Yeyote aliye na amri zangu na azitende, huyo ndiye anayenipenda' (ibid. 21); 'Maana upendo wa Mungu ni hili, kwamba tuzishike amri zake' (1 Yohana 5:3);

c) lazima juhudi za kuiga ukamilifu wa Mungu Aliye Juu Zaidi na kuwa na utukufu Wake kama lengo lake: 'Iweni waigaji wa Mungu, kama watoto wapendwa, na tembeeni katika upendo, kama Kristo alivyotuupenda sisi' (Efe. 5:1–2); 'Nuru yenu na ing'ae mbele ya watu, ili waone matendo yenu mema na wamtukuze Baba yenu aliye mbinguni' (Mathayo 5:16);

(d) hatimaye, lazima iwe ya kina na imara kiasi kwamba tuko tayari kufanya dhabihu yoyote kwa ajili ya jina la Mungu, ili kwamba si huzuni, wala dhiki, wala mateso, wala njaa, wala uchi, wala hatari, wala upanga, wala kifo, wala uhai, wala malaika, wala mamlaka, wala mamlaka yoyote, yaliyo sasa wala yajayo, wala urefu wala undani, wala kiumbe kingine chochote – vingeweza kututenganisha na upendo wa Mungu (Rum. 8:35, 38, 39; taz. Marko 8:35).

Upendo kwa jirani, ambao umeunganishwa kwa dhati na upendo kwa Mungu (1 Yohana 4:20), una sifa hii ya kipekee katika Ukristo: una

a) huwakumbatia watu wote, marafiki na maadui kwa pamoja: wapendeni maadui zenu, wabariki wale wanaowalaani, wafanyieni wema wale wanaowachukia, na muwatakabalie wale wanaowatesa na kuwatoa; mpate kuwa wana wa Baba yenu aliye mbinguni: kwani jua huwaka juu ya wabaya na wema, na kunyesha mvua juu ya wao walio haki na wasio haki (Mathayo 5:44–45);

b) daima ni ya dhati, ya kweli na hutoka moyoni mwema (1 Petro 1:22); na

c) daima huonyeshwa kwa matendo: 'Tusiupende kwa maneno wala kwa ulimi, bali kwa matendo na kweli' (1 Yohana 3:18); 'Ampendaye jirani yake ametimiza sheria'—kwa maana yeye anayependa kwa dhati hafanyi mabaya: 'Kwa maana kilele cha sheria ni upendo' (Warumi 13:8, 10). Hasa, mtu aliyejaa upendo wa Kikristo –

d) hawadhulumu jirani zao, si tu kwa tendo, bali hata kwa neno na wazo: 'Basi katika mambo yote, wafanyieni watu kama mtakavyotaka wao wakufanyieni' (Mathayo 7:12); 'Usihukumu, nanyi hamtahukumiwa; kwa maana kwa hukumu mliyoihukumu, nanyi mtahukumiwa; na kwa kipimo mlichopimia, nanyi mtapimiwa' (7:1–2); 'Kila anaye kasirika na ndugu yake bila sababu atahukumiwa; maana yeye amwambiaye ndugu yake, "Raca", atahukumiwa na baraza; na yeye amwambie, "Kipumbavu", atahukumiwa na moto wa Gehena' (5:22);

k) Kinyume chake, yeye mwenyewe huvumilia matukano yote kwa ukarimu na anasamehe makosa yote, si mara saba tu, bali sabini mara saba (Mathayo 18:22); mtu akakupiga kiganja cha kulia, mgeukie na kingine (-5, 39); mtakapowasamehe watu makosa yao, Baba yenu aliye mbinguni atawasamehe ninyi pia (-6, 14);

e) kuwa na huruma na ukarimu daima kwa majirani zako: mpe yeyote anayeomba, na msimkatishe yeyote anayetaka kukopa (Mathayo 5:42); fanyeni hisani, mkopeane, bila kutarajia malipo (Luka 6:35); Kuwa na huruma, kama vile Baba yenu alivyo mkarimu (-36);

g) wajali si tu ustawi wao wa nje, bali pia wokovu wa roho zao: 'Tunawasihi, ndugu zetu, waonyeni wasio na nidhamu, wahimiza wenye moyo mnyonge, wawezesheni dhaifu, kuwa na subira kwa kila mtu, na hakikisheni hakuna anayejibu uovu kwa uovu, bali daima kutafuteni mema, kwa wenzio na kwa wote' (1 The. 5:14–15); ili tuweze kutiana moyo katika upendo na matendo mema (Ebr. 10:24);

(g) Hakika, mtu anaweza kujitolea sana kwa majirani zake kiasi kwamba, akifuata mfano wa Mwokozi wake, anajiandaa kuwatolea roho yake kwa ajili yao: 'Amri yangu ni hii, Mpeni kwa wenzio; kama mimi nilivyowapenda ninyi—Hakuna upendo mkuu kuliko huu, kwamba mtu aweke uhai wake kwa ajili ya marafiki zake' (Yohana 15:12–13).

II. Vichocheo vinavyotolewa na Ukristo ili kuwageuza watu kutoka kwa uovu na kuwaweka kwenye njia ya wema ni vingi na vya aina mbalimbali.

Kwanza kabisa, inawaambia wenye dhambi na kusema:

a) kwamba, haijalishi dhambi zao ziwe kubwa kiasi gani, dhambi hizi zote zitasamehewa, mradi tu watubu kwa dhati na kuazimia kuishi maisha matakatifu: 'Tukizungumza waziwazi dhambi zetu, Yeye ni mwaminifu na mwenye haki kutusamehe dhambi zetu na kutusafisha kutoka kwa uovu wote' (1 Yohana 1:9); 'Tukitembea katika nuru, kama yeye alivyo katika nuru, tuna ushirika wa sisi kwa sisi, na damu ya Yesu Kristo, Mwanawe, hutusafisha kutoka kwa dhambi yote' (aya 7);

b) kwamba, ingawa nguvu zao wenyewe hazitoshi kwa kazi kubwa kama hiyo, waweze kukaribia kiti cha enzi cha neema kwa ujasiri na, kwa jina la Mwokozi, waombe nguvu zote za kimungu zinazohitajika kwa ajili ya uzima na utauwa (2 Petro 1:3): Ombeni, nanyi mtapewa; tafuteni, nanyi mtaona; gongeni, nanyi mtafunguliwa (Mathayo 7:7); 'Nitawatenda yote mtakayoyaomba kwa jina langu' (Yohana 14:14); 'Basi, tufike kwa ujasiri katika kiti cha neema, ili tupokee rehema na kupata neema ya kutusaidia kwa wakati wa mahitaji yetu' (Waebrania 4:16);

c) na kwamba, baada ya kujivua minyororo mizito ya dhambi na kubeba nira laini ya Kristo, hatimaye watapata pumziko kwa roho zao; 'Njooi kwangu, ninyi nyote mnaofanya kazi na mzito mzigo, nami nitawapumzisha.' 'Chukueni nira yangu, mkafundishwe na mimi; maana mimi ni mpole na mnyenyekevu moyoni, nanyi mtaipumzisha roho zenu; kwa maana nira yangu ni laini, na mzigo wangu ni mwepesi' (Mathayo 11:28–30).

Mahali pengine, Injili inazungumza na Wakristo wote kwa pamoja, wenye dhambi na wale walio haki, na inawahimiza kuwa na uchaji Mungu –

a) kwa ubora wa imani wanayodai kuwa nao kuliko ile ya Wayahudi na watu wa Mataifa: 'Mkiwapenda wale wanaowapenda ninyi, mna thawabu gani? Je, hata watoza ushuru hawafanyi hivyo? Na mkimtakia salamu watu wenu tu, mnafanya jambo gani la ziada? je, hata wanawake wa kigeni hawafanyi hivyo? Kwa hiyo, mwe wakamilifu, kama vile Baba yenu wa mbinguni alivyo mkamilifu (Mathayo 5:46–48);

b) kwa ukuu wa nadhiri waliotoa wakati wa ubatizo: je, hamutambui kwamba, kwa kadiri tulivyobatizwa katika Kristo Yesu, sote tulibatizwa katika kifo chake; kwani tulizikwa naye kwa ubatizo katika mauti: ili, kama Kristo alivyofufuliwa kutoka kwa wafu kwa utukufu wa Baba, vivyo hivyo sisi pia tuenende katika upya wa uzima (Rum. 6:3–4);

c) hadhi ya wito wao wenyewe: 'Mimi, mfungwa kwa ajili ya Bwana, nawasihi mtembee kama inavyostahili wito mlioitwa' (Efe. 4:1), kwa maana ninyi ni watoto wa nuru na watoto wa mchana: sisi si wa usiku, wala si wa giza—basi tusilale kama wengine, bali tuamke na tuwe waangalifu (1 The. 5:6, 6); ninyi ni hekalu la Mungu aliye hai (2 Kor. 6:16).

Katika sehemu nyingine kadhaa, Injili inaonyesha kwa Wakristo matokeo ya maovu na wema, na inasema kwamba –

a) hata katika maisha haya ya sasa, ghadhabu ya Mungu huonyeshwa mara nyingi kutoka mbinguni juu ya uasi wote na dhuluma ya wanadamu (Rum. 1:18), ilhali katika maisha yajayo, moto wa milele unasubiri wenye dhambi wasiotubu (Mathayo 25:41), ambapo kutakuwa na kilio na kusagana meno (Luka 13:28); ilhali –

b) uchaji Mungu una faida kwa kila njia, ukiahidi uzima sasa na katika enzi ijayo (1 Tim. 4:8), na wenye haki, wanaotafuta ufalme wa Mungu, mara nyingi hupokea thawabu mara mia hata sasa kwa kazi zao zote na kujitolea kwao, na hupewa baraka zote za ulimwengu huu (Mathayo 6:33; Marko 10:30), wakati baada ya kifo baraka kama hizo zimeandaliwa ambazo jicho halijawahi kuziona, sikio halijawahi kuzisikia, wala moyo wa binadamu haujawahi kufikiria (1 Kor. 2:9).

Lakini Ukristo unatupatia, bila shaka, vivutio vya juu zaidi na vinavyogusa hisia tunapokuwa –

a) inazungumzia ukarimu mkuu wa ajabu wa Mungu kwetu katika fumbo la ukombozi: 'Ndugu zangu, nawasihi, kwa rehema za Mungu, mtolee miili yenu kuwa dhabihu iliyo hai, takatifu, inayompendeza Mungu—hilo ndilo ibada yenu ya kiroho' (Warumi 12:1);

b) inapotukumbusha upendo usio na kikomo wa Baba wa mbinguni kwetu, uliofunuliwa katika fumbo hili kuu: 'Kwa jambo hili upendo wa Mungu ulidhihirika miongoni mwetu, kwamba Mungu alimtuma Mwanawe wa pekee duniani, ili tuishi kupitia kwake—hapa ndipo upendo ulipo: si kwamba sisi tulimpenda Mungu, bali yeye alitupenda sisi na kumtuma Mwanawe kuwa kafara ya dhambi zetu—wapendwa, ikiwa Mungu alitupenda hivi, na sisi tulazima kupendana (1 Yohana 4:9–11); tunampenda, kwa sababu yeye alitupenda kwanza (-19); na –

c) hasa anapotuitia katika wema kupitia mateso ya Mwokozi wetu msalabani: 'Tunawaomba kwa niaba ya Kristo, kana kwamba Mungu anatoa wito wake kupitia sisi: pataneni na Mungu. Maana yeye aliyefanya yule asiyejua dhambi kuwa dhambi kwa ajili yetu, ili sisi tupate kuwa haki ya Mungu katika yeye' (2 Kor. 5:20–21).

III. Mafundisho haya yote ya kimaadili ya Agano Jipya yanaweza kuchunguzwa kwa mitazamo mitatu:

a) kwa uhusiano na mafundisho ya kikanuni ya Agano Jipya,

b) kwa uwezo wake wenyewe, na

c) kwa kulinganisha na mafundisho mengine ya kimaadili yaliyowahi kuwepo.

Kwa upande wa kwanza, mtu hawezi kushindwa kuona uhusiano wa karibu sana kati ya mafundisho ya maadili ya Agano Jipya na mafundisho ya kikanuni. Mafundisho ya kikanuni yanatuambia, kwanza, kwamba mwanadamu ameanguka na yuko katika hali ya uharibifu na, pili, kwamba amerejeshwa kwa kusulubishwa kwa Mwokozi wa kimungu; mafundisho ya maadili yanatuonyesha njia halisi ya kupita kutoka hali ya kwanza hadi ya pili, na yanatufundisha kanuni tunazopaswa kuzifuata ili kuangamiza ndani yetu, kwa msaada wa neema ya Mungu, yote yenye dhambi na ufisadi, na kuwa watu wapya na watakatifu. Theolojia ya kimaadili inazungumzia ukamilifu mkuu wa Mungu wa Utatu: uwepo wake kila mahali, ujuzi wake wote, wema wake, haki yake na kadhalika; inazungumzia Umwilisho, mateso, kifo na fadhila zisizo na kikomo za Mungu-mwanadamu kwa niaba yetu, njia mbalimbali Anazotumia kwa ajili ya wokovu wa kila mmoja wetu, Hukumu ya Mwisho na thawabu za milele kwa wenye haki na wenye dhambi. Na kutokana na haya yote, mafundisho ya maadili hutoa nasaha nyingi, ambazo hujitahidi kuwatendea wenye dhambi ili waache uovu na

kuwatia nguvu katika kutenda wema, kiasi kwamba mafundisho haya mawili ya Ukristo—ya kimatamshi na ya maadili—kwa kweli ni sehemu mbili za mafundisho yale yale, hai na yasiyotenganika.

Kwa upande wa pili, mafundisho ya maadili ya Agano Jipya hutushangaza kwa ukuu na ukamilifu wa maagizo yake, na kwa nguvu na usafi wa vichocheo vyake. Lengo la maagizo haya ni kumfundisha mtu jinsi ya kugeuka kutoka kwa uovu na kuishi maisha safi, ya haki na ya kimungu (Tito 2:12), na yote yamebuniwa kwa hekima ya ajabu ili kufikia lengo hili. Ili kuondoa dhambi ndani yake, kwa msaada wa neema ya Mungu, mtu anaarifiwa kujinyima—na kujinyima kwa namna kwamba, ikibidi, atakuwa tayari kutoa maisha yake kwa ajili ya sababu hii. Ili kupata sifa njema, upendo kwa Mungu na jirani yako umeagizwa—na tena kwa kiwango kwamba, kwa ajili ya upendo kwa Mungu na jirani yake, Mkristo atakuwa tayari kujitoa mhanga kwa maisha yake. Kupitia kanuni zake, Ukristo, kwa namna fulani, humkumbatia mtu kutoka pande zote, bila kujali hali yake ya maadili ilivyo, na huathiri vipaji vyote vya roho yake—akili, hiari na moyo—hukumshawishi mmoja, humshawishi mwingine, na kumtia moyo na kumtia hamasa mwingine.

Katika suala hili la mwisho, mafundisho ya maadili ya Agano Jipya humvutia kila mtu mwenye fikra kwa ubora wake wa dhati dhidi ya mafundisho yote ya maadili²¹⁷ —siyo tu yale ya kibinadamu, bali pia mafundisho ya kimungu ya Agano la Kale (tazama Mathayo, sura 5, 6–7). Ukweli huu unajulikana sana na hauna shaka, kiasi kwamba haingekuwa na umuhimu kuuthibitisha: hata maadui wa Ukristo wamekiri hadharani²¹⁸. Faida muhimu zaidi ya mafundisho ya maadili ya Kikristo kuliko mafundisho yote ya kibinadamu iko katika ukweli kwamba imani takatifu ya Kristo haitufundishi tu kanuni za maisha na kutuonyesha motisha za mwenendo mcha, bali pia hutupa nguvu zote za kimungu 'zinazohitajika kwa ajili ya maisha na utauwa' (2 Petro 1:3), ambazo hakuna mwanadamu anayeweza kutupatia.

§ 93. Mtazamo wa Ibada ya Nje

Ibada ya nje inayofanywa katika Kanisa la Kristo haijaelezwa kwa undani katika ufunuo wa Agano Jipya, kama sheria ya ibada ilivyofafanuliwa katika Agano la Kale. Hata hivyo, kwa kuwa ibada hii, katika muundo wake wote na roho yake, imejengwa juu ya ufunuo wa Agano Jipya wenyewe; na kwa kuwa sakramenti muhimu zaidi za Kikristo zote zimeamriwa katika ufunuo huu huu: ni muhimu kusema maneno machache hapa kuhusu ibada ya nje ya Agano Jipya.

Lengo la ibada hii ni pande mbili: kwa upande mmoja, inatupatia njia ya kuonyesha heshima yetu ya ndani kwa Mungu, imani yetu, tumaini, upendo na, kwa ujumla, hisia zote ambazo tunapaswa kuwa nazo kwa Mungu na Watakatifu Wake; na kwa upande mwingine, huamsha, hulea na kuinua ndani yetu heshima hii ya ndani kwa Mungu, hupasha joto imani yetu, huwasha upendo wetu, huchochea tumaini letu, na, kupitia ishara zinazoonekana, hushusha katika mioyo yetu neema isiyoonekana ya Mungu, ili kututhibitisha katika uchaji wa kweli. Kulingana na kusudi hili, kila kitu katika ibada ya Kikristo kina maana ya kina na ya kimistiki; kila kitu huelezea ukweli fulani wa Injili na hutumika kwa ajili ya kujengwa kwetu kiroho.

Makanisa ya Kikristo yamepambwa kwa picha takatifu za Mungu na Watakatifu Wake: picha hizi, zikinyanyua akili zetu kutoka kwa picha hadi kwa asili yake, hutukumbusha ukamilifu usio na kikomo wa Mungu na baraka zake kwetu, zilizofunuliwa hasa katika fumbo la ukombozi wetu, na hivyo kututia moyo kumtukua Bwana, kumshukuru na kumwaga roho zetu zote mbele zake; pia hutukumbusha matendo yao matukufu ya watakatifu wa Mungu, ambao tayari wamefikia ufalme wa mbinguni, na hivyo kututia moyo kuheshimu kumbukumbu zao, kutafuta upatanisho wao mbele ya kiti cha enzi cha Aliye Juu Zaidi, na kuiga maisha yao.

Sikukuu za Kikristo na nyakati takatifu zimewekwa, baadhi kwa utukufu wa Mungu na Bwana wetu Yesu Kristo, nyingine kwa heshima ya Mama wa Mungu, na zingine kwa heshima ya Nguvu zisizo na mwili na Watakatifu. Zile za kwanza zinakumbusha dhihirisho mbalimbali za Uungu na, hasa, matukio mbalimbali katika maisha ya kidunia ya Mwokozi wetu, ambayo kwa kawaida huamsha katika mioyo yetu hisia za shukrani na upendo kwa Mpenzi wa Wanadamu, na kutufundisha mafundisho mengi ya kimaadili. Zile za pili hutukumbusha matukio mbalimbali kutoka kwa maisha ya Mama wa Mungu na baraka zake nyingi kwa jamii ya wanadamu, ambayo vivyo hivyo hututia moyo sisi wote kuishukuru Malkia wa Mbingu na kuiga maisha yake matakatifu sana. Za tatu, hatimaye, hutukumbusha matendo na baraka tulizopewa na Watakatifu wa Mungu na Malaika Watakatifu, wanaochangia katika wokovu wetu; kwa njia hii, hutuhimiza kuwaheshimu na kutuwekea mbele ya macho yetu mifano mbalimbali ya wema wa Kikristo.

²¹⁷ Tazama Mahubiri ya Mtakatifu Krisostomo juu ya Mathayo, Mahubiri 1, sehemu 5, ukurasa wa 12–14, katika tafsiri ya Kirusi.

²¹⁸ Kwa mfano, Rousseau katika *Émile*, Kitabu IV, Juz. III.

Sakramenti au ibada za kanisa, katika mpangilio wao wa mfululizo, kwa ishara hutuwekea mbele yetu mpangilio mzima wa ajabu wa mpango wa kimungu wa Mungu kwa ajili ya wokovu wetu na, zaidi ya yote, hadithi ya maisha ya kidunia ya Mwokozi wetu; na kwa kufanya hivyo, huinua roho ya Mkristo hadi mawazo ya juu kabisa, na hisia na matamania matakatifu zaidi. Hasa, kitendo kitakatifu muhimu zaidi kati ya hivi—Mistari ya Kimungu—kama vyombo na alama zinazoonekana za neema isiyoonekana ya Mungu, ambayo imemwagwa katika mioyo ya waumini na kuleta wokovu wao, ikielekeza kwenye haki zisizo na kikomo za Mwokozi wetu na wema wake usio na mipaka kwetu, huamsha imani yetu kwake, upendo wetu kwake, na tumaini letu katika mpatanisho na msaada wake kwa kiwango cha juu kabisa.

Hata vitu vinavyotumika katika ibada, mavazi halisi ya wanaklero, kila kimoja kwa njia yake kina umuhimu wake wa ndani, na huinua mawazo ya Mkristo kutoka kwa vitu vinavyoonekana hadi kwa vya kiroho, kichochea mawazo matakatifu katika roho yake. Hatuhitaji hata kutaja wimbo mtakatifu, sala na masomo, ambayo, kupitia sauti tofauti za sauti ya binadamu, huwasilisha kwa uwazi kamili kwa waumini kanuni za imani na sheria za maadili. Kwa ufupi: yeyote anayeelewa maana ya fumbo ya sehemu zote za ibada takatifu ya Agano Jipya, kama inavyofanywa katika Kanisa la Orthodox, hawezi kuto kubali kwamba hii ndiyo dhihirisho la kweli na linalostahili zaidi la roho ya imani ya Kikristo, na shule bora zaidi ya uchaji kwa Wakristo²¹⁹.

§ 94. Mtazamo wa uhusiano kati ya ufunuo wa Agano Jipya na hatima ya mwanadamu ya kidunia

Wala ufunuo wa Agano Jipya hauweki sheria yoyote ya kiraia kwa Wakristo, kama ilivyowekwa kwa Waisraeli katika ufunuo wa Agano la Kale. Inaonekana kwamba imani takatifu ya Kristo haizingatii kabisa hatima ya mwanadamu ya kidunia, ikijishughulisha pekee na kumfanyia upya mwanadamu mwenye dhambi, kusafisha roho yake kutoka kwa uchafu wote, kumtukuza, na kumwongoza kwenye furaha ya milele. Hata hivyo, kwa kubadilisha uwezo wote wa ndani wa mtu, imani takatifu hivyo basi huweka ushawishi wenye faida zaidi pia juu ya hali yao ya nje; kwa kumfanya mtu mtakatifu, pia humfanya awe na furaha; kwani ni ufalme usio wa ulimwengu huu (Yohana 18:36). Hata hivyo, Ukristo una ndani yake, kwa maneno ya Mtume, ahadi ya uzima si katika enzi ijayo tu, bali pia katika enzi hii (1 Tim. 4:8).

1) Kwanza kabisa, imani takatifu humfanya—na ndiyo kitu pekee kinachoweza kumfanya—kila mtu kuwa na furaha ya kweli. Maadui wakuu wa mwanadamu, chanzo kikuu cha maafa yake yote, ni tamaa zake mwenyewe: wivu, kisasi, tamaa ya cheo, tamaa ya mali, chuki na kadhalika. Zikishachipuka ndani yake, zinakuwa madhalimu wake wa kweli: zinalesha roho yake, zinachoka mwili wake na kudhoofisha afya yake; mara nyingi humletea maadui wengi, na bila kujali jinsi alivyo tajiri kwa mali za kidunia, zinamzuia kufurahia mali hizo na kupata amani ndani yake. Mwenye dhambi hushikilia dhoruba ndani yake, ambayo hakuna kitu cha nje kinachoweza kuituliza. Na hivyo, imani takatifu hutuliza dhoruba hii na huangamiza ndani ya mwanadamu chanzo kikuu cha maafa yake: kwani haizuii tu waumini tamaa zote na kuwaamuru kuzisulubisha, bali pia inatoa nguvu zote zinazohitajika kwa ajili ya hili; ambazo bila zake, amri zake peke yake, na juhudi za mwanadamu mwenyewe, haziwezi kufanikisha chochote, na ambazo, mbali na Ukristo, hakuna kitu kingine kinachoweza kutupatia. Baada ya kumfundisha mwanadamu kushinda tamaa zake, imani takatifu kisha huingiza amani katika roho yake (Fil. 4:7)—amani ile iliyobarikiwa ambayo haiwezi kamwe kupatikana na wale wanaoongozwa na tamaa zao (Isa. 57: 20–21); na badala ya kujipenda, na matawi yake yote, huotesha moyoni hisia mbili mpya—upendo kwa Mungu na upendo kwa jirani—na kwa njia hii hubadilisha moyo huo kuwa hekalu la furaha ya kweli. Basi hakuna tena kinachoweza kuvuruga amani na utoshelevu wa ndani katika roho ya Mkristo. Iwe baraka za kidunia zinapomjia: hazikati; anazona kama zawadi kutoka kwa Mungu na njia ya kumsaidia jirani yake na kuokoa roho yake; lakini hawezi moyo wake katika baraka hizi (Zab. 61:11), na kwa hivyo, anapozipoteza, hahisi hasara wala huzuni. Iwe Bwana anamleta majaribu na vishawishi: akiwa amejaa imani ya mtoto katika Utunzaji wa Kimungu, Mkristo hufurahi hata katika mateso yake (Kol. 1: 24), akiwa ameshawishika kwamba majaribu haya ni ushawishi mpya wa upendo wa Baba wa mbinguni kwake (Ebr. 12:6), kwa kuwa yametumwa kwa manufaa yake ya kimaadili (1 Petro 1:6–7), na kwamba Aliye Juu Zaidi hataruhusu kamwe ajaribiwe kupita kile anachoweza kuvumilia (1 Wakorintho 10:13). Wakati majirani zake wanaposimama dhidi yake kwa wivu na uhasama, na, licha ya kuwa hana hatia, wakamnyanyasa na kumtesa kwa njia zote: upendo wake huvumilia yote, hauchukizwi, wala haufikirii mabaya (1 Kor. 13:4, 8); huyasamehe maadui na hata huwafanyia maombi; huwapenda, huwalipiza

²¹⁹ Maelezo zaidi kuhusu roho na umuhimu wa sehemu mbalimbali za ibada takatifu ya Kiorthodoksi yanaweza kupatikana katika **The New Tablet**.

wema kwa uovu (Mathayo 5:44). Mkristo wa kweli daima anaridhika na sehemu yake, iwe ile iwe; na hapo ndipo penyeweza kuwa na furaha ya kweli duniani.

2) Imani Takatifu huleta *furaha ya kweli katikati kabisa ya familia*. Kwa upande huu, mchango wake kwa ustawi wa wanadamu hauwezi kupimika. Kwanza, imewapiga marufuku wafuasi wake kufanya ndoa ya wake wengi na imeelekeza kwenye umbo halisi la ndoa – ndoa ya mke mmoja – ambapo upendo wa dhiti na maelewano ndani ya familia, pamoja na utimilifu wa malengo yote ya kimaadili ya maisha ya ndoa, yanawezekana. Pili, ili takasa kuanzishwa kwa ndoa kupitia sakramenti, ambayo kupitia kwake wachumba wapya hupewa nguvu zilizojaa neema kwa ajili ya maisha ya baraka pamoja, katika roho ya upendo safi, na kwa ajili ya kuzaa na kulea watoto katika roho hiyo hiyo; na ilielezea umuhimu wa kiroho wa ndoa, ikiweka kama taswira ya muungano wa fumbo wa Kristo na Kanisa (Efe. 5: 29–33). La tatu, ilimwondoa mke katika dharau iliyowakabili wanawake katika ulimwengu wa kipagani, na kurudisha hadhi yake ya kibinadamu machoni pa mumewe (Gal. 3:28; 1 Kor. 11:12), – bila ambayo umoja wa kimaadili au upendo safi kati yao usingewezekana. Mwisho, ilifafanua uhusiano wao wa pande zote—uhusiano wa upendo na amani—kwa usahihi kiasi kwamba mume na mke huunda, kana kwamba, mwili mmoja na roho moja katika Kristo Yesu (Efe. 5:22–33). Kwa usahihi usio pungua, Ukristo umefafanua, umeheshimu na kuadhimisha uhusiano wa pande zote kati ya wazazi na watoto. Upendo wa asili kwa watoto umepata umuhimu wa juu zaidi katika Ukristo: kwa kuwa watoto wameanza kuonekana kama watoto wa Mungu na wanachama wa Ufalme wa Mbinguni, ambao unaenea duniani kupitia ndoa iliyobarikiwa na Mungu. Wazazi walipewa jukumu la kulea watoto wao si tu kwa ajili ya maisha haya wala si tu kwa ajili ya makao ya kidunia, bali hasa kwa ajili ya uzima wa milele, kwa ajili ya makao ya mbinguni (Efe. 6:4). Kwa mujibu wa hili, upendo wa asili wa watoto kwa wazazi wao ulipata motisha mpya na tabia ya juu zaidi: watoto walianza kuwatii wazazi wao na kuwapenda kwa ajili ya Bwana (Efe. 6:1), wakiwa wameunganishwa nao si tu kwa uhusiano wa kimwili bali pia kwa ule wa kiroho katika Kristo Yesu. Hivyo basi, katika ulimwengu wa Kikristo, maisha ya familia yamekuwa mahali patakatifu pa upendo safi kabisa, unaunganisha wanachama wote wa familia; kitanda cha uchaji Mungu; na makao ya amani na furaha. Na kwa kweli, familia za Kikristo, bila shaka, ndizo zenye furaha zaidi kuliko familia zote.

3) Mwisho, hakuna kinachoweza kuwa na manufaa zaidi kuliko uhusiano ambao imani takatifu ya Kristo ina *na jamii na mataifa yote ya kisiasa*. Imefafanua, kuinua na kutakasa uhusiano wa pande zote kati ya wafalme—au serikali kwa ujumla—na wananchi wao. Imeamuru wananchi: 'Mheshimu mfalme' (1 Petro 2:17), 'Mlipeni Kaisari yale ya Kaisari' (Mathayo 22:21), na 'Mtiini mamlaka yote ya watu kwa ajili ya Bwana: kama ni kwa mfalme, kama kwa yeye aliye na mamlaka kuu; kama ni kwa gavana, kama kwa yeye aliyetumwa naye' (1 Petro 2:13–14). Kwa nini iko hivi? Kwa sababu hakuna mamlaka isiyotoka kwa Mungu; na zile zilizopo zimewekwa na Mungu (Warumi 13:1); kwa sababu kila mtawala ni mtumishi wa Mungu, kwa ajili ya mema yako, mwakilishi duniani si tu wa Utunzaji wenye huruma bali pia wenye kuadhibu, mtalilizi wa kutisha wa wale wanaotenda maovu (-4); kwa hivyo, kwa sababu yeye yeyote anayepinga mamlaka hupinga amri ya Mungu: na wale wanaopinga hujiletea dhambi wenyewe (-2). Zaidi ya hayo, imani takatifu iliwaamuru watawaliwa kwamba ni lazima watii si kwa hofu tu, bali pia kwa dhamiri (-5), wakihudumu kwa busara, kama kwa Bwana na si kama kwa wanadamu (Efe. 6:7); uhitaji wa kuwatii watawala, si wale tu wema na wanyenyekevu, bali hata wale wakali: kwa maana hili linamvutia Mungu (1 Petro 2:18–19), na kwamba sala ya kwanza ya watawaliwa inapaswa kuwa kwa ajili ya Tsar na kwa wote walio madarakani (1 Timotheo 2:1–3). Kwa upande mwingine, Ukristo uliwapandikiza watawala wa dunia hisia kwa watawaliwa wao ambazo hawakuwahi kuzijua hapo awali—hisia za haki, upole, rehema na upendo. Kwa maana ilitangaza kwa watawala wa duniani kwamba watawaliwa wao ni wanadamu kama wao wenyewe, waliokutoka kwa baba mmoja wa kawaida—Adamu (Matendo 17:26); ni watoto wa Baba yuleyule wa mbinguni kama wao (Mathayo 5:48; 6:8), ndugu zao katika Kristo Yesu (Wakolosai 3:11), ambao Kristo alikufa kwa ajili ya kila mmoja wao (1 Wakorintho 8:11); washiriki wa asili ya kimungu (2 Petro 1:4), waliokusudiwa siku moja kukaa na Mwokozi wao kwenye viti vya enzi vya mbinguni (Ufunuo 3:21), na kwamba juu ya watawala wa dunia wenyewe, pamoja na juu ya watawaliwa wao, yupo Bwana mbinguni, ambaye kwake hakuna upendeleo (Efe. 6:9). Wakati huo huo, imani takatifu, kwa njia bora kabisa, imeelezea, imeinua na kuimarisha uhusiano wa pande zote kati ya wananchi, kama wanachama wa mwili mmoja mkuu wa kisiasa. Imewafanya hivi hasa kupitia amri zake mbili: amri ya kujinyima na amri ya upendo kwa jirani. Ya kwanza, inayowaamuru Wakristo kuondoa kabisa upendo wa nafsi ndani yao na kusulubisha tamaa zao zote, huwezesha imani takatifu kukata chanzo kikuu cha maovu mbalimbali ya maisha ya kijamii; ya pili hufungua chanzo muhimu zaidi cha baraka

kwa maisha haya: kwa maana wale wanaowapenda jirani zao kweli hawaishi kwa ajili yao wenyewe bali kwa ajili ya wengine, wako tayari kujinyima kila kitu kwa ajili yao, na, wakati wa uhitaji, kila mmoja yuko tayari kutoa roho yake kwa ajili ya wengine. Amri hizi mbili, zikishaimarishwa ndani ya wanajamii, kwa kawaida huwatia moyo kutimiza wajibu wote wa kiraia kama inavyohitajika kwa ajili ya maslahi ya umma, kutii kanuni zote za kisiasa zinazolenga lengo hilo hilo, kutoa kafara za kila aina kwa ajili ya maskini, wanaoteseka, wazee, majane na yatima, kujenga makazi kwa ajili yao, na kadhalika. Mkristo wa kweli, aliyehamasishwa na kujitolea na upendo kwa jirani yake, ni raia bora zaidi, bila kujali cheo chake—iwe yeye ni mkuu au mtu wa kawaida, mtaalamu au msanii, askari au fundi: kwani anatekeleza majukumu yote ya cheo chake kwa bidii kuu, huku akielekeza kila kitu kwa ajili ya maslahi ya wote. Hakika, kama wananchi wote wa nchi yoyote wangukuwa Wakristo wa kweli, yaani, wangetungamizwa na kujidhabihu na upendo wa Kikristo: basi ufalme huu wa duniani ungefanana, kwa kiasi fulani, na Ufalme wa Mungu—ufalme wa amani ya ndani isiyokoma na upendo wa kindugu kwa wote, ufalme ambapo raia wote kwa kweli wangeunda mwili mmoja na roho moja... Na tusingahau kwamba maadili haya yote mawili (kujitoa na upendo), ambayo ni muhimu sana kwa ustawi wa kweli wa mataifa, yanaweza kupandikizwa katika watu kwa njia ya Ukristo pekee.

B. Alama za Nje za Uungu ya ufunuo wa Agano Jipya

§ 95. Sehemu za Utafiti na Wigo wa Mada

Tukigeukia alama za nje au ushahidi wa uungu wa ufunuo wa Agano Jipya, hatuwezi kushindwa kutambua, kwanza kabisa, kwamba ni nyingi mno. Zinapatikana kwa wingi katika:

- 1) historia ya Kristo Mwokozi, na
- 2) historia ya Kanisa Lake lote.

Hapa, tutajikita tu katika kuorodhesha sifa muhimu zaidi kati ya hizi.

Ishara kutoka kwa maisha ya Kristo Mwokozi

§ 96. Maelezo yao

Hadithi ya maisha ya Mwokozi duniani hutoa ushahidi wa moja kwa moja wa ukweli kwamba Yeye ndiye Masihi wa kweli na Mwana wa kweli wa Mungu, kama Yeye mwenyewe alivyoshuhudia mara kwa mara kuhusu Yeye mwenyewe (Yohana 6:38–40; 7:28; 10:30; 17:5, n.k.), na, kwa njia isiyo ya moja kwa moja, kwamba imani Aliyoileta duniani ni imani ya Kimungu (Yohana 7:16–17; 8:26–28). Ushahidi kama huo ni:

- a) wakati na mazingira yenyewe ya kuja kwa Kristo Mwokozi duniani,
- b) Tabia Yake,
- c) miujiza Yake,
- d) unabii, na
- e) hasa, Ufufuko Wake, kama muujiza na unabii Wake mkuu zaidi.

§ 97. Wakati na mazingira ya kuja kwa Yesu Kristo duniani.

I. Wakati wa kuja kwa Yesu Kristo duniani ulitokea hasa wakati Masihi alipopaswa kuja, kulingana na unabii wa kale, na wakati Wayahudi na Wapagani walipokuwa wakimsubiri.

Tayari tumeona uhalali wa hoja ya kwanza tulipokuwa tukichunguza unabii wenyewe: ule wa Yakobo kuhusu mfululizo usiokatika wa masultani kutoka kwa Yuda, na ule wa Danieli kuhusu wiki sabini—unabii ambao ulitimia kwa usahihi wa kushangaza katika Mwokozi wetu. Kuhusu hoja ya pili, ambayo pia tumeigusia zaidi ya mara moja, tutawasilisha hapa ushahidi mpana zaidi.

Kwanza, kuhusu Wayahudi. Kwamba kwa hakika walikuwa wakisubiri kuja kwa Masihi wakati huo inajulikana kutoka kwa simulizi ya Injili, kutoka kwa ushuhuda wa Yosefu Mwazamiri, na kutoka kwa maelezo ya marabi wa Kiyahudi wa baadaye. Injili, katika kuthibitisha hili, inatoa mifano kadhaa, kwa mfano:

a) mara tu Yohana Mbatizaji alipoibuka Yordani na mahubiri yake, wananchi wenzake walituma wajumbe kumuuliza: 'Je, wewe ndiye Kristo?' (Yohana 1:19–27).

b) Yohana alipojibu kwamba yeye siye, na, akijiita tu mtangulizi wa Masihi, alianza kuhubiri: 'Tubuni, kwa maana ufalme wa mbinguni umekaribia... Mtu mwenye nguvu kuliko mimi anakuja baada yangu...' (Mathayo 3:2; Marko 1:7), kila mtu akaamini ujumbe huu, na watu wote wa Uyahudi, wakiwemo watu wa Yerusalemu, walitoka kwenda kwa Yohana; na walibatizwa naye katika Mto Yordani, wakikiri dhambi zao (Marko 1:5);

c) wakati Wamongaji, wakiwa wameongozwa na nyota ya ajabu, walipofika Yerusalemu na kuuliza, 'Yuko wapi yule Mfalme wa Wayahudi aliyezaliwa?'—swali lao moja liliwashtua wote Yerusalemu (Mathayo 2:3);

d) wakati Mwokozi, akiwa bado mtoto mchanga, alipopelekwa hekaluni kulingana na Sheria ya Musa ili atolewe mbele ya Bwana, alikutana huko na Simoni mzee, ambaye alikuwa akisubiri faraja ya Israeli (Luka 2:25), na nabii mwanamke Ana alimtangaza kwa wote waliokuwa Yerusalemu waliokuwa wakisubiri ukombozi (-38) Yosefu anasimulia kwamba katika siku hizo walitokea wadanganyifu wengi waliojiita Masihi na daima walivutia makundi ya watu kuwafuata⁽²²⁰⁾; na hili linathibitisha kwamba wadanganyifu na wale waliokodanganywa wote walikuwa na hakika kwamba wakati wa kuja kwa Masihi wa kweli hatimaye ulikuwa umefika. Miongoni mwa marabi wa baadaye, kwa mfano, Manases anasema waziwazi kwamba Wayahudi wote waliyoinua silaha dhidi ya Warumi katika siku za Vespasian na Titus (yaani kipindi kilicho karibu zaidi na wakati wa Mwokozi) walikuwa na hakika kabisa kwamba wiki saba za Danieli, zilizokuwa zikidokeza kuja kwa Masihi, zilikuwa tayari zimetimka, na kwamba, kwa hivyo, Masihi anapaswa kuwa tayari amejitokeza⁽²²¹⁾

Hakika vivyo hivyo kwamba matarajio yanayofanana yalikuwa wakati huo miongoni mwa wasiokuwa Wayahudi. Mwanahistoria wa wakati huo, Tacitus, akisimulia historia ya Vita vya Wayahudi, anaandika: 'Wengi waliamini ushuhuda wa kale wa makuhani kwamba katika wakati huu hasa Mashariki ingepata nguvu mpya, na kwamba wale watakaotoka Yudea wangukuwa watawala wa dunia'⁽²²²⁾. Suetonius anaweka wazi hili kwa nguvu zaidi, ingawa kwa maneno karibu yaleyale: 'Kote Mashariki kuna imani iliyenea na ya muda mrefu kwamba imepangwa kwamba, wakati huu, wale watakaotoka Yudea watakuwa watawala wa dunia'⁽²²³⁾. Hili linajirudia pia na waandishi wengine wawili wa wakati huo, Philo⁽²²⁴⁾ na Flavius⁽²²⁵⁾, na na mwandishi wa karne ya pili Egesippus⁽²²⁶⁾. Hasa, ni hakika:

(a) kwamba wakati huo kulikuwa na matarajio yaliyoenea miongoni mwa Warumi kuhusu Mfalme fulani mkuu, kwamba hili lilijaza akili za wote kwa kiasi kikubwa, na kwamba wanaume wengi wenye tamaa walitafuta kulitumia kwa manufaa yao wenyewe: "Kutokana na matarajio kama hayo," Sallust anashuhudia, "Lentulus alijihusisha na njama za Catiline na akajigamba akidai kwamba Mfalme aliyetabiriwa angetoka katika familia ya Cornelius"⁽²²⁷⁾;

b) ilikuwa sahihi na ya uhakika zaidi miongoni mwa Wapersia, kama inavyothibitishwa na safari ya Wamagusi kutoka Mashariki, na hasa kutoka Uajemi⁽²²⁸⁾, kumwabudu Yesu aliyezaliwa (Mathayo 2:1);

c) ilikuwepo hata nchini China ya mbali, kiasi kwamba, kulingana na ushuhuda wa wanahistoria wa eneo hilo, miaka 65 baada ya kuzaliwa kwa Kristo, mfalme wa China alituma ujumbe maalum Palestina – ili kuthibitisha kama Mjumbe mkuu wa Mbinguni alikuwa amejitokeza kweli⁽²²⁹⁾. Matumaini haya, yaliyokuwa imara na yaliyosambaa sana wakati huo hata miongoni mwa washenzi wenyewe, yanatumika kama uthibitisho zaidi kwamba yalikuwa yapo kwa kiasi kikubwa zaidi miongoni mwa Wayahudi wakati huo: kwani hayangeweza kuwafikia washenzi isipokuwa kutoka kwa Wayahudi. Na hili lingeweza kutokeaje? Ili kueleza hili, inatosha kukumbuka, kwanza kabisa, kutawanyika kwa Wayahudi katika sehemu mbalimbali za dunia, jambo ambalo lilikuwa limetokea muda mrefu kabla: huko Babeli, Uajemi, Media, Siria, Fenisia, Misri⁽²³⁰⁾,

²²⁰ *Do bello Judaico* III, sura ya 8, § 9; IV, sura ya 10, § 7.

²²¹ Kitabu cha mwisho wa maisha, uk. 17e. Tazama dokezo 180.

²²² Hist. Kitabu V, Sura 13.

²²³ *Vita Vespasiani* – sura ya 4.

²²⁴ Juz. II, uk. 449, 899, 435, mhar. Mangey.

²²⁵ Vita vya Kiyahudi, Kitabu III, Sura 28; Kitabu IV, Sura 31.

²²⁶ De excidio Hierosol, Kitabu V, Sura 44.

²²⁷ Sallust, *Cataline*; taz. hotuba ya Cicero III kuhusu Njama ya Catiline, uk. 692, 696, t. 2 ya Graevii.

²²⁸ Tazama makala: kuhusu Wamagi waliomwabudu Yesu Kristo, katika 'Chronicle Readings' 1831, XLIV.

²²⁹ Tazama katika *Geschichte der Religion Jesu Christi* na Stolberg. Juz. 1, Nyongeza V: *Traces of Early Tradition ... among the Peoples*, uk. 395, Vienna, 1817.

²³⁰ Muhtasari wa Historia ya Kanisa na Biblia, uk. 440, St Petersburg, 1827.

India²³¹ , Uchina²³² , na hata, kama wengine wanavyodhani, Amerika²³³ ; na, la pili, tafsiri ya Maandiko Matakatiifu katika lugha ya Kigiriki, iliyofanywa zaidi ya karne mbili kabla ya kuzaliwa kwa Mwokozi, na ambayo tangu wakati huo ilikuwa imepita mikononi mwa wasomi wa kipagani. Matukio haya yote mawili muhimu zaidi, bila shaka, yaliandaliwa na Utunzaji wa Kimungu wenyewe, ili kupitia hayo, kabla ya kuja kwa Masihi, wote wawe tayari kumpokea Yeye: na kwa kweli, wakati Kristo alipopaswa kuonekana, kila mtu alikuwa akimsubiri, Wayahudi na Wapagani.

II. Hata hivyo, ingawa wakati wa kuja kwa Mwokozi wetu—ambao ulitokea katika enzi ya matarajio ya ulimwengu wote kwa Masihi wa kweli—ulikuwa unakielezea, ingawa kwa nguvu sana lakini bado kwa njia isiyo wazi, utume wa kimungu wa Yesu Kristo, hali za kipekee zilizomzunguka kuzaliwa Kwake tayari zilishuhudia wazi kwamba, kati ya wote walirozaliwa wakati huo, Yeye pekee ndiye Mwokozi aliyeahidiwa tangu enzi za kale. Baadhi ya mazingira haya yalitangulia kuzaliwa kwa Kristo Mwokozi, ilhali mengine yalifuata.

Mazingira yaliyotangulia. Muda fulani kabla ya Kuzaliwa kwa Kristo, Malaika Mkuu Gabrieli alitokea Hekaluni Yerusalemu kwa kuhani Mmyahudi mwabudu aliyeitwa Zakaria, akiwa na habari kwamba mwana wa kiume, Zekaria, licha ya umri wake mkubwa na ule wa mke wake Elizabeti, ambaye hakuweza kuzaa, mwana wa kiume anayeitwa Yohana atazaliwa, ambaye atakuwa mtangulizi wa Masihi. Zekaria alionyesha kutokiamini kwake kwa unabii huo wa miujiza wa Malaika Mkuu, na kwa sababu hii alipigwa kimya hadi siku unabii ulipotimia; na Mtakatifu Elizabeti kwa kweli alipata mimba tumboni mwake (Luka 1:5–25).

Miezi sita baadaye, Malaika huyo yuleyule alitumiwa na Mungu hadi mji wa Nazareti, ule wa Galilaya, kwa Bibi Maria Mtakatifu, na akamtajia habari kwamba Masihi mwenyewe, Mwana wa Mungu, angechungwa na kuzaliwa kutoka kwake kwa njia isiyo ya kawaida. Bikira Mtakatifu aliamini hili, na, huku akibaki Bikira, alipata mimba tumboni mwake kwa uwezo wa Roho Mtakatifu (aya 26–38).

Muda mfupi baadaye, Mariamu alipomtembelea Elizabeti, huyu wa pili alihisi mtoto akiruka tumboni mwake; na, akijaa Roho Mtakatifu, alimtambua kama Mama wa Bwana na akasifu imani yake; na Bikira Mtakatifu Sana Maria, aliposikia salamu hii, alimwaga roho yake katika wimbo mtakatifu kwa Mungu, ambapo alisifu ukuu wa wema Wake kwake na kwa Israeli wote, na kutabiri utukufu wake wa baadaye (-39–56).

Baada ya muda, wakati Elizabeth mwema alipokuwa amejifungua, mume wake Zakaria, siku ya kutahirishwa kwa mtoto mchanga, kwa mshangao wa wote, aliponywa upofu wake wa kusema; na, akijaa Roho Mtakatifu, alimsifu Mungu wa Israeli kwa kutimizwa kwa unabii wa kale kuhusu Masihi, na akatabiri huduma na matendo ya baadaye ya mwanawe (-59–79).

Hatimaye, wakati ulikuwa umefika wa kuzaliwa kwa Yesu Kristo, ambaye, kulingana na unabii, alipaswa kuzaliwa Betlehemu (Mika 5:2); wakati Bibi Maria Mbarikiwa bado alikuwa Nazareti, makazi yake ya kudumu. Basi, Mpango wa Kimungu uliagiza nini? Wakati huo huo, Kaisari wa Kirumi alitoa amri ya sensa ya watu wote, na Maria, pamoja na mchumba wake Yosefu, walitakiwa kusafiri, kwa ajili ya hili, hadi mji wao wa Betlehemu; alifika huko na akamzaa Mwanawe (Luka 2:1–8).

Matukio yaliyofuata. Mara tu Kristo alipozaliwa, malaika wa Bwana aliwatokea wachungaji wa Betlehemu, ambao walikuwa wakiilinda kundi lao usiku, na nuru isiyo ya kawaida ikawamulika. Walisikia kutoka kwa Malaika kuhusu kuzaliwa kwa Mwokozi katika mji wa Daudi, wakaelekezwa jinsi ya kumpata Mtoto wa Kimungu, na wakati huo huo wakamwona umati mzima wa viumbe wa mbinguni, wakimtukuza Mungu na kuimba: 'Utukufu kwa Mungu juu mbinguni, na juu ya nchi amani, na wema kwa wanadamu' (Luka 2: 8–14).

Wakati huo huo, Wamongofu kutoka mashariki ya mbali, wakiwa wameongozwa na nyota ya ajabu, walifika Betlehemu kumwabudu Mfalme wa Wayahudi, aliyezaliwa katika zizi, na wakamletea zawadi: dhahabu, manukato na mdalasini (Mathayo 2:1–12).

Siku za kutakaswa zilipokamilika, na mtoto Yesu alipopelekwa hekaluni, kwa mujibu wa Sheria ya Musa, ili awasilishwe mbele ya Bwana, wakati huo huo, akisukumwa na Roho, mzee Simeoni aliingia hekaluni; alipewa heshima ya kumshika Mwokozi aliyeahidiwa mikononi mwake, na akamtangaza kuwa Mwokozi wa ulimwengu wote, Mwangaza wa Mataifa na Utukufu wa Israeli, na pamoja walitoa unabii

²³¹ Buchanan, Christian, Researches, kumbukumbu za Vansittart kuhusu Waafghani...

²³² Insha kuhusu Wayahudi wa Uchina na ushawishi walioutoa katika fasihi ya ufalme huo mpana kabla ya enzi ya Kikristo, na Abbé Sionnet.

²³³ Allgemeine Zeitung des Judenthums, Juz. 1, uk. 207 na kuendelea.

kumhusu Yeye na Mama Yake. Anna mwenye haki, binti Phanuel, ambaye alikuwepo wakati huo, naye alimsifu mtoto Yesu, na kumtangaza kwa wote waliokuwa wakisubiri ukombozi huko Yerusalemu (Luka 2:22–38).

Hili lilifuatiwa hivi karibuni na maonekano mengine mawili ya Malaika kwa Yosefu. Wakati wa mara ya kwanza, Herode alipokusudia kumuua mtoto Yesu, Malaika alimwamuru Yosefu achukue Mtoto na Mama yake na akimbilie Misri. Kwa mara ya pili, baada ya kifo cha Herode, hatari ilipokuwa imepita, mjumbe wa mbinguni aliwaagiza Familia Takatifu warudi katika nchi yao (Mathayo 2:13–23).

Hivyo basi, tangu wakati ule wa kuingia kwa Kristo duniani, kila kitu kilikuwa tayari kinamtangaza kama Mjumbe wa ajabu wa Mungu, Masihi wa kweli. Alionekana akiwa amezungukwa na ishara na miujiza, ambamo mtu hawezi kushindwa kutambua mkono maalum wa Mungu. Tukichunguza sasa maisha ya Mwokozi wetu, tutashawishika kwamba unabii huu ulitimia kwa usahihi kamili.

§ 98. Tabia ya Yesu Kristo²³⁴

Kwanza, inamfunua kwetu Mwokozi wetu akiwa na tabia ya kweli ya kimungu, ambayo haijawahi kujulikana katika historia.

1) Lengo ambalo Bwana Yesu alilitamani katika maisha yake yote, na ambalo aliliita kazi Yake (Yohana 17:4), lilikuwa lengo kuu zaidi, ambalo halijawahi kusikika duniani. Kulikuwa na watu waliofanya kuwa jukumu la maisha yao kurekebisha sayansi moja au nyingine, sanaa moja au nyingine; kulikuwa na wabunifu wa sheria na wanahikima waliotafuta kurekebisha maisha ya kisiasa ya nchi fulani, au kubadilisha na kuboresha imani za watu maalum... Kristo Mwokozi alikuja akiwa na nia ya kuiboresha jamii nzima ya wanadamu, iliyoharibiwa na dhambi, kuwapa nuru watu wote kwa nuru ya maarifa ya kweli ya Mungu (Yohana 12:46; 17:3), kuwafundisha wenye dhambi wote maadili safi kabisa na kuwafanya watakatifu (Mathayo sura 5, 6 na 7), kuunda kutoka kwa wote waliozaliwa duniani kundi moja, ufalme mmoja wa Mungu (Yohana 10:16; Mathayo 4:17), na kisha kuwapeleka wote katika makao ya milele ya Baba wa mbinguni (Mathayo 25:34). Na alitokea lini kwa kusudi hili miongoni mwa watu wa Kiyahudi? Ilikuwa ni wakati ambapo wana wa Israeli, wakiwa wamepoteza maana halisi ya maandiko yao matakatifu, walitarajia Masihi kuwa mfalme mshindi wa duniani, wakadai baraka zote za Mungu kwao wenyewe tu, na wakawadharau mataifa mengine yote. Jinsi walivyokuwa tofauti na Mwokozi wetu wale watu wengine wote waliojidhihirisha kuwa Masihi wakati huo! Sio tu kwamba hakuna hata mmoja wao aliyepaa juu ya makosa ya Wayahudi wenzao; kinyume chake, walitafuta kutumia makosa haya, wakitangaza kuwa wao ni watawala wa kidunia wa Israeli na mashujaa, bila kutambua jinsi utawala kama huo ulivyokuwa haufai kwa Masihi wa kweli; walivutia umati wa watu na punde si punde wakajidhihirisha kuwa ni wadanganyifu. Bwana wetu hakutenda hivyo: Alipinga moja kwa moja dhana potofu za watu wake, akajichagulia lengo linalostahili kabisa kwa Masihi, na akabaki mwaminifu kwalo hadi mwisho kabisa, bila kujali vikwazo vyovyote, na mbele ya uovu wote na upinzani wa maadui zake; alivumilia kashfa, matusi na mateso kwa ajili yake; alionja hata kifo chenyewe. Nani, kwa sifa hii pekee, angekosa kumtambua Mungu-mtu? Njia alizotumia kuwavutia watu kwake hazikuwa za ajabu kidogo kuliko lengo lenyewe. Njia hizi zilikuwa zipi? Utajiri, au ahadi ya maisha ya furaha duniani? Hata hivyo Yeye mwenyewe alizaliwa katika umaskini na, katika huduma yake yote, hakuwa na mahali pa kulaza kichwa chake (Mathayo 8:20), ilhali aliwatabiria wafuasi wake mambo isipokuwa matukano, mateso na kifo chenyewe. (Luka 6:22; Yohana 16:2). Hekima ya kidunia na maneno ya busara? Hata hivyo, alichagua watu wasio na elimu na wa kawaida kueneza mafundisho Yake (Matendo 4:13); alichagua mambo ya upuuzi ya ulimwengu ili kuwatia aibu wenye hekima, na mambo dhaifu ya ulimwengu ili kuwatia aibu wenye nguvu; na mambo ya unyenyekevu, yaliyodharauliwa na yasiyo na maana ya ulimwengu ili kuyafanya kuwa si kitu mambo yaliyo (1 Kor. 1: 27–28): Alifurahia kuwaokoa waumini kwa nguvu ya mahubiri Yake (aya 21). Je, ni upuuzaji wa tamaa na hisia za kibinadamu? Hata hivyo, sharti Lake la kwanza kwa wafuasi Wake lilikuwa kujinyima, kuacha tamaa, na maisha magumu, ya kimungu. Jinsi yote haya yanavyovuka mbali hesabu za kawaida za kibinadamu! Ni safi na zisizo na lawama kiasi gani nia za Yesu, na ni za thamani kiasi gani kwa Mungu-mwanadamu! Ni mtu gani wa kawaida anayethubutu kuchagua kama njia ya kufikia lengo lake zile njia ambazo, kwa juu juu, zinaweza tu kumwongoza mbali zaidi na lengo hilo?

²³⁴ 1) Jarida la Kikristo la Robo Mwaka, 1841, 11, 108; kuhusu Uungu wa Imani ya Kikristo, ulioonyeshwa kutoka kwa mtazamo wa Mwanzilishi wake; 2) Tafakari Mbalimbali Kuhusu Yesu Kristo, au Tabia ya Kimungu ya Yesu Kristo katika Mafundisho Yake na katika Matendo Yake, na *d'Aguesseau* (Démonstr. Evangel, vol. VIII, uk. 841).

2) Sifa za kiakili za Bwana Yesu pia zinaashiria waziwazi kuwa Yeye ndiye aliyedai kuwa (Yohana 3:17). Hekima yake ilikuwa ya ajabu, ikizidi kabisa kipimo cha kibinadamu. Ni ya ajabu pia kwa sababu hakutumia njia yoyote ile kuipata (Yohana 7:15), akiwa amezaliwa katika umaskini mkuu (Luka 2:7) na akiwa ametumia miaka thelathini ya kwanza ya maisha Yake kama fundi fanicha katika mji usio na elimu yoyote (Yohana 1:46). 'Mtu huyu amepata hekima hii wapi?' (Mathayo 13:54), wakauliza wenzake wa mji kwa mshangao, wakijua vyema ukoo wake na malezi yake: 'Imekuwa kwamba hajawahi kufundishwa Maandiko?' (Yohana 7:15)? Ilikuwa ya ajabu pia kwa maana kwamba ilizidi umri wake (Luka 2:52): akiwa bado na umri wa miaka kumi na mbili tu, aliwashangaza na kuwastushia makuhani wa Kiyahudi wenyewe hekaluni kwa majibu na ufahamu wake (aya 46-49). Ilikuwa ya ajabu pia kwa sababu ilizidi uelewa wa watu wote: katika siku za huduma Yake ya umma, Bwana aliionyesha mara kwa mara kwa kiwango kwamba aliibua mshangao mkuu miongoni mwa wasikilizaji Wake (Yohana 7:46), na kuwafanya hata waulizaji na walimu wa sheria wenye ustadi zaidi miongoni mwa watu wake waone aibu (Mathayo 22:46). Hasa, hekima ya Mwokozi ilikuwa ya ajabu kwa kuwa ilijumuisha, kwanza, maarifa ya moyo, uelewa kamili wa mawazo na nia za siri kabisa za wanadamu (Yohana 1:47; 2:25; Mathayo 12:25; Marko 12:8; Luka 6:8), na pili, kwa ufahamu wazi wa yajayo (Luka 19:43; 22:34; Marko 13:9, n.k.): sifa hizi zote mbili za maarifa ni za namna kwamba zinaweza kumilikiwa na Mungu peke Yake tu, kulingana na maneno Yake mwenyewe (Yeremia 17:9; Isaya 44:7).

3) Sifa za kimaadili za Yesu Kristo zinatupatia sisi katika Yeye mfano kamili zaidi wa sifa zote njema. Alikuwa wa kwanza kutekeleza katika maisha Yake mwenyewe yale aliyowafundisha wengine, na viwango vya juu zaidi vya maadili vya Injili vinaonekana kuwa vya juu zaidi katika mfano Wake mwenyewe. Ni nini kinaweza kuwa cha kina zaidi kuliko kujitolea kwake? Ule kujitenga na mali za kidunia, ambapo Yeye, katika huduma yake yote, hakuwa hata na mahali pa kulaza kichwa chake (Mathayo 8:20), na ilimbidi ategemea msaada wa wengine ili kukidhi mahitaji yake ya msingi ya kimwili (Luka 8:1-3); unyenyekevu huu, uliofikia hadi pale alipowaosha miguu ya wanafunzi wake (Yohana 13:4-15), na akakataa hata taji la kifalme ambalo Wayahudi mara moja walitaka kumwekea kwa nguvu (Yohana 6:15); upole, uvumilivu na ukarimu wa kushangaza ambao kwao alivumilia kashfa na mateso kutoka kwa maadui zake, na akateswa kwa matukio ya kinyama, matusi, mate, dhahaka na mapigo kabla ya kifo chake; hatimaye, kifo hicho chenyewe, cha mateso makali na aibu, ambacho Hivyo Hivyo alivumilia kwa hiari na kwa haki kabisa, kwa ajili ya wengine: wapi katika historia yote ya mwanadamu tutapata sifa kama hizi? Na vipi kuhusu upendo Wake kwa Mungu? 'Nimekitoka mbinguni,' alisema kumhusu Yeye mwenyewe, 'si kutenda mapenzi yangu, bali mapenzi ya Baba aliyenituma' (Yohana 6:38), 'ili ulimwengu ujue ya kuwa nimempenda Baba, na kama Baba alivyoniagiza, ndivyo ninavyozungumza' (14:31),—na maisha yake yote yaliwekwa wakfu kutimiza mapenzi haya matakatifu zaidi: matendo yake yote yalilenga kuwafundisha watu kumjua Mungu mmoja wa kweli (Yohana 17:3), kuwafundisha kutukuza Baba wa mbinguni kwa matendo mema (Mathayo 5:16), na kuanzisha na kuthibitisha ufalme wa Mungu duniani (Marko 1:14-15). Katika utimilifu huu wa pekee wa mapenzi ya Baba, Alipata chakula chake cha kweli (Yohana 4:34); kwa ajili ya hili, Aliyenyanzua nafsi Yake, akiwa mwongofu hata kufa, hata kufa msalabani (Wafilipi 2:8). Upendo Wake kwa wanadamu ulikuwa mkubwa kiasi gani? Alifanya kazi kubwa kuwapa nuru ya Injili, akisafiri kutoka mahali hadi mahali, akihubiri, akishawishi, akikemea, na kuvumilia dhiki na mateso. Ili kuthibitisha utume Wake wa kimungu, Ilibidi afanye miujiza—na alifanya miujiza hii yote hasa kuwasaidia waliokuwa wamesumbuliwa: Aliwaponya wagonjwa, aliwapa vipofu uwezo wa kuona, viziwi uwezo wa kusikia, aliwasafisha wenye ukoma, na alifanya mema kwa wote (Matendo 10:38). Hasa, Alionyesha upendo na utiifu wa kimwana kwa Mama Yake na kwa baba yake wa kambo, Yosefu (Luka 2:5; Yohana 19:27), upendo kwa jamaa na marafiki zake (Yohana 11:5, 11 na 36; 13:23), upendo kwa nchi yake (Mathayo 15:24; 23:37; Luka 19:41), upendo kwa watoto (Mathayo 19:13-15), upendo kwa wanafunzi Wake (Mathayo 18:1-5, n.k.), wema na uvumilivu usio na kifani kwa wenye dhambi (Mathayo 9:10-13; Luka 19:10). Alidhihirisha kiwango cha juu kabisa cha upendo Wake kwa wanadamu msalabani, ambako alipanda pekee kwa ajili ya wokovu wao, na ambako, katikati ya mateso makuu, aliomba kwa Baba kwa ajili ya wale waliomsalibisha na maadui zake (Yohana 3:16; Luka 23:34). Akiwa na wema mkuu kama huo, Bwana Yesu hakuwa na dosari hata ndogo kabisa. Sio tu kwamba, kulingana na ushuhuda wa wanafunzi wake, hakutenda dhambi, wala hila haikupatikana kinywani mwake (1 Petro 2:22, taz. 1 Yohana 3:5), bali hata maadui zake wakali zaidi hawakuweza kupata kosa lolote kwake. Makuhani wakuu, wazee na baraza lote walitafuta ushahidi wa uongo dhidi ya Yesu, ili wampatie kifo, lakini hawakupata chochote (Mathayo 26:59); Yuda, akiwa amemjua Bwana wake kwa muda mfupi tu, alimsaliti, na akajuta kwa kusaliti damu isiyo na hatia

(Mathayo 27:4). Pilato, baada ya kuchunguza kwa makini shutuma zote za uongo zilizomkabili Yesu na Wayahudi, alisema mbele yao wale wale waliomshutumu: 'Simkuti na hatia yeyote mtu huyu' (Luka 23:4); 'Mimi sina hatia na damu ya mtu haki huyu; mtayaona wenyewe' (Mathayo 27:24). Utakatifu mkamilifu na kutokuwa na dhambi kwa Bwana Yesu, jambo ambalo ni geni kabisa kwa wanadamu katika hali yao ya sasa ya kuanguka (Warumi 5:12), hutufunulia katika Mwokozi wetu zaidi ya kuwa mwanadamu tu; kwa kweli, hutufunulia Mwana wa Mungu aliyejidhihirisha kwa mwili, kama Yeye mwenyewe alivyopenda kujiita.

§ 99. *Miujiza ya Yesu Kristo*²³⁵

I. Na miujiza ya Yesu Kristo ni ushahidi imara zaidi na usioweza kupingika wa kweli hii (Yohana 5:33–36; 10:37–38). Miujiza hii ilikuwa mikubwa mno na mingi, na kwa kweli ilikuwa ya namna ambayo hakuna mtu mwingine angeweza kuitenda (Yohana 15:24). Hapa Alijidhihirisha kama

a) kama bwana wa ulimwengu wa asili, alipobadilisha maji kuwa divai (Yohana 2:1–11); aliwaamuru pepo na bahari, na zikamtumikia (Luka 8:24; Mathayo 8:23–27); alitembea juu ya maji (Mathayo 14:26); na mara moja aliwapa chakula wanaume elfu tano, na mara nyingine elfu nne, kwa mikate michache na samaki, bila kuhesabu wanawake na watoto (Mathayo sura za 14 na 15);

(b) kama Bwana wa asili ya mwanadamu, alipoonya magonjwa ya kila aina kwa neno moja tu au kwa kugusa mkono wake au vazi lake (Mathayo 9:20–23; 14:35 na 36; Luka 4:40); alirejesha uoni kwa vipofu (Mathayo 20:29–34; Marko 10:46–52), kusikia kwa viziwi, na kuongea kwa kimya (Mathayo 9:32–35; 12:22; Luka 11:14), na kuponya wenye ukoma (Mathayo 8:1–5);

(c) kama Bwana wa kuzimu yenyewe, alipokaribia tu watu waliokuwa wamechukuliwa na pepo wachafu, Aliwafanya watetemeke, na kwa neno moja aliwatupa nje ya watu (Mathayo 8:28–34; Luka 8:26–40);

d) Bwana wa uzima na mauti, alipomfufua mwana wa mjane maskini wa Naini (Luka 7:11), binti wa Yairusi, kiongozi wa sinagogi (Mathayo 9:18–19; Luka 8:49), na kumfufua Lazaro, ambaye alikuwa amekuwa kaburini kwa siku nne (Yohana, sura ya 11). Kwa yote haya lazima iongezwe ishara za ajabu ambazo hazikufanywa na Mwokozi Mwenyewe, bali kwa ajili ya Mwokozi, katika mazingira mbalimbali ya maisha Yake ya duniani, kama vile:

(a) mara tu baada ya ubatizo Wake, alipoinuka kutoka majini, mbingu zikafunguka juu Yake, Roho Mtakatifu akatokea kwa umbo la mdudu akishuka juu Yake, na sauti ikasikika kutoka mbinguni: 'Huyu ni Mwanangu mpendwa, ambaye nimependezwa naye' (Mathayo 3:16–17; Marko 1:10–11; Luka 3:21–22);

b) katika Mabadiliko Yake Mtakatifu juu ya Mlima Tabori mbele ya Mitume watatu, uso Wake ukaangaza kama jua na nguo Zake zikawa nyeupe kama nuru, na Musa na Eliya wakamtokea ili kuzungumza Naye, na tena sauti ikatoka miongoni mwa wingu: 'Huyu ndiye Mwana wangu mpendwa, ambaye nimefurahi naye; mwisikilize' (Mathayo 17:1–5);

(c) mara moja Yerusalemu, mbele ya umati mkubwa, wakati, kufuatia sala ya Bwana kwa Baba yake wa mbinguni ili atukuze jina lake, sauti ikatoka mbinguni: 'Nimetukuza, na nitatukuza tena' (Yohana 12:28–31);

d) hatimaye, wakati wa mateso ya Mkombozi msalabani, ambapo tangu saa ya sita kulikuwa na giza juu ya nchi yote hadi saa ya tisa, na mara tu alipomkabidhi Roho wake mkononi mwa Baba wa mbinguni, pazia la hekalu lilipasuka katikati kutoka juu hadi chini: na nchi ikatetemeka, na miamba ikapasuka; na makaburi yakafunguka, na miili mingi ya watakatifu waliokuwa wamelala ikafufuliwa (Mathayo 27:45, 51–52). Kwa kifupi: maisha ya Mwokozi wetu, ambayo yenyewe ni muujiza kwa maana ya kimaadili, yamejaa na kuzungukwa na miujiza pande zote.

II. Kwamba miujiza hii ilikuwa halisi, yaani, ilikuwa matukio yasiyo ya kawaida. Ushahidi wa hili ni kama ifuatavyo:

1) Asili yake yenyewe: zote zinaonekana wazi kuwa ni zaidi ya uwezo na sheria za asili, na hakuna mtu mwenye akili timamu anayeweza kudai, kwa mfano, kwamba inawezekana kwa mtu kumfufua wafu na kuponya magonjwa ya kila aina kwa neno moja tu, au kulisha maelfu kwa mikate michache, au kumrudishia uoni mtu aliyezaliwa kipofu, au kuamuru vipengele vya asili, na kadhalika.

²³⁵ 1) Kuhusu miujiza ya Yesu Kristo, Chr. Ch. 1835, 11, 57; 2) Kuhusu uhakika na uhalisi wa miujiza ya Injili, Chr. Ch. 1838, 11, 184; 3) Albert Guil. Melchioris – **Apologia pro miraculis Christi et expositionibus patrum allegoricis...**, Franeck, 1731; 4) Mich. Iilienthalii – **Wunderwerke Jesu, als ein überzeugender beweis, dass er der wahre Messias sei**, Regiom, 1748; 5) Ulinzi wa Kifalsafa wa Miujiza ya Yesu na Mitume Wake na Joh. Christoph. Gräffe, 1812.

2) Namna yalivyotendwa. Mwokozi alitenda miujiza yake kwa namna ambayo haiwezekani kabisa kushuku udanganyifu au hila yoyote ndani yake. Aliitenda

a) bila maandalizi yoyote, ghafla, mara tu fursa ilipojitokeza;

b) kwa neno moja tu, mara nyingi kwa mguso mmoja tu au hata kwa wazo na tamaa (Luka 6:19; Yohana 4:50–54; Mathayo 8:8 na 13): alimwambia yule mtu aliyepooza, 'Inuka, chukua kitanda chako, uende nyumbani pako'—na yule mtu aliyepooza akaponoka (Mathayo 9:6); Alimwambia mtu mwenye ukoma: 'Nitaka; uwe msafi'—na mara moja ukoma wake ulimwondoka (Mathayo 8:3); Alimwita kwa sauti yule aliyekufa: 'Lazaro, toka!'—na yule mtu aliyekuwa amekufa kwa siku nne, na ambaye harufu yake ilikuwa tayari kuanza, alitoka kaburini (Yohana 11:43);

(c) Hakufanya miujiza hii mahali pamoja maalum au wakati maalum, mbele ya mashahidi wachache tu; kinyume chake, Aliifanya kila wakati na kila mahali, waziwazi na mbele ya umati wote wa watu. Alisafiri kupitia miji na vijiji vya Yudea, mara nyingi akiwa ameambatana na maelfu ya watu; Alionekana Yerusalemu, katika maeneo ya umma, katika Hekalu, wakati wa sikukuu kuu ambazo Wayahudi walikusanyika kutoka pande zote, na kila mahali Alionyesha uweza Wake wote na nguvu Zake za miujiza. Wale aliowaponya waliendelea kuishi, baada ya kuponywa kwao, katika miji na vijiji yale yale ambako hapo awali walikuwa wameonekana wakiwa wagonjwa. Magonjwa yao na uponyaji wao wa miujiza vilijulikana na jamaa zao, majirani zao na raia wenzao wote; Umati mzima wa watu ulikusanyika, kwa mfano, kumwona Lazaro baada ya ufufuo wake, hata viongozi wa sinagogi wakatafuta kumuua, kwa sababu wengi walikuwa wakigeuka kutoka kwa Wayahudi na kumwamini Yesu (Yohana 12:11).

3) Kusudi la miujiza hii. Kusudi la miujiza iliyorekodiwa katika Injili lilikuwa la juu zaidi iwezekanavyo, linalomfaa Mungu kikamilifu. Ilikuwa ni kuwafunulia watu katika Yesu Kristo Masihi wa kweli, Mwana wa Mungu, kuwapelekea kumwamini Yeye, kupokea mafundisho na neema Yake, na hivyo kupata wokovu wa milele (Yohana 10:38; 15:24; Mathayo 11:20–24).

4) Idadi yao kubwa na aina mbalimbali. Mwokozi hakutenda muujiza mmoja tu, wala miwili, wala kumi, bali wingi usiohesabika. Nguvu zake za miujiza hazikukomaa katika matendo machache yaliyojulikana tu, bali zilidhihirika katika maumbo mengi na tofauti, zikienea kote ulimwenguni, na zikimdhihirisha ndani yake Bwana wa vitu vyote vilivyopo.

5) Uchunguzi wa miujiza hii na maadui wa Mwokozi wenyewe (Yohana 9:12–34). Mafarisayo, Masaduki, wanasemaji na makuhani ambao walimchukia Yesu walikuwa mara nyingi mashahidi wa miujiza Yake, na wakaona athari ya ajabu iliyokuwa nayo kwa watu (Yohana 12:19) Haifikiriki kwamba maadui hawa wangekosa kuchukua kila hatua kufichua udanganyifu, kama ungekuwepo hapa. Mamlaka yote ya umma ilikuwa mikononi mwao: ingekuwa rahisi kwao kuthibitisha uongo kupitia uchunguzi wa kisheria; ingetosha kufichua uongo wa muujiza mmoja ili kupata haki ya kutilia shaka uhalali wa yote mengine. Na bado? Watu wa adui wa Bwana Yesu wenyewe wanakiri uhalisi wa miujiza Yake: 'Tutafanye nini? Kwa maana mtu huyu anafanya ishara nyingi,' walisema mmoja kwa mwingine, 'na tukimwacha hivi, wote wataamini kwake' (Yohana 11:47–48). Na, walipokuwa wakimhukumu Mwokozi kifo msalabani, hawakuwa na ujasiri wa kumshutumu mbele ya watu kwa kufanya miujiza ya uongo, ingawa hilo lingewasaidia sana katika malengo yao; bali walilazimika kutunga ushahidi wa uongo dhidi Yake.

6) Rejea isiyo na woga na wazi kutoka kwa Bwana Yesu Mwenyewe kuhusu miujiza hii kama ushahidi muhimu zaidi wa Uungu Wake. 'Nikishindwa kufanya kazi za Baba yangu,' Alisema mbele ya kila mtu, 'msiniamini; lakini nikizifanya, hata kama mimi hamniamini, amini kazi hizo zenyewe' (Yohana 10: 37–38); kwa maana kazi ambazo Baba amenipa nifanye—kazi hasa ninazofanya—zinanishuhudia kwamba Baba amenituma (Yohana 5:36, futanoti 14, 11; 15:24). Je, Yesu Kristo angeweza kuashiria miujiza yake kwa uhakika na waziwazi namna hiyo, na kuipa umuhimu mkubwa namna hiyo, kama kungekuwepo na udanganyifu wowote katika utendaji wake, au kama ingekuwa ni matokeo ya hila?

7) Mitume Watakatifu wanataja kwa usahihi vivyo hivyo miujiza ya Kristo. 'Yesu alitenda miujiza mingine mingi mbele ya wanafunzi wake, ambayo hayajaandikwa katika vitabu hivi,' anasema Yohana Mteolojia katika Injili yake; 'lakini hivi vimeandikwa ili mpate kuamini kwamba Yesu ndiye Kristo, Mwana wa Mungu, na kwamba kwa kuamini mpate uzima katika jina lake' (Yohana 20:30–31). 'Watu wa Israeli,' alipaza sauti Mtume Petro katika hotuba yake kwa Wayahudi, baada ya Roho Mtakatifu kushuka juu ya Mitume, 'sikieni maneno haya: Yesu wa Nazareti, mtu aliyethibitishwa kwenu na Mungu kwa miujiza, ajabu na ishara ambazo Mungu alifanya kwa njia yake katikati yenu—kama ninyi wenyewe mnavyojua—mtu huyu, aliyekabidhiwa kulingana na kusudi lililoamuliwa na maarifa ya Mungu tangu milele, mlimweka msalabani

na kumuua kwa mikono ya watu wasio na sheria: lakini Mungu alimfufua kutoka kwa wafu (Matendo 2:22–24; tazama pia Matendo 10:38; Waebrania 2:3–4).

8) Hatimaye, athari za miujiza hii kwa mashahidi. Baada ya Mwokozi kufanya ishara yake ya kwanza huko Kana ya Galilaya, wanafunzi wake waliamini kwake (Yohana 2:11); baada ya kumponya mwana wa afisa fulani wa kifalme huko Kapernaumu, afisa huyo mwenyewe na watu wake wote walimwamini (Yohana 4:53); baada ya Mwokozi kutuliza dhoruba baharini, wale waliokuwa katika mashua walimwja na kumwabudu, wakisema, 'Kweli, Wewe ni Mwana wa Mungu' (Mathayo 14:33); baada ya Yeye kuwalishe maelfu kadhaa ya watu kwa mikate mitano na samaki wawili, wale waliokuwa mashahidi wa ishara ambayo Yesu alikuwa amefanya walisema, 'Hakika huyu ndiye Nabii anayepaswa kuja duniani' (Yohana 6:14). Kwa ujumla, wakiwa wamevutiwa na miujiza ya Bwana, watu wengi waliamini Yeye, na kusema, 'Kristo atakapokuja, hakika hatatenda miujiza mingi kuliko hii ambayo mtu huyu anaitenda' (Yohana 7:31)—na idadi ya wale waliamini ilikuwa kubwa sana hata kwamba Mafarisayo walikiri; *'ulimwengu wote unamfuata'* (Yohana 12:19).

III. Tukigeukia sasa uhalisia wa kihistoria wa miujiza na, kwa hakika, matukio ya Injili kwa ujumla, tutaona kwamba katika upande huu pia, hakuna cha zaidi kinachoweza kutamaniwa.

1) Matukio haya yametufikia kupitia waandishi wanane wa zama hizo: kwani tunapaswa kuwatambua kama wanahistoria wa Yesu Kristo si tu wale wainjilisti wanne, bali pia Mitume wote waliotoka na maandiko yao, ambayo, kama inavyojulikana vyema, matukio ya Injili yameashiriwa waziwazi au hata kudadisiwa moja kwa moja. Watano kati ya waandishi hawa—Mathayo, Yohana, Petro, Yakobo na Yuda—walikuwa mashahidi wa macho; walimsindikiza Mwokozi katika huduma yake yote, na kila mmoja wao, kama Yohana Mtakatifu, aliweza kusema: 'Kile tulichosikia, kile tulichokiona kwa macho yetu, kile tulichokitazama na mikono yetu kukishika, kuhusu Neno la uzima—uzima ulidhihirika, na tumeuona na tunashuhudia, na tunautangaza' (1 Yohana 1:1–2). Wengine wawili, Marko na Luka, ingawa hawakuwa miongoni mwa Mitume Kumi na Wawili, walikuwa miongoni mwa Sabini; walikuwa wenzake Yesu Kristo, wakihusiana kwa karibu sana na wanafunzi Wake—washuhuda wa macho—na wakasikia hadithi Yake kutoka kwao. Mwisho, Mtume Paulo pia alihusiana moja kwa moja na wanafunzi wa karibu wa Bwana, na kwa hivyo anaweza kuitwa kwa haki kuwa shahidi wa zama zake kwa matendo ya Kristo. Ikiwa ndivyo, basi ni lazima mtu akubali kwamba, kati ya matukio yote ya ajabu zaidi ya enzi za kale, hakuna lililo na ushahidi mwingi kama matukio ya Injili; kwani hakuna lililoandikwa na idadi kubwa namna hii ya watu wa zama hizo. Na yeyote ambaye, baada ya kuzingatia haya, akakataa matukio haya, bila shaka atakuwa na hatia ya upinzani mkuu dhidi ya busara, na itambidi kwanza kukataa historia yote ya kale.

2) Kufikiria kwamba Mitume, ambao walikuwa na Mwokozi katika huduma yake yote na wakayaona miujiza yake yote kwa macho yao, wangeweza kudanganywa nayo ni kutojali kabisa. Hili linapingana na asili ya miujiza ya Kristo, ambayo, kama tulivyotaja tayari, ilikuwa na aina nyingi na ilikuwa mingi; ilitendeka bila maandalizi yoyote, waziwazi na mbele ya umma; haikuishia mahali au wakati mmoja tu, bali ilitokea kila wakati na kila mahali. Kinachopingana zaidi na hili ni muda mrefu ambao Mitume walitumia na Mwokozi: mtu anaweza kudanganywa mara moja, mbili, tatu au zaidi; lakini kudanganywa kwa miaka mitatu na nusu, kudanganywa kila siku, na wakati mwingine mara kadhaa kwa siku, na zaidi ya hayo si katika muujiza mmoja uliorudiwa mara nyingi, bali katika miujiza yote isiyo na hesabu—hii ni dhana ambayo hakuna mtu mwenye akili timamu anayeweza kuikubali. Tukikubali kwamba Mitume walikuwa watu wa kawaida, wasio na elimu; lakini je, haikutosha kwao kuwa na hukumu nzuri na akili timamu kutambua kwamba, kwa neno moja tu kutoka kwa Mwokozi, wagonjwa walipona, vipofu waliona, na wafu waliinuliwa? Hata elimu ya juu na pana zaidi haingeongeza chochote hapa: iwe mtu amesoma au hajasoma, mtu angeona tu muujiza, bila kuelewa jinsi ulivyotokea.

3) Tuna hakika pia kwamba Mitume, ambao walikuwa katika nafasi ya kujua ukweli kumhusu Mwalimu wao, walimweleza wengine ukweli tu kumhusu yeye. Tuchunguze mazingira na namna ya mahubiri yao. Walihubiri wakati huo huo matukio yaliyoelezwa katika Injili yalipokuwa yakitokea, na katika maeneo hasa yale ambako matukio hayo yalitokea. Wanataja majina ya miji, vijiji, familia, na hata watu binafsi walioshuhudia miujiza ya Kristo, au ambao miujiza hiyo ilifanyika kwao; hawajaribu kabisa kuthibitisha ukweli wa matukio wanayoyaeleza kwa Wayahudi, bali mara nyingi zaidi wanarejelea maarifa yao ya pamoja, na kuwataka Wayahudi wenyewe washuhudie matukio haya: je, wadanganyifu wangeweza kutenda hivi? Kwenye hili tunaweza kuongeza sifa za kuvutia za uaminifu na uwazi zilizochorwa waziwazi katika maandishi ya Mitume. Hata dosari zao wenyewe hawazifichi: ukosefu wao wa uelewa, kutokubaliana kwao,

dhana zao potofu kuhusu Ufalme wa Masihi, shauku yao isiyo sahihi; wanazungumzia kukanushwa kwa Petro, kutokumwamini kwa Tomasi, na kadhalika. Katika maelezo ya Mitume, mtu hawezi hata kuona kivuli cha upendeleo kwa Mwalimu wao, au chuki kwa maadui Zake. Waandishi wa Injili wanasimulia mateso Yake kwa urahisi uleule kama wanavyofanya kwa miujiza Yake. Wakati wakimwonyesha Mwokozi katika utukufu wote wa nguvu zake za kimungu, hawafichi ukweli kwamba ni wachache sana waliomwamini mwanzoni, na wanaelezea tukio la kutisha la kusulubishwa kwake kwa maneno tu: 'Walisulubisha' (Luka 23:33). Uthibitisho muhimu zaidi wa uaminifu wa Mitume ni kwamba hawahubiri tu matukio ya Injili kwa watu wote, bali pia, kama ushuhuda wa maneno yao, wanajitolea kwa hiari katika hatari, wanavumilia matukano yasiyohesabika, mateso na dhuluma, na hata kukabiliana na kifo. Kwa watu wachache kukubaliana kuibua matukio na kisha kuyawasilisha kama ya kweli, bila faida yoyote kwao wenyewe—kinyume chake, kwa hatari ya maisha yao; kwao kuwa tayari hata kuthibitisha ushuhuda wao kwa damu zao wenyewe, kana kwamba wameona wasichoon kabisa na kusikia wasichosikia: hii ndiyo kilele cha kutokubalika kabisa! Ni kweli kwamba watu waliozama katika upendeleo—ambao wameupata tangu utotoni—na waliotelewa katika makosa wanaweza kuona dhana zao potofu kuwa za kweli, na wakati mwingine wako tayari kujitolea kila kitu katika kuzitetea; lakini Mitume hawakuwa kama watu hao hata kidogo—kinyume chake, kwa ajili ya Mafundisho Mapya, walikataa upendeleo wote wa malezi yao, wakaacha imani na desturi za baba zao, na wakawa Wakristo kwa sababu tu walikuwa wameona matendo ya ajabu ya Mwokozi kwa macho yao wenyewe. Wanashuhudia waziwazi na kwa uwazi: 'Tunawatangazia yale tuliyoyasikia, yale tuliyoyaona, yale tuliyotazama kwa macho yetu na kuyagusa kwa mikono yetu' (1 Yohana 1:1); 'Hatuwezi kuacha kuongea juu ya yale tuliyoyaona na kusikia' (Matendo 4:20).

4) Wote waliyoongoka na kuwa Wakristo katika siku za Mitume ni mashahidi wapya na wasio na ubishi kwa uhalisi wa miujiza ya Injili. Inajulikana vyema kwamba mahubiri ya Mitume yalisambaa kwa kasi ya ajabu, kiasi kwamba si Wapagani tu, bali hata Wayahudi wenyewe, waliikubali kwa maelfu kwa wakati mmoja. Na waliikubali vipi? Kwa kujitolea kila kitu kwa ajili yake, na kuvumilia kwa furaha chuki ya majirani zao, mateso, dhiki na hata kifo kwa ajili yake. Wakati huo huo, watu hawa wote walikuwa wenzao wa Mitume, na wengi wao walikuwa wenzao wa Yesu Kristo Mwenyewe; kwa hivyo, wote hao—hasa Wayahudi—walikuwa na fursa ya kuthibitisha taarifa za Mitume kuhusu miujiza ya Kristo, kuzichunguza kwa makini na kugundua ukweli halisi. Sasa, tuchukulie kuwa miujiza ya Injili haikuwepo kabisa, kwamba ilibuniwa—swali linajitokeza: basi, maelfu haya ya watu wa wakati huo wangeweza vipi kukubali mahubiri ya Mitume; walikubali vipi kuamini wadanganyifu; walamua vipi, kwa ajili ya udanganyifu huu, kujitoka dhabihu kwa imani zote takatifu zaidi za mababu zao na hata kutojali maisha yao wenyewe?

5) Hata hivyo tunaweza kuwaita maadui wa Mwokozi wetu wenyewe – Wayahudi ambao hawakumwamini – kuwa mashahidi wa miujiza Yake. Hawakukanusha uhalisi wa miujiza hii; kinyume chake, licha ya wivu wao wote kwa Yesu Kristo, walikiri bila kukusudia kwamba mtu huyu alikuwa akifanya ishara nyingi, *kiasi kwamba alikuwa akiivuta dunia kumfuata* (Yohana 11:47–48; 12:19). Ili tu kujihakikishia na kuthibitisha kutoamini kwao, walitafuta kudai kwamba Kristo alikuwa akitenda miujiza kwa nguvu ya Beelzebuli (Mathayo 12:24). Talmud ya Kiyahudi pia inasema kwamba Kristo kwa kweli alitenda miujiza, kwamba kutamka tu jina Lake na wengine kuliponya magonjwa ya kila aina; hata inasimulia matukio kadhaa ya nguvu Zake ya miujiza, ingawa kwa umbo lililopotoshwa sana...; lakini imeongezwa tu kwamba alitimiza haya yote si kwa nguvu zake mwenyewe, bali kwa jina la siri lisiloelezeka la Yehova, ambalo aliliba kwa ujanja kutoka Mahali Patakatifu Zaidi, ambapo lilikuwa limechongwa kwenye jiwe moja: – dai la kipuuzi ambalo, tangu enzi za kale hadi leo, Wayahudi hawajawahi kuacha kulirudia ili kuelezea miujiza ya Kristo, bila kuthubutu, wakifuata mfano wa mababu zao, kukanusha uhalisia wenyewe wa miujiza hiyo²³⁶. Hasa, tunaweza kurejelea ushuhuda wa mwanahistoria Myahudi Flavius kuhusu Yesu Kristo. Katika kazi yake **Antiquities of the Jews**, alipokuwa akielezea utawala wa Pilato huko Yudea na kusimulia uasi wa Wayahudi dhidi yake, Flavius anaongeza: "Wakati huo kulikuwa na mtu mmoja aliyeitwa Yesu, mtu mwenye hekima, ikiwa kweli anaweza kuitwa mwanadamu: maana alitenda mambo ya ajabu, akawafundisha wale waliokuwa tayari kupokea ukweli, na akapata wafuasi wengi kutoka kwa Wayahudi na Mataifa: huyu ndiye Kristo. Na ingawa Pilato, kwa tuhuma za wazee wetu, alimhukumu msalabani, wafuasi wake hawakukoma kumpenda kama hapo awali. Siku ya tatu alijitokeza kwao tena, akiwa hai, sawasawa na unabii wa Manabii wa Kimungu,

²³⁶ Tazama 'Mapitio ya Ushuhuda wa Marabi Kuhusu Yesu Kristo' katika Chr. Cht. 1835, 1, kur. 287–299.

ambao walitabiri haya pamoja na miujiza Yake mingine mingi. Jumuiya ya Wakristo, iliyopewa jina Lake, bado ipo hadi leo"²³⁷. Flavius anathibitisha uhalisi wa ushuhuda huu –

a) ukweli kwamba inajitokeza, bila mabadiliko yoyote, katika miswada yote ya kale na katika matoleo yote yaliyochapishwa ya maandiko ya kale ya Kiyahudi;

b) Eusebius anainukuu si tu katika Historia yake ya Kanisa²³⁸, bali pia katika kazi²³⁹, iliyolenga hasa Wayahudi: na hii ilikuwa wakati ambapo, kulingana na Eusebius mwenyewe²⁴⁰, kazi za Flavius zilitaminiwa sana na zilitumika sana miongoni mwa Wayahudi na Warumi wote;

c) Jerome²⁴¹ na Isidore wa Pelusium mwishoni mwa karne ya nne²⁴², Hermias Sozomen katika nusu ya kwanza ya karne ya tano²⁴³, Kedrin na wengine katika nyakati za baadaye²⁴⁴;

(d) ukweli kwamba, katika karne zote, Wayahudi hawajawahi kuwashtaki Wakristo kwa kuwa, kwa namna fulani, waliingiza kifungu hiki katika kazi ya Flavius wenyewe, au kukibadilisha kwa njia yoyote;

e) mlingano kamili wa mtindo wa kifungu hiki na ule wa kazi nzima;

f) kutowezekana kwamba Josephus, alipokuwa akitaja kwa usahihi mkubwa viongozi wote wa makundi mbalimbali ya kisiasa na kidini yaliyoibuka miongoni mwa Wayahudi tangu enzi za Augustus hadi kuanguka kwa Yerusalemu—kama vile Yuda wa Galilaya, Theoda na wengine²⁴⁵, huku pia akitaja Yohana Mbatizaji²⁴⁶ na Yakobo, ambaye hata anamuita ndugu wa Yesu, anayeitwa Kristo (τοῦ λεγομένου Χριστοῦ)²⁴⁷, angeweza kushindwa kumtaja Yesu Kristo mwenyewe, ambaye jina lake lilikuwa linajulikana sana wakati huo, na ambao wafuasi wake tayari walikuwa wameunda jumuiya nyingi ndani ya Milki ya Roma yenyewe, na hivyo kuvutia usikivu wa mamlaka za Kaisari²⁴⁸. Hata hivyo, ikiwa maelezo ya Flavius kuhusu Yesu Kristo ni ya kweli, basi hakuna ushahidi bora zaidi unaohitajika kwamba watu wa zama za Mwokozi wa Wayahudi kwa vyovyote vile hawakukataa uhalali wa miujiza Yake, ingawa waliielezea kwa njia yao wenyewe: Flavius aliishi katika karne ya kwanza na Yerusalemu yenyewe; alikuwa mmoja wa watu wenye elimu zaidi miongoni mwa wenzao, na bado anazungumzia miujiza hii kwa uwazi kabisa katika kazi iliyokusudiwa kusomwa na watu wote!

6) Vilevile, watu wa kipagani hawakukanusha kabisa uhalisi wa miujiza ya Kristo. Hapa, kwanza kabisa, yafuatayo yanastahili kuzingatiwa:

(a) Vitendo au ripoti zinazoitwa za Pontio Pilato kwa Kaisari wa Kirumi Tiberio kuhusu Yesu Kristo, maisha Yake, hukumu Yake ya kifo na ufufuko Wake, pamoja na miujiza mingine mingi—kama vile, kwa mfano, kwamba Aliwaponya wagonjwa, Aliwafufua wafu, na kwamba wakati wa kifo Chake jua lilifunikwa. Shahidi wa kwanza wa ukweli kwamba kumbukumbu hizi zilikuwepo bila shaka ni mshuhuda wa imani Justin (katika nusu ya kwanza ya karne ya pili). Anazirejelea mara mbili²⁴⁹ katika hoja ya utetezi aliyoandika Roma

²³⁷ Na wakati huo Yesu, mtu mwenye hekima, alisema kwamba mtu anapaswa kuongea bila kusita. Kwa maana, alipokuwa amethibitisha kazi zake, alikuwa mwalimu wa watu waliokubali ukweli kwa furaha, na Wayahudi wengi, na Wayahudi wengine wengi kutoka ulimwengu wa Kigiriki. Huyu alikuwa Kristo mwenyewe. Na ni lazima ahesabiwe miongoni mwa watu wakuu zaidi kwetu, aliyesulubishwa msalabani na Pilato, hawakuacha kumpenda, wakimpenda tangu mwanzo kabisa. Kwa maana aliwatokea siku ya tatu akiwa amefufuka, baada ya manabii watakatifu kusema hayo na mambo mengine mengi ya ajabu kumhusu. Hata hadi leo, kabila la wale wanaoitwa Wakristo sasa halijaisha. *Antiquities of the Jews*, Kitabu XVIII, Sura ya 3.

²³⁸ Kitabu cha 1, Sura ya 10.

²³⁹ Uonyesho wa Injili, Kitabu III, Sura ya 5.

²⁴⁰ Historia ya Kanisa, Kitabu III, Sura ya 9.

²⁴¹ Orodha ya Waandishi wa Kanisa – Yosefu.

²⁴² Isidore wa Pelusium, Kitabu IV, Barua 125.

²⁴³ Sozomeni, Historia ya Kanisa, Kitabu 1, Sura 1.

²⁴⁴ Kedrin, *Compendium of History*, uk. 169; Nikephorus Kallistus, *History*, Kitabu 1, Sura 39.

²⁴⁵ *Antiquities*, Kitabu XVIII, Sura ya 1; Kitabu XX, Sura za 5 na 8.

²⁴⁶ *Ibid.*, Kitabu XVIII, Sura ya 5.

²⁴⁷ *Ibid.*, Kitabu XX, Sura ya 9. Tazama pia Origen, Kitabu cha 1 cha **Contra Celsum**, Sura ya 47, na Eusebius, **Historia ya Kanisa**, Kitabu II, Sura ya 23.

²⁴⁸ Ulinzi wa ushuhuda huu kutoka kwa Flavius dhidi ya pingamizi mbalimbali zilizojitokeza katika nyakati za hivi karibuni—na ambazo, kwa ujumla, ni dhaifu kiasi—unaweza kupatikana katika kazi zifuatazo: 1) Stelzig, **Illustre Flavii Josephi Judaei testimonium de Christo**, Bamberg, 1770; 2) J. Vernet, **Traité de la vérité de la religion chrétienne**, vol. IX, Lausanne, 1782; 3) Böhmert, **Ueber des Flavii Jos. Zeugnis von Christo**, Leipzig, 1823; 4) 'Ushuhuda wa Josephus Flavius kuhusu Yesu Kristo', katika **Christian Readings**, 1834, juz. 1, uk. 176–198.

²⁴⁹ Mara ya kwanza, alipokuwa akisimulia kuhusu kusulubishwa kwa Mwokozi: 'ninyi (washenzi) mnaweza kujifunza haya yote kutoka kwa kumbukumbu zilizotayarishwa na Pontio Pilato (ἐκ τῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου γενομένων ἄκτων)'; wakati mwingine, akirejelea uponyaji wa miujiza wa Mwokozi na kufufua kwake wafu: 'kwamba alitenda mambo haya yote, mnaweza kujifunza kutoka kwa kumbukumbu zilizotayarishwa chini ya Pontio Pilato'. *Apolog.* 1, sura za 35 na 48.

yenyewe, ambapo zilikuwa zimehifadhiwa katika kumbukumbu za umma, na ambapo ilikuwa rahisi kwake kuthibitisha ukweli kwa undani. Katika Apolojia yake, iliyowasilishwa kwa Mfalme mwenyewe, Seneti na watu wote wa Roma—yaani, kwa wale ambao haingekuwa wamepuuza amri kama hizo. Katika Ukombozi huu, ambao Justin alitumia kuwatetea Wakristo dhidi ya dhuluma za washirikina, na ambapo, kwa hivyo, ilibidi achukue tahadhari kuu kuhakikisha usahihi wa maelezo yake, ili asishambuliwe na ukosoaji na hivyo kuharibu sababu yake. Nyaraka hizi zinatajwa, baada ya Justin, Tertullian (mwishoni mwa karne ya 2), pia katika hoja ya utetezi iliyoandikwa kutetea Wakristo dhidi ya washindani²⁵⁰, Eusebius mwanzoni mwa karne ya 4²⁵¹, Mtakatifu Yohane Krisostomo katika nusu ya pili ya karne hiyo hiyo²⁵², na Orosius mwanzoni mwa karne ya 5²⁵³. Eusebius anaeleza sababu hasa iliyomlazimu Pilato kutenda kwa njia hii. "Miongoni mwa Warumi," anasema mwanahistoria huyu, "ilikuwa desturi kwa magavana wa mikoa kuripoti kwa mfalme kila tukio jipya katika mikoa yao, ili hakuna chochote kingefichwa kwa mfalme. Ndiyo maana Pilato alimripoti Tiberio kuhusu ufufuko wa Mwokozi wetu Yesu Kristo, ambaye alijaza Palestina yote kwa utukufu wake—akiongeza kuwa yeye (Pilato) pia alikuwa amesikia kuhusu miujiza mingine mingi iliyofanywa na Yesu, na jinsi, baada ya ufufuko wake, anavyoheshimiwa na wengi kama Mungu"²⁵⁴. Tukumbuke pia kwamba Pilato mwenyewe, alipomhukumu Mwokozi wetu, alimkuta hana hatia na alijaribu kwa kila njia kumwachilia huru; kwamba mke wake alimsihi Mwokozi mbele ya Pilato (Mathayo 27:18–25); na kwamba baadaye, baada ya kukubali matakwa yao yasiyokoma, Pilato, aliposikia kuhusu ufufuo wa Kristo, kwa kawaida angeweza, kutokana na dhamiri na pia kwa hofu, kukimbilia kumjulisha Kaisari wa Roma kuhusu tukio zima, ili kujiondoa hatiani kwa kumhukumu kifo mtu wa kipekee kama huyo. Mwisho, kuna taarifa nyingine muhimu sana: Eusebius anasimulia kwamba Kaisari Maximinus, mmoja wa waonevu wakali zaidi wa Ukristo (katika karne ya 3), aliamuru kuandaliwa na kusambazwa kote katika himaya nyaraka za uongo, zilizohusishwa na Pilato, zilizojaa kashfa na matusi dhidi ya Yesu Kristo²⁵⁵: Je, hii haionyeshi moja kwa moja kwamba hapo awali kulikuwa na hati halisi za Pilato, ambazo Justin na Tertullian walizirejelea mapema katika karne ya pili ili kuwakemea washindani, na ambazo maudhui yake, kama inavyoonekana kutoka kwa maneno ya waandishi hawa, yalikuwa tofauti kabisa? Tertullian na Eusebius wanabainisha kwamba ripoti ya Pilato kuhusu miujiza ya Kristo iliwasilishwa kwa namna kwamba Tiberio, alipoisoma, alitaka kumjumuisha Yesu Kristo miongoni mwa miungu, na akipendekeza hili kwa Seneti, ingawa Seneti haikukubaliana na mfalme kwa sababu haikuwa imechunguza suala hilo yenyewe²⁵⁶. Mbali na Pontio Pilato, uhalisi wa miujiza ya Kristo pia ulithibitishwa na washenzi wengine wengi, kwa mfano:

b) Thallus (Thallus seu Thalys), mwandishi Mgriki wa karne ya kwanza, anasema kwamba, katika mwaka wa kumi na nane wa utawala wa Tiberio, giza la ghafla lilishuka nchi nzima saa sita mchana; na huu ulikuwa mwaka na saa ya kifo cha Kristo²⁵⁷.

c) Phlegon, mtumwa aliyeachiliwa huru wa Kaisari Trajan (karne ya 2), anataja tetemeko kali la ardhi lililoharibu majengo mengi huko Bithynia, pamoja na giza la ajabu la jua saa ya sita ya mchana (la ajabu kwa

²⁵⁰ Baada ya kuzungumzia kupatwa kwa jua wakati wa kifo cha Mwokozi, Tertullian anasema: 'eum mundi casum in archivis vestria habetis', na kisha, baada ya kutaja ufufuo wa Kristo na miujiza mingine, anajieleza kwa uwazi zaidi: 'ea omnia super Christo Pilatus, et ipse iam pro sua conscientia christianus, aliwaripoti haya yote kwa Kaisari Tiberio wakati huo. *Apologeticus adversus gentes*, sura ya 21.

²⁵¹ Historia ya Kanisa, Kitabu cha II, Sura ya 2.

²⁵² Maoni juu ya 2 Wakorintho, Homilia XXVI, uk. 528, Moscow 1843.

²⁵³ Historia ya Kanisa, Kitabu VII, Sura 3 na 4.

²⁵⁴ Tazama kifungu kilichotajwa hapo juu. Ushahidi kwamba desturi kama hiyo ilikuwepo miongoni mwa Warumi pia unatolewa na ripoti maarufu iliyotumwa na Plini Mdogo, gavana wa zamani wa Bithynia, kwa Kaisari Trajan mwaka 104 BK kuhusu mateso ya Wakristo. Relat. ad Trajanum, Epist. lib. X, 97; pia katika Apolojia ya Tertulliano, sura ya 2.

²⁵⁵ Historia ya Kanisa, Kitabu IX, Sura ya 5.

²⁵⁶ Tiberio, wakati wa utawala wake jina 'Mkristo' lilipoanza kutumika sana, alipofahamishwa kutoka Siria Palestina kwamba ukweli wa uungu wa Kristo ulikuwa umetangazwa huko, aliwasilisha suala hilo mbele ya Seneti, akitumia mamlaka yake kulipeleka kwa kura; hata hivyo, Seneti ilikataa kwa sababu haikuwa imelikubali yenyewe (Tertullian, *Apology against the Gentiles*, sura ya 5). Tertullian mwenyewe anaeleza jinsi Seneti ingeweza kutenda kwa njia hii: kulikuwa na agizo la kale kwamba hakuna mungu aliyepaswa kutangazwa rasmi na mfalme isipokuwa kwa idhini ya Seneti (Ibid.). Vilevile, Eusebius anasema: 'Kuhusu Tiberius, alipowasilishwa kwa Seneti, wanasema kwamba Seneti ilikataa pendekezo hilo, kwa sababu haikuwa imewahi kuzingatia jambo kama hilo hapo awali. Chini ya sheria ya zamani, iliamriwa kwamba hakuna mtu mwingine isipokuwa Warumi anayepaswa kutangazwa kuwa mungu, na hakika si kwa kura na amri ya Seneti. Hist. E. Kitabu II, Sura ya 2.

²⁵⁷ *Thalus*, *Histor. Syriaca*, Kitabu cha III.

sababu lilitokea wakati wa mwezi kamili), na anaweka matukio haya katika mwaka wa 4 wa Olimpiki ya 202, yaani mwaka wa kumi na nane wa utawala wa Tiberio, na hivyo basi wakati wa kifo cha Kristo²⁵⁸.

(d) Celsus, mwanafalsafa Mepikuria wa karne ya 2, mmoja wa wapinzani wenye elimu na shauku zaidi wa Ukristo, hakana kabisa uhalisi wa miujiza yote iliyorekodiwa katika Injili, bali anaihusisha tu na uchawi na anakataa kukubali kwamba Yesu Kristo anapaswa kuheshimiwa kama Mungu kwa sababu tu Aliponya vipofu na viwete²⁵⁹.

(e) Chalcedon, mwanafalsafa wa Kiplato wa karne ya tatu, katika maelezo yake ya *Timaeus* ya Plato, anazungumzia kuonekana kwa nyota maalum iliyotangaza kushuka kwa Mungu duniani na kuwaongoza wanahikima wa Wakaldayo hadi kitanda cha mtoto Mungu ili kumwabudu na kumtolea zawadi²⁶⁰.

f) Porphyry, mwanafalsafa wa Kiplato wa karne ya tatu²⁶¹, na wafalsafa wengine wengi wa wakati wake, kulingana na Arnobius, pia hawakukanusha uhalisia wa miujiza ya Kristo, bali waliihusisha tu na uchawi²⁶².

g) Hierocles, ambaye alikuwa gavana wa Alexandria mwaka 303 BK chini ya Kaisari Diocletian, anakiri uhalali wa miujiza ya Kristo, lakini anatafuta tu kuzilinganisha na miujiza ya Apollonius wa Tyana²⁶³.

h) Hata Julian Mkufuru mwenyewe, adui mkuu wa Ukristo (katika karne ya 4), hakuthubutu kupinga uhalisia wa miujiza hii, bali alijaribu tu kuionyesha kuwa haikuwa na umuhimu. "Kristo," anasema, "hakufanya jambo lolote la ajabu katika maisha yake yote, isipokuwa kama mtu atachukulia kuwa jambo la maana ni kwamba aliponya viwete na vipofu, na kufukuza pepo katika Bethsaida na Bithynia²⁶⁴.

Kwa ujumla, ni lazima isemwe kwamba katika karne za mwanzo za Ukristo, hakuna yeyote kati ya washindani aliyekana uhalisia wa miujiza ya Injili. Hili linaonekana wazi zaidi katika kazi za utetezi wa Kikristo zilizotungwa wakati huo. Hapa, watetezi wa imani wanazungumza kwa ujasiri kuhusu miujiza ya Injili kama matukio yaliyothibitishwa, ambayo hakuna anayepinga, na wanajitahidi tu kupinga dhana ya watu wa kipagani, kwamba miujiza hii ilitendwa kwa nguvu ya uchawi, na kwamba miujiza kama hiyo na hata mikubwa zaidi ilitendwa mara kwa mara na miungu na mashujaa fulani wa ulimwengu wa kipagani²⁶⁵.

Kwa kuwa kuna ushahidi mwingi sana wa uhalisi wa miujiza ya Injili—ushahidi kutoka kwa Wakristo na wasio Wakristo, marafiki na maadui wa Ukristo—kuwa na shaka juu ya uhalisi wa miujiza hii bila shaka kungekuwa kitendo cha ukosefu mkubwa wa haki kihistoria na shaka.

§ 100. Utabiri wa Kristo²⁶⁶

Manabii ya Yesu Kristo yanahusu, kwa sehemu, nafsi Yake mwenyewe; kwa sehemu, wanafunzi Wake; kwa sehemu, mafundisho Yake na Kanisa; kwa sehemu, hatima ya Yerusalemu na Wayahudi wote; na, hatimaye, matukio ya mwisho ya dunia.

I. Kuhusu Yeye Mwenyewe, Mwokozi alitabiri yafuatayo: *'Tunaenda juu Yerusalemu, na Mwana wa Mtu atasalitiwa mikononi mwa makuhani wakuu na walimu wa torati; nao wamtahukumu kifo, na kumkabidhi*

²⁵⁸ Katika mwaka wa nne wa Olimpiki ya 212, kulitokea kupatwa kukubwa na la ajabu sana kwa jua, kulikozidi yote yaliyotangulia. Saa ya sita ya mchana, giza lilishuka kwa kizito kiasi kwamba nyota zilionekana mbinguni, na tetemeko la ardhi huko Bithynia, karibu na mji wa Nicaea, lilivunja majengo mengi (*Phleg. Olymp.*, Kitabu XIII).

²⁵⁹ Tazama *Origen*, *Contra Celsus*, Kitabu 1, namba 28, 38, 67–68

²⁶⁰ Pia kuna simulizi lingine, takatifu na la heshima zaidi, linalosimulia kwamba, jua lilipochomoza... Mungu mtakatifu alishuka kwa ajili ya kuokoa wanadamu na vitu vya kufa. Inasemekana kwamba wakati watu wenye hekima wa Wakaldayo, baada ya kuona mkondo wa nyota hii usiku na kwa kuwa walikuwa na ujuzi mkubwa katika utafiti wa matukio ya angani, waliitambua kama udhihirisho wa hivi karibuni wa Mungu, na baada ya kuona ikiwa na utukufu wa kimungu, waliiheshimu na wakatoa nadhiri zinazomfaa Mungu mkuu kama huyo.

²⁶¹ Tazama *Eusebius*, *Praeparatio Evangelii*, Kitabu V, Sura 1.

²⁶² *Arnobius*, *Adversus Gentes*, Kitabu 1, uk. 25.

²⁶³ Tazama *Eusebius*, *Contra Hieroclem*.

²⁶⁴ Tazama *Mt. Kirili wa Aleksandria*, *Adversus Julianum*, Kitabu VI.

²⁶⁵ Mkusanyiko wa ushahidi kama huo kutoka kwa watu wa kipagani kuhusu matukio ya Injili unaweza kupatikana katika kazi za waandishi wengi sana, kama vile: Eusebius – *Demonstr. Evangel.*; Gueticius – *Demonst. Evang.*; *La religion Chrétienne, prouvée par des faits* ya Gutteville; *La religion Chrétienne, autorisée par le témoignage des anciens auteurs païens* ya Dominique de Cologne; *De la religion Chrétienne* ya Addison; *Histoire de l'établissement du Christianisme, tirée des anciens auteurs juifs et païens* ya Bullett, na wengine.

²⁶⁶ 1) Utume wa Kimungu wa Yesu Uliothibitishwa Kutokana na Unabii Wake, na Dk. *Sandermann*, katika Jarida la Theolojia la *Frints*, 1821, Juz. IX, Na. 11, Sehemu I, H; 2) Yesu, Nabii wa Kimungu..., na *Stäudlin*, Göttingen, 1824.

atukaniwe, apigwe, na kusulubishwa; na siku ya tatu atafufuka' (Mathayo 20: 18–19; taz. Lk 18:31–32). Kwamba utabiri huu ni unabii wa kweli unaonyeshwa na:

a) uwazi wake kamili, usahihi na uhakika: Mwokozi alizungumzia hili mara kadhaa (Mathayo 12:40; 16:21; 17:22–23; Yohana 10:17, n.k.), na daima alieleza jambo lile lile;

b) inahusu maelezo ya kina ya tukio ambayo hayangeweza kutabiriwa kwa njia yoyote ile kwa kutumia fikra za kawaida: Mwokozi haongei tu kuhusu kifo chake mwenyewe, bali pia kuhusu ukweli kwamba kitatokea hasa Yerusalemu, kwamba atakabidhiwa si kwa makuhani wakuu na walimu tu, bali pia kwa Mataifa, kwamba kisha watamdhiki, watamchukia na kumtukana, na kwamba, kati ya aina zote za kifo, ni kifo cha msalabani kinachomsubiri;

c) pamoja na mazingira kama hayo ya bahati nasibu kabisa, Yesu Kristo anatabiri tukio lingine; kwa usahihi kabisa, la miujiza: ufufuko wake mwenyewe, ambao ulikuwa mgumu zaidi kutabiri kwa misingi yoyote ya kawaida;

d) hatimaye – ukweli kwamba maelezo haya yote ya unabii yalitimizwa kwa usahihi wa hali ya juu (Mathayo, sura za 26 na 27; Luka, sura za 23 na 24).

II. Manabii kuhusu Mitume yaliwahusu mmoja wao au mwingine, huku mengine yakihusu wote. Kristo –

a) alitabiri kwamba mmoja wa wanafunzi wake angemsaliti Bwana wake—ingawa hakuna hata mmoja wao aliyejua hili—na hata akamtambulisha yule msaliti mwenyewe (Mathayo 16:21; Marko 14:18; Luka 22:21; Yohana 13:21 na kuendelea);

(b) alitabiri kwa Mtume Petro, wakati mtume huyo alipokuwa akimhakikishia utii wake maalum kwake, kuwa yuko tayari hata kufa naye na asimwache, hata kama wanafunzi wengine wote wangemwacha,—alitabiri kwamba yeye – Petro – licha ya dhamana zake zote, angemkana Bwana wake, angemkana mara tatu, angemkana usiku huo huo na kabla ya kuku kuimba (Mathayo 26:33–35; Marko 14:29–30; Luka 22:33–34);

c) Pia alitabiri kwa Mtume Petro kifo chake cha kishahidi (Yohana 21:18). Hata hivyo, kwa Mitume wote, Alitabiri –

a) kwamba wangeacha Mwalimu wao atapotendewa hila, nao wakaenea kama kondoo asiye na mchungaji, ingawa Mitume walijaribu kumhakikishia kinyume chake (Mathayo 26:31 na 35);

b) kwamba, baada ya kupaa Kwake, Roho Mtakatifu atawajia (Yohana 14:26; 15:26; 16:7 na kuendelea), na kwamba hili litatokea Yerusalemu (Matendo 1:4 na 8);

c) kwamba wao, kama wote wanaomwamini, wangepanya miujiza mikubwa (Marko 16:17 na 18; Yohana 14:12);

d) kwamba wangeteswa, wakateswa na hata kuuawa kwa ajili Yake (Mathayo 10:17; 24:9; Luka 21:12; Yohana 15:20; 16:2).

III. Kuhusu mafundisho Yake na Kanisa, Mwokozi alitabiri –

a) kwamba Injili ingenea kote ulimwenguni, si tu miongoni mwa Wayahudi bali pia miongoni mwa Mataifa (Mathayo 8:11–12; 24:14; Marko 13:10; Luka 24:47; Yohana 10:16; 12:32; Matendo 1:8);

b) kwamba malango ya kuzimu hayatashinda Kanisa Lake, na kwamba si tu litaanzishwa duniani bali pia litaendelea kuwepo hadi mwisho wa dunia (Mathayo 16:18; 28:20), na

c) kwamba sakramenti takatifu zaidi ya Ekaristi itasherehekewa duniani kwa njia ileile kabisa hadi kuja Kwake kwa pili kwa utukufu (Lk 22:16; taz. 1 Kor 11:24). Na alitabiri hili lini? Wakati ambao, kwa hesabu zote za kibinadamu, mtu angekuwa anatarajia kinyume chake kabisa. Mwokozi alizungukwa pande zote na maadui, na zaidi ya hayo na wale waliokuwa na karibu mamlaka yote ya umma mikononi mwao; kifo cha msalabani kilikuwa kinamsubiri: hili alikitabiri; mafundisho yake yalipinga moja kwa moja hekima na desturi za watu wa wakati wake: hili alilipitia (Yohana 6:66; Mathayo 19:22); kwa ajili ya kueneza mafundisho haya, alikuwa na wanafunzi kumi na wawili tu, ambao wote walikuwa watu wasio na elimu; wanafunzi hawa hawa, kulingana na utabiri Wake mwenyewe, wangepabili chuki ya ulimwengu wote, mateso na kifo cha kishahidi... Basi, ilikuwaje kuwezekana, licha ya haya yote, kudai kwa uhakika mkubwa kwamba Injili ingesambaa kote ulimwenguni, na kwamba wafuasi wa Injili wangeunda jumuiya ambayo isingetetemeka hadi mwisho wa nyakati? Ni Mungu pekee, ambaye ni mjuzi wa yote na mwenyezi, angeweza kutoa dai kama hilo.

IV. Katika unabii wake kuhusu hatima ya Yerusalemu na Wayahudi, Kristo alitabiri mazingira mbalimbali yaliyotangulia uharibifu wa Mji Mtakatifu—na pamoja nao ufalme mzima wa Kiyahudi—mazingira yaliyoambatana na tukio hili la kutisha, na yale yaliyofuata.

1) *Hali zilizotangulia* zinaweza kufupishwa chini ya vichwa vifuatavyo vitano:

a) *Manabii wengi wa uongo wataibuka na kupotosha wengi* (Mathayo 24:11; Marko 13:6). Kama hili lingekuwa wakati ambapo enzi ya unabii ilikuwa bado inaendelea kwa watu wa Mungu, na wakati manabii wa uongo walipoonekana mara kwa mara pamoja na wale wa kweli, utabiri kama huo usingekuwa wa kushangaza. Lakini sasa, kwa kuwa mfululizo wa manabii kwa Wayahudi ulikuwa umekalizwa tangu wakati wa Uhamisho wa Babeli, je, mtu angeweza sasa, kwa msingi wa mantiki ya kawaida tu, kutarajia au kutabiri kwamba manabii wengi wa uongo wangejitokeza hivi karibuni? Na bado, hili lilitokea kwa usahihi kamili. Kabla ya uharibifu wa Yerusalemu, kwa kweli, manabii wengi wa uongo walitokea na kupotosha wengi, kama vile: Theuda (Matendo 5:36; kama ilivyoandikwa na Yosefuusi katika Antiquities, Kitabu XX, Sura 5), Simoni Mchawi (Matendo 8:9–10), Elima (-13:6 na kuendelea), Mmisri fulani aliyetajwa katika Matendo ya Mitume (-21:38) na pia na Josephus²⁶⁷, Dositheus²⁶⁸ na wadanganyifu wengine ambao, wakati wa utawala wa Nero (55–68), walienea kote Yudea, waliwachochea watu kuasi dhidi ya Warumi na kuwaongoza jangwani, wakiahidi kuwaonyesha muujiza mkubwa huko²⁶⁹.

b) *'Mtakaposikia habari za vita na tetesi za vita, msitishwe; maana hayo lazima yatokee, lakini mwisho bado haujakaribia—kwa maana taifa litasimama juu ya taifa, na ufalme juu ya ufalme; na kutakuwa na njaa na maafa, na matetemeko ya ardhi mahali mbalimbali'* (Mathayo 24:6–7). Na historia inashuhudia kwamba kipindi chote kuanzia kifo cha Nero hadi uharibifu wa Yerusalemu (68–70), ndani ya Milki ya Roma, kilikuwa si kitu kingine isipokuwa mfululizo wa vita kati ya Otto, Vitellius na Vespasian. Na kwamba wakati huo huo kulikuwa na maasi na uasi katika sehemu nyingine mbalimbali za dunia: Caesarea, Ptolemais, Scythopolis, Tyre, Damascus na Alexandria. Karibu wakati huo huo, njaa ilikumba Italia mara tatu, wakati wa utawala wa Claudius na baadaye Nero²⁷⁰, na mara moja katika Uyahudi²⁷¹; tauni ilitoka Roma, Campania na Yerusalemu²⁷²; na matetemeko makubwa ya ardhi yalivunja miji mizima katika Asia, Sicily, Calabria, Pontus, Campania, Makedonia na Achaea²⁷³.

c) *'Kutakuwa na ishara kuu kutoka mbinguni'* (Luka 21:11). Ishara hizi za ajabu, ambazo zingeweza kujulikana mapema tu na Mtawala wa Ulimwengu anayejua yote na mwenyezi, bila shaka zilitangulia uharibifu wa Yerusalemu. Flavius na Tacitus wanashuhudia kwa kauli moja kwamba, kabla ya wakati huo, wakazi wa Mji Mtakatifu walisikia miondoko ya jeshi lisiloonekana na magari ya kivita angani. Wakati mmoja, hekaluni saa kumi na mbili usiku kabisa, mwanga ulionekana karibu na madhabahu, ukiwa unafanana na mwanga wa mchana wa . Wakati mwingine, milango ya shaba ya mashariki ya Hekalu—ambayo ilikuwa vigumu kwa wanaume ishirini kuifunga—iliamka yenyewe na kufunguka majira ya saa kumi na mbili jioni. Usiku wa Siku Kuu ya Pentekoste, sauti kuu, kana kwamba kutoka kwa umati mkubwa wa watu, ilisikika kutoka katika Patakatifu pa Patakatifu: *'Toka hapa'*²⁷⁴.

(d) *Na kwa sababu ya kuongezeka kwa uasi, upendo wa wengi utapoa* (Mathayo 24:12). I. Flavius anaandika: 'Kama Warumi wasingewapiga watu hawa (Wayahudi), basi wangukuwa wamezamishwa na dunia, au kuzamishwa na mafuriko, au kuangamizwa na moto, kama Sodoma: kwa maana maovu yao yalikuwa yamezidi kiasi'²⁷⁵.

(d) *Lakini kabla ya yote haya, wataweka mikono yao juu yenu na kuwatesa, na kuwaweka mikononi mwa makutaniko na magereza, na kuwapeleka mbele ya wafalme na magavana, kwa ajili ya jina langu* (Luka 21:12). Hili, pia, lilitimia: tangu mwanzo kabisa wa utume wao, Mitume waliteswa, kutoka kwa Wayahudi na Mataifa; walikokotwa mbele ya mahakama, wakafungwa gereza, na, kabla ya uharibifu wa Yerusalemu, walikuwa tayari wameonja kifo cha kishahidi: Yakobo mwana wa Zebedayo, Yakobo ndugu wa Bwana, Petro na Paulo.

2) Kuhusu uharibifu wa Yerusalemu wenyewe na mazingira yaliyokuzunguka, Mwokozi alitabiri:

²⁶⁷ Antiquities XX, sura ya 2; The Jewish War II, sura ya 23.

²⁶⁸ Tazama Origen, **Contra Celsum**, Kitabu I, n. 17.

²⁶⁹ Flavian, **Antiquities** XX, sura 5 na 8.

²⁷⁰ Tacitus, **Histories**, Kitabu I, Sura 2; Plini Mzee, **Natural History**, Kitabu II, Sura 84 au 86.

²⁷¹ Antiquitates XX, sura ya 3.

²⁷² Josephus Flavius, **Vita vya Wayahudi** VI, sura ya 46.

²⁷³ Tacitus, **Histories**, Kitabu I, Sura ya 2; Plini Mzee, **Natural History**, Kitabu II, Sura ya 84 au 86.

²⁷⁴ Josephus Flavius, **The Jewish War** VI, sura ya 31; Tacitus, **Histories** V, sura ya 13.

²⁷⁵ De bello Jud. V, sura ya 13.

a) Wakati wa tukio: *'Amen, nawaambieni, kizazi hiki hakipiti yote hayo yatakapotimia'* (Mathayo 24:34; Luka 21:32). Na, kwa kweli, uharibifu wa Yerusalemu ulitokea miaka 36 au 37 baada ya unabii huo kutolewa, kama inavyojulikana kutokana na Flavius²⁷⁶.

b) Kuondoka kwa wengine kutoka Yerusalemu kabla ya mzingiro: *'Wakati huo, wale walio katika Uyahudi na wakimbilie milimani'* (Mathayo 24:16). Na, kulingana na Eusebius, hawa walikuwa Wakristo ambao wakati huo waliondoka Yerusalemu na kwenda katika eneo la milima, hadi mji wa Pella²⁷⁷.

c) Mbinu ya mzingiro: *'Na adui zako atakujengea ukuta wa mizinga (Jerusalemu), na kukuzunguka, na kukufungia pande zote'* (Luka 19:43; 21:20). Hiki ndicho hasa Titus alichofanya: akitaka kukata msaada wowote wa nje kwa waliozingirwa na uwezekano wowote wa kutoroka, ili kuwalazimisha kujisalimisha haraka zaidi, aliagiza kuta kujengwa kuzunguka Yerusalemu (mbinu ambayo haikuwa imewahi kutumika hapo awali wakati wa mizingiro, na kazi hii kubwa ilikamilika ndani ya siku tatu na majeshi ya Warumi²⁷⁸).

(d) Matesi ya wale waliozingirwa: *basi kutakuwa na taabu kuu, ambayo haijawahi kuwepo tangu mwanzo wa ulimwengu hadi sasa, wala haitawahi kuwepo tena* (Mathayo 24:21); *ole wao walio wajawazito na wanaonyonyesha katika siku hizo (-19)*. Josephus, anapoelezea majanga haya, anatumia lugha inayofanana sana na ile ya Injili, akiona kuwa ni jambo la kushangaza kwamba, tangu uumbaji wa dunia, hakuna mji mwingine ulioteseka kama Yerusalemu ulivyoteseka wakati huo²⁷⁹. Waidiumea, walioitwa kuilinda Yerusalemu, siku ileile ya kuingia kwao katika Mji Mtakatifu, waliwachafua mitaa yake kwa damu ya raia 18,000; Wakati huo huo, makundi matatu ya wahalifu yaliundwa, ambao, kwa kujifanya watetezi wa taifa lao, walipiga vita vya umwagaji damu mjini, hekaluni na hata katika patakatifu lenyewe, bila kuwajali wanaume, wanawake wala watoto, na wakiwaua wazee, wanawake na watoto wachanga katika vitanda vyao vya kupumzikia. Wananchi wengi walikimbilia kwa haraka kujihiadhi kutoka kwa wanyama hawa katika njia za chini ya ardhi zilizoizunguka Yerusalemu, lakini wale waliotekwa na Warumi, kwa amri ya Tito, walimusulishwa kwa makundi ya watu mia tano kila siku, mbele ya macho ya jiji na hekalu. Punde si punde njaa mbaya ilitokea, ikafuatiwa na tauni yenye madhara yake yote ya uharibifu, kiasi kwamba karibu mwanzoni kabisa mwa mzingiro, maiti elfu 115 zilitupwa nje ya Yerusalemu kupitia lango moja tu; walio hai walikula miili ya wafu, na mama mmoja, katika kukata tamaa kwake, alimuua mtoto wake mwenyewe ili amleit²⁸⁰.

d) Kiasi cha uharibifu wa Yerusalemu na kuangamizwa kwa Wayahudi: *'Kweli nawaambia, hapatabaki hapa jiwe juu ya jiwe ambalo halitang'olewa'* (Mathayo 24:2), *'nao watakupiga pamoja na watoto wako ndani yake, wala hawatiacha jiwe juu ya jiwe ndani yako'* (Luka 19:44). Wakichukizwa na upinzani mkaidi wa Wayahudi, majeshi ya Warumi, baada ya kuichukua Yerusalemu, hayakuonyesha huruma kwa yeyote wala chochote: jiji, vijiji vya karibu kwa maili kadhaa, na maji ya Yordani vilichafuka kwa damu; katika Yerusalemu yenyewe, kulingana na Flavius, hakukuwa na hata dalili iliyobaki kwamba hapo awali kulikuwa na wakazi²⁸¹. Hekalu, licha ya tamaa na amri kali ya Tito ya kulihifadhi jengo hili tukufu, liliteketea kwa moto kutokana na uzembe wa askari mmoja tu. Wakati wa mzingiro wote, takriban Wayahudi milioni moja na elfu mia moja waliuawa²⁸².

3) Hatimaye, Mwokozi alielezea hali iliyofuata kwa maneno haya: *'Watauawa kwa ncha ya upanga na kupelekwa mateka kwa mataifa yote; na Yerusalemu itakanyagwa na Mataifa hadi nyakati za Mataifa zitimie'* (Luka 21:24). Flavius anaandika kwamba, kufuatia uharibifu wa Yerusalemu na Tito, takriban Wayahudi 97,000 walitekwa mateka; wakiwa utumwani, wengi wao walikufa katika maonyesho ya umma, wengine katika mapigano miongoni mwao wenyewe, wengine katika mapigano na wanyama wakali; wengi walitumiwa Misri, Aleksandria na nchi nyingine kuuzwa kama watumwa²⁸³. Miaka sabini baadaye, kufuatia maasi mapya ya Wayahudi, Yerusalemu ilitekwa tena na majeshi ya Warumi—huku Wayahudi wapatao 580,000 wakifariki. Wakati huo, kwa amri ya Kaisari Hadrian, Mji Mtakatifu uliharibiwa kabisa, na plau lilipita juu ya magofu ya Hekalu: mji mpya, wenye wakazi wapya, jina jipya (Eli) na miungu mipya, ulijengwa mahali pa Yerusalemu, huku Wayahudi wakafukuzwa kutoka humo milele na kutawanywa katika pande zote

²⁷⁶ Vita vya Wayahudi, Kitabu cha VII.

²⁷⁷ Hist. Eccles. III, sura ya 5.

²⁷⁸ Flav. *De bello Jud. V*, sura ya 12.

²⁷⁹ Kitabu V, sura ya 27

²⁸⁰ Flav. Vita vya Kiyahudi, Vitabu VI na VII.

²⁸¹ Kitabu VII, Sura ya 1.

²⁸² Kitabu VI, sura 45; Kitabu V, sura 27.

²⁸³ Kitabu VI, sura 45; Kitabu VII, sura 2.

nne za dunia. Tangu wakati huo, Mji Mtakatifu, ingawa hatimaye ulirudishiwa jina lake la zamani, inaonekana umeachwa kwa dharau ya watu wa Mataifa hadi leo hii. Jitihada zote za Julian Mkufuru na za Wayahudi wenyewe za kuurejesha Yerusalemu na Hekalu hazikubeba matunda.

Hivyo basi, hakuna hata nukta moja ya unabii wa kutisha wa Kristo kuhusu hatima ya Yerusalemu na Wayahudi iliyobaki bila kutimizwa! Na inafahamika kabisa kwa nini watetezi wa kale wa Ukristo walielekeza kwenye unabii huu kama moja ya ushahidi wa kuvutia zaidi wa uungu wa imani takatifu²⁸⁴.

V. Itakuwa si lazima kuzingatia hapa unabii wa Kristo kuhusu matukio ya mwisho ya dunia: Kifo chake (Luka 21:34–36), ufufuo wa wafu (Mathayo 22:30–32), Hukumu ya Mwisho na matokeo ya hukumu hiyo (Mathayo 25: 31–46), ingekuwa ni ziada, kwa kuwa unabii huu bado haujatimizwa. Kwa hiyo, baada ya kuviacha, tuendeleo kuzingatia miujiza na unabii mikubwa zaidi katika Injili.

§ 101. Ufufuo wa Yesu Kristo kutoka kwa wafu²⁸⁵

Ufufuo wa Bwana wetu hutumika, kana kwamba, kama taji la utukufu wa matukio yote hayo ya ajabu yanayothibitisha asili na utume wake wa kimungu, na, wakati huo huo, asili ya kimungu ya imani yake. Mwokozi mwenyewe alieleza hili alipowajibu mara mbili Wayahudi waliodai miujiza mipya kutoka kwake: 'Kizazi kibaya na kazini kinatafuta ishara, lakini hakuna ishara itakayotolewa kwake isipokuwa ishara ya nabii Yona—kama vile Yona alivyokuwa tumboni mwa samaki mkubwa kwa siku tatu na usiku tatu, ndivyo atakavyokuwa Mwana wa Adamu katika kiini cha dunia kwa siku tatu na usiku tatu (Mathayo 12:39–40; 16:4), na alipokuwa karibu kuuawa msalabani—jambo ambalo lilifuatiwa na ufufuko Wake—alipaza sauti: 'Sasa Mwana wa Adamu ametukuzwa, na Mungu ametukuzwa ndani yake' (Yohana 13:31). Hivi ndivyo Mitume Watakatifu walivyotazama tukio hili walipothibitisha kwamba kupitia ufufuko Wake Kristo alidhihirishwa katika nguvu Zake zote kama Mwana wa Mungu (Rum. 1:4), na wakahubiri kwamba 'kama Kristo hakuamshwa, imani yetu ni bure' (1 Kor. 15: 17; taz. Matendo 4:33). Hapa tunaona, kwanza kabisa, unabii mkuu zaidi: kwani Kristo, akizungumzia ufufuo wake ujao, alitabiri tukio la kiungu ambalo, kwa hivyo, halingeweza kutabiriwa na fikra yoyote ya akili. Zaidi ya hayo, Mwokozi hakutoa unabii huu mara moja tu, na kana kwamba ni kwa kupita tu, bali alizungumzia mara kadhaa, katika nyakati mbalimbali—sio tu kwa wanafunzi wake wa karibu (Mathayo 16:21; 17:9, 22 na 23; 20:17–19; 26:31–32), bali kwa watu wote wa Kiyahudi na walimu wao (Mathayo 12:40; 16:4; Yohana 2:19; 10: 17, n.k.), si kwa maneno ya utata, bali kwa uwazi kiasi kwamba hakuna mtu angeweza kushindwa kuelewa unabii huu, au kuufasiri vibaya (Mathayo 27:62–64); hatimaye, Aliitangaza—kwa maelezo sahihi kabisa ya muda ambayo Angekaa katika kaburi (Marko 8:31; Mathayo 12:40; 16:21; 20:19). Hapa, pia, tunaona, la pili, muujiza mkuu zaidi. Ni mkuu zaidi kwa sababu ulitabiriwa waziwazi, na ulitabiriwa na Yeye Mwenyewe Aliyefufuka: 'Kristo amefufuka, kama alivyosema' (Mathayo 28:6). Ni kubwa zaidi pia kwa sababu ya dhihirisho la ajabu la nguvu za Mungu ndani yake: ufufuo wa wafu ni, bila shaka, kazi ya nguvu kubwa zaidi kuliko uponyaji wa wagonjwa, kusafishwa k a wenye ukoma, na kadhalika. Hatimaye, ni tukio kuu zaidi kwa sababu ufufuo wa Mwokozi haukufanywa na mtu mwingine wa miujiza, kama ilivyokuwa kwa ufufuo mwingine wote wa wafu uliotajwa katika Agano la Kale na Jipya, bali na Yeye Mwenyewe Aliyefufuka, ambaye, kama vile alivyokuwa na mamlaka ya kutoa roho yake, ndivyo alivyopokea tena (Yohana 10:18): Aliinuka kwa nguvu ya Uungu Wake, akiwa na asili moja na Mungu Baba, ambaye alimfufua kutoka kwa wafu (Warumi 8:11; 10:9)—ambaye, akiwa na uhai ndani Yake mwenyewe, amempa Mwana uhai ndani Yake mwenyewe tangu milele (Yohana 5:26).

Mashahidi pekee wa ufufuo wa Kristo wangepokea kuwa ni Wayahudi, miongoni mwao tukio hilo lilipotokea; yaani, kwa upande mmoja, wanafunzi wa Mwokozi, na kwa upande mwingine, maadui zake. Kwa kweli, makundi yote mawili yalishuhudia tukio hili, lakini kwa njia tofauti kabisa. Mitume walitoa ushuhuda mbele ya ulimwengu wote—kupitia maneno yao, maandiko yao, maisha yao, na hata vifo vyao—kwamba Kristo, baada ya kufa msalabani na kuwekwa katika kaburi lililokuwa linawalindwa kwa makusudi, alifufuka tena siku ya tatu, kama alivyotabiri mara kwa mara akiwa bado hai. Wayahudi wenye chuki, kwa upande

²⁸⁴ Chrysostom, Dhidi ya Wayahudi kuhusu Mada kwamba Yesu Kristo ni Mungu, uk. 16; Isidore wa Pelusium, Kitabu IV, Barua 74, n.k.

²⁸⁵ 1) Historia ya Ufufuo wa Kristo, Christian Reader, 1833, 11, uk. 19; 2) Uthibitisho, Ishara na Matokeo ya Ufufuo wa Yesu Kristo, ibid., uk. 42; 3) Mashahidi wa Ufufuo wa Yesu Kristo, Waliyochunguzwa na Kuhukumiwa Kulingana na Kanuni za Mahakama, na *Scherlock*, iliyotafsiriwa kutoka Kiingereza. The Hague, 1732; 4) *Humfredi Ditton* – *Veritas religionis Christianae ex resurrectione Jesu Christi*, demonstrativa methodo comprobata per *Georg. Franck*. Pressburg, 1811; 5) *Observations by Gilbert West on the history and evidence of the Resurrection of Jesus Christ*, translated by Abbé *Guenée*, Paris, 1757.

mwingine, walisambaza uvumi kwamba hakujafufuka, bali kwamba wanafunzi wake walikuwa wameiba siri mwili wake uliokufa kutoka kaburini usiku, wakati walinzi walipokuwa wamelala. Na ni jambo la kushangaza kwamba hii ilikuwa ndiyo tu maelezo ambayo maadui wa Kristo walitafuta, wakati huo na katika kipindi kilichofuata, ili kupinga ushuhuda wa Mitume—kama inavyoonekana:

a) kutoka kwa maneno ya Mt. Mathayo Mwanzilishi wa Injili (Mathayo 28:15);

b) kutoka kwa maneno ya Mtakatifu Justin Mwenye Dhuluma, ambaye, katika mazungumzo yake na Tryfo Myahudi, anamwambia kwamba watu wa nchi yake, Kristo alipoamka kutoka kwa wafu, waliwatuma wafuasi wao wenye nia kama yao katika pande zote kusambaza uvumi kila mahali kwamba wanafunzi Wake walikuwa wameiba mwili Wake²⁸⁶, na hata kwa uwazi zaidi –

c) kutoka kwa mijadala kati ya wapinzani na watetezi wa kwanza wa Ukristo, ambao wa kwanza (Celsus, Porphyry, Juliani), wakikosa pingamizi jingine, hawakuifanya chochote ila kurudia hoja hii dhidi ya ufufuo wa Kristo—yaani, kwamba Mitume walikuwa wamechukua mwili wa Bwana wao—huku wale wa pili wakitafuta tu kupinga pingamizi hili, kwa kuwa hawakuwa wamesikia pingamizi nyingine za aina hiyo... Basi, nini kitasemwa kuhusu maelezo haya mawili, ambayo ni tofauti sana kati yao?

Tuseme,

I) kwamba kuna mazingira fulani ya tukio ambayo yanatambuliwa kwa usawa na pande zote mbili;

II) kwamba maelezo ya Wayahudi ni ya kipuuzi kabisa na yasiyoaminika, ilhali –

III) ushuhuda wa Mitume una sifa zote za uhalisi usio na ubishi.

I. Pande zote mbili zinaonekana kukubaliana:

1) kwamba Yesu Kristo kweli alikufa. Mitume hawakuashiria tu hili katika ushuhuda wao, bali pia walilitaja waziwazi (Yohana 19:30), wakati Wayahudi wenye chuki walilichukulia kuwa ni ukweli. Kama tulivyotaja tayari, jambo pekee ambalo Wayahudi hao waliweza kutumia kupinga ushuhuda wa Mitume lilikuwa madai kwamba mwili wa Mwokozi uliibwa. Na kwa hila yoyote ile Wayahudi hawakuwa na ujasiri wa kueneza uvumi kwamba Kristo hakukufa msalabani; kwa hivyo, kifo cha Mwokozi kilikuwa cha uhakika na kilijulikana sana kiasi kwamba hata maadui zake wenyewe walikiona kuwa vigumu kabisa kukitilia shaka. Hakika, wengi walitoa ushahidi wake. Ilithibitishwa na wanajeshi ambao, walipomjia Yesu kumchoma miguu yake, hawakufanya hivyo walipoona kwamba tayari alikuwa amekufa (Yohana 19:33). Hasa, kulikuwa na askari ambaye, ili kuthibitisha zaidi kifo cha Mwokozi wetu, alimpiga upanga ubavuni mwake, na ghafla ikatoka damu na maji (aya 34). Pigo hili moja lenye nguvu bila shaka linge kata uzi dhaifu wa maisha ya Mwenye Mateso wa Kimungu, kama angekuwa bado hai wakati huo. Hili liliithibitishwa na kikaptula aliyesimama kando ya msalaba wa Kristo, na na Pilato mwenyewe, ambaye hakumruhusu Yusufu wa Arimathea kushusha mwili wa Mwokozi kutoka msalabani hadi alipothibitisha kwanza kwamba kwa hakika alikuwa amekufa (Marko 15:44). Hatimaye, maadui wenyewe walishuhudia hili walipomwendea Pilato na kumuomba aweke walinzi kwenye kaburi la Yesu: 'Tunakumbuka,' walisema, 'kwamba akiwa mdanganyifu alisema, "Bado niko hai; baada ya siku tatu nitasimama tena"... (Mathayo 27:63); jambo ambalo linamaanisha kwamba sasa, kulingana na maneno yao wenyewe, Yeye alikuwa tayari amekufa... Na kama ingekuwepo hata shaka kidogo kuhusu hili miongoni mwa Wayahudi, je, wasingejali kuthibitisha jambo hilo na kumchongea mwathiriwa wao? Kwa hakika, katika karne zote za mwanzo za Ukristo, wazo kama hilo halikuwahi kutolewa na maadui zake—kwamba Kristo hakukufa msalabani; kinyume chake, Wayahudi na washindani walikuwa wakilaumu Wakristo kila mara kwa kumfanya mtu kuwa Mungu aliyekufa kifo cha aibu zaidi.

2) Kwamba walinzi waliwekwa kwenye kaburi la Mwokozi na maadui zake. Ushuhuda wa Mitume kuhusu hili unapatikana katika Injili (Mathayo 27:66); ushuhuda wa Wayahudi unaonekana wazi kutoka kwa kauli zao. Kulingana nao, mwili wa Kristo ulichukuliwa kwa siri kutoka kaburini na wanafunzi wake wakati walinzi walipokuwa wamelala... Kwa hivyo, bila shaka walinzi hawa walikuwepo kaburini. Nani, basi, aliwaweka huko? Bila shaka, si wanafunzi, bali maadui zake. Motisha yao ilikuwa nini? Hakuna nia nyingine inayoweza kutambuliwa isipokuwa ile iliyotajwa na Mwinjilisti Mathayo: makuhani wakuu na Mafarisayo walikusanyika mbele ya Pilato, wakisema, 'Bwana, tunakumbuka kwamba yule mdanganyifu alipokuwa bado hai alisema, "Baada ya siku tatu nitasimama."' 'Kwa hiyo,' wakaamuru, 'lindeni kaburi hadi siku ya tatu, ili wanafunzi wake wasije usiku na kumiba, na kuwaambia watu, "Amefufuka kutoka kwa wafu"—na udanganyifu huu wa mwisho utakuwa mbaya zaidi kuliko ule wa kwanza' (Mathayo 27:62–64). Hapa tuna

²⁸⁶ Justin. *Mazungumzo na Tryphon*, aya ya 108.

ushuhuda usiopingika kutoka kwa maadui zake wenyewe kwamba Mwokozi kwa kweli alitabiri ufufuo wake mwenyewe!

3) Hatimaye, ukweli kwamba mwili wa Kristo ulikuwa bado kaburini Jumamosi asubuhi: la sivyo, kama Wayahudi hawakuwa wamehakikishwa na hili, kwa kusudi gani wangekuwa wameweka walinzi kwenye kaburi?— lakini asubuhi ya Jumapili mwili haukuwa tena kaburini: la sivyo, kwa nini Wayahudi wangesambaza uvumi kwamba wanafunzi wa Yesu walikuwa wamechukua mwili wake?

Baada ya haya, mzozo wote kati ya Wayahudi na Mitume unaweza kufupishwa katika suluhisho la swali moja: basi, mwili wa Mwokozi umeenda wapi? Je, aliinuka kweli kutoka kwa wafu, kama wao wanavyodai, au uliibwa kwa siri na wanafunzi wake, kama Wayahudi wanavyodai?

II. Maelezo ya Wayahudi ni ya kipuuzi kabisa na yasiyoaminika. Wazo kwamba wanafunzi waliba mwilini mwa Kristo wakati walinzi walipokuwa wamelala linaonekana kuwa lisilowezekana au la kiholela:

1) Kwa upande wa Mitume. Inajulikana vyema kwamba hadi wakati huo walikuwa watu wenye woga na washanga: basi, ujasiri huu wote ulitoka wapi? Je, wangethubutu kuiba mtu aliyekufa wakati walimwacha yule aliye hai? Walitawanyika walipoona watumwa wachache wenye fimbo waliokuja kumchukua Yesu: basi, wangeweza sasa kuthubutu kuwashambulia askari wenye silaha? Na ni nini kingewasukuma Mitume kufanya kitendo cha kukata tamaa kama hicho? Kama Yesu Kristo hakuamka kutoka kwa wafu kama ilivyotabiriwa, wanafunzi wangeweza kutarajia nini kutoka Kwake? Miili yake iliyokufa ingewafaidia nini? Lakini tuwadhani, licha ya kutowezekana kabisa kwa tendo hilo kimaadili, kwamba Mitume waliba miili ya Mwokozi—swali linajitokeza: kwa nini hawakufanya hivyo usiku wa kwanza (kuanzia Ijumaa hadi Jumamosi), wakati kila kitu kilikuwa upande wao: kwa maana bado hakukuwa na walinzi kwenye kaburi — lakini walichagua kutekeleza mpango wao tu wakati kaburi lilipokuwa tayari linalindwa? Zaidi ya hayo, kama kwa kweli wangeweza kutumia fursa ya usingizi wa walinzi: walipaswa kutenda vipi katika hali hiyo, kulingana na mantiki ya kawaida? Bila shaka wangelazimika kutoka kaburini haraka iwezekanavyo na kuondoka na mwili. Hata hivyo wezi hao, kana kwamba kwa makusudi, walikaa kwa muda mrefu pango, wakaondoa nguo za mazishi na sanda ya Mwokozi, wakazitandaza kwa mpangilio ambao Petro na Yohana baadaye walizikuta vitu hivyo (Yohana 20:6–9), na hivyo wakapoteza muda ambao ulikuwa wa thamani sana kwao²⁸⁷ !

2) Kwa mtazamo wa kitendo chenyewe, yaani, utekaji nyara wa siri. Je, inawezekana kwamba Mitume wangeweza kukaribia kaburi, kuvunja muhuri wake, kutangua jiwe kubwa kutoka kwenye mlango wake, kukaa kwa muda fulani ndani ya pango, na kisha kufanikiwa kubeba mwili wa kifo wa Bwana wao kutoka humo, bila yote haya kumwamsha hata mmoja wa askari, bila kujali jinsi walivyokuwa wamelala usingizi wa kina?

3) Kwa mtazamo wa walinzi. Tasisahau kwamba ni Wayahudi wenyewe waliowapangia kulinda kaburi. Kama Pilato angechukua jukumu la jambo hilo, wangeweza kumshutumu kwa uzembe; wangeweza kusema kwamba huenda alituma askari wazembe kufanya kazi hiyo, ambao waliruhusu mwili wa Kristo uchukuliwe. Lakini makuhani wakuu na waandishi wenyewe walimwendea Pilato kumwomba walinzi; wao wenyewe walifunga kaburi; wao wenyewe waliweka askari hapo—bila shaka watu waliokuwa wamejitolea sana kwao na waliofahamika kwa uaminifu na uangalifu wao. Basi, vipi askari hawa wangeweza kuruhusu upungufu kama huo? Wanasema: 'Wanafunzi wa Yesu walikuja usiku na wakamwiba sisi tulipokuwa tumelala' (Mathayo 28:13). Lakini je, mwanajeshi anawezaje kudai kuwa alikuwa amelala akiwa zamu? Na walijua vipi kuhusu wizi huu, wakati wao wenyewe walikuwa wamelala usingizi mzito, kiasi kwamba hawakona wala kusikia chochote? Ni ushahidi wa aina gani huo kutoka kwa wale waliokuwa wamelala?

4) Mwisho, kutokana na mazingira yaliyofuata wizi huu unaodaiwa. Wanajeshi wanakiri kwamba walikuwa wamelala wakati walipokuwa wanatakiwa kuwa wakiangalizia, kwamba waliruhusu mwili wa Yesu uibiwe wakati walipaswa kuulinda; kwa hivyo, kwa kukiri kwao wenyewe, walikuwa na hatia kwa kiwango cha juu kabisa. Na bado, si tu kwamba walinzi hawa hawakadhibiwa kwa njia yoyote, bali kinyume chake, wanapewa hata kiasi kikubwa cha pesa!... Kwa nini upole huo? Inajulikana vyema jinsi makosa kama hayo yalivyokuwa yakionewa adhabu kali siku hizo. Herode aliwaua askari waliokuwa wakiangalizia Mtume Petro gerezani. Aliwaua kwa sababu walishindwa kumlinda Petro, ambaye alikuwa ameachiliwa kwa muujiza

²⁸⁷ 'Kama Mitume wangetaka kuiba,' anasema Mtakatifu Krisostomo, 'hawangeweza kuiba mwili ukiwa uchi—si tu ili wasilete aibu juu yake, bali pia ili, wakiwa wanavua nguo zake, wasiwashtue wale ambao wangeweza kuamka na kuwakamata. Na ilikuwa vigumu kuondoa nguo kutoka mwilini, na ilichukua muda mrefu kufanya hivyo, kwa sababu mwrhi ilikuwa imegandamiza mwili na nguo kama kitu kinachonata.' Mahubiri juu ya Injili ya Mathayo, Sura ya X.

kutoka gerezani (Matendo 12:19). Hata hivyo, askari walioruhusu mwili wa Kristo kuibwa kutoka kaburini hawakadhibiwa kabisa?.. Mitume wangukuwa na hatia isiyo na ubaguzi kama wangukuwa wameiba mwili wa Mwokozi, kinyume na tahadhari zote zilizochukuliwa na wakubwa wao. Hata hivyo, Mitume nao wanapuuzwa; hawatafutwi, hawahukumiwi, wala hawaadhibiwi. Basi, hii ina maana gani? Kwa nini makuhani wakuu na Mafarisayo, wakiwa na kila fursa ya kubaini ukweli, hawakuchunguza suala hilo kupitia mchakato sahihi wa kisheria; kwa nini hawakufichua udanganyifu huo waziwazi, ili kuwanyamazisha Mitume mara moja kwa wote? Uchunguzi kama huo ungeweza kugawanya wanafunzi wa Kristo na kusababisha mzozo miongoni mwao. Sababu ni wazi: Wayahudi waliogopa kuchunguza ukweli kwa sababu, ndani kabisa, walikuwa wameshawishika nacho, na walijua kwamba uchunguzi usingewafichua Mitume kabisa, bali wao wenyewe.

Tofauti nyingine: wiki chache baadaye, Mitume, kupitia mahubiri yao ya ufufuo wa Mwokozi, walipoanza kuwaleta maelfu kwa maelfu ya Wayahudi Kwake, Sanhedrini ilisikitishwa sana na mafanikio haya ya ajabu na ikawaitisha wahubiri hao kusimama mbele yao kushtakiwa. Kwa nini, basi? Ili kuwafichua na kuwashtaki kwa kuiba mwili wa Yesu? La, bali kuwapiga marufuku tu kuhubiri kwa jina la Mwokozi... Kwa nini, basi, Sanhedrini haikuwashtaki wanafunzi wa Kristo kwa wizi huu, wakati hali yenyewe ilikuwa inahitaji hivyo? Kama ingewashutumu Mitume, ingejiondolea lawama ya kumuua Masihi wa kweli, na ingewageuza wafuasi wao wote dhidi yao. Sababu hapa, pia, ni dhahiri: Sanhedrini haikufanya hivi kwa sababu ilihofia kwamba, badala ya Mitume, ingejikuta ikiijishutumu yenyewe.

Muda fulani baadaye, Mitume waliitwa mahakamani tena, na katika tukio hili wanachama wa Sanhedrin, wakiwa wamechukizwa na mahubiri yao yasiyokoma kuhusu ufufuo wa Kristo, walikuwa tayari na nia ya kuwaua (Matendo 5:33). Katika wakati huu, Gamaliyeli, mwalimu mashuhuri Mfarisi wa Sheria, alitoa ushauri ufuatao: 'Waache hawa watu peke yao; maana kama kusudi hili au kazi hii ni ya kibinadamu, hakutadumu; bali ikiwa ni ya Mungu, hamtaweza kuangusha, hata mkaonekana kuwa mnapigana na Mungu' (Matendo 5:38–39). Na nini kilitokea? Ushauri huu ulikubaliwa na wote na ukaanza kutekelezwa. Tunauliza: Gamalieli alivyothubutu kutoa maoni kama hayo kwa Sanhedrini, akiwa upande wa Mitume, ikiwa wanachama wa Sanhedrini walikuwa wameshawishika kweli kwamba Mitume walikuwa wameiba mwili wa Bwana wao? Na zaidi ya hayo, wakiwa na imani hii, Sanhedrini wangeweza vipi kutilia maanani ushauri kama huo? Ikiwa hawakuwa na shaka kwamba Mitume walikuwa wadanganyifu: je, ilikuwa sahihi hata kuwa na hofu kidogo kwamba ujumbe wao haukuwa kutoka kwa Mungu?..

Hivyo basi, kama kuna wakati wowote ambapo hili lilikuwa kweli, ni hapa hasa: katika ushuhuda huu wa uongo dhidi ya Mitume, mwongo amejidanganya mwenyewe (Zab. 26:12).

III. Ushuhuda wa Mitume kuhusu ufufuo wa Mwokozi ni tofauti kabisa. Hapa tunaona alama zote za ukweli safi kabisa na usio na ubishi.

1) Mitume hawangeweza kuwa wamepotea katika jambo hili. Walimfahamu Yesu Kristo kikamilifu: kwa maana walikuwa wameishi naye kwa takriban miaka mitatu na nusu, na walikuwa karibu kila wakati katika uwepo wake; kwa hivyo, hawangeweza kumchanganya na mtu mwingine yeyote au kumchukulia mtu mwingine badala yake.

Kama wangesema kwamba ni mmoja tu wao aliyemwona Bwana baada ya kifo chake, mtu angeweza bado kufikiri kwamba shahidi huyu pekee aliona mzimu, au alimchanganya na mtu mwingine. Lakini Mitume wanatangaza kwamba wote walimwona Mwokozi aliyefufuka, na kwamba katika tukio moja hata aliwatokea zaidi ya wanafunzi wake mia tano. Basi, tunawezaje kukubali kwamba umati mkubwa kama huo wa watu, wote kwa pamoja, wangeweza kudanganywa, na wote kwa njia ileile kabisa? Kama Mitume wangesema kwamba walimwona Bwana mara moja tu, na kisha kwa mbali, kwa muda mfupi na kana kwamba ni kwa ghafla, ingekuwa halali tena kudhania kuwa kulikuwa na kosa. Lakini Yeye Aliyefufuka, wanashuhudia, aliwatokea mara nyingi katika kipindi cha siku arobaini, wakati mwingine kwa wengine mmoja mmoja, wakati mwingine kwa wote pamoja, na akapaa mbinguni mbele ya macho yao. Zaidi ya hayo, wakati wa kuonekana kwake aliwa na mazungumzo marefu na Mitume, akiwafafanulia Maandiko, akifunua mafumbo ya ufalme wake waliyopaswa kuhubiri, akiwatabiria wanafunzi wake yale yaliyokuwa yakitakabiri, na kuweka kwao mpango wa matendo yao ya baadaye. Hata, hasa ili kuwashawishi wanafunzi wake, aliila na kunywa mbele yao, akawaonyesha mikono na miguu yake iliyopasuliwa na pinde, paja lake lililopasuliwa kwa mkuki, na akawaruhusu kumgusa. Je, Mitume, hata baada ya yote haya, wangeweza kushindwa kumtambua Mwalimu wao na kudanganywa kwa namna yoyote?

Inashangaza kwamba Mitume walionekana kuwa na mashaka hasa katika tukio hili. Walihisi uzito wote wa ukweli wa Ufufuo wa Kristo, na kwa hiyo walifanya kila walichoweza kujishawishi wenyewe juu yake bila shaka yoyote. Hawakuvutiwa na habari za kwanza za Ufufuo wa Bwana; hawakumwamini kila mmoja; hata hawakuamini macho yao wenyewe mwanzoni, hadi walipokuwa na uhakika kamili. Wakati wanawali watakatifu walipowaambia wanafunzi kwamba Yesu Kristo amefufuka na kwamba walimwona, Mitume walichukulia kila kitu ambacho wanawali hao walisema kuwa ni njozi: maneno yao yalionekana kwao kuwa ni uongo, na hawakawaamini (Luka 24:11). Wakati wanafunzi waliokuwa njiani kuelekea Emmauso walipowaambia Mitume wengine kuhusu kuonekana kwa Mwokozi kwao, nao hawakutenda imani (Marko 16:13). Muda mfupi baadaye, Aliyefufuka alijitokeza kwa wanafunzi wake wengine, na mwanzoni wakadhani walikuwa wanaona roho (Luka 24:37). Lakini Tomasi, ambaye hakuwepo wakati huo, hakutamini hata ushuhuda wa pamoja wa wanafunzi wenzake na akasema: 'Isipokuwa nikiona alama za misumari mikononi mwake, na kuingiza kidole changu katika alama za misumari, na kuingiza mkono wangu katika paja lake, sitamini' (Yohana 20:25). Uvivu huu wa kuamini ufufuo wa Kristo, tahadhari hii waliyokuwa nayo ili kushawishika, na ushahidi huu walioutaka kwa ajili ya imani yao wenyewe—vyote ni ushahidi usioweza kupingika kwamba ikiwa Mitume hatimaye waliamini kwa imani kamili, basi ni lazima walithibitisha ukweli kwa njia kamili na dhahiri kabisa.

2) Vilevile, mtu hawezi kuwa na shaka kwamba wanafunzi wa Kristo walikusudia kuwadanganya wengine walipokuwa wakizungumzia ufufuo wa Bwana wao.

Hii inapingana, kwanza kabisa, na tabia ya kimaadili ya Mitume. Je, inawezekana kufikiria nia ya kuwadanganya wengine ambao, huku wakihubiri maadili safi na takatifu zaidi ambayo dunia imewahi kusikia, wao wenyewe ndio wa kwanza kabisa kuishi kulingana nayo? Walihubiri dharau kwa utajiri – na, wakifuata mfano wa Mwokozi, waliacha kila kitu nyuma; umaskini wao ulikuwa mkubwa kiasi kwamba, katikati ya kazi ngumu za utume, bado ilibidi wafanye kazi kwa mikono yao wenyewe ili tu kupata mkate wao wa kila siku. Wanahubiri kujikana kwa mwili—na je, mtu anaweza hata kuhesabu maajabu yote, uhaba na mateso waliyoyaweka mwili wao wenyewe katika huduma yao ya kitume? Wanahubiri unyenyekevu—na, hata katikati ya mafanikio makuu ya mahubiri yao, hawadhihirishi hata kivuli cha kiburi katika mwenendo wao wote. Wanahubiri kusamehe makosa, na, ingawa waliteswa na kuhuzunishwa kila mara, hawajiruhusu lalamiko dogo kabisa, wala neno moja la kuchukizwa au kulalamika. Wanahimiza wengine kuwa waaminifu na wenye moyo wazi – nao wenyewe, kwa uwazi usio na kifani, huzungumzia mapungufu na udhaifu wao wenyewe, uelewa wao mdogo, ambao ulimaanisha kwamba hawakuweza kuelewa mengi ya maneno ya Bwana wao hapo awali, uoga na hofu yao wakati wa nyakati za mateso Yake, ukosefu wao wa imani, na kadhalika. Je, watu kama hawa wanaweza kushukiwa kuwa na nia ya kuwadanganya majirani zao?

Pili, hali halisi ya mahubiri yao inapingana na hili. Walihubiri kuhusu ufufuo wa Bwana wao katika mji uleule ambapo Alisulubishwa; mbele ya watu wote waliomwona na hata waliohusika katika kifo Chake msalabani. Walianza kuhubiri siku hamsini tu baada ya tukio hilo, wakati kumbukumbu za kila mtu kuhusu maisha na kifo cha Yesu Kristo zilikuwa bado mbichi, na kwa hivyo, ingekuwa rahisi kwa yeyote kumtangaza wahubiri hao kuwa waongo. Walianza kuhubiri kwao wakati wa sikukuu kuu zaidi, ambayo umati mkubwa wa watu kutoka kote Uyahudi na hata kutoka nchi za kigeni walikuwa wamefurika Yerusalemu; ilikuwa kana kwamba walikuwa wanasubiri siku kama hiyo ili kuwachochea maadui maelfu kupigana nao. Basi, mtu anawezaje kukubali kwamba mahubiri ya Mitume yalificha nia ya kuwadanganya wengine?

La tatu, hili linapingana na ukweli kwamba Mitume hawakua na motisha wowote wa kuwa na nia kama hiyo; kinyume chake, walikuwa na sababu zote za kuikataa. Kwa kweli, ni nini kingewalazimisha Mitume kuhubiri kuhusu ufufuo wa Mwokozi kama Yeye hakuamka? Upendo wao wa zamani kwake? Lakini upendo huo bila shaka ungebadilika kuwa chuki: sasa wangekuwa wamemwona katika Mwalimu wao wa zamani mtu ambaye, baada ya kuwadanganya kwa ndoto isiyowezekana, kuwafanya waache nyumba zao, mali zao na vitu vyote vya ulimwengu, kuwageuza Wayahudi wote dhidi yao, hatimaye aliwatupa wanafunzi wake kwa hatima yao. Au matumaini ya baraka za kidunia? Lakini kuhubiri Yesu Kristo aliyefufuka kulimaanisha kutangaza kwa Wayahudi kwamba wao ndio wauaji wa Masihi wa kweli, yaani, kuwashtaki waziwazi kwa kosa kubwa zaidi linaloweza kufikirika, na hivyo kujidhihirisha kwa uovu na chuki yote ya watu hawa, ambao walikuwa na tamaa isiyokoma ya kulipiza kisasi, kama vile Mitume walivyokuwa tayari wakijua kutokana na uzoefu wao wenyewe na Bwana wao. Zaidi ya hayo, Mitume walikuwa wameonywa na Yesu Kristo Mwenyewe, alipokuwa bado hai, kwamba walipoanza kuhubiri kwa ulimwengu, hatima mbaya zaidi iliwasubiri, kwamba bila kuepukika wangekabiliwa, kwa ajili Yake, na chuki ya ulimwengu wote,

umaskini, mateso na dhiki... Au je, matumaini fulani ya thawabu kutoka kwa Mungu katika maisha yajayo yaliwachochea Mitume kudanganya? Lakini je, matumaini kama hayo ni ya kawaida kwa wadanganyifu? Je, Mitume kwa kweli hawakuweza kutambua kwamba kwa matendo kama hayo walipaswa kutarajia, baada ya kifo, si thawabu kutoka kwa Mungu, bali adhabu kuu?.. Wakati huo huo, kama Mitume wangekubali kuunga mkono maadui wa Bwana wao na kutangaza kwamba Yeye, baada ya kufa, hakufufuka—ingawa alikuwa ametabiri ufufuo wake mara kwa mara—wangukuwa wanadokeza kwamba Yeye, kwa hivyo, alikuwa mdanganyifu. Katika hali hiyo, hawangukuwa tu wamejiondoa hatarini kutokana na hatari zote zilizowatishia, bali bila shaka wangukuwa wamevuna faida kubwa pia. Makuhani wakuu na Mafarisayo hawakusita kutumia pesa nyingi ili kuwahonga walinzi, ili waweze kueneza uvumi kwamba wanafunzi walikuwa wameiba mwili wa Yesu...

3) Mwisho, mtu anaweza kuwasilisha mfululizo mzima wa ushahidi wa moja kwa moja kwamba Mitume, walipokuwa wakitoa ushuhuda wa Ufufuo wa Mwokozi, kwa kweli walikuwa wanasema ukweli, walikuwa wameshawishika kabisa, na kwamba Kristo kwa kweli alifufuka kutoka kwa wafu.

Ushahidi wa kwanza kati ya hivi ni mabadiliko ya ghafla na ya uamuzi yaliyotokea kwa Mitume wenyewe kufuatia ufufuo wa Yesu Kristo. Hapo awali, walikuwa watu wenye woga na washanga; sasa ghafla wanakuwa jasiri na wenye msimamo, wakitoka kuhubiri kwa ulimwengu wote, wakitokea mbele ya umati wa Wayahudi, mbele ya wafalme na mahakama, mbele ya waandishi na wanafalsafa. Hapo awali, Mwokozi alipopelekwa kwenye mateso na kifo chake, Mitume wote walimwacha na kukimbia. Lakini sasa, siku chache baada ya tukio hilo, kwa kuwa Mwalimu tayari amekufa, wanafunzi ghafla wameazimia kumtolea kila dhabihu; wanadharau kazi yoyote ngumu, hatari, mateso, minyororo na magereza; hawaiogopi kifo chenyewe, bali wanakikubali kwa furaha, na wanathibitisha ushuhuda wao wa Ufufuo wa Bwana kwa damu yao wenyewe. Basi, ni nani aliyewapa watu hawa ujasiri huu, ambao hapo awali walimwacha Bwana wao kwa woga mkubwa punde tu walipoona dalili ya hatari, na ambao, wakiwa wamemwona akiwa katika mateso msalabani na katika kaburi, walitetemeka kwa hofu ya hatima yao wenyewe? Ni Ufufuo wa Mwokozi pekee unaoweza kutuelezea mabadiliko ya ajabu kama hayo kwa Mitume: bila muujiza huu mkuu, imani yao, shauku yao, kujitolea kwao na ujasiri wao visingeweza kuelezwa kulingana na sheria zinazoongoza moyo wa binadamu.

Ushahidi wa pili ni imani iliyotokana na mahubiri ya Mitume kwa Wayahudi na, wakiwafuata, kwa Wapagani. Muda mfupi baada ya mateso na kifo cha kumwagika damu cha Mwalimu wao—ambacho kila mtu Yerusalemu alishuhudia—Mitume walianza, katika mji huo huo, kutangaza kwa heshima kwa Wayahudi kwamba Kristo, ambaye walimwonea msalaba, amefufuka... Na nini kilitokea? Wayahudi walikubali mahubiri yao kwa maelfu. Wahubiri wa ufufuo wa Kristo wanasafiri kutoka Yerusalemu kwenda miji na vijiji vya jirani—wengi huko pia wanaamini injili yao; wanaenda kwa Wapagani—na Wapagani, pia, kwa maelfu yao, wanaacha miungu ya baba zao na, wakifuata mfano wa Wayahudi, wanaamua kumwamini Aliyesulubishwa. Baada ya hapo, wale walioongoka wapya wanakuwa chukio na dharau miongoni mwa watu wao wenyewe; wanakabiliwa na kila aina ya uhaba na majanga, na hakuna kitu—si huzuni, wala dhiki, wala mateso, wala njaa, wala uchi, wala upanga—kinachoweza kuwatenganisha na upendo wa Mungu, ulioko katika Kristo Yesu (Warumi 8:35 na 39). Wanahesabiwa kama kondoo wa kuchinjwa, wakiuawa siku baada ya siku (aya ya 36)—na bado wanavumilia karne tatu za mateso makali zaidi dhidi ya Wakristo, huku Wakristo wakisalia imara katika imani yao. Basi, yote haya yanamaanisha nini ikiwa Kristo hakufufuka kutoka kwa wafu? Ingekuwaje mamia ya maelfu ya watu wa zama zao waliwaamini Mitume? Na ni nini kilichoweza kuwabadilisha hawa mamia ya maelfu kwa kiwango hicho na kuwapa hamasa ya kufanya kila aina ya sadaka?..

Zaidi ya hayo, ingawa si ya kushangaza kidogo, ushahidi wa Ufufuo wa Kristo unaweza kupatikana katika matukio yote ya ajabu yaliyorekodiwa katika historia inayofuata ya Kanisa la Agano Jipya, ambayo yanasimama kama ishara zaidi zisizopingika za asili ya kimungu ya imani ya Kikristo.

Dalili kutoka katika historia ya Kanisa la Kristo.

§ 102. Orodha ya hivi

Haya ni pamoja na, hasa:

- a) kushuka kwa Roho Mtakatifu juu ya Mitume,
- b) tabia zao na miujiza yao,

- c) hasa, uongofu na miujiza ya Mtume Paulo,
- d) kuenea kwa ajabu kwa Ukristo kote ulimwenguni, na
- e) kazi zake za miujiza kwa watu.

§ 103. Kushuka kwa Roho Mtakatifu juu ya Mitume

Kushuka kwa Roho Mtakatifu juu ya Mitume ilikuwa tukio la kwanza la kipekee katika Kanisa la Kristo, likiashiria mwanzo kabisa wa historia yake. Mwinjili Luka anaelezea kwa undani jinsi hili lilivyotokea katika Kitabu cha Matendo ya Mitume. 'Siku za Pentekoste zilipokwisha,' anasema, 'Mitume wote walikuwa pamoja mahali pamoja. Ghafla ikaja sauti kutoka mbinguni, kama ya upepo mkali, na ikajaa nyumba yote walipokuwa wameketi. Ndivyo ilivyokuwa kwao, ndimi kama za moto zikawatokea, zikigawanyika; na ulimi mmoja ukaishia juu ya kila mmoja wao. Wote wakajaa Roho Mtakatifu, na wakaanza kusema kwa ndimi zingine, kama Roho alivyowapa uwezo wa kusema. Basi, kulikuwa Yerusalemu watu wacha Mungu kutoka mataifa yote ya chini ya mbingu, ambao walikuwa Wayahudi. Sauti hii iliposikika, umati ukakusanyika na wakashangazwa, kwa maana kila mmoja aliwasikia wakizungumza kwa lugha yake mwenyewe. Wote wakashangaa na kustaajabu, wakisema, 'Je, hawa wote wanaozungumza si Wagalilea? Imekuwaje kwamba kila mmoja wetu anawasikia kwa lugha yake ya asili, Waparethi na Wamedi, na Waeilami, na wale walio kutoka Mesopotamia, Uyahudi na Kapadokia, Pontia na Asia, Frigia na Pamfulia, Misri na sehemu za Libya karibu na Kireene, na wageni kutoka Roma, Wayahudi na wale waliogeuka dini, Wakreta na Waarabu—tuna wasikia wakizungumza kwa lugha zetu matendo makuu ya Mungu; wakashangaa na kustaajabu, wakisema, 'Je, hii ina maana gani?' (Matendo 2:1–12).

Umuhimu wa tukio hili, kama uthibitisho wa uungu wa imani ya Kikristo, unafunuliwa:

- a) kutokana na asili yake: ni wazi ni tukio la kiungu;
- b) kutokana na ukweli kwamba ilitabiriwa waziwazi na mara kwa mara na Mwokozi (Yohana 14:16, 17, 26; 16:7, 8, 13, 14; Luka 24:49);
- c) kutokana na ukweli kwamba ni ushahidi usioplingika wa ufufuo na kupaa kwa Mwokozi mbinguni, ambao bila huo haingewezekana kutokea (Yohana 7:39; 16:7, 8); na hatimaye –
- d) kutokana na ukweli kwamba kushuka kwa Roho Mtakatifu duniani ilikuwa mwanzo na chanzo cha miujiza yote iliyofuata katika Kanisa la Kristo, ikishuhudia asili yake ya kimungu.

Na uhalisi wa muujiza huu –

- a) ilidhihirishwa mara moja kwa Mitume wenyewe kupitia muujiza mpya: mara tu Roho Mtakatifu alipoteremka juu yao, Mitume ghafla walianza kuongea kwa lugha tofauti, kama Roho alivyowawezesha (Matendo 2:4); na –

b) ilitibitishwa na umati mkubwa wa Wayahudi na Wageuzi wasio Wayahudi waliokuwa wamekusanyika Yerusalemu wakati huo kutoka pande zote kwa ajili ya Siku Kuu ya Pentekoste. Mashangao ya mashahidi hawa yalikuwa makubwa sana kiasi kwamba mara tu Mtume Petro alipowaelezea tukio hilo la ajabu lililotokea mbele ya macho yao, akasema: 'Tubuni, na kila mmoja wenu abatizwe kwa jina la Yesu Kristo kusamehewa dhambi; na mpokee kipawa cha Roho Mtakatifu' (Matendo 2: 38), watu wapatao elfu tatu waligeuka mara moja kwa Kristo katika siku moja tu. Uthibitisho kwamba Mitume kwa kweli walipokea zawadi ya lugha wakati huo—zawadi iliyodumu nao milele—unapatikana katika mahubiri yao: je, wangeweza vipi kuieneza kote duniani, kuihubiri kwa mataifa yote, na kuanzisha jumuiya za waumini katika kila kona ya dunia (jambo lisilopingika!) bila zawadi hii ya ajabu?

§ 104. Tabia na Miujiza ya Mitume Watakatifu²⁸⁸

Hata hivyo, kazi ya Roho Mtakatifu, aliyeshuka juu ya Mitume, haikukoma hapo tu: ilibadilisha kabisa sifa zao za kiakili na kimaadili; iliwapa nguvu ya kufanya ishara na miujiza.

I. Mwokozi aliwaahidi wanafunzi wake: 'Atakapokuja yeye, Roho wa kweli, atawaongoza katika kweli yote' (Yohana 16:13); 'atawafundisha mambo yote, na atawakumbusha yote niliyowaambia' (aya 14, 26). Na ndivyo ilivyotokea kweli. Mitume walikuwa watu wa kawaida, wasio na elimu (Matendo 4:13), na kwa kadiri Mwokozi alivyowafundisha, kulikuwa na mengi katika mafundisho Yake ambayo hawakuelewa (Luka 24:25–26; Yohana 16:12); nyakati zingine hata walimpinga (Mathayo 16:22); na hata baada ya ufufuko wake, wakipokea maagizo mapya na ya kina, bado hawakuweza kujiondoa kabisa katika mitazamo potofu ya watu

²⁸⁸ Tazama Chr. Readings 1835, 11, kur. 297–312: Mawazo ya Baba wa Kanisa kuhusu watangazaji wa kwanza wenye hekima wa Mungu wa Injili.

wao kuhusu Masihi na kuelewa, kama ilivyotakiwa, mafumbo ya Ufalme wa Mungu (Matendo 1: 6–7). Sasa tunaona kitu tofauti kabisa kwa Mitume. Mara tu Roho Mtakatifu alipowashuka, ghafla walianza kutangaza mafundisho yaliyo juu kabisa na kamilifu kuhusu Mungu, kufunua dhana za Masihi ambazo hazikuweza kuwa safi au zenye heshima zaidi, na kufundisha kanuni za maadili zinazovuka kwa mbali mafundisho yote ya maadili ya binadamu yaliyowahi kuwepo. Wavuvi hawa punde si punde waliishangaza Yudea, Asia Ndogo, Asia na nchi nyingine kwa mahubiri yao; wakiingia kwa ujasiri katika mijadala na walimu na wanafalsafa, walitangaza wokovu wa ulimwengu, waliiaibisha hekima ya wenye hekima, na, kwa nguvu ya maneno yao, walivutia umati usio na hesabu wa watu kwa Kristo kila mahali. Maandiko yao matakatifu, yaliyohifadhiwa katika Kanisa, yamefika kwetu—na, tukiyasoma maandiko haya bila upendeleo, kwa roho na moyo ulio wazi, nani hajashangazwa na ukuu na uwazi usio wa kawaida wa kweli zilizomo, uwazi na usafi wa mafundisho yao, na nguvu ya ajabu ya neno lenyewe? Basi, yote haya yanaonyesha nini, kama si kwamba Mungu Mwenyewe aliwapa Mitume kinywa na hekima (Luka 21:15), kwamba walihubiri na kuandika kwa uongozi wa Roho Mtakatifu, na kwamba neno lao halikuwa na haliko la kibinadamu, bali, kwa kweli, neno la Mungu (1 Wathes. 2:13)?

Tayari tumezungumzia sifa za kimaadili za Mitume (§ 101). Sasa, tufafanue kwa ufupi tena kwamba, kupitia neema ya Roho Mtakatifu waliyopewa baada ya Ufufuko wa Kristo, walikuwa bora mno isivyo na kifani katika tabia yao ya kimaadili kuliko walivyokuwa hapo awali. Walijitolea sana, wakiwa wameacha kila kitu nyuma, wakamfuata Mwokozi; lakini mfano wa wana wa Zebedayo (Marko 10:35–37) unaonyesha kwamba masalio ya ubinafsi na kushikamana na mali za kidunia bado yalibaki katika mioyo ya wanafunzi wa Kristo. Upendo wa Mitume kwa Bwana na Mwalimu wao ulikuwa mkuu; hata hivyo, haukuwa bado umeshinda, wala kukandamiza, upendo wao kwa nafsi zao: kwani hatari ilipojitokeza, wanafunzi wote walimwacha Mwongozo wao wa kimungu na wakakimbia (Mathayo 26:56). Upendo wao kwa jirani zao pia haukuwa na shaka; hata hivyo, matukio fulani yalifichua udhaifu wake (Luka 9:54). Kwa kushuka kwa Roho Mtakatifu juu ya Mitume, kila kitu ndani yao kilibadilika. Kujitoa kwao na upendo wao kwa Mungu na jirani zao ghafla vilifikia kilele chake. Kwa ajili ya utukufu wa jina la Mungu na wokovu wa majirani zao, waliamua kuvumilia kila dhabihu na mateso; walikuwa na njaa na kiu, walinyang'anywa nguo zao, waliteseka, walizurura, na walifanya kazi kwa bidii, wakifanya kazi kwa mikono yao wenyewe: wanapokemewa, wanabariki; wanapoteswa, wanavumilia; wanapomkejeliwa, wanaomba; wanakuwa kama uchafu wa dunia na dharaui ya wote (1 Kor. 4:11–14); hatimaye, ili kutia taji juhudi na mateso yao yote, kwa ajili ya upendo wa Mungu na majirani zao, wanatoa hata roho zao.

II. Zawadi ya miujiza, ambayo Mitume walipokea pamoja na kushuka kwa Roho Mtakatifu juu yao, ilidhihirishwa katika ishara zao nyingi. Hivyo Mtakatifu Luka anasimulia:

(a) kwamba Mtume Petro alimponya mtu kiwete tangu kuzaliwa—na kutokana na muujiza huu, nafsi takriban elfu tano ziligeuka kumwamini Kristo (Matendo, sura ya 3), na hata maadui zao walikiri uhalisi wa muujiza huo (aya 4, 16);

b) kwamba, baadaye, Petro alimponya fulani Aeneas, ambaye alikuwa amelala kitandani kwa kupooza kwa miaka minane – na wote waliotoka Lydda na Asharona walimgeukia Bwana (aya 9:33–35);

c) kwamba, muda mfupi baadaye, alimfufua mwanafunzi fulani wa kike aliyeitwa Tabita kutoka kwa wafu huko Yopa – na mara nyingine tena wengi waliamini Bwana (aya 37–42);

d) kwamba hata kivuli cha Petro, kikimwangukia wagonjwa alipokuwa akipita, kiliponya magonjwa ya kila aina (-5:15–16). Zaidi ya hayo, Mt. Luka –

e) anaeleza kwa ujumla kuhusu Mitume kwamba kupitia mikono ya Mitume kulikuwa na ishara na maajabu miongoni mwa watu, na kwa sababu hiyo watu wengi zaidi na zaidi waliongezwa kwenye hesabu ya Bwana, umati wa wanaume na wanawake (-5, 12, 14);

e) anazungumzia Mt. Filipo: watu walizingatia yale yaliyosemwa na Filipo, wakiwasikia na kuona ishara alizokuwa akizifanya: kwa maana pepo wachafu walitoka kwa wengi waliokuwa wamewamilikiwa, wakilia kwa sauti kuu; na wengi waliokuwa wamepooza na wenye ulemavu wa miguu waliponywa (8:6, 7); na

(g) inataja ishara nyingine zilizofanywa na Mitume (k.m., Matendo 5:1–5; 10:44, 45).

Ili kuunga mkono uhalisia wa kihistoria wa miujiza ya Mitume, yafuatayo yanaweza kutajwa:

1) Uaminifu wa mwandishi anayeshuhudia hayo. Mt. Luka, aliyeongozwa na Roho Mtakatifu, alikuwa na kila njia, hata zile za kawaida, za kujua ukweli: alishuhudia baadhi ya miujiza hii mwenyewe; kwa mingine, huenda alisikia kutoka kwa mashahidi wa macho. Pia alikuwa anawafahamu wale waliofanya miujiza hii –

Mitume, ambao hata alikuwa na mawasiliano ya kibinafsi nao – pamoja na wale ambao miujiza ilifanyika juu yao, na wale ambao, kutokana na miujiza hiyo, walikuja kwenye imani. Kutoka kwa watu hawa wote aliweza kupata taarifa za kweli kabisa. Wala mtu hawezi kushuku kwamba Mtakatifu Luka alikusudia kuwadanganya wengine alipokuwa akiandaa taarifa yake kuhusu miujiza ya Mitume. Hili linapingana na –

a) mbinu ya maelezo aliyochagua: msimulizi mtakatifu anaonyesha kwa usahihi maeneo ambapo miujiza ilitokea, anataja majina ya watu waliopata miujiza hiyo, mara nyingi anataja mashahidi waliokuwepo wakati huo, na anatoa maelezo mengine mengi ya kina kuhusu tukio fulani la miujiza;

b) wakati wa maelezo hayo: Mt. Luka aliandika kitabu chake wakati watu wa zama zake walipokuwa bado hai; wao wenyewe walikuwa wamefahamu sana matendo ya Mitume na, zaidi ya hayo, kwa kutumia maelezo yaliyotolewa na Luka, wangeweza kwa urahisi kuamini maelezo yake au kuyakanusha kama kungekuwa na makosa yoyote yaliyopatikana humo;

c) kusudi la maelezo: Mtakatifu Luka bila shaka alikuwa na nia ya manufaa ya imani ya Kikristo, akionyesha utukufu wake wa kimungu na hivyo kutafuta kuwavutia wengine kuikumbatia. Lakini kwa kujumuisha katika kitabu chake matukio mengi ya kubuni, ambayo uongo wake ungeweza kufichuliwa kwa urahisi sana kwa kuzingatia maelekezo yake mwenyewe, ni wazi kwamba angechagua njia inayokinza kabisa na lengo lake. Kwa kifupi: kama Mtakatifu Luka asingetoa ukweli alipokuwa akisimulia miujiza ya Mitume, wenzake wasingemwamini na wangelikataa kitabu chake. Lakini, kinyume chake, inajulikana kwamba walipokea kitabu hiki kutoka mikononi mwake kwa heshima kuu, kama kitabu kitakatifu, na wakawasilisha heshima yao kwake kwa vizazi vijavyo vyote: hakuna ushuhuda bora zaidi wa uhalisi wa kazi yoyote ya kihistoria.

2) Mekanisa yaliyozinduliwa na Mitume katika kila kona ya dunia. Ukweli huu hauwezi kupingwa kwa njia yoyote: kwani unathibitishwa sio tu na waandishi Wakristo, bali pia na waandishi wa kipagani wa wakati huo, kama vile Tacitus²⁸⁹, Plini²⁹⁰ na wengine. Sasa tunauliza: basi, Mitume wangeweza vipi kuanzisha makanisa haya yote? Wangeweza vipi kuwashawishi Wayahudi na washindani kuacha imani na desturi zote takatifu za mababu zao na kukubali mafundisho yaliyojaa mafumbo, maadili ya hali ya juu zaidi yaliyohitaji kuachana na mali zote za dunia, na kuamini katika Yule mmoja aliyesulubishwa msalabani? Hakuna maelezo yanayoweza kutolewa kwa hili, isipokuwa lile lililotolewa na Mt. Luka katika maelezo yake ya Matendo ya Mitume. Ni miujiza ya Mitume pekee iliyoweza kuwashawishi wote kuhusu utume wao wa kimungu; ni miujiza hii pekee, kwa msaada wa neema ya Mungu, iliyoweza kuwalazimisha maelfu kadhaa ya watu kuacha kila kitu ghafla kwa ajili ya imani ya Kikristo na, kwa ajili ya jina la Kristo, kukabiliana na vishawishi vyote, mateso na kifo²⁹¹.

3) Mwisho, hata maadui wa Ukristo walioishi mwanzoni mwa enzi yetu hawakuwahi kupinga miujiza ya Mitume wakati waumini walipowawekea mbele yao. Ukweli wenyewe kwamba watetezi wa kale wa imani ya Kikristo, walipokuwa wakikanusha pingamizi mbalimbali yaliyotolewa na wapinzani wao katika maandishi yao, hawakujaribu kamwe kushughulikia pingamizi kuhusu uhalisi wa miujiza ya Mitume, ni uthibitisho wa hili: haiwezekani kwamba watetezi hawa wangeacha kando pingamizi kubwa kama hilo kama lingekuwepo kweli. Pili, hili bila shaka linaonekana wazi kutoka kwa maandishi ya Celsus²⁹², Porphyry²⁹³ na Julian²⁹⁴, ambao, ingawa hawakukanusha miujiza ya Mitume au miujiza ya Kristo, walitafuta tu kuhusisha kutokea kwake na nguvu ya uchawi.

Uthibitisho zaidi wa uhalisi wa miujiza iliyotokea katika siku za Mitume, na wakati huo huo muujiza mpya uliokuwa mwanzo wa miujiza mingine mingi wakati huo, ulikuwa ni uongofu wa Mtume Paulo kwa Ukristo.

²⁸⁹ Annali, Kitabu XV, Sura 44.

²⁹⁰ Epist. Kitabu X, Barua 97.

²⁹¹ Hivi ndivyo hasa wachungaji wa kale wa Kanisa walivyofafanua tukio hili, kwa mfano, Mt. Krisostomo (katika Acta Apostol. hom. XI, n. 2), Mbarikiwa Jerome (Maoni juu ya Isaya, Kitabu VIII, Sura 68), Mtakatifu Augustino (Mji wa Mungu, Kitabu XXII, Sura 8, n. 1) na wengine.

²⁹² Tazama *Origeni*, *Contra Celsum*, Kitabu I, namba 6, 38, 68; Kitabu II, namba 14.

²⁹³ Katika *Contra Vigilium* ya Mtakatifu Jeroma.

²⁹⁴ Kirili wa Aleksandria, *Adv. Julianum*, Kitabu X

§ 105. Uongofu na Miujiza ya Mt. Paulo Mwinjilisti²⁹⁵

I. Mt. Paulo mwenyewe anasimulia tukio hili mara mbili: kwanza mbele ya mkutano wa wananchi wenzake, Wayahudi (Matendo 22:1–20), na pili mbele ya Mfalme Agripa (26:1–20); zaidi ya hayo, Mt. Luka anailielezea (sura ya 9). Tuchukue maneno ya Paulo mwenyewe kutoka kwa hotuba yake kwa wananchi wenzake: 'Mimi,' aliwaambia, 'niko Myahudi, nilizaliwa Tarsusi katika Kilikia, nikalea katika mji huu, nikifundishwa kikamilifu katika sheria ya mababa zetu, mwenye bidii kwa Mungu, kama ninyi nyote mlivyo sasa. Nilitesa hata wafuasi wa mafundisho haya hadi kufa, nikifunga wanaume na wanawake na kuwaweka gerezeni. Kuhani Mkuu na baraza lote la wazee wanaweza kushuhudia hili kunihusu; ni kutoka kwao ndipo nilipopata barua kwa ndugu, nami nikaelekea Damasko ili kuwafikisha wale waliokuwa huko Yerusalemu kwa minyororo ili waadhibiwe. Lakini nilipokuwa njiani na kukaribia Dameski, takriban saa sita mchana, nuru kuu kutoka mbinguni ikang'aa ghafla kuzunguka m ngu. Nilianguka chini na nikasikia sauti ikiniambia, 'Sauli, Sauli, unanitesa kwa nini?' Nikauliza, 'Wewe ni nani, Bwana?' 'Mimi ni Yesu wa Nazareti, ambaye unanitesa.' Wale waliokuwa pamoja nami waliona mwanga huo lakini hawakusikia sauti ya Yule aliyekuwa akiniongea. Nami nikasema, 'Bwana, nifanye nini?' Bwana akaniambia, 'Inuka, ingia Damasko, na huko utaambiwa yote uliyoteuliwa kuyafanya.' Na kwa kuwa nilikuwa nimepofushwa na mng'ao wa nuru hiyo, wale waliokuwa nami walinishika mkono, na kwa njia hiyo niliwafikia Damasko. Huko, Anania fulani, mtu mwema kwa mujibu wa Sheria, aliyeheshimiwa na Wayahudi wote waliotoka Damasko, alinjia; na akinisogelea, akaniambia, 'Ndugu Sauli, upate kuona.' Naye nikamwona mara moja. Akasema, 'Mungu wa mababa zenu amewachagua wewe ili ujue mapenzi Yake, umwone Mwenye Haki, na usikie sauti kutoka midomoni mwake. Kwa maana utakuwa shahidi wake kwa watu wote wa yale uliyoyaona na kuyasikia. Basi unaonaje unachelewa? Inuka, ubatizwe, uoshe dhambi zako, ukimwomba Bwana Yesu.'

Kushuku kwamba kuna nia yoyote hapa ya kuwadanganya wengine itakuwa ni upumbavu uliokithiri:

1) Hakuna nia inayoweza kubuniwa kwa ajili ya azma kama hiyo. Wadanganyifu daima hufanya mambo kwa nia za kujinufaisha: ama kwa tamaa ya utukufu, au tamaa ya utajiri, au kwa ujumla kwa ajili ya faida nyingine za kidunia. Lakini je, Paulo angeweza kutarajia jambo lolote la aina hiyo, akiwa ameshahamia upande wa Wakristo? Hali za nje za Wakristo wakati huo hazikuvutia kabisa. Wote waliteswa na kudharauliwa; Mwokozi alitabiri kwa Mitume wake, hasa, mateso, huzuni na dhiki za kila aina tu. Na historia ya baadaye ya Paulo inaonyesha kwamba hii ndiyo ilikuwa hatima yake baada ya kuongoka kwake kwa Ukristo, kama alivyoshuhudia mara kwa mara (1 Kor. 4: 9–13; 2 Kor. 4:8; 11:23–28). Kinyume chake, kama asingebadilika na kuwa Mkristo na kubaki katika madhehebu aliyelelewa, angekuwa na nafasi bora zaidi ya kupata heshima na manufaa ya kidunia. Alikuwa na vipaji vya kipekee, alikuwa amesomeka na mmoja wa marabi mashuhuri zaidi wa wakati wake, na tayari alikuwa amefanikiwa kuvutia usikivu wa wakubwa wake kupitia ari yake kuu kwa Sheria na chuki yake dhidi ya Wakristo. Zaidi ya hayo, Paulo hakuweza kushindwa kutabiri kwamba, kwa kukataa imani ya mababu zake na madhehebu ya Mafarisayo—ambalo hapo awali alikuwa mwanachama wake na ambalo, kwa kweli, lilimchagua kuwa chombo chake cha kuwasudia Wakristo—alikuwa anajiweka katika chuki kuu kutoka kwa wananchi wenzake kama mkadhi, na hakuweza kushindwa kuelewa hatima iliyokuwa inamsubiri kwa mikono ya Wayahudi (Matendo 9:23). Kifo cha Stefano bado kilikuwa kipya akilini mwake... Na bado, licha ya yote haya, Paulo alikuja kuwa Mkristo na, kutoka kuwa mnyanyasaji mkali wa Kanisa la Kikristo, akageuka kuwa mtetezi wake mwenye bidii zaidi.

2) Wayahudi hawangewahi kuamini udanganyifu huu uliodaiwa kutoka kwa Paulo. Wakiwa wamejaa chuki dhidi yake kwa sababu ya usaliti wake, wangekuwa wamefanya kila liwezalo kwa nguvu zao kumwonyesha kuwa ni mwongo, hasa kwa sababu Paulo mwenyewe, kana kwamba kwa kutojali, aliwapa kila njia ya kufanya hivyo: kwani alikuwa ametangaza kwamba wenzake wote katika safari ya kuelekea Dameski—ambao, bila shaka, kama yeye, walikuwa wameazimia kuiharibu Kanisa la Kristo—walishuhudia uongofu wake wa miujiza kwa Imani ya Kikristo. Kwamba wote waliona nuru isiyo ya kawaida katika tukio hilo, walishuhudia upofu wake—wa Paulo—na walilazimika kumwongoza kipofu huyo kwa mkono hadi kwenye lengo la safari yao, ambako pia aliponywa kwa muujiza. Wakati huo huo, historia inayofuata inafichua nini? Kutokana na chuki yao kali dhidi ya Paulo, Wayahudi mara nyingi walimwasi, wakijaribu kumshutumu kwa kuchochea ghasia, kwa kuacha imani, na kwa kuvuruga amani ya umma; lakini kamwe, kamwe hawakuwahi kuthubutu kumshutumu kwa unafiki au uongo. Siyo hivyo tu: walisikiliza kwa makini na bila pingamizi lolote hotuba ya Paulo alipowaambia kuhusu mazingira ya uongofu wake wa miujiza, na wakapata

²⁹⁵ *Dini ya Kikristo, iliyothibitishwa kwa uongofu na utume wa Mt. Paulo*, na Littleton, ilitafsiriwa kutoka Kiingereza na Abbé Guénée. Paris, 1754.

mchanganyiko mkubwa tu baada ya kusikia kwamba alikuwa ametumwa na Bwana kuhubiri kwa Watu wa Mataifa (Matendo 22:1–22).

3) Wakristo wenyewe hawangewahi kuamini udanganyifu huu, ingawa kwa dhahiri ulikuwa unawanufaisha. Wakristo walijua kwamba Paulo, hadi wakati huo, alikuwa mmoja wa waonevu wao wakali zaidi. Na hivyo, kwa kawaida, ni lazima walikuwa wameitazama uongofu wake kwa imani yao kwa mashaka, wakijiuliza kama huenda kulikuwa na hila fulani maalum na ya makusudi, iliyokusudiwa kuwadhuru. Kwa hivyo, hawakuweza kuamini uongofu huu hadi walipokuwa wameuchunguza kwa uangalifu mkubwa kwanza. Hili ndilo hasa lililotokea: Paulo, muda mfupi baada ya kuongoka kwake, alipofika Yerusalemu na *kujaribu kujitambulisha kama mwanafunzi* wa Kristo, *waliogopa, wasidhani kuwa alikuwa mwanafunzi* (Matendo 9: 26), na wakaanza kuamini tu waliposhawishika kwamba kwa kweli alikuwa ameitwa kwa muujiza na Bwana Mwenyewe.

4) Hatimaye, wazo lolote la udanganyifu unaodaiwa kutoka kwa Mt. Paulo linapingwa kabisa na miujiza yake mwenyewe, ambayo aliitenda na ambayo aliweza kuitenda, bila shaka, kwa nguvu aliyopewa na Mungu.

II Mengi ya miujiza hii yameandikwa na Mtakatifu Luka katika Kitabu cha Matendo ya Mitume. Hivyo, anasimulia kwamba Mtakatifu Paulo –

a) akampiga kipofu mchawi Elymas, akimwambia tu: *'Mkono wa Bwana uko juu yako, nawe utakuwa kipofu, usiweze kuona jua kwa muda'*—na mkuu Sergius Paulus, aliposhuhudia muujiza huu, akamwamini Bwana Yesu (Matendo 13:8–12);

b) wakati mwingine, akiwa Listra pamoja na mwenzake Barnaba, vivyo hivyo alimponya mtu kiwete tangu kuzaliwa kwa neno moja tu, na hivyo kuwashangaza wakazi wote kiasi kwamba walimwona mtenda miujiza na mwenzake kuwa miungu walioteremka duniani, na walikuwa tayari kuwatolea dhabihu (Matendo 14:8–18);

c) kwa mara ya tatu, akiwa Troa, alimfufua kijana fulani anayeitwa Eutychus, ambaye, baada ya kuanguka kutoka ghorofa ya tatu, alipatikana amekufa (-20; 9:10);

d) mara ya nne, katika kisiwa cha Mileto, alimponya Publio, baba wa hakimu wa eneo hilo, kwa sala moja na kuweka mikono juu yake; pia aliwaponya wagonjwa wengine wote katika kisiwa hicho waliokuja kwa mtenda miujiza kwa kusudi hili (28:8–9); na –

e) kwa ujumla, alikuwa na wingi mkubwa wa nguvu za miujiza kiasi kwamba hata mataulo na vitambaa vya kifuni vilivyokuwa vimegusa mwili wake vilipelekwa kwa wagonjwa, na wagonjwa wakaponya, na pepo wachafu wakawatoka watu (-19, 11. 12).

Kama uthibitisho wa uhalisi wa miujiza ya Paulo, mbali na yale ambayo tayari yamesemwa kuhusu uhalisi wa miujiza ya Mitume kwa ujumla (§ 103), inatosha hapa kurejelea barua za Mtume Paulo mwenyewe. Ndani yake, mara nyingi anataja miujiza yake, hasa kwa watu wale wale mbele yao aliyofanya miujiza hiyo. *'Injili yetu,'* aliandika kwa Wathessalonike, *'haikuja kwenu kwa maneno tu, bali pia kwa nguvu, na kwa Roho Mtakatifu, na kwa usadikisho mkuu, kama mnavyojua ni watu wa aina gani tulikuwa miongoni mwenu kwa ajili yenu'* (1 The. 1:5), na baadaye anarudia vivyo hivyo kwa Wakorintho, akisema: *'Ujumbe wangu na mahubiri yangu havikuwa kwa maneno ya kushawishi ya hekima ya kibinadamu, bali katika uthibitisho wa Roho na wa nguvu'* (1 Kor. 2: 4), na kushuhudia kwamba alikuwa ameonyesha dalili za utume wake mbele yao *katika kila aina ya uvumilivu, katika ishara, miujiza na maajabu* (2 Kor. 12:12), na kwamba, kwa hivyo, hakuwa duni kwa vyovyote vile kuliko mitume wengine wakuu (aya ya 11). Kwa njia ileile, alitoa ushuhuda juu yake mwenyewe mbele ya Warumi: *'Nina kichwa cha kujivunia kuhusu Kristo Yesu miongoni mwa wale walio na Mungu.'* Maana sisiti kuongea chochote isipokuwa kile ambacho Kristo amefanya kwa njia yangu, katika kuwafanya Mataifa watii—kwa neno na matendo, kwa nguvu ya ishara na maajabu, kwa nguvu ya Roho wa Mungu—kama vile nilivyotangaza injili ya Kristo kikamilifu kuanzia Yerusalemu na maeneo yote yanayozunguka hadi Iliriki (Rum. 15:17–19).

Tunamuuliza mtu yeyote mwenye akili timamu: ingekuwa Paulo angewaandikia Wathessaloniki, Warumi na Wakorintho kwamba alikuwa amefanya miujiza mbele yao, na hata kuwataka wao wenyewe washuhudie miujiza hiyo, kama asingekuwa amefanya muujiza hata moja mbele yao? Ni athari gani tangazo kama hilo lingeweza kuwa nalo kwa Wakristo hawa walioongoka hivi karibuni? Basi, walipaswa kumwona Paulo mwenyewe kuwa nani, na walipaswa kuzipokeaje barua zake? Wakati huo huo, historia inatambua kwamba barua za Paulo zilipokelewa kwa heshima kuu sana si tu na makanisa binafsi yaliyokuwa yakizilenga, bali pia na Kanisa zima la Kikristo. Na kwamba barua hizi, tangu mwanzo kabisa wa Ukristo, zilisomwa kwa

heshima kuu katika mikutano ya waumini kama maandiko yaliyoongozwa na Mungu²⁹⁶. Je, hii si ishara wazi kwamba Warumi, Wakorintho na Wakristo wengine wa wakati huo kwa kweli walishuhudia miujiza ya Mtume Paulo kwa macho yao wenyewe, na walishawishika kabisa kuhusu uhalisi wake?

§ 106. Kuenea kwa Maajabu kwa Ukristo²⁹⁷

Hili ni tukio lingine, la miujiza lenyewe, na linalohibitisha uhalisia wa miujiza mingine yote ya Kiyatema! Ukristo, ambao wahubiri wake wa kwanza walikuwa Mitume, ulienea kote duniani kwa kasi ya ajabu, na ulifanya hivyo si kwa njia za kibinadamu bali, kwa kweli, kwa nguvu ya Mungu: hoja mbili ambazo ukweli wake hauwezi kupingika.

I. Ukristo ulienea kwa kasi isiyo ya kawaida. Hili ni jambo linalojulikana na wote:

1) Kutoka katika Maandiko Matakatifu. Inasema kwamba mara tu Roho Mtakatifu alipoteremka juu ya Mitume, siku hiyo hiyo mahubiri moja ya Petro iliwapoleka watu elfu tatu kwa Kristo (Matendo 2:41). Siku chache baadaye, mahubiri mengine ya Mtume yuleyule, yakiambatana na muujiza, yaliwavuta watu wengine wapatao elfu tano kwenye Imani Takatifu (Matendo 4:4). Muda mfupi baadaye, Mitume walianza kuhubiri Injili kwa mataifa yote ya ulimwengu; na, miaka michache baada ya Kristo kupaa mbinguni, Mtume Petro tayari aliandika barua kwa waumini waliotawanyika kote Pontus, Galatia, Kapadokia, Asia na Bitunia (1 Petro 1:1). Na Mtume Paulo alituma barua zake kwa Warumi, Wakorintho, Wagalatia, Waefeso, Wafilipi, Wathesalonike, na kwa Askofu wa kanisa la Krete. Siyo hivyo tu: mwandishi wa Matendo ya Mitume pia anataja maeneo mengine mengi ambako waumini katika Bwana Yesu walikuwa tayari wapo, kama vile Antiokia, Athene, Dameski, Kaisaria, Ikoni, Mileto na kadhalika; wakati Mtume Paulo anashuhudia kwa jumla:

a) kumhusu yeye mwenyewe, kwamba alikuwa ameijaza mikoa yote *kuanzia Yerusalemu na maeneo yake ya jirani hadi Ilirikumu* kwa injili yake (Rum. 15:19);

b) kuhusu Mitume wengine, kwamba *ujumbe wao umeenea ulimwengu wote, na maneno yao hadi ncha za ulimwengu* (Rum. 10:18).

2) Kutoka kwa ushuhuda wa waandishi wa kipagani wa wakati huo, wanaozungumzia mafanikio ya ajabu ya kuhubiriwa kwa Injili wakati wa Mitume na baada yao katika karne tatu za kwanza. Kwa mfano, Tacitus (mwishoni mwa karne ya kwanza), anasimulia kwamba Nero, baada ya kuichoma Roma, aliwabebesha lawama Wakristo waliotoka Roma na kuamuru watafutwe, na ikabainika kuwa kulikuwa na *umati mkubwa* (ingens multitudo) *wa walioshtakiwa*. 'Sio, hata hivyo,' mwanahistoria anabainisha, 'kwa kosa waliloshukiwa nalo, bali kwa chuki yao kwa jamii ya wanadamu (kama ilivyokuwa ikidaiwa kwa uongo dhidi ya Wakristo wakati huo)'²⁹⁸. Umati huu mkubwa wa Wakristo huko Roma pekee unatoa taswira ya jinsi idadi yao ilivyokuwa lazima iwe kubwa kote ulimwenguni hata wakati huo. Pliny, gavana wa Bithynia, akimripoti (c. 104) Kaisari Trajan kuhusu mwenendo wa mateso dhidi ya Wakristo yaliyokuwa yakitokea wakati huo, anaandika: "Inaonekana kwangu kwamba suala hili linastahili kuzingatiwa kwa makini sana, hasa kutokana na idadi ya wale walio hatarini: kwani wengi wa rika zote, tabaka zote za kijamii na wa jinsia zote tayari wako chini yake na wataendelea kuwa hivyo. Maambukizi ya ushirikina huu yameenea si tu katika miji, bali hata katika vijiji vidogo na vijijini. Imekufikia hatua ambapo hekalu za miungu karibu zimeachwa na matamasha yameachwa kwa muda mrefu"²⁹⁹. Mgavana mwingine, Tiberian, aliyetawala mkoa wa kwanza wa Palestina, anamjulisha mfalme yuleyule kwamba amechoshwa na kuadhibu na kuuawa kwa Wagalilea wanaojulikana kama Wakristo. Anasema kwamba hawahi kuacha kuvumilia aina zote za mateso, na aliomba ruhusa kwa mfalme kutenda kama atakavyoamuru³⁰⁰.

Adui mkuu wa Ukristo, Celsus (karne ya pili), alielezea kama 'jambo la ajabu la kipekee' ukweli kwamba 'Kristo, alipokuwa hai, hakuweza kuamsha imani kwa yeyote. Hata hivyo, baada ya kifo chake,

²⁹⁶ Justin, Apolojia, I, n. 67; Tertullian, De praescriptione haeresium, sura ya 28.

²⁹⁷ 1) Tafakari za Baba wa Kanisa kuhusu kuenea kwa miujiza kwa Injili, Christian Readings 1835, IV, 174; 2) kuhusu kuenea kwa miujiza kwa imani ya Kikristo, Christian Readings 1836, III, 164.

²⁹⁸ 'Hivyo basi, kwanza wale waliokamatwa na kukiri ndio walikamatwa; kisha, kwa msingi wa ushahidi wao, umati uliletwa mbele ya umma, na wakahukumiwa si sana kwa kosa la kuwasha moto bali kwa chuki dhidi ya jamii ya wanadamu... na kadhalika.' Tacitus, *Annals*, Kitabu XV, Sura 44.

²⁹⁹ Pliny Mdogo kwa Trajan. Barua, Kitabu X, Barua 97.

³⁰⁰ Nimechoka kuadhibu na kuhukumu kifo Wagalilea wanaokuja kwetu wakijiita Wakristo... Wao, hata hivyo, hawatacoma kujitoa kwenye machinjio... na kadhalika. Ripoti ya Tiberio kwa Trajan kuhusu dini ya Kikristo (Tazama katika Cotelier, *Patr. Apost.*., juz. II, uk. 181).

wanafunzi wake wanamvuta yeyote wampendae kwenye imani hiyo³⁰¹. Lucian, mwandishi Mgriki (karne ya 2), ambaye pia alikuwa adui wa Ukristo, anasema katika sehemu moja kwamba mkoa wa Pontus umejaa wasiomwamini Mungu na Wakristo³⁰². Eusebius amehifadhi nyaraka mbili, muhimu sana kwa kesi hii, kutoka kwa mnyanyasaji katili zaidi wa Wakristo, Kaisari Maximinus II (303). Kwanza, kuna edikiti kuhusu mateso ya Wakristo, ambayo inasema, miongoni mwa mambo mengine, kwamba lawama ya maafu yote yaliyokumba Dola la Roma iko kwa dhana potofu na hatari ya Wakristo, ambayo imetanda giza lake karibu katika ulimwengu wote³⁰³. Pili, kuna barua ya Mfalme kwa magavana wa mikoa, ambayo inasema kwamba watangulizi wake, Diocletian na Maximian, waliamua kuwashtumu Wakristo hasa kwa sababu karibu watu wote, wakiwa wameacha kuabudu miungu, walikuwa wamejiunga na kuchanganyika na watu wa Kikristo³⁰⁴.

3) Mwisho, kutokana na ushahidi wa waandishi wa Kikristo wa enzi hizo. Hivyo, katika nusu ya kwanza ya karne ya pili, Mtakatifu Justin Mfilozofi, katika mazungumzo yake na Trypho Myahudi, anasema: "Kweli, hakuna hata taifa moja, iwe miongoni mwa Wagiriki wala miongoni mwa watu wa mataifa—wawe wanaitwa nini, iwe wanaishi katika mahema au vibanda, au hawana makazi kabisa, wakihama kutoka mahali hadi mahali na makundi yao ya mifugo—hapana, nasema, hakuna hata watu mmoja ambao sala na shukrani hazitolewi kwa Baba na Muumba wa vitu vyote, kwa jina la Yesu aliyesulubishwa"³⁰⁵.

Muda mfupi baadaye, Mtakatifu Irenaeus, Askofu wa Lyon, akishuhudia kwamba imani ile ile inafuatwa katika Kanisa lote la Kristo, anataja, hasa, makanisa ya Ujerumani, Gali, Uhispania, Mashariki, Misri, Afrika na nchi za katikati ya dunia³⁰⁶. Kuelekea mwisho wa karne ya pili, Tertullian, katika Apolojia yake, akizungumza na serikali na watu wa Roma, anajieleza kwa nguvu zaidi: "Sisi tulitokea jana tu, na tayari tunajaza ufalme wenu wote: miji, visiwa, ngome, maeneo ya mikutano, hata kambi, makabila, makundi ya watu kumi, jumba la kifalme, Seneti, soko—tukiacheni bila chochote isipokuwa mahekalu yenu. Tunaweza kuwashinda hata bila silaha au uasi wowote, kwa kujitenga tu nanyi. Kama, kutokana na idadi yetu kubwa, tungejiondoa kwenu kwenda sehemu ya mbali duniani, himaya yenu ingetetemeka sana kwa kupoteza idadi kubwa ya raia kama hao: kuondoka kwao kungekuwa adhabu kwenu. Hakika mnetisha kutokana na ukiwa mliokumbwa nao, kutokana na ukimya na utulivu wa kote ambapo ulimwengu wenu, kana kwamba, ungeonekana kuwa umekufa. Mnetafuta mtu wa kutawala..."³⁰⁷.

Na, tunarudia, haya ndiyo aliyosema Tertullian katika Apolojia yake, iliyoandikwa kwa ajili ya kuwatetea Wakristo na kuwalenga serikali na watu wa Roma; alizungumza kwa ujasiri mbele ya wale ambao walikuwa na ufahamu kamili wa hali halisi na ambao wangeweza kwa urahisi sana kufichua uongo huo...

Itakuwa si lazima kutoa hapa ushuhuda kama huo kutoka kwa waandishi wengine wengi Wakristo wa karne ya pili na ya tatu, ambao walizungumza kwa ujasiri vilevile mbele ya washindani kuhusu kuenea kwa ajabu kwa Kanisa la Kristo kote ulimwenguni³⁰⁸.

II. Lakini jambo muhimu, kwa hakika, si kwamba Ukristo ulienea kwa kasi ya ajabu, bali kwamba kuenea kwa namna hiyo kwa Ukristo ni, kwa kweli, kazi ya Mungu; ni tukio la kimuujiza, lisilo la kawaida. Ili kushawishika kuhusu hili, mtu anahitaji tu kuzingatia:

1) Uhusiano wa Ukristo na hali ya imani, elimu, maadili na siasa miongoni mwa wanadamu wakati huo.

³⁰¹ *Origeni*, *Kinyume na Celsus*, Kitabu 11, n. 46.

³⁰² *Lucian wa Alexandria*, Mzee, *Pseudomantis*, n. 25: akisema kwamba Pontus imejaa wasiomwamini Mungu na Wakristo... na kadhalika.

³⁰³ Na mambo haya yote yalitokea kwa sababu ya udanganyifu mbovu uliotokana na upuuzi wa asili wa watu hao wasiomcha Mungu, walipopotea katika nafsi zao, na walikuwa karibu kuleta aibu kwa dunia yote iliyo na wakazi. Eusebius, *Hist. Eccl.*, Kitabu IX, Sura 7.

³⁰⁴ Nilishawishika kwamba ilikuwa dhahiri kwa watu wote kwamba watawala wetu, Diocletian na Maximian, walikuwa baba zetu, wakati, alipogundua kwamba karibu watu wote walikuwa wameacha dini ya miungu na kujichanganya na taifa la Wakristo, ili mambo yote yapangwe ipasavyo... *Ibid.*, sura ya 9.

³⁰⁵ Mazungumzo na Tryphon, Sura 117.

³⁰⁶ Irenaeus, *Contra Haereses*, Kitabu 1, Sura 10, dokezo 2.

³⁰⁷ Apologeticus, sura 3 au 37. Tertullian anawasilisha mawazo haya kwa ujasiri na uamuzi uleule katika kazi zake nyingine (*Ad Nationes*, Kitabu 1, Sura 1; *Ad Scapulas*, Sura 5, karibu mwishoni).

³⁰⁸ Kwa mfano, *Clementi wa Aleksandria* (Strom., Kitabu VI, Sura ya 18), *Orijeni* (katika Mwanzo, Mahubiri IX, n. 2), *Sipriani* (*De Unitate Ecclesiae*), *Minucius Felix* (Apologeticus, nn. 9 na 33), na *Arnobius* (*Adversus Gentes*, Kitabu I, Sura 55; Kitabu II, Sura 5 na 12).

Kulikuwa na dini mbili katika ulimwengu uliojulikana wakati huo: dini ya Kiyahudi na upagani. Ya kwanza ilikuwa ya kweli na iliyofunuliwa kimungu; lakini kufikia wakati huo ilikuwa tayari imepotoshwa vibaya na dhana za uongo kuhusu Masihi, ambazo zilikuwa zimeingia sana hadi kiasi kwamba Wayahudi walishindwa kumtambua Masihi wa kweli na wakamsalibisha. Ile ya pili, potofu katika asili na kiini chake, kufikia wakati huo ilikuwa imefikia kilele cha maendeleo na ufiadini wake: watu walikuwa wameweza kumfanya kila mtu na kila kitu kuwa mungu, na idadi ya miungu ilikuwa imeongezeka kwa kiwango cha ajabu. Tunaweza kuongeza hapa kwamba dini zote mbili, zikiwa zimekuwepo kwa karne nyingi, zilionekana kuwa takatifu kwa sababu ya uzee wao; kwamba kama vile Wayahudi walivyolichukulia imani yao kuwa ni wahyi kutoka kwa Mungu—na walikuwa sahihi kabisa—ndivyo pia washindani walivyopata imani yao kutoka kwa miungu wenyewe, ingawa kwa uwongo; na kwamba dini zote mbili zilikuwa zimejikita kwa undani katika mioyo ya wafuasi wao, kupitia mafundisho ya awali ya wazazi wao na malezi yao... Na sasa imani mpya inatokea, ikiwaambia Wayahudi na watu wa Mataifa watoe kabisa ndani yao imani zao za kidini, ambazo, kwa kusema, zilikuwa zimeungana na utu wao wenyewe. Inawaambia Wayahudi waache sheria za kimadhihiri za Musa, ambazo walizishikilia sana, na kutengana kabisa na ndoto zao za uwongo za Masihi, mfalme wa kidunia na mshindi; anawaambia Wapagani kwamba miungu waliyoabudu hadi sasa ni sanamu zisizo na roho, na kwamba hadithi zao za miungu ni ngano tu. Lakini si hivyo tu: huku akitaka wakatazo kali kama hayo kutoka kwa Wayahudi na Wapagani, imani hiyo mpya inawapa nini badala ya imani zao za zamani? Inatoa imani kwa yule Aliyesulubishwa msalabani...; inatoa kile ambacho, kama mmoja wa Mitume Watakatifu alivyosema, kilionekana kuwa kikwazo kwa Wayahudi na upumbavu kwa Wagiriki (1 Kor. 1:23). Ni matunda gani mtu angeweza kutarajia kwa mafundisho kama hayo, kwa mtazamo wa kibinadamu?

Katika mazingira ya kiakili ya wakati huo, mwelekeo mkuu na uliotawala ulikuwa wa kifalsafa. Shule zote za kale—Platonic, Stoic, Epicurean na nyinginezo—zilikuwa na watetezi na wafuasi wao wenye shauku; kila mtu alitafuta heshima ya kuwa, au kuonekana kuwa, mwanafalsafa; hata wafalme wenyewe (kama vile Antoninus Mwanafalsafa) walifurahia kujihusisha na falsafa. Kwa hivyo, ilikuwa ni wakati ambapo kila mtu alijitahidi kupunguza kila kitu kwa misingi ya akili, kuwasilisha kila kitu kwa ukosoaji na tathmini yake, na kusikiliza tu sauti yake. Hata hivyo, Ukristo ghafla ulianza kutangaza waziwazi kwamba hekima ya ulimwengu huu ni upumbavu mbele za Mungu (1 Kor. 3:19); kwamba wale wanaotaka kuokolewa lazima wakatae falsafa yote inayotegemea vitu vya msingi vya ulimwengu na mapokeo ya kibinadamu, na wajue falsafa moja tu—ile iliyo katika Kristo (Wakolosai 2:8); kwamba ni lazima kuyashika mateke mawazo yote ili yatii Kristo (2 Kor. 10:5), na kukubali kwa imani pekee mafumbo mengi ya Injili, ambayo ni magumu kabisa kueleweka na akili... Mtu anaweza kufikiria vyema jinsi watu wenye hekima wa wakati huo walivyopaswa kuipokea Imani ya Kikristo.

Hali ya maadili duniani wakati huo ilikuwa ya kusikitisha sana: uovu ulikuwa umefikia viwango ambavyo haukuwahi kufikiwa hapo awali. Hisia zote za kibinadamu zilitukuzwa kwa sura ya miungu, na miungu, kwa mfano wao wenyewe, ilionekana kuruhusu watu kufanya kila aina ya matendo maovu. Roma hasa, mji mkuu na mtawala wa ulimwengu, ambao ulikuwa mfano katika kila nyanja kwa watu wote walio chini ya utawala wake, pia ulikuwa kwao mfano wa uovu. Enzi za Tiberius, Caligula, Nero na Caracalla zinajulikana sana na wote. Madhehebu mawili yaliyotawala zaidi wakati huo, yaani Wastowiki na Waeikuri, yalipanda mbegu ndani ya watu: moja – kiburi; jingine – tamaa ya anasa. Matajiri wa Roma walijihusisha na anasa kiasi kwamba maelezo yake yanaonekana kuwa karibu hayaaminiwi, huku tabaka zote za chini, zikiendeshwa na tamaa yao ya kuiga matabaka ya juu, hazikujua mipaka katika anasa zao za kimwili na maovu yao. Katikati ya maovu haya ya kimaadili yaliyosambaa, sauti ya maadili makali zaidi ya Kikristo ilisikika ghafla. Ni kwa watu hao ndipo Injili ilipoanza kuhubiri kwamba yeyote anayetamani wokovu wa roho yake lazima ajikane, ajitwike msalaba wake na amfuate Kristo; lazima aache raha zote za dunia na kuusulubisha mwili wake na tamaa zake; lazima azaliwe upya kabisa na aanze maisha yanayopingana kabisa na yale aliyokuwa akiishi hadi wakati huo... Basi, mafundisho kama hayo yangeonekanaje wakati huo?

Kimaoni, watu wote walikuwa tayari wamezoea, hata wakati huo, kuwachukulia miungu yao kama walinzi wao pekee, na imani yao kama msingi wa furaha na ustawi wa kiraia. Dhana hii ilikuwa imekita mizizi hasa miongoni mwa watu wa Roma. Huko, mfalme alichanganya wadhifa wa kuhani mkuu na wake mwenyewe; miradi yote ya umma ilianza na ibada rasmi za kidini na dhabihu; mafanikio yote yalimalizika kwa njia ileile na yalihusishwa na neema ya miungu. Ilikuwa ni imani iliyoenea miongoni mwa watu wote kwamba Roma ilidaiwa kuwa na ukuu wake kutokana na ulinzi wa miungu yake, na kwamba, kama miungu hii ingekataliwa, bila shaka ingeanguka; na kwa sababu hii, kuanzishwa au kupokelewa kwa imani yoyote

mpya kulizuiwa kisheria³⁰⁹ ... Basi, imani ya Kikristo ingeweza kutarajia upokeaji wa aina gani kutoka kwa watu wa Roma, au kwa kweli kutoka kwa watu wengine wowote, ilipoanza kuhubiri kwa kuwataka waache miungu yao ya zamani na wamwamini Aliyesulubishwa?

2) Vikwazo ambavyo imani ya Kikristo ilikumbana navyo kweli, na ambavyo ililazimika kupambana navyo. Kama ilivyotarajiwa, kila mtu na kila kitu katika ulimwengu wa wakati huo vilichukua silaha dhidi yake: ukali wa Wayahudi na wapagani ulichukua silaha, makuhani na umati usio na adabu vilichukua silaha, wanahikima na wanafalsafa walichukua silaha, na wale waliozoea kuishi kulingana na tamaa za mioyo yao walichukua silaha. Na nani asiyejua jinsi yote haya yalivyojitokeza? Katika aina za mateso za kutisha na mbalimbali.

Umbea na makuhani waliotesha Wakristo kila mahali, hasa kwa kupandikiza uvumi. Waliitwa wasio na Mungu, kwa msingi kwamba hawakumwamini miungu ya kipagani; watatiza, kwa kuwa kwa njia nyingi walijitenga na raia wenzao; wachawi na waganga, kwa sababu walifanya miujiza; kundi la watu wa hovyoo washenzi na wajinga zaidi, kundi la watumwa walio dharauiwa, wahalifu na kila aina ya wahalifu. Walishutumiwa kwa maovu mbalimbali ya aibu na ya kutisha; ilidaiwa, kwa mfano, kwamba Wakristo waliua watoto wachanga katika mikutano yao na kuwala, na kwamba walijihusisha na maovu ya ngono. Wakristo walichukuliwa kuwajibika kwa majanga yote yaliyokuwa yakikumba, Dola la Kirumi, na kwa ujumla, kila aina ya mambo ya uongo yalitungwa dhidi yao ili yaweze kuwafanya kuwa chanzo cha kuchukizwa na kuchukiwa na ulimwengu wote.

Wanafasihi na wanafalsafa (kama vile Celsus na Porphyry) waliwasumbua Wakristo kupitia maandishi yao. Wanafasihi hawa kwa makusudi walisoma maandiko matakatifu ya Kikristo, wakijitahidi kutafuta upinzani wa kubuni ndani yake. Jinsi walivyotukana na misemo na matendo mengi ya Mwokozi Mwenyewe na Mitume! Walichukulia miujiza yao yote kuwa uchawi, wakilinganisha miujiza hii na miujiza ya uongo ya Apollonius wa Tyana na maajabu mengine ya kipagani, huku wakidharau Wakristo wenyewe, matendo yao na mtindo wao wa maisha.

Lakini mateso ya kikatili zaidi dhidi ya Wakristo, bila shaka, yalikuwa yale yaliyofanywa na serikali. Hapa, upanga, ghasia na kila aina ya shuruti vilitumika. Hakuna huruma iliyoonyeshwa kwa mtu yeyote au kitu chochote—si jinsia, si umri, si cheo, wala sifa; yeyote aliyeshukiwa tu kufuata Ukristo aliburuzwa mahakamani na kulazimishwa kumkataa Kristo kwa dhati. Mwanzoni, walishawishiwa na majaribio yalifanywa ili kuwavutia, wakati mwingine kwa ahadi za kifahari, wakati mwingine kwa vitisho; kisha waliteswa, na hatimaye waliuawa. Mateso na mauaji yalikuwa ya aina mbalimbali na yasiyo ya kibinadamu: baadhi walikatwa viungo vyao, wengine walisulubishwa, kundi la tatu walichomwa kwenye nguzo, na la nne walichimbwa macho. Kunyang'anywa mali na heshima, magereza ya chini ya ardhi, njaa, makucha na vifungo vya chuma, ndoano, tanuru za moto, kijiti cha kuchomea, mbao za chuma, aina mbalimbali za magurudumu, kumwagiliwa risasi iliyoyeyushwa, na kwa hakika kila kitu ambacho ukatili wa kijahannamu ungeweza kubuni, vyote vilitumika kuwalazimisha Wakristo kuukana imani yao. Na hili halikudumu kwa mwaka mmoja, wala miwili, wala hata miaka kumi au ishirini, bali kwa takriban karne tatu. Ndani ya Milki ya Roma, hadi mateso kumi kwa kawaida huhesabiwa katika kipindi hiki; lakini, kwa haki yote, yalikuwa ni mateso moja, yasiyokatizwa na ya muda mrefu zaidi. Si mfalme wote walitoa amri za kuwasumbua Wakristo; lakini karibu wote waliiruhusu na kuikubali, wakiwa wameacha amri za watawala wao wa awali zikiendelea kutumika. Kuanzia Nero hadi Konstantino Mkuu, ni vigumu sana kutaja watawala wawili au watatu waliopiga marufuku mateso... Na bado? Licha ya aina hizi zote za mauaji, licha ya ukweli kwamba waumini walikimbilia vifo vyao kwa idadi kubwa kiasi kwamba hata waonevu wenyewe hawakuweza kujizuia kushangazwa³¹⁰, na licha ya ukweli kwamba damu ya Wakristo ilitiririka kama mto kwa takriban karne tatu,— Kanisa la Kristo sio tu halikupungua kwa ukubwa, bali, kinyume chake, lilisambaa zaidi kwa kasi ya ajabu. "Tutesekete, tatesa, tutandike," alitangaza mmoja wa wafuasi wa Kristo wakati huo, "kadiri mnavyotukata, ndivyo tunavyoongezeka; damu ya Wakristo ni mbegu ya Wakristo wapya, na ukatili wenu uliokithiri haukunufaisha chochote"³¹¹ ...

3) Hatimaye, njia ambazo Ukristo ulienea. Ingawa mtu hawezi kujizuia kushangazwa na kuenea kwa haraka kwa imani takatifu anapozingatia vikwazo vilivyokabili, ni lazima ashange zaidi tukio hili la ajabu anapozingatia njia ambazo zilitumika kulitimiza.

³⁰⁹ Livy, Kitabu XXV, Sura ya 1; Kitabu XXXIX, Sura ya 16: Cicero, *De Natura Deorum*, Kitabu III, Sura ya 19.

³¹⁰ Tazama maelezo 298, 299 na 300 hapo juu.

³¹¹ Tertullian katika Apolojia yake.

Kwa kweli, njia hizi zilikuwa zipi? Umaarufu na sifa ya wainjilisti? Hata hivyo, Mitume walikuwa watu wa hadhi ya chini na wasiojulikana kabisa; hawakuwa na mamlaka machoni pa wananchi wao wenyewe, na hata hawakupata mamlaka machoni pa washenzi, kwa kuwa walitoka kati ya watu ambao wakati huo walidharauliwa na mataifa yote. Hekima na maarifa ya ajabu, ambayo mara nyingi huvutia akili bila kukusudia? Hata hivyo, Mitume walikuwa watu wasio na elimu, wasiofahamu kabisa hekima ya kibinadamu, nao wenyewe walijiita 'wapumbavu wa dunia' (1 Kor. 1:27). Usemi wenye nguvu na msisimko, uliovutia umati? Hata hivyo, Mitume, kwa kukiri kwao wenyewe, hawakuwa na 'fasihi' katika maneno (2 Kor. 11:6). Au je, wahubiri wa Injili walitumia njia zozote zisizostahili? Je, hawakutumia, kwa mfano, ujanja na hila? Hata hivyo, historia inatuambia kinyume chake. Mitume walitenda waziwazi kila mahali: Yerusalemu walihubiri mbele ya Sanhedrini; Ateni, mbele ya Areopagi; Roma, katika mahakama ya Kaisari mwenyewe. Je, walishawishi watu kwa pesa na hongo? Lakini wale Wagalilea maskini, ambao kwa ajili ya Kristo walikuwa wameacha hata kile kidogo walichokuwa nacho hapo awali—nyumba zao na mali zao—wangepata wapi utajiri kama huo? Je, Mitume walitumia aina yoyote ya ghasia? Kinyume chake, wao wenyewe walikuwa waathiriwa wa kila aina ya ghasia na mateso; walizurura kila mahali, kama kondoo miongoni mwa mbwa mwitu (Mathayo 10:16), na wakakabiliana na mateso yote kwa uvumilivu tu. Kwa kifupi: njia zilizotumika kueneza Injili zilikuwa za asili kwamba, kwa hesabu ya kibinadamu, si tu kwamba zisingeweza kurahisisha, bali lazima zingekwamisha ueneaji wake...

Basi, baada ya yote haya, tunawezaje kujielezea mafanikio ya ajabu ya kuhubiriwa kwa Injili? Ilivishindaje vizingiti vyote? Ililiteaje ulimwengu wote kwa Kristo? 'Maana *silaha zetu za vita*,' anajibu Mwalimu mkuu wa mataifa, *'si za kimwili, bali zenye nguvu kwa Mungu hata kuangusha ngome; tukivunja vunja hoja na kila kitu kilichoinuliwa kupinga maarifa ya Mungu, na tukiteka kila wazo katika utii kwa Kristo'* (2 Wakorintho 10:4–5); *neni la Mungu ni hai na lina nguvu, likiwa kali kuliko upanga wowote wenye ncha mbili, likichoma hata kufikia mgawanyo wa roho na mwili, wa viungo na utu wa ndani* (Ebr. 4:12); *ujumbe wangu na mahubiri yangu havikuwa kwa maneno ya kushawishi ya hekima ya kibinadamu, bali kwa kuonyeshwa kwa Roho na nguvu: ili imani yenu isitegemee hekima ya kibinadamu, bali nguvu ya Mungu* (1 Kor. 2:3–5); hapa ndipo panapopatikana siri ya mafanikio yote ya Mitume. *Wakaenda wakahubiri kila mahali, Bwana akishirikiana nao, na kuthibitisha neno kwa ishara zilizofuatana nalo, amina* (Marko 16:20).

§ 107. Matendo ya miujiza ya Ukristo katika watu³¹²

Baada ya kuashiria kuonekana kwake duniani kwa mfululizo usio na hesabu wa miujiza, Ukristo haujawahi kuacha kushuhudia nafsi yake kupitia miujiza kama hiyo. Kile ambacho historia ya Kristo Mwokozi inatuonyesha kama ushahidi wa uungu wa Imani Yake, na kile ambacho historia ya Mitume Watakatifu inatuonyesha baadaye, tunakipata kwa njia ileile katika historia yote ya Kanisa Lake.

1) Bwana Yesu, kama Mungu-mwanadamu, na Mitume Watakatifu, waliopewa na Yeye nguvu kutoka juu, walitambulika kwa hekima ya juu kabisa, ambayo hawakupata kwa njia yoyote ya kibinadamu. Pia kulikuwa na watu katika Kanisa la Kristo, na baadaye, ambao, bila elimu yoyote ya kidunia, waliwafanya aibu na kuwashangaza hata wanahikima wakubwa wa kipagani kwa hekima yao; walikuwa na zawadi ya kutambua mioyo na waliweza kuona matukio yaliyotengwa nao kwa umbali mkubwa, n.k.³¹³.

2) Bwana Yesu na, wakifuata mfano wake, Mitume Watakatifu walijulikana kwa utakatifu mkuu na kujitolea kwa ajabu kutokana na upendo kwa Mungu na majirani zao. Bikira wengi wa Kikristo katika karne zilizofuata, mashahidi wasiohesabika wa kiume na wa kike wa Kikristo, watawa wa Kikristo, watawa wanaoishi peke yao, watawa wanaoishi juu ya nguzo, wapumbavu watakatifu, wanyamavu na wengineo pia walitoa mifano ya kujidhabihu ya kushangaza, karibu isiyaminiwa, na upendo mkamilifu zaidi kwa Mungu na jirani yake.

3) Bwana Yesu na Mitume Watakatifu walitenda miujiza mingi. Katika Kanisa la Kristo, kipaji cha kutenda miujiza hakijawahi kuisha: historia yake yote, na hasa historia ya watawa wake wasio na hesabu, imejaa miujiza³¹⁴. Mabaki ya miujiza na masalia ya Watakatifu, picha takatifu za miujiza, na matendo ya ajabu ya maji yenyewe, yaliyotakaswa na Kanisa—ambayo tunaona hata katika nyakati zetu hizi—hutoa ushahidi dhahiri zaidi wa ukweli huu uleule usiobadilika.

³¹² –1) Kuhusu athari za manufaa za imani ya Kikristo kwa jamii ya wanadamu, Christian Readings 1834, III, 164; 2) Kuhusu ushawishi wa manufaa wa imani ya Kikristo kwa jamii ya wanadamu kwa misingi ya kidini, Christian Readings 1841, IV, 88.

³¹³ Tazama, kwa mfano, Maisha ya Mt. Antwoni Mkuu.

³¹⁴ Tazama Cheti-Minei, Prologu, na Paterika.

4) Bwana Yesu na Mitume Watakatifu wali unabii: kipaji cha kutabiri hupatikana katika Kanisa na katika zama zote zilizofuata. Miongoni mwa Watakatifu, kuna hata kundi maalum la watu wanaojulikana na Kanisa kama 'watabiri' kwa utabiri wao mwingi na ufahamu wao wa kina cha roho ya mwanadamu...

Kwa ufupi: hata katika wakati huu, kwa kuchunguza kwa makini hatima ya Ukristo, tunaweza kupata ndani yake ushahidi uleule usio na ubishi wa asili yake ya kimungu kama ule uliowasilishwa na Kristo Mwokozi Mwenyewe. Na kila Mkristo, hasa akiamua kuwa—na kwa kweli akawa—mumini wa kweli, anaweza kujionea mwenyewe, kama Wakristo wengine wa kweli, nguvu kamili ya ushahidi huu. Yaani, wanaweza kupokea kutoka kwa Bwana hekima kuu zaidi na zawadi ya miujiza na utambuzi wa yajayo, na kutenda matendo makuu ya kujidhabihu kwa ajili ya upendo wa Mungu na majirani zao (Mathayo 17:20; Yohana 7:17; 1 Yohana 2:27).

Sehemu ya Pili. Kuhusu Vyanzo Theolojia ya Kiorthodoksi

Ndugu, simameni imara, mkashikilie sana mafundisho mliyofundishwa, iwe ni kwa neno la mdomo au kwa barua yetu (2 Wathes. 2:15).

Aelewe jinsi mtu anavyopaswa kuenenda katika nyumba ya Mungu, ambayo ni Kanisa la Mungu aliye hai, nguzo na msingi wa kweli (1 Tim. 3:15).

§ 108. Dhana ya Vyanzo vya Theolojia ya Kiorthodoksi na Uainishaji Wake

Nafundisho la imani ya Kikristo, ambalo ndilo mada kuu ya teolojia ya Kiorthodoksi, limejumuishwa katika Ufunuo wa Kimungu au Neno la Mungu, ambalo kwa hivyo ndilo chanzo pekee na la mwisho la teolojia ya Kiorthodoksi. Hata hivyo, kwa kuwa Mungu Mwenyewe alipenda kutufunulia ufunuo Wake kwa njia mbili: *kwa mdomo* na *kwa maandishi*, na, baada ya kutufunulia, akaukabidhi Kanisa Lake Takatifu ili ulindwe na kufundishwa kwa wote, inaweza kusemwa kwa haki kabisa kwamba, hasa, kuna vyanzo viwili vya teolojia ya Kiorthodoksi: Maandiko Matakatiifu na Maandiko ya Kawaida, na hizi zinapaswa kueleweka tu kulingana na uelewa wa Waorthodoksi, yaani, Kanisa la kweli la Kristo, mlinzi na mfasiri aliyeanzishwa na Mungu wa yote mawili. Hivyo basi, kuna sehemu tatu za sehemu hii ya pili ya utangulizi wetu:

I. Kuhusu Maandiko Matakatiifu,

II. Kuhusu Mwanzo Mtakatifu, na

III. Kuhusu Kanisa la Orthodox, kwa uhalisia tu kama mlinzi na mfasiri wa Maandiko Matakatiifu na Mwanzo Mtakatifu³¹⁵.

Na kwamba Kanisa la Orthodox lenyewe kwa kweli linaona vyanzo vya imani ya Orthodox kwa njia hii inadhihirika kutokana na:

1) Kutoka kwa Ungamo la Orthodox la Kanisa Katoliki na Mitume la Mashariki. Hapa, katika jibu la Swali la 4 la sehemu ya kwanza, tunasoma: 'Mkristo wa Orthodox lazima akubali kuwa kweli na hakika (Baraza la 6, Kanuni 82), kwamba vifungu vyote vya imani vya Kanisa Katoliki na Orthodox vimepitwa kwake na Bwana wetu Yesu Kristo kupitia Mitume wake, vikiwa vimefafanuliwa na kuthibitishwa na Mabaraza ya Kiecumenical, na kuamini katika hivyo, kama Mtume anavyoamuru: *'Basi, ndugu, simameni imara, mkashikilie sana mafundisho mliyofundishwa, iwe ni kwa neno la mdomo au kwa barua yetu'* (2 Wathessalonike 2:15). Kutokana na haya, ni wazi kwamba makala za imani hupata umuhimu na uthabiti wake kwa sehemu kutoka kwa Maandiko Matakatiifu, na kwa sehemu kutoka kwa mapokeo ya kanisa na mafundisho

³¹⁵ Mafundisho ya kina kuhusu Kanisa—msingi wake, muundo, daraja, undani, sifa, madhumuni, njia za kufikia lengo hilo, na kadhalika—lazima, kwa asili yake, yapate nafasi yake katika Theolojia ya Kikanuni. Tazama Theolojia yetu ya Kikanuni ya Orthodox, juz. II, §§ 167–182.

ya Mabaraza na Mababa Watakatifu. Yaani, mafundisho makuu ni ya aina mbili: mengine yamepitiwa kwa maandishi na yamo katika vitabu vya teolojia vya Maandiko Matakatifu; mengine yamepitiwa kwa mdomo na Mitume; na ni haya ndiyo yaliyofafanuliwa na Mabaraza na Wababa Watakatifu. Imani yetu imejengwa juu ya aina hizi mbili za mafundisho makuu." Kwa kujibu Swali 96: "Ingawa Kanisa ni uumbaji wa Mungu, likiundwa na wanadamu, lina Kristo Mwenyewe kama Kichwa chake—Mungu wa kweli na Roho Mtakatifu—ambaye huielekeza bila kuchoka na kuifanya, kama Mtume anavyosema, *bibi harusi wa Kristo, asiye na doa wala kasoro* (Efe. 5:27), na nguzo na msingi wa ukweli (1 Tim. 3:15), na mafundisho yake makuu hayatokani na wanadamu, bali yanatoka kwa Mungu. Kwa hiyo, tunaposema kwamba tunaamini katika Kanisa, tunamaanisha kwamba tunaamini katika Maandiko, yaliyokabidhiwa kwake na Mungu, na katika mafundisho yake yaliyoongozwa na Mungu. Ni ukweli huu hasa unaotutia moyo kuamini si tu katika Injili Takatifu, iliyokubaliwa na Kanisa, kama Kristo alivyoamuru, akisema: '*Aménini Injili*' (Marko 1:15), bali pia katika Maandiko mengine yote na maamuzi ya Mabaraza ya Kikataani.

2) Kutoka kwa Waraka wa Mababa Wakuu wa Kanisa Katoliki la Mashariki kuhusu Imani ya Kiorthodoksi. Utangulizi wa barua hii unasema, miongoni mwa mambo mengine: "Dhana zetu na mafundisho ya Kanisa letu la Mashariki yamechunguzwa kwa muda mrefu k , yamefafanuliwa na kuthibitishwa kwa usahihi na kwa uchaji Mungu na Mabaraza Matakatifu ya Kimataifa; hairuhusiwi kuongeza chochote juu yake au kuondoa chochote kutoka kwake. Hivyo basi, wale wanaotaka kukubaliana nasi kuhusu mafundisho matakatifu ya Imani ya Kiorthodoksi lazima, kwa unyenyekevu na utiifu, bila uchunguzi au udadisi wowote, wafuate na wajisalimishe kwa yote yaliyoamuliwa na kutangazwa na mapokeo ya kale ya Baba wa Kanisa, na kuthibitishwa na Mabaraza matakatifu na ya kimaumini, tangu wakati wa Mitume na warithi wao, Wababa Wabeba Mungu wa Kanisa letu". Katika kifungu cha pili cha barua hii: "Tunaamini kwamba Maandiko Matakatifu na Matakasa yamepewa ufunuo na Mungu; kwa hiyo, ni lazima tuyaamini bila kuuliza maswali, na zaidi ya hayo si kwa njia yoyote ile tunayochagua wenyewe, bali hasa kama Kanisa Katoliki limeyaelezea na kuyawasilisha. Kwa maana hata hoja za upuuzi za wamwasi hukubali Maandiko Matakatifu, ingawa huyatafsiri kwa njia iliypotoshwa. Kwa hiyo, tunaamini kwamba ushuhuda wa Kanisa Katoliki una mamlaka yasiyo pungufu kuliko Maandiko Matakatifu yenyewe. Kwa kuwa Mwandishi wa vyote viwili ni Roho Mtakatifu mmoja na yuleyule, hakuna tofauti iwapo mtu anafundishwa na Maandiko au na Kanisa la ulimwengu wote. Mtu anayeongea kwa hiari yake anaweza kukosea, kudanganya na kudanganywa; lakini Kanisa la ulimwengu wote, kwa kuwa halijawahi na halizungumzi kwa hiari yake, bali kupitia Roho wa Mungu (ambaye linamiliki daima, na litakuwa na Yeye kama Mwalimu wake milele), haliwezi kwa namna yoyote kukosea, wala kudanganya, wala kudanganywa; lakini, kama Maandiko Matakatifu, hawezi kukosea na ni ya umuhimu wa kudumu" (Kanuni 12).

3) Kutoka kwa Katekisimu Kamili ya Kikristo ya Kanisa la Kiorthodoksi la Kikatholiki la Mashariki. Hapa, katika kujibu swali: 'Mafundisho ya imani ya Kiorthodoksi yanatokana wapi?' – jibu linatolewa: 'Kutokana na ufunuo wa kimungu' (tazama makala kuhusu ufunuo wa kimungu); kwa swali: 'Ufunuo wa Kimungu unasambazwaje miongoni mwa watu na kuhifadhiwa katika Kanisa la kweli?' – jibu ni: 'kwa njia mbili: kupitia Maandiko Matakatifu na Maandiko Matakatifu'; kwa swali: 'Je, kuna mdhamini mwaminifu wa Maandiko Matakatifu?' – jibu ni: "Waumini wote wa kweli, waliunganishwa katika imani kwa Njia ya Utume Mtakatifu, kwa pamoja na kwa mfululizo, kwa mpango wa Mungu, huunda Kanisa, ambalo ni hazina mwaminifu ya Utume Mtakatifu, au, kwa maneno ya Mtume Paulo, Kanisa hai la Mungu, nguzo na msingi wa ukweli. (1 Tim. 3:15)" (tazama makala kuhusu Utamaduni Mtakatifu na Maandiko Matakatifu); kwa swali: "Mtu anapaswa kuzingatia nini anaposoma Maandiko Matakatifu?" – jibu: "Kwanza, mtu anapaswa kuyasoma kwa heshima, kama Neno la Mungu, na kwa maombi ya kupata ufahamu; pili, mtu anapaswa kuisoma kwa nia safi kwa ajili ya mafundisho yetu katika imani na kama himizo la matendo mema; ya tatu, mtu anapaswa kuelewa kulingana na ufafanuzi wa Kanisa la Orthodox na wa Baba Watakatifu" (tazama makala kuhusu Maandiko Matakatifu hasa, na ulinganishe na makala kuhusu Kifungu cha Tisa – majibu ya maswali: 'Inamaanisha nini kuamini Kanisa?' na 'Ni faida gani muhimu ambayo Kanisa Katoliki lina?...').

4) Kutoka kwa Ibada ya Upokeaji wa Wale wa Imani Nyingine katika Kanisa Moja, Takatifu, Katoliki na la Kitume la Mashariki, ambayo, miongoni mwa mambo mengine, inawataka wale wanaokubali Uorthodoksi kutoa toba ifuatayo: "Ninakubali kwa dhati na kwa uthabiti mila za Kitume na za kikanisa na kanuni nyingine kama hizo za Kanisa, pamoja na sheria na amri zake; vilevile Maandiko Matakatifu, kama yanavyofahamika na Kanisa Takatifu la Mashariki, Mama Yetu, ambalo daima limeyashikilia na linaendelea

Sehemu I.

Kuhusu Maandiko Matakatiifu

§ 109. Dhana ya Maandiko Matakatiifu na Muundo wa Sehemu hii

Neno 'Maandiko Matakatiifu' linahusu vitabu (βιβλία – biblia) vilivyoandikwa na Roho wa Mungu kupitia watu waliotakaswa na Mungu, wanaojulikana kama Manabii na Mitume. Dhana hii ya Maandiko Matakatiifu inaelekea kuwa na nyanja mbili tofauti: kwanza, kwamba vitabu vitakatifu viliandikwa na watu *maalum*, Manabii na Mitume; na pili, kwamba viliandikwa mahususi kwa uongozi wa Roho Mtakatifu. Kufafanua hoja ya kwanza ni kuonyesha umuhimu wa kihistoria (au, kwa usahihi zaidi, uaminifu wa kihistoria) wa vitabu vya Maandiko Matakatiifu; kufafanua hoja ya pili ni kuonyesha umuhimu wake wa kidogma. Kwa njia hii, hadhi kamili ya Maandiko Matakatiifu kama chanzo cha teolojia ya Kiorthodoksi itadhihirishwa.

Sura ya I.

Kuhusu umuhimu wa kihistoria au uhalali wa vitabu vya Maandiko Matakatiifu

§ 110. Mtazamo juu ya mada ya masomo na mgawanyo wa sura

Swali la uhalisi wa kihistoria wa kazi linajumuisha nyanja tatu tofauti. Tukielekeza umakini wetu kwenye kazi yenyewe, tunauliza:

- a) je, kwa kweli ni ya mwandishi au kipindi kinachohusishwa nayo? – na ikiwa ndivyo,–
- b) je, imefika kwetu katika muundo uleule ilivyotoka mikononi mwa mwandishi? Kisha tukimgeukia mwandishi, mtu hujaribu kubaini:
- c) kama angeweza kujua ukweli kuhusu kile anachokizungumzia, na kama ametuwasilishia; yaani, kama kwa namna yoyote alikosea mwenyewe, au kama alikuwa na nia yoyote ya kuwadanganya wengine? Lakini kwa kuwa waandishi walioongozwa na Mungu hawaandiki kwa hiari yao, bali kupitia Roho Mtakatifu; na kwa kuwa, hata tukiacha wazo hili kando kwa sasa, tayari tumepata fursa³¹⁷ ya kuonyesha kwamba waandishi watakatifu wenyewe waliweza, hata kwa njia za kawaida, kujua kikamilifu matukio wanayosimulia, na hawakuwa na nia ya kupotosha wengine, na kwa hakika walisema ukweli tu: basi, inabaki kwetu tu kuzingatia –

- a) uhalisi wa Maandiko Matakatiifu na
- b) uadilifu wao.

Tunapochunguza uaminifu wa kihistoria wa Maandiko Matakatiifu, ni kawaida kuanza na vitabu vya Agano la Kale na kisha kuhamia kwenye vile vya Agano Jipya. Hasa, tunadhani ni muhimu, tunapopitia vitabu vya Agano la Kale, kuzingatia kwa umakini uhalisi wa Pentateuki, na tunapopitia vitabu vya Agano Jipya – kuzingatia uhalisi wa Injili nne: kwa upande mmoja, kwa sababu, kama vile Pentateuki inavyojumuisha, kwa namna fulani, msingi wa ufunuo wote wa Agano la Kale na wa vitabu vyote vya Agano la Kale, vivyo hivyo Injili Nne zinajumuisha msingi na mwanzo wa mafundisho yote ya Agano Jipya na wa vitabu vyote vya Agano Jipya; na kwa upande mwingine – kwa sababu ni hasa uhalisi wa Pentateuki na Injili Nne ndio wanaoshambuliwa na wanafikra huru.

³¹⁶ Hadhira ya Upokeaji wa Wakristo Wasio-Orthodox, uk. 71 (nyuma), Moscow, 1757. Tutakutana na ushuhuda mwingine mwingi wa aina hii kwa wakati ufuaao.

³¹⁷ Katika Sehemu ya I, wakati wa kuonyesha uhalali wa kihistoria wa: (a) miujiza na unabii uliotokea wakati wa enzi za mababa wa ukoo; (b) miujiza na unabii wa Musa; (c) miujiza na unabii wa Manabii waliofuata; (d) miujiza na unabii wa Kristo Mwokozi; na (e) Mitume (tazama §§ 61, 71, 74, 98, 102 na 104).

I. Kuhusu uhalali wa kihistoria wa vitabu vya Agano la Kale

§ 111. Uhalisi wa Pentateuki ya Musa: a) ushahidi wa nje³¹⁸

Uhalisi wa Pentateuki unathibitishwa na ushahidi wote wa uhalisi wa kazi yoyote: ushahidi wa moja kwa moja – wa nje na wa ndani – na ushahidi wa zilizozungukwa.

Ushahidi wa nje unajumuisha:

1) Maelezo mengi kuhusu Musa kutoka kwa waandishi wa kipagani, baadhi yake hayajadumu katika muundo wao wa asili, bali yamehifadhiwa tu katika vipande katika kazi za Josephus, Justin, Tatian, Clement wa Alexandria, Athenagoras na Eusebius, wakati mengine yamedumu katika muundo wao wa asili. Hivyo –

Miongoni mwa waandishi wa *Kiegipti*: mwanahistoria wa kwanza wa nchi yake, Manetho, aliyeishi miaka 378 kabla ya Kristo, takriban wakati wa Ptolemy Philadelphus, anamtaja Musa kama mtoaji wa sheria wa Waisraeli³¹⁹; Heremon, aliyechanua katika enzi za Augustus, anamrejelea kama mwandishi mtakatifu³²⁰; Lysimachus³²¹, Apion³²², na Ptolemy wa Mendes³²³, waliyoishi katika karne ileile, wanamtaja kama kiongozi wa Wayahudi aliyewaongoza kutoka Misri.

Miongoni mwa waandishi wa *Kigiriki*: Polemon, mwanafalsafa Mateni (c. 313 KK), anamrejelea Musa kama kiongozi wa watu wa Kiyahudi³²⁴; Eupolemus (c. 200 KK) anamwelezea kama mtu mwenye hekima zaidi, ambaye aliwapa Wayahudi maandiko yao³²⁵; Diodorus Siculus (c. 45 KK) – mtoaji wa sheria wa Waisraeli, ambaye alipata sheria zake kutoka kwa Mungu Yehova mwenyewe³²⁶, na pia kiongozi wa koloni iliyoondoka Misri – kiongozi aliyewagawa watu wake katika makabila 12, akawapa imani tofauti kabisa na ile ya mataifa mengine, na kufundisha kwamba Mungu hawezi kuwakilishwa kwa umbo lolote la kibinadamu³²⁷; Nicholas wa Damascus, mwenzake Diodorus, anamzungumzia Musa kama mwandishi na mtoaji wa sheria wa Kiyahudi³²⁸; Strabo (aliyezaliwa miaka 50 kabla ya Kristo) anamsifu sana yeye na mafundisho yake ya kidini³²⁹. Mtakatifu Kirili wa Aleksandria na Eusebius pia wanataja ushuhuda mwingine kutoka kwa waandishi wa Kigiriki kuhusu Musa³³⁰.

Miongoni mwa waandishi wa *Kilatini*: katika kazi za Trogus Pompeius (c. 80 KK), Musa anawasilishwa kama kiongozi wa Waisraeli wakati wa kutoka kwao kutoka Misri³³¹; katika Tacitus, zaidi ya hayo, kama mwanzilishi wa ibada mpya, tofauti na zote nyingine zilizokuwepo hadi wakati huo³³²; katika Juvenal (mwishoni mwa karne ya kwanza BK) – kama mtoaji wa sheria wa Wayahudi, ambao waliweka vitabu vyake katika hadhi ya juu kabisa, waliheshimu sheria zake na kuepuka ibada za kigeni³³³.

³¹⁸ Hizi ni pamoja na: 1) *Meyer*, Apologie der geschichtlichen Auffassung der historischen Bücher des Alten Testaments, besonders des Pentateuchs, im Gegensatz... Sullzb., 1811; 2) *Hengstenberg*, Die Authentie des Pentateuchs, Berlin, 1836; 3) *Du Yoisin*, *L'autorité des livres de Moïse, établie et défendue contre les incrédules*, Paris, 1778, na wengine.

³¹⁹ Zaidi ya hayo, husemekana kwamba kuhani mmoja, ambaye aliwawekea katiba na sheria, wa ukoo wa Heliopolis, aliyeitwa Osarsif kwa jina la mungu Osiris katika mji wa Heliopolis; alipofika katika ukoo huu, jina lake lilibadilishwa na akaitwa Musa. Tazama *Contra Apionem* ya Flavius, Kitabu cha 1, § 16. Kwa maoni ya Flavius mwenyewe kuhusu simulizi hii ya Musa kutoka kwa Manetho, tazama §§ 27 hadi 32.

³²⁰ Anamrejelea Musa kama ἱερογραμματεῖα. Tazama Flavius huyu huyu, *Contra Apionem*, Kitabu I, §§ 32–33.

³²¹ Ibid., § 34.

³²² Musa, kama nilivyosikia kutoka kwa wazee wa Wamisri, ambaye alitoka Heliopolis na, akiwa amepewa dhamana ya desturi za watu wa nchi yake, alitoa maombi waziwazi...

³²³ *Clement* wa *Aleksandria*, Strom. 1, uk. 21; Eusebius, Praeparat. Evang. kit. X, uk. 10.

³²⁴ *Eusebius*, *Praeparat. Evang.*., Kitabu X, Sura ya 10.

³²⁵ Hata hivyo, Eupolemus anadai kwamba Musa alikuwa mganga wa kwanza, na kwamba yeye ndiye aliyekuwa wa kwanza kuwatambulisha Wayahudi kwa maandishi, akiwa ameyapokea kutoka kwa Wafoinikia, wakati Wagiriki waliipokea kutoka kwa Wafoinikia; na kwamba Musa alikuwa wa kwanza kuandika sheria kwa ajili ya Wayahudi. Katika *Eusebius*, *Praepar. Evang.*., Kitabu IX, Sura ya 26.

³²⁶ Wa-Arimaspi, kwa upande wao, wanasimulia kwamba jini mwema Zathraustes alijifanya kuwa amepokea sheria kutoka kwake, wakati wale wanaoitwa Getae wanamhusisha Zamolxus na jukumu lile lile kuhusu Hestia ya pamoja, na miongoni mwa Wayahudi, Musa, ambaye aliomba kwa mungu anayejulikana kama Yahweh. *Diodorus Siculus*, Bibliotheca historica, Kitabu 1, uk. 59, toleo la 1559.

³²⁷ Katika *Biblioth.* ya Photius, kod. 244.

³²⁸ Antiqu. Kitabu I, Sura 4.

³²⁹ *Strabo*, *Jiografia*, Kitabu XVI.

³³⁰ *Eusebius*, *Praepar. Evang.*., Kitabu IX, sura 26 na 27; Kitabu X, sura 9–13; *Cyrl* wa *Alexandria*, *Contra Julian*, Kitabu 1.

³³¹ Histor. Kitabu XXXVI, Sura 2.

³³² Histori. Kitabu V, Sura ya 3.

³³³ Juvenal, Satires, Kitabu XIV, mistari 95–100.

Hatutajitaja hapa ushuhuda wa waandishi wengine wengi wa kipagani kutoka Misri, Syria, Ugiriki na Roma wa karne ya pili, ya tatu na karne zilizofuata za enzi ya Kikristo, zinazothibitisha ukweli uleule³³⁴.

Ili kuelewa umuhimu wa ushahidi tulioutoa kuhusu Musa, ni lazima kuzingatia –

a) kutengwa kwa Wayahudi kutoka kwa watu wengine hadi wakati fulani: hii inaelezea vizuri sana kwa nini waandishi wa kale zaidi wa kipagani hawasemi karibu chochote kuhusu watu wa Kiyahudi na mtoaji wao wa sheria wa kimungu;

b) umakadimwa mkubwa wa Musa ikilinganishwa na waandishi hawa wa kwanza wa kipagani, ambao waliishi karne nyingi baada ya mtoa sheria wa Kiyahudi³³⁵, na ambao, kwa hivyo, hawakuweza kuwa wenzake;

c) ukweli kwamba waandishi wa baadaye wa kipagani tuliowataja walipata maelezo yao kuhusu Musa kutoka kwa tamaduni za kale kabisa za kipagani, ambazo zilihifadhiwa hasa Misri, kama vile Josephus alivyokuwa ameshaonyesha³³⁶. Hasa, tunamfahamu Manetho, ambaye, alipokuwa akiandaa *Historia ya Misri* yake—ambapo anataja Musa waziwazi—alikiri, kwa maelezo yake mwenyewe, kwamba alitumia vitabu vitakatifu vya Wamisri, ambavyo alivitambua kuwa ni vya enzi za kale kabisa³³⁷. Kuhusu Diodorus wa Sicily³³⁸ na Apion³³⁹, ambao pia wanakiri kwamba walijifunza kuhusu Musa kutoka kwa wazee na makuhani wa Misri, na

d) hatimaye, ukweli kwamba simulizi hizi za Musa kutoka kwa waandishi wasiokuwa Wayahudi hazikutokana kwa vyovyote vile na vitabu vitakatifu vya Israeli, bali kutoka vyanzo vya nje, kama inavyoonekana kwa sehemu tayari kutokana na maungamo yaliyotajwa hapo awali ya Manetho, Diodorus wa Sicily na Apion, na hata zaidi kutokana na tofauti kati ya simulizi hizi zote za watu wa kipagani—ambazo wakati mwingine hufikia kiwango cha juu sana—na simulizi ya Biblia.

Kwa kuzingatia umuhimu wa simulizi hizi za Wakafiri kuhusu Musa, tunaweza, kwa madhumuni yetu, kubaini kutokana nazo, angalau, kwamba –

a) Musa alikuwepo kweli,

b) aliwapa Waisraeli imani na sheria zao, na

c) aliandika haya yote kwa maandishi, katika kitabu. Lakini ni kitabu gani hasa? Hili litabainishwa kwa uhakika kupitia –

2) Ushuhuda wa waandishi wa Kiyahudi na mapokeo thabiti na ya pamoja ya Wayahudi wote, ambao walichukulia uhalali wa Pentateuki kama mojawapo ya misingi mikuu ya imani yao. Katika vitabu vyote vya Agano la Kale, kwa mpangilio wake, na katika vitabu vya Agano Jipya vilivyoandikwa na waandishi Wayahudi, na katika maandiko mengine yote ya Kiyahudi, inachukuliwa kuwa si tu kwamba Musa aliandika kitabu cha Sheria, bali kwamba kitabu hiki ndicho hasa Pentateuki.

Katika Kitabu cha Yoshua, mwanzoni kabisa, tunasoma kwamba Mungu alimwamuru: *'Kuwa na nguvu na ujasiri; kuwa mwangalifu kutii na kufanya yote ambayo mtumishi wangu Musa alikuamuru... na usiruhusu Kitabu hiki cha Sheria kiache mdomoni mwako; bali tafakari juu yake mchana na usiku, ili uweze kuwa makini kufanya yote yaliyoandikwa ndani yake (1:7–8)*. Hapa, waziwazi, Pentateuki nzima ndiyo inakusudiwa; maana ikichukuliwa peke yake, hakuna sehemu yoyote kati ya sehemu zake tano inayojumuisha Sheria yote. Katikati ya kitabu hicho hicho inasemekana kwamba *Yoshua alijenga madhabahu kwa Bwana, Mungu wa Israeli, katika Mlima Gibeoni, kama Musa, mtumishi wa Bwana, alivyowaamuru Waisraeli, na kama ilivyoandikwa katika Sheria ya Musa (Yoshua 8, 30–35)*: hakika, tunakipata hiki kimeandikwa katika Kitabu cha Kutoka (20:25) na katika Kitabu cha Kumbukumbu la Torati (20:25). Na mwishoni mwa Kitabu cha Yoshua inasimuliwa kwamba, alipowaita wana wote wa Israeli mbele yake kabla ya kifo chake, aliwakumbusha historia ya ajabu ya mababu zao (23:24): hotuba hii yake ni, kana kwamba, muhtasari wa Pentateuki nzima.

³³⁴ Ushahidi huu, pamoja na ushahidi mwingi unaohusu Musa kutoka kwa waandishi wa kipagani, umechunguzwa kwa kina na *Petrus Dan. Huetius* katika *Demonstrat. Evangelica*, propos. IV, c. 2, toleo la Leipzig 1703, kur. 83–114.

³³⁵ Ushahidi huu dhidi ya washirikina ulitumika katika enzi zao na Yosefu, shahidi Justin, Tatian, Julius Africanus, Clement wa Aleksandria, Tertullian na Lactantius. Tazama pia *Eusebius*, *Praeparat. Evang.* Kitabu X, Sura 9–14; *Augustine*, *De civitate Dei*, Kitabu XVIII, Sura 37 na 39; na Mtakatifu *Theodoret* katika risala yake *Kuhusu Mwanzo*, *Chron. Quart. 1845*, Sehemu P, uk. 196.

³³⁶ *Contra Apionem* ya *Flavius*, Kitabu I, §§ 25–35.

³³⁷ Tazama *Demonstr. Evangel.* ya Guetzius, kur. 96 na 100.

³³⁸ Diodorus Siculus, *Bibliotheca*, Kitabu I.

³³⁹ Tazama dokezo 322 hapo juu.

Katika Vitabu vya Waamuzi, Ruthu, Wafalme na Mambo ya Nyakati, ama sheria fulani kutoka kwa Pentateuki ya Musa zinamnukuliwa, au maelezo fulani ya kihistoria yaliyomo ndani yake yanatajwa, au hata rejea ya wazi inatolewa kwa Musa na Sheria ya Musa (Waamuzi 3:4; Ruthi 4:7 na 12, taz. Kumb. la Torati 25:7 na Mwa. 38:29; 2 Wafalme 14:5–6; 2 Nya. 24:9).

Kitabu cha Ezra kinasema kwamba Yesu, Zerubabeli na ndugu zake, waliporudi kutoka utumwani wa Babeli, *walijenga madhabahu kwa ajili ya Mungu wa Israeli...*, kama ilivyoandikwa katika Sheria ya Musa, *mtu wa Mungu* (1 Esdra 3:2), na hekalu lilipokamilika, *waliwateua makuhani katika madaraka yao na Walawi katika majukumu yao...*, kama ilivyoandikwa katika Kitabu cha Musa (6:18). Vifungu hivi vinapofananishwa na kile kilichoandikwa katika sura za 3 na 6 za Hesabu, hakuna shaka yoyote kuhusu ni kitabu gani cha Musa kinachomaanishwa hapa.

Katika Kitabu cha Nehemia, mbali na ukweli kwamba Sheria ya Musa inatajwa zaidi ya mara moja (8:1, 2, 14 na mahali pengine), inatamkwa kwamba katika Kitabu hiki *cha Musa imeandikwa: 'Wala Mwamoni wala Mmoabu wasiingie kamwe katika mkutano wa Mungu, hata milele; kwa sababu hawakuwakabili wana wa Israeli kwa mkate na maji, na wamwajiri Balaamu kuwalaani'* (Nehemia 13:1–2). Hii, kwa kweli, imeandikwa katika aya ya 3 ya sura ya 23 ya Kumbukumbu la Torati na katika sura ya 23 ya Hesabu.

Kitabu cha Tobit kinasimulia kwamba mwana wa Tobia, akifuata maagizo ya baba yake, *alichukua mke kutoka ukoo wa mababu zake* (4:12), *kwa mujibu wa Sheria ya Musa* (7:12). Sheria hii imeelezwa katika mstari wa 7 wa sura ya 26 ya Hesabu.

Zaburi zina maneno yanayotoka katika Pentateuki; historia yote ya Musa inasimulizwa, na miujiza na ishara zake zinakumbukwa (Zaburi 104–106; 113–114).

Kuhusu vitabu vya unabii: mara nyingi sana vinarejelea matukio yaliyoelezwa katika Pentateuki (taz. Kutoka 14:21 na Isaya 51:10; Isaya 52:4 na Mwanzo 46:6; Mika 6:4–5 na kitabu cha Hesabu sura za 22–24, n.k.), na yanajumuisha sheria na mawazo mengine yanayoonekana wazi kuwa yamechukuliwa kutoka kwa Pentateuki (taz. Yeremia 34:14 na Kutoka 21:2; Ezek. 4:6 na Hes. 14:34; Ezek. 20:11 na Mambo ya Walawi 18:5; Obad. 10 na Mwanzo 27:42), na kuna marejeleo ya mara kwa mara, hata waziwazi, kwa Sheria ya Musa. Hivyo basi nabii Baruki anaandika: *'Bwana ametimiza neno lake, aliloliongea juu yetu... kutuletea maafa makuu, ambayo hayajawahi kuonekana chini ya mbingu nzima, kama yalivyotokea Yerusalemu, kama ilivyoandikwa katika Sheria ya Musa, na kadhalika'* (2:2–4). Nabii Danieli alifikiri kwa njia ile ile kabisa katika wakati wake: *'Na laana na kiapo, kama ilivyoandikwa katika Sheria ya Musa, vimekuja juu yetu... kama ilivyoandikwa katika Sheria ya Musa, mabaya haya yote yametuja'* (Dan. 9:11 na 13). Kwa kweli, maafa haya yalitabiriwa katika sura za 27–29 za Kumbukumbu la Torati. Mwisho, nabii Malakia anahitimisha unabii wake mwenyewe na unabii wote wa Agano la Kale kwa maneno yafuatayo: *'Kumbukeni sheria ya Musa mtumishi wangu, niliyoamuru kwake Horebu kwa ajili ya Israeli wote, amri na hukumu'* (4:4)³⁴⁰.

³⁴¹Tunapata vivyo hivyo katika vitabu vya Agano Jipya. Kwa mfano, Wainjilisti wanasimulia maneno ya Yesu Kristo kwa mtu mwenye ukoma: *'Nenda ukajionyeshe kwa kuhani na upeleke dhabihu aliyoamuru Musa katika Sheria, iwe ushuhuda kwao'* (Mathayo 8:4): sheria hii inapatikana katika sura ya 14 ya Kitabu cha Mambo ya Walawi; – maneno ya Mwokozi kwa Wasaduki: *'Je, hamjasoma katika vitabu vya Musa, katika sehemu inayohusu kichaka, ambapo Mungu alimwambia, "Mimi ni Mungu wa Abrahamu, Mungu wa Isaka, na Mungu wa Yakobo"?'* (Marko 12:26): sehemu hii inapatikana katika Kutoka, sura ya 3, aya ya 6; – maneno ya Mafarisayo na Mmasaduki kwa Mwokozi, wakirejelea sheria mbili za Musa – katika Pentateuki (taz. Marko 12:19 na Kumbukumbu la Torati 25:5; Yohana 8:5 na Mambo ya Walawi 20:10). Mtume Yakobo anataja kwamba *Musa alionekana kama mhubiri katika miji yote, akiheshimiwa katika masinagogi kila Sabato* (Matendo 15:21). Mtume Paulo anazungumzia (2 Kor. 3:13–16) kuhusu vazi la uso ambalo Musa aliweka juu ya uso wake (Kumb. la Tor. 34:30), na kuhusu Wayisraeli kusoma Sheria ya Mungu kupitia vazi hilo.

Itakuwa ni kupitiliza katika hatua hii kutoa ushahidi usio na hesabu kuhusu uhalisi wa Pentateuki kutoka kwa maandishi ya Philo, Josephus, wanazuoni wa Talmud na marabi wote.

³⁴⁰ Hatujataja kwa vyovyote vile mistari yote kutoka kwa vitabu vya Agano la Kale inayorejelea maudhui ya Pentateuki: kuna idadi kubwa mno ya mistari kama hiyo, kama inavyoonekana kutoka kwa jedwali sambamba katika Biblia.

³⁴¹ Hapa kuna baadhi ya vifungu zaidi kutoka kwa Pentateuki ya Musa vilivyotajwa katika Agano Jipya: 1) Kutoka kwa Kitabu cha Mwanzo: Mathayo 19:4–5; Warumi 9:8; 1 Wakorintho 3:16; Waebrania 4:4. 2) Kutoka kwa Kitabu cha Kutoka: Mathayo 5:38 na kuendelea. Kutoka 21:23 na 24; Mathayo 15:4 na kuendelea. Kutoka 20:12; Luka 2:23. 3) Kutoka Kitabu cha Mambo ya Walawi: Yohana 2:8 na kuendelea. 19:18; 1 Petro 1:16 na kuendelea. 19:2; 2 Kor. 6:16, taz. 26:11–12. 4) Kutoka Kitabu cha Hesabu: Yoh. 3:14, taz. 21:8–9; 2 Pet. 2:16, taz. 22:28; 1 Wakorintho 10:9, taz. 21:5–6. 5) Kutoka kwa Kitabu cha Kumbukumbu la Torati: Mathayo 4:7, taz. 6:16; Yohana 8:17, taz. 19:15; Matendo 3:22, taz. 18:15, n.k.

Inabaki kutambua kwamba ushuhuda wa Wayahudi kuhusu uhalisi wa Pentateuki, ingawa ni wa ndani, lazima, machoni pa mtu yeyote mwenye fikra sahihi, uwe wa umuhimu wa hali ya juu, kwa sababu:

a) ni ushuhuda wa watu wote kwa pamoja, uliopitishwa kwa njia ya mapokeo yasiyokatika kutoka kizazi hadi kizazi, na unaotoka tangu enzi za Musa mwenyewe;

b) mwandishi wa Pentateuki ndiye mtu mashuhuri zaidi katika historia yote ya Wayahudi, kama mwokozi wao kutoka utumwa wa Misri na mtoaji wao wa sheria, ambaye kwa hivyo hawakuweza kushindwa kumjua vyema kuliko mtu mwingine yeyote;

c) kitabu chake chenye kimeheshimiwa sana wakati wote na kutumika nao kama kanuni takatifu, ambapo walijifunza Imani yao, sheria za uraia, nasaba na haki za vizazi mbalimbali, hatima ya mababu zao, na kadhalika;

d) kwa ajili ya kitabu hiki, kutokana na kujitolea kwa imani na sheria zilizomo ndani yake, Wayahudi walikubali, kwa karne nyingi, kuvumilia dharau ya mataifa na hata mateso, lakini walikataa kuliacha.

3) Mwisho, ushuhuda wa Wasamaria³⁴², ambao pia ni muhimu sana. Inajulikana kwamba kundi hili dogo, ambalo bado lipo Palestina, huhifadhi Pentateuki ya Musa kama kitabu chake kitakatifu cha sheria, kilichoandikwa kwa herufi za Kiebrania za kale zilizotumika kabla ya utumwa wa Babiloni³⁴³. Haiwezekani kabisa kwamba Wasamaria wangekopa Pentateuki kutoka kwa Wayahudi, au Wayahudi kutoka kwa Wasamaria, baada ya Utumwa wa Babeli; kwa sababu

a) wakati Waisraeli waliporudi mara ya kwanza kutoka utumwani huu, Wasamaria walikuwa tayari wanajitambulisha kwao kama waumini wenza – kwa hivyo, walikuwa tayari wamiliki na walifahamu sheria yao;

b) kuanzia wakati huo na kuendelea, kufuatia Wayahudi kukataa kuwaruhusu Wasamaria kushiriki katika ujenzi wa Hekalu la Pili huko Yerusalemu, chuki isiyopatanishwa ilizuka kati ya mataifa hayo mawili, ikifikia kilele chake (Yohana 4. 7–9) na kufanya isiwezekane kuamini kwamba mojawapo ya mataifa haya ingeweza kupokea Imani kutoka kwa jingine;

c) hatimaye, katika hali kama hiyo, kusingekuwa na maelezo yoyote kwanini Wasamaria, wakiwa wanakubali Pentateuki kutoka kwa Wayahudi, walikataa kukubali vitabu vingine vyote vitakatifu vya Kiyahudi ambavyo vilikuwepo tayari wakati huo—vitabu ambavyo kwa hakika hawakubali. Basi, ni lini na kutoka kwa nani Wasamaria walipokea Pentateuki? Historia takatifu inaeleza waziwazi kwamba walikubali imani ya Kiyahudi kwa hiari yao, ingawa hawakukataa imani yao ya kale, ambayo walikuwa wameipokea kutoka kwa kuhani Mwisraeli tangu wakati wa mfalme wa Asiria Assaradan (miaka takriban 200 kabla ya Waisraeli kurejea kutoka utumwani) (2 Wafalme 17:26–31; Ezra 4:2), ambaye, alipokuja kuwafundisha imani hiyo mpya, bila shaka hakuweza kufanya hivyo bila kuleta Kitabu cha Sheria; pia inasema kwamba, kuanzia siku za Assaradan na kuendelea, wao, kwa maneno yao wenyewe, walitoa dhabihu kwa Mungu wa Israeli (Ezra 4:2), jambo ambalo tena linaashiria kwamba walikuwa na Kitabu cha Sheria. Sasa inakuwa wazi kwa nini Wasamaria wanamiliki Pentateuki ya Musa pekee na si vitabu vingine vitakatifu vya Kiyahudi: pengine ni kwa sababu kuhani Muisraeli aliyewamulika kwa mafundisho yake alileta Pentateuki pekee, kama kitabu muhimu zaidi mwanzoni mwa jukumu lake kuu. Hakuleta vitabu vingine, ama kwa sababu ingekuwa vigumu kuvionyesha mwenyewe katika muda mfupi uliopatikana kabla ya kuanza kuhubiri, au labda hata kwa sababu Waisraeli wenyewe, baada ya kujitenga na Wayahudi, walikuwa wamegeuka kwa uabudu sanamu na walikuwa wakishikilia tu sheria za kimara za Musa (1 Wafalme 12:28–33). Kwa kusudi hili, ilikuwa ya kutosha kabisa kwao kuwa na Pentateuki pekee—hawakukubali vitabu vingine vyovyote vitakatifu vya

³⁴² Mwanzoni, hawa walikuwa washenzi ambao Shalmaneser aliwamamisha kutoka maeneo mbalimbali ya Babeli hadi miji ya Samaria, badala ya wana wa Israeli aliowateka mateka kule Asiria (2 Wafalme 17:24). Baadaye, waliomba kutoka kwa mfalme wa Asuri kuhani Mwisraeli aliyekuwa mateka awafundishe imani kwa Mungu wa kweli, ambayo kwa hakika waliikumbatia, huku wasiacha kabisa dhana zao za zamani za kipagani (aya 26–31). Kwa hivyo, wakati Hekalu la Pili huko Yerusalemu lilipojengwa, Wasamaria walikuwa tayari wakiwasilisha wenyewe kwa Wayahudi kama waumini wenza. Hatimaye, tangu wakati wa ujenzi wa Hekalu la Wasamaria kwenye Mlima Gerizimu, ambapo, kufuatia Manase—kuhani mkuu wa kwanza wa hekalu hilo—Wayahudi wengi pia walihamia Samaria, Wasamaria, baada ya kuchanganyika nao, waliacha kabisa uabudu sanamu wao wa kale, wakasahau asili yao ya kipagani, na wakaanza kujitambulisha mara kwa mara kama Waisraeli wa kweli, watetezi wa Sheria ya Musa katika usafi wake wote. Hadi leo, wakikaa katika Shekem ya kale, wanashikilia kwa ukali maagizo ya sheria hii, wanaamini kuwa ibada ya kweli ya Mungu inaweza kutolewa tu kwenye Mlima Gerizimu, na wanamsubiri Masihi.

³⁴³ Siku hizi alfabeti hii huitwa alfabeti ya Wasamaria, ilhali Pentateuki ya Wayahudi wa kisasa, ingawa ina maandishi ya Kiebrania, imeandikwa kwa herufi za Kikaldea.

Kiyahudi, wakiviona kuwa si vya lazima kwa imani yao, labda hata bila kuviheshimu, kwa kuwa vilionekana na kuandikwa na watu (k.m. Daudi, Suleimani), ambao wao (Waisraeli) hawakuwaheshimu.

Hata hivyo, ikiwa Pentateuki ilipita kwa Wasamaria kutoka kwa Waisraeli, Waisraeli wenyewe waliipata wapi? Kwa kuzingatia chuki iliyokuwa imekita mizizi kati ya Waisraeli na Wayahudi tangu mgawanyiko wao katika falme mbili, haiwezekani kabisa kwamba mojawapo ya makundi hayo, baada ya tukio hilo, ingeweza kuazima imani au kitabu cha torati kutoka kwa lingine. Kwa hivyo, kuonekana kwa Pentateuki lazima kuwekwe wakati ambapo watu hawa wawili bado walikuwa taifa moja. Ni kipindi gani hasa? Inajulikana vyema kwamba maudhui ya Pentateuki hayakuwa rafiki kabisa kwa sera za Yeroboamu, mfalme wa kwanza wa Israeli, na pia za makuhani aliowateua, ambao hawakuwa wa ukoo wa Lawi, kama ilivyotakiwa na Sheria ya Musa. Kwa hiyo, bila shaka, wangekataa kitabu hiki kwa urahisi tangu mwanzo kama isingekuwa kwa imani ya kina miongoni mwa watu kwamba kitabu hicho kilimilikiwa na mtoaji mkuu wa sheria, Musa. Lakini je, imani hii ingeweza kuchipuka na kuota mizizi katika mioyo ya Waisraeli kama Pentateuki ingeonekana tu miongo michache iliyopita, kwa mfano, katika enzi za Suleimani au Daudi? Je, Yeroboamu na makuhani aliowateua, katika hali kama hiyo, wasingefanya kila juhudi kuwafichulia watu upya wa kitabu hiki na udanganyifu wake? Na je, Waisraeli wasingekataa kukihiheshimu, baada ya kujua kwamba kilihusiana na enzi za Daudi au Suleimani, ambao taasisi zao, kwa kuiga mifano ya wafalme wao wenyewe, hawakuziheshimu hata kidogo? Kuhusu historia ya awali kabisa ya Kiyahudi, kuanzia Daudi hadi kwa warithi wa kwanza wa Musa: inatuonyesha kipindi cha machafuko, ambacho hakikuwa na mazingira yoyote ya kufaa kwa uandishi wa kitabu kama hicho, ambacho kingeweza kukubaliwa tu kwa ridhaa ya jumla ya watu wote. Hivyo basi, Pentateuki, ambayo hadi leo inabaki mikononi mwa Wasamaria, bila kuepukika humfanya mtu kufikia hitimisho kwamba kitabu hiki chanzo chake ni Musa mwenyewe.

§ 112. B) Ushahidi wa ndani

Ushahidi wa ndani wa uhalisi wa Pentateuki ya Musa unajumuisha:

1) maudhui yake. Katika Kitabu cha Mwanzo tunasoma:

a) maelezo – ya uumbaji wa ulimwengu na jamii ya wanadamu, ya Mafuriko na utawanyiko wa wanadamu, ya asili ya dola za kwanza, ya mwanzo wa miji, na ya maeneo ya mikoa ya wakati huo. Na si tu kwamba simulizi hizi zote hazipingani na tamaduni za kihistoria za kale zaidi za watu, bali hata zinathibitishwa na tamaduni hizi, huku wakati huo huo zikizipa uwazi, mpangilio na ukamilifu unaohitajika;

b) maelezo ya maisha ya ndani ya mababa wa imani, madhabahu zao, sherehe na mazishi yao, silaha zao, mbinu zao za vita na shughuli nyingine. Kwa mara nyingine tena, maelezo haya yanaendana kikamilifu na desturi za ubinadamu wa kale, ambazo hadithi zake—ingawa ni vipande vipande—zimehifadhiwa katika kumbukumbu za mataifa na katika maandishi ya waandishi wa kale kabisa wasiokuwa Wakristo³⁴⁴. Yote haya yamfunua mwandishi wa Kitabu cha Mwanzo kuwa ni mtu aliyekuwa bado karibu na enzi hiyo ya kale anayoandikia, na ambaye alitegemea mwongozo wa kuaminika zaidi (yaani, msukumo kutoka kwa Roho Mtakatifu) katika kuelezea matukio hayo ya kale. Katika vitabu vingine vinne vya Pentateuki, kwa taarifa, tunapata

(a) maelezo kuhusu Misri, muundo wake wa kisiasa na sheria zake, desturi zake za kienyeji na maelezo mengi madogo madogo (kwa mfano, Kutoka 7:18; 8:22; 14:6). Lakini ni maelezo haya hasa, yaliyotajwa kana kwamba kwa kupita tu, na bado kwa kila hali yanalingana na maelezo ya kuaminika ya Misri kutoka kwa wanahistoria wa kale kabisa wa kipagani na na ugunduzi wa hivi karibuni wa kiakiolojia³⁴⁵, ambayo yanatoa ushahidi maalum kwamba mwandishi wa Pentateuki mwenyewe aliishi katika nchi hiyo, alifundishwa katika hekima zote za Kiegipti, na kwa ujumla alikuwa na njia za kuaminika za kujua ukweli. Kuna

b) maelezo ya kina na hata majina ya maeneo ambayo Waisraeli walisafiri tangu wakati wa kutoka kwao Misri; hesabu ya kila kabila; majina ya viongozi na nasaba zao; hesabu ya vipimo vya Hema Takatifu; orodha ya vifaa vilivyotumika katika ujenzi wake, taa, vyombo, meza na kila kitu kilichotumika kupamba Hema; mpangilio wa dhabihu umeelezwa kwa undani, ukibainisha idadi, asili na ubora wa dhabihu, majukumu

³⁴⁴ Tazama *Coguel*, *Origine des lois, des sciences et des arts*; pia *Fleury*, *Mœurs des Israélites*.

³⁴⁵ Katika kazi ya Vyseman – *Discours sur les rapports entre la science et la religion révélée*, iliyochapishwa Paris, 1813 – maelezo maalum kadhaa kuhusu Misri kutoka kwa Pentateuki yanawasilishwa, ambayo yanathibitishwa kikamilifu na kuelezewa na uvumbuzi huu. Tazama *Introduct. analytique*, uk. XXXII na *Discours IX*, kur. 342–344. Na idadi kubwa mno ya uthibitisho kama huo unaweza kupatikana katika kitabu: *Commentaire géographique sur l'Exode et les Nombres*, cha Léon de Laborde, Paris na Leipzig, 1811.

ya makuhani na Walawi, utakatifu wao, mavazi yao na kadhalika. Maelezo yote haya ni ya kawaida na yanaeleweka tunapogundua kwamba vitabu hivi viliandikwa na Mtoaji wa Sheria wa kimungu wa watu wa Kiyahudi. Haikuwa bila kusudi la busara kwamba maelezo kama hayo yalitolewa kuhusu maeneo ambapo matukio muhimu zaidi katika historia ya watu hawa yalitokea: yalilenga kuimarisha katika kumbukumbu za Waisraeli, kwa undani zaidi, baraka zisizohesabika za Mungu juu yao. Orodha kama hiyo ya makabila na ukoo ilikuwa muhimu ili kila mtu ajue nafasi yake wakati wa safari. Ufafanuzi sahihi kama huo wa amri zote za kidini ulikuwa pia muhimu, kwa kuwa zilikuwa zimetungwa hivi karibuni na Mungu kupitia Musa, na, kwa kuwa zilikuwa nyingi sana, zisingeweza kuhifadhiwa na kuimarishwa kwa usahihi miongoni mwa watu wa Israeli kama zisingeandikwa. Lakini ikiwa mwandishi wa Pentateuki si Musa, bali ni mtu mwingine aliyeishi wakati wa baadaye, akiwa mbali na matukio yaliyoelezwa katika Pentateuki, wakati imani ya Israeli, pamoja na taasisi zake zote, tayari ilikuwepo: basi wala sababu wala kusudi la maelezo haya yote katika simulizi hili halieleweki.

2) Muundo wake. Tusizungumzie hata muundo wa jumla wa Pentateuki, au jinsi ilivyokuwa kawaida kwa Musa, mtoaji wa kwanza wa sheria na mwangaza wa Wayahudi, kwanza kuwapa uelewa wa asili ya ulimwengu na mwanadamu, ya hatima ya awali ya mababu zao na ya ubinadamu wote, na kisha kuwasilisha kwao historia ya matukio ya wakati huo: utolewaji wao wa miujiza kutoka Misri, safari yao ya miujiza jangwani, na sheria za miujiza za Sinai. Kisha, kuelezea kwa undani sheria hasa za ufundo huu wa kimungu: za kimaadili, za ibada na kisiasa; na mwishowe, kana kwamba ni hitimisho, kurudia kwa ufupi mapenzi yote ya Mungu kwa wana wa Israeli. Tuzingatia tu maelezo machache ya Pentateuki. Ina marudio ya mawazo yale yale, na wakati mwingine kinyume kinachoonekana, ambacho mdanganyifu angejitahidi kukiepuka kwa ajili ya malengo yake, na angeweza kukiepuka kwa urahisi kabisa. Mara nyingi sana simulizi zinakatizwa na hotuba ndefu na mada nyingine zisizohusiana; sheria zimewekwa zikiwa zimechanganyikana na matukio, na si kwa mpangilio na ukali unaopatikana katika kanuni za kisheria zilizo sahihi; kwa ujumla, hakuna dalili yoyote ya uangalifu wa makusudi uliotumika kupanga na kuwasilisha mada kwa njia ya bandia. Yote haya yalipaswa kuwa katika Pentateuki, kama mwandishi wake angekuwa Musa. Alielezea matukio jinsi yalivyotokea hasa, na kwa hivyo ni kawaida tu kwamba, alipokuwa akisimulia kitu, angekatiza ghafla simulizi yake na kuwaambia watu, kama ilivyotokea hasa. Hata katika kitabu hicho, anafanya marudio yale yale ya mara kwa mara yaliyotokea halisi, na, anapokuwa akizungumzia tukio fulani, mara moja anatoa sheria ambayo utungaji wake ulisababishwa na tukio hilo. Musa hakuwa na haja ya kujumuisha mabadiliko ya kisanaa au tafakari za kifalsafa katika kitabu chake alipokuwa akiwaongea Wayahudi kuhusu matukio yaliyokuwa yakitokea mbele ya macho yao; lengo lake kuu lilikuwa ni kuwachoma zaidi matukio haya ya ajabu katika akili zao. Marudio ya mara kwa mara ya maneno yale yale, hotuba zenye nguvu kwa watu, nasaha za kibaba, lawama na vitisho – yote haya yalikuwa sahihi kabisa kwa Musa katika uhalisia, kutokana na uhusiano wake na Waisraeli, na ya kawaida katika vitabu vyake.

3) Mtindo wake. Kulingana na wataalamu wa lugha ya Kiebrania, mtindo wa Pentateuki una alama ya uzee wa kina; ndani yake haupati hata neno moja kati ya yale maneno mapya, misemo na mitindo ya kauli iliyoanza kutumika miongoni mwa Wayahudi tangu enzi za Daudi na Suleimani; kinyume chake, mtu hupata istilahi za kale ambazo hupatikana kwa taabu katika maandiko matakatifu ya baadaye ya Kiyahudi. Ili kuthibitisha hili, inatosha kutoa mifano miwili inayotambulika sana. Inajulikana vyema kwamba katika Pentateuki miezi ya mwaka haitajwi kwa majina maalum bali kwa mpangilio wa nambari, yaani wa kwanza, wa pili, wa tatu, na kadhalika (Mwa. 7:11; 8:4 na 5; Mambo ya Walawi 23:34), ilhali katika Vitabu vya Wafalme na kazi zilizofuata tayari zinaonekana kwa majina yake halisi. Zamani, miezi kwa kweli ilihesabiwa kwa njia hii kabla ya kupewa majina maalum. Pia tunajua kwamba vitabu vyote vitano vya Musa havijawahi kuwa na, wala havina, majina maalum miongoni mwa Wayahudi, bali hujulikana kwa maneno ya kwanza yanayoanza kila kimoja, kama vile: Berêschîth – '*Hapo mwanzo*', Weëllè schemôth – '*Haya ndiyo majina*', na kadhalika. Hii ni ishara wazi kwamba vitabu hivi viliandikwa wakati ambapo Wayahudi hawakuwa na vitabu vingine: kwani vitabu hupewa majina ili kutofautisha kimoja na kingine. Na hivyo basi, vitabu vya Kiyahudi vilivyofuata tayari vimepewa majina yake wenyewe.

§ 113. C) Ushahidi usiotegemea moja kwa moja

Kwa kuzingatia ushahidi wa moja kwa moja kuhusu uhalisi wa Pentateuki ulioelezwa hadi sasa – wa nje na wa ndani – tunaweza kwa urahisi, kwa maoni machache zaidi, kuwasilisha pia ushahidi wa ziro.

1) Hakuna shaka, kulingana na ushuhuda wa washirikina, Wayahudi na Wasamaria, kwamba Musa alikuwepo na aliwapa watu wa Kiyahudi Kitabu cha Sheria. Kwa hivyo, ikiwa Pentateuki ya sasa, inayohusishwa na Musa, si yake, basi kazi halisi ya Musa imepotea kwa Wayahudi na bandia imekubaliwa badala yake. Lakini –

2) Kazi halisi ya Musa haingeweza kupotea, wala haikupotea. Haingeweza kupotea kwa sababu ilihitajika kubaki kila wakati mikononi mwa majaji na Walawi kama kanuni pekee ya sheria za kisiasa na kidini, na kwa hivyo kila mtu alikuwa na motisha mkubwa wa kuhakikisha inahifadhiwa. Kwa maana bila Kitabu cha Sheria ya Musa, wala Walawi, wala majaji, wala watu wenyewe hawangeweza kutimiza majukumu yao ya kidini na kisiasa. Haikupotea: kwani, kama tulivyoona, waandishi wa Kiyahudi wa nyakati zote, kuanzia na Musa mwenyewe, wanataja vifungu kutoka kwa Pentateuki yake katika vitabu vyao, jambo linalomaanisha ilikuwa ikitumika kila wakati³⁴⁶.

3) Kuhusu uundaji bandia wa Pentateuki, hatuwezi kuashiria wakati wowote katika historia yote ya Watu wa Kiyahudi wala mbinu yoyote.

Ni dhahiri kwamba Pentateuki ya sasa ilikuwepo miaka 250 kabla ya Kristo: kwani ni wakati huo tafsiri ya Wana-Sabini ilifanyika. Pia ilikuwapo wakati wa Ezra: kwani yeye mwenyewe anaeleza kuwa aliyebobea katika Sheria ya Musa (1 Esdras 7:6). Na tangu wakati wa Ezra kuendelea, utamaduni usiokatika kuhusu Pentateuki, pamoja na vitabu vingine vitakatifu, umehifadhiwa miongoni mwa Wayahudi. Ilikuwepo hata kabla ya Ezra: kwa miongo kadhaa kabla yake, kulingana na ushuhuda wake mwenyewe, Zerubabeli, pamoja na wasafiri wenzake, baada ya kurudi kutoka utumwani wa Babeli, walijenga madhabahu kwa ajili ya Mungu wa Israeli, *ili dhahibu za kuteketezwa ziweze kutolewa juu yake, kama ilivyoandikwa katika Sheria ya Musa* (1 Esdra 3:2). Na Wasamaria walimwomba Zerubabeli awaruhusu washiriki katika ujenzi upya wa hekalu, wakibainisha kwamba waliabudu Mungu yuleyule kama Wayahudi na kwa namna ileile (1 Esdra 4:2)—ambayo ina maana kwamba nao walikuwa na Pentateuki ya Musa.

Tunaona kuwepo kwa Pentateuki katika siku za Suleimani, ambaye alijenga nyumba kwa ajili ya Bwana, ambapo ibada kulingana na Sheria ya Musa ilianza kufanyika; na katika siku za Daudi, Sauli na Samweli, ambao, kama historia yao inavyoonyesha, hawakujiua sheria nyingine yoyote isipokuwa ile ya Musa. Pentateuki ilikuwepo hata kabla ya Samweli: maana hata wakati huo Waisraeli walikuwa tayari na Sanduku la Agano, ambalo lilikuwa Shekema; kulikuwa na huduma ya Walawi, Hema la Mkutano na sikukuu zilizoshikiliwa kwa nyakati zake—na yote haya kulingana na sheria zilizowekwa katika vitabu vya Musa. Kwa kifupi: tunapofuatilia historia ya watu wa Israeli hatua kwa hatua kurudi nyuma katika enzi hadi kwa Musa mwenyewe, tunapata ushahidi wa kuwepo kwa Sheria ya Musa katika kila hatua.

Kinachoonkana kuwa cha kutoshawishi zaidi ni wazo la uandishi bandia wa Pentateuki ya sasa ili kuchukua nafasi ya kazi nyingine ya Musa, ambayo inasemekana ilipotea, wakati mtu anapozingatia kile ambacho kingehitajika kwa mduku ili afanikiwe katika jitihada kama hiyo. Ingekuwa ni lazima

a) si tu kuandika na kutunga Pentateuki yenyewe, bali pia vitabu vingine vyote vya Agano la Kale—vya kihistoria, vya mafundisho na vya unabii—kwa maana katika vyote kuna marejeleo wazi kwa Pentateuki; sheria zinanukuliwa kutoka kwake, na miujiza na matukio mengine yaliyoelezwa humo yanaripotiwa.

b) ilimbidi awaamini Wayahudi wote kwamba vitabu vilivyokusanywa upya vilikuwa vile vile ambavyo Wayahudi walikuwa wamekitazama kama vitakatifu tangu zamani. Ilimbidi awaamini majaji kwamba sheria zilizo katika vitabu hivi zilikuwa zile zile ambazo hukumu na haki zilikuwa zimetoa hapo awali Israeli. Kuwashawishi makuhani na Walawi kwamba ibada na sherehe takatifu zilizotangazwa na vitabu vya uongo zilikuwa zimetekelezwa hapo awali katika Hekalu. Kuwasukuma Wayahudi wote wakubali unabii na zaburi mpya, zilizobuniwa kwa hiari, kama za kale na takatifu;

c) hatimaye, ili kuthibitisha uhalali wa yaliyomo katika Pentateuki bandia, ilikuwa ni lazima kuanzisha taasisi nyingi mpya ndani ya kanisa na serikali ya Kiyahudi na kuzitangaza kuwa ni taasisi za Musa. Kwa mfano, kuwatoa kabila lote la Lawi kutoka kwa makabila mengine kwa ajili ya huduma takatifu kwenye madhabahu, kuanzisha wadhifa wa kuhani mkuu, uliopitishwa kwa ukoo wa Aroni, na kadhalika, na kuwaahidi wana wa Israeli kwamba yote haya yalianza kwa mtoa sheria wao aliyeongozwa na Mungu. Ni mwingiliano, ugumu na hata mambo yasiyowezezekana mangapi yaliyomo hapa!

³⁴⁶ Maandiko matatu maarufu kutoka katika Maandiko Matakatiifu yenyewe (2 Wafalme 22 na 23; 1 Mkaabayo 1:56–57; na 3 Esdra 14:21 na kuendelea), ambayo kwa kawaida hurejelewa na wapinzani, hayawezi kwa vyovyote vile kutumika kama uthibitisho wa kupotea kwa Pentateuki. Linganisha andiko la kwanza na 1 Nya. 34:14; ya pili na 1 Mkaabayo 3:48; 12:9; na ya tatu na 1 Esdra 7:6 na Danieli 9:2 na 11. Kwa maelezo zaidi, tazama **Church and Biblical History** ya Filaret (Enlightenment Press), kur. 562–563.

Ikiwa, baada ya haya, mtu angekusanya ushahidi wote wa uhalisi wa Pentateuki, basi katika suala hili pia ingelazimu kuipa kipaumbele kamili kuliko vitabu vyote vya kale vilivyojulikana na mataifa mbalimbali, ambavyo, zaidi ya hayo, vyote, bila ubaguzi, ni vya hivi karibuni zaidi kuliko Pentateuki.

§ 114. Uadilifu wa Pentateuki

Uadilifu wa Pentateuki ya Musa unaweza kuthibitishwa kwa ukamilifu uleule. Kwani hakuna uharibifu mkubwa ulioweza kutokea ndani yake, na kwa kweli hakuna uliotokea.

1) Haingewezekana kutokea. Tukumbuke tu kwamba kitabu hiki kilikuwa hazina kuu kwa Wayahudi wote, kama ufunuo wa kimungu wa imani yao, sheria yao, historia yao na maarifa mengine, na kilikuwa kinatumika kila mara, hasa miongoni mwa Wayahudi fulani. Inajulikana, kwanza kabisa, kwamba maandishi ya awali ya Musa, kwa amri yake mwenyewe, yaliwekwa na kuhifadhiwa daima *katika Sanduku la Agano* (Kumb. la Torati 31:26). Kwamba Musa alikataza vikali kuongeza chochote kwenye sheria yake au kuondoa chochote kutoka kwake (Kumb. la Torati 4:2). Na kwamba kabila lote la Lawi, lenye takriban watu 50,000, liliteuliwa kuhifadhi Sheria hii. Pili, inajulikana kwamba, kwa mujibu wa maagizo ya Musa, nakala ya uaminifu ilitengenezwa kutoka kwa maandishi yake halisi kwa ajili ya kila mfalme mpya au mtawala mara tu alipochaguliwa—ili waweze kusoma Sheria na kuongozwa nayo (Kumb. la Torati 17:18-19). Na kwamba nakala kama hizo zilihifadhiwa kila wakati mikononi mwa Walawi, ambao, vinginevyo, wasingejua tu mafundisho ya imani, bali wasingejua hata jinsi ya kutoa dhabihu au kutekeleza ibada nyingine zote. Nakala kama hizo pia zilikuwa muhimu kwa majaji, ambao vinginevyo wasingeweza kujua sheria za kiraia za nchi yao na kutoa haki na kutoa adhabu. Zilikuwa pia muhimu kwa watu wenyewe, ili waweze kutii sheria hizi katika mambo ya imani na maisha, ya umma na ya nyumbani. Basi, baada ya haya yote, mtu angeweza kuruhusu kwamba Pentateuki iliharibiwa kwa kiasi kikubwa?

Ni dhana ya kiholela kudai kwamba ufisadi huo ulitekelezwa na Wayahudi wenyewe. Ili kuunga mkono hili, mtu hawezi kubuni sababu yoyote, kusudi lolote, au hata mbinu halisi ya tukio hilo linalodaiwa. Na kama, kwa namna fulani na kwa sababu fulani, Wayahudi wangukuwa wametenda uhalifu huu, basi bila shaka mtu angetarajia kwamba wangeharibu ayah hizo katika Pentateuki ambapo Musa anazungumzia uasi, uabudu sanamu na maovu mengine ya Wayahudi, au anawawekea sheria kali sana. Hata hivyo, ayah zote kama hizo zimesalia salama. Wala haiwezi kudhaniwa kwamba Pentateuki iliharibiwa na washindani: kwani wangepanyaje hivyo? Na hata kama wangeharibu nakala moja, mbili, au hata kadhaa, wangeenezaje uharibifu huo kwa nakala zote nyingine zilizo mikononi mwa Wayahudi? Ingekuwaje Pentateuki ingeweza kuhifadhi mafundisho safi kabisa ya Mungu mmoja—ambayo yalipingana vikali na imani za watu wa kipagani—pamoja na maelezo ya miujiza Yake, ya neema Yake maalum kwa Wayahudi kuliko watu wote wa kipagani, na kadhalika? Wala Wasamaria wala Wakristo hawangeweza kusababisha ufisadi huu, hata kama tungenedhani (bila msingi wowote) kwamba walikuwa na nia hiyo. Kwa maana Wayahudi, kama maadui wakali zaidi wa makundi yote mawili, wasingeshindwa kuwakashifu kwa kosa kubwa kama hilo—jambo ambalo, hata hivyo, halikuwahi kutokea.

2) Ndiyo hasa sababu Pentateuki ya Musa imehifadhiwa kikamilifu na bila dosari hadi leo hii. Tuna hakika ya hili vya kutosha kupitia vifungu kutoka kwenye Pentateuki, au marejeleo yake³⁴⁷, vinavyopatikana katika vitabu vyote vitakatifu vya Kiyahudi vilivyofuata. Maandiko na marejeleo haya ni mengi na ya aina mbalimbali, yakijumuisha karibu Pentateuki nzima, na yanahusu mafundisho, sheria za maadili, za ibada na kisiasa, na historia iliyoainishwa humo. Hii ina maana kwamba maandishi watakatifu wenyewe, katika enzi zote, walipenda kusoma Kitabu hiki Kitakatifu, walikijua kikamilifu, na kwamba, licha ya enzi tofauti walizokuwa wakiishi, maudhui yake yalibaki kuwa yaleyale kwao wote.

Uadilifu wa Pentateuki unathibitishwa kwa nguvu zaidi na ushuhuda wa pamoja na thabiti wa Wayahudi wote, ambao, kwa karne nyingi, wamehifadhi Kitabu cha Sheria ya Musa kwa heshima kubwa na katika hali ya uadilifu kiasi kwamba, kwa mujibu wa baadhi yao, hawajabadilisha hata neno moja katika kitabu hiki³⁴⁸. Hatuna sababu yoyote ile ya kutoamini ushuhuda wa watu wote kuhusu matukio yaliyotokea miongoni mwao na ambayo ni wao pekee wangeweza kuyajua kwa kweli.

³⁴⁷ Tumechunguza baadhi ya hizi tayari tulipokuwa tukijadili uhalisi wa Pentateuki (katika § 110)

³⁴⁸ Philo apud Eusebius, *Praeparatio Evangelii*, Kitabu VIII.

Hatimaye, ili kuhakikisha ushawishi kamili kuhusu uadilifu wa Pentateuki, wasomi fulani³⁴⁹ walichukua tahadhari maalum kukusanya na kulinganisha miswada yote ya maandishi halisi ya Pentateuki, na kwa hakika miswada yote ya tafsiri zake za kale, kama vile Septuaginta, ya Aquila, Symmachus, Theodotion, tafsiri ya Kisiriki, Vulgate na nakala mbalimbali za Pentateuki ya Wasamaria. Matokeo ya yote haya yalikuwa nini? Kwamba hakuna tofauti kubwa zilizopatikana kati ya hati za asili za kale, tafsiri za kale na matoleo ya sasa ya Pentateuki³⁵⁰.

§ 115. Uhalisi wa vitabu vingine vya Agano la Kale

Uhalisi wa vitabu vingine vya Agano la Kale, kama ule wa Pentateuki, unathibitishwa na:

I. *Kwa ushahidi wa nje*. Miongoni mwa Wayahudi tunapata utamaduni endelevu na wa ulimwengu wote kuhusu vitabu hivi:

1) *Kanuni* yao ya sasa³⁵¹ ina vitabu vifuatavyo, ambavyo wanavitambua kuwa vya kimungu na, bila shaka, halisi: 1) Mwanzo, 2) Kutoka, 3) Mambo ya Walawi, 4) Hesabu, 5) Kumbukumbu la Torati, 6) Yoshua, 7) Waamuzi, 8) vitabu viwili vya Samweli (au vitabu viwili vya kwanza vya Wafalme), 9) vitabu vya Wafalme (cha tatu na cha nne), 10) Isaya, 11) Yereimia, 12) Ezeieli, 13) Manabii Wadogo Kumi na Wawili, 14) Zaburi, 15) Methali, 16) Ayubu, 17) Wimbo wa Suleimani, 18) Ruthu, 19) Lili, 20) Mhubiri, 21) Esteri, 22) Danieli, 23) Ezra na Nehemia, 24) Mambo ya Nyakati. Wayahudi sasa wanagawanya vitabu vyao vitakatifu vya i katika sehemu ishirini na nne, kulingana na idadi ya herufi katika alfabeti ya Kigiriki. Ingawa kwa kweli kuna vitabu thelathini na nane kwa jumla – kama vile walivyohesabu vitabu ishirini na viwili miongoni mwao hapo awali, kulingana na idadi ya herufi katika alfabeti ya Kiebrania, kwa kuunganisha kwa madhumuni haya Kitabu cha Ruthu na Kitabu cha Waamuzi na Kitabu cha Lamentationi na Kitabu cha Yereimia. Zaidi ya hayo, Wayahudi hugawanya vitabu hivi vyote vitakatifu katika sehemu tatu pana zaidi, ambapo ya kwanza huitwa *Torati* (³⁵²), ya pili huitwa *Manabii* (³⁵³), na ya tatu huitwa *Maandiko* au *maandiko matakatifu* (*ἀγιόγραφα*³⁵⁴).

2) Wayahudi walishikilia kanuni hii ile ile wakati wa maisha ya Mwokozi duniani, kama inavyoonyeshwa, kwa upande mmoja, kutoka kwa ushuhuda wa wakati huo wa Philo na Josephus, ambao wote wanazungumzia vitabu takatifu ishirini na viwili vya Wayahudi na mgawanyo wake katika sehemu tatu zilizotajwa³⁵⁵. Na kwa upande mwingine, kutokana na ushuhuda wa Yesu Kristo Mwenyewe na Mitume Wake: kwani katika Agano Jipya, mbali na utofautishaji kati ya makundi matatu ya vitabu vya Agano la Kale yanayojulikana kama *Sheria*, *Manabii na Zaburi* (Luka 24:44), vifungu vinanukuliwa kutoka karibu vitabu vyote hivi³⁵⁶.

³⁴⁹ Hili linamhusu hasa Benjamin Kennicott, ambaye, baada ya kazi ya miaka kumi ya kujitolea kukusanya miswada ya Biblia ya Kiebrania kutoka kote Ulaya (iliyofikia idadi ya 501) na kufanya ukaguzi wa kina wa miswada hiyo, alichapisha ugunduzi wake wa kushangaza kwa ulimwengu wa wasomi kati ya mwaka 1776 na 1780 kwa ulimwengu wa kitaaluma ugunduzi wake wa kushangaza; na zaidi ya hayo, Profesa wa Parma, John Bernard De Rossi, ambaye, kwa uvumilivu adimu, alikusanya na kulinganisha mikono 680 ya Kiebrania, na kuchapisha utafiti wake kati ya 1784 na 1808.

³⁵⁰ Hapa, haiwezi kushindikana kutaja ugunduzi wa hivi karibuni wa kushangaza unaothibitisha ukweli tunaouzingatia. Dkt. Buchanan alileta Ulaya mzingo wa kale zaidi uliokuwa na sehemu kubwa ya Pentateuki, ambao ulikuwa umetumiwa na Wayahudi wenye ngozi nyeusi waliotoka India tangu enzi za kale, ambao kwa karne nyingi hawakuwa na mawasiliano yoyote na Wayahudi kutoka sehemu nyingine za dunia. Baada ya kulinganisha maandishi haya na toleo bora zaidi lililochapishwa la Pentateuki ya Kiebrania, tofauti zisizozidi arobaini ziligunduliwa, ambapo nyingi zilihusu herufi binafsi, na hakuna hata moja iliyokuwa na umuhimu wowote. *Discours sur les rapports entre la science et la religion révélée*, na Nic. Wiseman, Paris, 1843, uk. 365.

³⁵¹ Asili ya kanuni ya vitabu vitakatifu itajadiliwa kwa undani kwa wakati unaofaa (tazama § 122).

³⁵² *Sheria* (Thôrâth) inajumuisha hasa vitabu vitano vya Musa: 1) Mwanzo, 2) Kutoka, 3) Mambo ya Walawi, 4) Hesabu na 5) Kumbukumbu la Torati.

³⁵³ Sehemu inayojulikana kama *Manabii* (Nebîim) inajumuisha vitabu vifuatavyo: 6) Yoshua, 7) Waamuzi, 8) 1 na 2 Wafalme, 9) 3 na 4 Wafalme, 10) Isaya, 11) Yereimia, 12) Ezeieli, 13) Manabii Wadogo Kumi na Wawili.

³⁵⁴ Vitabu vinavyojulikana kama *Maandiko* (Kethubim) ni: 14) Ayubu, 15) Ruthu, 16) Zaburi, 17) Methali, 18) Wimbo wa Suleimani, 19) Mhubiri, 20) Danieli, 21) Lili, 22) Ezra na Nehemia, 23) 1 na 2 Mambo ya Nyakati, 24) Esteri.

³⁵⁵ *Philo*, juz. II, uk. 475; Josephus, Dhidi ya Apion, Kitabu I, § 8.

³⁵⁶ Yaani: 1) Kutoka Kitabu cha Yoshua: 1:5, taz. Waebrania 13:5. 2) Waamuzi: 2:16, taz. Mathayo 2:23 na Matendo 13:20. 3) 1 na 2 Wafalme: 1 Wafalme 8: 5; 13:14, taz. Matendo 13:21, 22; 2 Wafalme 7:12, taz. Matendo 2:30. 4) Vitabu vya 3 na 4 vya Wafalme: 3 Wafalme 17:1 na 7, taz. Yohana 5:17; 4 Wafalme 5, linganisha Luka 4:27. 5) 1 na 9 Mambo ya Nyakati: 2 Mambo ya Nyakati 24:21, 22, linganisha Mathayo 23:35. 6) Ayubu 5:13, taz. 1 Wakorintho 3:19; 22:29, taz. Yakobo 4:6. 7) Zaburi 91:11–12, taz. Mathayo 4:b; 69:10, taz. Yohana 2:17; 61:10, taz. Matendo 1:16; 116:11, taz. Warumi 3:4, n.k. 8) Mithali: 1:16, taz. Warumi 3:15; 25:21, 23, taz. Warumi 12:20; 9) Wimbo wa Wimbo: 8:6, cf. Yakobo 4:5. 10) Nabii Isaya: 7:14, cf. Mathayo 1:22; 4:9, cf. Marko 1:3; 42:10, taz. Luka 3:6 na mengine mengi. 11) Yereimia: 31:15, taz. Mathayo 2:17; 9:28, taz. 1 Wakorintho 1:31; 31:31, taz.

3) Wayahudi walishikilia kanuni hii ile ile mapema miaka 300 kabla ya kuja kwa Mwokozi. Kwa Yesu, mwana wa Siraki, katika kitabu chake—ambacho, kwa taarifa zote, kilitokea kwa lugha ya Kiebrania si baadaye ya miaka 300 kabla ya Kuzaliwa kwa Kristo³⁵⁷ —alinapomsifu watu mashuhuri wa Wayahudi, na baada ya kumtaja Isaya, Yeremia na Ezekieli, anarejelea moja kwa moja Manabii *Kumi na Wawili* (Sir. 49:12), bila kuwataja kwa majina. Hii inaonyesha kwamba maandiko ya Manabii wadogo kumi na wawili yalikuwa tayari yamekusanywa katika mkusanyiko mmoja na yalijulikana kwa jina la pamoja *la Kumi na wawili*, na kwamba kanuni ya sasa ya vitabu vitakatifu ilikuwa tayari ipo miongoni mwa Wayahudi wakati huo, ambayo, kwa hakika, ikifuata Isaya, Yeremia na Ezekieli, nabii hawa kumi na wawili wameorodheshwa chini ya jina moja la pamoja. Zaidi ya hayo, inajulikana kwamba miaka 250 kabla ya kuja kwa Mwokozi, tafsiri ya vitabu vya Kiebrania kwenda Kigiriki ilifanywa na wazee sabini na wawili wa Kiyahudi, waliochaguliwa kutoka kwa kabila zote kumi na mbili: na tafsiri hii ina vitabu vyote vinavyopatikana katika kanuni ya Kiyahudi.

4) Kulingana na mapokeo, kanuni hii inarejea hadi wakati wa Ezra na inadaiwa iliundwa katika sura yake ya sasa na Ezra mwenyewe – mapokeo ambayo hayajakubaliwa kwa kauli moja tu na Wayahudi wote, bali pia yalikubaliwa na walimu mashuhuri zaidi wa Kanisa la Kikristo: Irenaeus, Clement wa Aleksandria, Tertullian, Chrysostom, Theodoret na wengine³⁵⁸. Kwa kuunga mkono desturi hii, bado mtu anaweza kurejelea ushahidi ulioandikwa wa Josephus na Talmud. Flavius anataja desturi ya Kiyahudi ambapo makuhani wao, kufuatia mwisho wa vita virefu au, kwa ujumla zaidi, nyakati za machafuko, wangehakiki mara kwa mara maandiko ya kale na, kwa namna fulani, kutoa toleo jipya la hayo—ambalo, hata hivyo, haikuruhusiwa mtu yeyote tu, bali kwa manabii pekee, ambao, wakiwa wamepewa msukumo na Mungu (κατὰ τὴν ἐπίπνοιαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ), walijua matukio ya kale kabisa na waliandika historia ya wakati wao kwa usahihi mkubwa kabisa wa k —na anaongeza: "Ndiyo maana hatuna wingi usio na hesabu wa vitabu vinavyokinza na kupingana, bali vitabu 22 tu, vinavyojumuisha historia yetu yote na vinavyoheshimiwa ipasavyo kama vya kimungu. Kati ya hizi, tano ni za Musa...; katika kumi na tatu zilizofuata Musa, Manabii walielezea matukio ya wakati wao kuanzia kifo cha Musa hadi enzi za mfalme wa Uajemi Artaxerxes, mrithi wa Xerxes; huku vitabu vinne vilivyosalia vikijumuisha zaburi za kumwabudu Mungu na kanuni muhimu sana za maisha. Kuanzia wakati wa Artakserxes hadi leo, ingawa kila kitu kilichotokea pia kimeandikwa, maandiko haya hayana tena heshima ileile kama vitabu vya awali tulivyovitaja: kwa sababu mfululizo wa manabii ulikoma (διὰ τὸ μὴ γενέσθαι τὴν τῶν προφητῶν ἀκριβῆ διαδοχὴν)³⁵⁹. Kutokana na maneno haya ni wazi:

a) kwamba Wayahudi waliporudi kutoka Uhamisho wa Babeli, ilikuwa kawaida, kulingana na desturi yao ya wakati huo, kufanya mapitio na, kwa namna fulani, toleo jipya la vitabu vitakatifu;

b) kwamba kazi kama hiyo ingeweza tu kufanywa na kuhani-nabii, au na wengi wao wakishirikiana, na

c) kwamba kanuni ya Kiyahudi, ambayo bado ipo hadi leo, ilikamilishwa hatimaye hasa katika kipindi hiki, wakati wa utawala wa Artakserksi. Basi, kazi hii inaweza kuhusishwa kwa haki zaidi na nani zaidi kuliko Ezra? Alitumwa na Artakserksi kwenda Yerusalemu kwa lengo hasa la kurejesha Hekalu na mambo yote yanayohusiana na Imani; alikuwa kuhani wa Mungu, aliyepewa zawadi ya unabii, na, kama historia inavyoshuhudia, aliporudi katika nchi yake alijitolea kikamilifu kurejesha, kwa shauku kuu, ibada ya kweli na uchaji Mungu miongoni mwa Waisraeli, aliwafundisha Sheria ya Mungu na bila shaka, hakuitwa bila sababu

Waebrania 8:8 na mengine. 12) Ezekieli: 34:31, k.w. 1 Petro 2:25; 34:17, k.w. Mathayo 25:32; 37:26–27, k.w. 2 Wakorintho 6:16 na wengine. 13) Danieli: Mathayo 24:15; Marko 12; Luka 21. 14) Hosea: Mathayo 2:16; 9:13; 12:1; 1 Wakorintho 2:9,10; Warumi 9:25 na 27; 1 Wakorintho 15: 54–55 15) Yoeli: Matendo 2:16–22; Warumi 10:16. 16) Amosi: Matendo 7:42; 15:15–18. 17) Yona: Mathayo 12:39–42. 18) Mika: 5:2, taz. Mathayo 2:6. 19) Nahumi: Warumi 10:15. 20) Habakuku: 2:9, taz. Matendo 13:41; Warumi 1:17; Waebrania 10:38. 21) Hagayi: 2:11, taz. Waebrania 12:26. 22) Zekaria: 13:7, taz. Mathayo 16:31; Mathayo 27:9–10; Marko 14:27; Yohana 16:14–15; 19:37.23) Malakia: Marko 1:2; Luka 7:27; Warumi 9:13, n.k. Ni vitabu vinne tu vya Agano la Kale—Mhubiri, Esteri, Ezra na Nehemia—visivyotajwa mahali popote katika Agano Jipya. Lakini hili ni, bila shaka, kwa sababu tu waandishi wa Agano Jipya hawakuona haja ya kuzitaja, na si kwa maana yoyote kwamba vitabu hivi havikuwa sehemu ya kanuni ya Agano la Kale wakati huo, au havikutambuliwa kuwa kanuni na Mwokozi na Mitume: Mtu angeweza kufikia hitimisho hilo tu ikiwa tungejua kwamba waandishi wa Agano Jipya, walipokuwa wakinukuu vifungu kutoka kwa vitabu vya Agano la Kale au kuvitaja, walikusudia kuthibitisha umuhimu wao kama kanuni; lakini, kama inavyoonekana kutoka kwa maandishi yao, hawakukuwa na nia hiyo.

³⁵⁷ *Jahn*, Utangulizi katika kitabu cha Agano la Kale, kur. 463, 464, toleo la 2.

³⁵⁸ *Irenaeus*, *Adversus Haereses*, Kitabu III, uk. 21; Clement wa Alexandria, *Stromata*, Kitabu 1; Tertullian, *De Habitu Mullierum*, Sura ya 3; Chrysostom, Mahubiri juu ya Warumi, Sura ya 8; Theodoret, Utangulizi wa Zaburi.

³⁵⁹ *Contra Apion*, Kitabu I, §§ 7 na 8.

mwandishi wa kitabu cha maneno ya amri za Bwana na hukumu zake kwa Israeli (1 Esdra 7:10–12). Hata hivyo, inaweza kudhaniwa kwamba Ezra hakuwa peke yake katika kukagua vitabu vitakatifu na, kwa namna fulani, kuvichapisha upya. Wasaidizi wake, kwa uwezekano mkubwa, walikuwa manabii waliokuwa bado wanaishi wakati huo—Hagai na Zekaria, ambao maandiko yao yaliingizwa katika kanuni yake, pamoja na nabii Malakia na Nehemia (2 Mkaabeo 2:13), ambao pia walikuwa bado hai wakati wa utawala wa Artakserksi, ambaye chini yake kanuni takatifu ilianzishwa hatimaye, na ambao walichangia vitabu vyao wenyewe humo. Kuhusu ushuhuda wa Talmud ya Kiyahudi kuhusu asili ya kanuni: katika mojawapo ya sehemu zake za kale zaidi (Talmud), inayojulikana kama '*Sura ya Mababu*', yafuatayo husomeka mwanzoni kabisa: 'Musa alipokea Torati kutoka Sinai, akamkabidhi Yesu; Yesu kwa mababu wa kale; mababu kwa manabii; manabii kwa wanachama wa Sinagogi Kuu'; mahali pengine katika Talmud imeelezwa kwa uwazi na uhakika zaidi kwamba kanuni ya vitabu vitakatifu vya Kiyahudi ilikamilishwa na Sinagogi Kuu³⁶⁰, ambayo, kama inavyojulikana, kulingana na mafundisho ya Talmud, ilianzishwa hasa katika siku za Ezra.

5) Hata hivyo, haimanishi kabisa kwamba, kabla ya Ezra na hadi kuanzishwa kwa kanuni ya mwisho, Wayahudi hawakumiliki kanuni yao wenyewe ya vitabu vitakatifu, wala hawakavitumia. Ushahidi ufuatao unathibitisha kinyume chake:

a) Ushuhuda uliotajwa hapo awali wa Flavius kuhusu desturi ya makuhani na manabii wa Kiyahudi, baada ya kila vita virefu, ya kupitia tena maandiko ya kale na, kwa namna fulani, kuyaichapisha upya—desturi ambayo tayari ilikuwa imeisha wakati wa Artakserksi na Ezra, na ambayo, kwa hivyo, ilikuwa imewekwa na kuimarishwa katika nyakati za awali.

b) Ukweli kwamba, kwa hakika, maandishi wa kwanza wa maandiko matakatifu ya Kiyahudi waliambatanisha vitabu vyao na Pentateuki ya Musa, ambayo ilihifadhiwa katika Hema la Mkutano karibu na Sanduku la Agano, na hivyo kuvijumuisha katika kanuni takatifu. Hivyo, kumhusu Yoshua tunasoma: '*Yoshua akaandika maneno haya katika Kitabu cha Sheria ya Mungu*' (Yoshua 24:26), yaani, aliambatanisha maandishi yake mwenyewe kwenye Pentateuki (kwa maana Wayahudi hawakuwa na 'Kitabu kingine cha Sheria ya Mungu' wakati huo), kiasi kwamba Kitabu cha Yoshua, pamoja na vitabu vya Musa, vilitengeneza juzuu moja, kanuni moja. Vivyo hivyo, Samweli, baada ya kutangaza *kanuni za ufalme, aliandika katika kitabu na kuweka mbele ya Bwana* (1 Samweli 10:25). Usemi 'katika kitabu' (basepher) unaashiria kwamba hii inahusu kitabu kilichojulikana na kilichokuwepo awali, ambacho Kitabu cha Samweli kilikuwa ni nyongeza tu, na hivyo kupanua mkusanyiko uliopo wa kanuni takatifu; huku msemu '*aliweka mbele ya Bwana*' ukionyesha wazi mpangilio sawa wa Pentateuki katika Sanduku la Agano ndani ya Hema la Mkutano.

c) Marejeleo katika vitabu vitakatifu vya baadaye kwa vile vya awali. Kwa hiyo, Kitabu cha Yoshua, au yaliyomo ndani yake, kinatajwa katika Kitabu cha Waamuzi. Matukio yaliyoelezwa katika Kitabu cha Waamuzi, pamoja na katika Kitabu cha Yoshua, yanatajwa katika Vitabu vya Wafalme na katika Zaburi, n.k. (jambo ambalo linaweza kuthibitishwa kwa urahisi kwa mtazamo mmoja tu kwenye sehemu sambamba zilizotajwa katika Biblia). Kitabu cha Pili cha , 2 Wafalme, Kitabu cha Danieli na Kitabu cha Esera vyote vinataja unabii kuhusu utumwa wa miaka sabini wa Babeli na vinamhusisha Yeremia na unabii huu (2 Wafalme 36:20–21; Dan. 9:2; 1 Esd. 1:1). Yeremia mwenyewe anamtia shahidi Mika, ambaye alitabiri katika siku za Hezekia, mfalme wa Yuda (Yer. 26:18), na ananukuu mistari iliyo wazi kutoka kwa Habakuku (linganisha Yer. 5:6 na Hab. 1:6 na 8; Yer. 12:1 na Hab. 1:13; Yer. 25:27 na Hab. 2:16).

(d) Mwisho, kuna mapokeo yanayosema kwamba Wayahudi walikuwa na vitabu vingine vitakatifu, mbali na Pentateuki ya Musa, muda mrefu kabla ya enzi za Ezra. Hivyo, kuhusu kitabu cha nabii Isaya, Yosefu anasimulia tukio lifuatalo. Sababu iliyomfanya Koreshi, Mfalme wa Uajemi, waruhusu Waisraeli kurudi katika nchi yao ilikuwa unabii wa Isaya, ambao ulielezwa kwake na kumshangaza; Isaya, miaka 210 kabla ya kuzaliwa kwa mfalme huyu na miaka 140 kabla ya uharibifu wa Hekalu la Kwanza la Kiyahudi, alitabiri kwamba Mungu siku moja angemwinua *mteule Koreshi*, na kwamba mteule huyu, kwa mwongozo wa kimungu, *angejenga upya mji wa Yerusalemu na kuwarudisha wafungwa wa watu wa Mungu* (Isaya 45, 1–14). Maneno ya ufunguzi ya amri ya Koreshi mwenyewe katika tukio hili, yaliyohifadhiwa katika Kitabu cha Ezra, yanathibitisha kikamilifu usahihi wa maelezo ya Flavius: '*Bwana Mungu wa mbingu amenipa falme zote za dunia,*' anasema Koreshi, '*na ameniamuru nimjengee nyumba Yerusalemu, iliyoko Yuda*' (1 Esdra 1:2). Je, si jambo la kawaida kufikiri kwamba *neni* 'ameniamuru' hapa linaashiria moja kwa moja unabii uliotajwa hapo awali wa Isaya, hasa mtu akilinganisha aya hizi mbili? Ndiyo maana Flavius ananukuu mwanzo wa amri

³⁶⁰ Tazama Talmud ya Kibabeli, Baba Batra, fol. 13, safu ya 2; fol. 15, safu ya 2.

ya Koreshi hivi: 'Ninaamini kwamba Mungu mwenyezi, ambaye amenipa falme zote za dunia, ndiye Mungu wa Waisraeli; maana alitabiri jina langu kupitia manabii wake, na akatangaza kwamba ningeirudisha hekalu lake huko Yerusalemu'³⁶¹. Ikiwa haya yote ni ya kweli, inamaanisha kwamba Wayahudi, hata wakati wa Koreshi—yaani, takriban miaka 536 kabla ya Yesu Kristo—walikuwa na unabii wa Isaya na kuutambua kama halisi. Siyo hivyo tu: mapokeo kuhusu uhalisi wa unabii huu yanarejea hata wakati wa asili yake. Kwa maana Talmud inaeleza wazi kwamba Hezekia na chuo chake walijumuisha kitabu cha nabii Isaya miongoni mwa vitabu vitakatifu³⁶²; na ilikuwa wakati wa utawala wa Hezekia ambapo Isaya alitabiri.

II. *Ushahidi wa ndani*. Baada ya uchunguzi makini wa mtindo na maudhui ya vitabu vya Agano la Kale, mtu hawezi kutoa hitimisho jingine isipokuwa kwamba viliandikwa na watu tofauti katika nyakati tofauti, na vinaendana kikamilifu na tabia na mazingira ya watu na nyakati hizo hasa ambazo kwa kawaida huhusishwa navyo.

Mtindo katika vitabu hivi vyote hutofautiana na una alama za hatua mbalimbali katika maendeleo ya lugha ya Kiebrania. Hivyo, katika Kitabu cha Isaya, lugha ni safi, sahihi, na, mtu anaweza kusema, imefikia kilele cha ukamilifu wake. Katika unabii wa Yeremia na Ezekieli, tayari imechanganywa na misemo fulani ya Kikaldayo, ikionyesha hali ya Wayahudi wakati huo. Kwa ujumla, katika vitabu vitakatifu vilivyoandikwa muda mfupi kabla na wakati wa Uhamisho wa Babeli, mtindo wa Kiebrania si safi kabisa, si wazi sana, na unaonyesha dalili za kudorora. Kitabu cha Danieli kimeandikwa sehemu kwa Kiebrania (kuanzia mwanzo kabisa hadi aya ya 4 ya sura ya 2, na kisha kutoka sura ya 8 hadi mwisho kabisa), na sehemu kwa Kikaldayo (kuanzia aya ya 4 ya sura ya 2 hadi mwisho wa sura ya 7). Vilevile, Kitabu cha Kwanza cha Ezra kimeandikwa kwa sehemu kwa Kiebrania na kwa sehemu kwa Kikaldayo (katika sehemu ya pili, kuanzia aya ya 8 ya sura ya 4 hadi aya ya 19 ya sura ya 6, na kisha kuanzia aya ya 12 ya sura ya 7 hadi aya ya 27 ya sura hiyo hiyo). Hii ni ishara wazi kwamba vitabu viwili vya mwisho viliandikwa na waandishi na kwa wasomaji ambao walikuwa wamezoea lugha zote mbili; na kwa kweli walikuwa hivyo Danieli, Ezra na wenzao Wayahudi waliokuwa katika utumwa wa Babeli. Hatuhitaji hata kutaja vipengele fulani vya kipekee vya kimistari vya mtindo vinavyopatikana katika baadhi ya vitabu vitakatifu lakini si vingine, ambavyo vinaonyesha waziwazi tofauti kati ya waandishi.

Utofauti kama huo unaonekana wazi katika maudhui ya vitabu vitakatifu vya Agano la Kale. Kila mwandishi aliyeongozwa na Mungu ana mpangilio wake wa kuwasilisha mawazo, na mtindo wake wa kipekee wa kuelezea matukio (kwani *hata roho za manabii*, kama vile Mtume Paulo alivyoshuhudia, *hutawaliwa na nabii* (1 Kor. 14:32). Na Mungu, huku akiwapa wahyi watume wake kwa ufunuo wa kimungu, hakuwanyima, hata hivyo, uwezo wao wa asili wa kuwasilisha ufunuo huu kwa watu wengine). Katika vitabu hivi vyote, mtu huona, kana kwamba, taswira ya desturi za enzi tofauti, taswira ya hali mbalimbali za kisiasa za Waisraeli na, mara nyingi, za mataifa jirani—na yote haya yanaendana kikamilifu na wakati ambao waandishi watakatifu wenyewe waliishi na tabia zao. Inajulikana vyema kwamba nabii Isaya anajitambulisha kwa ukuu wa kipekee wa mawazo yake, na kwa uwazi na usahihi anavyoyaweka; sauti ya nabii Yeremia, hasa katika Vilio vyake, ni laini na, kana kwamba, ya huzuni; Ubinujuzi wa Ezekieli umejaa mafumbo, msimbo, mifano, ngano, maelezo na uhaiwaji. Zaidi ya hayo, Ezekieli huyo huyo, kwa mfano, aliyeishi Arabia miongoni mwa Wakaldayo, anaelezea kwa usahihi matukio yale yaliyokuwa yakitokea wakati wake. Anamwonyesha Nebukadnezar kama mshindi wa Waisraeli, anaona Yerusalemu ikiharibiwa, Hekalu likitukuzwa, na Waisraeli wakiingizwa utumwani na kutawanywa miongoni mwa mataifa; lakini, kama faraja kwa wafungwa hao wenye bahati mbaya, anawatabiria Daudi mwingine, Yerusalemu mpya, na hekalu jipya, ambalo Bwana ataweka makao Yake milele. Nabii Danieli anaonyesha ufahamu wa kina wa desturi na mila za Babeli, jiografia ya nchi hiyo, na hali ya kisiasa na kidini ya wakazi wake, na anaelezea yote haya kwa usahihi wa hali ya juu³⁶³. Kwa ujumla, inaweza kuonekana kwamba vitabu vingi vya Agano la Kale, hasa vile vya kihistoria, ni kama shajara. Zinafuata mpangilio wa kihistoria, zina maelezo ya maeneo, zinataja majina ya kwanza na majina ya ukoo ya watu, zinarekodi nasaba za vizazi na mfululizo wa wafalme na makuhani wakuu; kwa ufupi, zinaorodhesha kila aina ya maelezo, mara nyingi yale madogo kabisa na karibu yasiyo na maana. Basi, ni maelezo gani ya kawaida zaidi kwa hili, kama si kwamba vitabu vya Agano la Kale vilitungwa kweli katika

³⁶¹ Antiqo, Kitabu XI, Sura 1.

³⁶² Baba Bathra.

³⁶³ Gengstenberg anatoa mifano mingi ya usahihi huu wa kushangaza katika kazi yake **Die Authentie des Daniels**, ambapo anachunguza mada hii muhimu kwa undani mkubwa, akikanusha pingamizi za ujanja za wanarationalisti.

nyakati tofauti, na kuandikwa na watu walioishi katika nyakati hizo na waliovijua vyema maeneo wanayoyazungumzia kwa usahihi huo?

III. *Kutowezekana kwa udanganyifu*. Kutowezekana huku kunamhusu mtu yeyote aliyekusudia kutenda kitendo kama hicho, na pia Waisraeli, ambao husemekana walikubali—na hadi leo wanaendelea kuzichukulia—hizi vitabu za uongo kuwa halisi na za kimungu.

Hakuna mdanganyifu yeyote, bila kujali jinsi alivyo hodari, angeweza kuandika vitabu zaidi ya thelathini vinavyoendana kikamilifu na tabia na mazingira ya watu mbalimbali na vipindi tofauti vya wakati,—vitabu ambavyo ni tofauti sana kwa mada, kwa mtindo wa uwasilishaji, na hasa kwa lugha, vikiwa na alama isiyofutika ya hatua mbalimbali za ukuaji wa lugha ya Kiebrania. Hata hivyo, kudhani kwamba hili lilihitaji wabuni wengi wa uongo—iwe ni wa wakati mmoja au waliyoishi katika enzi tofauti—hakuna msingi kabisa na ni wazi ni kosa la kiholela.

Wale ambao vitabu vitakatifu vya Agano la Kale vinahusishwa nao, na hasa Manabii, walikuwa watu maarufu na wenye sifa miongoni mwa Wayahudi. Wakifanya kazi kwa jina la Yehova, walihubiri waziwazi na kwa ujasiri mapenzi ya Mungu. '*Sikieni neno la Bwana*' (2 Wafalme 7:1; Yereimia 2:4), walipaza sauti, wakitokea kila mahali; na kila moja ya unabii wao ulikuwa, kwa namna fulani, suala la umma, likichochea hamu kubwa miongoni mwa raia wenzao; huku utabiri fulani kuhusu Ufalme wa Yuda wenyewe ukisababisha msisimko mkubwa miongoni mwa watu wote. Ndiyo maana kumbukumbu ya Manabii na unabii wao ilipitishwa kutoka kizazi hadi kizazi miongoni mwa Wayahudi. Basi, ilikuwaje kwamba unabii—uliotungwa na kuhusishwa na Manabii waliofahamika na wote—ulikubaliwa na Wayahudi kama wa kweli? Hili ni jambo la kushangaza zaidi ikizingatiwa kwamba Wayahudi walikuwa waangalifu sana na wenye tahadhari katika kukubali vitabu kama vitakatifu: kwa lengo hili, daima walitaka kwamba kitabu fulani kiingizwe katika kanuni takatifu na nabii. Na kwa sababu hii hawakukubali kujumuisha katika kanuni hii vitabu vya Tobia, Yuditithi, Yesu mwana wa Siraki na Maccabeo, ingawa wanavipa umuhimu mkubwa vitabu hivi³⁶⁴.

§ 116. Uadilifu wao

"Kama mtu yeyote atasema," anasema Bariki Yeronimo, "kwamba vitabu vya Kiyahudi vimeharibiwa na Wayahudi, na asikie jinsi Orijeni anavyojibu swali hili katika kitabu cha nane cha tafsiri yake ya Isaya: kamwe Bwana na Mitume, ambao waliwakemea Walimu na Mafarisayo kwa makosa mengine, hawakuwakemea kwa kosa hili, ambalo lingekuwa kubwa zaidi. Na kama itasemwa kwamba vitabu vya Kiyahudi vilichafuliwa baada ya kuja kwa Mwokozi na baada ya mahubiri ya Mitume, siwezi kujizuia kucheka kwa wazo kwamba Mwokozi, Waandamaji na Mitume wangeweza kutoa ushahidi kwa namna ambayo Wayahudi wangeweza kuuchafua baadaye"³⁶⁵.

Kwa uchunguzi huu wenye msingi, ambao nguvu yake haiwezi kutoonekana mara moja, yafuatayo yanaweza kuongezwa:

1) Ni vigumu kabisa kuamini kwamba Wayahudi wangeweza kupotosha vitabu vyao vitakatifu kabla ya kuja kwa Mwokozi: kwani wao –

a) hawakukuwa na motisha hata kidogo wa kufanya hivyo wakati huo; kinyume chake, walikuwa na kila motisha wa kuhifadhi vitabu hivi kwa uangalifu mkubwa, kama sanamu zenye ahadi tamu za Mwokozi ajaye, ambazo pekee yake wangeweza kumtambua. Zaidi ya hayo –

b) imethibitishwa kwa hakika na ushuhuda wa Philo na Josephus kwamba Wayahudi walijulikana wakati huo, kama walivyo hadi leo, kwa heshima kuu kwa vitabu vyao vitakatifu, kiasi kwamba walikuwa na heshima ya kipekee kwa kila neno na kila herufi ya Biblia. Na kwamba, katika kipindi cha karne nyingi, hakuna hata mmoja wao aliyethubutu kuongeza chochote kwake wala kuondoa chochote kwake³⁶⁶. Ndiyo maana Tryfoni Myahudi, katika mazungumzo maarufu ya Mt. Justin, baada ya kugundua kwamba huyo wa mwisho alishuku Waisraeli wenzake kwa kuharibu Maandiko Matakatifu, anasema kwamba hili ni kosa ambalo, machoni pa Myahudi, ni kubwa zaidi kuliko kuabudu ndama wa dhahabu, kafara ya watoto kwa sanamu, na mauaji ya Manabii. Mwishowe –

³⁶⁴ Kwa haki, ni lazima itambuliwe kwamba, kuhusiana na uhalisi wa vitabu fulani vya Agano la Kale—kwa mfano, unabii wa Hosea, Yoeli, Amosi, Obadia, Nahumu, Habakuku, Sefania, Hagai, Zekaria na Malakia, si tu kwamba hakuna tena utata, bali hata wanarationalisti wenyewe wanakubali kwa urahisi, wakitofautiana miongoni mwao tu kuhusu kipindi ambacho kila mmoja wa manabii hawa aliishi.

³⁶⁵ Maoni juu ya Isaya, sura ya 6.

³⁶⁶ Philo, katika *Eusebius* – *Praepar. Evang.* , Kitabu VIII; *Josephus*, *Contra Apionem* , Kitabu I, § 8.

(c) haiwezekani kwamba vitabu vitakatifu vingeweza kupata uharibifu wowote mkubwa kabla ya kuja kwa Mwokozi, iwe kwa mikono ya Wayahudi au washenzi, kutokana na dhana yenyewe ya utunzaji wa Mungu. Ikiwa kusudi kuu la vitabu hivi lilikuwa kuandaa jamii ya wanadamu kutambua na kumkubali Masihi, basi kusudi hili lisingeweza kutimizwa kikamilifu kama vingekuwa vimeharibiwa kwa kiasi kikubwa. Ni hasa utunzaji huu maalum wa Mungu kuhusu uhifadhi wa maandiko ya Agano la Kale—ambao ni muhimu sana katika kuthibitisha uungu wa imani ya Kikristo—ndio uliofanya watetezi wa kale wa Ukristo mara nyingi kuashiriaout³⁶⁷.

2) Ni dhana isiyo ya haki vilevile kwamba Wayahudi walifanya mabadiliko *makubwa* katika vitabu vya Agano la Kale baada ya kuja kwa Kristo. Hawangeweza kufanya hivyo

a) kwa sababu tu ya kutawanyika kwao, na pamoja nao kusambaratika kwa nakala za Biblia, kote karibu duniani kote³⁶⁸;

b) kwa sababu Wayahudi wengi, tangu mwanzo kabisa wa Ukristo, waliungana na Kanisa la Kristo na wakaleta nao nakala za Biblia ya Kiebrania, ambazo, bila shaka, lazima zilikuwa zimehifadhiwa dhidi ya uharibifu, hata kama mikono mingine yote iliyobaki mikononi mwa Wayahudi ambao hawakumwamini Masihi iliharibiwa kwa namna fulani, ziliharibiwa kwa ujeuri nao;

(c) kutokana na kuwepo miongoni mwa Wayahudi hawa kwa madhehebu mawili yaliyo hasimu: dhehebu la Kirabbi, watetezi wakali wa mapokeo, na dhehebu la Kikaraiti, ambao walizingatia sana maandishi halisi ya Maandiko: kama Masoreti (Warabini), kama baadhi wanavyodhani, kwa kweli wangepanya mabadiliko makubwa na *ya kimsingi* kwenye maandishi matakatifu, Wakaraiti hawangewahi kukubali mabadiliko haya, na bila shaka kungekuwa na tofauti kati ya mikono ya makundi hayo mawili. Lakini hakuna tofauti kama hiyo inayopatikana. Pia inafaa kuzingatia

(d) ukweli kwamba, kama Wayahudi, kwa chuki dhidi ya Wakristo, wangepamua kuchafua Biblia yao wenyewe Takatifu, bila shaka wangepokuwa wa kwanza kuharibu unabii huo wa kushangaza ambao ni nguzo mojawapo ya msingi wa imani yetu na kama shutuma kuu dhidi ya ukosefu wao wa imani na upotovu wao; lakini unabii kama huo umebaki salama kabisa³⁶⁹.

II. Kuhusu uaminifu wa kihistoria wa vitabu vya Agano Jipya³⁷⁰

§ 117. Uhalali wa Injili Nne A) Ushahidi wa nje

Ushahidi wa nje wa uhalisi wa Injili Nne unajumuisha ushuhuda unaohusu Injili hizo kutoka kwa walimu wa Kanisa la Kiorthodoksi na kutoka kwa ushuhuda wa maadui zake—washenzi na wamwasi. Kuna ushahidi mwingi mno wa aina zote mbili, na mnyororo wake usiokatika unaweza kufuatiliwa katika kipindi

³⁶⁷ Irenaeus. Mazungumzo na Trypho, sura ya 73; *Augustine*. *De Civitate Dei*, Kitabu cha XVIII, Sura ya 46; *In Psalmem 66*.

³⁶⁸ 'Mbali na hilo,' anasema Mtakatifu Augustino, 'kwamba mtu yeyote mwenye busara amini kwamba Wayahudi wangeweza kuingiza upotoshaji au uovu wowote katika maandishi, ambayo ni mengi sana na yameenea kote' (De civitate Dei, Kitabu XV, Sura 13).

³⁶⁹ Kuhusu tofauti zinazoonekana sasa kati ya maandishi ya Kiebrania na Septuaginta (chanzo chake chochote kilivyo), ni lazima ikumbukwe: (a) kwamba tofauti hizi kwa vyovyote vile si za kimsingi, yaani, hazivunji kabisa unabii wa Agano la Kale, historia takatifu, mafundisho ya maadili, au kwa hakika mafundisho yote ya Agano la Kale, ambayo yanabaki kuwa sawa katika maandishi ya Kiebrania na tafsiri ya Kigiriki; b) kwamba idadi kubwa ya tofauti hizi, zikatafsiriwa kwa busara, zinaweza kuregliwa kwa urahisi, kama inavyothibitishwa na wanazuoni wengi wa hivi karibuni wenye nia njema, na kama Mtakatifu Augustino alivyotambua hapo awali, akisema: 'katika mambo ambayo Septuaginta inadhaniwa kutofautiana na ukweli wa Kiebrania, yanapatikana, yakieleweka ipasavyo, kuwa yanakubaliana' (De civit. Dei, Kitabu XVIII, Sura 44); na c) kwamba, kwa hivyo, si haki kuona tofauti hizi kuwa za umuhimu uliopitiliza au kupotoshwa nazo katika mambo ya imani. Mzozo miongoni mwa wasomi kuhusu tofauti hizi, kama inavyojulikana vyema, ulidumu kwa muda mrefu na ulikuwa mkali sana, na kwa sababu hiyo, labda, haukukosa msimamo mkali na upotoshaji. Wengine walitetea uadilifu na kutoshushika kwa maandishi ya Kiebrania, kama vile Fabricius (Des titres primitifs de la révélation..., katika juzuu 2), Martiney (Défense du texte hébreu et de la chronologie...), Le Quiépe (Défense du texte hébreu et de la version Vulgate...), Karptsov (Critica Sacra), Bellarmine (De Verbo Dei...), Walton (Prolegom. ad Bibl. polyglott.); wengine, kinyume chake, walihoji, au hata kudai waziwazi, kwamba maandishi ya Kiebrania ya sasa yameharibika, na kwamba yanapaswa kurejeshwa kwa msingi wa Septuaginta: yaani, Morin (Exercit. Biblicae...), Kappel (Critica Sacra...), Vossius (De septuaginta interpret...) na Pezron (Antiquité des temps, rétablie et défendue contre les Juifs...).

³⁷⁰ Miongoni mwa kazi bora zaidi kuhusu mada hii ni zifuatazo: 1) I. V. Duvoisin – *L'autorité des livres du Nouveau Testament, défendue contre les incrédules*, Paris, 1775; 2) W. Paley – *Tableau des preuves évidentes du Christianisme*, iliyotafsiriwa kutoka Kiingereza na D. Lewad, Lausanne, 1806; 3) I. L. Hug – Utangulizi wa Maandiko ya Agano Jipya, Stuttgart na Tübingen, 1821; 4) H. Olshausen – Uhalisi wa Injili Nne za Kanoni...; 5) Tholuck – Uaminifu wa Maelezo ya Injili, na wakati huo huo Uchambuzi wa Maisha ya Yesu ya Strauss, Hamburg, 1838.

chote cha karne kuanzia kuibuka kwa Ukristo hadi leo. Lakini hakuna haja ya juhudi kama hiyo: kwani hata wapinzani wakali zaidi wa uhalisi wa Injili zetu wanakubali kwamba zimekuwepo tangu mwanzoni mwa karne ya tatu. Kwa hiyo inatosha kwetu kuwasilisha ushahidi kuhusu Injili Nne unaohusiana tu na karne mbili za kwanza.

I. *Katika nusu ya pili ya karne ya pili*, Injili zote nne bila shaka zilikuwa zipo na zilijulikana sana kote katika ulimwengu wa Kikristo, Mashariki na Magharibi: kwani hapa na pale tunaona Injili zetu zikitumika si tu ndani ya Kanisa lenyewe, bali pia na maadui zake.

1) *Ndani ya Kanisa lenyewe*. Klementi wa Aleksandria, ambaye alikuwa mkuu wa Shule maarufu ya Aleksandria kuanzia mwaka 189, ananukuu mistari mingi kutoka kwa Injili zetu zote nne³⁷¹, akizitendea kama maelezo ambayo mamlaka yake ya kimungu hayana shaka hata kidogo, huku mara kwa mara akitaja majina ya Waandishi wa Injili wenyewe³⁷². Ili kuelewa umuhimu wa ushuhuda huu, ni lazima kuzingatia, kwanza, kwamba alikuwa mwanafunzi wa Pantænus na alihusiana na walimu wa mwanzo wa Kanisa, watu wa Enzi ya Mitume, ambapo bila shaka alijifunza kuhusu uhalisi wa Injili Nne. Na pili, ukweli kwamba Klementi, kama presbiteri wa Aleksandria na kama mkuu wa shule ambayo wachungaji wa eneo lote walitoka, katika mfano huu anatomika kama mwakilishi wetu wa imani ya Kanisa lote la Alexandria kuhusu Injili, imani ambayo ilielezwa kwa uwazi zaidi na mwanafunzi wake Origen (aliyekuwa akisomea mwishoni mwa karne ya pili) kwa maneno yafuatayo: "Kuhusu Injili nne, nimejifunza *kutoka kwa mapokeo* kwamba hizo pekee, bila kinyume chochote, zinakubalika katika Kanisa lote la Mungu duniani, yaani: Injili ya kwanza iliandikwa na Mathayo, ya pili... na kadhalika."³⁷³.

Athinagoras wa Athene, katika Ukombozi wake, uliochapishwa karibu na mwaka 177, ananukuu nukuu halisi kutoka kwa Injili za Mathayo na Luka³⁷⁴, na, kama mwalimu katika shule hiyo hiyo ya Alexandria, anatoa ushahidi zaidi wa imani ya Kanisa la Alexandria kuhusu Injili.

Theophilus wa Antiokia alikuwa ameshawishika kabisa na umuhimu wa kimungu na uhalisi wa Injili hizo nne kiasi kwamba aliandika maelezo yao, ambayo, ingawa hayajadumu, yalijulikana na Mtakatifu Jeronymus, anayenukuu kutoka kwake ufafanuzi wa mfano fulani³⁷⁵. Zaidi ya hayo, katika risala yake Dhidi ya Autolicus, ambayo imedumu hadi leo, Theophilus ananukuu vifungu kutoka kwa Injili kulingana na Mathayo, Luka na Yohana, akimrejelea huyu wa mwisho kwa jina³⁷⁶. Kama Askofu wa Antiokia, Theophilus alihitajika kujua na kutetea imani ya makanisa yote ya mtaa yaliyokuwa chini ya mamlaka yake; kwa hivyo, sauti yake inaweza kusikika ikiwakilisha sauti ya Syria yote ya Kikristo ya Magharibi.

Tertullian (hata kabla ya kuachana kwake na imani sahihi) anazungumza kwa uhakika kabisa kuhusu Injili nne, akithibitisha kuwa ziliandikwa na Mitume, au na wanafunzi wa Mitume—, Mathayo, Marko, Luka na Yohana; na anaonyesha umuhimu wa Injili hizi, kwa upande mmoja, kwa sababu kwamba zimekuwepo katika Kanisa la Kitume bila kukatizwa tangu wakati wa Mitume wenyewe, na kwa upande mwingine, kwa sababu kwamba tangu wakati wa asili yao zimekubalika kuwa halisi na za kimungu na Kanisa la Kitume pamoja na makanisa mengine yote³⁷⁷. Tertullian, presbiteri Mwafroika na msomi mashuhuri zaidi wa wakati

³⁷¹ Tazama mkusanyiko wa vifungu hivi mwishoni mwa kazi zake.

³⁷² Kwa mfano: 'Na kwamba hili ni kweli limeelezwa waziwazi katika Injili ya Luka: "Katika mwaka wa kumi na tano wa utawala wa Kaisari Tiberio... neno la Mungu likamjia Yohana, mwana wa Zekaria"' (Strom, Kitabu I, uk. 407, ed. Potter): au: 'na katika Injili kwa mujibu wa Mathayo, nasaba inaanza na Mariamu, Mama wa Bwana' (ibid., uk. 490).

³⁷³ Origeni, *in Math.*, Kitabu cha 1, katika Eusebius, *Historia ya Kanisa*, Kitabu VI, 25.

³⁷⁴ Athenagoras, Legatus pro Christo, n. 32 – Mathayo 5; n. 11–12 – Luka 5; n. 33 – Mathayo 19 na Luka 16.

³⁷⁵ Jerome. *Orodha ya Watu Mashuhuri*, chini ya kipengee: *Theophilus*; pia Jerome. *Maelezo ya Mathayo*, katika utangulizi, juz. IV, uk. 1 na 3, iliyohaririwa na Martinay.

³⁷⁶ Ad Avtolic. Kitabu III, 11, 13 na 14 – Mathayo 5:32, 44, 46; 6:3. Ibid. Kitabu II, n. 13 – Luka 18:27. Ibid. Kitabu II, n. 22 – Yohana 1:1–13.

³⁷⁷ Tunathibitisha, kwanza kabisa, kwamba Injili ni kazi ya Mitume, ambao waliaminiwa jukumu hili la kuhubiri Injili na Bwana Mwenyewe; hivyo, watu wa kitume, ingawa si wao peke yao, bali pamoja na Mitume na baada ya Mitume. Kwa maana mahubiri ya wanafunzi yangeshukiwa kuwa yanatafuta utukufu, kama si kwa mamlaka ya walimu, kwa kweli ya Kristo Mwenyewe, aliyefanya walimu kuwa mitume. Mwisho, Yohana na Mathayo wanatia imani ndani yetu kupitia Mitume, huku Luka na Marko wakifanya hivyo kupitia maandiko ya Kitume (Adversus Marcion, Kitabu IV, Sura ya 2). Kwa ufupi, ikiwa itathibitishwa—na kwa kweli, kilicho cha kweli zaidi, kilichianza kwanza, kilichokuwapo tangu mwanzo, kilichotoka kwa Mitume—basi bila shaka itathibitishwa kwamba kile kilichotunzwa kuwa kitakatifu sana katika makanisa ya Mitume kilipitishwa na Mitume... Kwa hiyo ninashikilia kwamba katika makanisa hayo—siyo tu yale ya kitume, bali katika yote yaliyounganishwa nayo kupitia ushirika wa sakramenti—Injili ya Luka imekuwepo tangu mwanzo kabisa wa uchapishaji wake, jambo ambalo tunalitilia mkazo sana... Mamlaka yale yale ya Makanisa ya Kitume pia yataheshimiwa kwa Injili zingine, ambazo kwa hivyo tunazo kupitia kwao na kwa mujibu

wake, bila shaka ndiye shahidi wa kuaminika zaidi katika suala hili kuhusu imani ya Kanisa la Afrika na kwa kweli ya makanisa mengine yote.

Kauli zilizo wazi vivyo hivyo kuhusu Injili Nne pia zinapatikana katika maandishi ya Mtakatifu Irenaeus: "Tumejifunza," anasema, "kuhusu muundo wa wokovu wetu si kutoka kwa mtu mwingine yeyote, bali kutoka kwa wale ambao kupitia kwao Injili ilitufikia, ambayo kwanza waliihubiri na kisha, kwa mapenzi ya Mungu, waliitunuku kwetu kwa maandishi, kama nguzo na msingi wa imani yetu ya baadaye." Baada ya kusema haya, Baba Mtakatifu anataja majina ya Injili zenyewe na Waandishi wa Injili kwa mpangilio uleule ambao bado unatumika hadi leo³⁷⁸.

Muda mfupi baadaye, katika kazi hiyo hiyo, anasisitiza kwamba hakuna Injili zaidi wala pungufu ya nne. Na anaona katika hili uhusiano wa fumbo na pembe nne za dunia ambapo Kanisa limeanzishwa³⁷⁹. Siyo hivyo tu: kulingana na Mtakatifu Irenaeus, uaminifu wa Injili zetu zote nne ulikuwa mkubwa hata katika enzi zake kiasi kwamba wenye uzushi wenyewe walizithibitisha, kila mmoja akijitahidi kuthibitisha mafundisho yake mwenyewe kwa vifungu kutoka katika Injili hizi³⁸⁰. Tukumbuke sasa kwamba Irenaeus alikuwa mwenzake wa wanafunzi wa moja kwa moja wa Mitume, ambao, kama anavyokiri mwenyewe³⁸¹, alipenda kujifunza kwa bidii kubwa; hasa, kwa muda mrefu alikuwa mwanafunzi wa karibu zaidi wa Mtakatifu Polycarp, mwanafunzi wa karibu zaidi wa Yohane Mwinjilisti. Wala tasisahau kwamba Irenaeus, baada ya kuondoka Asia—ambako alikuwa ametumia ujana wake na kupokea elimu yake—alitembelea karibu nusu ya ulimwengu wa Kikristo wa wakati huo kabla ya kufika Lyon, na katika kipindi hicho alikuwa katika nafasi nzuri ya kujifunza kila kitu kilichokuwa kinafanyika ndani yake. Baadaye, alipokuwa bado presbiteri, alitembelea Roma kwa ajili ya shughuli fulani za kanisa, na alimaliza siku zake huko Gaul akiwa Askofu wa Lyon. Ni wazi kwamba angeweza kupata taarifa kuhusu Injili hizo kwa njia ya pili tu, kutoka kwa Baba wa Kanisa wa Kitume, na kwamba ushuhuda wake unathibitisha imani si tu ya Kanisa la Lyon, bali pia ya Kanisa lote la Magharibi na kwa hakika karibu Kanisa lote la ulimwengu. Hivyo basi, ni haki kabisa kusema: kama kusingekuwa na ushuhuda mwingine kutoka karne ya pili kuhusu Injili zetu nne, ushuhuda wa Irenaeus pekee yake ungesha kutosha kuthibitisha uhalisi wake bila kupingika.

³⁸²Hata hivyo, hatupaswi kushindwa kutaja hapa ushuhuda mwingine wa Kikristo mbili wa wakati huo kuhusu Injili, na ushuhuda wa aina maalum. Kwanza, kuna tafsiri ya Kisiriaki ya Injili zote nne kutoka kwa Kigiriki cha asili, inayojulikana kama 'Peshitta' na inayotoka, angalau, hadi nusu ya pili ya karne ya pili³⁸³ (ushahidi zaidi wa imani ya Kanisa la Kisiriaki katika uhalisi wa Injili zote!). Pili, kuna orodha ya vitabu vitakatifu iliyogunduliwa na Muratori katika rasimu moja katika Maktaba ya Milan, inayodhaniwa kuwa na umri wa angalau miaka elfu moja. Orodha hii lazima iwe ya angalau karne ya pili. Kwani mtu aliyeandika awali anasema kwamba Kitabu cha Hermas kilitungwa wakati wake, wakati wa uaskofu wa Pius I wa Roma. Kwa hivyo, katalogi yenyewe ilitayarishwa ama wakati wa utawala wa Pius I, au kwa uchache zaidi wakati wa ule wa mrithi wake Anicetus, ambaye Mtakatifu Polycarp alimtembelea. Na katalogi hii ya kale zaidi ya vitabu vitakatifu pia inaorodhesha Injili zote nne zetu.

wao—yaani, zile za Yohana na Mathayo; ingawa kazi ya Marko pia inathibitishwa na Petro, ambaye Marko ni tafsiri yake: kwani wamezoea kuhusisha mkusanyiko wa Luka na Paulo (Ibid., ch. 5).

³⁷⁸ Kwa maana tumepata kujua mpango wa wokovu wetu si kwa njia nyingine yoyote isipokuwa kupitia wale ambao kupitia kwao Injili ilitufikia; ambao kwa kweli waliitangaza kwanza, lakini baadaye, kwa mapenzi ya Mungu, waliowasilisha kwetu katika Maandiko, iwe msingi na nguzo ya imani yetu ya baadaye... Hivyo basi Mathayo alichapisha Injili kwa lugha ya Kiebrania huku Petro na Paulo wakiihubiri Injili na kuanzisha Kanisa. Hata hivyo, baada ya kifo chao, Marko, mwanafunzi na mtafsiri wa Petro, alitundikwa mwenyewe yale yaliyotangazwa na Petro. Na Luka, mfuasi wa Paulo, aliandika katika kitabu Injili iliyohubiriwa naye. Baadaye, Yohana, mwanafunzi wa Bwana, aliyekuwa amelala kifuni pake, naye alichapisha Injili akiwa anakaa Efeso katika Asia (Kinyume na Uongo, Kitabu III, Sura ya 1).

³⁷⁹ Wala hakuna Injili zaidi ya hizi, wala chache, kwa maana kuna pembe nne za dunia tunamoishi, na roho kuu nne, na Kanisa limeenea kote duniani; na Injili na Roho wa uzima ndio nguzo na msingi wa Kanisa. Hivyo basi, inafuatia kwamba ina nguzo nne, zinazovuma kutokuoza kutoka pande zote na kutoa uhai kwa wanadamu (Ibid., ch. II, n. 8).

³⁸⁰ Ndivyo ilivyo imara Injili hizi kiasi kwamba hata wenye uzushi wenyewe huzishuhudia, na kila mmoja wao, akizitegemea, hujaribu kuthibitisha mafundisho yake mwenyewe... Kwa hiyo, kwa kuwa wale wanaotupinga wanashuhudia juu yao na wanazitumia, uthibitisho wetu kuhusu wao ni thabiti na wa kweli (Ibid., sura ya IV, n. 7).

³⁸¹ Tazama dondoo kutoka kwa barua yake kwa Florinus, iliyohifadhiwa na Eusebius, katika **Church History**, Kitabu V, Sura ya 20.

³⁸² Muratori, **Antiquities of the Italian Middle Ages**, juz. III, uk. 851–854; Olshausen, **The Authenticity of the Four Canonical Gospels**, uk. 280–281.

³⁸³ Assemani, **Bibliotheca Orientalis**, vol. II, uk. 282.

2) *Miongoni mwa maadui wa Kanisa*, kama vile: mwanafalsafa mpagani Celsus na wanafunzi wa mzushi Valentinus.

Kutoka kwa vifungu vingi vya risala ya Celsus dhidi ya Wakristo (iliyotungwa karibu katikati ya karne ya pili) vilivyohifadhiwa na Origen, ni wazi kwamba Celsus alikuwa amejua Injili zetu zote nne. Hivyo, katika kifungu kimoja anakiri kwamba yeye mwenyewe aliona miongoni mwa makuhani wa Kikristo vitabu fulani vya kizamani, ambavyo majina ya mashetani na simulizi za vipofu vimeandikwa³⁸⁴; mahali pengine anasema kwamba anatoa pingamizi zake dhidi ya Wakristo kutoka kwa *maandishi* yao wenyewe – wakati Origeni, akimjibu, anatambua maandishi haya kuwa *ni Injili zetu*, na kwa ujumla anamkemea mfilosofi huyu kwa kusoma Injili zetu bila umakini unaostahili; la tatu, Celsus anataja kwamba maelezo ya matendo ya Yesu yaliandikwa hasa na wanafunzi wake³⁸⁵; hatimaye, hata anavitaja waziwazi maandiko haya *kama Injili* (ἐὐαγγέλιον), neno linaloashiria kwamba katika enzi za Celsus si tu kwamba Injili zetu zilikuwa zipo, bali tayari zilikuwa zimeandaliwa katika mkusanyiko mmoja au kanuni³⁸⁶. Hasa, hakuna shaka kwamba Celsus alijua:

1) *Injili ya Mathayo*: kwani anazungumzia matukio yote yaliyoelezwa katika sura mbili za kwanza za Injili hii, na kufupishwa na maandishi wengine wa Injili, kama vile: nyota iliyowaongoza Wamagusi, safari yao kwenda Betlehemu, zawadi walizoleta kwa Masihi aliyezaliwa, mateso ya Yesu chini ya Herode, kuonekana kwa malaika kwa Yusufu katika tukio hilo, na kukaa kwa Yesu Misri. Yeye mwenyewe anasema na kukiri kwamba alivuka vyote hivi kutoka kwa Injili za Kikristo³⁸⁷. Zaidi ya hayo, Celsus ananukuu maneno mengi kutoka kwa Mahubiri ya Mlimani; anasimulia wito wa Mitume; ananukuu neno kwa neno kutoka kwa Injili ya Mathayo: '*Watakapowatesa katika mji mmoja, mkimbie kwenda mwingine*' (Mathayo 10:23); anataja usaliti wa Yuda, kukanusha kwa Petro, na sala ya Yesu Kristo katika Bustani ya Gethesemane: '*Baba yangu, ikiwezekana, kikombe hiki kipite mbali nami*' (Mathayo 26, 39), kikombe cha siki na mate uliotolewa kwa Mwokozi wakati wa mateso yake, giza na tetemeko la ardhi wakati wa kifo chake, na matukio mengine mengi, kama yaliyoelezwa na mwinjili Mathayo³⁸⁸. Celsus alikuwa anafahamu

2) *Injili ya Marko*: kwani, mbali na marejeleo ya matukio mengi kama hayo, ambayo angeweza kupata taarifa kutoka kwa Injili hii na zile nyingine, Celsus anahusisha katika pingamizi lake lingine tukio maalum, ambalo msingi wake angeweza tu kuupata kutoka kwa Injili ya Marko. Yaani, kwa kudai kwamba Mwokozi aliyefufuka alionekana na mwanamke mmoja tu, ambaye alikuwa ameogopa na kushtuka (παροιστρός)³⁸⁹. Mpingaji angeweza kutegemeza dhana kama hiyo tu kwenye kifungu katika Injili ya Marko (16:5 na 8), ambacho hakipatikani katika Injili nyingine zozote—kifungu ambacho kinaeleza kwamba wanawake waliokuja kwenye kaburi la Mwokozi, wakiwa wamemwona malaika ndani ya kaburi, *walitishwa* (ἐξεθαμβήθησαν) na, *walipokimbia kaburini, walikumbwa na hofu na woga* (τρόμος καὶ ἔκστασις). Celsus alifahamu kuhusu –

3) *Injili ya Luka*: kwa maana katika sehemu moja analalamikia kiburi cha wanataaaluma wa nasaba wa Kikristo (τοὺς γενεαλογήσαντας), wanaofuatilia ukoo wa Yesu hadi kwa mwanadamu wa kwanza, Adam³⁹⁰, – maelezo yanayopatikana pekee katika Injili ya Luka (3:25–38); na pia alikuwa na ufahamu wa

4) *Injili ya Yohana*: kwa sababu inaashiria³⁹¹ mafundisho ya Kikristo kuhusu Neno, ambaye ni Mwana wa Mungu; kwa ukweli kwamba damu na maji vilitoka katika ubavu uliotobolewa wa Mwokozi aliyesulubishwa; inamwita *nuru, uzima*, na kadhalika – maelezo yote ambayo tunayapata tu katika Injili ya Yohana.

Kuhusu wamwasi wa Valentinus, Mtakatifu Irenaeus kwa ujumla alibainisha kwamba walipendelea Injili ya Yohane kuliko Injili zingine (ambazo kwa hivyo pia walizikubali), na mistari iliyotajwa na Irenaeus

³⁸⁴ Origen, *Contr. Cels.*, Kitabu VI, n. 40, ed. de la Rue.

³⁸⁵ Hapo hapo, Kitabu II, n. 74 na Kitabu II, n. 13.

³⁸⁶ Ibid., Kitabu II, sura ya 27. Neno hili linatumika kwa maana ile ile na Tertullian na Irenaeus katika sehemu zilizotajwa hapo juu. Irenaeus anasema hasa: Ἐὐαγγέλιον τετράμορφον.

³⁸⁷ Origeni, *Contr. Cels.*, Kitabu II, namba 28, 34, 59, 61, 66 na 74.

³⁸⁸ Hapo hapo, Kitabu VI, n. 16; Kitabu VII, n. 18, 61; Kitabu VIII, n. 7–8; Kitabu I, n. 65; Kitabu II, n. 9, 12, 18, 20, 24, 37, 18, 49, 53, 55 na 72.

³⁸⁹ -Juz. II, namba 55 na 59.

³⁹⁰ -Kitabu II, namba 32.

³⁹¹ -Kitabu II, namba 31 na 36; Kitabu I, namba 67; taz. Yohana 1:1; 19:34; 2:18; Kitabu I, namba 50; Kitabu II, namba 13 na 49, taz. Yohana 3:31; 8:23.

kutoka kwa maandishi ya Wavalentini inathibitisha kikamilifu hitimisho hili³⁹². Mmoja wa wanafunzi wa kwanza wa Valentinus, Heracleon –

- a) aliandika tafsiri ya Injili ya Yohana, ambayo aya nyingi zake zilihifadhiwa na Origeni;
- b) pia aliandika tafsiri ya Injili ya Luka, kama inavyoweza kudhaniwa kutokana na kifungu kimoja kirefu kilichonukuliwa kutoka kwa tafsiri hii na Klementi wa Aleksandria;
- c) hatimaye, katika tafsiri yake ya Yohana, ananukuu maneno ya Mwinjilisti Mathayo mara mbili, akiongeza: *'kwa mujibu wa Injili'*³⁹³.

Mfuasi mwingine mashuhuri wa Valentinus, Theodotus, alikubali Injili zote nne. Katika dondoo kutoka kwa maandishi yake, yaliyokusanywa na mmoja wa wafuasi wake watiifu na kuhifadhiwa mwishoni mwa kazi za Clement wa Aleksandria, –

- a) maneno mengi ya Mwokozi yanamnukuliwa kwa usahihi kamili, kama yalivyoandikwa na Wainjilisti Mathayo, Luka na Yohana;
- b) kukaa kwa Mwokozi jangwani kunasimulwa kwa maelezo yanayopatikana tu katika Injili ya Marko;
- c) na usemi *'alisema Mtume'* unaonekana mara tatu, ukitangulia vifungu vilivyonukuliwa kutoka kwa Injili za Mathayo, Luka na Yohana³⁹⁴. Mwanafunzi wa tatu na maarufu zaidi wa Valentinus, Ptolemy, katika barua yake kwa Flora, iliyohifadhiwa na Epiphanius³⁹⁵, anarudia mistari mingi kutoka Injili ya Mathayo na mmoja kutoka Injili ya Yohana, akiongeza: *'alisema Mtume'*. Mwanafunzi wa nne wa Valentinus, Marko, kulingana na ushuhuda wa Mt. Irenaeus, aliingiza katika mafundisho yake kuhusu enzi nyingi za mistari kutoka kwa Injili za Mathayo na Luka, na moja kutoka kwa Injili ya Marko³⁹⁶.

Tukizingatia ushahidi wote tulioutoa hadi sasa, ni lazima tufikie hitimisho kwamba Injili zetu zote nne zilikuwa zipo na tayari zilikuwa kanuni iliyowekwa wazi sio tu katika nusu ya pili ya karne ya pili, bali pia katika ya kwanza; kwa maana, bila shaka, kitabu ambacho vifungu vinanukuliwa kutoka kwake lazima kiliandikwa kabla ya maandishi hayo; na ili Injili ziene katika makanisa yote ya Kikristo barani Asia, Ulaya na Afrika, zikubaliwe kwa kauli moja na Wakristo wote na kujulikana hata kwa watu wa Mataifa—yote haya yalihitaji muda mrefu.

II. Zaidi ya hayo, kuna pia mashahidi wa moja kwa moja na wa kuaminika wanaothibitisha waziwazi kwamba Injili zote nne hakika zilikuwa zipo katika *nusu ya kwanza ya karne ya pili*. Hawa ni:

1) Miongoni mwa maandishi wa kanisa wa wakati huo: Mt. Justin Mwenye Dhulma, Mt. Polycarp na Papias.

Ya kwanza –

a) katika mojawapo ya kazi zake za utetezi anazungumzia *'kumbukumbu za Mitume'* (ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων), ambazo zilisomwa na Wakristo katika mikutano mitakatifu na kwa kawaida ziliitwa *Injili*: na kwamba Mt. Justin alimaanisha hasa Injili zetu inathibitishwa na kifungu anachonukuu mara moja kutoka kwa vitabu vilivyotajwa hapo juu kuhusu kuanzishwa kwa Ekaristi, kwa maneno kama tunayoyapata katika Injili za Mt. Mathayo, Mt. Marko na Mt. Luke³⁹⁷;

b) katika maandishi yake yote, anachukua simulizi la Injili kama lisilopingika, akijitahidi, kwa mfano, katika mazungumzo yake na Trypho Myahudi, kuonyesha muafaka kamili kati ya unabii wa Agano la Kale na matukio ya maisha ya Kristo, hasa kama yanavyoelezwa na Wainjilisti wetu;

³⁹⁸(c) Mwisho, katika sehemu mbalimbali katika maandishi yake, ananukuu, karibu neno kwa neno, vifungu vingi kutoka kwa Injili zetu zote nne.

³⁹² Irenaeus, **Adversus Haereses**, Kitabu I, Utangulizi, uk. 1, 3, 8; Kitabu III, Sura ya 11.

³⁹³ Clement wa Aleksandria, *Stromata*, uk. 9. Ex scriptis prophetarum, Eclogae, sura ya 25; Grabe – *Spicilegium Patrum*, juz. II, kurasa 83–117; Neander – *Entwicklung der vornehmsten gnostischen Systeme*, uk. 156, Berlin, 1818.

³⁹⁴ Tazama zaidi katika **Einleitung in die Schriften des n. T.** na Hug, juz. 1, uk. 63. Toleo la 2.

³⁹⁵ Epiphanius, **Haereses**, XXXIII.

³⁹⁶ Irenaeus, **Adversus Haereses**, Kitabu I, Sura 18,

³⁹⁷ Kwa mitume, katika maandishi waliyoandika wenyewe—ambayo huitwa Injili— hivyo wakapasa kile walichokabidhiwa kumhusu Yesu, ambaye, akichukua mkate, alishukuru na kusema, 'Fanyeni hivi kwa kumbukumbu yangu.' Na akichukua kikombe kwa namna ile ile, na akishukuru, akasema, 'Hiki ni damu yangu, na nawakabidhi ninyi pekee.' *Justin*, *Apology* 1, n. 66.

³⁹⁸ Inatosha kutoa mifano michache: kwa mfano, katika Apolojia yake ya kwanza, katika n. 15, anarejelea kifungu kutoka Sura ya 5 ya Injili kwa Mathayo kinachohusu majaribu, pamoja na kutoka Sura ya 19 ya Injili kwa Mathayo, Sura ya 10 ya Injili kwa Marko, na Sura ya 16 ya Injili Luka kuhusu uzinzi wa mtu *anayemuoa mwanamke aliyetalikiwa*; katika dondoo namba 16, anarejelea kifungu kutoka sura ya 9 ya Injili ya Mathayo kinachosema kwamba Yesu Kristo *hakuja kuwaita wenye haki bali wenye dhambi*, na kutoka sura ya 5 ya Injili ya Luka – kuhusu upendo kwa wote, kuweka hazina *mbinguni*, na kadhalika.; chini ya dokezo la 17 – kutoka Sura ya 19 ya Injili ya Mathayo, Sura ya 10 ya Injili ya Marko na Sura ya 18 ya Injili ya Luka – kuhusu ukweli kwamba

Hali za maisha ya Mt. Justin zinaongeza sana umuhimu wa ushuhuda wake. Alizaliwa mwanzoni mwa karne ya pili (mwaka 103 BK) Palestina, bila shaka angeweza kuwafahamu wengi wa wale waliomwishi karibu na Mt. Simeoni, mwanafunzi na jamaa wa karibu wa Mwokozi mwenyewe, ambaye alikuwa Askofu wa pili wa Yerusalemu na aliteswa hadi kufa mwaka 107 BK; huenda pia alikuwa anawajua wanafunzi wa Yohana Mwinjilisti, aliyefariki dunia karibu na mwaka 100 BK, na huenda alihusiana na makundi yote mawili. Zaidi ya hayo, alifanya safari hadi Roma, ambako aliandika risala yake ya pili ya utetezi; alikaa kwa muda mrefu Alexandria, akasafiri kupitia Asia Ndogo, na huko Efeso aliandika mazungumzo yake na Tryfoni. Hivyo basi alitembelea makanisa yote maarufu zaidi ya Kikristo ya wakati huo—yale ya Yerusalemu, Aleksandria, Efeso na Roma—na aliweza kujihakikishia ni Injili zipi zilitumika katika kila moja.

Mtakatifu Polikarpo, mtu wa Mitume, mwanafunzi wa Mtakatifu Yohane Mteolojia na Askofu wa Smirna, katika Barua yake kwa Wafilipi, iliyoandikwa karibu na mwaka wa 107 (vifungu vya 2 na 7), ananukuu vifungu kutoka kwa Injili ya Mathayo (5:3 na 10; 6:13; 26:41), kutoka kwa Marko (14:38), na kutoka kwa Luka (6:37 na 38). Ingawa hajataja kifungu chochote kutoka kwa Injili ya Yohana, hata hivyo, anataja (aya ya 7) maneno kutoka kwa Barua ya Kwanza ya Mtume huyu (4:3). Inakubalika kote bila shaka kwamba barua hii haingeweza kuwa na mwandishi mwingine yeyote isipokuwa yule aliyeandika Injili ya Yohana. Inapaswa kukumbukwa hapa kwamba, pamoja na barua hii, vifungu vitano kutoka kwa Mtakatifu Polikarpo vimetufikia katika tafsiri ya Kilatini ya karne ya sita, ambavyo vimetambuliwa kuwa halisi na wakosoaji wakuu. Katika sehemu ya tatu kati ya hizi, Baba mtakatifu anatupatia ushahidi wa kuvutia zaidi kwamba, hata katika wakati wake, Injili zetu zote zilijulikana kwa majina ya waandishi wake wenyewe, na kwa kweli si zaidi wala si pungufu yafour³⁹⁹.

Mwenzi wa Mtakatifu Polycarp, Papias, Askofu wa Hierapolis (ambaye yeye mwenyewe anasimulia yafuatayo kumhusu: 'kila nilipokutana na yeyote wa wazee walioishi na Mitume, nilijitahidi sana kuwauliza walifundisha nini, Andrew, Petro, Filipo, Tomasi, Yakobo, Yohana, Mathayo, au mwanafunzi mwingine yeyote wa Bwana; kile makuhani Aristion na Yohana, ambao pia walikuwa miongoni mwa wanafunzi wa Bwana, walichosema'),—huyu Papias mwenyewe, katika kazi hiyo hiyo, kulingana na Eusebius, alisimulia waziwazi kutoka kwa watu wa zamani, na hasa kutoka kwa mwalimu wake, kuhani Yohana, hadithi kwamba Injili moja iliandikwa na Mathayo kwa Kiebrania, nyingine na Marko, mwandani wa Mtume Petro, na ananukuu vifungu kutoka kwa Barua ya Kwanza ya Yohana—hivyo, kama vile Mtakatifu Polikarpo, anashuhudia pia Injili ya Yohana⁴⁰⁰.

hakuna mtu mwema, isipokuwa Mungu peke yake; chini ya dokezo la 18 – kutoka Sura ya 22 ya Injili ya maneno ya Mwokozi: 'Mlipeni Kaisari yaliyo ya Kaisari, na Mungu yaliyo ya Mungu.' Na katika mazungumzo na Tryphon, kwa mfano, kwenye ukurasa wa 316, ananukuu maneno ya Yohana Mbatizaji: *'Mimi siye Kristo, bali ni sauti ya mtu anayepaza sauti'*, ambayo yanapatikana tu katika Injili ya Yohana (1:20). Katika ukurasa wa 342, anatumia msembo: *'maji hai'*, ambao unapatikana tu katika Injili ya Yohana katika mazungumzo ya Kristo na mwanamke Msamaria (sura ya 4, aya ya 10) na kwingineko. Haupaswi kudanganywa na ukweli kwamba mtakatifu mshahidi haunukuu maandiko kutoka kwa Injili zetu zote nne neno kwa neno, na wakati mwingine hata ananukuu usemi uleule wa Mwokozi katika maandiko yake mbalimbali neno kwa neno. Hii ni kwa sababu, bila shaka, Baba mtakatifu aliandika kazi zake katika maeneo mbalimbali alipokuwa safarini, na kwa kuwa hakuweza kuwa na Injili kila wakati, alinukuu maandishi kutoka kwenye kumbukumbu badala ya moja kwa moja kutoka kwenye vitabu vitakatifu, huku akijihakikishia tu kuhifadhi maana ya Injili, bila kujali maneno halisi. Hili hutokea mara nyingi sana miongoni mwetu pia tunapotayarisha mahubiri na mambo yanayofanana nayo, ama kwa sababu ya haraka au kwa sababu hatuna Biblia karibu. Na kwa vyovyote vile, hii haimaanishi kwamba Baba Mtakatifu alinukuu vifungu hivi si kutoka kwa Injili, au kwamba kwa madai hazikuwepo wakati huo: kwani kwa njia ileile ananukuu vifungu vingi kutoka kwa vitabu vya Agano la Tatu, ambavyo bila shaka vilikuwepo wakati huo.

³⁹⁹ Haya ndiyo maneno ya kifungu hicho: 'Kwa mantiki, Wainjilisti hutumia vianzio tofauti, ingawa nia yao katika kuhubiri inaonekana kuwa moja na ileile. *Mathayo*, akiandika kwa Waebrania, aliweka wazi mpangilio wa nasaba ya Kristo ili kuonyesha kwamba Kristo alitoka katika ukoo ule ambao manabii wote walitabiri kwamba atazaliwa.' *Yohana*, hata hivyo, akiwa amewekwa Efeso miongoni mwa wale ambao, kama Wapagani, hawakuijua Sheria, alianza Injili yake na sababu ya ukombozi wetu: sababu ambayo inaonekana wazi kutokana na ukweli kwamba Mungu alitaka Mwanawe afanyike mwili kwa ajili ya wokovu wetu. *Luka*, hata hivyo, anaanza na ukuhani wa Zakaria, ili kupitia kuzaliwa kwa miujiza kwa mwanawe na wadhifa wa nabii mkuu kama huyo, aweze kutangaza uungu wa Kristo kwa Wapagani. Hivyo basi, *Marko* pia anatangaza kuja kwa Kristo kulingana na fumbo la unabii la kale: ili mafundisho yake yaonekane kuwa si mapya, bali yalitabiriwa zamani. Au labda Waandishi wa Injili walijitahidi kutumia utangulizi wowote ambao kila mmoja aliona unahitajika na wasikilizaji wao. Kwa hiyo, hakuna utata unaopatikana, kwani ingawa maandiko yanatofautiana, bado yote huongoza kwenye hitimisho moja. Tazama *Gott. Lumperi*, *Histor. Theologico-Critic. de vita, scriptis atque doctrina S. Patrum*... za karne tatu za kwanza, iliyohaririwa Augsburg, 1783, kur. 347–352; pia kazi zilizobaki za Mtakatifu Klementi wa Roma, Mtakatifu Ignati, Mtakatifu Polikarpo..., iliyohaririwa na William Jacobson, Oxford 1838, j. II, kur. 492–495.

⁴⁰⁰ *Eusebius*, Historia ya Kanisa, Kitabu III, Sura 39.

2) Hata hivyo, ingawa maandiko mengi ya Kikristo kutoka nusu ya kwanza ya karne ya pili yamepotea (k.m. kazi fulani za Mt. Justin na Papias), na machache yamefika kwetu kutoka kipindi hicho katika mfumo wa ushuhuda wa Kanisa wenyewe kuhusu Injili zetu nne: kwa upande mwingine, shuhuda zilizo wazi kabisa kuhusu hilo zimehifadhiwa na maadui wa Kanisa, wamwasi, na kwa hivyo ni muhimu zaidi.

Tatiyo, ambaye alikuwa mwanafunzi wa Mt. Justin na baadaye akawa kiongozi wa madhehebu ya Enkratite au Severian,

(a) kabla ya kuachana na imani sahihi, aliandika *kitabu dhidi ya wapagani*, ambacho ndani yake ananukuu vifungu viwili mahususi kutoka kwa Injili ya Yohana⁴⁰¹ ;

b) na baada ya kuondoka kwake, alitayarisha '*Injili Zake Nne*' (διὰ τεσσάρων), ambapo, kwa kutumia maandishi kutoka kwa Injili zetu zote nne, alijaribu kupanga maandishi haya ili kutoa maelezo yanayoendana na kuelezea maisha ya Yesu Kristo. Na hakiongeza chochote chake mwenyewe, bali kwa uonevu aliondoa kila kitu kilichopingana na makosa yake, na hasa kile kinachohusu nasaba ya Mwokozi na ukoo wake kutoka kwa Daudi. Uhalisi wa kazi hii ya Tatian unathibitishwa na

(a) imethibitishwa na Eusebius, Epiphanius na Theodoret: ushuhuda wa huyu wa mwisho ni wa ajabu zaidi kwa kuwa, alipokuwa Askofu wa Syriac, yeye mwenyewe alikuta katika dayosisi yake zaidi ya nakala mia mbili za kitabu hiki, ambacho kilitumika si tu na wafuasi wa Tatian bali, kupitia ujanja wa waasi, hata na baadhi ya waumini wa kweli; na, kwa hivyo, aliweza mwenyewe kuona na kuthibitisha kama maandishi ya heretiki ya Injili nne yalikuwa kweli yametokana na Injili zetu nne, kama anavyoeleza: la sivyo, bila shaka, asingedai mtazamo huu kwa watu wa zama zake⁴⁰² ;

b) Ushuhuda zaidi unatolewa na mwandishi mwingine wa kale wa Kiasiria, anayesema yafuatayo: "Tatiyo, mwanafunzi wa Justin Mwenye Dhulma na mwanafalsafa, alitunga Injili moja kutoka kwa hizo nne, na akaiita Διὰ τεσσάρων; maneno ya ufunguzi ya kazi hii ni: 'Hapo mwanzo ulikuwapo Neno'"⁴⁰³ ;

c) hatimaye, pia imethibitishwa kwamba wafuasi wa Tatianu kwa kweli walikubali Injili zetu, pamoja na Sheria ya Musa na vitabu vya Manabii, wakikataa tu Matendo ya Mitume na barua za Mtume Paulo⁴⁰⁴ . Ni ushahidi gani zaidi unaoweza kuhitajika kwamba, katika nusu ya kwanza ya karne ya pili, Injili zetu zote nne zilikuwa zipo ndani ya kanuni iliyobainishwa, ikiwa mwanafunzi wa Mt. Justin bila shaka alizitumia kama maandiko ya Kitume?.. Hakika mwanafunzi hangeweza kukubali ukweli muhimu sana kwa Mkristo kama mwalimu wake asingekubali. Na hivyo, hata kama ushahidi wa Injili hizi nne uliotolewa kutoka kwa kazi chache zilizobaki za Mt. Justin mwenyewe hauonekani kuwa wa uhakika kabisa (ingawa kazi zilizopotea huenda zilikuwa na maelezo sahihi na kamili zaidi), je, sauti ya mwanafunzi wake si ushahidi wa kutosha unaomsaidia?..

Kuhusu jinsi Marcion, mzushi mwingine maarufu wa wakati huo, alivyoanzia Injili zetu hizi nne, hili linajulikana vizuri kutokana na kukanushwa kwake na Mtakatifu Irenaeus na Tertullian. Yule wa kwanza anasema kwamba Marcion, ingawa aliheshimu sana Injili ya Luka, hakuzidharau zile nyingine tatu hata kidogo kwa sababu hakuzitambua kuwa halisi, yaani, zilizotoka kwa Mitume na wanafunzi wao, bali kwa sababu tu kwamba Mitume, kwa kushindwa kuelewa mafundisho ya Kristo, walikuwa wamechanganya katika Injili hizi mafundisho mengi ya Kiyahudi ya Agano la Kale (ambayo Marcion alikuwa adui yake), wakati Mwinjilisti Luka (ambaye Marcion alidhani atapata uthibitisho wa maoni yake), aliyeandika chini ya usimamizi wa moja kwa moja wa Mtume Paulo, aliepuka⁴⁰⁵ i hii. Huyu wa mwisho (Tertullian) anamkumbusha Marcion kwamba yeye mwenyewe aliwahi kuamini maelezo katika Injili ya Mathayo kuhusu mzingile wa Mwokozi na kuabudu kwa wachungaji na Wagiriki, kama alivyokiri yeye mwenyewe katika moja ya barua zake⁴⁰⁶ . Anamlumu mzushi huyu kwa kukataa Injili, ambazo kwa dhahiri zinamlaani, na kwa kuharibu hata zile anazozikubali,

⁴⁰¹ Yaani yafuatayo: 1) '*Vitu vyote vilitokea kwa yeye, na bila yeye hakuna kilichotengenezwa kilichotengenezwa*', na 2) '*Giza lake (la Nuru) haliwezi kueleweka*' (Orat. ad Graecos n. 19 na n. 13).

⁴⁰² Eusebius, Historia ya Kanisa, Kitabu IV, Sura ya 19; Kroniki ya Pasaka, Olimpiada 238; Epiphanius, Heresi, XLVI; Theodoret, Kitabu 1, Heresi na Hadithi, Sura ya 20.

⁴⁰³ Biblioth. Orient. Assemani, vol. 1, sehemu 1, uk. 568.

⁴⁰⁴ Eusebius, Historia ya Kanisa, Kitabu IV, Sura ya 29.

⁴⁰⁵ Na kuhusu uzushi huu, ambao, kulingana na Luka, hupunguza Injili, ukiondoa yote yaliyoandikwa kuhusu nasaba ya Bwana, na kupuuza mafundisho mengi ya Bwana..., ukijionyesha kuwa wa kweli zaidi kuliko wale waliotangaza Injili, Mitume, aliwashawishi wanafunzi wake, akiwapa si Injili kamili, bali kipande tu cha Injili... Kwa maana Mitume walikuwa wamechanganya masharti ya kisheria na maneno ya Mwokozi... (Kinyume na Ubaguzi, Kitabu I, Sura 27; Kitabu III, Sura 2).

⁴⁰⁶ Wewe (Christianus), uliyewahi kuwa mmoja wao, ulijitenga kwa kukataa yale uliyokuwa unaamini hapo awali, kama unavyokiri wewe mwenyewe katika waraka fulani, na watu wako wenyewe hawakani, ilhali watu wetu wanashuhudia (De carne Christi, ch. 2).

ilhali Injili ya Yohana pekee ingeweza kupinga mafundisho yake ya uongo⁴⁰⁷. Mwisho, akitaka kumthibitishia mpinzani wake kwamba Injili iliyokubaliwa na Kanisa ni ya kweli na haijafisidika, ilhali yake mwenyewe—Injili ya Marcion—ni ya uongo na imefisidika, mwalimu huyo mashuhuri anaonyesha kwamba ile ya kwanza ni ya zamani zaidi kuliko ile ya pili, ilikubaliwa na Marcion mwenyewe hadi wakati fulani, na inatambulisha asili yake bila mkataa hadi kwa Mitume wenyewe katika Makanisa yote ya Kiatume na mengineyo⁴⁰⁸. Haiwezekani kutokugundua kwamba kama Marcion asingedhamini asili ya Kiatostolia ya Injili alizokataa, je, asingetumia hoja hii inayokubalika kujitetea? Na Tertullian, akiwa amechunguza hoja zote za Marcion moja baada ya nyingine, je, kwa hakika angeacha hii, na akashindwa kujitahidi kutoa jibu kamili kwa swali muhimu kiasi hicho? Kwa upande mwingine, kama Injili zetu nne hazikukubaliwa kwa kauli moja na Kanisa zima katika enzi za Marcion: basi Tertullian angevipi kuthubutu, katika hali hiyo, kupinga dhidi yake kwa ushahidi kutoka kwa Wakorintho, Wagalatia, Waefeso, Wafilipi, Watesalonike, Warumi na makanisa ya Asia yaliyofungwa na Mtume Yohana? Zaidi ya hayo, kama isingejulikana wakati huo kwamba Injili zetu zilikuwa zimehifadhiwa katika makanisa ya Kitume, kwa kweli, tangu wakati wa Mitume watakatifu wenyewe: je, mwanazuoni maarufu zaidi wa Kikristo angeweza kupinga hili dhidi ya mkanamwili mwerevu?

Vilevile, kuhusu wa tatu, mtu wa zama za Marcion, mkuu wa uzushi Valentinus, aliyejitokeza na mafundisho yake ya uongo karibu mwaka wa 134, Watakatifu Irenaeus, Tertullian na Epiphanius wanashuhudia kwamba mzushi huyu alipotosha tu maana ya Injili zetu, na kwa vyovyote vile hakuzikataa⁴⁰⁹.

Zaidi ya hayo, inavutia zaidi hapa ni maelezo ya kale ya Basilides na Carpocrates, viongozi wa uzushi waliyoishi karibu sana na wakati wa Mitume wenyewe. Wafundishaji wa Kanisa, walipokuwa wakikanusha makosa ya Carpocrates, hawamlaumu mahali popote kwa kukataa uhalisi wa Injili zetu; kinyume chake, wanadai kwamba wafuasi wa mkanamwili huyu walitaka kujenga maoni yao juu ya maandishi ya Injili⁴¹⁰. Na Basilides, kulingana na Agrippa Castor aliyekuwa akiishi wakati huo huo naye, ambaye aliandika kukanusha dhidi yake⁴¹¹, hata aliandika vitabu ishirini na vinne kuhusu *Injili* (τὸ εὐαγγέλιον). Usemi huu, uliotumiwa na Agrippa na baadaye na Eusebius bila ufafanuzi maalum wowote, kwa kawaida kwao unamaanisha kile kile ambacho umekuwa ukimaanisha kwa ujumla miongoni mwa Wakristo, yaani, Injili zote Nne zinazokubaliwa na Kanisa. Vinginevyo, kama wangelikuwa wanarejelea Injili fulani bandia, au iliyoharibiwa na wamwasi, Agripa na Eusebio wasingetumia, kinyume na desturi ya kawaida, usemi mtakatifu wa Kanisa τὸ εὐαγγέλιον bila ufafanuzi unaofaa. Hatuhitaji hata kutaja ukweli kwamba Klementi wa Aleksandria, Origino na Epifanio, walioandika dhidi ya wafuasi wa Basilides, hawawakashifu mahali popote kwa kukataa uhalisi wa Injili zetu.

III. Mwisho, kuna sababu za kutosha kudai kwamba Injili zetu zilijulikana hata katika *karne ya kwanza*, kila moja tangu wakati wa asili yake, isipokuwa Injili ya Yohana, iliyoibuka kuelekea mwisho wa karne hiyo (karibu mwaka 98).

Hitimisho hili linatokana kwa kawaida na yale yaliyosemwa awali. Haiwezekani kwamba maandishi wa nusu ya kwanza, au hata robo ya kwanza, ya karne ya pili—iwe walikuwa wanaipendeza au hawaiipendezi Kanisa—wangekubaliana kwa kauli moja na bila sababu yoyote kutambua maandiko fulani ya Mitume wenyewe, kama wasingepokea urithi huo kutoka kwa walimu wao, baba zao na mababu zao... Ni vigumu zaidi kuamini kwamba maandiko haya, ambayo hakuna mtu aliyewahi kusikia chochote kuhusu hayo hapo awali, yalipitishwa ghafla na Kanisa zima—ambalo tayari lilikuwa limeenea katika sehemu mbalimbali za dunia wakati huo—na kuwa kanuni ya imani ya Kikristo ya ulimwengu mzima. Hapana, ikiwa Injili zetu zilitendewa

⁴⁰⁷ Kama Maandiko, yanayopingana na maoni yako, yasingekuwa yamekataliwa kwa makusudi katika baadhi ya matukio na kuharibiwa katika mengine, Injili ya Yohana ingekushangaza katika suala hili (ibid., sura ya 3).

⁴⁰⁸ Mimi nasema ukweli wangu, Marcion wake; mimi ninasema kuwa ule wa Marcion umechafuliwa, na Marcion anasema kuwa wangu ndivyo. Ni nani kati yetu atakayehukumu, isipokuwa wakati wenyewe, ambao utatoa mamlaka kwa kile kitakachopatikana kuwa cha zamani zaidi, na kukitangaza kuwa bandia kile kitakachokanushwa baadaye... na kadhalika (Adversus Marcion, Kitabu IV, Sura 4 na 5).

⁴⁰⁹ *Irin. Advers. Haeres.*, Kitabu I, Sura 25; *Tertullian, De Praescriptione Haeres.*, Sura 38; *Epiphanius*, *Haeres.* XXVII, sura ya 5. Tertullian, kwa mfano, anasema: 'Ikiwa Valentinus anaonekana kutumia maandishi yote, hajaweka mkono wake kwenye ukweli kwa akili ya ujanja zaidi kuliko Marcion. Marcion, kwa upande mwingine, alitumia upanga waziwazi na kwa ujasiri, si kalamu: kwani alifanya mauaji ya Maandiko kwa ajili ya mafundisho yake mwenyewe.' *Valentinus*, hata hivyo, alienda mbali zaidi: kwani hakurekebisha Maandiko kulingana na mada yake, bali alibuni mada yake ili iendane na Maandiko; na bado aliondoa mengi na kuongeza mengi zaidi, akiiondoa sifa maalum za maneno binafsi na kuongeza mpangilio wa mambo yasiyolingana.

⁴¹⁰ *Irenaeus*, *Kinyume na Ubaguzi*, Kitabu I, Sura 25; *Epiphanius*, *Kinyume na Ubaguzi*, XXVII, Sura 5.

⁴¹¹ Katika *Historia ya Kanisa* ya *Eusebius*, Kitabu IV, Sura ya 7.

kwa heshima kubwa namna hiyo mwanzoni mwa karne ya pili, basi bila shaka heshima hiyo ilianzia katika karne ya kwanza.

Ni barua chache tu, na hata hizo fupi, zilizosalia kutoka kwa Baba wa Kanisa wa karne ya kwanza; kwa bahati nzuri, hata katika hizi kumbukumbu chache lakini za thamani, kuna ushahidi mwingi kuhusu Injili zetu nne.

Mtakatifu Ignatiyo Mwenye Mungu, Askofu wa Antiokia († 107), ambaye aliwajua Mitume wengi ana kwa ana na alitumia sehemu kubwa ya maisha yake na Mtume Yohane Mteolojia,—

a) anataja mgawanyo wa Maandiko Matakatifu kuwa *Injili* (hivyo basi, ilikuwepo), *Mitume* na *Manabii*⁴¹²;

b) anawahimiza wale waumini waliosema, 'Isipokuwa nikikipata katika kumbukumbu, sitaamini Injili', kushikamana na mafundisho ya Kristo⁴¹³;

c) anaeleza maoni kwamba Injili ina maelezo ya kuja, mateso na ufufuo wa Mwokozi⁴¹⁴;

d) na, hatimaye, inanukuu mistari kutoka kwa Injili za Mathayo na Luka⁴¹⁵, ingawa haitaji inapotoka.

Katika Waraka wa Mt. Barnaba, ulioandikwa karibu na mwaka wa 76, kuna nukuu mbili kamili kutoka kwa Injili ya Mathayo, yaani: '*Sikujaja kuwaita wenye haki, bali wenye dhambi wautubu*'⁴¹⁶ (Waraka. sura ya 5 – Mathayo 9:13); '*Wengi wameitwa, bali wachache wamechaguliwa*' (ibid., uk. 4 – Mathayo 22:14), na kifungu kimoja kutoka Injili ya Luka: '*Mpe kila mtu anayewaomba*'⁴¹⁷ (ibid., uk. 19 – Luka 6:30). Lakini jambo la kushangaza zaidi ni kwamba, aliponukuu maneno '*wengi wameitwa...*', mtu huyo wa Mitume aliongeza: '*kama ilivyoandikwa*'⁴¹⁸, hivyo akishuhudia kwamba hakuchukua maneno haya kutoka kwa mapokeo yoyote ya mdomo, bali kutoka kwa maandishi.

Mwisho, Mt. Klementi wa Roma, ambaye aliishi na kuungana na Mitume wengi, hasa Petro na Paulo,—

a) katika barua yake ya kwanza kwa Wakorintho ananukuu, ingawa si neno kwa neno, mashirikisho mengi ya Mwokozi yanayopatikana katika Injili zetu tatu za kwanza, na kwa kufanya hivyo anawaalika Wakristo tu *wakumbuke* mashirikisho haya—jambo ambalo linaashiria wazi kwamba wao, na hivyo basi Injili, zilikuwa tayari zinajulikana kwa waumini⁴¹⁹;

b) katika Barua yake ya pili kwa Wakorintho, mbali na kunukuu vifungu kutoka kwa Injili za Mathayo na Luka⁴²⁰, anatomia usemi '*kama Maandiko yanavyosema*'⁴²¹ katika tukio moja, na '*kama Bwana*

⁴¹² 'Nikitafuta hifadhi,' anasema kuhusu nafsi yake, 'katika Injili kama katika mwili wa Yesu, na katika Mitume kama katika uzee wa Kanisa,' na mara moja anaendelea, akiwahutubia waumini: 'Na tuwapende manabii, kwa sababu nao wametangaza Injili...' Barua kwa Wafiladelfia, sura ya 5.

⁴¹³ Nawaomba basi, msitende kwa chuki, bali kulingana na mafundisho ya Kikristo. Kwa kuwa nilisikia wengine wakisema kwamba 'kama sitakipata katika maandiko ya kale, sikiamini katika Injili', na nilipowaambia kwamba imeandikwa, walinijibu kwamba kweli ilikuwa hivyo. Ibid., sura ya 8.

⁴¹⁴ 'Lakini Injili ina jambo la kipekee: kuja kwa Bwana wenu Yesu Kristo, mateso yake na ufufuo wake. Kwa maana manabii wapendwa waliyatabiri; na Injili yenyewe ni ukamilifu wa kutokuoza. Ibid., sura ya 9.

⁴¹⁵ Kwa mfano, katika sehemu moja anasema kwamba Kristo alibatizwa na Yohana ili *kutimiza haki yote* (Epist. ad Smyrn. n. 14 – Mathayo 3); katika nyingine, anakumbusha maneno ya Mwokozi kwamba *mti hujulikana kwa matunda yake* (Epist. ad Ephes. n. 13; Luka 6:44; Mathayo sura ya 12); katika ya tatu, anarudia ushauri wa Mwokozi: '*Kuwa wenye busara kama nyoka na wasio na uovu kama hua*' (Epist. ad Polyc. n. 3; Mathayo 10:16 na zifuatazo).

⁴¹⁶ Wala, alipochagua Mitume—wale waliokuwa watangaze Injili Yake—ambao walikuwa wasafi kuliko mtu mwingine yeyote, ili aweze kuonyesha kwamba hakuja kuwaita wenye haki, bali wenye dhambi ili watoe toba. Epist. p. 5.

⁴¹⁷ 'Mpe kila mtu anayewaomba.' Ibid., uk. 19.

⁴¹⁸ Basi, tuwe waangalifu tusije *tukapatikana, kama ilivyoandikwa: 'Wengi wameitwa, bali wachache wamechaguliwa'*. Ibid., sura ya 4. Tunanukuu maneno haya kutoka kwa tafsiri ya kale, kwa kuwa sura nne za kwanza za barua hii hazijahifadhiwa katika lugha yake ya asili. Ikumbukwe kwamba Mt. Barnaba alikuwa wa asili ya Kiyahudi, na Wayahudi walitumia usemi 'kama ilivyoandikwa' mahususi kwa kurejelea vitabu takatifu vya Maandiko.

⁴¹⁹ Kwa mfano: 'Hakika, tukizingatia maneno ya Bwana Yesu, aliyoyasema alipokuwa akifundisha uvumilivu na ustahamilivu. Maana alisema hivi: 'Kuwa na huruma, mpate huruma; msamaheni, mtasamehewa...' 'Kwa kipimo mnachopima, ndivyo mtakavyopimwa.' Epist. 1, sura ya 13. – Luka 6:35–36. Au: Kumbukeni maneno ya Bwana wetu Yesu, kwani alisema, 'Ole wake mtu huyo, kwani ingekuwa afadhali kwake asingezaa... kuliko kumtia kikwazo mmoja wa wateule wangu; afadhali kwake kamba ya kusagia iwekwe shingoni mwake na azamwe baharini, kuliko kumfanya mmoja wa wadogo wangu akatizike.' Ibid., sura ya 46. Linganisha na Mathayo 26:24; 18:6; Marko 9:42; Luka 17:2.

⁴²⁰ Tazama, kwa mfano, Epist. II, sura 2, 3, 4, 6, 8, 9 na Mathayo 9:21; 10:32; 7:21 na 23; Luka 13:37; Mathayo 6:24; 16:26; Luka 16:12; Mathayo 12:50.

⁴²¹ 'Na maandiko mengine yanasema: "Kwa maana sikuja kuwaita wenye haki, bali wenye dhambi.'" Epist. II, sura ya 2.

*anavyosema katika Injili*⁴²² katika *tukio* jingine, ingawa si kila mara ananukuu maandishi hayo neno kwa neno.

Kwa haki yote, ni lazima ikumbukwe

1) kwamba maandiko mengi ya karne ya kwanza hayajatumika⁴²³, na miongoni mwao hata baadhi ya kazi za Baba wa Kikristo, kwa mfano, Mt. Klementi na Mt. Ignati wa Mungu-mbeba, kama vipande vilivyosalia vya kazi hizi vinavyoonyesha⁴²⁴: na maandiko haya yanguweza kuwa yalikuwa na ushuhuda kamili na sahihi kuhusu Injili zetu Takatifu;

2) kwamba ikiwa Mababa wa Kitume, katika maandishi yao yaliyotumika, wanaponukuu vifungu kutoka kwa Injili, mara nyingi hawarejelei Injili hizo wenyewe: haimaanishi kwamba vifungu hivi vinanukuliwa kutoka kwa chanzo kingine: kwa maana –

a) Mababa hawa Watakatifu hufanya hivyo kabisa, kwa kiasi kikubwa, wanapotaja vifungu kutoka kwa vitabu vya Agano la Kale, ambavyo bila shaka vilikuwepo wakati huo;

b) sisi pia hufanya hivi mara nyingi sana, ingawa hakuna mtu anayehitimisha kwamba tunanukuu vifungu ambavyo si kutoka kwa Maandiko;

c) katika baadhi ya matukio, kama tulivyoona, Baba wa Kitume walisema waziwazi kwamba walikuwa wanataja maneno kutoka kwa Maandiko, au kutoka kwa Injili;

3) ikiwa, hatimaye, wana hawa waheshimiwa wanarudia vifungu kutoka kwa Injili zetu, kwa kiasi kikubwa si neno kwa neno: bila shaka ni kwa sababu walikuwa wakinukuu maandishi si moja kwa moja kutoka kwa maandishi matakatifu, bali kutoka kwenye kumbukumbu zao, kama vile Mtakatifu Justin alivyofanya katika karne ya pili, na kama maandishi wengi Wakristo walivyofanya na wanaendelea kufanya mara nyingi sana katika enzi zote.

Hivyo, mbele yetu hapa kuna zaidi ya mashahidi ishirini kutoka karne mbili za kwanza za Ukristo wanaohitibisha uhalisi wa Injili zetu Nne: kumi na mmoja wao ni wa Wakristo wa Orthodox, kumi ni wa maadui wa Kanisa.

Kati ya watano wa kwanza, yaani: Mt. Barnaba, Mt. Klementi wa Roma, Mt. Ignati wa Mungu, Mt. Polikarpo na Papia, kama wanafunzi wa moja kwa moja na watu wa Mitume, waliweza kujifunza kuhusu uhalisi wa Injili moja kwa moja, kutoka kwa Mitume wenyewe, na kwa hivyo ni mashahidi wa umuhimu wa juu kabisa. Wakati huo huo, katika maandishi yao pekee—kama si katika kila mmoja binafsi, basi yakichukuliwa kwa jumla—tunapata

1) sehemu zilizo wazi kutoka kwa Injili zetu zote: hasa kutoka kwa Injili kwa mujibu wa Mathayo⁴²⁵, ambayo, kwa kuwa ilitokea kabla ya zingine, ilifanikiwa kuenea haraka zaidi miongoni mwa Wakristo; kisha kutoka kwa Injili kwa mujibu wa Luka⁴²⁶; zaidi ya hayo, kutoka kwa Injili ya Marko⁴²⁷; na, hatimaye, kutoka kwa Injili ya Yohana, ambayo, kwa kuwa iliandikwa kuelekea mwisho wa karne ya kwanza, inatajwa na Mtakatifu Polikarpo pekee, na huenda hata haikujulikana kwa Mababa wengine wa Kitume waliyoishi kabla ya wakati huo;

2) Mara nyingi tunakutana na maelezo yanayosema kwamba vifungu hivi vimetajwa si kutoka kwa mapokeo ya mdomo yaliyohifadhiwa katika Kanisa tangu wakati wa Mwokozi, bali hasa kutoka kwa Maandiko, au kwa uwazi zaidi, kutoka kwa Injili⁴²⁸;

3) Hatimaye, tunapata majina halisi ya maandishi wote wanne wa Injili na dalili wazi ya idadi ya Injili⁴²⁹. Karibu wote wa maandishi sita wa Kikristo waliobaki walikuwa wanafunzi wa warithi wa Mitume, au, angalau, walipata fursa ya kuwa karibu nao. Kwa hivyo, wanguweza tu kusikia kuhusu uhalisi wa Injili

⁴²² Kwa maana Bwana anasema katika Injili: 'Kama hamjakuwa waaminifu katika vitu vidogo, nani atakayewapa vitu vikubwa?' Maana nawaambieni, yeye aliye mwaminifu katika jambo dogo, ni mwaminifu pia katika jambo kubwa.' Sura ya 8 – Luka 16:10; Mathayo 25:21.

⁴²³ Lumperi, *Hist. Theologico-Critic. de vita, scriptis et doctrina S. Patrum... trium primorum saeculorum*. Augsburg, 1783, uk. 1–3.

⁴²⁴ Jacobson. Kazi zilizobaki za Mt. Klementi, Mt. Ignati na Mt. Polikarpi. Oxford, 1838, j. I, uk. 244–253 na j. II, uk. 454–461.

⁴²⁵ Kwa usahihi – hadi vifungu 30. Tazama toleo lililotajwa hapo awali la Jacobson, juz. II, uk. 597: 'Faharasa ya Maandiko Matakatifu, yaliyotajwa katika kazi nzima', na linganisha hili na vifungu ambavyo tumetaja kutoka kwa Mababa wengine wa Kitume, ambao kazi zao hazijajumuishwa katika toleo la Jacobson.

⁴²⁶ Hadi vifungu kumi na moja. Tazama hapo hapo.

⁴²⁷ Sehemu mbili: moja kutoka kwa Mtakatifu Polycarp, nyingine kutoka kwa Mtakatifu Clementi.

⁴²⁸ Katika Mt. Klementi na Barnaba.

⁴²⁹ Papias anazungumzia Mathayo na Marko; Mt. Polikarpo anazungumzia wainjilisti wote na Injili zote.

Nne kutoka kwa watu wa pili, na kwa hakika si zaidi ya watu wa tatu: hii ina maana, kwa mara nyingine tena, kwamba wao ni mashahidi wa umuhimu wa juu kabisa. Mashahidi hawa si muhimu tu kwa ujumla, bali hata mmoja mmoja; baadhi, kwa mfano, Mtakatifu Klementi wa Aleksandria na Mtakatifu Justin, wanataja mistari mingi kutoka kwa Injili zetu zote nne za wakiwa wamezitaja moja kwa moja, huku wengine, kama vile Mtakatifu Ireneo na Tertulliano, pia wakizungumzia Injili hizo nne na kutaja waziwazi waandishi wake.

Kuhusu ushahidi unaohusu uhalisi wa Injili nne kutoka kwa maadui wa Kanisa, mtu hangeweza kutamani ushahidi bora zaidi:

a) kwa sababu hizi ni ushuhuda halisi wa maadui;

(b) maadui ambao mara nyingi walikuwa wasomi mahiri (kama vile Celsus), walioishi karibu sana na mwanzo wa Ukristo, na ambao kwa hivyo walikuwa na kila fursa ya kuwafichua Wakristo kwa kutunga Injili hizo, kama utungaji huo ungekuwepo;

c) maadui, ambao wengi wao – karibu wote walikuwa wapinga imani – waliwathamini sana Injili zetu, iwe moja au hata zote, huku wakijiruhusu kuzipotosha;

d) hatimaye, kwa usahihi, ukamilifu na uhakika wa ushahidi huu: hivyo Celsus anarejelea waziwazi vitabu vitakatifu vya Wakristo, anaviita Injili, na ananukuu vifungu kutoka kwa Waandishi wote wanne wa Injili; Heracleon aliandika tafsiri za Injili za Yohana na Luka; Tatian alikusanya 'Injili Nne' zake kutoka kwa Wainjili wetu wote, na kadhalika.⁴³⁰

§ 118. B) Ushahidi wa ndani

Tunapochunguza Injili zetu kwa kuzingatia yaliyomo ndani yake, hatupati tu hakuna chochote ndani yake kinachopingana na uhalisi wake, bali kinyume chake tunapata mlingano kamili:

I. na sifa za waandishi wanaoaminika kuwa waliyaandika,

II. na wakati ambao waandishi hawa waliishi, au ambao matukio wanayoyaelezea yalitokea, na

III. na maeneo ambako waandishi wa kwanza waliishi au matukio ya mwisho yalipotokea.

I. Mtu hawezi kushindwa kuwatambua Wainjili hapa kwa mtazamo wa kwanza. Lugha ya Kigiriki ambayo Injili zimeandikwa⁴³¹, kama wanavyokiri wale waliyoichanganua kwa makini, si Kigiriki tupu; badala yake, katika maana ya maneno mengi, katika misemo na kauli nzima, ina alama isiyoifutika ya lugha ya Kiebrania na inathibitisha kwamba waandishi wa Injili walikuwa na asili ya Kiyahudi. Hawa ndio hasa walivyokuwa Wainjili Watakatifu Mathayo, Marko, Luka na Yohana. Ukosefu huu kamili wa kujionyesha na urahisi katika uwasilishaji wa matukio, kama inavyoonekana katika Injili, marejeleo haya ya mara kwa mara kwa vitabu vitakatifu vya Wayahudi, kuwa na vionjo na matukio kutoka katika historia yao, inaonyesha kwamba waandishi wa Injili hawakuwa na ufahamu wowote na elimu ya kidunia ya Wagiriki na mbinu yao bandia ya kihistoria; hawakuwa na ufahamu mpana wa maarifa ya kidunia, na walijua tu Biblia ya Kiebrania. Hawa ndio walivyokuwa Wainjilisti Watakatifu. Mwisho, uhalisia na uhai ambao matukio yameelezwa kwao katika Injili bila shaka humfanya mtu kudhani kwamba waandishi wenyewe walikuwa mashahidi wa macho wa kila kitu walichoelezea, au, angalau, walikisikia kutoka kwa mashahidi wa macho. Hivyo ndivyo walivyokuwa Wainjili Watakatifu.

II. Injili zina, hasa, historia ya maisha na matendo ya Bwana Yesu duniani; lakini, katika kuwasilisha historia hii, Waandishi wa Injili kwa kawaida walijumuisha maelezo mafupi ya hali ya Uyahudi wakati huo, ambayo ilikuwa uwanja wa shughuli za Mwokozi. Ni kweli kwamba wanagusia mada hii bila kukusudia, kwa kupita tu, na wakati mwingine wanataja maelezo madogo kabisa; lakini ni maelezo haya hasa, yaliyothibitishwa kwa usahihi kamili na ushahidi wa wanahistoria wasio Wakristo wa wakati huo⁴³², ndiyo yanayotumika kama ushahidi dhahiri wa uhalisi wa Injili.

1) Waandishi wa Injili wametia akiba kwa ajili yetu maelezo mafupi ya hali ya *kidini* ya Waisraeli wakati wa maisha ya Kristo Mwokozi duniani.

⁴³⁰ Upinzani mkuu kuhusu uhalisi wa Injili na majibu yake yanaweza kupatikana katika kitabu kifupi: *Certitude des preuves du Christianisme ou réfutation de l'examen critique des Apologues de la religion Chrétienne* cha Bergier, Paris, 1838, Sura ya 1 na 11.

⁴³¹ Injili ya Mathayo, ingawa iliandikwa kwa Kiebrania, imefika kwetu tu katika tafsiri ya Kigiriki.

⁴³² Kazi bora zaidi ambazo ushahidi huu umekusanywa na kupitiwa ni: 1) Pezron – *Histoire Evangélique, confirmée par la Judaïque et la Romaine*, iliyojumuishwa katika juzuu ya 27 ya *Cursus completi Sacrae Scripturae*... Paris, 1843, na 2) William Paley – katika tafsiri ya Kijerumani chini ya kichwa: *Übersicht und Prüfung der Beweise und Zeugnisse für das Christentum*, ikiwa na utangulizi wa Nässelt, Leipzig, 1792, vol. II, sura ya 6.

Wanaonyesha Wayahudi, kwa upande mmoja, kama waliojitolea sana kwa vitabu vyao vitakatifu na wenye bidii katika kutii sheria za ibada, hasa sheria inayohusu Sabato. Hata hivyo, wakati huo huo, wanawaelezea kama watu walioambatana kikolezi na herufi tu ya Maandiko na wasiotilia maanani kabisa roho yake – kama watu waliofikia karibu kiwango cha juu kabisa cha mmomonyoko wa maadili. Inatosha kusoma kwa makini kazi ya mwanahistoria Myahudi wa wakati huo, Josephus Flavius—* *—*kuhusu Vita vya Wayahudi* ili kushawishika na usahihi wa kushangaza wa picha hii.

Waandishi wa Injili wanataja Mafarisayo na Masaduki kama madhehebu mawili makuu yaliyokuwepo wakati huo ndani ya Kanisa la Kiyahudi; pia wanataja Wasamaria, ambao Wayahudi walikuwa na chuki isiyopatanika nao; lakini, jambo la kipekee la kushangaza ni kwamba, wanamtambulisha Yesu Kristo kwetu kama anayeshughulika na waumini wote hawa wa madhehebu kwa njia inayofaa zaidi, kikamilifu kwa kuzingatia kanuni na makosa ya kila dhehebu. Hivyo, anapozungumza na Mafarisayo, anawakemea kwa unafiki wao, kiburi chao, na kwa kujionyesha walipokuwa wakifunga na kutoa michango yao, na pia kwa kushikilia kwake kupita kiasi mapokeo ya mababu zao, ambayo waliyatanguliza mbele ya Sheria yenyewe, na kadhalika. Kinyume chake, anapowaongea Masaduki, anazungumza kwa sauti tofauti kabisa: Anawaona kama watu wasiotulia na wa kimwili ambao, ingawa wanashikilia maandishi ya Maandiko, hawafanikiwi kuelewa roho yake, na wanakataa ufufuo wa wafu. Kwa Wanasamaria, anazungumza kwa njia tofauti zaidi: akiwakemea kwa ujinga wao na mgawanyiko wao, anawajulisha kwamba wokovu lazima utoke Uyahudi. Haya yote ni taswira sahihi zaidi ya Mafarisayo, Masaduki na Wanasamaria wakati wa maisha ya Mwokozi duniani, kama inavyothibitishwa na Josephus na maelezo mengine ya wakati huo.

Kulingana na maelezo ya Wainjilisti, kuhani mkuu wa Kiyahudi aliyeongoza kesi ya Kristo Mwokozi aliitwa Kaifa, na aliongoza Kanisa wakati huo huo Pontio Pilato alipokuwa gavana wa Uyahudi. Na Mtakatifu Luka anasimulia kwamba, wakati huo huo, watu wawili tofauti, Anani na Kayafa, walishikilia cheo cha kuhani mkuu: haya ni matukio, ambayo la kwanza na la mwisho kutokana nayo yanathibitishwa na Yosefu⁴³³.

2) Katika Injili tunapata maelezo mafupi ya hali ya *kisiasa* katika Uyahudi wakati wa Mwokozi.

Kulingana na maandishi wa Injili, Wayahudi wakati huo walikuwa chini ya utawala mzito wa Warumi, ambao waliona kama mzigo mzito, wakihuzunika kwa uhuru wao uliopotea; hili linaonekana wazi kutokana na swali moja, lililoulizwa kwa ujanja kwa Mwokozi na baadhi ya Mafarisayo: '*Je, ni halali kwetu kutoa kodi kwa Kaisari, au sivyo?*' (Luka 20:22),—swali ambalo, kwa kuwa liliulizwa kwa bahati, linaashiria kwa usahihi wakati Kristo aliishi: maana kama lingeuulizwa muda mfupi kabla au baadaye, halingekuwa na maana yoyote ile. Hasa, Wainjilisti wanatambua kuhusu watawala wa Uyahudi waliokuwa madarakani wakati wa Mwokozi: Herode Mkuu, mrithi wake Arkelayo, na Herode mwingine, aliyemuoa Herodia, mke wa ndugu yake Filipo. Wanataja pia Pontio Pilato, ambaye alitawala Uyahudi wakati huo hasa, huku Herode akiwa mtawala wa Galilea, ndugu yake Filipo mtawala wa Iturea na Trachoniti, na Lisania mtawala wa Abilini (Luka 3, 1). Matukio na watu hawa wote bila shaka walikuwepo kwa namna hii, kama inavyothibitishwa na Flavius⁴³⁴.

Maelezo ya Wainjilisti mara nyingi yanadokeza kwamba, wakati huo, Wayahudi walizingatia baadhi ya sheria na desturi za Kirumi pamoja na sheria na desturi zao wenyewe za kitaifa. Kwa mfano:

a) Maneno ya Mwokozi: '*Fanya kila uwezo wako kusawazisha mambo na mpinzani wako haraka, ukiwa bado njiani naye, asije mpinzani wako akikabidhi kwa hakimu, na hakimu akakabidhi kwa afisa, nawe ukatupwa gerezani—kweli nawaambieni, hamtatoka humo mpaka mlipeni ya mwisho*' (Mathayo 5, 25–26). Maneno haya yanahusu sheria ya Kirumi iliyokuwa ikitumika Yudea wakati huo, ambayo chini yake mdai alikuwa na haki ya kumkamata mdaiwa wake na kumleta mbele ya hakimu; na ikiwa mdaiwa angefeli kupatana na mpinzani wake wakiwa njiani, hakimu angeweza faini kwa mtu aliyekosea, ambayo alilazimika kuilipa mara moja. Vinginevyo, alitupwa gerezani, ambako hakuweza kuachiliwa hadi alipoe *kila senti ya mwisho* (quadrant⁴³⁵). Mfano wa Mwokozi kuhusu wadaiwa wawili (Mathayo 18:23) pia unarejelea sheria hii ya Kirumi katika sehemu yake ya mwisho (beti 28 na 30).

b) Kulingana na Wainjilisti, Yesu Kristo alipigwa kwa fimbo kabla ya kusulubishwa. Utaratibu huu wa kikatili, uliotumika kwa wale waliotwa hukumu ya kusulubishwa, kwa kweli ulizingatiwa na Warumi, kama inavyothibitishwa na Titus Livius na Josephus⁴³⁶.

⁴³³ Antiquities, Kitabu XVIII, Sura II, Sehemu 2, Sura V, Sehemu 3. Pia, *De bello Judaico*, Kitabu II, Sura 20.

⁴³⁴ Antiqu. Kitabu XVII, Sura 8, Sehemu I, na Sura 13, Sehemu I; Kitabu XVIII, Sura 5, Sehemu 6, na Sura 6, Sehemu 1 na 4.

⁴³⁵ Heineccii, Antiqu. jur. Rom. illustr., Kitabu IV, Kichwa 4, Na. 1; taz. Vichwa 6, 14 na 16.

⁴³⁶ Wanaume na mabikira waliuawa na kuangushwa kwa upanga... Livy, Kitabu XI, Sura 15; Josephus, Vita vya Kiyahudi, uk. 1247, toleo la Huds.

(c) Injili inaandika kwamba Mwokozi mwenyewe alilazimika kubeba msalaba ambao juu yake alipaswa kuteswa. Plutarch anasema kwamba desturi hii iliendelea kuwepo miongoni mwa Warumi hata katika enzi zake⁴³⁷.

d) Kulingana na maelezo ya Injili, kwa amri ya Pilato maandishi yaliwekwa kwenye msalaba wa Mwokozi kwa Kiebrania, Kigiriki na Kilatini: '*Yesu wa Nazareti, Mfalme wa Wayahudi*'. Suetonius na Cassius Dio wanashuhudia kwamba ilikuwa desturi miongoni mwa Warumi kuweka karibu na mtu aliyehukumiwa kifo tangazo linaloeleza sababu ya hukumu yake; na Flavius anaongeza kwamba viongozi wa Kiyahudi kwa kawaida walifanya tangazo hili kwa lugha mbalimbali⁴³⁸.

(d) Mt. Yohana Mteolojia anasimulia kwamba, kwa ombi la Wayahudi, Pilato aliamuru mifupa ya miguu ya wahalifu waliosulubishwa pamoja na Yesu ivunjwe (Yohana 19:31–32). Mwandishi wa kipagani Aurelius Victor, katika kusifu agizo la Konstantino Mkuu lililofuta adhabu ya kifo, anataja kuvunjwa kwa mifupa ya miguu ambako wale waliomatiwa msalabani walikabiliwa nako⁴³⁹.

Kutokana na maelezo ya Injili, tunaona kwamba aina tatu za sarafu zilitumika miongoni mwa Wayahudi wakati huo, yaani: *shekeli* ya Kiyahudi, *didrachma* ya Kigiriki na *denari* ya Kirumi. Hili linaendana kikamilifu na enzi ya maisha ya Mwokozi duniani, wakati Uyahudi—baada ya kuwa chini ya utawala wa Kigiriki muda mfupi kabla na kupitisha sarafu zao, pamoja na baadhi ya sheria—ilikuwa tayari chini ya utawala wa Warumi, ambao pia walikuwa wameweka baadhi ya amri na sarafu zao wenyewe. Na matumizi yenyewe ya sarafu hizi zote miongoni mwa Wayahudi, kama inavyoelezwa katika simulizi la Injili, yanaendana kikamilifu na asili ya sarafu hizo au madhumuni yake yaliyokusudiwa. Hivyo basi, malipo ya chochote kilichotolewa kutoka hazina ya hekalu yalifanywa kwa sarafu za kale za Kiyahudi (Mathayo 26:15). Kodi, zilizotanguliwa katika Uyahudi kabla ya Warumi kuja kutawala, zililipwa kwa sarafu za Kigiriki. Kwa mfano, kodi ya kichwa (Mathayo 17:24; taz. Josephus, *The Jewish War*, Kitabu VII, Sura ya 6). Hata hivyo, katika masuala ya umma, katika malipo ya mishahara, na katika kununua na kuuza, ni sarafu za Kirumi pekee zilizotumika (Mathayo 10:29; 20:2; Marko 14:5; Luka 12:6; Yohana 6:7; 12:5), ambazo pia zilitumika kulipia kodi zote mpya zilizowekwa na Warumi (Mathayo 12:19; Marko 12:15; Luka 20:24).

III. Jambo la kushangaza zaidi ni maelezo fulani ya *kijiografia* yanayopatikana katika Injili, ambayo yanathibitishwa kikamilifu na waandishi wasio Wakristo. Inatosha kutoa mifano michache tu ya maelezo haya.

Kulingana na Mwinjilisti Yohana, wakati Pilato alipokuwa akifanya kesi ya Mwokozi katika *pretorium* na akasikia kelele za Wayahudi, *alimtoa Yesu na akaketi kwenye kiti cha hukumu, mahali palipoitwa Lithostrotón* (Yohana 19: 9–13), ambayo kwa hiyo ilikuwa haiko mbali na praetorium au makazi ya Pilato. Kwa kweli, Josephus, alipokuwa akisimulia jinsi Warumi walivyoshambulia Hekalu kutoka upande wa Ngome ya *Antony*, anataja lithostrotón kama jengo la nje la Hekalu, lililoko karibu na ngome hii⁴⁴⁰. Philo, kwa upande wake, anabainisha kwa kupita kwamba praetorium au makazi ya gavana wa Kirumi yalikuwa katika majumba ya Herode, ambayo, kama inavyojulikana vyema, yalikuwa karibu na Hekalu na Ngome ya Antony upande wa kaskazini-magharibi⁴⁴¹.

Miji ya Yeriko na Kapernaum inaonyeshwa katika Injili kama maeneo ambapo ushuru na kodi zilikusanywa (Luka 19:1,2; Mathayo 17:24; Luka 7:1). Hata hivyo, inajulikana kihistoria kwamba mazao ya thamani zaidi ya Uyahudi, mti wa manukato—ambao ulikuwa bidhaa muhimu zaidi ya biashara—ulimota karibu na Yeriko, na kwamba serikali ilitoa ushuru kwa bidhaa hii; kwa hivyo, ilikuwa kawaida tu kwamba kuwe na ofisi ya forodha huko Yeriko⁴⁴². Pia inajulikana kwamba Wafoinikia, na hasa Waarabu, walipokuwa wakileta bidhaa zao Palestina kupitia Mto Yordani, walitembea kando ya mto huu, kwanza kabisa, wakipita Kapernaum⁴⁴³; kwa hivyo, ni kawaida kwamba kulibidi kuwe na kituo cha ushuru hapa pia ili kukusanya ushuru kwa ajili ya haki ya kufanya biashara.

Mtakatifu Luka (7:1–11) anasimulia kwamba Mwokozi, baada ya kuondoka Kapernaum huko Galilaya, alifika mji wa Nain; kisha, akisafiri si mbali na Mto Yordani, ambapo Yohana alikuwa akibatiza

⁴³⁷ Plutarch, *Kuhusu Wale Wanaoadhibiwa Kuchelewa*, uk. 554, Paris, 1624.

⁴³⁸ Svet. Domit., sura ya 10; Cass., Kitabu cha IV; Josephus, *De Bello Judaico*, ibid.

⁴³⁹ Alikuwa mcha Mungu sana kiasi kwamba alikuwa na kwanza kuondoa hata aina ya zamani zaidi na ya kale kabisa ya adhabu—nguzo ya kunyongea—na desturi ya kufunga miguu. Aur. Vict. Caes., ch. 42.

⁴⁴⁰ *De bell. Jud.*, Kitabu II, Sura 6 na 7, uk. 868–869, toleo la Basel.

⁴⁴¹ Philo, *De legatibus* kwa Gaius.

⁴⁴² Justin, Epitome ya Trogus, Kitabu XXXV, Sura 3: 'Utajiri wa taifa ulikua kutokana na mizigo iliyobeba opobalsamu...'

⁴⁴³ Strabo, Kitabu XVI, uk. 519, Cassab. 1587.

(beti 18 na 19), alifika pembezoni mwa Yerusalemu. Njia hii kutoka Galilaya hadi Yerusalemu pia inatajwa na Flavius, anayeshuhudia kwamba wakati Wagalilaya waliposafiri, kama ilivyokuwa desturi yao, kwenda Mji Mtakatifu kwa ajili ya siku za sikukuu kupitia Samaria, ilibidi wapite Nain, ambayo ilikuwa njiani⁴⁴⁴.

Waandika-injili wanataja mji wa Wasamaria wa Shekemu au Sikari (Yohana 4:5), ambao katika siku za Mwokozi kwa hakika ulijulikana kwa jina hilo, lakini muda fulani baadaye ulianza kuitwa Mavarpho au Mamorpho, na muda mfupi baadaye – Neapolis, kama inavyoonekana kutoka kwa sarafu zilizochongwa kufuatia uharibifu wa Yerusalemu⁴⁴⁵; Pia kutajwa kwa *Kaisaria ya Filipo* (Mathayo 16:13; Marko 8:27), ambayo hakika ilikuwa na jina hili wakati wa Mwokozi na Mitume, lakini hapo awali ilitwa *Paneus*, na baadaye, kwenye sarafu na katika vitabu, *Kaisaria Paneus* (Καίσαρεια πρὸς Πανεύιον)⁴⁴⁶. Lakini cha kushangaza zaidi ni kwamba Yohana Mtakatifu anamzungumzia Filipo, ambaye alitoka *Betsaida ya Galilaya* (12:21): mji huu, wakati wa Yohana, kwa kweli uliitwa Betsaida na ulihesabiwa miongoni mwa miji ya Galilaya; lakini muda mfupi baadaye ilipoteza jina lake la kale, na kwanza ikaitwa Kaisaria, kisha Julia, kwa heshima ya Julia, binti wa Augustus; wakati wa utawala wa Tiberio ilijulikana tena kama Kaisaria, na baada ya kifo chake – mara nyingine tena Julia, na haikuhesabiwa tena miongoni mwa miji ya Galilaya⁴⁴⁷. Je, usahihi huu unaweza kuwa wa kushangaza zaidi?..

Hata kama mifano ya usahihi wa kijiografia kutoka kwa Injili Nne tuliyowasilisha ni michache, pia inaweza kutumika kama ushahidi thabiti sana wa uhalisi wake kwa mtafiti yeyote asiye na upendeleo. Ataitambua kwa urahisi nguvu kamili ya ushahidi huu atakapokumbuka:

a) jinsi uso wa dunia unavyobadilika kwa kasi, iwe ni kupitia shughuli za binadamu au nguvu za asili: miji huharibiwa au hupoteza majina yake ya kale, majangwa hupata wakazi, na maeneo yenye wakazi hugeuka kuwa majangwa; mito hukauka au hupata mkondo mpya; na njia za usafiri huwekwa katika maeneo mapya;

b) jinsi ilivyokuwa vigumu katika nyakati za kale, wakati matumizi ya ramani za kijiografia yalipokuwa hayajulikani, kwa mwandishi—hata yule aliyeishi muda mfupi baada ya matukio aliyokuwa akiielezea—kuweka matukio hayo kwa usahihi mahali palipotokea, na kuelezea kwa usahihi hali halisi ya maeneo hayo wakati wa matukio hayo. Hata wanahistoria bora wa kale hawakuwa salama dhidi ya makosa makubwa katika suala hili walipokuwa wakisimulia matukio ya karne zilizopita⁴⁴⁸;

(c) hasa, jinsi ilivyokuwa vigumu kwa mwandishi wa baadaye kudumisha usahihi huo alipokuwa akielezea hali ya Palestina katika siku za Yesu Kristo: ilikuwa imepitia machafuko mangapi ya kidini na kisiasa wakati huo! Baada ya kugawanywa mara kwa mara miongoni mwa wakurugenzi wa Warumi, Wahedi na watawala wa Syria, kila mara kwa namna mpya na tofauti—ikiwa mwathirika wa madikteta ambao, kwa hiari tu, walibadilisha majina ya miji yake, au, kwa hasira, waliangamiza hadi kuwa magofu,—ikitekwa mara kwa mara na Pompey, ikanyanyaswa na Herode, ikaharibiwa na Tito na karibu kuangamizwa na Hadriani, ambaye aliharibu hadi miji 50 na vijiji 985 ndani yake⁴⁴⁹ – nchi hii takatifu ilionekana kubadilisha sura na hali yake kila siku. Je, ingekuwa inawezekana kwa mtu wa udanganyifu, hata karne moja baada ya matukio yaliyoelezwa katika Injili, kuwachora kwa usahihi kamili wa kijiografia unaoonekana katika Injili zetu nne?

§ 119. C) Ushahidi wa zilizojificha

Tutayaona kwa uwazi zaidi kutowezekana kwa udanganyifu na uandishi wa uongo katika Injili zetu Nne kutokana na mambo yafuatayo:

⁴⁴⁴ Ilikuwa desturi ya Wagalilea, walipokuja mjini mtakatifu kwa ajili ya sikukuu, kusafiri kupitia nchi ya Samaria, na njiani walipita kijiji cha Naile. Antiqu. lib. XX, cap. 6.

⁴⁴⁵ Harduin. Numm. antiqu. popul. et urb. illustr. p. 340.

⁴⁴⁶ Vita Josephi Flav. uk. 630, toleo la Basil; De bello Jud. Kitabu VII, Sura ya 2.

⁴⁴⁷ Pellerin, *Recueil des médailles*, vols. I–II.

⁴⁴⁸ Kama inavyojulikana, hata Quintus Curtius na Titus Livius wanakosolewa kwa hili. Titus, kwa mfano, akisahau tofauti za wakati na mazingira, anachanganya jiografia ya kale na jiografia ya kisasa, na anazungumzia Sinuess, Preneus na Arpia, akiita kwa majina mapya yaliyotumika wakati wake, ilhali zingepaswa kuitwa Sinope, Argos-Hippium na Stephanian. Kwa njia ile ile, udanganyifu wa Philostratus, aliyeandika wasifu wa Apollonius maarufu wa Tyana, unadhihirishwa. Wasifu huu, Philostratus anatuhakikishia, uliandaliwa naye kutoka kwa kumbukumbu za Damis, mwenza wa kudumu wa Apollonius katika safari zake; lakini karibu kila hatua katika simulizi yake anakinzana na hali halisi ya maeneo ambayo Apollonius na Damis walisafiri kupitia. Kwa mfano, anampeleka shujaa wake Babeli na kuelezea jiji hilo kuwa kubwa na lenye kustawi, ilhali wakati huo Babeli haikuwa zaidi ya magofu makubwa na jangwa; pia anaelezea Sparta kama jiji huru, ilhali kwa kweli lilikuwa chini ya utawala wa Warumi (Vit. Apollon. Thyan. kupitia Philostrat. Lemm. Sen. Kitabu I, sura ya 18 na Kitabu IV, sura ya 2).

⁴⁴⁹ Dio Xiphil. katika Maisha ya Hadrian, uk. 266; H. Steph., toleo la Wechel, uk. 974.

Kila moja ya Injili Takatifu ilikuwa, bila shaka, ya umuhimu wa hali ya juu kwa Wakristo wa mwanzo tangu wakati huo huo ulipoibuka; kwa hivyo, kila moja ililazimika kuvutia zaidi umakini wao wote, na ilikuwa vigumu zaidi kwa udanganyifu wowote kupita bila kugunduliwa. Wakristo pia waliwaheshimu sana watu ambao Injili zilitolewa kwa majina yao; kwa hivyo, walikuwa na motisha zaidi wa kuchunguza kwa makini sana iwapo maandishi yaliyohusishwa na watu hawa kwa kweli yalikuwa yao, na fursa zaidi ya kufichua udanganyifu wowote, endapo ulikuwepo.

2) Ugumu wa kudanganya jumuiya nzima kuhusu suala la umuhimu mkubwa kwake huongezeka sana wakati jumuiya hiyo imesambazwa katika nchi mbalimbali duniani, ikitenganishwa na umbali mkubwa: kwani katika hali kama hiyo, si jumuiya moja tu bali ni jumuiya kadhaa zinazopaswa kudanganywa. Jumuiya ya Kikristo ilikuwa hasa kama hiyo: Mitume wenyewe walieneza kote Ugiriki na Italia, Asia Ndogo, Misri na nchi nyingine, wakianzisha makanisa kadhaa tofauti katika kila nchi. Basi, ilikuwa inawezekanaje kuwashawishi makanisa haya yote kwa pamoja kwamba maandiko fulani, ambayo hawakuwahi kusikia chochote kwayo hapo awali, yalitoka kwa Wahubiri wenyewe wa imani takatifu walioongozwa na Mungu? Ingekuwaje kwamba Wakristo wote katika sehemu mbalimbali za dunia, bila kinyume chochote, wangeweza kwa wakati mmoja kukubali kama ukweli udanganyifu ambao ulikuwa rahisi sana kwao kuugundua na muhimu sana kuufichua?

3) Udanganyifu huu unaonekana kuwa wa kutowezekana kabisa tunapokumbuka kwamba, tangu mwanzo wake, kulikuwa na madhehebu mengi ya ukanamwili ndani ya Ukristo yenye chuki isiyopatanishwa dhidi ya Kanisa, ambalo, kwa upande wake, yaliyatangazia hukumu kali. Chini ya mazingira kama hayo, udanganyifu unaodaiwa wa Injili haungeweza kwa vyovyote vile kuchipuka ama ndani ya Kanisa au ndani ya madhehebu yoyote ya uongo: kwani upande mmoja usingeshindwa kumlaani mwingine, ambao, iwe kwa makusudi au kwa uzembe, ulikuwa umeangukia katika kosa kubwa kama hilo. Hata hivyo, historia haitaji shutuma zozote kama hizo. Zaidi ya hayo, udanganyifu huu usingeweza kukubaliwa kama ukweli na pande zote mbili zinazopingana: kwani hili lingehitaji ama kwamba moja kati yao ililazimisha imani yake kwa nguvu kwa ile nyingine, au kwamba pande zote mbili zilikubali kwa hiari kudanganywa. Wakati huo huo, hakuna shaka kwamba uhalisi wa Injili zetu nne ulitambuliwa kwa kauli moja sio tu na Wakristo wa Orthodox, bali pia na madhehebu yote ya uongo yaliyoibuka ndani ya Kanisa la awali⁴⁵⁰.

4) Mwisho, haiwezekani kubainisha wakati uambukizi wa Injili ulipoweza kutokea. Ikiwa itadaiwa kuwa hili lingeweza kutokea wakati Mitume wenyewe walipokuwa hai, basi, bila shaka, ingekuwa ama bila wao kujua, au kwa idhini yao, au kinyume na matakwa na pingamizi zao. Lakini dhana hizi zote zinajiondoa zenyewe. Ikihojiwa kwamba uandishi huo bandia ulifanyika baada ya vifo vya Mitume, basi, ingetokea ama mbele ya wanafunzi wao wa karibu au wakati uliofuata. Lakini la kwanza haliwezekani: kwani tunawezaje kudhani kwamba wanafunzi wa Mitume, ambao walikuwa wameishi nao kwa muda mrefu na kuwajua vyema, wangeweza kukubali maandiko yasiyojulikana kama kazi za walimu wao wa kimungu? La pili pia haliwezekani: kwani tunapata vifungu kutoka kwa Injili zetu zote, na hata ushuhuda kuhusu hizo, tayari katika maandishi ya Baba wa Kanisa la Kihistoria.

Sasa, baada ya kukusanya akilini mwetu ushahidi wote ambao tumeuwasilisha kuhusu uhalisi wa Injili Nne, tunaweza kusema bila kusita kwa kila mtu mwenye fikra sahihi, pamoja na mmoja wa walimu mashuhuri zaidi wa Kanisa: 'Ikiwa, hata kwa uaminifu dhahiri wa Injili, mtu bado anashuku uhalisi wake, basi ni kitabu gani unaweza kuonyesha ambacho mtu asiyeamini hangekiita bandia?'⁴⁵¹ ?

§ 120. Uhalisi wa vitabu vingine vya Agano Jipya

Uhalisi wa vitabu vingine vya Agano Jipya, kama ule wa Injili nne, unathibitishwa na:

I. *Kwa ushahidi wa nje*. Kuna ushuhuda kuhusu vitabu hivi vyote kutoka kwa maandishi wa kwanza wa Kikristo. Hivyo –

1) Kitabu cha Matendo ya Mitume kinathibitishwa na:

⁴⁵⁰ Tazama, hasa, ushuhuda uliotajwa hapo juu kuhusu suala hili kutoka kwa Mtakatifu Irenaeus – **Contra Haereses**, Kitabu III, Sura XI, dokezo 7.

⁴⁵¹ 'Ni ushahidi gani wa maandishi unaoweza kutoa ambao hata yeye anayekataa kuamini hawezi kudai kuwa umebuniwa, ikiwa ukweli maarufu kama huu wa Injili unatiliwa shaka?' (*Augustine, *Contra Faustus**, Kitabu XXII, Sura 79).

a) Mtakatifu Irenaeus, ambaye katika sehemu moja anasema kwamba mwandishi wa kitabu hiki alikuwa Luka, mwandani wa daima wa Mtume Paulo, na katika sehemu nyingine anasimulia hadithi ya uongofu wa Paulo kwa maneno yale yale hasa yaliyotumika katika Matendo ya Mitume⁴⁵² ;

b) Tertullian, ambaye, alipokuwa akinukuu mistari mingi kutoka kwa Kitabu cha Matendo, anaitaja kwa majina mbalimbali kama *Acta Apostolica* au *Apostolorum Acta*, *Instrumentum actorum*, na *Commentarius Lucae*⁴⁵³ ;

c) Klimenti wa Aleksandria, ambaye sio tu ananukuu mistari mingi kutoka kwa kitabu hiki bali pia anakirejelea moja kwa moja kama Πράξεις τῶν Ἀποστόλων na anakihusisha na Injili ya Luka⁴⁵⁴ , na –

d) waandishi wengine wengi wa baadaye⁴⁵⁵ .

2) Vifungu vifuatavyo vinapatikana katika Waraka wa Yakobo Mtakatifu:

a) katika Mt. Klementi, Papa wa Roma, yaani: juu ya hekima ya kweli (Yakobo 3: 13), juu ya ukweli kwamba *Bwana hupinga wenye kiburi lakini huwapa neema wenye unyenyekevu* (Yakobo 4:6), na juu ya kuhesabiwa haki kwa Abrahamu na Rahabu kwa matendo, si kwa imani peke yake (Yakobo 2:21, 23, 25)⁴⁵⁶ ;

b) Mtakatifu Irenaeus anasema vivyo hivyo – kuhusu haki ya Abrahamu, jinsi *alivyomwamini Mungu, na ikamhesabiwa kuwa haki, na akaitwa rafiki wa Mungu* (Yakobo 2:23)⁴⁵⁷ ;

c) katika Mt. Efrem wa Syria, ambaye hata anataja mwandishi wa barua hii, Mtume Yakobo⁴⁵⁸ ;

3) Vifungu kutoka kwa Barua ya Kwanza ya Mtume Petro vinanukuliwa na Mtakatifu Barnaba⁴⁵⁹ , Mtakatifu Klementi wa Roma⁴⁶⁰ , Mtakatifu Ignati⁴⁶¹ , Papias⁴⁶² , Mtakatifu Polycarpi⁴⁶³ , Mtakatifu Irenaeus⁴⁶⁴ , Klementi wa Aleksandria⁴⁶⁵ , Tertulliani⁴⁶⁶ na Origeni⁴⁶⁷ . Hatuhitaji hata kumtaja Eusebius, ambaye anashuhudia kwamba Barua ya Kwanza ya Mt. Petro ilikubaliwa kwa kauli moja na makanisa yote⁴⁶⁸ .

4) Barua ya Pili ya Mtume Petro inatajwa na Justin⁴⁶⁹ na Irenaeus⁴⁷⁰ , na inaonyeshwa wazi kuwa ni ya Mtume Petro na Origen, Hippolytus, Methodius, Rufinus, Jerome, Athanasius Mkuu, Cyril wa Yerusalemu, Gregory Mtheolojia, Chrysostom na wengine wengi⁴⁷¹

5) Barua ya Kwanza ya Yohana Mteolojia, kulingana na Eusebius, ilitambuliwa kwa kauli moja kuwa halisi na waandishi wote wa kale⁴⁷² , na kwa kweli inatajwa mara kwa mara katika kazi za Irenaeus, Clement wa Aleksandria, Origen, Dionysius wa Aleksandria, Cyprian na waandishi wengine wengi wa karne za mwanzo za Ukristo⁴⁷³ .

6) Barua ya Pili na ya Tatu ya Mtakatifu Yohane zinatajwa kuwa halisi na Irenaeus, Clement wa Alexandria, Tertullian, Athanasius Mkuu, Ambrose, Cyril wa Yerusalemu, Gregory Mtheolojia na wengine⁴⁷⁴ .

⁴⁵² *Contra Haereses*, Kitabu III, Sura 13, n. 3; Sura 14, n. 1.

⁴⁵³ Kinyume na Marcion, Kitabu V, Sura 2 na 3.

⁴⁵⁴ Vipande. Maelezo ya Agano la Kwanza la Petro, uk. 1007, iliyohaririwa na Potter.

⁴⁵⁵ Kwa mfano, Origeni (Epist. ad Africanum, n. 9), Eusebio (Histor. Eccles., Kitabu II, Sura 22), Jeromu (Epist. 103 Paulin.), Krisostomu (Homil. in Acta).

⁴⁵⁶ Waraka I kwa Wakorintho, sura 38, 30, 10.

⁴⁵⁷ '...aliamini katika Mungu, na ikamhesabiwa haki, na akaitwa rafiki wa Mungu' (Adversus haeres. Kitabu IV, Sura 16).

⁴⁵⁸ Opp. Graec. vol. III, uk. 51.

⁴⁵⁹ Waraka wa II, 2; taz. 1 Petro 1:5, 7.

⁴⁶⁰ Barua I, II, 1; taz. 1 Petro 5:5; Barua I, XVI, 7; taz. 1 Petro 2:21.

⁴⁶¹ Ignatius, ad Magnes. XIII, 2; cf. 1 Petro 5:5.

⁴⁶² Eusebius, Historia ya Kanisa, Kitabu III, Sura 39.

⁴⁶³ Polycarp, Epist. I, 3; taz. 1 Petro 1:8; II, 1; taz. 1 Petro 1:21; Polycarp, V, 5; taz. 1 Petro 2:11.

⁴⁶⁴ Adversus haereses, Kitabu IV, Sura 9, dokezo 2 na Sura 16, dokezo 5; taz. Eusebius, Historia ya Kanisa, Kitabu V, Sura 8.

⁴⁶⁵ Klementi wa Aleksandria ananukuu karibu waraka mzima chini ya jina la Mtume Petro katika kazi zake mbalimbali, hasa katika Stromata.

⁴⁶⁶ Tertullian, *Scorpiacum*, sura ya XII.

⁴⁶⁷ Katika *Historia ya Kanisa* ya Eusebius, Kitabu VI, Sura ya 25.

⁴⁶⁸ Katika Historia ya Kanisa ya Eusebius, Kitabu III, Sura 3 na 25.

⁴⁶⁹ Justin. Mazungumzo na Trypho.

⁴⁷⁰ Irenaeus, *Adversus haereses*, Kitabu V, Sura 18 na 23.

⁴⁷¹ Rejea hizi zote zinaweza kupatikana katika Calmet, De Vance na wafasiri wengine wa Maandiko Matakatiifu.

⁴⁷² Eusebius, Historia ya Kanisa, Kitabu III, Sura 24.

⁴⁷³ Tazama Calmet au De Vance.

⁴⁷⁴ Tazama Calmet au De Vance.

7) Barua ya Yuda inatajwa kuwa halisi na Clement wa Alexandria, Origen, Tertullian, Epiphanius, Cyril wa Yerusalemu, Gregory Mtheolojia na wengine⁴⁷⁵.

8) Barua za Mtume Paulo zinathibitishwa na: Clement wa Roma, Ignatius, Polycarp, Hermas, Justin, Athenagoras, Theophilus wa Antiokia, Tertullian na wengine wengi⁴⁷⁶.

9) Mwisho, Ufunuo wa Mtume Yohana Mteolojia ulitambuliwa kuwa halisi na: Papias, Irenaeus, Justin, Melito wa Sardis, Clement wa Aleksandria, Hippolytus, Origen, Tertullian, Eusebius, Jerome na wengine⁴⁷⁷.

II. *Ushahidi wa ndani*. Hakuna hata moja ya maandiko haya ya Agano Jipya yenye kinyume na kipindi yanachorejelea au na watu wanaoaminika kuwa waliyaandika. Kinyume chake, kwa mtindo na maudhui, yanalingana kikamilifu na Mitume wanaoaminika kuwa waliyaandika.

Kwa mfano, lugha iliyotumika kuandika Kitabu cha Matendo ina fanana sana na ile ya Injili ya Luka. Lugha ya Barua za Yohana Mteolojia ni sawa kabisa na ile ya Injili yake; na, kwa ujumla, lugha ya Barua za Yakobo, Petro, Yohana, Yuda na Paulo, ingawa ni Kigiriki, haikosi misemo ya Kiebrania, na inaonyesha wazi kwamba waandishi walikuwa wa asili ya Kiyahudi.

Kwa upande wa maudhui yao, karibu maandiko haya yote ni ya *kimafundisho*. Hata hivyo, mafundisho yaliyomo ndani yake yanafaa kabisa kwa wanafunzi wa Kristo, ambao walikuwa na Roho wa Mungu ndani yao: kwani yanafanana sana na mafundisho ya Kristo Mwokozi Mwenyewe, kama yalivyoelezwa katika Injili, na yanazidi waziwazi mafundisho yote ya kibinadamu! Baadhi ya maandiko haya yanadokeza waziwazi, kwa yaliyomo ndani yake, kwamba yaliandikwa kabla ya uharibifu wa Yerusalemu: kwa mfano, Waraka kwa Waebrania unaelezea kwa undani masharti mengi ya sheria za ibada na unazungumzia kuhusu makuhani na Walawi wakihudumu kwa kweli katika Hekalu; katika Waraka kwa Wagalatia, mwandishi anapinga walimu wa uongo waliokuwa wakitafuta kuunganisha Imani ya Kikristo na utekelezaji wa sheria za kimara za Musa, jambo ambalo lilikuwa linawezekana tu wakati Hekalu la Yerusalemu bado lilipokuwa likiishi. Kuhusu kitabu *cha kihistoria* hasa—Matendo ya Mitume—tunapata ndani yake maelezo yasiyohesabika yanayolingana kwa njia ya ajabu na mazingira ya wakati kitabu hicho kilipoandikwa. Kwa mfano: katika Matendo ya Mitume—

a) inasimulia kwamba Petro na Yohana walienda pamoja hekaluni kuomba *saa ya tisa* (3:1); na Flavius, kwa upande wake, anabainisha kwamba makuhani wa Kiyahudi walifanya huduma zao Hekaluni mara mbili kwa siku, asubuhi na *saa ya tisa*⁴⁷⁸;

b) Kuhani Mkuu Myahudi anaonyeshwa kuwa ni wa madhehebu ya Wasaduki (5:17): hata kama hali hii ni isiyo ya kawaida na ya kushangaza, pia inathibitishwa kwa usahihi na Flavius⁴⁷⁹;

c) inatajwa kwamba nabii Agabo alitabiri njaa, ambayo kwa kweli ilitokea katika siku za Kaisari Klaudio (11:27–28): njaa hii wakati wa utawala wa Klaudio inatajwa na Flavius huyo huyo⁴⁸⁰;

d) imeandikwa kwamba Mtume Paulo alikuta hekalu huko Athene lenye maandishi: 'Kwa *Mungu asiyejulikana*' (17:23): hekalu hili la Mungu asiyejulikana, na kwa kweli hekalu nyingi za miungu wasiyojulikana huko Athene, zinathibitishwa na Diogenes Laertius⁴⁸¹, Pausanias⁴⁸² na Philostratus⁴⁸³;

(d) kuna kutajwa kwa kuwafukuzwa kwa Wayahudi kutoka Roma na Kaisari Claudius (18, 2): Suetonius anasema vivyo hivyo⁴⁸⁴ n.k.

⁴⁷⁵ Klementi wa Aleksandria, *Stromata*, Kitabu III, Sura 2, na *Paedagogus*, Kitabu III, Sura 8; Orijeni, *Commentary on the Mathematica*, Kitabu XIII; Tertulliani, *De cultu foem.*, Sura 4; Epifanius, *Adversus haereses*, Kitabu I, Juz. II, uzushi wa 26 na kuendelea.

⁴⁷⁶ Kwa maelezo ya kina, tazama Hugue – *Einleitung in die Schriften des Neuen Testaments*, Schemu ya II, ukurasa 201–450, Stuttgart 1821.

⁴⁷⁷ Ibid., ukurasa 521–568. Katika kazi hiyo hiyo, na pia katika Calmet, de Vance na wengine, mtu anaweza kupata maelezo ya kuridhisha kuhusu kwa nini baadhi ya vitabu vya Agano Jipya—yaani, Barua ya Yakobo, Barua ya Pili ya Petro, Barua ya Pili na ya Tatu ya Yohana, Barua ya Yuda, Barua ya Mtume kwa Waebrania na Ufunuo – hazikukubaliwa na wengine, au zilitazamwa kwa shaka hadi wakati fulani.

⁴⁷⁸ Antiqu. kit. XXV, sura 7, kifungu 8.

⁴⁷⁹ Antiqu. kit. XII, sura 10, vif. 6 na 7.

⁴⁸⁰ Antiqu. kit. XX, sur. 4, kif. 2.

⁴⁸¹ Diogenes Laërtius, katika Epimedes, Kitabu I, § 110.

⁴⁸² Pausanias, *Attica*, Vitabu I na V.

⁴⁸³ Philostratus, *Maisha ya Apollonius wa Tyana*, Kitabu VI, Sura ya 3.

⁴⁸⁴ Claudius aliwaondoa Wayahudi, ambao, wakichochea na Kristo, walikuwa wakisababisha machafuko kila mara. Suetonius, katika Claudius, sura ya 25.

III. *Ushahidi usioweza kuthibitishwa moja kwa moja.* Haiwezekani kubainisha wakati uandishi bandia wa vitabu vya Agano Jipya kufuatia Injili Nne ulipoweza kutokea. Tuseme kwamba ilitokea katika karne ya pili? Hata hivyo, inajulikana kwamba vitabu hivi vingi vinanukuliwa kwa sehemu hata na Baba wa Kanisa wa Kitume, walioishi katika karne ya kwanza, ilhali katika karne ya pili vitabu hivi vyote tayari vinanukuliwa, na zaidi ya hayo, na waandishi walioishi katika sehemu mbalimbali za dunia; kwa hivyo, inadhaniwa kwamba tayari vilikuwa vimesambaa kote katika Kanisa la . Je, tuseme kwamba udanganyifu huo ulifanywa kuelekea mwisho wa karne ya kwanza, wakati si tu wanafunzi wa karibu wa Mitume walikuwa bado hai, bali pia baadhi ya Mitume wenyewe, kama vile Yohana Mteolojia? Lakini ni nini kinachoweza kuwa kisichoaminika zaidi kuliko dhana kama hiyo?

Wala mtu hawezi kufikiria njia yoyote ambayo udanganyifu huu ungeweza kufanywa. Ingekuwa lazima kudanganya si watu mmoja, wawili, au watatu tu, bali jumuiya nzima za Kikristo, ambazo sehemu kubwa ya maandiko haya ya Agano Jipya yaliandikiwa na kutumwa kwao awali. Na, kwa hivyo, ingekuwa lazima kudanganya Kanisa zima na kuwashawishi waumini wote kwamba vitabu fulani, ambavyo Mitume hawakuwahi kuandika, kwa kweli viliandikwa na Mitume. Je, inawezekana kwamba Wakristo wa mwanzo waliweza kuachwa na Mitume na wanafunzi wao wa karibu katika ujinga kama huo kuhusu maandiko halisi ya Kitume, na kwamba, kwa mfano, Wakristo wa Roma au Korintho na wengine wakubali kudai kwamba walipokea barua fulani kutoka kwa Mtume fulani au mwingine, wakati kwa kweli hawakuwahi kuzipokea kabisa?.. Pia ilikuwa muhimu kuwaleta makundi yote ya Kikristo yaliyokinzana—ambayo yalikuwa yameibuka tangu karne za mwanzo na yalipenda kushutumu kila kundi jingine kwa uvumbuzi wa kweli au wa kubuniwa, au kwa kupotoka kutoka kwa ukweli wa Kikristo—ili yote yakubaliane kuhusu suala hili. Wakati huo huo, historia inathibitisha kwamba madhehebu haya, kwa hakika, yalikuwa yanakubaliana kuhusu uhalisi wa vitabu vya Agano Jipya, ingawa hayakukubaliana kuhusu sifa zake za ndani. Basi, hili lingeweza kutokeaje?

§ 121. Uadilifu wa Injili Nne na Vitabu Vingine vya Agano Jipya

Uadilifu wa Injili Nne na vitabu vingine vyote vya Agano Jipya unathibitishwa na:

1) Kwa makubaliano ya tafsiri zote za kale za vitabu hivi, kama vile Kiasiriaki, Itala, Kiarabu, Kiethiopia, Kikopti, Kiarmenia, Kifaransa, Kigothi na zinginezo. Hakuna tofauti *kubwa* ya maudhui inayopatikana miongoni mwao ambayo ingedhoofisha ukweli.

2) Kwa kulinganisha mikono mingi ya kale, ambayo ilifanywa kwa uangalifu mkubwa na wasomi fulani⁴⁸⁵, na kutokana na hilo, iligundulika tu kile kinachoitwa '*masomo tofauti*', ambayo kwa vyovyote vile hayaathiri kiini cha kweli takatifu⁴⁸⁶.

3) Vifungu kutoka kwa vitabu hivi vitakatifu, vinavyopatikana katika maandiko yasiyohesabika ya Wababa Watakatifu wa kale, ambao—hasa katika tafsiri zao, insha zao za kimafundisho na mahubiri yao—kwa namna fulani wameandika upya Agano Jipya lote, kiasi kwamba kama, kwa bahati mbaya (tuchukulie jambo lisilowezekana), vitabu vya Agano Jipya vingepotea kabisa, bado tungeweza kuwa navyo kwa kukusanya na kupanga kwa mpangilio sahihi vifungu vyote kutoka kwake vinavyopatikana katika maandishi ya Wababa: hii ni ushahidi dhahiri kwamba nakala zetu za sasa za Agano Jipya, isipokuwa kwa tofauti ndogondogo za masomo, zinaendana kikamilifu na zile za kale zaidi zilizotumiwa na walimu wa awali wa Kanisa.

4) Hatimaye, kutowezekana kwa uharibifu *wowote mkubwa* katika vitabu hivi. Kwani –

a) Ni hakika kwamba, katika karne za mwanzo za Ukristo, maandishi halisi kabisa ya Wainjilisti⁴⁸⁷, pamoja na yale ya Mitume wengine⁴⁸⁸, bado yalikuwa katika makanisa ya Kitume; na, kwa hivyo, ilikuwa

⁴⁸⁵ Ni hasa Millius ambaye, baada ya kazi ya miaka thelathini, alichapisha maandishi ya Kigiriki ya Agano Jipya pamoja na masimulizi tofauti huko Oxford mnamo 1707, kama walivyofanya Wetstein (1751, 1752), Küster na wengine.

⁴⁸⁶ Masoma haya yote tofauti, hata yakiwa mengi kiasi gani, kulingana na makubaliano ya wakosoaji wote, yanahusu tu tahajia, mpangilio wa maneno na upangaji, matamshi, makosa ya kisarufi na mambo kama hayo, bila kubadilisha maana halisi ya Maandiko popote.

⁴⁸⁷ Manuskripti ya Mt. Mathayo ilikuwa bado ipo wakati wa Origeni na Jeromu, kulingana na ushuhuda wao, huku manuskripti ya Mt. Yohana ilihifadhiwa katika kanisa la Efeso wakati wa Petro wa Aleksandria (karne ya 4). Tazama *Petro wa Aleksandria*, *Tract, de Paschat*.

⁴⁸⁸ 'Wakati huo,' anasema Tertullian, 'yeyote anayetaka kuchunguza jambo la wokovu wenu, na atembelee makanisa ya kitume, ambapo viti halisi vya mitume bado vinasimama mahali pake; ambapo *barua zao halisi* husomwa kwa sauti *kubwa*, zikipigiza sauti zao na kuwakilisha sura ya kila mmoja (De praecarpt., sura ya 36).

rahisi sana kurekebisha upotoshaji wowote ambao ungeweza—kwa makusudi au bila kukusudia—kuingia katika nakala nyingi zilizotengenezwa kutoka kwa maandishi ya Mitume kwa ajili ya matumizi miongoni mwa Wakristo; na kila muumini aliyekuwa amesoma au kusikia maandishi ya asili ya Mitume angeweza kuwa shahidi wa moja kwa moja dhidi ya upotoshaji wowote ambao wangeweza kuutambua katika nakala hizo.

(b) Wachungaji wenye bidii wa Kanisa, ambao walikuwa wamepokea kutoka kwa Bwana wajibu wa kulinda amana takatifu ya imani, hawakuweza na kwa kweli hawakuruhusu ufasidi huu kutokea. Inajulikana vyema kwamba katika karne za mwanzo za Ukristo, wamakanamwili, ili kuimarisha makosa yao, walijaribu mara kwa mara kubadilisha baadhi ya vifungu vya mafundisho ya mitume katika Injili zetu. Lakini mara tu walipoanza kuchapisha nakala zao zilizoharibika, walikashifiwa mara moja na walimu wa Kikristo wa kweli (hasa Irenaeus na Tertullian, kabla ya kuanguka kwao wenyewe...). Kwa hivyo, wamwasi wa nyakati za baadaye hawakuwa na ujasiri wa kuiga wale wa zamani, na ili kuunga mkono makosa yao walipotisha tu maana ya vitabu vitakatifu vya Agano Jipya, bila kuoza maandishi yenyewe kwa namna yoyote. Na ni jambo la kushangaza kwamba wamwasi, ingawa walikuwa wakikosolewa kila mara na Kanisa kwa kuharibu maandiko matakatifu, hawakuwahi kuishutumu Kanisa lenyewe kwa kosa hili, isipokuwa tu Manikea katika enzi za Mtakatifu Augustino, ambao, kwa njia ya bahati, waliwataka bila mafanikio wathibitishe kashfa hii.

c) Jaribio lolote la kuharibu Injili, pamoja na vitabu vingine vya Agano Jipya, pia lingezuiliwa na ukweli kwamba vilikuwa vinajulikana sana na Wakristo na vilikuwa vinatumika sana. Hata katika siku za Mtakatifu Justin, ilikuwa tayari desturi katika makanisa wakati wa ibada za umma—ambazo, kulingana na mtakatifu mnyang'anyi huyo, Wakristo kutoka miji na vijiji vya jirani walikusanyika—kusoma tafsiri za Mitume⁴⁸⁹. Na kadiri kitabu kinavyojulikana zaidi, ndivyo inavyokuwa vigumu zaidi na kwa kweli haiwezekani kukiharibu kimakusudi.

(d) Heshima kuu iliyoonyeshwa na Wakristo, kwa Injili na pia kwa vitabu vingine vya Agano Jipya, ni uthibitisho zaidi kwamba hakuna uharibifu mkubwa unaoweza kuwa umetokea ndani yake. Heshima hii ilifikia kiwango ambapo, wakati, kwa amri ya Diocletian, vitabu vitakatifu vilipokamatwa kutoka kwa Wakristo ili kuchomwa, wengi walikubali kuwa watakufa shahidi kuliko kukabidhi kile kilichotakiwa. Na wale ambao, kwa hofu ya adhabu, walikabidhi vitabu hawakurudishwa katika ushirika wa Kanisa hadi baada ya kipindi kirefu cha toba; au wakati, kulingana na ushuhuda wa Sozomen, askofu fulani (wa karne ya 4), alipokuwa akihubiri kwa kutaniko kanisani, alibadilisha neno moja tu la Mwokozi katika maandishi matakatifu; wasikilizaji wote walichanganyikiwa, na askofu huyu alikemewa mara moja na askofu mwingine aliyekuwepo kanisani wakati huo⁴⁹⁰. Tafsiri ya vitabu vya Agano Jipya iliyofanywa na Mtakatifu Jerome, haikukubaliwa Magharibi kwa muda mrefu kwa sababu, kama Mtakatifu Augustino anavyoshuhudia⁴⁹¹, katika baadhi ya sehemu tafsiri hii haikukubaliana, kwa maneno yake, na tafsiri ya kale ya Itala, ambayo Wakristo walikuwa wameizoea⁴⁹².

(d) Kwa kuwa nakala zote za mikono za Agano Jipya, kwa upande wa maandishi ya asili na tafsiri zake, zinapatana kikamilifu kwa yaliyomo, isipokuwa tofauti ambazo tayari zimetajwa; kudhani kwamba Injili Nne, na kwa hakika Agano Jipya lote, limeharibiwa kwa kiasi kikubwa kungekuwa ni kudhania kwamba kila moja ya nakala hizi limeharibiwa katika sehemu na kwa njia ileile kabisa: hali ambayo haiwezekani kabisa! Je, maandishi wa nakala kutoka sehemu na nyakati tofauti wangeweza kweli kuingiza makosa yale yale katika nakala zao kwa bahati nasibu, au je, wangeweza kwa namna fulani kufanya njama ya kufanya hivyo kwa makusudi?..

Sura ya II.

Kuhusu umuhimu wa kidogma wa vitabu vya Maandiko Matakatifu

⁴⁸⁹ Justin. Apolog. I, 67.

⁴⁹⁰ Askofu aliyehubiri alikuwa anaitwa Tryphillus; alibadilisha maneno ya Mwokozi katika kifungu kifuatacho: 'Inuka, uchukue kitanda chako uende' (Marko 2:11), akibadilisha neno lingine lenye maana sawa na 'kitanda', ambalo lilimuonekana kuwa la kifahari zaidi; na mshutumu wake alikuwa Mtakatifu Spiridon, Askofu wa Tremifont (Sozomen, Historia ya Kanisa, Kitabu cha 1, Sura ya 2).

⁴⁹¹ Hata anasimulia tukio linalofanana na lile lililoripotiwa na Sozomen, lililotokea katika Kanisa la Afrika—jinsi mkutano, waliposikia katika tafsiri ya Jerome kubadilishwa kwa neno moja lililopatikana katika tafsiri ya kale ya Itala, walikasirika na kumlazimisha askofu kushikilia tafsiri ya awali. Epistol. 71 na 82.

⁴⁹² Jerome mwenyewe alitabiri waziwazi hili alipoanzisha kazi yake, kama inavyodhihirika katika barua yake kwa Papa Damaso.

§ 122. Dhana ya Umuhimu Huu na Mgawanyo wa Sura

⁴⁹³Umuhimu wa kidogma wa vitabu vya Maandiko Matakatiifu unatokana na ukweli kwamba vitabu hivi, kama Kanisa la Kiorthodoksi linavyofundisha, viliandikwa kwa mwongozo wa Roho Mtakatifu na, kwa hivyo, havina neno la mwanadamu, bali, kwa kweli, neno la Mungu. Hata hivyo, katika suala hili, Kanisa linawatofautisha, likiita baadhi vitabu vya *kanoni* (βιβλία κανονικά, κανονιζόμενα) na vingine *visivyo vya kanoni* (ὁυ κανονιζόμενα, μὴ κεκανονισμένα, ἀκανόνιστα)⁴⁹⁴. Neno la kwanza linarejelea vitabu ambavyo, kulingana na mapokeo yaliyopitishwa kutoka kwa wajumbe wa Mungu wenyewe, vimekubaliwa na Kanisa katika kanuni (κανὼν – rejista, katalogi) ya vitabu *vilivyopuliziwa na Mungu*, na vinawasilishwa na Kanisa kwa Waumini kama *kanuni* isiyobadilika ya *ukweli* (κανὼν τῆς ἀληθείας), kwa maneno ya Mtakatifu Isidore wa Seville; au, kwa kuyaweka kwa maneno ya Mtakatifu Athanasius Mkuu, – *vitabu ambavyo vimepokelewa katika kanuni, zimepitwa na kuaminika kuwa za kimungu*, ambazo ndizo vyanzo vya wokovu, ili wale wanaonawa waweze kuzima kiu yao kwa maneno yaliyomo ndani yake, ambayo pekee yake ndiyo yanayotangaza mafundisho ya utauwa, na ambayo hakuna anayeweza kuongeza au kuondoa chochote⁴⁹⁵. Kwa neno 'vitabu visivyo vya kanuni', kulingana na ushuhuda wa Mwalimu huyo maarufu wa Kanisa, linamaanisha vitabu ambavyo *havijajumuishwa katika kanuni* ya maandiko yaliyoongozwa na Mungu, bali *vilivyoteuliwa na Mababa wa Kanisa kwa ajili ya kusomwa na wongofu wapya na wale wanaotaka kufundishwa katika neno la utauwa*⁴⁹⁶, – vitabu vinavyojenga na vyenye afya, kama anavyosema Mtakatifu Yohane wa Damascus, *lakini havikuingizwa katika kanuni*⁴⁹⁷. Kwa hivyo, sura hii inapaswa kugawanywa katika sehemu tatu:

- I) juu ya ufunuo wa kimungu wa vitabu vya Maandiko Matakatiifu,
- II) kuhusu vitabu vya kanuni vya Maandiko Matakatiifu, na
- III) kuhusu vitabu visivyo vya kanuni.

⁴⁹³ 'Kwa kuwa ndivyo ilivyo, turudi kwa kanuni ya kweli, yaani, Maandiko Matakatiifu.' Epist. CXIV, Kitabu IV.

⁴⁹⁴ Tazama Barua ya 39 ya Mtakatifu Athanasius Mkuu kuhusu Mafesto na, katika 'Katekismus ya Kikristo' (iliyohaririwa na Sinodi Takatifu), makala: 'Kuhusu Maandiko Matakatiifu'.

⁴⁹⁵ Tazama Barua yake ya 39 kuhusu sikukuu, katika Kitabu cha Sheria za Mitume Watakatiifu, Mabaraza Matakatiifu ya Kimataifa na ya Mitaa, na Baba Wakristo Watakatiifu, kilichochapishwa na Sinodi Takatifu. Neno la Kigiriki κανὼν linamaanisha: a) rejista au katalogi ya watu au vitu (tazama Switzer, κανὼν, nambari. V, na κανονικός, namba III); b) amri au uamuzi wa Kanisa, ndiyo maana kanuni zote za Mabaraza kwa kawaida ziliitwa kanoni (ibid. κανὼν, namba III), na mara nyingi zaidi – c) kanuni imara, isiyobadilika, isiyoruhusu kuongezwa wala kupunguzwa (ibid. namba I). Vitabu vitakatifu huitwa kanoniki katika maana hizi zote tatu, na si katika moja tu: yaani, huitwa hivyo, kwa upande mmoja, kwa sababu vimeingizwa katika rejista (κανὼν) ya vitabu vilivyopuliziwa na Mungu na kuunganishwa katika kanuni (κανὼν) ya Kanisa; na, kwa upande mwingine, kwa sababu zinakubaliwa na kuwasilishwa na Kanisa kwa waumini kama kanuni ya ukweli. Hili la kwanza linaonekana wazi kutokana na jina lenyewe la vitabu hivi kwa Kigiriki – κανονιζόμενα, κεκανονισμένα, kutoka kwa κανονίζω – kuingia kwenye rejista, kutangaza kuwa kanuni..., na kutoka kwa maneno ya Rufinus kuhusu vitabu hivi: 'haec sunt, quae patres intra canonem concluderunt et ex quibus fidei nostrae assertiones constare voluerunt' (katika exposit. Symboli); hili la mwisho linaonekana wazi kutoka kwa maneno ya Mtakatifu Isidore wa Pelusium, ambaye, akizungumza kwa jumla kuhusu Maandiko Matakatiifu, anaiita 'kanuni ya ukweli' (Epist. CXIV, Kitabu IV), na kwa sehemu na Mt. Ireneo, ambaye vivyo hivyo anarejelea Injili kwa njia hii (Adv. Haeres., Kitabu III, Sura II). Lakini kukataa maana ya kwanza ya neno hili na kujikita tu katika ya pili pekee, kama Waprotestanti wanavyotaka—yaani, kudai kwamba vitabu vya kanuni vinaitwa hivyo kwa sababu tu vinajumuisha kwa Wakristo kanuni ya imani na maadili—ni kinyume kabisa na haki: mbali na ukweli kwamba hili linapingana na matumizi ya kale ya kidini ya neno 'kanuni', swali linajitokeza: ambaye, katika hali hiyo, atatuonyesha vitabu hivyo ambavyo tunapaswa kuvitambua kama kanuni ya mwenendo wetu?

⁴⁹⁶ Tazama Barua ile ile ya 39 kuhusu Siku Kuu.

⁴⁹⁷ Ufafanuzi Sahihi wa Imani Sawa, Kitabu IV, Sura ya 17, uk. 272. Moscow, 1844.— Vitabu visivyo vya kanuni, au vile ambavyo havijajumuishwa katika kanuni, kama anavyoviita Mtakatifu Athanasius, vingejulikana kwa jina lingine katika enzi za kale kama vitabu vya kikanisa. Hii ni kwa sababu zilikuwa zinasomwa makanisani kwa ajili ya ujenzi wa katekumeni na waumini (*Rufinus*, katika Ufafanuzi wa Imani, uk. 555). Miongoni mwa baadhi ya walimu wa Kikristo wa Magharibi (*Jerome*, katika Utangulizi wa Galeata), hata zilijulikana kama apokrifa (ἀπόκρυφος – iliyofichwa). Hata hivyo, neno hili halikukubaliwa na Kanisa, na jina 'vitabu vya siri', hasa Mashariki, lilieleweka kumaanisha hasa makelele yaliyotolewa kama matakatiifu, au maandiko ambayo kwa kweli yalikuwa matakatiifu lakini yalikuwa yameharibiwa na wamwasi, kama vile Injili za Tomasi, Petro, Waebrania na kadhalika, pamoja na Injili za Basilides, Tatiyo na wengine. Neno hili limetumika kwa njia hii na Papa Gelasius (katika Decreto apud Gratianum, distinctio XV), na Rufinus (katika exposit. Symboli), lakini, muhimu zaidi kwetu, na Mtakatifu Athanasius katika Barua yake kuhusu Festo, ambayo inakubaliwa na Kanisa la Orthodox kama barua kanoniki. Hapa, baada ya kuorodhesha kwa undani ni vitabu gani vya Maandiko Matakatiifu ni kanuni na ni vipi visivyo kanuni, Baba Mtakatifu anahitimisha: 'Hata hivyo, wapendwa, mbali na vile vinavyosomwa (yaani zisizo za kanuni) na zile za kanuni, *hakuna popote pale kutajwa kwa vitabu vya apokrifa*; bali huu ni mpango wa wamwasi, ambao huviandika jinsi wanavyopenda, huviwekea tarehe na kuongeza maneno, ili, kwa kuvitangaza kama kazi za kale, wawe na njia ya kuwatapeli wenye nia nyepesi kwa hivyo (Kitabu cha Kanuni...). Kwa hivyo, hakuna kabisa kitabu chochote cha apokrifa kinachopaswa kutajwa miongoni mwa vitabu vinavyounda Maandiko Matakatiifu.

I. Kuhusu ufunuo wa kimungu wa vitabu vya Maandiko Matakatifu

§ 123. Uungu wa vitabu vya Agano la Kale

Wayahudi walikuwa na sababu za kutosha kuamini katika ufunuo wa kimungu wa vitabu kanoniki vya Agano la Kale, na sisi Wakristo tuna sababu kubwa zaidi za kufanya hivyo.

I. Kwa Wayahudi, misingi hii ilikuwa:

1) Ubora wa maudhui halisi ya vitabu hivi. Kama tulivyoona⁴⁹⁸, vinatoa mafundisho ya juu sana ya imani, kanuni safi za maadili, na sheria kamili za kiibada na kisiasa kiasi kwamba Wayahudi, kwa kutumia vitabu hivi, hawangeweza, kwa sababu hii pekee, kushindwa kushawishika kuhusu asili yao ya kiungu, isiyo ya kawaida. Zaidi ya hayo, miongoni mwa kweli nyingine, Agano la Kale lina unabii, ambao mwingi wake ulitimia mbele ya macho yao wenyewe, na kuwapatia ushahidi mpya na wa kuvutia wa asili ya kiungu ya maandiko yao matakatifu.

2) Baadhi ya ushahidi ulio wazi kutoka katika vitabu vitakatifu vyenyewe. Hivi vinajumuisha, kwanza, aya zote zinazosema kwamba Mungu Mwenyewe –

a) aliamuru mmoja au mwingine wa wajumbe wake aandike kitu; kwa mfano, kwa Musa: *Bwana akamwambia Musa: 'Andika haya katika vitabu kwa ajili ya vizazi vijavyo, na umjulishe Yesu, kwa maana nitawaharibu kabisa kumbukumbu ya Waalaki chini ya mbingu'* (Kutoka 17:14; heshima ya miguu 31:18; 32:15–16; 34:1 na 27–28; Kumb. la Torati 9:10–11; 10:1 na 2; 31:19); au – kwa Isaya: *'Jichukulie mzingo mpya, mkubwa, uandike juu yake kwa kalamu ya mwanadamu, maana wakati wa utumwa umekaribia, na wakati umefika'* (8:1);

b) aliamuru mahususi kwamba maneno yake au mafunuo yake yaandikwe, kwa mfano, kwa Musa: *'Andika maneno haya kwa ajili yako; maana katika maneno haya nimefanya agano nawe na Israeli'* (Kut. 34:27); kwa Yeremia: *'Andika maneno yote katika kitabu, ambayo nimewazungumzia'* (Yer. 30:2); kwa Ezekieli: *'Mwanadamu, andika kwa ajili yako jina la siku hii, ambayo Mfalme wa Babeli alianza kuizingira Yerusalemu, tangu siku hii, ambayo ni leo; na umwambie mfano nyumba iliyoinuka, na uwaambie nyumba iliyoinuka, na uwaambie: "Bwana Mungu asema hivi"'* (24:2–3); Kwa Habakuku: *'Andika maono na uyachore kwenye kibao, ili asomaji aweze kuyaelewa'* (2:2), – na inabainishwa kwamba

c) Mabalozi wa Mungu kwa kweli waliandika vitabu kulingana na neno la Bwana (Hesabu 33:2), na wakaandika ndani yake maneno ya Bwana (Kutoka 24:4). Pili – aya zote ambapo waandishi watakatifu, wanapoanza kutoa mafundisho, au unabii, au historia, au kitu kingine chochote, wanapaza sauti: *'Lisikieni neno la Bwana'* (Ezek. 6:3; Hos. 4:1), *'Lisikieni neno la Bwana Adonai'* (Ezek. 25:3, n.k.); au: *'Neno la Bwana likanijia...'* (Ezek. 21:1 na 8; Sef. 6:9; 8:18, n.k.), *'Neno la Bwana likamjia Zekaria mwana wa Barakia'* (Zek. 1:1), *'Neno la Bwana lililomjia Yoeli'* (Yoeli 1:1); au: *Ndivyo asemavyo Bwana Mungu* (Ezek. 2:4, 11; Isa. 50:1, n.k.), *Ndivyo asemavyo Bwana Mungu* (Ezek. 23:32, n.k.), *Ndivyo asemavyo Bwana Mwenyezi* (Hag. 1:2; Mal. 1:4); au: *'neno la Bwana kuhusu Israeli kwa mkono wa malaika wake'* (Mal. 1:1), *'neno la Bwana lililozungumzwa kwa mkono wa nabii Hagai'*... (Hagai 1:3). Kuna mistari isiyo na hesabu kama hiyo katika Maandiko Matakatifu, na Wayahudi hawakuweza kujizuia kuamini mistari hiyo, wakijua kwamba huu ndio ulikuwa utaratibu ambao wajumbe wa kweli wa Mungu walijithibitisha wenyewe, baada ya kuthibitisha utume wao wa kimungu kupitia miujiza na unabii. Mwisho, la tatu, kuna mistari yote ambapo –

a) waandishi watakatifu wenyewe wanasema kuhusu ufunuo wao wa kimungu, kwa mfano, Musa: *'Na sasa nenda, nami nitakufungua kinywa chako, na nitakuweka maneno kinywani mwako'* (Kut. 4:12); Yeremia: *'Ndipo Bwana akanyoosha mkono wake, akanigusa mdomo wangu, na Bwana akaniambia: "Tazama, nimeweka maneno yangu kinywani mwako"'* (1:9); Daudi: *'Ulimi wangu ni wino wa mwandishi'* (44:2);

b) au waandishi wengine watakatifu wanawasilisha mawazo yanayofanana kuhusu wao; kwa mfano, katika Kitabu cha Pili cha Wafalme imeandikwa kumhusu Daudi kwamba alishuhudia mwenyewe: *'Roho ya Bwana hunena kwa midomo yangu, na neno lake liko juu ya ulimi wangu'* (23:2);

c) au kwa ujumla inatambuliwa kwamba vitabu fulani viliandikwa na Manabii, watu walioona na kutabiri yajayo (1 Nya. 29:29; 2 Nya. 26:22). Ni vigumu kuto kukubaliana kwamba aya zote tulizotaja hazina uhakika wa kutosha wala hazijajumuisha yote: zinahusu baadhi tu, na si vitabu vyote, vya Agano la Kale; zaidi ya hayo, kwa kiasi kikubwa zinahusu si vitabu kamili, bali sehemu fulani tu za vitabu hivyo, iwe kubwa

⁴⁹⁸ Tazama makala katika Schemu ya Kwanza: 'Alama za Ndani za Uungu wa Ufunuo wa Agano la Kale' (§§ 53–57).

au ndogo; na, kwa hivyo, kwa msingi wa vifungu hivi pekee, bado ingekuwa vigumu, kama si kutowezekana kabisa, kufikia uhakika kamili kuhusu uwezo wa kimungu wa vitabu vyote vya Biblia kwa ujumla. Lakini Wayahudi walikuwa na njia ya tatu ya msaada kwa hili pia, yaani:

3) Maandiko matakatifu – kutoka kwa midomo ya wajumbe wa Mungu wenyewe. Kwa mantiki rahisi, haiwezekani kwamba mtume wa kweli wa Mungu, akiwa amethibitisha utume wake kupitia miujiza na unabii, alipokuwa akiwakabidhi Waisraeli kitabu chake, asingewaelezea kwa kina kama kilikuwa kitabu cha kimungu au cha kawaida, cha kibinadamu, ili kuwaokoa kutokana na kosa kubwa katika hali yoyote ile. Ni jambo lisiloaminika zaidi kwamba mitume wa Mungu waliofuata, wakiwa wameona kwamba Wayahudi bila haki (tuseme) walichukulia vitabu vyao vitakatifu—vilivyokuwa vimejitokeza hadi wakati huo—kuwa vimepewa ufunuo wa kimungu, hawakueleza makosa yao kwa wale waliokuwa wamepotea. Wakati huo huo, Wayahudi daima wameamini kwamba vitabu vyao vyote vya kanuni ni vya asili ya kimungu: 'Manabii waliandika,' anasema Flavius, 'kwa ufunuo kutoka kwa Mungu (κατὰ τὴν ἐπίπνοιαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ...); tunazichukulia, kwa kweli, kuwa za kimungu (θεῖα τὰ δικαίως πεπιστευμένα), na ndiyo maana, licha ya kipindi kirefu namna hicho, hakuna hata mmoja wetu aliyewahi kuthubutu kuongeza chochote kwenye vitabu vitakatifu, au kuondoa chochote kutoka kwake, au kufanya mabadiliko madogo kabisa ndani yake (): kwani katika moyo wa kila Myahudi, tangu utotoni, imekita mizizi imani kwamba lazima zichukuliwe kama mafundisho matakatifu ya Mungu (Θεοῦ δόγματα), kwamba lazima zifuatiwe bila kuchoka, na kwamba mtu lazima ajiweke dhabihu maisha yake kwa ajili yao, iwapo hali itahitajia"⁴⁹⁹. Tunapata sifa kubwa kama hizo kwa vitabu vya Agano la Kale katika maandishi ya Myahudi mwingine maarufu, Philo, anayerejelea kwa zamu kama Neno la Mungu, Maandiko Matakatifu, na maandiko ya manabii, na anabainisha kwamba manabii hawakusema chochote kwa hiari yao, bali walikuwa tafsiri tu za msukumo wa Mungu; kwamba Mungu alitumia miili yao kama vyombo; na kwamba manabii, wakati wa nyakati za ufunuo wa kimungu, walijitenga na mambo yote ya kidunia, wakawa chombo cha Roho mmoja wa Mungu (τοῦ Θεοῦ πνεύματος), ambaye alijaza roho zao, akasogeza viungo vya sauti zao, na kuwapa uwezo wa kueleza kwa uwazi na kwa utofauti kile walichopaswa kutabiri"⁵⁰⁰. Hatimaye, Talmud za Kiyahudi na marabi wote wanathibitisha kwa kauli moja katika maandishi yao kwamba hiyo ilikuwa, kwa hakika, imani ya Wayahudi wote wa kale kuhusu vitabu vitakatifu. Sio tu Wayahudi wa Palestina, bali pia wale wa Alexandria na Wasamaria, na madhehebu yote matatu makuu yaliyokuwepo katika kanisa la Kiyahudi katika siku za Mwokozi, walikubali kama fundisho lisilopingika kwamba vitabu vya Maandiko Matakatifu vilipewa ufunuo wa kimungu. Basi, tunawezaje kuelezea vyema zaidi imani thabiti, ya kauli moja na ya kina kama hiyo miongoni mwa Waisraeli wote kuhusu msukumo wa kimungu wa vitabu vyao vitakatifu, ikiwa si kwa mafundisho ya mdomo kutoka kwa wajumbe wa Mungu wenyewe, yaani, siyo kwa Mafundisho Matakatifu, wakati, kama tulivyoona, misingi ya imani kama hiyo katika Maandiko bado haijathibitishwa kikamilifu au kuwa wazi?

II. Kwetu sisi Wakristo, pamoja na sababu zote zilizotajwa hapo juu, ambazo Wayahudi walitawalia imani yao katika ufunuo wa kimungu wa vitabu vya Agano la Kale, kuna pia sababu nyingine, muhimu zaidi:

1) Bwana na Mwokozi wetu Mwenyewe, alipojitokeza duniani wakati ambao imani hii miongoni mwa watu wa Kiyahudi—kama inavyoonyeshwa na ushuhuda wa wakati huo wa Flavius na Philo—ilikuwa imeenea sana na haishikiki, sio tu kwamba hakuwakemea watoto wa Israeli kwa hilo, wala hakudokeza kwa namna yoyote kwamba Yeye, angalau, hakuwa na imani hiyo pamoja nao; kinyume chake, alionyesha heshima kamili kwa vitabu vya Agano la Kale kama vitakatifu na vya kimungu. Yeye –

(a) aliwaelekeza, kama Wayahudi wote, kuthibitisha kweli fulani, kwa mfano, kweli ya ufufuo wa wafu (Mathayo 22:31), na hata kweli muhimu zaidi ya utume wake wa kimungu: '*Chunguza Maandiko*,' aliwaambia Waisraeli, '*kwa maana ndani yake mnadhani mnayo uzima wa milele, na ndiyo yanayotoa ushuhuda kunihusu*' (Yohana 5:39); '*Kama mngemwamini Musa, mngeniamini na Mimi; maana yeye aliandika kumhusu Mimi*' (beti 46); na kwa wanafunzi wake walipokuwa njiani kuelekea Emmaus, '*Alianza na Musa na Manabii wote, akiwafafanulia maandiko yote yaliyomhusu Yeye*' (Luka 24:27). Yeye –

b) mara nyingi alizungumzia Maandiko haya kwa namna ambayo inaweza kutumika tu kwa Neno la Mungu, na kwa hakika si kwa maneno ya kibinadamu; kwa mfano: '*Maandiko hayawezi kuvunjika*' (Yohana 10:35); '*Ililazimu yote yaliyoandikwa kumhusu katika Torati ya Musa, na katika Manabii, na katika Zaburi yatimizwe*' (Luka 24:44; taz. Mathayo 26:54); '*Amen, nawaambieni: hata mbingu na dunia zipite, hakuna hata*

⁴⁹⁹ Kit. 1 dhidi ya Apion., sur. 8.

⁵⁰⁰ De special. Iegibus, vol. II, uk. 343; dondoo kwenye de praemiis et poenis, vol. II, uk. 417, na pia de monarchia, Kitabu I, vol. II, uk. 222, iliyohaririwa na Th. Mangey.

neni dogo wala mshiko mdogo wa kalamu utakaopita katika Sheria, hata yote yatimie' (Mathayo 5:18). Hata alipokuwa akinukuu mistari fulani kutoka Agano la Kale,—

c) akaongeza: *'Kile Mungu alichosema'* (Mathayo 23:31), *'Mungu aliamuru'* (Mathayo 15:4), na kwa kufanya hivyo akawakemea Wayahudi: *'Mmeacha amri ya Mungu kwa ajili ya mapokeo yenu'* (-6), *'mkivunja neno la Mungu kwa mapokeo yenu mliyoyapokeza'* (Marko 7:13), na, hasa, kumhusu Daudi katika kifungu kimoja, alisema: *'Yeye (Daudi) alinena kwa Roho Mtakatifu: "Bwana akamwambia Bwana wangu: 'Keti mkono wangu wa kuume' (Marko 12:36).*

Kufuatia mfano wa Mwalimu wao wa Kimungu, Mitume Watakatifu pia:

a) walinukuu mistari mingi kutoka kwa vitabu vya Agano la Kale ili kuthibitisha au kufafanua kweli za Agano Jipya (Matendo 3:17–25; Yakobo 1:10–12, 19; 2:1–4, 10, 11, 23, 26; 4:6; Yuda 1:5, 12, 16 na mingine mingi, hasa katika Waraka kwa Waebrania);

b) ilirejelea vitabu hivi *kama maandiko matakatiifu* (Warumi 1:2), *maandiko takatifu* (2 Timotheo 3:15), *neni la unabii* (2 Petro 1:19), na *maneno ya Mungu* (Warumi 3:2);

c) wakati mwingine ilisemwa kwamba Roho Mtakatifu Mwenyewe alizungumza kupitia kinywa cha mwandishi mmoja au mwingine wa Agano la Kale (Matendo 1:16; 28:25; Waebrania 3:7), na

d) hatimaye, ziliweka ushahidi wazi kuhusu ufunuo wa kimungu wa Agano la Kale lote: *'Ubinadamu wowote wa Maandiko,'* alisema Mtume Petro, *'haujatokana na mapenzi ya mtu binafsi.'* Kwa maana unabii haukuja kwa mapenzi ya mwanadamu, bali watu wa Mungu watakatifu walisema wakiwa wamehamasishwa na Roho Mtakatifu (ὁπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι) (2 Petro 1:20–21). *'Kwa maana tangu ujana wako umeyajua maandiko matakatiifu (ἐπὶ γράμματα),'* alisema Mtume mwingine kwa mwanafunzi wake mpendwa Timotheo, *'ambayo yanaweza kukuwezesha kuwa na hekima kwa ajili ya wokovu kwa imani katika Kristo Yesu.* Kwa maana *Maandiko yote yamepumzwa na Mungu (θεόπνευστος)* na ni faida kwa mafundisho, kwa kukemea, kwa kusahihisha, na kwa kufundisha katika haki (2 Tim. 3:15–17).

Kutokana na mafundisho haya waziwazi, imani katika ufunuo wa kimungu wa Maandiko ya Agano la Kale ilianza katika Kanisa la Kristo tangu wakati huo huo wa kuanzishwa kwake; ilijumuishwa kama kipengele muhimu katika imani zote za kale, na ilidhihirishwa katika ushuhuda wa Baba wa Kanisa, ambao tutauchunguza hapa chini.

§ 124. Uungu wa Vitabu vya Agano Jipya

Ingawa mahali popote katika Maandiko Matakatiifu haisemwi waziwazi, kama ilivyo kwa vitabu vya Agano la Kale, kwamba vitabu vya Agano Jipya vimepewa ufunuo wa kimungu, ukweli huu hata hivyo ni thabiti vivyo hivyo.

1) Kati ya waandishi wanane wa Agano Jipya, watano—Mathayo, Yohana, Yakobo, Petro na Yuda—walikuwa miongoni mwa Mitume Kumi na Wawili, ambao kwanza walipewa na Bwana ahadi kwamba Roho Mtakatifu atatumiwa juu yao, na baadaye utimizo wa ahadi hiyo hiyo. Basi, ahadi hizi zilikuwa gani, na, kwa kawaida, utimilifu wake unaolingana?

(a) *'Nami nitamwomba Baba,'* alisema Mwokozi kwa wanafunzi wake, *'naye atawapa Mfariji mwingine, awe nanyi milele—Roho wa kweli, ambaye ulimwengu hauwezi kumpokea, maana hauoni wala hauimjui; bali ninyi mnamjua, maana anakaa nanyi, naye atakuwa ndani yenu'* (Yohana 14:16–18). Hata hivyo, ikiwa Roho Mtakatifu, kwa mujibu wa ahadi hii, aliishi kweli na Mitume na kubaki *nao* milele—daima na bila kukoma—tunawezaje kudhani kwamba Angewaacha tu wakati huo wa nyakati muhimu zaidi walipokuwa wakiandika vitabu vyao?

b) *'Mfariji, yaani Roho Mtakatifu, ambaye Baba atamtuma kwa jina langu, atawafundisha mambo yote na kuwakumbusha yote niliowasemieni'* (aya 26). Basi, tunawezaje kukubali kwamba Mwalimu huyu mpya wa mbinguni angewaacha bila mafundisho Yake hasa wakati walipokuwa wakiandika ujumbe wao? Ikiwa walikuwa na uwezekano wa kukosea katika nyakati kama hizo, maneno ya Mwokozi yangetimekaje: *'Atakufundisha mambo yote'?*

c) *Watakapowakabidhi, msiwe na wasiwasi juu ya jinsi gani au nini mtasema; maana maneno mtakayosema yatawapewa wakati huo; maana si ninyi mnaozungumza, bali Roho wa Baba yenu anayezungumza kupitia kwenu* (Mathayo 10:19–20); *'Nitakupa kinywa na hekima, ambayo wapinzani wako wote hawatakuweza kuipinga wala kuikataa'* (Luka 21:15): basi, ikiwa Mwokozi aliwaahidi wanafunzi wake kuwapa kinywa na hekima hata wakati wangeshuhudia kuhusu mahubiri yao mbele ya majaji na waonevu

wao; Je, angeweza kuwaacha wainjilisti watakatifu bila msaada huo wa kiungu walipokuwa wakiandika mahubiri haya, kwa ajili ya mafundisho na mwongozo wa vizazi vyote na watu wote?

2) Waandishi watatu waliosalia wa Agano Jipya, Paulo, Marko na Luka, hawakuwa miongoni mwa Mitume Kumi na Wawili. Hata hivyo, tumehakikishiwa kuhusu msukumo wa kimungu wa barua za Mtume Paulo kwa sababu kwamba—

a) kwamba alichaguliwa na kuitwa katika utume wa kitume na Yesu Kristo Mwenyewe (Matendo 9:3–6 na 15; taz. Gal. 1:1; Rum. 1:1 na 5);

(b) kwamba alipokea maarifa yake ya imani katika Kristo si kutoka kwa wanadamu wala kupitia elimu yake mwenyewe, bali kupitia ufunuo *kutoka kwa Kristo: 'Ndawaambieni, ndugu, kwamba injili niliyoihubiri haikutokana na binadamu; maana sikuitunukiwa na mtu yeyote, wala sikifundishwa, bali nilipokea kwa ufunuo wa Yesu Kristo'* (Gal. 1:11–12);

c) kwamba yeye mwenyewe alipata hekima na mahubiri yake kutoka kwa Roho Mtakatifu: *'Sisi tunazungumza hekima ya Mungu katika mafumbo, ambayo Mungu aliitayarisha kabla ya enzi kwa ajili ya utukufu wetu, ambayo hakuna mmoja wa watawala wa enzi hii aliyeielewa—lakini Mungu ameitujulisha kwa njia ya Roho wake: hatukupokea roho wa dunia hii, bali Roho anayetoka kwa Mungu, ili tuweze kuelewa yale tuliyopewa bure na Mungu; na hatuzungumzi kwa maneno yaliyofundishwa na hekima ya kibinadamu, bali kwa maneno yaliyofundishwa na Roho Mtakatifu* (1 Kor. 2:7, 8, 10, 12–13)—kwamba yeye mwenyewe aliita mahubiri yake au ujumbe wake (kwa maana, bila shaka, uliozungumzwa na ulioandikwa) si ujumbe wa kibinadamu, bali kweli Neno la Mungu: *tunamshukuru Mungu daima, kwa sababu ninyi mlipopokea neno la Mungu mliyolisikia kwetu, hamlikubali kama neno la wanadamu, bali, kama ilivyo kweli, neno la Mungu* (1 The. 2:13);

(d) hatimaye, kutokana na ukweli kwamba Mtume mwingine, yaani Petro, ambaye alikuwa mmoja wa Kumi na Wawili, katika barua yake, akizungumzia Siku ya Mwisho, anarejelea hata mafundisho ya Mt. Paulo kuhusu mada hii, na anabainisha kwamba Paulo aliandika *kulingana na hekima aliyopewa* (2 Petro 3, 15–16, akitaja Waebrania 9:26; 10:25).

Kuhusu uungu wa Injili za Marko na Luka, pamoja na Matendo ya Mitume, iliyoandikwa na huyu wa mwisho, tunaamini kwa sababu ya mapokeo ya Kitume yasiyopingika, ambayo kwa msingi wake maandiko haya yote, tangu karne za mwanzo kabisa za Ukristo, yamekuwa yakichukuliwa kwa uthabiti kama sehemu ya Agano Jipya —yaani, zimepewa ufunuo wa kimungu, zikiwa sawa na zote nyingine. Hasa, kutokana na mapokeo haya tunajifunza:

(a) kwamba Marko, mwenzake Petro (1 Petro 5:13), aliyeandika Injili yake kwa ombi la mara kwa mara la Warumi, hakuweka mafundisho yake mwenyewe ndani yake, lakini mafundisho yaliyofunuliwa kimungu yaliyohubiriwa Roma na Mtume Petro, ambaye, zaidi ya hayo, baada ya kujifunza hili kupitia ufunuo kutoka kwa Roho Mtakatifu, yeye mwenyewe alithibitisha Injili hii kwa mamlaka yake ili itumike katika Kanisa⁵⁰¹ ;

b) kwamba Luka, mwenzake Paulo (Matendo 16:10–20), vivyo hivyo aliandika si Injili yake mwenyewe, bali Injili iliyohubiriwa kwa mdomo na Paulo, ambaye alikuwa amejaa Roho wa Mungu⁵⁰² ;

c) na kwamba Mtume Yohana, aliyewahi kuishi baada ya Waevanjelisti wengine, akiwa amesoma Injili zote tatu—zile za Mathayo, Marko na Luka—aliziidhinisha zote kwa usawa na kuthibitisha ukweli wa yaliyomo ndani yake kwa ushuhuda wake⁵⁰³ .

3) Hata hivyo, si tu kuhusiana na Injili za Marko na Luka na Matendo ya Mitume, bali pia kuhusiana na vitabu vyote vya Agano Jipya, ni lazima ikumbukwe kwamba mafundisho ya uungu wao yamejikita, hasa, katika mapokeo matakatifu, ambayo yamehifadhiwa bila kukatizwa kutoka kwa Mitume wenyewe na huhifadhiwa katika Kanisa. Tunapata alama zilizo wazi za hili katika maandishi ya Mtakatifu Klementi wa

⁵⁰¹ 'Basi, akitambua yaliyokuwa yamefanyika—yaani, kwamba (Petro) alimfunulia yeye kwa njia ya Roho' (yaani kwamba Marko, kwa ombi la Warumi, aliandika Injili), aliona shauku ya wanaume hao, na akakubali maandishi hayo yawasilishwe kwa makanisa. Clemente, katika 'Muhtasari' wake wa sita, anaeleza maelezo haya; na Askofu wa Hierapolis, anayeitwa Papias, pia anashuhudia hayo. *Eusebius*, *Histor.* Eccles. Kitabu II, Sura ya 15.

⁵⁰² Na Luka, mfuasi wa Paulo, pia aliandika katika kitabu Injili iliyohubiriwa naye. *Eusebius*, *Hist. Eccl.* Kitabu V, Sura ya 8.

⁵⁰³ 'Kuhusu Marko na Luka, ambao walitayarisha matoleo ya Injili zao mtawalia, inasemekana kwamba Yohana, akiwa amekuwa akihubiri maisha yake yote bila kuandika, hatimaye aligeukia uandishi kwa sababu hii hasa. Kutoka kwa watatu waliotajwa hapo juu, ambao mafundisho yao yalikuwa tayari yameenea kwa wote na kwake pia, wanasema aliyakubali, akiwa ameshuhudia ukweli wao. *Eusebius*, *Histor.* Eccl. Kitabu III, Sura ya 24.

Roma, Ignatius Mwenye Mungu, Athenagoras, Justin Mwenye Dhambi⁵⁰⁴, Teofilo wa Antiokia, Ireneo, Origino, Gregori wa Neocaesarea, Tertulliano, Sipriano, Hilari⁵⁰⁵, Eusebius wa Kaisaria, Basil Mkuu, Cyril wa Yerusalemu, Gregory wa Nyssa, Chrysostom, na umati usiohesabika wa walimu wengine wa Kanisa wa karne ya nne na karne zote zilizofuata⁵⁰⁶.

4) Mwisho, uthibitisho muhimu zaidi wa ukweli huo huo ni mafundisho ya juu kabisa na kamilifu kwa kila hali ya maandiko ya Agano Jipya, ambayo hayangeweza kubuniwa yenyewe si tu na Mitume—watu wa kawaida wasio na elimu—bali kwa kweli na akili yoyote ile ya kibinadamu. Mafundisho haya yana alama isiyofutika ya asili yake ya kimungu⁵⁰⁷.

II. Kuhusu vitabu kanuni vya Maandiko Matakatiifu

§ 125. Vitabu vya kanuni vya Agano la Kale

Kanuni ya Agano la Kale, kama inavyotambuliwa kwa sasa na Kanisa la Orthodox⁵⁰⁸, inajumuisha vitabu vifuatavyo:

- 1) Kitabu cha Mwanzo,
- 2) Kutoka,
- 3) Mambo ya Walawi,
- 4) Hesabu,
- 5) Kumbukumbu la Torati,
- 6) Kitabu cha Yoshua,
- 7) Kitabu cha Waamuzi, na, kana kwamba ni kiambatisho chake, Kitabu cha Ruthu,
- 8) Kitabu cha Kwanza na cha Pili cha Wafalme, kama sehemu mbili za kitabu kimoja,
- 9) kitabu cha tatu na cha nne cha Wafalme,
- 10) Vitabu vya Kwanza na Pili vya Mambo ya Nyakati,
- 11) Kitabu cha Kwanza cha Ezra, na Kitabu cha Pili cha Ezra, au, kwa jina lake la Kigiriki, Kitabu cha Nehemia,
- 12) Esteri,
- 13) Kitabu cha Ayubu,
- 14) Kitabu cha Zaburi,
- 15) Mithali za Suleimani,
- 16) Mhubiri,
- 17) Wimbo wa Wimbo,
- 18) Kitabu cha Nabii Isaya,
- 19) Yereimia,
- 20) Ezekieli,
- 21) Danieli,
- 22) Manabii Kumi na Wawili.

Kanuni hii ile ile pia ilishikiliwa na Kanisa la Agano la Kale, ambalo lilikuwa limeaminiwa maneno ya Mungu kabla ya kuja kwa Masihi (Rum. 3:2). Ilishikiliwa, kama inavyo dhihirika:

a) kutoka kwa ushuhuda wa Josephus, ambaye anataja tu vitabu hivi 22 vya kimungu, na anasema kwamba vitano kati ya hivyo viliandikwa na Musa, kumi na tatu na Manabii kuanzia wakati wa Musa hadi

⁵⁰⁴ Klementi I, Barua kwa Wakorintho, sura ya 45; Ignati, Barua kwa Wamagnesia; Athenagoras, Legatus pro Christo; Justin, Mazungumzo na Tryfo, sura za 29 na 33.

⁵⁰⁵ Theophilus, *Ad Autolicum*, Kitabu II, Sura 9; Irenaeus, *Kinyume na Ujinga*, Kitabu II, Sura 47; Origen, *Kuhusu Kanuni*, Kitabu IV, Sura 1; Gregory the Wonderworker, *Mahubiri 2 kuhusu Tangazo*; Tertullian, *Adversus Hermog.*, sura ya 22; Cyprian, *De operibus et eleemosinā*; Hilary, *Zaburi 37*.

⁵⁰⁶ Eusebius, Historia ya Kanisa, Kitabu I, Sura 38; Basil Mkubwa, Maelezo ya Zaburi 59, dokezo 2; Kirili wa Yerusalemu, Mahubiri, Mafundisho IV; Gregori wa Nyssa, Dhidi ya Eunomius, Kitabu I, katika Orratus, juz. II, uk. 346, iliyohaririwa na Morel; Chrysostom, Mahubiri juu ya Mwanzo, 21.

⁵⁰⁷ Tazama makala katika Sehemu ya I: 'Dalili za Ndani za Uungu wa Ufunuo wa Agano Jipya' (§§ 91–94).

⁵⁰⁸ Tazama 'Katekismus Kuu ya Kikristo ya Kanisa la Mashariki la Orthodox na Katoliki', makala: 'Kuhusu Maandiko Matakatiifu hasa'.

kwa mfalme wa Uajemi Artaxerxes, na vingine vinne vina sifa za Mungu na kanuni muhimu sana za maisha⁵⁰⁹ ;

b) kutoka kwa ushuhuda wa baadhi ya waalimu wa Kikristo wa kale—Meliton, Origen na Jerome—waliotumia juhudi maalum kuwauliza Wayahudi kuhusu kanuni yao takatifu, na daima waligundua kuwa ilijumuisha tu vitabu 22 vilivyotajwa hapo juu⁵¹⁰ ;

c) kutoka kwa utamaduni usiokatika uliopo miongoni mwa Wayahudi, ambao hadi leo wamehifadhi kanuni hii hiyo bila mabadiliko⁵¹¹ ;

d) hatimaye, ni wazi kutokana na mbinu yenyewe ya kuhesabu vitabu hivi, ambayo imehifadhiwa katika Kanisa la Orthodox. Bado inazihesabu kuwa 22, kama Wayahudi wa kale walivyofanya kuhusiana na idadi ya herufi katika alfabeti yao, zikigawanya vitabu viwili au hata kadhaa pamoja chini ya nambari moja kwa madhumuni haya, ilhali jumla ya idadi ya vitabu vya Agano la Kale vinavyochukuliwa kimoja kimoja, ambavyo vinachukuliwa kuwa vya kanuni, ni 38.

Kanuni hii yenyewe ilidumishwa kwa uthabiti na Kanisa lote la Kikristo la kale, baada ya kulipokea kutoka kwa Kanisa la Agano la Kale. Kuna mashahidi wengi wa hili:

1) Meliton, Askofu wa Sardis (mwishoni mwa karne ya pili), alisafiri sana kote Mashariki akiwa na nia ya dhati ya kuthibitisha kanuni ya vitabu vya Agano la Kale, na anaiweka hivi: "Vitabu vitano vya Musa: Mwanzo, Kutoka, Mambo ya Walawi, Hesabu, Kumbukumbu la Torati, Yoshua, Waamuzi, Ruthu, Vitabu vinne vya Wafalme, Vitabu viwili vya Mambo ya Nyakati, Zaburi za Daudi, Mithali za Suleimani au Hekima, Mhubiri, Wimbo wa Suleimani, Ayubu; Manabii: Isaya, Yerima, Manabii Kumi na Wawili (kitabu kimoja), Danieli, Ezeieli, na Ezra"⁵¹² .

2) Origen (mwanzoni mwa karne ya 3) anaanzisha katalogi yake kwa maneno yafuatayo: "Inapaswa kujulikana kwamba vitabu vya Agano la Kale, kama vilivyopitishwa na Wayahudi, ni ishirini na viwili", na kisha, baada ya kuorodhesha vitabu hivi, anahitimisha: "nje ya idadi hii (ἐξω δὲ τῶν τούτων) kuna Vitabu vya Macaebayo"⁵¹³ .

3) Mtakatifu Kirili wa Yerusalemu (karne ya 4) anaelekeza katika katekismusu yake: 'Soma vitabu ishirini na viwili, lakini usiguse apokrifa'⁵¹⁴ .

4) Eusebius wa Kaisaria (karne ya 4), akizungumzia katalogi ya Melito, anabainisha kwa hiari yake kwamba katika katalogi hii Melito ameorodhesha vitabu vyote vya Agano la Kale vinavyokubalika kwa makubaliano ya jumla⁵¹⁵ .

5) Mtakatifu Athanasius wa Alexandria (karne ya 4), katika risala yake kuhusu sikukuu na katika muhtasari wa Maandiko Matakatifu unaomhusishwa naye, baada ya kuorodhesha vitabu 22 tu vya kanuni, anavitenganisha waziwazi na vitabu visivyoya kanuni⁵¹⁶ .

6) Mtakatifu Gregori Mteolojia (karne ya 4) na

7) Mtakatifu Amphilochius (karne ya 4), akiorodhesha tu vitabu 22 vya Agano la Kale, hata haviwataja wengine⁵¹⁷ .

8) Baraza la Laodikia, lililofanyika mwaka wa 364, lilisema katika Kanuni ya 59 kwamba 'si vyema kusoma kanisani zaburi zisizotakaswa au vitabu visivyotamkwa na kanuni (ἀκανόνιστα), lakini tu vitabu vya Agano la Kale na Agano Jipya vilivyotajwa katika kanuni (μόνα τὰ κανονικά)', na katika kanuni inayofuata (ya 60) inaendelea: "Inafaa kusoma vitabu hivi vya Agano la Kale:

a) Uumbaji wa Dunia,

b) Kutoka Misri,

c) Mambo ya Walawi,

⁵⁰⁹ Contra Apion, Kitabu I, § 8.

⁵¹⁰ Tutachunguza ushuhuda wao baadaye katika kifungu hiki hiki.

⁵¹¹ Mishnah, iliyohaririwa na *de Surenhusius*, juz. IV, uk. 409.

⁵¹² Katika barua yake kwa Onesimo, ambamo Meliton anataja vitabu hivi, kwanza anasema yafuatayo: 'Zaidi ya hayo, ulitaka kuthibitisha usahihi wa vitabu vya kale, ni ngapi kwa idadi na zimepangwa kwa mpangilio gani; nilijitahidi kufanya hivyo... Basi, nikisafiri kuelekea mashariki, na nikifika mahali ambapo Injili ilihubiriwa, na nikijifunza kwa undani vitabu vya Agano la Kale, Nimemtuma kwako baada ya kumfundisha. *Eusebius*, *Hist. Eccles.*, Kitabu IV, Sura ya 26.

⁵¹³ Katika Eusebius, Kitabu IV, Sura ya 25.

⁵¹⁴ Mafundisho ya Katekismusu, Kitabu IV, Sura ya 35.

⁵¹⁵ Historia ya Kanisa, Kitabu IV, Sura ya 26.

⁵¹⁶ Tazama katika Kitabu cha Kanuni – Barua kuhusu Siku Kuu na katika Masomo ya Kikristo. 1841, IV, uk. 216–218.

⁵¹⁷ Tazama katika Kitabu cha Kanuni: Mitume Watakatifu, Mabaraza ya Kiikumeniki na...

- d) Hesabu,
- e) Kumbukumbu la Torati,
- f) Yoshua,
- g) Waamuzi, Ruth,
- h) Esteri,
- i) 1 na 2 Wafalme,
- i) Wafalme 3 na Wafalme 4,
- k) 1 na 2 Mambo ya Nyakati,
- l) Ezra 1 na 2,
- m) Kitabu cha Zaburi 150,
- n) Mithali za Suleimani,
- o) Mhubiri,
- n) Wimbo wa Wimbo,
- r) Ayubu,
- c) Manabii Kumi na Wawili,
- (t) Isaya,
- u) Yeremia, Baruki, Lili na Barua,
- f) Ezekieli,
- x) Danieli".

9) Mtakatifu Epifanio, Askofu wa Kipro (karne ya 4), anarejelea mara tatu katika maandishi yake vitabu vya kanuni vya Agano la Kale, na kila mara anavihesabu kuwa 22 tu, akisema kuhusu vingine: "ingawa ni vya manufaa na vya kujenga, havihesabiwi katika idadi ya vitabu vitakatifu"⁵¹⁸.

10) Mbarikiwa Jeromu (karne ya 4), baada ya kutafsiri kutoka Kiebrania vitabu vilivyomo katika kanuni ya Kiyahudi, anasema kuhusu vingine: 'havipatikani katika kanuni na vinapaswa kuhesabiwa miongoni mwa vitabu vya apokrifa'⁵¹⁹.

11) Hilary, Askofu wa Pictavium (karne ya 4), pia anataja vitabu 22 vya kanuni vya Agano la Kale, akiongeza: "Wengine, hata hivyo, baada ya kuongeza vitabu vya Tobia na Yuditithi, wanataka kuhesabu jumla ya vitabu kuwa 24, kulingana na idadi ya herufi katika alfabeti ya Kigiriki"⁵²⁰.

12) Rufinus (karne ya 4) anatofautisha waziwazi vitabu 22 vya kanuni kutoka kwa vitabu visivyo vya kanuni vya Agano la Kale, ambavyo anaviita 'vya kikanisa'⁵²¹.

Kwa mashahidi hawa wote wa kale tunaweza kuongeza mashahidi wengine kutoka vipindi vya baadaye, kwa mfano:

13) Leontius wa Byzantium, mwanzoni mwanasheria, baadaye mtawa (karne ya 6)⁵²²,

14) Mtakatifu Yohane wa Damasko (karne ya 8)⁵²³,

15) Mtakatifu Nikephoros, Patriaki wa Constantinople (karne ya 9)⁵²⁴,

16) Mitrophan Kritopulos, hapo awali Protosyncellus wa Patriaki wa Kanisa la Constantinople, na baadaye Patriaki wa Alexandria (karne ya 17)⁵²⁵, wote hao wanazungumzia tu vitabu 22 vya kanuni vya Agano la Kale, na kwa hakika wanaonyesha jinsi Kanisa la Mashariki lilivyoshikilia kwa ukali mafundisho haya kwa karne nyingi.

Hata hivyo, ikiwa Kanuni ya 85 ya Kanuni za Mitume inataja vitabu fulani visivyo vya kikanuni pamoja na vile vya kikanuni—yaani, Vitabu vitatu vya Maccabeo na Kitabu cha Hekima ya Yesu, mwana wa

⁵¹⁸ Tazama *De ponderibus et mensuribus*, sura ya 4, sura ya 23, na *Contra Haereses*, Kitabu I, sura ya 8.

⁵¹⁹ Utangulizi huu, unaotumika kama utangulizi wa Maandiko Matakatiifu, unaweza kutumika kwa vitabu vyote ambavyo tumetafsiri kutoka Kiebrania hadi Kilatini, ili uweze kuandika kwamba chochote kilicho nje ya hivi kinapaswa kuainishwa miongoni mwa Apokrifa. Kitabu cha Mithali ya Salome, ambacho kwa kawaida huhusishwa na Suleimani, na Kitabu cha Yasu Siraki, na Yuditithi, na Tobia... si sehemu ya kanuni. Tazama Utangulizi wa 'Galeatus'.

⁵²⁰ Juz. V, Kitabu XXII... Hata hivyo, wengine wameona inafaa kuhesabu vitabu kuwa ishirini na vinne, vikiwemo Tobia na Yuditithi, kulingana na idadi ya herufi katika alfabeti ya Kigiriki (Tazama Utangulizi wa Kitabu cha Zaburi, uk. 241, katika Juz. IX ya *Patrologia Cursus Completus*, Paris, 1844).

⁵²¹ Katika Ufafanuzi wa Imani, uk. 557.

⁵²² Insha kuhusu madhehebu, iliyogawanywa katika vitendo kumi, pamoja na kazi zingine fupi, iliyochapishwa Basel mwaka 1578. Tazama Kitendo II, uk. 402.

⁵²³ Tazama sura kuhusu Maandiko katika *Theolojia* yake.

⁵²⁴ Chronologia tripartita, iliyochapishwa kama kiambatio cha Chron. Evsebiani, Paris, 1652, uk. 312.

⁵²⁵ Imani za Kanisa la Mashariki, Sura ya VII kuhusu Kanisa.

Siraki—inapaswa kueleweka kwamba kanuni hii inarejelea vitabu *vinavyoheshimiwa na vitakatifu*, si vitabu vya kikanuni; vitabu vyote vya kanuni na visivyo vya kanuni vya Maandiko Matakatiifu, na hata kazi nyingine fulani zinazoheshimiwa sana na Wakristo, vinaweza kuelezewa kwa usawa kama vitakatifu na vya heshima. Ndiyo maana, pamoja na vitabu vya Biblia, kanuni hii hiyo inataja barua mbili na maagizo yaliyoandikwa na Clemente⁵²⁶.

Hata kama baadhi ya waalimu wa Kanisa Magharibi, kama vile Mtakatifu Augustino (karne ya 5), Papa Innocenti (karne ya 5), Papa Gelasius (494)⁵²⁷, na Mtaguso wa Karthago wenyewe (397)⁵²⁸, vitabu visivyo vya kanuni vilitajwa waziwazi kama vya kanuni, pamoja na vitabu 22 vilivyokuwa sehemu ya kanuni ya Kiyahudi: hata hili halipaswi kutuletea mkanganyiko wowote. Kwani –

a) Mtakatifu Augustino mwenyewe ametuwekea kila fursa ya kuelewa kwa maana gani alitumia neno '*kanoniki*' katika tukio hili. Baada ya kusema mahali fulani kwamba, ingawa Wayahudi hawakuzihesabu Vitabu vya Maccabeo kuwa kanoniki, Kanisa hata hivyo vinaviona *kuwa kanoniki*⁵²⁹, anaelezea maana yake kama ifuatavyo mahali pengine: "Maandiko yanayojulikana kama ya Maccabees hayakuchukuliwa na Wayahudi kuwa sawa na Sheria, Manabii na Zaburi, lakini Kanisa liliyaona Maandiko *haya kuwa si bila faida*, mradi tu yasomwe na kusikilizwa kwa hukumu sahihi"⁵³⁰. Hii ni ishara wazi kwamba Mtakatifu Augustino alitumia neno '*kanuni*' kwa maana pana zaidi kuliko inavyokubalika kwa kawaida katika maana yake nyofu. Na kwa 'vitabu vya kanuni' kwa ujumla alimaanisha vitabu vilivyoteuliwa au kuidhinishwa na kanuni au sheria za Kanisa kwa ajili ya usomaji mtakatifu wa waumini, kwani si tu vitabu vya kanuni kwa maana ya msingi bali pia vile visivyo vya kanuni vingeweza kuitwa hivyo ipasavyo⁵³¹. Ni kawaida kudhani kwamba neno 'vitabu vya kanuni' wakati mwingine lilitumika kwa maana hii ileile, pana zaidi, hasa ndani ya Kanisa la Karthago, ambapo Agostino alikuwa mmoja wa wachungaji wakuu mashuhuri zaidi wakati huo. Kwa hivyo, neno hilo pia lilitumika katika Mtaguso wa Karthago. Mtazamo huu wa mwisho una uwezekano mkubwa zaidi kwa kuwa Kanuni ya 33 ya baraza hili inarejelea hasa vitabu vya kanuni, au vile vilivyoteuliwa *na kanuni kusomwa kanisani*: 'Imeamriwa kwamba hakuna kitakachosomwa kanisani kwa jina la Maandiko Matakatiifu isipokuwa maandiko ya kanuni; na maandiko ya kanuni ni haya: Mwanzo...' ⁵³². Hata kama –

b) Tuseme kwamba walimu waliotajwa hapo juu na Baraza waliteua vitabu visivyo vya kanuni kuwa vya kanuni kwa maana pana kabisa iliyokubalika. Hata katika hali hiyo, hatakuwa na shaka tunapozingatia: Kwanza, ni wachache sana wa walimu waliokuwa na mtazamo huu, ikilinganishwa na idadi ya wale waliokuwa na mtazamo wa ' ' ambao wametuwekea ushahidi wa vitabu 22 tu vya kanuni vya Agano la Kale vilivyokubaliwa na Kanisa. Na pili, tunapozingatia kwamba idadi ndogo ya walimu wa aina ya kwanza wote walikuwa, bila ubaguzi, wa kanisa mbili maalum tu, lile la Karthago na Roma. Ilhali miongoni mwa mashahidi wa aina ya pili kuna wawakilishi mashuhuri zaidi wa Kanisa zima, la Mashariki na Magharibi (Jerome, Hilary, Rufinus). Na Mbarikiwa Augustino mwenyewe alitoa ushauri bora, yaani kwamba, endapo kutatokea mzozo kama huo kuhusu kanuni ya vitabu, kipaumbele kinapaswa kutolewa kwa sauti ya wengi wa mashahidi na sauti ya Kanisa zima, badala ya ile ya makanisa binafsi⁵³³.

⁵²⁶ Tazama Kitabu cha Sheria za Mitume Watakatiifu, Mabaraza Matakatiifu na Baba Watakatiifu.

⁵²⁷ *Agustino*, *De doctrina Christi*, Kitabu cha 2, Sura ya 8; *Innocenti*, *Epistola ad Exuperium, episcopum Toletanum*; *Gelasius*, *In concil. Romano an. 494*.

⁵²⁸ Tazama Kitabu cha Kanuni za Mitume Watakatiifu... Mtaguso wa Karthago, Kanuni 33.

⁵²⁹ *De Civitate Dei*, Kitabu XVIII, Sura 36: aliandika kwamba, ingawa Vitabu vya Macabayo havimo miongoni mwa Maandiko yanayoitwa *kanuni*, na Wayahudi hawavichukulii kuwa *kanuni*, hata hivyo *Kanisa huvichukulia kuwa kanuni*...

⁵³⁰ Katika Kitabu cha II dhidi ya Gaudentius, Sura ya 21, anaeleza kwamba *maandiko yanayojulikana kama ya Maccabeo hayachukuliwa na Wayahudi kuwa sawa na Torati, Manabii na Zaburi...*, lakini *yamekubaliwa na Kanisa si bure, mradi tu yasomwe au yasikilizwe kwa busara*.

⁵³¹ Uangalifu huu lazima uzingatiwe hata katika visa ambapo waandishi wa baadaye wa Kiorthodoksi, au hata Mabaraza ya mitaa yote, wanarejelea vitabu vyote vya Maandiko Matakatiifu—vyote vya kanuni na visivyo vya kanuni—bila ubaguzi, kama vitabu vya kanuni. Kwa njia hii, mafundisho ya walimu binafsi na mabaraza yanaweza kupatanishwa kwa urahisi na mafundisho ya Kanisa lote la Kiorthodoksi, ambalo linatofautisha waziwazi kati ya makundi haya mawili ya vitabu.

⁵³² Hata hivyo, inapaswa kuzingatiwa kwamba si vitabu vyote visivyo vya kanuni vinatajwa katika kanuni ya Baraza la Karthago; kwa mfano, Kitabu cha Hikima ya Siraka na Vitabu vyote vya Makedonia havipo, angalau kulingana na orodha za Kigiriki za Baraza hilo, ingawa inadhaniwa vipo katika orodha za Kilatini (Thesaur. *Sviceri* – Μαρχαβᾱιος de lib. II Maccabaeorum).

⁵³³ Katika Maandiko kanoniki ya Kanisa Katoliki lililo wengi, Mkristo anapaswa kufuata mamlaka yake. Kwa hiyo, anapaswa kuchukua mtazamo huu kuhusu Maandiko kanoniki: anapaswa kutilia mbele yale yanayokubaliwa na Makanisa yote kuliko yale ambayo baadhi hayayakubali; huku, miongoni mwa zile zisizokubaliwa na makanisa yote, anapaswa kutilia maanani zaidi zile zinazokubaliwa na makanisa mengi zaidi na yenye mamlaka zaidi kuliko zile zinazoshikiliwa na makanisa machache yenye mamlaka duni (Kitabu cha II, Kuhusu Mafundisho ya Kikristo, Sura ya 8).

Mwisho, si jambo la maana kabisa kwamba katika tafsiri za kale za Maandiko Matakatiifu, kama vile Itala, vitabu vya kanuni na visivyo vya kanuni vikusanywe pamoja. Bado vinakusanywa kwa njia hii hadi leo katika Kanisa la Orthodox, ambalo, hata hivyo, hufanya utofautishaji kati yao. Zimeandikwa kwa lengo la kuwa na vitabu vyote katika mkusanyiko mmoja—vyote vile vilivyoongozwa na Mungu na vile ambavyo, ingawa havina umuhimu mkubwa, bado vimekuwa vikithaminiwa sana na Kanisa tangu enzi za kale kuliko maandiko mengine yoyote ya kibinadamu, na vimekubaliwa na Kanisa kwa ajili ya ujenzi wa waumini kama vitabu vizuri na vyenye manufaa.

Kuhusu asili ya kanuni ya Agano la Kale: hebu tuzingatie kwanza kabisa kwamba haki ya kutangaza vitabu vyovyote kuwa vimepewa ufunuo wa kimungu, yaani kanuni, kulingana na ushuhuda wa Flavius⁵³⁴ na Eusebius wa Pamphylia⁵³⁵, haikuwa ya Waisraeli wote, bali ilikuwa ya makuhani pekee na, hasa, idadi ndogo ya wale ambao wenyewe walikuwa na Roho Mtakatifu. Baada ya kusema haya, sasa tunaweza kusema kwamba asili ya kanuni ya Kiyahudi inalingana na mwanzo kabisa wa vitabu vilivyoongozwa na Mungu. Musa ndiye wa kwanza kuandika vitabu vyake; alivitangaza kuwa ni maandiko ya kimungu, kisha akaviweka hekaluni kando ya Sanduku la Agano, na kuvisoma mara kwa mara kwa Waisraeli. Yosua baadaye alifanya vivyo hivyo; inasemekana kumhusu: *'naye akaandika maneno hayo katika Kitabu cha Sheria ya Mungu'* (Yosua 24:26), yaani, aliongeza maandishi yake mwenyewe kwenye Pentateuki; ndivyo alivyofanya pia Samweli, ambaye *'akaandika historia ya ufalme katika kitabu na kukiweka mbele ya Bwana'* (1 Sam. 10:25); na bila shaka hii ilikuwa desturi ya maandishi watakatifu waliofuata pia, ingawa hakuna ushahidi wa hili uliohifadhiwa katika vitabu vyao. Hata hivyo, kanuni ya Agano la Kale ilipata umbo lake la mwisho (yaani: vitabu hivi vitakatifu vilikusanywa, kukaguliwa na kutangazwa kuwa vya kimungu kwa mara ya mwisho) mapema katika siku za Ezra na na Ezra mwenyewe, pengine kwa msaada wa Nehemia (2 Mka. 2:13) na manabii fulani walioishi wakati huo. Hili linathibitishwa na mapokeo ya Kiyahudi, yaliyohifadhiwa katika Talmudi, na ushuhuda wa Flavius, na lilikubaliwa na Mababa wa Kanisa mashuhuri zaidi⁵³⁶. Kuanzia wakati huo kuendelea, hakukuwa tena na manabii miongoni mwa watu wa Kiyahudi, ambao pekee yao ndio waliokuwa na haki ya kutoa hukumu juu ya vitabu vya kanuni⁵³⁷.

§ 126. Vitabu vya Kanoni vya Agano Jipya

Kanisa la Orthodox linatambua vitabu 27 vifuatavyo kama vitabu kanuni vya Agano Jipya: Injili nne—kulingana na Mathayo, Marko, Luka na Yohana; Matendo ya Mitume; barua saba za Mitume: Yakobo, barua mbili za Petro, barua tatu za Yohana na barua ya Yuda; barua kumi na nne za Mtume Paulo: kwa Warumi, Barua mbili kwa Wakorintho, kwa Wagalatia, kwa Waefeso, kwa Wafilipi, kwa Wakolosai, Barua mbili kwa Wathesalonike, Barua mbili kwa Timotheo, kwa Tito, kwa Filemoni na kwa Waebrania, na Ufunuo wa Yohana Mteolojia⁵³⁸.

⁵³⁴ Kinyume na Apion, Kitabu I, § 8.

⁵³⁵ Praeparatio ad Evangelia, Kitabu XII, Sura 22, uk. 597. Paris, 1628.

⁵³⁶ Angalia maelezo zaidi kuhusu hili hapo juu katika sehemu kuhusu uhalisi wa vitabu vingine vya Agano la Kale (mbali na Pentateuki).

⁵³⁷ Katika ushuhuda tuliyoorodhesha kuhusu vitabu 22 kanoniki vya Agano la Kale, kuna tofauti ndogo kuhusu: (a) Kitabu cha Baruki, (b) Waraka wa Yeremia, na (c) Kitabu cha Esteri. Zile mbili za kwanza zimeorodheshwa kama kanuni katika katalogi za Origen, Mtakatifu Kirili wa Yerusalemu, Mtakatifu Athanasius, Hilary, Mtaguso wa Laodikia na Patriaki Nikephoros wa Constantinople, ilhali hazitajwi katika zingine. Lakini bila shaka hazikutajwa kwa sababu kwa ujumla zilitazamwa kama kitabu kimoja na Kitabu cha Unabii wa Yeremia, ambacho kilichanganywa nazo chini ya nambari moja, kama inavyoonyeshwa na orodha zote ambazo zinataja; na inajulikana kwamba walimu wa Kanisa mara nyingi walinukuu vifungu kutoka Kitabu cha Baruki kwa jina la Yeremia (kwa mfano, Mtakatifu Yohane Krisostomo, Mahubiri 1832, XLVII – katika mahubiri yake kuhusu ukweli kwamba Yesu Kristo ni Mungu, ananukuu maneno ya Baruki 3:36–38 chini ya jina la Yeremia; vivyo hivyo, Mtakatifu Augustino – **De civit. Dei*, Kitabu XVIII, Sura 33; Mt. Ambrozi, Kitabu I, **De poenit.**, Sura 8; Kitabu III, **Haexem.**, Sura 14, na Kitabu I, **De fide**, Sura 2; Mt. Basili Mkubwa, Kitabu IV, **Contra Evnomium**, na wengine). Hata hivyo, Kitabu cha Esteri, katika katalogi ya Mtakatifu Athanasius, iliyowekwa katika Barua yake kuhusu Siku Kuu, kwa sababu isiyojulikana, kimeainishwa kama kisicho cha kanuni, ilhali katika katalogi ya Mtakatifu Gregori Mteolojia hakitajwi; wakati katika katalogi zingine zote kinachukuliwa kuwa cha kanuni: maoni ya pamoja ya Kanisa lazima, bila shaka, yataamua suala hili. Hata hivyo, Mt. Atanasi mwenyewe, mradi tu ndiye kweli mwandishi wa muhtasari unaohusishwa naye, anabainisha hapa: 'Baadhi ya watu wa kale walidai kwamba Wayahudi pia walihesabu Esteri na Kitabu cha Ruthu miongoni mwa vitabu vya kanuni; baada ya kuviunganisha na Kitabu cha Waamuzi, walivitazama kama kitabu kimoja, huku wakichukulia Kitabu cha Esteri kama kitabu tofauti; hivyo basi, katika mfano huu pia, idadi ya vitabu vya kanuni ilikuwa ishirini na viwili.' Uchunguzi Mfupi wa Maandiko Matakatiifu, katika Chr. Cht. 1841, IV, uk. 218–219.

⁵³⁸ Tazama, hasa, makala kuhusu Maandiko Matakatiifu katika **Katekismus ya Kikristo Iliyopanuliwa**.

Vitabu hivi hivyo vimeorodheshwa kama vitabu vya kanuni vya Agano Jipya na walimu wa kale wa Kanisa katika Mashariki na Magharibi.

Kusini:

1) Katika hotuba yake ya saba juu ya Kitabu cha Yoshua, Origen anataja Injili nne zilizotungwa na Mathayo, Marko, Luka na Yohana; Kitendo cha Mitume, kilichoandikwa na Luka; Barua ya Yakobo; Barua ya Yuda; Barua mbili za Petro; Barua (bila kubainisha idadi) na Yohana, barua kumi na nne za Paulo, na Ufunuo wa Yohana Mteolojia; ingawa katika sehemu nyingine za maandishi yake, kuhusu Barua ya Pili ya Petro, Barua ya Pili na ya Tatu za Yohana na Barua kwa Waebrania, ingawa anakubali kuzikubali kama kanuni, yeye mwenyewe anabainisha kwamba barua hizi bado hazijakubaliwa na wote, na kwamba bado kuna kutokubaliana kuzihusu⁵³⁹.

2) Eusebius pia anataja vitabu vyote vya Agano Jipya, na ingawa, akifuata mfano wa Origen, anavigawanya katika makundi mawili: vile vinavyokubaliwa na wote (ὁμολογούμεναι) na vile ambavyo bado vina utata (ἀντιλεγόμενα), anajumuisha miongoni mwa hivi vya pili barua za: Yakobo, Yuda, Barua ya Pili ya Petro, na Barua ya Pili na ya Tatu ya Yohana. Hata hivyo, anasema kuhusu hizi za mwisho kwamba zinatambuliwa na walimu wengi wa kanisa (παρὰ πλείστοις τῶν ἐκκλησιαστικῶν γινωσκομένων), na kwamba zinahubiriwa na wengi katika makanisa mengi sana (ἐν πλείστοις ἐκκλησίαις παρὰ πολλοῖς δεῖν μοσιευμένα)⁵⁴⁰.

3) Mtakatifu Athanasius Mkuu anataja vitabu vyote vya Agano Jipya bila shaka wala utofautishaji wowote, katika Barua yake kuhusu Siku Kuu na katika Synopsis yake, akihitimisha hoja yake katika hili la mwisho kwa maneno yafuatayo: 'Haya ndiyo idadi na majina ya vitabu kanoniki vya Agano Jipya! Hivi ni kama misingi, nanga na nguzo za imani yetu: kwani ziliandikwa na kuchapishwa na Mitume wenyewe wa Kristo Mwokozi, waliokuwa pamoja Naye na kufundishwa na Yeye⁵⁴¹.

4) Mtakatifu Kirili wa Yerusalemu pia anataja vitabu vya Agano Jipya bila kutaja hata kidogo kuwepo kwa mzozo wowote kuhusu vitabu hivyo ndani ya Kanisa, na vivyo hivyo anavisifu kwa wasikilizaji wake ili wasome.

5) Mt. Amfilokio anarejelea tena kutokubaliana kuhusu barua fulani, lakini anazitaja tu katika muktadha wa kihistoria; na, baada ya kuorodhesha vitabu vyote vya Agano Jipya, anahitimisha orodha yake kwa maneno yafuatayo: 'Na hii iwe kanuni halisi zaidi ya maandiko yaliyoongozwa na Mungu'.

6) Leontius wa Byzantium anagawanya vitabu vya Agano Jipya katika vitabu sita (εἰς ἕξ βιβλία), ambapo kitabu cha kwanza kina Injili kulingana na Mathayo na Marko, kitabu cha pili kina Injili kulingana na Luka na Yohana, ya tatu inajumuisha Matendo ya Mitume, ya nne barua saba za kikanuni, ya tano barua 14 za Mtume Paulo, na ya sita Ufunuo.

7) Mtakatifu Yohane wa Damasko, katika *Theolojia* yake, pia anataja vitabu vya Agano Jipya moja baada ya jingine⁵⁴².

Kwa Magharibi:

1) Wababa wa Mtaguso wa Karthago, uliofanyika mwaka 318, wanalistisha vitabu vyote vya Agano Jipya katika Kanuni ya 33⁵⁴³;

2) Rufinus – kila moja;

3) Mtakatifu Augustino – zote;

4) Mapapa Innocent na Gelasius – zote;

5) Cassiodorus, mwishoni mwa karne ya 6 – zote⁵⁴⁴.

Hata hivyo, kuna katalogi mbili au tatu za kale ambazo baadhi ya vitabu vya Agano Jipya havitajwi, yaani: Ufunuo hautajwi katika katalogi za Mtaguso wa Laodikia (Kanuni 60) na za Mtakatifu Gregori Mtheolojia, wakati barua: Waraka wa Yakobo, Waraka zote mbili za Petro na Waraka wa Yohana – havipo

⁵³⁹ Eusebius, Historia ya Kanisa, Kitabu VI, Sura ya 25.

⁵⁴⁰ Hapo hapo, Kitabu III, Sura 25.

⁵⁴¹ Tazama *Christian Readings*, 1841, juz. IV, uk. 219–220.

⁵⁴² Sirili wa Yerusalemu, *Mihadhara ya Katekesi*, Kitabu IV, 36; Mt. Amfilokio, tazama *Kitabu cha Sheria*...; Leontio wa Bizanti, *Lib. de sectis*, Kitendo II; Mt. Yohane wa Damasko, *Kitabu IV cha Theolojia*, Sura 17.

⁵⁴³ Tazama katika Kitabu cha Kanuni za Mitume Watakatifu, Mabaraza Matakatifu...

⁵⁴⁴ Rufinus, katika Ufafanuzi wa Imani; Augustine, *De doctrina Christi*, Kitabu II, Sura ya 8; Innocent, Barua kwa Exuperius, Askofu wa Toledo; Gelasius, *Kuhusu Mtaguso wa Roma* (AD 464); Cassiodorus, *De institutione Divinorum Scripturum*, Kitabu II, Sura ya 13.

katika Katalogi ya Muratori⁵⁴⁵ ; lakini hii ni, bila shaka, kwa sababu, kama Origen na Eusebius wanavyoshuhudia, kulikuwa na mivutano ya muda mrefu miongoni mwa walimu wa Kanisa kuhusu vitabu hivi. Na kuwepo kwa mivutano kama hiyo, hadi wakati fulani, kulikuwa kawaida na kusingeweza kuepukika. Ni lazima ikumbukwe kwamba Barua za Kitume, zilizotumwa kwa makanisa binafsi, au hata kwa Kanisa zima, hazikuweza kusambaa kila mahali ghafla na kujulikana na waumini wote; hata hivyo, baadhi zilisambaa kwa kasi sana katika Kanisa la ulimwengu (jambo ambalo ni hasa kweli kwa Injili Nne), ilhali zingine hazikusambaa; na kati ya hizi za mwisho, baadhi (kama vile zote zilizokuwa na utata) zilifika katika maeneo fulani mapema, nyingine baadaye, na zingine hata baadaye zaidi⁵⁴⁶ , ilhali zingine, hata kama zilifika katika maeneo fulani mapema sana, zilifanya hivyo bila ushahidi wa kutosha wa uhalisi wake. Kwa upande mwingine, Wababa na walimu wa karne za mwanzo za Ukristo hawakuweza kutoa tahadhari ya kipekee katika kutambua vitabu vilivyotokea chini ya majina ya Mitume. Utakatifu wa jambo hilo ulihitaji hivi: kadiri jambo linavyokuwa muhimu zaidi, ndivyo shaka kuhusu uhalisi wake inavyozidi kuchunguzwa kwa makini; na ni nini kingeweza kuwa muhimu zaidi kwa Wakristo kuliko maandiko ya Mitume? Hili lilikuwa muhimu zaidi kutokana na kuonekana kwa maandiko mengi bandia katika siku hizo⁵⁴⁷ , ambayo yalienezwa kuwa yameandikwa na Mitume. Kwa hivyo, ikiwa baadhi ya wachungaji wa kale wa Orthodox walionyesha mashaka kuhusu maandiko fulani ya Kiyatema, hili—mbali na kuwa jambo lisiloepukika—pia linashuhudia utambuzi wao makini katika jambo muhimu kama hilo.

III. Kuhusu vitabu visivyotangazwa rasmi vya Maandiko Matakatifu

§ 127. Idadi ya vitabu hivi na umuhimu wake

Hakuna vitabu visivyo vya kanuni miongoni mwa vitabu vya Agano Jipya; vitabu visivyo vya kanuni hupatikana tu miongoni mwa vitabu vya Agano la Kale, yaani vifuatavyo:

- 1) Kitabu cha Tobia,
- 2) Yudaithi,
- 3) Kitabu cha Hekima ya Suleimani,
- 4) Kitabu cha Hekima ya Yesu, mwana wa Siraki,
- 5) Vitabu vya Pili na Tatu vya Ezra,
- 6) vitabu vyote vitatu vya Maccabees⁵⁴⁸ .

Kama vile hakuna shaka kwamba vitabu hivi havikuchukuliwa na Wayahudi wala Wakristo kuwa sawa na vitabu vya kanuni, vivyo hivyo ni hakika kwamba daima vilithaminiwa sana na makundi yote mawili.

Wayahudi, kama inavyojulikana vyema, walikuwa wamegawanyika katika makundi mawili katika kipindi cha mara moja kabla ya kuja kwa Masihi: Wayahudi wa Palestina (waliokuwa na makao makuu Yerusalemu), waliozungumza lugha yao ya asili na kutumia Biblia ya Kiebrania, na Wayahudi wa Aleksandria, walioitumia lugha ya Kigiriki na kusoma Biblia katika tafsiri ya Wanaisabato Sabini. Makundi yote mawili yaliweka heshima sawa kwa vitabu visivyo vya kanuni, ingawa kwa kiwango kidogo kuliko vile vya kanuni.

I. Kuhusu Wayahudi wa *Palestina*, yafuatayo yanajulikana:

1) Kutokana na ushuhuda wa Josephus, kuhani wa zamani wa Yerusalemu. Baada ya kusema hayo, miongoni mwa Wayahudi, Manabii pekee ndio waliokuwa na haki ya kuchapisha maandiko kuhusu Imani, na kwamba watu fulani wa kuaminika sana, katika kipindi kutoka kwa Musa hadi mfalme wa Kipersia Artaxerxes, walikuwa wameandika historia yote ya watu wa Kiyahudi katika vitabu 22 vilivyoongozwa na Mungu, Flavius anaongeza: "Zaidi ya hayo, kila kitu kilichotokea tangu enzi ya Artaxerxes hadi leo pia kimeandikwa; lakini maandiko haya hayana tena hadhi sawa (πίστεως δὲ οὐκ ὁμοίας ἡξίωται) kama yale yaliyotajwa awali: kwa sababu mfululizo wa manabii umekoma (διὰ τὸ μὴ γενέσθαι τὴν τῶν προφητῶν ἀκριβῆ)

⁵⁴⁵ Antiquities of Italy in the Middle Ages, ya Muratori, juz. III.

⁵⁴⁶ Kwa mfano, hata mwishoni mwa karne ya 4, Mbarikiwa Jerome aliandika kuhusu Barua kwa Waebrania: 'sed apud Romanos usque hodie Pauli non habetur' (tazama katika *Catal. scriptorum illustr.* chini ya kichwa: 'Cains').

⁵⁴⁷ Na kwa kweli – Injili nyingi, kwa mfano, Injili ya Uteule wa Kristo, Injili ya Wahebrania, Injili ya Petro, na kadhalika; Matendo mengi ya Mitume, barua nyingi, na Ufunuo mwingi. Tazama *Codex apocryphus Nov. Testam.* ya Fabricius.

⁵⁴⁸ Mbali na vitabu hivi visivyo vya kanuni, kuna pia baadhi ya sehemu zinazopatikana katika vitabu vya kanuni, kama vile: 1) sala ya Manase mwishoni mwa Kitabu cha Pili cha Mambo ya Nyakati, 2) Maandishi katika Kitabu cha Esteri ambayo hayajapewa nambari za aya katika miswada ya Kigiriki au katika tafsiri ya Kislavoni; 3) Wimbo wa Vijana Watatu katika sura ya 3 ya Kitabu cha Danieli, hadithi ya Susana katika sura ya 13, na pia hadithi ya Bel na nyoka katika sura ya 14 ya kitabu hicho hicho.

διαδοχῇ)"⁵⁴⁹ , Kutokana na hili, ni wazi kwamba vitabu visivyo vya kanuni pia vilithaminiwa sana na Wayahudi, ingawa kwa kiwango kidogo kuliko vitabu vya kanuni vilivyopuliziwa na Mungu. Pia ni wazi kwa nini vile vya kwanza havikuchukuliwa kuwa na uzito sawa na vile vya pili. Hii ni kwa sababu vilitungiwa katika kipindi cha miaka mia nne iliyobaki kabla ya Kristo, wakati ambapo hakukuwa tena na manabii yeyote katika Uyahudi. Na baada ya kanuni ya vitabu vitakatifu vya Agano la Kale kuwekwa rasmi na Ezra na nabii wa mwisho aliyeishi katika siku za Mfalme wa Uajemi Artaxerxes.

2) Kwa sababu ya heshima iliyoonyeshwa kwa vitabu visivyokuwa kwenye kanuni na marabi wa kale au wanahikima wa kale wa Kiyahudi. Walitaja dondoo kutoka kwa vitabu hivi vyote katika maandishi yao; baadhi ya vitabu, kama vile Kitabu cha Yesu, mwana wa Siraki, vilipangwa hata katika daraja la pili la maandiko ya watakatifu, huku vingine vikihusishwa moja kwa moja na maandishi walioongozwa na Mungu—yaani, Kitabu cha Hekima ya Suleimani kwa Suleimani mwenyewe⁵⁵⁰ .

3) Mwisho, kulingana na ushuhuda wa Origen—angalau kuhusiana na Vitabu vya Tobia na Yuda—Origen anasisitiza kwamba ingawa Wayahudi hawakujumuisha vitabu hivi katika kanuni yao, hata hivyo, hawakuviweka katika daraja la apokrifa pia⁵⁵¹ .

II. Kuhusu Wayahudi wa *Aleksandria*, inatosha kurudia kwamba walitumia si Biblia ya Kiebrania bali Septuaginta. Katika tafsiri hii, hata kabla ya kuja kwa Mwokozi, vitabu visivyo vya kanuni vilikuwa vimeambatanishwa na vile vya kanuni na kwa kawaida vilitengeneza kodeksi moja. Na Wayahudi, kwa kuitumia na kusoma vitabu visivyo vya kanuni pamoja na vile vya kanuni nyumbani mwao na hata katika sinagogi, walionyesha wazi kwamba walivitazama vitabu visivyo vya kanuni, angalau, kama maandiko matakatiifu, ya kujenga na ya kimaungu—hata kama si sawa na vile vya kanuni—na hivyo Kwa hivyo, zaidi ya maandiko yoyote ya kawaida, ya kibinadamu⁵⁵² .

Heshima ambayo *Kanisa la Kikristo* limekuwa nalo na linaendelea kuwa nayo kwa vitabu visivyotambuliwa rasmi ni dhahiri:

1) Kutokana na ukweli kwamba, kama ilivyofanya mwanzoni, tangu wakati huo imehifadhi na inaendelea kuhifadhi vitabu hivi katika kodeksi moja na vitabu vya kanuni; iliuteua zile za kwanza kwa ajili ya usomaji unaojenga kwa wakatekumeni na waumini, si tu nyumbani bali pia makanisani, ndiyo maana ziliitwa '*za kikanisa*'; wakati mwingine, kwa kusudi hili hasa, hata ziliondhesha katika kanuni zake (kanoni) pamoja na vitabu vya kanoni, kwa mfano, katika Kanoni ya 85 ya Kitume na Kanoni ya 33 ya Mtaguso wa Karthago.

2) Kutoka kwa maoni ya jumla kuhusu vitabu hivi kutoka kwa walimu wa kale wa Kanisa. Mtakatifu Athanasius anasema kwamba ziliteuliwa na Baba wa Kanisa kusomwa na wapya na wale wanaotaka kufundishwa katika neno la utauwa; Mtakatifu Epiphanius anazielezea kuwa ni za manufaa na faida (χρήσιμοι καὶ ὁφέλσιμοι); Mtakatifu Yohane wa Damascus – kuwa za kujenga na nzuri (⁵⁵³).

3) Mwisho, ukweli kwamba walimu maarufu wa Kanisa wenyewe walitumia vitabu hivi vyote, wakinukuu mistari mingi kutoka kwavyo katika maandishi yao na mara kwa mara wakaongeza: '*Maandiko yanasema*', '*Maandiko Matakatiifu yanasema*'. Kwa mfano:

a) Klementi wa Aleksandria, Sipriani⁵⁵⁴ , Origen⁵⁵⁵ , Ambrozi⁵⁵⁶ , Augustino⁵⁵⁷ wanataja vifungu kutoka kwa Kitabu cha Tobia;

b) kutoka Kitabu cha Yudit: Clement wa Roma, Tertullian, Jerome, Augustine na wengine⁵⁵⁸ ;

⁵⁴⁹ Contra Apion. Kitabu I, §§ 7 na 8.

⁵⁵⁰ Ushahidi wa haya yote unatolewa na Joseph de Voisin katika *Observat. in prooemium Pugionis fidei – Raymundi Martini* yake, iliyochapishwa Leipzig mnamo 1687, kur. 125–129. Wayahudi waliyaita vitabu vya 'daraja la pili' kuwa ni hagiografia ambazo, ingawa hazikuwa na umuhimu wa hagiografia zilizojumuishwa katika kanuni na zilizoandikwa kwa msukumo wa Roho Mtakatifu, hata hivyo, kwa maneno yao wenyewe, zilikuwa zimeandikwa kwa msaada wa Roho huyo, ingawa kwa kiwango kidogo.

⁵⁵¹ Origeni. Epist. ad Africanum n. 13, uk. 26, toleo la Benedictine.

⁵⁵² Bertholdt, Einleitung in die Schrift..., I, § 33, kurasa 97, 98.

⁵⁵³ Tazama dokezo 497 hapo juu.

⁵⁵⁴ Klementi wa Aleksandria, Stromata, Kitabu VI; Sipriani, Kuhusu Sala ya Bwana.

⁵⁵⁵ Katika Sura ya II kwa Warumi, na Homilia 27 juu ya Hesabu.

⁵⁵⁶ Kitabu cha Tobia na Kitabu cha VI kuhusu Hexaemeron.

⁵⁵⁷ Kitabu II, *De doctrin. Christ.*

⁵⁵⁸ Klementi wa Roma, *In Epist. I ad Corinth.*; Tertulliani, *De monogam.*, sura ya 17; Jerome, *In praef. ad libr. Judith*, ambapo anasema: 'Baraza la Nicaea linasemekana kuwa lilihesabu *Yuda* miongoni mwa Maandiko Matakatiifu'; Augustine, Kitabu cha II cha *De doctrin. Christ.* , sura ya 8.

c) kutoka kwa Kitabu cha Hekima ya Solomoni: Irenaeus, Clement wa Aleksandria, Origen, Cyprian, Epiphanius, Hilary⁵⁵⁹.

Hata hivyo, bila kujali jinsi Kanisa la Orthodox lilivyoheshimu na linaendelea kuheshimu vitabu visivyo vya kanuni, mtu haapaswi kusahau kwamba daima limevitenga na vitabu vya kanuni. Tofauti hii iko katika ukweli kwamba zile za mwisho, kama Kanisa linavyofundisha, ziliandikwa kwa mwongozo wa Roho Mtakatifu na, kwa maana halisi, zinajumuisha *Maandiko yaliyoongozwa kimungu*, ilhali zile za kwanza hazina sifa hii muhimu na hutumika tu kama nyongeza kwa Maandiko yaliyoongozwa kimungu, kama vitabu ambavyo ni vizuri, vinajenga na vitakatifu.

Sehemu ya II.

Kuhusu Maandiko Matakatiifu

§ 128. Umuhimu wa chanzo kingine cha kimungu cha imani ya Kikristo kando na Maandiko Matakatiifu, na dhana ya Mafundisho Matakatiifu

Maandiko Matakatiifu, yaliyotupewa na Mungu kama chanzo cha kwanza na kikuu cha imani na teolojia iliyofunuliwa, kwa asili yake hutufanya tutamani msaada mwingine, wenye umungu sawa, katika jambo hili muhimu. Kwa maana ili tuweze kufyonza ipasavyo mafundisho yaliyomo katika Maandiko Matakatiifu, ni muhimu kwamba sisi:

1) Kwanza kabisa, kushawishika kwamba vitabu vya Maandiko Matakatiifu ni halisi kweli na vinajumuisha kanuni ile ile iliyotoka mikononi mwa waandishi watakatifu, na, kwa upande mwingine, kwamba vimepewa uwezo wa kiungu kweli. Ushuhuda wa kawaida wa kibinadamu, au imani ya kihistoria tu—ambapo daima kuna nafasi ya shaka na kusita—haukidhi katika jambo hili: kwani imani yetu yote ya Kikristo lazima iwe imejengwa juu ya ukweli huu usiyetikisika. Kwa hivyo, kinachohitajika hapa ni ushuhuda ambao tunaweza kuutegemea kikamilifu—ushuhuda wa kimungu.

2) Zaidi ya hayo, ni muhimu vilevile kwetu, tunaposoma Maandiko Matakatiifu yenyewe, kuweza kupata kila mahali maana yake ya kweli tu, na si ya uongo, na zaidi ya hayo kushawishika kikamilifu na kwa uhakika—yaani, kwa ushuhuda wa kimungu badala ya wa kibinadamu—kwamba kwa hakika hatuko katika makosa na tunaewa Neno la Mungu ipasavyo. Vinginevyo, imani yetu itakuwa vipi?

Swali linajitokeza: basi, ni nani anayeweza kuwa mwongozo wetu wa kuaminika katika jambo muhimu namna hii? Nani anayeweza kutimiza vigezo hivi vyote viwili kwa ajili yetu kwa kuridhisha? Wakristo walio potea wamebuni kanuni tatu kwa ajili ya hili: wengine huashiria akili, wengine Maandiko Matakatiifu yenyewe, na wengine bado mwanga wa ndani kutoka kwa Roho Mtakatifu. Lakini hakuna hata kimoja kati ya hivi kinachoweza kutambuliwa kama mwongozo wa namna hiyo:

1) Siyo akili ya kibinadamu, ikiwa imeachwa yenyewe.

Kwanza, akili haiwezi kuamua kanuni ya Maandiko Matakatiifu kwa usahihi na uhakika usio na shaka, kwa sababu ushahidi wa kihistoria kuhusu kanuni hiyo—ambao pekee ndio unaowezesha uamuzi kama huo kwa akili—haujatosheleza kikamilifu. Orodha za kale za vitabu vitakatifu, ambazo si za walimu binafsi wa Kanisa tu bali pia za makanisa nchi nzima, kama tulivyoona (§ 125), hazilingani kikamilifu—na vile vitabu vinavyotajwa kuwa kanuni katika baadhi ya orodha wakati mwingine havitajwi katika zingine, ilhali katika zingine hata vinahesabiwa miongoni mwa visivyo kanuni. Kwa hivyo, swali hili linaweza kutatuliwa hapa tu kwa viwango tofauti vya kina na ukaribu na ukweli; lakini haiwezekani kulitatua kwa namna ambayo hakuna nafasi inayosalia kwa mashaka au mizozo yoyote. Aina zote za matumizi mabaya zinawezekana hapa, kulingana na maoni na nia za kila mwanazuoni⁵⁶⁰. Chukua, kwa mfano, Luther, ambaye hakisita kuondoa kutoka kwenye kanuni vitabu ambavyo havikutajwa katika baadhi ya katalogi za kale (hasa, kutoka Agano Jipya: Waraka wa Yakobo, Waraka wa Pili wa Petro, Waraka wa Pili na wa Tatu wa Yohana, Waraka kwa

⁵⁵⁹ Irenaeus – katika Eusebius, *Historia ya Kanisa*, Kitabu V, Sura ya 8; Clement wa Alexandria, *Stromata*, Vitabu IV, V na VI; Origen, *Mahubiri juu ya Mambo ya Walawi*, V na XII; Cyprian, *Kuhusu Himizo la Mashahidi*, I; Epiphanius, *Heresia*, 76; Hilary, *Maelezo ya Zaburi* 127.

⁵⁶⁰ Kama vile wanaheresi wa kale walivyofanya pia, kulingana na ushuhuda wa Baba wa Kanisa: Tertullian, *De praescript. haeret.*, sura XVIII; Irenaeus, *Contra haeres.*, Kitabu I, sura 20, n. 1; Basil Mkuu, *Homiliya V* juu ya Mwanzo, aya 5; Augustine, *Contra Adimant.*, sura 13, n. 4.

Waebrania ulioandikwa na Mtume Paulo, na Kitabu cha Ufunuo)⁵⁶¹. Na, hasa, mfano wa wanarationalisti, ambao, katika mabishano yao kuhusu hadhi ya kanuni ya vitabu vitakatifu, hatimaye walifika hatua ambapo hakukuwa na kitabu hata kimoja kilichobaki ambacho hakikukanuswa na mmoja wao au mwingine, na ambacho kilitambuliwa kwa kauli moja na wote kama cha kanuni—haya ni ushahidi dhahiri wa ukweli huu.

Pili, akili haiwezi kuthibitisha bila kupingika kuhusu msukumo wa kimungu wa vitabu vitakatifu: kwani katika suala hili, inaweza kutuonyesha nini? Ubora wa ndani wa mafundisho yaliyomo ndani yake? Lakini kutokana na hili mtu anaweza tu kuhitimisha, kwa uwezekano lakini si kwa uhakika kabisa, asili yao ya kimungu; na, zaidi ya hayo, ubora huu wenyewe wa mafundisho bado ni suala la utata kwa watu wengi sana. Kwa ushuhuda katika Maandiko Matakatiifu kuhusu ufunuo wake wa kimungu? Hata hivyo, hapa pia, uwezekano tu ndio unaowezekeana: kwani ushuhuda huu, kama tulivyoona (§§ 123 na 124),—

a) hazina uwazi na uhakika wa kutosha;

b) hazihusu Maandiko Matakatiifu yote, bali tu Agano la Kale, au vitabu fulani, au hata aya binafsi kutoka kitabu kimoja au kingine;

c) zenyewe ziko chini ya tafsiri na mabishano mbalimbali⁵⁶², na

d) haiwezi, kwa maana halisi, kuchukuliwa kama ushahidi wa kushawishi kwa kila mtu, kwa maana ya Maandiko kujishuhudia yenyewe. Au atarejelea ushuhuda wa kihistoria wa watu wa kale kuhusu uungu wa Maandiko Matakatiifu? Hata hivyo, inajulikana vyema kwamba ushuhuda wa kale kuhusu suala hili ni wa aina mbili: ushuhuda wa Wakristo wa Kiorthodoksi, ambao bila utata waliyaita vitabu vya Maandiko Matakatiifu kuwa vimepewa ufunuo wa kimungu, na ushuhuda wa wamwasi, ambao mara nyingi ni kinyume na ule wa kwanza. Kwa nini, basi, akili ingependelea ushuhuda mmoja kati ya hizi juu ya mwingine—akili, tasisahau, ambayo haiongozwi katika uchunguzi wake na mamlaka yoyote ya juu zaidi?

Hatimaye, akili, ambayo haiongozwi katika uchunguzi wake na mamlaka yoyote ya juu zaidi bali imeachwa kabisa kwa uwezo wake mwenyewe, kwa hakika haiwezi kutumika kama mfasiri sahihi na wa kuaminika kabisa wa Maandiko Matakatiifu kwetu: kinyume chake, katika hali hii kinyume chake kabisa ndicho kingetokea. Kwani —

a) kwa uhalisia, kuna akili za kibinafsi za wanadamu tu ambazo, mbali na kanuni za jumla zilizomo ndani yao, pia zina kanuni na imani zao maalum (binafsi). Mara nyingi huwa na malengo yao maalum ambayo wanayajitahidi kufikia, na motisha maalum zinazoongoza matendo yao. Kwa hivyo, kila mtu angefasiri Maandiko Matakatiifu kwa njia yake mwenyewe, kulingana na uwezo na uelewa wake, na wakati mwingine kulingana na nia na madhumuni yake yasiyo safi—na bila shaka kungekuwa na tafsiri nyingi za Maandiko karibu na idadi ya akili za watu binafsi⁵⁶³;

b) inajulikana vyema kwamba imani za watu binafsi hubadilika mara kwa mara, na kwamba kile ambacho mtu mmoja alichukulia kuwa ni ukweli jana sasa kinachukuliwa kuwa uongo: kwa hivyo, tafsiri zao wenyewe za Maandiko Matakatiifu zingelazimika kutofautiana;

(c) Mwisho, akili inaweza, kwa hiari yake, kuelezea—kwa njia moja au nyingine, bila shaka—tu yale yaliyo kweli katika Biblia ambayo inaweza kuyaelewa: basi, inawezaje kuelezea yale yaliyo kweli yasiyoweza

⁵⁶¹ *Symbolique* na *Moehler*, juz. II, sura 5, § 41, uk. 40–42. Brussels, 1838.

⁵⁶² Inajulikana vyema kwamba hata aya iliyo wazi zaidi ya aina hii (2 Tim. 3:16) hufasiriwa kwa njia mbalimbali na wale wenye fikra potofu. Tazama Bosenmül. kuhusu 2 Tim. 3:16.

⁵⁶³ 'Na hoja batili za wamakanamakanam, kama ilivyoielezwa katika Barua ya Mababa Wakuu wa Mashariki kuhusu Imani Sahihi, huchukua Maandiko Matakatiifu, lakini huitafsiri kwa njia iliyopotoshwa, kwa kutumia misemo ya ki-allegori na ya kimfano na hila za hekima ya kibinadamu, ikichanganya pamoja kile kisichopaswa kuchanganywa, na kuchezea kwa upuuzi mambo ambayo hayapaswi kuchukuliwa kirahisi. Kama kila mtu angefasiri Maandiko kwa njia yake mwenyewe kila siku, Kanisa Katoliki lisingebaki, kwa neema ya Kristo, kuwa Kanisa lililo hadi leo. Ambayo, ikiwa na nia moja katika imani, daima inaamini kwa njia ileile na bila kutikisika; lakini ingekuwa imegawanyika katika sehemu nyingi zisizohesabika, ingekumbwa na makosa ya imani, na wakati huo huo ingekoma kuwa Kanisa Takatiifu, nguzo na msingi wa ukweli, bali ingekuwa kanisa la wadanganyifu, yaani, kanisa la wenye makosa ya imani (Tazama Kifungu cha 2). Na, kwa kweli, ni kutokana na kanuni hii hasa ambapo, kwa kiasi kikubwa, uzushi wote wa kale na wa kisasa umetokea, kila mmoja wao, kama inavyojulikana vyema, daima hujaribu kutegemeza makosa yake kwenye vifungu fulani vya Maandiko Matakatiifu, kwa kuvitafsiri kwa njia yake mwenyewe. 'Kwa maana wote wenye uzushi,' kama vile Mtakatifu Augustino alivyosema zamani, 'wanaokubali Maandiko haya kuwa na mamlaka, huonekana mbele zao wenyewe kuwa wanaoyafuata, ilhali kwa kweli wanaofuata makosa yao wenyewe; na ni kwa sababu hii—si kwa sababu wanayadharau, bali kwa sababu hawayaelewi—ndiyo maana wao ni wenye uzushi' (Epist. CXX ad Consentium, n. 13). Na mahali pengine: 'Kwa maana si kwamba makafiri wote hawasomi Maandiko ya Kikatoliki, wala si kwa sababu nyingine yoyote ndio makafiri, bali ni kwa sababu, wakishindwa kuyaelewa ipasavyo, wanashikilia kwa upuuzi maoni yao ya uongo kinyume na ukweli wa Maandiko hayo' (De Genesi ad litteram, Kitabu VII, Sura 9, n. 13).

kueleweka? Na inawezaje kuhakikisha kuwa ufafanuzi wake ni sahihi? Badala yake, kama uzoefu wa wanarationalisti ulivyodhihirisha, akili itakataa kweli hizi zisizoweza kueleweka na kuzitafsiri kwa njia yake mwenyewe, kwa maana ya kimfano, bila kukubali chochote cha fumbo. Hatusemi kwamba akili haipaswi kushiriki kabisa katika tafsiri ya Maandiko Matakatiifu, au kwamba ushiriki wake ni hatari bila kuepukika. Kinyume chake, akili inaweza na ni lazima ishiriki katika hili, lakini kwa kuwasilisha tafsiri zake kwa Mamlaka nyingine, ya juu zaidi (authority⁵⁶⁴). Na ushiriki wa akili basi unaweza kuwa si tu wa manufaa makubwa kwetu, bali, wakati mwingine, hata wa lazima, hasa katika mabishano na wapinzani. Lakini tunazungumzia hasa akili ambayo haitii mamlaka hii ya juu, na ambayo inaongozwa katika uchunguzi wake kwa kanuni ya *hiari yake binafsi* tu (liberi arbitrii): ni akili hii hasa ambayo haiwezi kuchukuliwa kuwa mwongozo wa kuaminika na pekee katika tafsiri ya Maandiko Matakatiifu.

2) Wala si ya Maandiko Matakatiifu yenyewe, kama wale wanaodai kwamba Neno la Mungu lazima lifafanuliwe na Neno la Mungu, na sehemu zake zisizofahamika kwa urahisi kwa zile zilizo wazi zaidi, wanavyotaka. Kwani Maandiko Matakatiifu yenyewe –

a) mahali popote haifafanui kanuni wala uhalali wa vitabu vinavyojiunda;

b) ushuhuda wake wenyewe kuhusu uungu wao, tunarudia tena, unahusu tu Agano la Kale, au vitabu fulani, au hata aya fulani ndani yake, na hauhusiani waziwazi na Agano Jipya, wala hauhusiani na Maandiko Matakatiifu yote kwa ujumla. Zaidi ya hayo, kwa kuwa ni ushuhuda wa Maandiko Matakatiifu yenyewe kuhusu yajayo, hayawezi kupewa uzito unaostahili au kuwa na nguvu kamili ya kushawishi;

c) hatimaye, ni lazima ikumbukwe kwamba Maandiko Matakatiifu ni hasa Maandiko, na si kiumbe hai chenze masikio na mdomo. Hayawezi kusikia maswali yetu kuhusu jinsi tunavyopaswa kuelewa kifungu hiki au kile ndani yake, wala hayawezi kutujibu au kutatua utata wetu. Hivyo basi, inafuatia kwamba jukumu la kutatua mashaka haya, huku tukitafsiri Maandiko Matakatiifu, kwa msingi wa Maandiko Matakatiifu yenyewe, litatuangukia sisi tena. Na itakuwa juu yetu kuchagua baadhi ya mistari kwa madhumuni haya, kuitaja kuwa ni iliyo wazi zaidi, na kisha kuitafsiri kama tuonavyo inafaa. Wakati huo huo, wengine watakazia vifungu tofauti, ambavyo wanaviona kuwa ni vya wazi zaidi, na kuvitafsiri kwa njia yao wenyewe⁵⁶⁵. Ni wazi kwamba hapa pia, mwanzo wa tafsiri ya Maandiko Matakatiifu utakuwa ni akili zetu wenyewe, na si Maandiko Matakatiifu yenyewe; na kwamba hapa pia, aina zote za matumizi mabaya zinawezekana. Hata hivyo, hatusemi kwamba Maandiko Matakatiifu hayawezi na hayapaswi kufasiriwa na Maandiko Matakatiifu yenyewe, wala sehemu zake zisizoeleweka kwa urahisi kufasiriwa na zile zilizo wazi zaidi. Hapana, hili ni mojawapo ya kanuni muhimu, ingawa ni tofauti, za tafsiri sahihi ya Biblia, ambayo inaweza kuwa na matumizi mapana na yenye manufaa sana, mradi tu, ili kuzuia matumizi mabaya, iwe chini ya kanuni nyingine, ya kuaminika, na isiyopingika (ambayo tunaitafuta kwa sasa). Tunasema tu kwamba kanuni hii ya kutafsiri Maandiko Matakatiifu haiwezi kuchukuliwa kuwa kanuni kuu, ya msingi, isiyokosea na ya kuaminika kabisa ambayo kanuni zingine zote zinapaswa kuitii.

3) Wala, hatimaye, ya nuru ya ndani kutoka kwa Roho Mtakatifu au sauti ya ndani inayomwaga moyoni mwa kila muumini, kama wafundishavyo makundi mengi ya kiitikadi ndani ya Ukristo wa Kiprotestanti. Kanuni hii ya tafsiri takatifu, kwa asili yake, inaonekana kuwa bora zaidi: kwani ni nani angeweza kutupa ushahidi wa kuaminika zaidi kuhusu kanuni na msukumo wa kimungu wa Maandiko Matakatiifu, ambaye angeweza kutuonyesha maana yake halisi kwa usahihi zaidi, kuliko Roho Mtakatifu, mwandishi halisi wa Maandiko Matakatiifu? Lakini ukweli ni kwamba, kwa *vitendo*, kanuni hii ni isiyoweza kutumika na isiyoaminika kabisa: nuru ya ndani au upako kutoka kwa Roho Mtakatifu, ambao kwa kweli hupewa waumini wa kweli (1 Yohana 2:27), ni kazi ya fumbo na iliyofichika kwa wote wasio wa ndani. Kwa hiyo, ili kuzuia udanganyifu wowote, kutakuwa na suluhisho moja tu linalowezekana hapa: kama wale wanaodai kupewa nuru kama hiyo wangethibitisha maneno yao kwa miujiza ya kweli (ambayo, hata hivyo, hawaionyeshi kwa kweli). Vinginevyo, matumizi mabaya hayaepukiki: kanuni hii inafungua mlango mpana zaidi kwa kila aina ya uhuru wa tafsiri katika Ufasiri wa Maandiko Matakatiifu na kwa mabishano yasiyo na mwisho. Kwa maana yeyote anaweza, apendavyo (kama wafuasi wa madhehebu wanavyofanya mara nyingi),

⁵⁶⁴ Tutajadili hili zaidi hapo chini.

⁵⁶⁵ Ndiyo maana waheresi wote daima, kama kanuni, wamegeukia Maandiko na kudai kuwa mafundisho yao yamewekwa wazi humo. 'Kumbukeni,' anaandika Hilary, 'kwamba hakuna mheresi leo anayedai kuhubiri, kwa mujibu wa Maandiko, mambo yale yale anayoyatukana' (Ad Constant, Kitabu II, n. 9). Ndivyo ilivyoandikwa pia katika wakati wao na Mtakatifu Irenaeus (Adversus Haereses, Kitabu V, Sura 21, n. 2), Tertullian (De Praescriptione, Sura 17 na 38), Origen (De Principiis, Kitabu IV, n. 8), Mbarikiwa Jerome (Adversus Luciferianos), Vincent wa Lerins (Commonit., n. 2) na wengine. Tazama maelezo 563.

kupitisha mawazo yao ya kizembe kama ufunuo kutoka kwa Roho Mtakatifu, huku wakijaribu kwa ujasiri kuthibitisha njozi zao kwa maandiko ya Biblia. Kwa upande mwingine, watu hawa, katika vitendo na kupitia uzoefu wao wenyewe, huweka wazi kabisa dhuluma ya wanachohubiri: hakuna shaka kwamba Roho Mtakatifu, kama Roho wa kweli, hawezi kujipingana; lakini wenye madhehebu, wanaodai kuwa wanafasiri Maandiko Matakatiifu chini ya mwongozo wa Roho Mtakatifu, hawakubaliani hata kidogo; na si jambo la nadra kwa kile ambacho mmoja wao anawasilisha kama ukweli kukataliwa na mwingine kama kosa⁵⁶⁶. Hii ni ishara wazi kwamba hawongozwi na Roho Mtakatifu kabisa, bali mara nyingine tena na akili zao wenyewe, imani zao binafsi (za kibinafsi) na malengo yao. Uchunguzi wa mwisho ni kwamba, kwa kujikabidhi kikamilifu kwa kanuni hii, mtu anaweza kwa urahisi kufikia kukataa kabisa Maandiko Matakatiifu: kwani ikiwa Roho Mtakatifu Yeye mwenyewe anatufundisha ndani ya mioyo yetu ukweli unaohitajika kwa ajili ya wokovu, basi tunahitaji nini msaada wa nje wa Biblia? Hili ndilo hasa lililowapata Wanaabaptisti na Washwedemborgiani⁵⁶⁷. Sisi, hata hivyo, hatukanushi kwa vyovyote vile kwamba, kama ilivyo katika kila kazi njema, vivyo hivyo katika kuelewa mafundisho yaliyofunuliwa, Mkristo anahitaji⁵⁶⁸ msaada, nuru na mafundisho ya Roho Mtakatifu (1 Yohana 2:27, n.k.); tunasisitiza tu kwamba mwangaza wa ndani kutoka kwa Roho Mtakatifu, unapochukuliwa kama msingi pekee wa tafsiri takatifu, kwa sababu zilizotajwa hapo juu, haujatosha kwa lengo hilo.

Kwa hiyo, ikiwa hakuna hata mojawapo ya msaada unaotumiwa na Wakristo wasio wa Kiorthodoksi ili kuelewa ufunuo wa Kimungu kutoka kwa Maandiko Matakatiifu unaoweza kuaminika kikamilifu, basi sisi, kama Wakristo wa Kiorthodoksi, tutaupata wapi huu msaada muhimu? Kulingana na mafundisho ya Kanisa la Orthodox, huwekwa kwa waumini na Mungu Mwenyewe, katika chanzo kingine cha imani ya Kikristo, *yaani, Utamaduni Mtakatifu*⁵⁶⁹.

Kwa neno 'Maandiko Matakatiifu' linamaanisha Neno la Mungu, ambalo halikuandikwa na Waandishi walioongozwa na Mungu wenyewe, bali lilipitishwa kwa mdomo kwa Kanisa, na kuhifadhiwa bila kukatizwa ndani yake tangu wakati huo⁵⁷⁰. Sasa, ili kuthibitisha kwa kweli mtazamo tulioutoa kuhusu chanzo hiki cha Kimungu, kwa uhusiano na Maandiko Matakatiifu, ni lazima tuonyeshe—

- a) kwamba Hakika, Maumbo Matakatiifu yanapaswa kuchukuliwa kama chanzo cha imani ya Kikristo na teolojia ya Kiorthodoksi;
- b) kwamba ingeweza kuhifadhiwa, na kwa kweli imehifadhiwa, kikamilifu hadi leo;
- c) kisha kutambua sifa ambazo kwa njia zake mapokeo ya Kitume yanaweza kutambuliwa bila kukosea hata leo;
- d) hatimaye, kufafanua umuhimu na matumizi halisi ya chanzo hiki.

§ 129. Maumbo Matakatiifu yanapaswa kutambuliwa kama chanzo cha imani ya Kikristo

Ni dhahiri kwamba si Maandiko Matakatiifu pekee ndiyo yalikuwa chanzo cha imani ya Kikristo tangu mwanzo na yanapaswa kutambuliwa hivyo sasa, bali pia, kando na hayo, Mapokeo Matakatiifu:

1) Kutoka kwa historia ya mahubiri ya mwanzo na kuwepo kwa imani ya Kikristo. Historia hii inaonyesha kwamba —

a) Ukristo ulienezwa mwanzoni kwa njia mbili: hasa kupitia neno linalosemwa na kwa sehemu tu kupitia maandishi. Mwokozi Mwenyewe, Mwalimu wa kwanza wa imani ya mbinguni, hakuaandika chochote kuhusu; wengi wa Mitume Watakatiifu, pia, walieneza kwa mdomo tu hadi kufa kwao, bila kuacha maandishi yoyote. Ni baadhi tu ya wahubiri wa kwanza wa Injili, pamoja na neno lililozungumzwa, ambao mara kwa mara walitumia maandishi kwa madhumuni haya.

⁵⁶⁶ Inatosha hapa kukumbuka mafundisho ya Walutheri, Wakalvini na Wanaabaptisti kuhusu ubatizo.

⁵⁶⁷ Tazama Moehler, *Symbolique*, vol. II, §§ 59 na 84

⁵⁶⁸ 'Kwa wale wanaotafuta ukweli,' anasema Mtakatifu Krisostomo, 'utukufu kutoka juu ni muhimu, ili wapate kile wanachokitafuta na kuhifadhi kile walichokipata' (Katika Zaburi 119). Jambo hili linasemwa pia na: Mt. Justin Mwenye Nyauko (Mazungumzo na Trypho, sura ya 29, 30), Mt. Irenaeus (Kinyume cha Ujinga 11, 28, n. 3), Mbarikiwa Theodoret kuhusu Hosea sura ya 14, Mbarikiwa Augustine kuhusu Zaburi ya 126, na wengine.

⁵⁶⁹ Tazama makala katika Katekismus Kamili ya Kikristo ya Sinodi Takatifu ya Kanisa la Mashariki: *kuhusu Maandiko Matakatiifu na Maandiko Matakatiifu ya Kawaida*, na hasa jibu la swali: *kwa nini Kawaida bado ni muhimu leo?*

⁵⁷⁰ Dhana nyingine nyingi za awali zinazojulikana kuhusu Mwanzo Mtakatifu, mgawanyo wa miwanzo kuwa ya Kitume, Kikerekea na Kipatriastiki, na migawanyo yake ndogo—kuwa ya kidogma, kihistoria na kiliturujia, n.k.— zinaweza kupatikana: 1) katika *The Rock of Faith*, katika makala kuhusu Mwanzo Mtakatifu, na pia 2) katika *Christian Readings* 1829, XXXIV, 314, katika makala kuhusu mila kama chanzo cha dini.

b) Mitume waliyoacha maandiko hawakuweka kila kitu ndani yake. 'Kuna mafundisho,' anasema mmoja wa Wachungaji Wakuu wetu, 'yaliyoandikwa na Mitume katika barua zao, na kuna mafundisho yaliyopitishwa kwa mdomo nao kwa wanafunzi na wafuasi wao. Yohana Mteoljia anaandika mwishoni mwa Injili yake: *'Kuna pia mambo mengine mengi aliyoyatenda Yesu; kama kila moja kati yao lingeliandikwa, nadhani hata ulimwengu wenyewe usingeweza kubeba vitabu ambavyo vingeliandikwa'* (21:25). Hii ina maana kwamba kulikuwa na matukio mengi katika maisha ya Yesu Kristo duniani ambayo, kwa sababu ya wingi wake, Mitume hawakuweza kuyarekodi kwa undani, lakini ambayo kwa hakika waliyasimulia na kuyaeleza kwa wafuasi wao. Ndivyo inavyopaswa kusemwa kuhusu mafundisho ya Yesu Kristo. Kwa siku arobaini baada ya Ufufuko Wake, Aliwafundisha Mitume kuhusu mambo ya imani na Ufalme wa Mungu; lakini mafundisho haya hayajaandikwa mahali popote katika vitabu vitakatifu, bali yalipitishwa kwa uaminifu na Mitume kwa mdomo kwa wanafunzi wao. Mtume Paulo pia anasema kwamba kwa *miaka mitatu, mchana na usiku, hakukoma kuwafundisha wazee wa Efeso kwa machozi – kila mmoja wao* (Matendo 20:31); na mafundisho haya, bila shaka, hayajaandikwa yote, bali huenda yalipitishwa kwa mdomo kutoka kwa mmoja hadi mwingine hadi kufikia siku ya leo"⁵⁷¹.

(c) Mitume, walipokuwa wakiandika barua zao kwa Wakristo, wakati mwingine wangeacha masuala fulani yajadiliwe baadaye ana kwa ana na Wakristo hao, ili kile ambacho hakikutamkwa kikamilifu katika barua zao kirekebishwe. *'Nilikuwa na mengi ya kuandika kwenu, lakini sikutaka kufanya hivyo kwa karatasi na wino; badala yake, natumai kuja kwenu na kuzungumza uso kwa uso,'* anasema Mt. Yohana Mteoljia katika Barua yake ya Pili (aya ya 12); *'Nilikuwa na mengi ya kuandika kwenu, lakini sitaki kuandika kwenu kwa wino na wavu' (,* anarudia katika barua yake ya tatu, *'bali natumai kuwaona hivi karibuni na kuzungumza nanyi uso kwa uso'* (beti 13 na 14). Mtume Paulo anajieleza kwa njia kama hiyo katika sehemu moja: *'Mambo yaliyosalia, nitaamrisha nitakapokuja'* (1 Kor. 11:34).

(d) Mwisho, Barua za Mitume, zilizotungwa sehemu mbalimbali na kuandikiwa makanisa tofauti ya mtaa, au hata watu binafsi, hazikufahamika sana katika Kanisa lote la Kristo hadi muda mrefu baadaye, na hata katika siku za Irenaeus (katika nusu ya pili ya karne ya pili) kulikuwa na mataifa mazima, yaliyobadilishwa kuwa Wakristo, ambayo hayakuwa na Maandiko Matakatiifu yao wenyewe, bali waliridhika na mapokeo pekee. 'Kama,' anauliza Baba Mtakatifu, 'Mitume wasingetuachia maandiko yao, je, hatungelazimika bado kufuata mpangilio wa mapokeo waliowaachia wale waliwakabidhi makanisa? Watu wengi wa kabila hili hufuata mpangilio huu; wakiwa wameamini katika Kristo, wana wokovu ulioandikwa mioyoni mwao na Roho, bila karatasi wala wino, na wanahifadhi kwa makini utamaduni wa kale... Watu wa aina hiyo, ambao wamefikia imani bila Maandiko, kwa kweli huitwa 'wahamaji' katika lafudhi yetu; lakini kwa upande wa fikra zao, maadili yao na mtindo wao wa maisha, ni wenye hekima sana katika imani na wanamfurahisha Mungu, wakiishi maisha yao katika haki, utakatifu na hekima yote. Kama mtu yeyote angehubiri mafundisho ya upotovu kwao, wangekaza masikio yao mara moja na kukimbia mbali, hata bila kutaka kusikia maneno ya kufuru. Hivyo, *wakiwa wamejikita katika Utamaduni wa kale wa Kitume, hawaruhusu hata wazo la upuuzi wowote wa kiheretiki kuingia akilini mwao'*"⁵⁷².

2) Kutoka kwa mfano na maneno yaliyo wazi kabisa na hata amri za Waandishi Watakatifu wenyewe. "Kama Mafundisho ya Mdomo yangeenda kinyume na imani ya Kristo," kwa kunukuu maneno ya yule Askofu Mkuu wa Kirusi mwenyewe, "basi Mitume wenyewe bila shaka wasingeyamini, na wangetupiga marufuku sisi, kama Wakristo, kuyamini. Lakini, kinyume chake, Luka Mwinjilisti hakuwa mwanafunzi wa Kristo mwenyewe, lakini aliandika Injili nzima kulingana na mapokeo ya mdomo yaliyopitishwa na wanafunzi wa Kristo. Soma (Luka 1:1): *'Kwa maana wengi wameanza kuandika simulizi ya mambo yaliyo timia kwetu, kama yaliivyotuletea wale waliokuwa tangu mwanzo mashahidi wenyewe na watumishi wa neno; na mimi pia, ebu, ilinionekania vyema, nikiandika simulizi iliyopangwa vyema, kwa ajili yako.'* Mtume Yuda aliamini hadithi kuhusu Malaika Mkuu Mikaeli, aliyekezia na shetani juu ya mwili wa Musa (aya 9); lakini hili halijaandikwa mahali popote katika Maandiko Matakatiifu. Mtume Paulo pia aliamini kwamba Bwana Yesu alisema: *'Ni heri zaidi kutoa kuliko kupokea'* (Matendo 20:35); lakini maneno haya hayajaandikwa neno kwa neno katika Injili, na bila shaka aliyesikia kutoka kwa mdomo ya mmoja wa wanafunzi wa Kristo"⁵⁷³. Kwa upande mwingine, Mtume Paulo, ambaye aliandika zaidi kuliko Mitume wengine wote, anasema: *'Ndugu zangu, simameni imara*

⁵⁷¹ Mazungumzo ya padri na Mmolokiti kuhusu heshima ya picha takatifu, katika *Christian Readings* 1841, Sehemu ya III, kur. 113–114.

⁵⁷² Adv. haer. III, 4, n. 1. 2, katika Chr. Cht. 1838, II 7–9.

⁵⁷³ Mazungumzo kati ya padri na Mmolokite, katika *Chronicle of Readings* 1841, Sehemu ya III, uk. 114–115.

na shikeni imara mapokeo mliyofundishwa, iwe kwa neno la mdomo au kwa barua yetu' (2 Wathes. 2:15). Jambo la muhimu hapa ni kwamba—

a) kwamba Mtume anaamuru Wakristo moja kwa moja na kwa uamuzi thabiti kushikilia, miongoni mwa mambo mengine, mapokeo ya mdomo;

b) anatoa amri hii wakati ambao waumini walikuwa tayari wamepata maandishi yake: kwani anasema haya *katika* waraka wake *wa pili* kwa Wathesalonike;

c) anawaamuru kushikilia imara mapokeo kwa njia ile ile kama anavyofanya kwa maandiko, kwa heshima, uthabiti na udumifu sawa, bila kupuuza chanzo chochote kati ya vyanzo hivyo viwili vya mafundisho ya wokovu, bali akivishikilia vyote pamoja, bila kutenganika. '*Nawapongeza, ndugu zangu, kwa kuwa mnakumbuka yote niliowafundisha, na kama nilivyowakabidhi, nanyi shikeni imara mafundisho hayo,*' aliandika Mtume huyo huyo katika Barua yake ya Kwanza kwa Wakorintho, akimaanisha waziwazi si mafundisho yaliyoandikwa bali yale ya mdomo pekee (1 Kor. 11:2). '*Lakini wewe, yashikilie yale uliyopokea, ukiwa umejipusha na maneno ya upuuzi yasiyo na maana na upinzani wa kile kinachoitwa maarifa kwa uongo*' (1 Tim. 6:20); '*ukishikilia mfano wa maneno yaliyo na afya uliyonisikia, katika imani na upendo ulioko ndani ya Kristo Yesu*' (2 Tim. 1:13),— *na ambayo umesikia kutoka kwangu mbele ya mashahidi wengi, yawakabidhi watu waaminifu, ambao nao wataweza kufundisha wengine pia* (2:2): hapa, pia, kuna amri zaidi kutoka kwa Mtume yuleyule kuhusu mapokeo ya mdomo.

3) Kutoka kwa mafundisho na mfano usiokatika na wa kauli moja wa Mababa Watakatifu na walimu wa Kanisa. Hivyo, miongoni mwa watu *wa karne* ya kwanza:

a) Mt. Ignati, kulingana na ushuhuda wa Eusebius, aliwahimiza waumini kujilinda dhidi ya maoni potofu ya wamwasi... na *kushikilia imara tradition*⁵⁷⁴ ya Kiatostoli;

b) Mt. Polikarpo *aliwasilisha* kwa waumini maneno halisi yaliyosemwa na Bwana, ambayo alikuwa ameyasikia moja kwa moja kutoka kwa Mitume, na kwa ujumla aliikabidhi Kanisa kile ambacho yeye mwenyewe alikuwa amekipokea kutoka kwa Mitume⁵⁷⁵;

c) Egesippus hata alijitwika jukumu la kukusanya mapokeo ya Kitume, na akaelezea mengi yao katika vitabu vitano (ὁπομνήμασι), ambavyo, kwa bahati mbaya, havijadumu hadi leo⁵⁷⁶.

Katika *karne* ya pili—

a) Mtakatifu Irenaeus aliandika: 'Wote wanaotaka kujua ukweli lazima warudie katika kila kanisa kwa desturi ya Kitume, inayojulikana kote ulimwenguni'⁵⁷⁷, na yeye mwenyewe, katika mabishano yake na wamwongo wengi, alijaribu kuwakemea si tu kwa Maandiko, bali hasa kwa desturi⁵⁷⁸:

b) Tertullian, pia, si tu alihimiza kufuata mapokeo ya Kitume, bali pia aliyenukuu mara kwa mara kama ushahidi dhidi ya wamwongo, kama kazi yake yote inavyoonyesha⁵⁷⁹.

Katika *karne* ya tatu—

a) Origen aliweka wazi: 'Acha desturi ya Kanisa ihifadhiwe, ikipitishwa kupitia mnyororo wa urithi kutoka kwa Mitume, na ambayo bado ipo katika makanisa hadi leo; mtu anapaswa kuamini tu katika ile kweli ambayo kwa namna yoyote haipingani na desturi ya Kanisa na ya Kitume'⁵⁸⁰;

(b) Mtakatifu Sipriani alisema: "Ni rahisi kwa roho za wacha Mungu na wanyenyekevu kuepuka makosa na kupata ukweli: mara tu tunapogeukia *chanzo cha mafundisho ya kimungu*, makosa yatafifia"⁵⁸¹.

Katika *karne* ya nne pia, tunasikia:

⁵⁷⁴ Wahimiza, zaidi ya hayo, kushikamana na mapokeo ya Mitume, ambayo aliiona ni muhimu kuandika kwa ajili ya uhakika, akiwa tayari ametoa ushahidi wake. Eusebius, *Histor. Eccles.* III, sura ya 36, toleo la Vales.

⁵⁷⁵ 'Akiwa amefundisha mambo haya daima' (Polycarp), anasema Mtakatifu Irenaeus, 'ambayo pia aliyajifunza kutoka kwa mitume, ambayo Kanisa pia linawarithisha, na ambayo pekee yake ndiyo ya kweli.' Tazama Eusebius, *Historia ya Kanisa*, Kitabu IV, uk. 14, na maelezo ya ziada kwa Irenaeus, *Kinyume na Ubaguzi*, Kitabu III, Sura ya 3.

⁵⁷⁶ Eusebius, Historia ya Kanisa, Kitabu IV, Sura ya 22.

⁵⁷⁷ *Contra Haereses*, Kitabu III, Sura ya 3.

⁵⁷⁸ Ibid., sura ya 2. 'Tunapowaelekeza (wanaheretiki),' anasema, 'kwa Mwanzo wa Kitume, ambao umehifadhiwa katika makanisa kupitia mfululizo wa wazee wa kanisa, wanapinga Mwanzo huo... na kadhalika.

⁵⁷⁹ De praescript. haereticorum. Tazama hasa sura 19, 21, 27.

⁵⁸⁰ *De principis*, Kitabu I, n. 2.

⁵⁸¹ Cyprian. Epist. 63.

a) kutoka kwa Mtakatifu Epifanio: "Lazima tushikilie sanaa pia, kwani haiwezekani kupata kila kitu katika Maandiko pekee; Mitume watakatifu waliweka baadhi ya mambo katika Maandiko na mengine katika sanaa—kama Paulo mwenyewe anavyothibitisha: '*kama nilivyowakabidhi ninyi*' (1 Kor. 11:2)⁵⁸² ;

b) kutoka kwa Mtakatifu Basil Mkuu: "Kati ya mafundisho makuu na mafundisho yaliyohifadhiwa katika Kanisa, baadhi tunayo kutokana na mafundisho yaliyoandikwa, ilhali mengine tumezipokea kutoka kwa mapokeo ya Kitume, kupitia mfululizo katika fumbo; na yote mawili yana nguvu sawa kwa ajili ya uchaji Mungu; na hakuna atakayepinga hili, hata wale wenye ujuzi mdogo wa kanuni za kanisa: kwani kama tungeanza kukataa desturi zisizoandikwa, kana kwamba hazina nguvu, tungeharibu Injili kimyakimya katika mambo yake makuu, au tuseme, kupunguza mahubiri kuwa jina tu, lisilo na kiini chake"⁵⁸³ ;

c) kutoka kwa Mtakatifu Krisostomo: "Mitume hawakukabidhi kila kitu kupitia Maandiko, bali mengi pia bila kuandika; hata hivyo, vyote viwili vinafaa kuaminiwa kwa usawa; Kwa hiyo, tunachukulia mapokeo kuwa yanastahili imani: mapokeo yapo; msitafute zaidi"⁵⁸⁴ . Kutoa, baada ya haya, mfululizo wa ushuhuda mwingine mwingi wa baba wa kanisa, bila shaka, kutakuwa ni kupitiliza⁵⁸⁵ .

4) Mwisho, kutokana na mfano wa Kanisa zima la ulimwengu, lililokusanyika, kwa njia ya wachungaji wake, katika Mabaraza ya Kiikumi. Inajulikana vyema kwamba katika Mabaraza haya, imani potofu zilikataliwa na mafundisho makuu ya Ukweli yalikithibitishwa si kwa msingi wa Maandiko pekee, bali pia kwa msingi wa Mafundisho Makuu, na wakati mwingine hata hasa kwa msingi wa Mafundisho Makuu. Hiki ndicho hasa kilichofanywa katika: Mtaguso wa Nicaea⁵⁸⁶ , Mtaguso wa Constantinople⁵⁸⁷ , Mtaguso wa Efeso⁵⁸⁸ , Mtaguso wa Kalsedonia⁵⁸⁹ , Mtaguso wa Trullo⁵⁹⁰ na Mtaguso wa Pili wa Nicaea. "Tunahifadhi," wanasema Baba wa Mtaguso huu wa mwisho wa Kiikumi mwanzoni kabisa mwa kanuni yao, "tunahifadhi, bila ubunifu mpya, mapokeo yote ya kidini yaliyowekwa kwa ajili yetu, iwe kwa Maandiko au bila Maandiko... Hivyo, tukiendelea kana kwamba katika njia ya kifalme, tukifuata mafundisho yaliyoongozwa na Mungu ya Mababa wetu watakatifu na mapokeo ya Kanisa Katoliki... tunatamka..." na kadhalika.

§ 130. Maumbo Matakatifu yangeweza kuhifadhiwa, na kwa kweli yamehifadhiwa, kwa ukamilifu wake hadi leo: A) yangeweza kuhifadhiwa

Kwamba Utamaduni Mtakatifu ungeweza kuhifadhiwa kwa ujumla wake ndani ya Kanisa hadi leo ni dhahiri:

1) Kwa sehemu kutokana na namna yenyewe ambayo mapokeo yalienezwa, upana wake na kupokelewa kwake kwa wingi miongoni mwa watu wote. Mitume Watakatifu walihubiri mafundisho yaliyofunuliwa si tu katika maeneo fulani, si tu kwa watu wachache, na kwa hakika si kwa siri. Kinyume chake, waliibeba katika nchi zote za dunia iliyojulikana wakati huo, wakaitaarifu kwa kila lugha kwa uwazi kabisa (Mathayo 10:27), na, kama ilivyokuwa kusudi kuu la mahubiri yao, walijitahidi kuwafundisha watu wote na yeyote aliyetamani wokovu kweli za kimungu. Katika mazingira kama hayo, ilikuwa wazi kuwa haiwezekani kwa desturi yoyote ya Kiatostoli—hasa ile yenye umuhimu mkubwa—kupotea au kuharibiwa katika Kanisa zima, kote ulimwenguni mwa Kikristo. 'Yeyote anayetaka kujua ukweli,' alisema Mtakatifu Irenaeus, 'na aangalie katika kila kanisa desturi ya Kiatostoli iliyotangazwa kote ulimwenguni'⁵⁹¹ .

2) Zaidi ya hayo kwa sababu ya utiifu wa dhati wa Wakristo wote kwa mafundisho yaliyopitishwa kwa mdomo na Mitume, ambayo Mtume Paulo anayasisifu sana katika Barua yake kwa Wakorintho (1 Kor. 11:2; k.f. 1 The. 1:8; Kol. 1:4,6; Warumi 1:8). Wakristo walikuwa na mwelekeo wa asili wa kuwa na umakini kama huo katika kuhifadhi mafundisho yaliyopitishwa kwa mdomo na Mitume:

⁵⁸² Haeres. 60, sura ya 6.

⁵⁸³ Tazama katika toleo jipya lililochapishwa la **Kormchaya** – sura ya 27 ya Mt. Basil ya risala kuhusu Roho Mtakatifu iliyomwendea Mbarikiwa Amphilochius.

⁵⁸⁴ Ni wazi kutokana na hili (2 Wathes. 3:15) kwamba hawakupeleka kila kitu kwa barua, bali pia kwa mdomo; na kama ilivyo kwa ile, vivyo hivyo mambo haya ni ya kuaminika, ili tuweze kuichukulia mapokeo ya Kanisa kuwa ya kuaminika. Mapokeo ndiyo yote yaliyopo; usitafute zaidi. Katika 2 Wathesalonike, Homilia IV, n. 2.

⁵⁸⁵ Idadi kubwa ya hizi zinaweza kupatikana katika **The Rock of Faith**, Sehemu ya III, kuanzia uk. 19, toleo la St Petersburg, 1840.

⁵⁸⁶ *Theodoret*. Historia ya Kanisa, Kitabu I, Sura ya 8; *Athanasius*. Barua kuhusu Maamuzi ya Mtaguso wa Nicaea, n. 27.

⁵⁸⁷ *Theodoret*. Historia ya Kanisa, Kitabu V, Sura 8 na 9.

⁵⁸⁸ *Acta conciliorum Harduini*, vol. II, col. 1354 na kuendelea.

⁵⁸⁹ *Ibid.*, vol. III, col. 450 et seq.; *Evagrius*, **Hist. Eccl.**, Kitabu II, sura ya 18.

⁵⁹⁰ Kanuni 1 na 2.

⁵⁹¹ Masomo ya Kikristo 1838, II, 4.

a) hadhi ya mafundisho haya yenyewe, ambayo walitambua kuwa ni Neno la Mungu;

b) himizo la Mitume Watakatifu wa kusimama imara na kushikilia mapokeo (2 Wathes. 2:15), pamoja na maonyo makali dhidi ya wapinzani: '*Lakini hata sisi au malaika kutoka mbinguni akihubiri injili tofauti na ile tuliyowahubiria, alaaniwe,*' aliandika Mtume Paulo kwa Wagalatia; '*Kama tulivyosema hapo awali, ndivyo ninavyosema tena sasa: ikiwa mtu yeyote anahubiri injili tofauti kwenu na ile mliyoipokea, alaaniwe,*' aliandika Mtume Paulo kwa Wagalatia;

c) umuhimu wa lazima wa mapokeo: kwani maandiko ya Kitume hayakuwepo tangu mwanzo, na hata baada ya maandiko haya kuonekana, hadi yalipojulikana sana, makanisa mengi binafsi yalitegemea na kuweza kuwepo kwa msingi wa mapokeo ya Kitume pekee⁵⁹².

3) hata zaidi kutokana na hisia ya wajibu na, wakati huo huo, shauku ya viongozi wa kanisa kwa ajili ya uhifadhi wa Maumbo Matakatifu. Walikuwa wao, zaidi ya wote, kulingana na wito wao wa *kulisha Kanisa la Bwana na Mungu* (Matendo 20:28), ambao Mitume Watakatifu (-27) walitaka kuwafundisha na kuwatia imara katika kweli za imani, kama wao wenyewe walivyokuwa wamefundishwa hapo awali na Mwalimu wa mbinguni, wakipewa kipaumbele kuliko watu wengine wote (Yohana 17:6, 8). Mitume Watakatifu hasa waliwaagiza wachungaji wa Kanisa *kushikilia kwa nguvu mafundisho yaliyo sawa* (Tito 1:9), *kuwa mfano wa maneno yaliyo sawa... na kulinda amana njema waliyokabidhiwa na Roho Mtakatifu* (2 Timotheo 1:13–14). Mwisho, Mitume waliwaagiza kuwasilisha mafundisho waliyoyasikia mbele ya mashahidi wengi kwa warithi wao wa baadaye, '*wanaume waaminifu ambao wangeweza kuwafundisha wengine pia*' (2 Tim. 2:2). 'Kama Mitume walijua mafumbo yaliyofichika,' anaandika Mtakatifu Irenaeus, 'ambayo waliwadhihirishia waliokamilika tu, na si kwa watu wote, basi walimwambia mafumbo haya kwanza kabisa wale ambao kwao waliwakabidhi makanisa yenyewe. Kwa maana Mitume walitaka wale waliowaacha kuwa warithi wao, na ambao waliwakabidhi utume wao wa kufundisha, wawe wamilifu na wasio na lawama kwa kila hali: kwa kuwa mema makuu yalitegemea mwenendo usio na makosa wa watu hawa, na uovu mkuu zaidi ulitegemea udhaifu wao wa kukosea'⁵⁹³. Na historia inashuhudia kwamba warithi waliostahili wa Mitume walitimiza kikamilifu wito wao. "Wao," anasema mwalimu mmoja maarufu, "walihifadhi walichokipata katika Kanisa; walifundisha walichojifunza wenyewe; na walichopokea kutoka kwa baba zao, walikipasa kwa watoto wao"⁵⁹⁴.

4) Hasa kutokana na ukweli kwamba mafundisho matakatifu yalianza mapema sana kurekodiwa kwa maandishi na walimu wengi wa Kanisa⁵⁹⁵, na hivyo kusambazwa kwa uaminifu kamili, kutoka kizazi hadi kizazi, katika karne zilizofuata.

5) Mwisho, kutokana na ukweli kwamba Kanisa lilipokea mapokeo mengi kutoka kwa Mitume kupitia utendaji wake wenyewe, ambao kwa vyovyote vile si wa kuaminika kidogo kwa ajili ya kuhifadhi kweli kuliko maandishi. Muundo wa Ibada za Kimungu, hasa Liturujia—angalau katika sehemu zake muhimu zaidi—namna ya kusherehekea sakramenti zote takatifu zaidi, na sala fulani, bila shaka chimbuko lake linarejea kwa Mitume. Baada ya hili, warithi wa Mitume, wakiwa wamechukua haki na wajibu wa kupanga mambo yote kanisani kwa utaratibu na kwa njia inayofaa (1 Kor. 14:40), pia walijali kuendeleza kweli nyingi zilizopitishwa kutoka kwa Mitume kwa vizazi vyote vijavyo kupitia utendaji wa kanisa, katika kuanzisha sikukuu na taratibu.

§ 131. B) Kweli, Maumbo Matakatifu yamehifadhiwa bila doa kwetu

Sasa tunaweza kutambua vyanzo ambavyo kupitia kwavyo mapokeo ya Kitume yametufikia. Hivi ni:

1) Imani za kale, ambazo, kama *mfano wa mafundisho sahihi* na hitaji la msingi kwa waumini, bila shaka zilianza wakati wa Mitume wenyewe na zimekuwepo mfululizo katika makanisa yote tangu wakati wa kuanzishwa kwake. Kuna Imani kadhaa za aina hiyo, zilizotumiwa na Wakristo katika karne tatu za mwanzo kabla ya Imani ya Nike-Konstantinopoli, na zote, ingawa zinafanana kabisa kwa roho, ingawa mara nyingi zinatofautiana kwa maneno, zina mafundisho makuu ya imani, ambayo baadaye yaliingizwa katika Imani ya Nike-Konstantinopoli⁵⁹⁶.

⁵⁹² Tazama dokezo 572 hapo juu.

⁵⁹³ Chron. Quarta 1838, II, ukurasa 4–5. Linganisha Irenaeus, III, 3, namba 1–4; IV, 25, namba 2, 6; Tertullian, De praescriptione haeresium, ukurasa 23; Cyprian, Epist. XXVII.

⁵⁹⁴ Augustine, *Adversus Julianum*, Kitabu II, Sura ya 10.

⁵⁹⁵ Hili linajulikana kuhusu Papias (Eusebius, Historia ya Kanisa, Kitabu III, Sura 39), Hegesippus (hapo hapo, IV, 22), Pantene (VI, 13), Clement wa Aleksandria (V, 11, dokezo: Clement. Alex., – Strom. 1, n. 1), Origen, Eusebius na wengine.

⁵⁹⁶ Mengi ya Hati hizi za Imani yalikusanywa na Bingham – *Origin. Ecclesiast.*, vol. IV, lib. X, cap. 4 – na pia na Vetrinsky katika *Memoirs of Christian Antiquities*, sehemu IV, kitabu 9, sura ya 4.

2) Kanuni za Mitume Watakatifu. Heshima ambayo kanuni hizi zilipewa hata katika karne za mwanzo za Ukristo—na zilizingatiwa si tu katika kanisa la eneo fulani, bali katika Kanisa zima la ulimwengu—heshima ikafikia hadi pale ambapo Mabaraza yenyewe—ya kienyeji na ya kimataifa—yalivitumia kama msingi wa maamuzi yao na vikaongozwa navyo kama sheria yenye nguvu ya lazima ya ulimwengu wote isiyopingika—yote haya huweka umuhimu wa kimungu wa Kanuni za Mitume mbali na shaka yoyote. Lakini pia hakuna shaka kwamba Mitume Watakatifu waliwapa Kanisa kwa mdomo na si kwa maandishi (la sivyo zingejumuishwa katika kanuni ya vitabu vya Agano Jipya tangu mwanzo), hadi kufikia kiwango kwamba Mabaraza yenyewe—ya mtaani na ya kikanisa—yalivitumia kama msingi wa maamuzi yake na kuongozwa navyo kama sheria yenye nguvu ya kisheria ya ulimwengu wote isiyopingika—yote haya huweka umuhimu wa kimungu wa Kanuni za Kitume juu ya shaka yoyote. Kanuni hizi baadaye zilipelekwa kuandikwa na kupangwa katika mpangilio unaofahamika ama na Baba wa Kiaskofu au na warithi wao wa moja kwa moja⁵⁹⁷. Kuna Kanuni za Kiaskofu 85 zinazojulikana, na zina mafundisho ya Mitume, yanayohusiana hasa na utawala na nidhamu ya kanisa.

3) Maamuzi na kanuni za Mabaraza:

a) Mabaraza ya Mitaa, ambapo, kwa mujibu wa kanuni ya 37 ya Mitume Watakatifu, maaskofu kutoka sehemu mbalimbali walikusanyika mara mbili kwa mwaka kujadili masuala ya imani na uchaji Mungu, wakileta nao mila mbalimbali zilizohifadhiwa katika makanisa yao; na hasa –

b) Mabaraza ya Kiikumi, ambapo Kanisa lote la Kristo, mlinzi wa mapokeo, lilikusanyika katika watu wa viongozi wake wakuu. Chanzo hiki ni cha thamani zaidi kwa kuwa Mabaraza, kama tulivyobainisha, kwa kweli daima yalirejelea katika majadiliano yao si tu Maandiko bali pia Mapokeo. Na kwamba maamuzi na kanuni za Mabaraza haya yametuhifadhiia tamaduni si tu za kiimani, bali pia za kimaadili, kiibada, na kwa ujumla zinazohusiana na masuala yote ya imani ya Kikristo na Kanisa.

4) Liturgia za kale. Kuna liturgia nyingi sana za aina hii, ambazo zilitumika, au bado zinatumiwa hadi leo, katika makanisa mbalimbali ya Mashariki na Magharibi⁵⁹⁸, na nyingi kati ya hizo, zinazojulikana kwa majina ya Mitume na Baba wa Kanisa la Mitume, zinatoka zamani sana, au hata hadi wakati wa Mitume wenyewe, kama vile, kwa mfano, Ibada ya Mtume Yakobo. Ibada hizi zinaweza kuchukuliwa kama mojawapo ya hazina muhimu zaidi za mapokeo ya Kitume na imani ya kweli ya Kanisa la Awali, tukizingatia, kwa upande mmoja, uZamani wa asili yake, na kwa upande mwingine, kwa kusudi lake tukufu na matumizi yake ndani ya Kanisa. Angalau, katika yale mafundisho ambayo liturujia hizi zote za kale zinakubaliana kikamilifu na kwa uun, sauti yao lazima iwe na uzito usio na utata. Na kuna idadi kubwa ya nyanja kama hizo: kwa mfano, katika liturujia zote, mafundisho makuu yanayohusu Utatu Mtakatifu huliwa, ungu wa Mwana wa Mungu na Roho Mtakatifu, Umwilisho wa kweli wa Neno la Mungu, utimavu wa milele wa Mama wa Mungu, umuhimu wa neema, mabadiliko halisi au ubadilishaji wa kiini wa mkate na divai katika sakramenti ya Ekaristi, kumwomba Watakatifu, na kadhalika.⁵⁹⁹

5) Maandiko ya mwanzo zaidi kuhusu mashahidi wa Kikristo, yaani: Matendo ya Mt. Ignatius Mwenye Mungu, Mt. Polycarp, Askofu wa Smyrna, na wengine wengi, yaliyoandikwa na watu wa zama zao na hata mashahidi wa uashahidi wao⁶⁰⁰. Walipokwenda kwenye kifo chao cha hiari kwa ajili ya jina la Kristo, mashahidi watakatifu walikiri imani yao waziwazi mbele ya waonevu wao, na mara nyingi waliwaelezea kwa undani ukweli mbalimbali wa Ukristo. Maungamo na maelezo haya, bila shaka, yalikuwa ya dhati na ya kweli kabisa. Kwa hivyo, kwa kuwa yalikusanywa na mashahidi wa macho, sasa yanatumika kama kumbukumbu ya thamani kwa imani ya Kanisa wakati huo na kwa mapokeo ya Kitume yaliyofuatwa ndani yake. Hili ni hakika zaidi kwa kuwa, katika nyakati za kale, Matendo ya ushuhuda haikutumika miongoni mwa waumini hadi yalipokuwa yamechunguzwa na kuidhinishwa kwanza na askofu wa eneo husika, na kusomwa katika mikusanyiko ya umma ya Kikristo chini ya usimamizi wa viongozi wa kanisa, ambao hawakuweza kuruhusu chochote kuingizwa katika matendo haya kilichokuwa kinyume na imani ya jumla ya Kanisa⁶⁰¹. Miongoni

⁵⁹⁷ Tazama makala: 'Kuhusu Kanuni za Mt. Mitume' katika Christian Readings, 1841, juz. III, uk. 456.

⁵⁹⁸ Mkusanyiko wa hivi unaweza kupatikana: apud *Asseman*, *Codex liturgicus Ecclesiae universae*, Roma, 1749; Kardinali *Bonat* – *De rebus liturgicis*..., *Renaudot* – *Liturgiarum orientalium collectio*, Paris, 1716; huyu wa mwisho anaorodhesha hadi liturujia 50 za Mashariki pekee.

⁵⁹⁹ *Zaccaria*, *Dissertatio de liturgiarum in rebus Theologicis usu...*, pamoja na *Muratorius*, *De rebus liturgicis* na wengine.

⁶⁰⁰ Mengi ya matendo haya yamekusanywa na kuchapishwa chini ya jina *Acta martyrum sincera* na *Ruinart*.

⁶⁰¹ Tazama apud *Ruinart*. – katika Utangulizi Mkuu wa *Acta martyrum sincera*, § 1, namba 3, 4, 5

mwa maungamo mengine yanayopatikana katika nyaraka kama hizi, tunapata maungamo dhahiri zaidi ya Utatu Mtakatifu, uungu wa Yesu Kristo, kumwomba watakatifu, na kadhalika.

6) Historia za kale za kanisa, miongoni mwa hizo historia ya Eusebius wa Pamphylia—aliyayetumia nyaraka za kale zaidi na za kuaminika—inastahili heshima maalum. Hapa mmekusanywa mapokeo mengi kutoka nyakati za Mitume—siyo tu yale ya kihistoria, ya ibada na kadhalika, bali pia ya kimafundisho, kama vile, kwa mfano, mapokeo yanayohusu kanuni ya vitabu vitakatifu vya Agano la Kale na Jipya.

7) Kwa ujumla, kazi za Mababa wote wa Kanisa wa kale na walimu wake. Waliandika ama maungamo ya kibinafsi ili kushuhudia imani yao mbele ya Kanisa (kama vile matamko ya imani ya Mtakatifu Athanasius Mkuu, Papa Pelagius na wengine wengi), ama maelezo ya kweli za imani kwa ajili ya mafundisho ya kina ya Wakristo wa Orthodox (kama vile Katekisimu ya Mtakatifu Sirili wa Yerusalemu, Theolojia ya Mt. Yohana wa Damascus, mahubiri yasiyohesabika ya kidini, tafsiri za vitabu vya Maandiko Matakatiifu, na kadhalika), au, hatimaye, kinzani dhidi ya washirikina, wamwasi wa imani na wagawanyifu, ambazo zilikuwa nyingi na za aina mbalimbali. Katika mifano hii yote, wachungaji wa kale kwa kawaida walilazimika kuzingatia kwa uthabiti mapokeo ya Kitume yaliyohifadhiwa na kutendwa katika Kanisa wakati huo; na kwa hivyo wanaweza kuitwa kwa haki mashahidi wa mapokeo haya, na ya kila aina: ya kimafundisho, ya kiibada na ya kihistoria. Katika aina zake zote. Maandiko ya Baba wa Kanisa ndiyo chanzo tajiri zaidi cha Mwanzo⁶⁰².

8) Hatimaye, mazoea yote ya kale ya Kanisa, ambayo yanajumuisha

a) nyakati takatifu: kufunga, Jumapili na siku kuu;

b) mahali patakatiifu: mpangilio wa makanisa kwa undani wake wote, na

c) matendo matakatiifu, taratibu na sherehe. Na kwa kuwa namna ya kutakasa nyakati hizi na kutekeleza matendo haya matakatiifu imeelezwa katika vitabu vya liturgia, yafuatayo pia yanapaswa kujumuishwa hapa –

(d) na vitabu hivi, au taratibu za ibada⁶⁰³.

Lakini, bila shaka, si kila kitu kilichomo katika vyanzo au hazina za Mafundisho ya Kitume tulizotaja ni Mafundisho ya Kitume kwa sababu tu; kinyume chake, vinajumuisha mengi ambayo hayawezi kwa namna yoyote kuitwa kwa jina hilo. Maadili ya Kweli ya Kitume lazima iwe na sifa zake za kipekee, ambazo kwa njia yake tunaweza kuitofautisha na ukweli mwingine wote, na makosa yote na, hasa, na maadili yote ya uongo.

§ 132. Sifa za Mafundisho Matakatiifu au ya Kitume

Sifa hizi kwa kawaida hugawanywa katika za ndani na za nje.

I. Sifa za ndani ni pamoja na:

1) kwamba Mafundisho ya Kitume yaendane na yenyewe, yaani, yasijumuishe mgongano wa ndani: sifa ambayo ni ya kweli zote, lakini pia ni muhimu katika Mafundisho ya Kitume, ili kuyatambulisha kwa ujumla kutokana na makosa mengi na, hasa, kutoka kwa mila fulani za uongo.

2) Kwamba iwe sambamba na mapokeo mengine ya Kiyatema ambayo tayari yanajulikana na hayana shaka; kwa maana Mitume hawawezi kujipingana wenyewe: sifa nyingine muhimu katika mapokeo kwa lengo lile lile.

3) Mwisho, kwamba iwe sambamba na Maandiko Matakatiifu, kwa kuwa chanzo cha vyote viwili ni kimoja na kile kile – Roho Mtakatifu. Kanisa Takatifu lenyewe linaashiria kigezo hiki wakati, katika Katekisimu ya Kiorthodoksi, linapotufundisha: 'Lazima tuzingatie mapokeo yanayolingana na Ufunuo wa Kimungu na Maandiko Matakatiifu'⁶⁰⁴. Na katika Utaratibu wa Uorthodoksi, miongoni mwa mambo mengine, unatangaza: 'Laana iwekwe juu ya wale wanaokataa Mabaraza ya Mababa Watakatifu na mapokeo yao, ambayo yanalingana na Ufunuo wa Kimungu na yamehifadhiwa kwa utakatifu na Kanisa la Uorthodoksi-

⁶⁰² Mambo zaidi yatasemwa baadaye (§ 141) kuhusu Mababa Watakatifu na mamlaka yao.

⁶⁰³ Hata inatambuliwa kwa haki kwamba wale wamwasi wa kale wenyewe wanachukuliwa kama mashahidi wasio na upotoshaji wa Mafundisho ya kweli ya Kitume yaliyokuwepo ndani ya Kanisa. Waheresi hawa wote kwa kawaida walikuwa na aina mbili za mafundisho: (a) fundisho lililokemewa na Kanisa, ambalo kwa ajili yake waliwafukuza kanisani; na (b) fundisho ambalo halikukemewa na Kanisa, ambalo walikuwa wamelikopa kutoka kwake wakati bado walikuwa wanachama wake, na walilipeleka nao. Ya kwanza, ni wazi, inaashiria mafundisho ya kweli yaliyoshikiliwa na Kanisa wakati huo kwa kulinganisha; ile ya pili inafanya hivyo moja kwa moja. Kama, kwa mfano, Kanisa la awali lililaani Wapinga-Utatmo, ambao walikataa Utatu wa Watu katika Mungu: je, hii si ishara wazi kwamba Kanisa lenyewe liliamini katika Utatu huu?

⁶⁰⁴ Katekisimu Kuu, makala: kuhusu Mafundisho Matakatiifu na Maandiko Matakatiifu.

Ukatoliki'⁶⁰⁵ . Lakini kwa kuwa Kanisa Takatifu lenyewe linatufundisha kwamba 'ni lenyewe tu ndilo lenye uwezo wa kuhukumu uelewa na tafsiri sahihi ya Maandiko Matakatifu'⁶⁰⁶ , na kwamba ni lenyewe tu halikosei katika jambo hili⁶⁰⁷ , ni wazi, kwa mujibu wa roho ya mafundisho yake, kwamba uamuzi wa mwisho kuhusu swali la iwapo desturi fulani inalingana na Maandiko Matakatifu au la, si jukumu la watu binafsi, bali ni la Kanisa lenyewe. Ndiyo maana imeongezwa katika Sherehe ya Uorthodoksi: 'Laana iwekwe juu ya wale wanaokataa desturi zinazolingana na Ufunuo wa Kimungu na *zilizohifadhiwa* na *Kanisa la Uorthodoksi-Katholiki*'. Hata hivyo, iwe kigezo hiki ni muhimu kiasi gani, nacho, kama vile vile viwili vilivyotangulia, kinatusaidia kutofautisha Mafundisho ya Kiaskofu ya kweli na makosa na mafundisho ya uongo tu, na si zaidi ya hapo: kwa maana kwamba kweli zote, iwe za asili ya kimungu au kibinadamu, si tu kwamba zinaweza bali ni lazima ziwiane na Maandiko Matakatifu.

Kwa hivyo, sifa zote za ndani za Mafundisho ya Kitume ambazo tumezitaja ni *hasi* tu, si chanya: kupitia kwake tunatambua kila wakati kile ambacho hakiwezi kuitwa Mafundisho ya Kitume; lakini hatutambui kile kinachopaswa kuitwa hivyo. Hapa ndipo sifa za nje za Utume wa Kitume zinapotusaidia; hizi hutokana na ushahidi wa nje na huainisha *kwa uhalisia* asili ya mafundisho ya kweli ya Kitume.

II. Kulingana na vigezo hivi vya nje:

1) Ni ile tu inayoweza kufuatiliwa hadi nyakati za Mitume, na ambayo tangu mwanzo kabisa (katika karne ya 1 na ya 2) ilifanywa katika makanisa yaliyoanzishwa moja kwa moja na Mitume, ndiyo inayoweza kutambuliwa kama desturi ya kweli ya Kitume. Mtakatifu Irenaeus na Tertullian walielekeza kwenye kigezo hiki cha desturi. "Iwapo mzozo ungeibuka kuhusu jambo lolote," anasema wa kwanza, "je, si ingekuwa sahihi kugeukia makanisa ya kale zaidi, ambayo yalikuwa yamewahi kuwaona Mitume miongoni mwao, na kupokea kutoka kwao yote yanayojulikana na yaliyo wazi kabisa kuhusu suala linalozingumziwa sasa?"⁶⁰⁸ ? "Ni ile tu desturi," anasema yule wa pili, "inayopaswa kutambuliwa kuwa ya Kitume ambayo sasa imehifadhiwa katika makanisa yaliyozuliwa nao"⁶⁰⁹ . Lakini ni wazi kwamba kigezo hiki, ambacho kilikuwa rahisi kutumika katika nyakati za Irenaeus na Tertullian, sasa—kutokana na umbali wetu na nyakati za Mitume na upotevu wa maandiko mengi ya waalimu wa awali wa Kanisa—hakitoshi peke yake kutambua mapokeo yote ya Kitume. Na kwa hiyo kinatosha kutushawishi kuhusu ukweli hata kama—

2) Wote, au angalau wengi, wa Baba wa Kanisa wa karne ya tatu, ya nne na ya tano wanawasilisha kwa kauli moja kitu fulani kwetu kama Mafundisho ya Kitume: kwani walimu hawa wangeweza kutegemeza ushuhuda wao kwa ushahidi wa walimu wa kale zaidi, ambao maandiko yao yalikuwa bado salama wakati huo, na ambao wenyewe walikuwa karibu na enzi ya Mitume , na ambao, kama Augustine anavyoona, walieleza tu yale waliyoyapata katika Kanisa⁶¹⁰ . "Kile kinachopatikana kuwa sawa miongoni mwa wengi," anasema Tertullian, "hakijatengenezwa, bali kimepitiwa"⁶¹¹ . "Chochote ambacho wote au wengi," anasema Vincent wa Lerins (mwalimu wa karne ya tano), "wanakubali kwa kauli moja, waziwazi na kwa uthabiti, wanashikilia na kuwasilisha, kana kwamba kwa makubaliano ya awali miongoni mwa walimu wao, lazima kichukuliwe kuwa cha kuaminika kabisa na kisicho na shaka"⁶¹² .

3) Mwisho, bila shaka inapaswa kutambuliwa kama Mafundisho ya Kitume kile ambacho Kanisa zima la ulimwengu limeamini na linaendelea kuamini, na ambacho, kwa wakati huo huo, ama kikamilifu au, angalau, katika umbo lile lile linavyoshikiliwa na Kanisa Takatifu, hakiwezi kupatikana katika Maandiko Matakatifu. "Haipaswi kutafuta ukweli kwa wengine," anaandika Mtakatifu Irenaeus, "bali ni lazima ujifunze kutoka kwa Kanisa, ambalo ndani yake, kama hazina tele, Mitume wameweka kila kitu kilicho cha kweli... Na ndiyo maana Maumbo ya ukweli, ambayo Kanisa linawashikilia, lazima yapendwe na kukubaliwa kwa

⁶⁰⁵ Kanuni ya Orthodoxy, folio 7 na 8 upande wa nyuma, Moscow 1820.

⁶⁰⁶ Hadhira ya Upokeaji ya Watu wa Imani Nyingine, folio 7 upande wa nyuma, Moscow 1757.

⁶⁰⁷ Waraka wa Mababa Wakuu wa Mashariki kuhusu Imani Sahihi, Kifungu cha 2.

⁶⁰⁸ Irenaeus, Dhidi ya Ujinga III, 4, n. 1, katika Christian Readings 1838, II, uk. 7; taz. III, 3, n. 1.

⁶⁰⁹ 'Hakuna mafundisho mengine ya Mitume yanayopaswa kutambuliwa isipokuwa lile ambalo *leo* linafanywa katika makanisa yao wenyewe' (Contra Marcionem 1, sura ya 12). Hapa kuna maneno mengine yanayofanana kutoka kwa Tertullian: 'Imethibitishwa kwamba mafundisho yoyote yanayoendana na Makanisa hayo ya Kitume, makanisa mama na vyanzo vya asili vya imani, lazima yachukuliwe kuwa halali, tukishikilia bila shaka kwamba Makanisa yalipokea kutoka kwa Mitume, Mitume kutoka kwa Kristo, na Kristo kutoka kwa Mungu' (De praescript. haer., sura ya 21. Tazama pia *Clement wa Aleksandria*, Strom. I, Kitabu I, Sura ya 2).

⁶¹⁰ Advers. Julian, Kitabu II, Sura ya 10.

⁶¹¹ Kile kinachopatikana kuwa kimoja miongoni mwa vingi si kosa, bali ni mapokeo (De praescript., sura ya 82).

⁶¹² Tazama *Commonitor* kuelekea mwisho.

shauku yote"⁶¹³ . "Chochote ambacho Kanisa zima linawashikilia," anasema Mbarikiwa Augustino, "na chochote ambacho daima kimekuwa kikiwashikiliwa ndani yake bila amri yoyote ya sinodi, tunachukua kwa haki kuwa kimepitiwa kutoka kwa Mitume"⁶¹⁴ . Tukumbuke pia maneno kutoka Kitabu cha Uorthodoksi: '*Laana iwekwe juu ya wale wanaokataa... mapokeo... yaliyohifadhiwa kwa uchaji wa Mungu na Kanisa la Uorthodoksi-Katholiki*'.

§ 133. Umuhimu na Matumizi ya Mafundisho Matakatiifu

Ni lazima ikubalike kutokana na dhana yenyewe ya mapokeo matakatiifu, kama *Neno la Mungu* la mdomo, kwamba kwa sifa zake mwenyewe, ni sawa kabisa na *Neno la Mungu* lililoandikwa. Usawa huu wa heshima kati ya vyanzo hivi viwili vya imani ya Kikristo, ambavyo vina ufunuo mmoja na uleule wa kimungu,–

1) ilithibitishwa waziwazi na Mtume Paulo alipoamuru Wakristo washikilie vyote viwili kwa usawa, bila kutofautisha hata kidogo kati yao: '*Ndugu, simamani imara na shikeni imara mapokeo mliyofundishwa, iwe kwa neno la mdomo au kwa barua yetu*' (2 Wathesalonike 2:15)⁶¹⁵ .

2) Mababa Watakatiifu wa Kanisa walikiri hili waziwazi, kwa mfano:

a) Mtakatifu Basili Mkubwa: "Kuhusu mafundisho na kanuni zilizohifadhiwa katika Kanisa, baadhi tunazo kutokana na maagizo yaliyoandikwa, ilhali zingine tumezipokea kutoka kwa mapokeo ya Kitume, kupitia mfululizo katika fumbo; na vyote viwili vina nguvu moja na ileile kwa ajili ya utauwa, na hakuna atakayepinga hili, hata kama wana ufahamu mdogo tu kuhusu maagizo ya Kanisa"⁶¹⁶ ,

b) Mt. Krisostomo: "Mitume hawakweka kila kitu katika barua zao, bali mengi pia yalipitishwa bila maandishi; hata hivyo, vyote viwili vinafaa kuaminiwa kwa usawa. Kwa hiyo, tunachukulia mapokeo kuwa halisi: mapokeo ndiyo yote yaliyopo; usitafute zaidi"⁶¹⁷ .

3) Mwisho, Kanisa zima limeweka ushahidi wazi wa hili, wakati, si tu katika Mabaraza ya mtaa bali pia ya kikanisa kwa ujumla, lilipoongozwa kwa heshima sawa na Maandiko Matakatiifu na Maumbo yote katika kufafanua na kuthibitisha imani kuu (tazama § 129).

Kuhusu matumizi ya Maandiko Matakatiifu: katika suala hili, ni lazima isemwe kwamba Maandiko Matakatiifu yanakidhi kikamilifu masharti tuliyoyaweka tulipokuwa tukijadili *umuhimu wa chanzo cha kimungu kwa imani ya Kikristo, pamoja na Maandiko Matakatiifu* (§ 128). Yaani:

I. Mwanzo Mtakatifu ni wa lazima bila shaka kwa ajili ya utatuzi usio na ubishi wa maswali yanayohusu uhalisi wa kanuni na uwezo wa kimungu wa vitabu vitakatifu: maswali haya yote, kama tulivyoona (§ 128), hayawezi kutatuliwa kwa kuridhika kwetu kikamilifu na akili ya binadamu, wala hayatatatuliwi na Maandiko Matakatiifu: zote, tunaweza kuongeza hapa, tangu mwanzo kabisa wa Ukristo, kwa kweli zilisuluhishwa hasa kwa msingi wa Maandiko Matakatiifu. Hivyo basi –

a) Origen, alipokuwa akiorodhesha vitabu vinavyounda kanuni ya Agano la Kale, anasema: '*kama ilivyopitishwa na Wayahudi...*', na, akigeukia vitabu vya Agano Jipya, anaanza: 'kuhusu Injili nne, ambazo zinakubalika bila shaka katika Kanisa zima, nimejifunza yafuatayo *kutoka kwa mapokeo...*'⁶¹⁸ ;

b) Wababa wa Mtaguso wa Karthago, baada ya kuorodhesha vitabu halali na vilivyopuliziwa na Mungu vya Maandiko Matakatiifu, wanahitimisha: 'kwa maana *tumeipokea* kutoka kwa Wababa kwamba vitabu hivi vinapaswa kusomwa Kanisani' (Kanuni 33);

c) Rufinus, katika muktadha kama huo, anasema: "Tuliona ni fursa kuorodhesha vitabu hivyo vitakatifu, kama *vile vilivyotolewa* kwetu na Wababa, ambavyo tumepokea kutoka kwa kumbukumbu za mababu zetu";

d) Papa Innocenti I anasema kwamba anataka kuweka kanuni ya maandiko yaliyopuliziwa na Mungu, "kwa mujibu wa mapokeo (secundum traditionem) yaliyohifadhiwa katika Kanisa la Roma tangu wakati wa Mitume wenyewe"⁶¹⁹ ;

⁶¹³ Chr. Thu. 1838, II, uk. 7.

⁶¹⁴ Kuhusu Ubatizo, Dhidi ya Wadonatisti IV, sura ya 24.

⁶¹⁵ Tazama maoni ya kustaajabisha kuhusu kifungu hiki yaliyotolewa na Mheshimiwa Filaret, Metropolitan wa Moscow, katika mahubiri yake kuhusu ukomeshaji wa Kanisa la Utatu Mlezi wa Uhai katika Monasteri ya Danilov huko Moscow, lililotolewa tarehe 13 Septemba 1838. Mahubiri haya yanaelezea mafundisho ya mapokeo kwa ujumla.

⁶¹⁶ Tazama katika Kitabu cha Sheria... cha Basil Mkuu kwa Amphilochius kuhusu Roho Mtakatifu.

⁶¹⁷ Tazama dokezo 584 hapo juu.

⁶¹⁸ Katika Historia ya Kanisa ya Eusebius, Kitabu cha VI, Sura ya 26.

⁶¹⁹ Maandiko haya yanatajwa hapo juu katika maelezo namba 513 na 544.

e) Mtakatifu Kirili wa Yerusalemu na Eusebio pia walitegemea tu Tamaduni Takatifu katika suala hili⁶²⁰.

II. Maandiko Matakatiifu ni ya lazima kabisa kwa ajili ya ufahamu sahihi na usio na makosa wa kweli zilizomo ndani yake. Na –

1) Ni muhimu kwa ufafanuzi sahihi na maelezo ya kweli hizo ambazo hazijaelezwa kikamilifu katika Maandiko Matakatiifu, bali zimeashiriwa tu au zimejumuishwa ndani ya kweli nyingine kama misingi yao, ambazo zinaweza kutolewa kwa njia ya hoja. Ukweli huo unajumuisha: kushuka kwa Yesu Kristo kuzimu; utimavu wa milele wa Mama wa Mungu; heshima na kuombwa kwa malaika na watakatifu katika maombi; heshima ya vitu vitakatifu na picha takatifu; hali ya roho baada ya kifo hadi Siku ya Mwisho, kumbukumbu ya wafu, sakramenti saba, ubatizo wa watoto wachanga na kutoweza kuchukuliwa nafasi ya ubatizo, sherehe ya Sakramenti Takatifu Sana ya Ekaristi na sakramenti nyingine⁶²¹. Sasa tunadhihirisha kweli hizi za kidogma kama matokeo kutoka kwa mistari fulani ya Biblia, na kuzichukulia kuwa muhimu. Lakini kwa nini? Kwa sababu ndani ya Kanisa kuna Mafundisho ya Kihistoria yanayotegemewa kuhusu kweli hizi yanayoanzia tangu wakati wa Mitume wenyewe. Na, tusipofuata Mafundisho haya, tungekuwa –

a) hawangepata kanuni za imani zilizotajwa hapo juu kutoka kwa Maandiko Matakatiifu kabisa, kama Waprotestanti wanavyofanya; kwani ingawa wanatumia maandishi matakatiifu yale yale tunayotumia sisi, kwa kukataa Maagano ya kiimani kwa ujumla, wanakataa pia kanuni hizi, huku wakijaribu kuthibitisha kutokuwa na haki kwa hitimisho zetu;

b) au hata tungekataa mafundisho hayo yaliyotajwa hapo juu kwa msingi wa mistari mingine ya Maandiko Matakatiifu, ambayo pia tunayapata ushahidi wake wazi miongoni mwa Waprotestanti hao hao. Hawatambui, kwa mfano, dogo kuhusu heshima ya malaika na watakatifu, si tu kwa sababu inadaiwa hakuna misingi wa ukweli huu katika Maandiko Matakatiifu, bali ni kwa sababu, kama inavyowaonekana wao, kuna mistari katika Maandiko inayokanusha kabisa;

c) au wangetolea hitimisho kama hicho—kama tunavyofanya sasa—lakini hawangetazama hitimisho lao kama mafundisho makuu, bali kama maoni tu ambayo mtu anaweza kuyashikilia au kutoyashikilia;

d) hatimaye, hata kama tungetokana na kweli zote zilizotajwa hapo juu kutoka kwa Maandiko Matakatiifu kwa njia inayofaa, na tukazitambua sisi wenyewe kama mafundisho makuu: heshima yetu binafsi kwa kweli hizo bado haingezipa nguvu ya lazima ya kuyafanya ya lazima machoni pa wengine... Ni Mafundisho ya Kitume pekee, kama ya kimungu, ndiyo yanayoainisha na kuthibitisha bila ubishi imani hizi kwa waumini wote.

2) Ni muhimu kwa ufafanuzi na maelezo sahihi hata ya yale yaliyoelezwa kikamilifu katika Maandiko Matakatiifu. Kwa –

a) ingawa tunaweza kuelezea ukweli huu wenyewe moja kwa moja kutoka kwa Maandiko Matakatiifu, daima kutabaki nafasi ya shaka katika ufafanuzi wetu kuhusu kama tumelielewa ipasavyo kile tunachoelezea;

b) kweli hizi, zinapofafanuliwa na kuelezewa bila mwongozo wa Utamaduni Mtakatifu, daima zimekuwa zikikumbwa na mabishano yasiyohesabika, kulingana na mapenzi ya watu⁶²², na mara nyingi hakuna njia ya kumaliza mabishano hayo hadi Utamaduni Mtakatifu, ambao una mamlaka ya kimungu, uitwe kwa msaada. Ni jambo la kueleweka, bila shaka, kwa nini mtu anapaswa kugeukia Maandiko Matakatiifu yanayotukuzwa anapofasiri Maandiko Matakatiifu:

a) Kwa sababu Mitume Watakatifu hapo awali waliweka mafundisho yao kwa maandishi kwa ajili ya watu ambao mafundisho haya yale yale yalikuwa tayari yamewafikia kwa mdomo kwa uwazi, usahihi na ukamilifu kamili, na ambao, kwa hiyo, waliwaamuru kushikamana na Maandiko Matakatiifu na Mwanzo Mtakatifu (2 Wathes. 2:15). Kwa hivyo, ikiwa mapokeo ya mdomo ya Mitume yalikuwa msaada muhimu kwa uelewa sahihi wa maandishi yao kwa Wakristo wa mwanzo, na yamehifadhiwa bila doa katika Kanisa Takatifu hadi leo, je, hayapaswi kutumika kwa lengo lile lile pia kwetu?

(b) Kutokana na ukweli kwamba Mwokozi Mwenyewe—hasa baada ya Ufufuko Wake mbele ya wanafunzi Wake (Luka 24:27)—na Mitume Watakatifu (Matendo 2: 25–32, n.k.) kwa kweli waliieleza maandiko ya Agano la Kale kwa waumini wote, wakionyesha maana halisi ya ahadi, unabii na maonyesho ya awali yaliyomo ndani yake. Na baadhi ya Mitume, kwa mfano Petro, aliyesoma barua za Mtume Paulo na

⁶²⁰ Kirili wa Yerusalemu, Mahubiri ya Jumla, IV, 35; Eusebio, Historia ya Kanisa, Kitabu III, Sura ya 25.

⁶²¹ Basil Mkubwa, sura ya 27 ya Waraka kuhusu Roho Mtakatifu kwa Amphilochius.

⁶²² Tukumbuke tafsiri nyingi za maneno ya Mwokozi: 'Hili ni mwili wangu...' Tazama *The Rock of Faith*, Sehemu ya III, uk. 96, St Petersburg, 1840.

akapata katika hizo *hoja fulani zilizo kuwa ngumu kuelewa* (2 Petro 3:16), na Yohana Mteolojia, ambaye aliishi kuishi zaidi ya Mitume wengine wote na, kama mapokeo yanavyosema, alichunguza na kuidhinisha maandishi yao yote, bila shaka aliwafafanulia Wakristo vitabu vya Agano Jipya wakati fursa ilipopatikana. Basi, ikiwa maelezo ya mdomo ya Maandiko Matakatiifu, yaliyotoka kwa Bwana Mwenyewe na mitume wake, yamehifadhiwa na kufikia kwetu kwa ukamilifu wake, tuna haki gani ya kuachana na mapokeo haya?

3) Hivi ndivyo Mwanzo Mtakatifu na Kanisa Takatifu vinavyoona: *'Na sasa,' anaturalika, 'tunahitaji Mwanzo kama mwongozo wa ufahamu sahihi wa Maandiko Matakatiifu*, kwa ajili ya maadhimisho sahihi ya sakramenti, na kwa ajili ya utekelezaji wa taratibu takatifu katika usafi wa uanzishwaji wake wa awali⁶²³. Hivi ndivyo daima imekuwa ikiitazama Maumbo Takatifu – kama inavyoonekana:

a) kutoka kwa ushuhuda wa baadhi ya walimu wake binafsi, na

b) kutoka kwa ushuhuda wa Mabaraza.

a) Kutoka kwa walimu: Mtakatifu Irenaeus anakataa vikali wazo kwamba "wale wasiojua Mwanzo wanaweza kupata ukweli katika Maandiko"⁶²⁴. Clement wa Aleksandria anafundisha kwamba "wale wanaofasiri Maandiko kinyume na Mwanzo wa kikanisa wamepoteza kanuni ya ukweli"⁶²⁵. Origen anasema kwamba hatupaswi "kuacha mapokeo ya awali na ya kanisa, wala kuamini (Maandiko) kwa njia yoyote ile isipokuwa kama yalivyotufikia kupitia mfululizo wa Kanisa la Mungu"⁶²⁶, na kwamba "ni ukweli ule tu ambao kwa namna yoyote haupingani na mapokeo ya kanisa ndio unapaswa kutambuliwa kama ukweli wa kweli"⁶²⁷. Mtakatifu Basil Mkubwa na Mtakatifu Gregori Mtheolojia, kulingana na Rufinus, walijitahidi, walipokuwa wakifafanua Maandiko Matakatiifu, kuongozwa si na hoja zao wenyewe bali na mapokeo ya mababu zao⁶²⁸. Mtakatifu Sipriani anasema: "tukigeukia chanzo cha mapokeo ya Kimungu, makosa ya kibinadamu yataisha"⁶²⁹.

b) Kutoka kwa Mabaraza Matakatiifu: Baraza la Sita la Kiulimwengu (mwaka 680) liliwakemea Waorigeni kwa sababu kwamba wao (kama ilivyofunuliwa katika barua kutoka kwa Sofronius, Patriaki wa Yerusalemu, iliyosomwa na kuidhinishwa katika kikao cha 13) walithubutu kutafsiri Maandiko kinyume na mapokeo ya mababu zao; wakati Baraza la Tano-Sita au la Trull (mwaka 691) likiagiza katika kanuni yake ya 19: "Mashemasi wakuu wa makanisa lazima, wakati wote, na hasa siku za Jumapili, wafundishe makasisi wote na watu katika maneno ya utauwa, wakichota kutoka kwa Maandiko Matakatiifu ufahamu na hoja kuhusu ukweli, na wasivuke mipaka iliyowekwa tayari au mapokeo ya Baba Wabeba Mungu: na ikiwa neno la Maandiko linapaswa kuchunguzwa, lazima waliielezee kwa njia nyingine isiyo ile ambayo wakuu na walimu wa Kanisa wameweka katika maandishi yao, na lazima waridhike na hayo badala ya kuunda maneno yao wenyewe, ili, kwa ukosefu wa ustadi katika jambo hili, wasipotee kutoka kwa yale yaliyo sahihi."

III. Kwa yote haya ni lazima iongezwe kwamba Maandiko Matakatiifu ni ya lazima bila shaka kwa ajili ya utambuzi na uthibitisho wa kweli nyingi za kihistoria na za ibada, ambazo zimo ndani yake pekee na hazitajwi kabisa katika Maandiko Matakatiifu. Ukweli huu unahusu nyanja mbalimbali za muundo, nidhamu na ibada ya Kanisa, kama vile: kuanzishwa kwa sikukuu na kufunga fulani, matumizi ya mavazi ya ukuhani, mpangilio wa makanisa, mwenendo wa makasisi na waumini, na kadhalika. Ukuwepo wa mapokeo kama hayo, ya kihistoria na ya kiibada, umekuwa ukitambuliwa siku zote si tu na Wakristo wa Orthodox, bali pia na Waprotestanti wenyewe. Na ni muhimu zaidi kwetu kutaja mapokeo haya hapa kwa sababu kuna matawi yote ya teolojia ya Kiorthodoksi—kama vile akiolojia ya kanisa na sheria za kanoni—ambayo yanategemea hasa hayo, na ambayo, kwa hivyo, Mapokeo Matakatiifu, ya Kitume na ya kikanisa, hutumika kama chanzo kikuu.

Sehemu ya III. Kuhusu Kanisa la Orthodox,

⁶²³ Tazama *Katekismusu Kamili ya Kikristo ya Kanisa la Orthodox* – makala: 'Kuhusu Maandiko Matakatiifu na Biblia Takatifu'.

⁶²⁴ *Contra Haereses*, III, uk. 2; IV, uk. 63.

⁶²⁵ Strom. 1, 7.

⁶²⁶ Tract, juu ya Mathayo 29.

⁶²⁷ De princip. praef. n. 2.

⁶²⁸ Hist. or. Eccles. Kitabu II, Sura 9.

⁶²⁹ Epist. 74.

kama mlinzi na mfasiri ya Maandiko Matakatiifu na Utamaduni Mtakatifu

§ 134. Uhusiano na kifungu kilichotangulia na sehemu za kifungu hiki

Ili kuwa na hakika kikamilifu kuhusu uhalisi, kanoni na msukumo wa kimungu wa vitabu vitakatifu, na kuelewa na kutafsiri Maandiko Matakatiifu ipasavyo, ni lazima, kama tulivyoona, kushikilia Mwanzo Mtakatifu; na ili kushawishika kuhusu uhalisi na uadilifu wa Mwanzo Mtakatifu wenyewe, na kuweza kutofautisha mafundisho ya kweli ya Kiyatema kutoka kwa yale ya uongo, ni lazima—kama tulivyosema pia hapo awali—kufuata ushuhuda wa Kanisa la Kiorthodoksi. Hitimisho ni dhahiri: Kanisa la Orthodox kwa hiyo ndilo mlinzi wa kweli wa Ufunuo wote wa Kimungu, yaani, si tu wa Maandiko Matakatiifu, bali pia—kupitia Maandiko Matakatiifu—wa Biblia Takatifu. Swali sasa linajitokeza:

I) Je, hivi ndivyo ilivyo kweli—je, Bwana na Mwokozi Mwenyewe kweli alimteua Kanisa Lake la Kiorthodoksi kuwa mlinzi na mfasiri wa Neno Lake la Kimungu? Na ikiwa ndivyo:

II) Je, mlezi na mfasiri huyu ni wa kuaminika kiasi kwamba havezi mwenyewe kukosea na kutupotosha? Ikiwa hili pia halina shaka, basi maswali mapya na yasiyoepukika yanajitokeza:

III) basi, ni wapi Kanisa hili la Kiorthodoksi, ambalo tunaweza kujikabidhi kwa uongozi wake kwa ujasiri, na

IV) ni wapi hasa tunaweza kusikia sauti ya mafundisho yake, ambayo tunaweza kuitumia kama mwongozo wetu katika kupokea Ufunuo wa Kimungu?

I. Kanisa la Orthodox limeteuliwa kuwa mlinzi na mfasiri wa Ufunuo wa Kimungu

§ 135. Ufunuo wa ukweli huu na, kwanza kabisa, dhana ya Kanisa

Kabla ya kuendelea kufafanua ukweli huu, ni lazima kwanza tuweke dhana yake.

I. Kanisa la Kristo ni jumuiya ya waumini katika Yesu Kristo: juu ya hili wote wanakubaliana (tazama § 16). Hata hivyo, Wakristo wengine hufundisha kwamba Kanisa ni jumuiya ambayo ina madaraja mawili ya wanachama: kwa kwanza, daraja lililowekwa na Mungu (wale walioteuliwa), yaani daraja la wachungaji ambao Bwana Mwenyewe amewakabidhi jukumu la kulinda Neno Lake la Kimungu na kuwapa haki ya kulifafanua na kulihubiri kwa wengine; na, kwa pili, daraja la kundi la kondoo, ambao hawana haki hii, wanatakiwa kujifunza imani kutoka kwa wachungaji wao na kutumia ufunuo wa kimungu chini ya mwongozo wao. Kinyume chake, wengine wanasisitiza kwamba hakupaswi kuwa na mgawanyiko kama huo wa wanachama ndani ya Kanisa, kwamba hakuna cheo kilichowekwa na Mungu, kwamba waumini wote ni sawa miongoni mwao, kwamba wote wana haki sawa ya kufundisha, na kwamba wote wanaweza moja kwa moja, bila mwongozo wowote wa nje, kutumia Neno la Mungu, kulitafsiri kulingana na uelewa wao wenye mipaka, na hivyo kujenga imani na wokovu wao. Sisi, kama watoto wa Kanisa la Orthodox, tunashikilia kwa nguvu mtazamo wa kwanza; na kwa hivyo, tunaposema kwamba Kanisa limewekwa kuwa mlinzi na mfasiri wa Ufunuo wa Kimungu, tunamaanisha hasa Kanisa linalofundisha, au cheo kitakatifu cha uongozi⁶³⁰. Kwa hivyo, ili kuthibitisha mtazamo huu, ni lazima tuonyeshe kwamba Mungu Mwenyezi Kristo Mwokozi kwa kweli aliweka ndani ya Kanisa Lake mpangilio maalum wa watu, ambao pekee wao aliwaidhinisha kuwa

⁶³⁰ Kwamba katika Maandiko Matakatiifu neno 'kanisa' wakati mwingine hutumika kumaanisha tu mpangilio wa wachungaji, ni dhahiri kutokana na maneno ya Mwokozi: 'Ndugu yako akikutenda dhambi, nenda umkemeye wewe na yeye peke yenu: akikusikiliza, umempata ndugu yako; bali asikusikilize, mchukue mtu mmoja au wawili pamoja nawe, ili kila neno lithibitishwe kwa ushuhuda wa mashahidi wawili au watatu; na asiposikiliza wao, mwambie kanisa; na asiposikiliza hata kanisa, awe kwako kama Mpagani na mtoza ushuru. Kwa kweli nawaambieni: chochote mnachofunga duniani kitakuwa kimefungwa mbinguni; na chochote mnachochilia duniani kitakuwa kimeachiliwa mbinguni (Mathayo 18:15–19). Maneno ya mwisho: 'Amen, nawaambieni: chochote mnachofunga duniani kitakuwa kimefungwa mbinguni; na chochote mnachochilia duniani kitakuwa kimeachiliwa mbinguni', yanashuhudia waziwazi kwamba kwa 'Kanisa' Bwana alimaanisha hasa wale watu ambao aliwapa mamlaka ya kufunga na kuachilia, kama ilivyokuwa kwa Wayahudi katika mazingira yanayofanana, ilipokuja suala la kumrudisha au kumwadhibu mtu yeyote, 'kanisa' (Kahal ἑκκλησία) kwa hakika lilikuwa baraza kuu au Sanhedrini, lililoundwa hasa na makuhani na Walawi. Ndiyo maana Mtakatifu Yohane Krisostomo, katika tafsiri yake ya kifungu hiki, baada ya maneno 'mwambie kanisa', anaongeza: 'yaani, viongozi wake', na anayaona maneno yanayofuata 'chochote mtakachofunga...' anachukua kama mwendelezo wa wazo lile lile, na vivyo hivyo anakutumia kwa viongozi wa Kanisa (Mahubiri juu ya Injili ya Mathayo, tafsiri ya Kirusi, juz. III, uk. 32). Mtakatifu Sipriani, Augustino, Theophylacti na wengineo wanafafanua kifungu hiki kwa njia ileile.

walinzi na wafasiri wa Neno Lake la Kimungu kwa wote wanaotafuta wokovu, na kwa vyovyote vile hakutoa haki kama hiyo kwa waumini wote.

II. Tuna hakika ya hili:

1) Kutoka kwa historia ya Mwokozi Mwenyewe. Kwa lengo letu hili, inatuonyesha kweli tatu zisizopingika zifuatazo:

(a) Akiwa amekuja duniani kutimiza kazi kuu ya ukombozi wetu, Mwokozi mwanzoni alijihifadhiia Yeye peke yake haki ya kuwafundisha watu imani ya kweli, haki aliyokuwa ameipokea kutoka kwa Baba: *'Roho wa Bwana yu juu yangu,'* anasema, *'ambaye amenitawaza kuhubiri habari njema kwa maskini; amenituma kuponya waliovunjika mioyo; kutangaza uhuru kwa wafungwa na kuona kwa vipofu; kuwachilia huru waliovunjika mioyo; kutangaza mwaka wa neema wa Bwana'* (Luka 4: 18–19), na alipokuwa akipita katika miji na vijiji akihubiri Injili, aliwakusanya watu kwake mwenyewe: *'Kwa ajili ya hili ndimi nilizaliwa, na kwa ajili ya hili ndimi nilikuja duniani...'* (Yohana 18:37), *'Nilitumwa kwa ajili ya hili'* (Luka 4:43), huku wakati huo huo akiwaamuru watu na wanafunzi wake: *'Lakini msimwite mtu yeyote "mwalimu"; maana mna Mwalimu mmoja, Kristo... wala msimwite mtu yeyote "kiongozi"; maana mna Kiongozi mmoja, Kristo'* (Mathayo 23:1, 8 na 10).

b) Kisha akawapa wanafunzi wake, Kumi na Wawili na Sabini, mamlaka yake ya kimungu ya kufundisha, ambao yeye mwenyewe alikuwa amewachagua mahususi kwa ajili ya huduma hii kuu kutoka miongoni mwa wasikilizaji wake wote (Luka 6:13; 10:1 na zifuatazo)—akiwapa kwa muda tu alipokuwa bado duniani, alipowatuma kuhubiri Injili ya Ufalme *kwa kondoo waliopotea wa nyumba ya Israeli* pekee (Mathayo 10: 5–16 na kuendelea), na kisha milele, baada ya ufufuko Wake, alipokuwa amekamilisha mwenyewe kazi Yake yote duniani na kupaa mbinguni, aliwaambia: *'Kama vile Baba alivyonituma mimi, ndivyo ninavyowatuma ninyi'* (Yohana 20:21), *'Basi enendeni, mkafundishe mataifa yote, mkawabatiza kwa jina la Baba, na la Mwana, na la Roho Mtakatifu'* (Mathayo 28:18). Na, kwa upande mwingine, Aliamuru waziwazi na kwa maonyo makali watu wote na Wakristo wa siku zijazo wakubali mafundisho ya Mitume na kuwatii: *'Yeyote anayewasikiliza ninyi ananisikiliza mimi; na yeyote anayewakataa ninyi ananikataa mimi; na yeyote anayenikataa mimi anamkataa yeye aliyenituma'* (Luka 10:16). Tazama pia Mathayo 10:14; 18:15–19; Marko 16:16).

(c) Mwisho, wakati uleule Bwana alipowapa Mitume mamlaka yake ya kimungu ya kufundisha, alionyesha nia yake kwamba mamlaka haya yapitishwe moja kwa moja kutoka kwa Mitume kwa warithi wao, na kutoka kwa hawa, yakipitishwa kutoka kizazi hadi kizazi, yalindwe duniani hadi mwisho wa dunia. Maana aliwaambia wanafunzi wake: *'Nendeni ulimwenguni mwote mkahubiri Injili kwa kila kiumbe; enendeni, mkafundishe mataifa yote, mkiwabatiza kwa jina la Baba na la Mwana na la Roho Mtakatifu, mkiwafundisha kushika yote niliyowaamuru; na tazama, mimi niko pamoja nanyi siku zote, hata mpaka mwisho wa enzi'* (Marko 16, 15; Mathayo 28:18–20). Lakini wanafunzi hawa, bila shaka, hawakuweza kuishi hadi mwisho wa enzi, na ingawa waliweza kuhubiri Injili kwa mataifa yote ya wakati wao, hawakuweza kuhubiri kwa watu wa karne zilizofuata. Kwa hivyo, kupitia Mitume wake, Mwokozi alituma ujumbe wa mahubiri kwa ulimwengu wote, kama vile alivyowahakikishia wote watakaowafuata baadaye uwepo wake: hii si dhana tu, bali ni mafundisho thabiti ya mmoja wa Mitume wenyewe, anayesema kwamba Kristo mwenyewe aliipa Kanisa lake si Mitume tu, *manabii na wainjilisti*, bali pia *wachungaji na walimu* (Efe. 4:11).

2) Kutoka kwa historia ya Mitume Watakatifu. Mitume, bila shaka, walijua mapenzi ya Bwana wao kuliko mtu mwingine yeyote; waliongozwa na Roho Wake, na, kama ilivyo katika mambo yote, vivyo hivyo pia hapa, hakika walitenda kikamilifu kulingana nayo. Basi, Mitume walitenda vipi? Wao –

a) walidumisha kwa uthabiti haki ya kufundisha waliyopokea kutoka kwa Bwana (Matendo 5:42; 6:1–5), licha ya vitisho vyovyote kutoka kwa maadui zao (Matendo 4:19; 5:28 na 29), na kila mmoja alitoa ushuhuda kwa nafsi yake: *'Kama nikihubiri injili, sina jivuno; maana nimewekwa hila; ole wangu ikiwa sitahubiri injili!'* (1 Kor. 9:16);

b) kisha wakawapa mrithi wao mamlaka yao ya kimungu, maaskofu na wazee wa kanisa, ambao wenyewe waliwachagua na kuwatakaswa (Matendo 14:23; 20:28), wakiwaamuru kufundisha kwa wakati na bila wakati, kwa uvumilivu wote na ushawishi (2 Tim. 4:2–5; 1 Tim. 4:6, 14);

(c) pia waliamuru watu hawa waliochaguliwa na kutakaswa maalum (Matendo 20:28) kuwakabidhi wengine mamlaka yao ya kimungu ya kufundisha, ambao nao walichaguliwa na kuandaliwa vivyo hivyo, (2 Tim. 2:2; Tito 1:5 na 9), kama warithi wao;

d) kwa upande mwingine, waliwakataza wale wasioitwa kuchukua mamlaka haya kinyemela: *'Watawezaje kuhubiri, isipokuwa wakitumwa?'* (Rum. 10:15), anauliza mwalimu mkuu wa mataifa. *'Je, wewe ni mtume? Je, wewe ni nabii? Je, wewe ni mwalimu?'* (1 Kor. 12:29) – naye anajibu katika barua nyingine: *'Hakuna mtu anayejichukulia heshima hii, bali anaitwa na Mungu, kama vile Aroni alivyotendwa'* (Ebr. 5:4), na

d) aliwahimiza na kuwasihia waumini wote kwa ujumla: *'Watiini viongozi wenu na mwawezeshe, maana wanasimamia roho zenu, kama wale watakaotoa hesabu'* (Waebrania 13:17, n.k.).

3) Katika historia yote ya baadaye ya Ukristo. Kama vile Mitume walivyofundisha, ndivyo pia watu wa Enzi ya Kitume walivyofundisha baadaye—ambao bila shaka walijua vyema zaidi mapenzi ya waalimu wao—kama vile: Mt. Klementi wa Roma, Mt. Ignati wa Mabeba Mungu⁶³¹ ; na vivyo hivyo, ndivyo wachungaji wa baadaye walivyofundisha: Sipriani⁶³² , Gregory Mtheolojia⁶³³ , Chrysostom⁶³⁴ , Ambrose, Jerome, Augustine, Gregory Mkuu⁶³⁵ , Mababa wa Baraza la Sita la Kiinjili (katika Kanuni ya 64) na wengine. Wote kwa kauli moja walithibitisha kwamba wachungaji wa Kanisa ni warithi halisi wa Mitume, na kwamba wao peke yao wamepokea, kupitia urithi kutoka kwa Mitume, mamlaka halali na wajibu wa kuwa walinzi na tafsiri wa ufunuo wa Kimungu, wakati waumini wote wasio wachungaji wanapaswa kutii sauti ya wachungaji wao na hawana haki ya kufundisha. 'Haifai kwa mtu wa kawaida,' inasema Kanuni ya 64 ya Kitabu cha VI cha Baraza la Kiinjilisti, 'kusema au kufundisha, na hivyo kuchukua hadhi ya mwalimu, bali kutii mpangilio uliowekwa na Bwana, kuweka sikio kwa wale waliopokea neema ya neno la mwalimu, na kujifunza mambo ya kimungu kutoka kwao. Kwa maana katika Kanisa moja, Mungu ameumba viungo mbalimbali, kama vile Mtume anavyosema (1 Kor. 12:27); akifafanua hili, Gregori Mteolojia anaonyesha waziwazi mpangilio uliopo miongoni mwao, akisema: 'Mpangilio huu, ndugu zangu, tuuheshimu; huu tuuhifadhi. Mmoja awe sikio, na mwingine ulimi; mmoja awe mkono, na mwingine kitu kingine. Mmoja afundishe, na mwingine ajifunze. Na baada ya maneno machache zaidi, anaendelea kusema: 'Mwanafunzi awe mtiifu, mtoaji atoe kwa furaha, mtumishi atumikie kwa bidii.' Tusiwe sote midomo, ingawa huu ndio utumizi unaowafikia wote; wala sote Mitume, wala sote Manabii, wala sote wafasiri. Na baada ya maneno machache zaidi, anasema tena: 'Kwa nini unajiweka kuwa mchungaji wakati wewe ni kondoo? Kwa nini unajiweka kuwa kichwa wakati wewe ni mguu?' 'Kwa nini unadhani kuwa wewe ni kamanda, wakati umewekwa katika safu za wanajeshi?' Na katika sehemu nyingine, Hekima inatia amri: *'Usiwe mwepesi wa maneno yako'* (Mhubiri 5:1); *'Usihusishe maskini na matajiri'* (Mithali 23:4); *'Usitafute kuwa mwenye hekima kuliko wenye hekima'*. Na kama mtu yeyote atapatikana akiikiuka sheria hii, atengwe kanisani kwa siku arobaini."

Ni wazi, basi, kwa maana gani neno 'Kanisa' linapaswa kueleweka hasa tunapozungumzia kutokoseka kwake katika mambo ya mafundisho. Bila shaka, Kanisa lote la Kristo, linalojumuisha wachungaji na kundi la kondoo, halikosei. Lakini kwa kuwa jukumu la kulinda, kuhubiri na kufasiri ufunuo wa Kimungu kwa watu limewekwa mahususi kwa utume wa wachungaji (⁶³⁶); na kwa kuwa kundi la kondoo wanalazimika kufuata bila kusita sauti ya walimu wao walioteuliwa na Mungu katika kazi hii takatifu (Efe. 4:11–15; Matendo 20:28; Ebr. 5:4, 13 na 17): ni wazi kwamba, wakati wa kufafanua mafundisho ya kutokoseka kwa Kanisa, ni lazima kwanza kabisa kuzingatia Kanisa linalofundisha⁶³⁷ , ambalo, hata hivyo, limeunganishwa isiyotengana na

⁶³¹ Klementi wa Roma, Epist. 1 ad Corinth. nn. 1, 34, 47, 57; Ignati, Epist. ad Smyrnens. n. 8; Epist. ad Magnes, nn. 3, 6, 7.

⁶³² Waraka 52 kwa Antonianus na Waraka kwa Tapsos.

⁶³³ Juz. 32 katika Kazi za Mababa Watakatifu, uk. 142–145.

⁶³⁴ Juz. XI, uk. 75 na Juz. X, uk. 548, Venice 1741

⁶³⁵ Ambrozi, **De officiis ministrum**, Kitabu II, Sura 24, n. 123; Jeromu, **Mazungumzo dhidi ya Walukiferiani**, Sura 4; Augustino. **Contra epist. Parmeniari**, Kitabu I, Sura 3, n. 5; Gregori Mkuu, **Epist. 62* *adversus* Askofu wa Antiokia; na *Epist. 63* *ad* Hicodorei*

⁶³⁶ Kwa maana walitaka wale ambao Mitume waliwaacha kuwa warithi wao wawe wakamilifu kweli na wasio na lawama kwa kila hali, *wakishikilia nafasi yao ya kufundisha. Irenaeus, *Adversus Haereses**, III, 3, n. 1. Kwa maelezo zaidi, tazama **Orthodox Dogmatic Theology** yetu, juz. II, § 172.

⁶³⁷ Inampasa mtu kumtii wachungaji wa Kanisa, ambao wanaleta urithi wao kutoka kwa Mitume na, kwa mapenzi mema ya Baba, pamoja na urithi wa upadri, wamepokea kipaji hakika cha ukweli (charisma veritatis certum)... Mahali ambapo zawadi za Bwana zinapatikana, hapo ndipo mtu anapaswa kujifunza ukweli, yaani, kutoka kwa wale waliowekwa juu ya Kanisa kwa mfululizo kutoka kwa Mitume, na ndani yao mafundisho yaliyo imara, yasiyo na lawama na neno lisilochafuka wala kuharibika (inadulteratum et incorruptibile sermonis) hukaa. Ni wao wanaolinda imani yetu kwa Mungu mmoja, Muumba wa vitu vyote, na kuongeza upendo wetu kwa Mwana, ambaye ametupatia baraka kama hizi, na wanaotafsiri Maandiko kwetu kwa usahihi (et scripturas sine periculo nobis exponunt) (Irenaeus, Dhidi ya Ubaguzi IV, uk. 26). Na zaidi ya hayo: 'Wakuu wa Kanisa, wakisafiri kote ulimwenguni, wanadumisha kwa uthabiti Mafundisho ya Kitume na kutuonyesha kwamba wote wana imani moja..., wanaongozwa na kanuni

Kanisa linalofundishwa⁶³⁸. 'Roho Mtakatifu huifundisha Kanisa,' wanasema Mapatriaki wa Kiorthodoksi wa Mashariki, 'kupitia Mababa Watakatifu na walimu wa Kanisa Katoliki; Kanisa hujifunza kutoka kwa Roho Mwenye Uhai, lakini tu kupitia upatanishi wa Mababa Watakatifu na walimu... Kanisa Katoliki haliwezi kutenda dhambi wala kukosea, wala haliwezi kusema uongo badala ya ukweli: kwa kuwa Roho Mtakatifu, akiendelea kutenda *kupitia Wababa wa Kanisa waaminifu na walimu*, analilinda dhidi ya makosa yote"⁶³⁹. Hata hivyo, hili litaonekana wazi zaidi kutoka kwa yale yatakayofuata.

II. Kuhusu Kutokosea kwa Kanisa

§ 136. Ushahidi wa Kutokosea kwa Kanisa

I. Kwa yeyote anayeamini katika uungu wa ufunuo, fundisho la kutokoseka kwa Kanisa lazima liwe bila shaka. Kwa maana katika Neno la Mungu:

1. kuna mistari ambayo ama inaashiria kwa lazima au hata inasema waziwazi ukweli huu, na

2. kuna mistari mingine ambayo, zaidi ya hayo, hutoa maelezo ya kuridhisha kuihusu.

1) Miongoni mwa kauli za aina ya kwanza, zifuatazo zinaweza kutajwa zaidi ya zote:

a) maneno ya Mwokozi kuhusu kutoweza kuharibiwa na kushindwa kwa Kanisa: '*Nitalijenga kanisa langu, wala malango ya kuzimu hayatashinda*' (Mathayo 16:18). Ushindi huu usioweza kushindwa wa Kanisa bila shaka usingewezekana kama Kanisa lisingehifadhiwa dhidi ya uwezekano wowote wa kukosea katika mambo ya imani ya mafundisho. Kwa kuwa upotovu wowote kutoka kwa ukweli wa mafundisho yake bila shaka ungesababisha upotovu katika sakramenti, katika utawala, na katika mambo mengine yote; na haya yote bila shaka yangeshuhudia kwamba malango ya kuzimu yalishinda dhidi ya Kanisa, na kwamba haikuwa tena Kanisa la Kristo, safi na takatifu.

b) Maneno ya Mtume Paulo kuhusu uteuzi wa Kanisa kama mwalimu au wa walimu wa imani: '*Naye alitoa wengine kuwa mitume, wengine kuwa manabii, wengine kuwa wainjilisti, na wengine kuwa wachungaji na walimu, kwa ajili ya kuwainua watakatifu kwa kazi ya utume, kwa ajili ya kujenga mwili wa Kristo...*', ili tusije tena kuwa kama watoto wachanga, tukitupwa huku na kule na kubebwa na kila upepo wa mafundisho, na udanganyifu wa watu, na ujanja wa hila za udanganyifu (Efe. 4:11–15). Yaani, kusudi la walimu wa imani katika Kanisa, miongoni mwa mambo mengine, ni kwamba tusibaki kama watoto wachanga, tukitetemeshwa huku na kule na kubebwa na kila upepo wa mafundisho, na udanganyifu wa wanadamu. Basi, lengo tukufu kama hilo la Kanisa linalofundisha lingeweza kutimizwa vipi ikiwa hata Kanisa lote halikingwi dhidi ya uwezekano wa kupotea?

(c) Maneno ya Mtume huyo huyo kuhusu Kanisa, ambapo analiita moja kwa moja na kwa uwazi *nguzo na msingi wa ukweli* (1 Tim. 3:14–16). '*Hakikisha*,' aliandika Mwalimu wa Mataifa kwa Timotheo wake mpendwa, '*kwamba wajue jinsi mtu anavyopaswa kuenenda katika nyumba ya Mungu, ambayo ni Kanisa la Mungu aliye hai, nguzo na msingi wa kweli. Na fumbo kuu la utauwa ni hili: Mungu alidhihirishwa katika mwili...*' ("ἵνα ἐιδῆς, πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὸν ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στύλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας. 'Na kwa kweli, fumbo la utakatifu ni kuu: Mungu alidhihirishwa'." Inapaswa kuzingatiwa:

aa) Kwamba katika kifungu kinachozungumziwa, si *fumbo kuu la utauwa* linaloitwa *nguzo na msingi wa ukweli*, kama wengine wanavyodhani, bali ni *Kanisa*: hili ni dhahiri, kwanza, kutoka kwa maandishi ya Kigiriki ya kifungu hiki, ambapo neno 'stylos' (nguzo) linaonekana mara moja baada ya maneno 'Theou zōntos' bila kiambato, ilhali kiambato 'to' kinachotangulia 'tēs eusebēias' kimewekwa baada ya maneno 'kai

zilezile na sheria ileile katika utawala na mpangilio wa Kanisa... Na hivyo basi mafundisho ya Kanisa ni ya kweli na yasiyobadilika, kwani ndani yake njia moja tu ya wokovu inaonyeshwa kwa ulimwengu wote. Kwani kwake imekabidhiwa nuru ya Mungu na hekima ya Mungu, ambayo kupitia kwake huokoa wote" (Ibid. V, sura ya 20, n. 1, katika Chr. Th. 1838, 1, 143).

⁶³⁸ 'Kama vile katika mwili sehemu moja hutumia mamlaka na, kwa namna fulani, huongoza, ilhali nyingine huwa chini ya mamlaka na utawala huo: vivyo hivyo katika makanisa Mungu ameamuru kwamba wengine, ambao kwao hili ni la manufaa zaidi, wakiongozwa kwa neno na kitendo kuelekea wajibu wao, wabaki kama kundi na chini ya mamlaka ya wengine; wakati wengine, wakiwa juu ya wengine kwa wema na ukaribu na Mungu, wanapaswa kuwa wachungaji na walimu kwa ajili ya ujenzi wa Kanisa, na wanapaswa kuwa na uhusiano uleule kwa wengine kama roho ilivyo kwa mwili na akili kwa roho, ili wote wawili—wenye upungufu na waliojaa—wakiwa, kama viungo vya mwili, wameunganishwa na kuungana kuwa kitu kimoja, waliunganishwa na kufungamanishwa kwa kiungo cha Roho, wawe mwili mmoja, mkamilifu na anayestahili kweli Kristo Mwenyewe—Kichwa chetu' (Gregory the Theologian, Homilies 3, Works of the Holy Fathers 1, 17–18. Homilies 32, ibid. III, 142–145).

⁶³⁹ Waraka wa Patriaki wa Kanisa Katoliki la Mashariki kuhusu Imani ya Kiorthodoksi, Kifungu cha 12.

homologomenos megā estī'; kama wataalamu wa lugha ya Kigiriki walivyobainisha, hii inaashiria mada mpya; pili, kutokana na usemi wenyewe – 'στόλος καὶ ἑδραίωμα': katika sehemu zinazofanana katika Biblia, lugha inayofanana hutumika kumrejelea Kanisa (Mathayo 16:18; Efe. 2:20); hatimaye, kutoka kwa , ushuhuda wa Baba wa Kanisa wa kale: Origen, Cyril wa Yerusalemu, Eusebius, Chrysostom, Ambrose, Augustine na wengine, ambao walisoma kifungu kinachozingatiwa katika mikono ya kale kabisa sawasawa na tunavyosoma.⁶⁴⁰ .

(bb) Kwamba Kanisa ambalo Mtume analizungumzia hapa si Kanisa maalum la Efeso, bali Kanisa la Kristo kwa ujumla. Kwani ni hilo pekee linaloitwa kwa haki '*Kanisa la Mungu aliye hai*', na ni hilo pekee linalofananishwa katika Maandiko Matakatiifu *na nyumba ya Mungu* (Matendo 20:28; 1 Kor. 3:16–17; 2 Kor. 6:16); na

(c) kwamba kwa neno '*ukweli*'—nguzo na msingi ambao Kanisa linaitwa hapa—lazima tuelewe mafundisho yote ya Kikristo, kulingana na matumizi ya neno hili katika Maandiko Matakatiifu (Yohana 1:17; 14:16; Gal. 3:1; 5:7, n.k.), na si kweli fulani maalum.

2) Miongoni mwa kauli za aina ya pili ni pamoja na vifungu vinavyoonyesha uhusiano wa karibu zaidi wa Bwana Yesu Mwenyewe na Roho Mtakatifu kwa Kanisa, na hasa kwa Kanisa linalofundisha. Kama vile

a) Sehemu zote ambazo Bwana anaitwa Kichwa cha Kanisa. *Kumhusu Yeye* (yaani Yesu Kristo), anasema Mtume Mtakatifu, Mungu Baba *amemweka kama Kichwa cha vitu vyote kwa ajili ya Kanisa, ambalo ni mwili wake, utimilifu wa Yeye anayetimiza yote katika yote* (Efe. 1:22–23; tazama pia Efe. 4:15; 5:23; Kol. 1:18). Hata hivyo, ikiwa Mwokozi, kama Kichwa halisi cha Kanisa, yupo daima katika Mwili wake, akiuhuisha bila kukoma, na kuuongoza yeye mwenyewe kwa njia isiyoonekana, basi haiwezekani kwamba angeliacha Kanisa lake lote kupotoka kutoka kwa ukweli na kuhatia dhambi—yeye ambaye ni ukweli wenyewe (Yohana 14:6). Upotovu wa aina hiyo unaweza kutokea ama bila ufahamu wake, au kwa ufahamu wake na ridhaa yake: lakini vyote viwili ni upuuzi sawa.

b) Aya ambapo Mwokozi anaitwa Mtawala mkuu wa Kanisa, ambaye *inafaa kutawala hadi atakapowaweka maadui wake wote chini ya miguu yake* (1 Wakorintho 15:25). Na ili kufikia lengo hili, Bwana lazima alinde ufalme Wake wa neema—yaani, Kanisa—kutokana na makosa katika imani, ambayo kutokana nayo, kidogo kidogo, ufalme huu ungeharibiwa bila kuepukika; na kisha Yeye angeshindwa na maadui Zake, badala ya kuwashinda Yeye mwenyewe.

(c) Ahadi ambayo Mwokozi aliwapa wanafunzi wake kabla ya kupaa kwake mbinguni, alipowatuma kuhubiri kwa ulimwengu wote: '*Na tazama, mimi niko pamoja nanyi siku zote, hata mpaka mwisho wa enzi*' (Mathayo 28:20). Ahadi hii pia inawahusu maaskofu na wachungaji wote wa Kanisa: kwa maana wajibu wa kueneza na kuhifadhi mafundisho ya Kristo umewekwa si kwa Mitume pekee, bali pia kwa warithi wao wote; na ni kwa kusudi hili hasa, kama muktadha mzima wa hotuba unavyoonyesha, ndipo ahadi iliyotajwa hapo awali ilipotolewa. Hili pia linaonekana wazi kutoka kwa kauli yenyewe: '*hadi mwisho wa enzi*', ambayo katika Maandiko Matakatiifu inaashiria ukamilisho wa utawala wa Kikristo (Mathayo 13:40 na 49; 1 Wakorintho 15:25).

(d) Ahadi nyingine ya Kristo Mwokozi kwa wanafunzi Wake: '*Nami nitawaomba Baba, naye atawapa Mfariji mwingine, awe nanyi milele... Atakufundisha mambo yote, na atakukumbusha yote niliyowaambia*' (Yohana 14:16, 26). Maneno: '*ili awe nanyi milele*' – tayari yanaashiria kwamba Mwokozi, alipotoa ahadi hii, hakuwa amewawaza Mitume pekee, bali pia warithi wao katika kazi ya kuhubiri imani takatifu. Na tukikumbuka kwamba Mitume wenyewe walitawadhi msaada maalum wa Roho Mtakatifu si kwao wenyewe tu, bali pia kwa ujumla kwa wachungaji wa Kanisa waliowateua (2 Tim. 1:14; Matendo 20:28): katika hali hiyo, ukweli huu utadhihirika kwetu kwa ukamilifu wake.

II. Pia inapaswa kuzingatiwa kwamba fundisho hili la kutokoseka kwa Kanisa si fundisho jipya lililokuwa halijulikani hapo awali kwa Wakristo. La, ni la kale kama Kanisa lenyewe: fundisho hili limetangazwa kwa kauli moja kwa waumini katika enzi zote na wachungaji na walimu Wakristo. Hivyo basi

Mtakatifu Ignatius Mwenye Mungu anasema: 'Kwa sababu hii Bwana alikubali kupakwa mafuta kichwani mwake, ili aweze kuipa Kanisa kutokuoza (ἀφθαρίαν)⁶⁴¹ .

⁶⁴⁰ Eusebius, katika Zaburi LXIV, 5; Ambrozi, De Jacob, et Vita Beata II, 5, n. 20; 7, n. 34. Kwa ushahidi zaidi kutoka kwa walimu hawa, tazama tafsiri zao za maneno ya maandishi haya; baadhi ya mifano itajadiliwa baadaye katika aya hii hiyo.

⁶⁴¹ Waraka kwa Waefeso, sura ya 17.

Mtakatifu Irenaeus: "Haipaswi mtu kutafuta ukweli kwa wengine, bali anapaswa kujifunza kutoka kwa Kanisa, ambamo, kama hazina tajiri, Mitume wameweka yote yaliyo ya kweli. Hapa, na yeyote anayetaka ajichotelee kinywaji kinachotoa uzima. Hii ndiyo lango la uzima; wengine wote ni wezi na mabaka, na kwa hiyo mtu lazima awakimbie, na apende kinachotoka Kanisani, na apokee kutoka kwake mafundisho ya kweli (veritatis traditionem)"⁶⁴². "Mahali ambapo Kanisa liko, hapo kuna Roho wa Mungu; na mahali ambapo Roho wa Mungu yuko, hapo kuna Kanisa; na, kwa kuwa Roho ni ukweli"⁶⁴³ "Kanisa hutangaza ukweli kila mahali, na ndilo kinara wa matawi saba, unaong'aa kwa nuru ya Kristo"⁶⁴⁴.

Origen: "Haipaswi kusikiliza wale wanaosema: 'Kristo yuko hapa,' lakini wakamwonyesha nje ya Kanisa, ambalo limejaa utukufu kutoka mashariki hadi magharibi, limejaa nuru ya kweli, na ndilo *nguzo na msingi wa ukweli*, na ambalo ndani yake kuna uwepo wa daima wa Mwana wa Mtu, ambaye anawaambia wote na kila mahali: 'Tazama, mimi niko pamoja nanyi siku zote, hata mpaka mwisho wa enzi'"⁶⁴⁵.

Mtakatifu Sipriani: "Maji ya kweli, ya wokovu na matakatifu ya Kanisa (kama Baba Mtakatifu anavyoita mafundisho yake) *hayawezi* kubadilishwa wala kuharibiwa, kama vile Kanisa lenyewe lisiloharibika, safi na safi wa maadili"; na mahali pengine: "Wale waliomwacha Kristo wataangamia kwa kosa lao wenyewe, lakini Kanisa, ambalo linaamini katika Kristo na kushikilia imara kile lilichokijua, halitawahi kamwe kumwacha kabisa (nunquam ab eo ommينو recedere)"⁶⁴⁶.

Mtakatifu Aleksandro wa Aleksandria: "(Tunakiri) Kanisa moja, la Kikatholiki na la Kitume, lisiloshindwa daima, hata kama ulimwengu wote ungeinuka dhidi yake, na mshindi juu ya kila uasi usio wa kimungu wa walio kinyume na imani sahihi"⁶⁴⁷.

Theophilus wa Alexandria: "Mungu anampa Kanisa Lake neema ile ile kila wakati, ili mwili mzima uhifadhiwe, na sumu ya mafundisho ya uzushi isishinde kwa njia yoyote"⁶⁴⁸.

Mtakatifu Krisostomo: "Mtanabi anaiita Kanisa mlima na mafundisho yake yasiyoyumba"⁶⁴⁹. Kwa kweli, Kanisa ni mlima kwa uthabiti wake, nguvu zake na kutoweza kuharibiwa: kwani kama mlima hauwezi kutikiswa, ndivyo pia Kanisa la Mungu"⁶⁵⁰. Kanisa halidumishwi na kupita kwa wakati, bali linaongozwa na neema ya Roho Mtakatifu; na kwa hiyo halikwezi kuzeeka, wala kudhoofika, wala kushindwa, hata linapozungukwa na wengi"⁶⁵¹.

Mtakatifu Isidoro wa Pelusium: "Neno la Mungu limeyaita majeshi ya wasio na Mungu na heri za kufuru 'malango ya kuzimu', ambazo zote Kanisa la Mungu linazisimamia kwa uthabiti; lenyewe huzishinda, lakini halishindwi nazo (ὁὐ κατακυριεύεται)"⁶⁵².

Mtakatifu Augustino: "Kanisa halitayumba milele na milele: maana ndilo *nguzo na msingi wa ukweli*"⁶⁵³.

Mtakatifu Kirili wa Aleksandria: "Kanisa halitayumba kamwe (ἀκλόνητος παντελῶς), likiwa na Kristo kama msingi wake na nguzo yake isiyoyumba"⁶⁵⁴.

⁶⁴² *Contra haereses*, Kitabu III, Sura 4, n. 1.

⁶⁴³ Ibid. III, ch. 24, n. 1.

⁶⁴⁴ Ibid. V, 20, n. 1. Pia, zinazostahili kutajwa, kwa ufasaha wao, ni maneno ya mwandishi mwingine wa karne ya pili, Tertullian: 'age nunc,' anasema, 'omnes ecclesiae erraverint; nullam respexerit Spiritus sanctus, uti eam in veritatem deduceret; aliyemtuma kwa kusudi hili kabisa na Kristo, na aliyembwa kwa kusudi hili kabisa kwa Baba, awe mwalimu wa kweli—je, mtunzi wa Mungu, mwakilishi wa Kristo, amepuuza wajibu wake, akiruhusu makanisa kwa wakati huu kuelewa na kuamini tofauti na kile alichohubiri yeye mwenyewe kupitia Mitume? Na ni kipi, kwa kweli, sababu kwamba makosa mengi na makubwa kiasi hiki yameibuka ndani ya imani moja? (De praescript, c. 28).

⁶⁴⁵ Math, comment, ser. no. 47.

⁶⁴⁶ Cyprian, Barua LXXIII kwa Jubayanus na Barua LV.

⁶⁴⁷ Waraka kuhusu Ubaguzi wa Ario kwa Alexander wa Constantinople, namba 12.

⁶⁴⁸ Waraka 77, au 55, kwa Mtakatifu Epifanio, katika Maktaba ya Baba wa Kanisa, j. V, uk. 858.

⁶⁴⁹ Hata hivyo, yeye anaiita Kanisa na mafundisho yake kuwa visivyoshindika. Katika Jes. homil. II, n. 2.

⁶⁵⁰ Katika Zaburi IX, n. 6.

⁶⁵¹ Mahubiri ya Pentekoste; taz. Homilia juu ya Utekwa wa Eutropius, 6.

⁶⁵² Kitabu cha 1, Barua 238, uk. 67. Paris, 1638.

⁶⁵³ Katika Verba 1 ad Timoth. 3, 14. Na kwingineko: 'Yeye ni Kanisa takatifu, Kanisa moja, Kanisa la kweli, Kanisa Katoliki, linalopigana dhidi ya madhehebu yote potofu; linaweza kupigana, lakini haliwezi kushindwa' (Mahubiri 1 juu ya Imani kwa ajili ya Wanafunzi wa Mwanzo, sura ya VI, n. 15).

⁶⁵⁴ Katika Isaya, Kitabu cha IV, Hotuba 2. Maoni juu ya Sefania, n. XX; Dhidi ya Nestorio, Kitabu cha III, 1.

Kauli zilezile hasa kuhusu mafundisho yasiyoweza kukosea ya Kanisa zinapatikana katika maandishi ya waalimu wengine wengi: Clement wa Aleksandria, Eusebius wa Kaisaria, Athanasius na Basil Mkuu⁶⁵⁵, Ambrozi⁶⁵⁶, Epiphanius⁶⁵⁷, Jerome⁶⁵⁸, Metropolitan wetu Philip⁶⁵⁹, Mtakatifu Demetrius wa Rostov na wengine⁶⁶⁰.

§ 137. Ufafanuzi wa Dhana ya Kutokoseka kwa Kanisa

Kutokana na yote yaliyosemwa hadi sasa kuhusu kutokoseka kwa Kanisa, inawaonekana wazi kwamba

1) Chanzo na asili pekee ya kutokoseka kwa Kanisa ni Mungu wa Utatu: Baba wa Mbinguni, *anayetakasa* Wakristo *katika ukweli* Wake (Yohana 17:17); Mwana wa Mungu – Yesu Kristo, ambaye aliahidi kuwa na wafuasi wake *siku zote hadi mwisho wa enzi* (Mathayo 28:20); na Roho Mtakatifu, *anayewaongoza katika yote ya kweli* (Yohana 16:13). Kwa hivyo, si watu wenyewe wanaounda Kanisa—Mwili wa Kristo—bali, ili kurudia, Mungu wa Utatu Mwenyewe, au kwa usahihi zaidi, Bwana Mwenyewe—Kichwa cha Kanisa—ambaye, kwa nguvu ya Roho Mtakatifu Sana, huhifadhi ndani yake, kwa usafi na uadilifu wote, mafundisho Yake ya kimungu, na kulilinda dhidi ya makosa.

2) Zana ambayo Roho Mtakatifu hutumia kuielimisha Kanisa na kulilinda dhidi ya makosa yote ni warithi wa Mitume, wachungaji na walimu wa Kanisa (Barua ya Mababa Wakuu wa Mashariki kuhusu Imani Sawa, Kifungu cha 12); na si mchungaji mmoja tu, au wachache tu, bali wote kwa pamoja, yaani, kanisa lote linalofundisha.

I) Wao ni wachungaji wa Kanisa. Kwa:

(a) kwa hakika, wamewekwa na Bwana katika Kanisa kwa kusudi hili hasa, miongoni mwa mambo mengine, kuwafundisha wengine imani, *ili waumini wasibaki kama watoto wachanga, wakitetemeshwa huku na kule na kupeperushwa na kila upepo wa mafundisho* (Efe. 4:14); Wapastori wameaminiwa kulinda, kuhubiri na kufasiri ufunuo wa Mungu, wakati kundi la kondoo likilazimika kusikiliza sauti ya wapastori wao na halina haki ya kufundisha (§ 135)—hivyo basi, upotovu wowote wa ukweli kutoka kwa wapastori wote bila shaka ungefuatiwa na upotovu kutoka kwa kundi lote la kondoo, yaani, kanisa lote. Tukumbuke pia kwamba

b) mistari yote kutoka Maandiko tuliyochunguza, ambapo Mwokozi anazungumzia msaada kutoka juu, msaada Wake mwenyewe na msaada wa Roho Mtakatifu, yanahusiana moja kwa moja na Mitume Watakatifu. Na kupitia kwao, moja kwa moja kwa warithi wao, wachungaji (tazama § 135 kwa ufafanuzi wa maneno: *'Mimi niko pamoja nanyi...'*, na *'Atakupa Faraja Mwingine...'*). Hivi ndivyo hasa ambavyo mapokeo yote ya Kikristo ya awali yaliwaona wachungaji: *'Sisi ni warithi wa Mitume, tunaongoza Kanisa la Mungu kwa mamlaka yale yale,'* Mtakatifu Sipriani aliwahutubia maaskofu katika Mtaguso wa Karthago⁶⁶¹. *'Miongoni mwetu, maaskofu huchukua nafasi ya Mitume,'* alisema mwalimu mwingine mashuhuri wa Kanisa⁶⁶². *"Ni lazima kumtii wachungaji walioko ndani ya Kanisa,"* Mtakatifu Irenaeus alikuwa ameandika hata mapema zaidi, *"waliopata urithi kutoka kwa Mitume na, kwa mapenzi mema ya Baba, pamoja na urithi wa upadri, wamepokea zawadi isiyopingika ya ukweli"*⁶⁶³.

II) Kiini ni kwamba wachungaji wote kwa pamoja, au Kanisa lote, hufundisha. Kwa:

a) si kanisa lolote maalum bali Kanisa la ulimwengu linaloitwa *nguzo na msingi wa ukweli* katika Neno la Mungu, na ni kuhusu Kanisa hili Mwokozi alisema kwamba *malango ya kuzimu hayatashinda* dhidi yake;

⁶⁵⁵ Klementi wa Aleksandria, Stromata, Kitabu VII, Sura ya 17; Eusebio, Maandalizi ya Injili, Kitabu 1, Sura ya 3; Atanasi, Dhidi ya Waari, Kitabu IV, n. 35; Basilio, Maelezo ya Zaburi LIX, n. 4.

⁶⁵⁶ Kanisa (ecclesia) linaona ajali za meli za wengine, likiwa halijatetemeka na *haliko hatarini*. Kitabu 11 kuhusu Abrahamu, sura ya 3.

⁶⁵⁷ Epiphanius, *Haereses*, LXXV, n. 141.

⁶⁵⁸ Kutokana na hili tunaelewa kwamba Kanisa, ingawa linaleswa na mateso hadi mwisho wa dunia, haliwezi kwa vyovyote vile kuangushwa; linaweza kujaribiwa, lakini halishindwi; na hili ni hakika, kwa sababu Bwana Mungu Mwenyezi—yaani, Bwana Mungu wa Kanisa—ameahidi kufanya hivyo, na ahadi hii ni sheria ya asili (Maoni juu ya Amosi. Kitabu III, sura 9; linganisha katika Isaya, Kitabu XVII, sura 60).

⁶⁵⁹ Proceedings of the Archaeographic Commission, j. 1, uk. 131–132.

⁶⁶⁰ Rozysk, uk. 531, na Kamen Veri, Sehemu ya III, uk. 32 na 88. St Petersburg, 1840.

⁶⁶¹ Tazama Matendo ya Baraza la Kartago.

⁶⁶² Jerome. Epist. XXVII ad Marcellum.

⁶⁶³ Adversus haeres. Kitabu IV, Sura 43. Tazama dokezo 637 hapo juu.

b) kuhusu wachungaji na walimu binafsi, imeelezwa wazi katika Maandiko Matakatiifu kwamba wanaweza kukosea katika mambo ya imani: *'Hata kutoka miongoni mwenu,'* alisema Mtume Mtakatifu kwa wachungaji wa Kanisa la Efeso, *'wataokea watu wakisema mambo yaliyopotoshwa, ili kuwapotosha wanafunzi wawafuate'* (Matendo 20: 30). Vivyo hivyo, –

(c) Mekanisa binafsi, kama ilivyofunuliwa na Yohana Mtheolojia (Ufunuo 2:5) na kama historia inavyoshuhudia, yanaweza kuacha ukweli wa Kristo: katika makanisa hayo, *kinara cha taa* kinaweza *kuondolewa mahali pake*. Kwa hivyo, ikiwa, katika masuala ya mafundisho ya imani, mwakilishi wa Kanisa zima ni, kwa kweli, Kanisa linalofundisha, au maaskofu wakuu wa Kanisa: basi inafuatia kwamba si kila mmoja binafsi, bali wote kwa pamoja tu, wanaweza kutambuliwa kuwa huru kutokana na hatari ya kuanguka katika makosa. Na ukweli huu –

(d) imekuwa ikitambuliwa daima na Kanisa zima kila mara, katika masuala ya umuhimu mkuu yanayohusu imani takatifu, ilipogeukia Mabaraza ya *Kiinjilisti*. Ndiyo maana "sisi (kwa kutumia maneno ya Mababa Watakatifu Zaidi wa Mashariki) si tu kwamba tumehakishwa, bali pia tunatangaza bila shaka kama ukweli usiyoyumba kwamba Kanisa *Katoliki* (na si kanisa lolote maalum) haliwezi kuhatia au kukosea, wala kusema uongo badala ya ukweli. Kwa maana Roho Mtakatifu, akiendelea kutenda kupitia Wababa na walimu waaminifu wa Kanisa, huilinda dhidi ya makosa yote" (Waraka kuhusu Imani Sahihi, Kifungu cha 12).

3) Mada ya kutokoseka kwa Kanisa inajumuisha kweli zote za imani ya Kikristo zilizomo katika ufunuo, yaani, katika Maandiko Matakatiifu na katika Mafundisho Matakatiifu. Kwa maana:

(a) Mwokozi aliahidi kubaki na wamishonari wa Injili siku zote hadi mwisho wa enzi, na, kwa hivyo, kuwa mwongozo wao wa kudumu, asiyeonekana, akiwaamuru mahususi kuwafundisha watu *kutii yote aliyoyamuru* (Mathayo 28:20);

b) Vilevile, kuhusu Roho Mtakatifu, Mwongozo mpya wa mbinguni, ambaye, baada ya kushuka juu ya Mitume kulingana na ahadi ya Mwokozi, amekaa katika Kanisa milele na kulilinda dhidi ya makosa yote, Mwokozi aliwaambia wanafunzi wake: *'Mfariji, yaani Roho Mtakatifu, ambaye Baba atamtuma kwa jina langu, atawafundisha mambo yote na kuwakumbusha yote niliowasemeleza'* (Yohana 14:26). Hivyo basi, itakuwa ni kinyume cha haki kutarajia Kanisa kuwa halikosei katika yale yote ya kweli ambayo hayana msingi wowote katika Maandiko Matakatiifu au Maandiko ya Kawaida, na ambayo hayahusiani na kiini cha imani ya Kikristo. Mifano yake ni, kwa mfano, ukweli wa kifalsafa na kihistoria, na kwa ujumla yale ambayo msingi wake pekee unaweza kuwa ni ushuhuda au hoja za wanadamu, badala ya ufunuo wa Kimungu.

4) Kwa hivyo, kutokoseka kwa Kanisa kunajumuisha ukweli kwamba Bwana Yesu, akiwa amewakabidhi kundi la wachungaji jukumu la kuhifadhi na kuhubiri Ufunuo wa Kimungu, kamwe, kwa neema ya Roho wake Mtakatifu, haruhusu wala hataruhusu yeyote wao kupotoka kutoka kwa ukweli katika jukumu hili kuu, na, kupitia kwa wachungaji, bila shaka, Hatowaruhusu kundi lao lote kupotoka pia. Hivyo, kwa vyovyote vile haitambuliwi kuwa Kanisa linapokea mafunuo mapya yoyote kutoka kwa Mungu; bali, inasemwa tu kwamba linahifadhi, kikamilifu na kwa kweli, funuo la awali lililokabidhiwa kwalo. Na hivyo, kwa vyovyote vile, zawadi ya ufunuo wa kimungu (inspiratio), ambayo Mitume Watakatifu walikuwa nayo, haitambikiwi kwake; bali, uwepo tu wa Roho Mtakatifu (assistentia), unaomkinga dhidi ya makosa, ndio unaotambikiwa kwake.

§ 138. Njia ambazo Kanisa linaonyesha kutokoseka kwake

Ikiwa Roho Mtakatifu huielekeza Kanisa *Katoliki* na kuilinda dhidi ya makosa kwa njia ya huduma yaaminifu tu ya Mababa na walimu (maaskofu na wachungaji kwa ujumla): basi njia pekee ya kuelezea, inapohitajika, ushuhuda usio na makosa wa Kanisa kuhusu ukweli fulani uliofunuliwa au mwingine ni idhini ya pamoja, kuhusu ukweli huu, ya Kanisa lote linalofundisha, ambalo *lazima* kwa kawaida lifuatwe na idhini ya waumini wote. Kuna njia mbili ambazo Kanisa linalofundisha linaweza kuonyesha makubaliano kama hayo: wakuu wa Makanisa mahususi wanaweza kuyaonyesha kwa kukusanyika pamoja kwa makusudi kwa ajili ya lengo hili katika Baraza la Kiikumenia; lakini pia wanaweza kuyaonyesha bila kuitisha Mabaraza, kupitia mawasiliano ya pande zote, huku kila mmoja akibaki mahali pake, chini ya hali ya kawaida ya Kanisa (katika hali ilivyo).

§ 139. Kutokoseka kwa Mabaraza ya Kiinjili

Usikosei wa Mabaraza ya Kiinjili katika ufafanuzi wao kuhusu kweli za ufunuo wa Mungu –

I. Inadhihirika mara moja kutokana na ukweli kwamba Mabaraza haya yanawakilisha Kanisa la Kristo lote. Kwani katika hayo huwepo maaskofu (pamoja na wachungaji wengine), kadri iwezekanavyo, wa makanisa yote ya mitaa. Na inajulikana kutokana na uhusiano wa pande zote kati ya maaskofu na makundi yao kwamba, 'kama anavyosema Mtakatifu Sipriani, askofu yuko katika Kanisa, na Kanisa liko katika askofu; na yeye ambaye si (katika ushirika) na askofu hayupo katika Kanisa'⁶⁶⁴. Ndiyo maana Tertullian, katika enzi zake, alirejelea Mabaraza yaliyojumisha wachungaji wote kama wawakilishi wa ulimwengu wote wa Kikristo⁶⁶⁵; Aliye Barikiwa Agustino pia alisisitiza kwamba maoni ya Baraza kamili ni maoni ya pamoja ya Kanisa zima⁶⁶⁶; Baraza la kwanza kabisa la Kiinjili lilimalizia imani yake kwa maneno yafuatayo: *'Hawa wameanathimatiwa na Kanisa Katoliki na la Kitume'*⁶⁶⁷. Na kwa hiyo, kukubali uwezekano wa makosa wa Mabaraza ya Kiinjili ni kukubali uwezekano wa makosa wa Kanisa zima.

II. Hii inaelezwa na ukweli kwamba Bwana Yesu mwenyewe, pamoja na Roho Mtakatifu, alikuwepo katika Mabaraza. Tunaegemeza imani hii yetu:

a) ahadi ya Mwokozi kwa Mitume, na kupitia kwao kwa warithi wao: *'Na tazama, mimi ni pamoja nanyi siku zote, hata mpaka mwisho wa dunia'* (Mathayo 28:20). Basi, inawezaje kudhani kwamba Angewaacha walimu wa imani siku hizo tu walipokusanyika kwa ajili ya Mabaraza, na wakati msaada Wake ulipokuwa unahitajika zaidi kwao?—

b) juu ya ahadi Yake nyingine: *'Maana pale wawili au watatu walipokusanyika kwa jina langu, mimi huwa nipo katikati yao'* (Mathayo 18:20). Basi, inawezaje kuwa kwamba Yeye hakuwepo katika Mabaraza ya Kiinjili, ambapo si wawili au watatu, bali umati mkubwa wa wachungaji walikusanyika, kadri iwezekanavyo, kutoka kote ulimwenguni? Na walikusanyika hasa kwa ajili ya utukufu wa Jina Lake, kutetea imani Yake takatifu, kufafanua na kuainisha mafundisho makuu kuhusu, hasa, Utu Wake mwenyewe, kuandaa na kuanzisha Kanisa Lake, na kwa ajili ya wokovu wa milele wa roho zilizookolewa kwa damu Yake isiyo na bei⁶⁶⁸? Tunajenga hoja yetu juu ya:

c) hatimaye, juu ya ahadi Yake ya tatu: *'Nami nitamuomba Baba, naye atawapa Mfariji mwingine, awe nanyi milele... atawaongoza katika yote ya kweli'* (Yohana 14:16; 16:13). Lakini hakuna mahali popote wala wakati wowote ambapo ilikuwa muhimu zaidi kwa wachungaji wa Kanisa kuongozwa katika kweli yote na Roho wa Kweli kuliko katika Mabaraza ya Kiinjilisti. Kwani ni hapa, kadiri iwezekanavyo, ambapo wachungaji wote wakuu wa Kanisa walikusanyika. Kwa hivyo, kama wote wangejipotosha kutoka kwa ukweli hapa na wakafanya dhambi, basi Kanisa zima la ulimwengu nalo lingefanya dhambi vivyo hivyo. Zaidi ya hayo, ni hapa ndipo kweli zilizochunguzwa ambazo zinaweza kuitwa za msingi miongoni mwa kweli zote za Ukristo, na ambazo kwa kuanguka kwake, Ukristo wote ungeanguka pia.

III. Na imani hii katika kutokoseka kwa Mabaraza ya Kiinjili, imani hii katika uwepo usioonekana wa Bwana Mwenyewe pamoja na Roho Mtakatifu katika mabaraza hayo, imekuwa ikidumishwa na kutangazwa daima na Kanisa la Kiorthodoksi, kama inavyoonekana:

1) Kutoka kwa ushuhuda wa walimu wake binafsi kutoka sehemu na nyakati mbalimbali, kwa mfano:

(a) *Mtakatifu Athanasius*: "Neno la Mungu, kupitia Mtaguso Mkuu wa Nicaea, linadumu milele"⁶⁶⁹;

b) *Mtakatifu Basil Mkuu*: "Kiri imani iliyowekwa na Baba zetu waliokusanyika Nicaea, na usikatae hata pendekezo moja la Nicaea, bali jua kwamba Baba hawa mia tatu na kumi na nane walisema maneno haya

⁶⁶⁴ Epist. 69, vol. 1, uk. 172.

⁶⁶⁵ Zaidi ya hayo, katika maeneo fulani kote Ugiriki, mabaraza hufanyika yanayohusisha makanisa kutoka pande zote, ambapo masuala ya maslahi ya pamoja hajadiliwa, na uwakilishi wenyewe wa jina la Kikristo lote husherehekewa kwa heshima kuu. Kitabu cha Njaa, Sura ya 13.

⁶⁶⁶ Katika siku hizo, kabla ya uamuzi wa baraza kuu—kuhusu kile kinachopaswa kufuatwa katika jambo hili—kuwa umethibitishwa kwa makubaliano ya Kanisa zima, ilionekana kufaa kwake (Cyprian) akiwa na maspika mwenzake karibu themanini... na kadhalika. De baptism. 1, c. 18, n. 28.

⁶⁶⁷ Tazama Kitabu cha Sheria... kwenye ukurasa wa kwanza.

⁶⁶⁸ Uwepo wa mkusanyiko wa makasisi unashuhudia Roho Mtakatifu. Kwani ni hakika, kama tunavyosoma—kwa kuwa kweli haiwezi kusema uongo—kwamba katika Injili kuna neno hili: *'Wawili wakiwa wamekusanyika pamoja...'* Kwa kuwa ndivyo ilivyo, ikiwa Roho Mtakatifu hayupo hata kwa idadi ndogo kama hiyo, na sisi tuamini zaidi kwamba Yupo sasa, wakati umati mkubwa kama huu wa watakatifu umekusanyika pamoja? (*Papa Celestine*, Barua kwa Mababa wa Mtaguso wa Efeso). Ni lazima kwamba, kila wakati watumishi wa Bwana wanapokusanyika kwa jina Lake kushughulikia mambo yanayomvutia, uwepo wa Roho Mtakatifu usikose; maana hivi ndivyo amri za Kristo Mungu wetu na Mwokozi wetu zinavyotufundisha, ambapo anasema: *'popote pale wawili au watatu wakiwa wamekusanyika...'* (*P. Vigil*, Epist. ad Episcopos Galliae).

⁶⁶⁹ Waraka kwa Maaskofu wa Afrika, katika Opp., j. 1, uk. 891 na kuendelea, ed. Maur.

kwa ridhaa ya pamoja na si bila msukumo wa Roho Mtakatifu"⁶⁷⁰ ; na zaidi: "Wakati watu wa kiroho wanapongoza makungano, na watu wa Bwana wanawafuata katika uamuzi wao wa pamoja, je, kuna yeyote anayeweza kusita kwamba mkutano huo unafanyika katika umoja na Bwana wetu Yesu Kristo, aliyeimwaga damu Yake kwa ajili ya Kanisa?"⁶⁷¹ ;

c) *Mtakatifu Gregori Mteolojia*: "Katika Baraza Takatifu la Nikea, miongoni mwa mkutano huu wa watu walioteuliwa ambao Roho Mtakatifu alikuwa amewakusanya pamoja, yeye (Mtakatifu Athanasius Mkuu), kadiri ilivyokuwa juu yake, aliitamatisha dhiki"⁶⁷² ;

d) *Mtakatifu Ambrose*: "Ninafuata maamuzi ya Baraza la Nicaea, ambayo wala upanga wala kifo haviwezi kunitenganisha nayo"⁶⁷³ ;

e) *Mtakatifu Kirili wa Aleksandria*: "Kwa kweli, Yesu Kristo Mwenyewe aliketi pamoja nao (Wazee wa Mtaguso wa Kwanza wa Nikea), ambaye aliwahi kusema: '*Mahali wawili au watatu walikokusanyika kwa jina langu, mimi nipo katikati yao...*'; basi mtu anawezaje kusita kwamba Yeye aliongoza mkutano huu mtakatifu na mkuu kwa njia isiyoonekana, wakati hapa msingi imara na usioyumba uliwekwa kwa ajili ya ulimwengu—kiri ya imani safi na isiyo na lawama?"—na mahali pengine: "Roho Mtakatifu Mwenyewe aliwapa msukumo (yaani Wababa wa Mtaguso) ukweli (Mathayo 10:20); kwani si wao wenyewe waliozungumza, bali Roho wa Mungu na Baba alizungumza kupitia kwao"⁶⁷⁴ ;

e) *Mtakatifu Gregori Mkuu*: "Nakiri kwamba nakubali na kuheshimu Mabaraza manne kama vile ninavyoheshimu vitabu vinne vya Injili Takatifu"⁶⁷⁵ ;

g) *Nikephoros, Patriaki wa Constantinople* (806–815): "Ninaheshimu kwa unyenyekevu na kukubali Mabaraza manane matakatifu na ya kikanisa, na mafundisho yote ya kimungu na maamuzi yaliyowekwa na kuthibitishwa katika mabaraza hayo na Fathers"⁶⁷⁶ wetu mtakatifu na wa kimungu.

2) Kutoka kwa ushuhuda wa Mabaraza ya Kiinjili yenyewe, ambayo yalihakikisha kuwa hukusanyika kwa Roho Mtakatifu (Baraza la Efeso, Kanuni 7); kwamba Bwana Yesu Mwenyewe yupo katikati yao kwa njia isiyoonekana kama Kichwa cha Baraza⁶⁷⁷ , na kama ishara ya hayo, Injili iliwekwa kwa desturi juu ya jukwaa maalum katikati ya Baraza⁶⁷⁸ ; kwamba matamshi yao ya utakatifu yanasemwa na Roho (Baraza la Sita la Kiulimwengu Kanuni 1), kwamba Mabaraza yote yamepitisha sheria chini ya msukumo wa Roho Mtakatifu (Baraza la Saba la Kiinjili, Kanuni 1),— na maamuzi yao, yakianza kwa maneno: '*Roho Mtakatifu na sisi wameona inafaa*', yameitwa kanuni takatifu na za kimungu (Baraza la Sita la Kiinjili Kanuni ya 2 na ya Baraza la 7 la Kiinjilisti, Kanuni ya 1), na hizi kama amri zisizobadilika. Hivyo basi, kuhusu Imani ya Baraza la Kwanza la Kiinjilisti, Baba waliokuwepo katika Baraza la Pili waliamuru: 'Imani ya Baba 318 waliokuwepo katika Baraza la Nikaia, huko Bitinia, isifutwe, bali ibaki bila kubadilika' (Kanuni ya 1). Baraza la Tatu la Kiikumeni lilitoa amri ileile kuhusu maamuzi ya Baraza la Nicaea katika kanuni yake ya saba; hili lilirudiwa tena katika kanuni ya kwanza ya Baraza la Trullo kuhusiana na mabaraza yote yaliyotangulia. Hatimaye, Baraza la Saba la Kiikumeni linasema: 'Kanuni na maamuzi yaliyowekwa (na Mabaraza ya awali ya Kiikumeni) yanabaki imara na yasiyoyumba...; Tunapokea kanuni hizi za kimungu kwa furaha, na tunashikilia kiini kamili na kisichoyumba cha kanuni hizi, kilichowekwa na Mitume wote wanaosifiwa, tarumbeta takatifu za Roho, na na Mabaraza matakatifu sita ya Kiinjilisti, na na wale waliokusanyika kimkoa kutoa maagizo kama hayo, na na Baba zetu watakatifu. Kwa kuwa wote, wakiwa wameangaziwa na Roho mmoja na yuleyule, wameweka yale yaliyo ya manufaa' (utangulizi 1).

3) Kutoka kwa desturi ya Kanisa la Orthodox. Ni:

⁶⁷⁰ Barua 110 kwa Cyriacus, katika Kazi za Mababa Watakatifu, j. X, uk. 257.

⁶⁷¹ Barua 221 kwa makasisi wa Nikopolis, ibid. XI, 149.

⁶⁷² Homilia ya Sifa za Athanasius Mkuu, ibid. 11, 187.

⁶⁷³ Waraka 32.

⁶⁷⁴ Barua kwa Anastasius wa Alexandria, na Barua kwa Watawa wa Misri dhidi ya Nestorio.

⁶⁷⁵ Na anaendelea: 'Yaani Mabaraza ya Nicaea, Constantinople, Ephesus na Chalcedon, kwa maana katika haya, kama katika jiwe la msingi, jengo la imani takatifu limejengwa... Mimi pia ninathamini Baraza la Tano kwa heshima sawa' (Epist. 25, lib. 1, in Opp. Vol. II, p. 515, ed. Maur.).

⁶⁷⁶ Alb. Fabric. Biblioth. Graec. vol. XI, uk. 166.

⁶⁷⁷ Baraza la Kalsedonia. Barua kwa Papa Leo. Tazama katika Matendo baada ya mwisho wa kikao cha tatu; pia Baraza la Pili la Konstantinopoli, mkusanyiko wa nane, katika Juz. V ya Mabaraza, uk. 563.

⁶⁷⁸ Theodoret, Historia ya Kanisa, Kitabu V, Sura ya 3.

a) imeheshimu kumbukumbu ya Mabaraza yote saba ya Kiikumeni kwa sherehe maalum za kiroho⁶⁷⁹

;

b) katika nyimbo zake, inazisifu kama nguzo saba ambazo ukweli wa Uorthodoksi wake unasimama imara dhidi ya uzushi wote⁶⁸⁰, na zaidi ya hayo inakiri: "Kuna roho saba, zinazopumzika juu ya Kristo; Isaya alisema hivi: 'Kristo anapumzika juu ya Mabaraza saba, pamoja na Baba na Roho Mtakatifu'"⁶⁸¹;

c) inahitaji imani katika maamuzi yote ya Mabaraza, yale ya Kimataifa (Ecumenical) na yale ya Mabaraza ya Mitaa ambayo imeyakubali, kutoka kwa kila mtu anayejiunga na safu zake⁶⁸²; na

d) iliamuru kwamba ushuhuda wa imani hii ujumuiswe katika Kiapo cha Askofu kama mojawapo ya misingi mikuu ya Uorthodoksi⁶⁸³.

Maamuzi ya Mabaraza mahususi au ya eneo, ingawa hayawezi kuchukuliwa kuwa yasiyokosea, ni ya umuhimu mkubwa kwa Mekanisa ya eneo ambayo maaskofu wao walikuwepo katika Mabaraza hayo. Na ikiwa maamuzi haya yatapitiwa upya na kuthibitishwa na Baraza la Kiikumi na kukubaliwa na Kanisa lote, basi yanapata umuhimu uleule kwetu kama maamuzi ya Mabaraza ya Kiikumi yenyewe. Hii ndiyo sababu Kanisa letu la Orthodox linaamini kwamba 'kila kitu ambacho Mababa Watakatifu wameamuru katika Mabaraza yote ya Kiinjili (saba) na ya Mitaa (tisa) ya Orthodox, popote pale palipoitishwa, hutoka kwa Roho Mtakatifu, kama Mitume walivyosema katika Baraza lao: "Ilikuwa ni mapenzi ya Roho Mtakatifu na sisi'"⁶⁸⁴.

§ 140. Kutokoseka kwa Kanisa katika hali yake ya kawaida (In statu, quo...)

Pia ni lazima ikubaliwe kwamba mafundisho ya pamoja ya maaskofu wakuu wote na, kwa hakika, wachungaji wote wa Kanisa—hata kama hawajakusanywa kwenye Mtaguso, kila mmoja akibaki mahali pake—na, kwa hivyo, imani ya pamoja ya Kanisa zima kuhusu kweli za ufunuo wa Mungu, ni sahihi isiyoweza kukosewa kama ilivyo kwa maamuzi ya Mtaguso ya Kimataifa. Kwa kuwa hoja hii pia—

1) ni matokeo ya lazima ya imani yetu katika kutokoseka kwa Kanisa. Na Mwokozi aliahidi uwepo wake usioonekana na msaada wa Roho Mtakatifu kwa Kanisa, si tu katika Mabaraza, bali hasa katika muundo ambao aliiliweka. Na katika kuianzisha Kanisa hili, Aliwapa wanachama wake hatima ya kusambazwa kote duniani: *'Nendeni ulimwenguni mwote mkahubiri Injili kwa kila kiumbe; enendeni mkawafundishe mataifa yote, mkiwabatiza kwa jina la Baba na la Mwana na la Roho Mtakatifu,'* Aliwaambia Mitume Watakatifu, na kupitia kwao, kwa wote waliokuja baada yao.

2) Inaungwa mkono na imani na matendo thabiti ya Kanisa. Wafundishaji wa kale walichukulia ushuhuda wa pamoja wa makanisa yote ya mitaa kama ushahidi thabiti wa ukweli wa mafundisho yoyote, na wakasisitiza kuwa hakuna njia bora au yenye ufanisi zaidi ya kuwashinda walewale kwa kuweka mamlaka ya Kanisa la ulimwengu wote dhidi yao, katika hali yake ya kawaida: "Kanisa," anasema Mtakatifu Irenaeus, "tangu lilipopokea mafundisho ya Kristo, ingawa limeenea kote ulimwenguni, linayalinda kwa bidii, kana kwamba linaishi katika nyumba moja. Inaamini kulingana na Mitume, kana kwamba ina roho moja na moyo mmoja, na hutangaza, huelezea na kufundisha imani yake bila kukoma, kana kwamba inazungumza kwa sauti moja"⁶⁸⁵. "Inajulikana vyema," anasema pia Tertullian, "kwamba mafundisho yoyote yanayoendana na imani ya Kanisa la Awali (matricibus et originalibus) lazima yachukuliwe kuwa ni ukweli, kwa uhakika kamili kwamba Kanisa lilipokea mafundisho haya kutoka kwa Mitume, Mitume kutoka kwa Kristo, na Kristo kutoka kwa Mungu"⁶⁸⁶. Ni kwa sababu hii, kwa msingi wa makubaliano hayo ya ulimwengu mzima miongoni mwa

⁶⁷⁹ Kumbukumbu ya Mtaguso wa Kwanza wa Kiikumi husherehekewa katika wiki ya 7 baada ya Pasaka; kumbukumbu ya mtaguso sita za kwanza za Kiikumi ni tarehe 16 Julai; kumbukumbu ya Mtaguso wa Saba wa Kiikumi ni tarehe 11 Oktoba.

⁶⁸⁰ Ode 6 ya Kanuni kwa Mababa Watakatifu.

⁶⁸¹ Ode 4 ya kanuni hiyo hiyo.

⁶⁸² Rituali ya Upokeaji wa Wale wa Imani Nyingine, folio 73, toleo la 1757.

⁶⁸³ Hadhira ya Uchaguzi na Uteuzi wa Maaskofu, fol. 12, toleo la 1825. Maswali yanayoulizwa mara nyingi kuhusu Mabaraza ya Kiinjilisti ni kama yafuatayo: 1) Nani ana haki ya kuyaita? 2) Nani ana mamlaka na nguvu ya uamuzi juu yao? 3) Ni vigezo gani muhimu ili Baraza la Kiinjili liwe halali au kisheria? 4) Ni Mabaraza mangapi ya Kiinjili yanayostahili kutambuliwa? 5) Kwa upande gani hasa hayakosei? Na 6) Ni mamlaka gani ya maamuzi yao yasiyokosea—je, ni sawa na ile ya Maandiko Matakatifu, au ni ya chini yake? Baadhi ya maswali haya (na kwa hakika yote, kwa kiwango kikubwa au kidogo) yanaweza kutatuliwa kulingana na yale tuliyosema; mengine yanahusu elimu ya Sheria ya Kanuni; kwa ajili ya utatuzi wa mengine, marejeleo yanaweza kutolewa kwa majibu ya kina yaliyotolewa na Stefan Jaworski katika **The Rock of Faith**, Sehemu ya III, uk. 59.

⁶⁸⁴ Imani ya Kiorthodoksi, Sehemu ya I, Swali la 72.

⁶⁸⁵ **Contra haereses**, Kitabu I, Sura ya 10; tazama pia Kitabu III, Sura za 2 na 4.

⁶⁸⁶ Kitabu kuhusu Kuzuia Ubaguzi wa Imani, Sura 21; kumbuka, Sura 36.

makanisa ya mitaa, kwamba mapema katika karne tatu za kwanza—kabla ya Mabaraza ya Kiinjilisti kuanza—uzushi wa Waebioniti, Wamarcioni, Paulo wa Samosata na wengine tayari ulikuwa umekashifiwa na kukataliwa kwa kauli moja, na Kanisa la ulimwengu mzima likabaki lisilokosea. "Je, kweli bado kuna haja ya kuitisha Baraza," anasema Mtakatifu Augustino, akijadili uzushi wa Pelagio, "ili kulaani maangamizi dhahiri kama haya? Kana kwamba hakuna uzushi uliowahi kulaaniwa bila kuitishwa kwa Baraza, ilhali, kinyume chake, ni vichache sana vyama vya uzushi vinavyojulikana ambavyo haja kama hiyo ilijitokeza, wakati wengi—na kwa kweli idadi kubwa mno—walipinga na kuadhibiwa kwa haki popote walipojitokeza, na kutoka huko habari zilisambazwa kwa makanisa mengine yote kama onyo"⁶⁸⁷.

Basi, mtu anawezaje kuthibitisha makubaliano au kutokubaliana kwa makanisa yote mahususi kuhusu ukweli huu au ule wa ufunuo? Inaweza kuthibitishwa:

a) kutoka kwa imani zilizopitishwa na makanisa hayo, imani zao zilizothibitishwa na utendaji wao thabiti; au

b) kwa kuomba, ikibidi, majibu yaliyoandikwa kwa maswali yaliyoulizwa kutoka kwa wakuu wote wa makanisa mahususi.

§ 141. Umuhimu wa Mafundisho ya Mababa Watakatifu na Madaktari wa Kanisa

I. Sasa si vigumu kubaini umuhimu wa mafundisho ya Mababa Watakatifu na Madaktari wa Kanisa kuhusu ukweli wa imani ya Kikristo. Umuhimu huu unaweza kuelezwa katika kauli ifuatayo: 'makubaliano ya pamoja ya Mababa na Madaktari wote wa Kanisa katika mafundisho yao kuhusu mambo ya ufunuo wa kimungu au imani ya Kikristo ni ishara isiyopingika ya ukweli'. Kwa –

1) Mababa Watakatifu na Madaktari, ambao waliishi katika maeneo mbalimbali na nyakati tofauti, ni wawakilishi wa makanisa yao ya mtaa husika. Kwa hivyo, makubaliano ya pamoja ya Mababa na walimu wote yanaonyesha makubaliano ya pamoja ya makanisa yote mahususi ambayo walikuwa viongozi wake, yaani, Kanisa la ulimwengu, na siyo tu kwa wakati mmoja, bali katika nyakati mbalimbali.

2) Ushuhuda wa pamoja wa Mababa na walimu wote, kama tulivyoona (§ 132), ni uthibitisho usiopingika wa Mafundisho ya Kitume, au kwamba mafundisho wanayothibitisha kwa njia hii bila shaka yalitoka kwa Mitume wenyewe.

3) Hapa inapaswa kuongezwa umezo wa kipekee wa baadhi ya Mababa, shauku yao kwa ajili ya Imani Sahihi, na wingi wa vipawa vya kiroho walivyopewa. Baadhi ya Mababa Watakatifu walikuwa wanafunzi wa moja kwa moja wa Mitume. Mtakatifu Paulo alimfundisha Hermas na Dionysius Areopagite katika Imani; Mtakatifu Yohane Mteolojia alimfundisha Ignatius na Polycarp; Barnaba na Cleto, zaidi ya hayo, walikuwa wafanyakazi wenzake Mitume. "Na Mitume, kama anavyoshuhudia Irenaeus, ikiwa walikuwa na mafumbo fulani yaliyofichwa—ambayo mara nyingi walifunua kwa wale waliokamilika tu—walifundisha mafumbo haya hasa kwa wale ambao kwao waliwakabidhi makanisa yenyewe. Kwa maana walitaka kuwafanya warithi wao wa baadaye wakamilifu na wasio na lawama kwa kila hali, wakiwateua katika wadhifa wa ualimu"⁶⁸⁸. Mababa wa Kitume, wakifuata mfano na agano la walimu wao wa Kimungu, walikabidhi mafundisho yote ya Kitume kwa wanafunzi na warithi wao, kama vile Pantena, Irenaeus, Clement wa Aleksandria na wengine; hawa, kwa upande wao, waliyakabidhi kwa wao wenyewe, na kadhalika⁶⁸⁹.

Shauku ya Mababa Watakatifu kwa ajili ya Ukweli wa Kikristo inaonekana wazi kutoka kwa wasifu zao binafsi, kutoka kwa historia ya Mabaraza, na kwa kweli kutoka kwa historia ya Kanisa zima. Maelezo yasiyohesabika yanashuhudia ukweli kwamba wachungaji hawa maarufu waliiona kama wajibu wao mkuu zaidi kulinda Imani ya Kikristo na kujitolea kila kitu kwa ajili yake: "Nimeazimia kutojipumzisha na kukubali kila kitu kwa ajili ya Imani ya Kristo," aliandika Mtakatifu Kirili wa Aleksandria alipojitokeza uzushi wa Nestoria⁶⁹⁰. "Ninasahau kwa hiari dhuluma na kashfa," anasema katika barua yake nyingine, "Mungu atawahukumu! Mradi tu imani iwe salama. Lakini ikiwa mtu yeyote ataisaliti imani, hatupaswi kusaliti dhamiri

⁶⁸⁷ Kitabu cha IV, Maoni juu ya Barua Mbili za Bonifasi Dhidi ya Wapelagia, Sura ya 12.

⁶⁸⁸ Advers. haeres. Kitabu III, Sura ya 3.

⁶⁸⁹ 'Polycarp—kwa kunukuu tena Mtakatifu Irenaeus—hakukuwa tu mwanafunzi wa Mitume na mtu aliyekuwa ameshirikiana na wengi wa wale waliokuona Bwana wetu, bali pia aliteuliwa kuwa Askofu wa Kanisa la Smyrna na Mitume. Nami nilimfahamu katika ujana wangu: kwani aliishi maisha marefu, na katika uzee wake uliokomaa alihitimisha maisha yake kwa ushuhuda wa kifo wa utukufu. Alifundisha yale aliyojifunza mwenyewe kutoka kwa Mitume, ambayo aliwapa Kanisa, na yote ni ya kweli. Hili linathibitishwa na makanisa yote ya Asia na wale wote waliomrithi Polycarp hadi leo.' Contra haeres. lib. III, cap. 3.

⁶⁹⁰ Baraza la Efeso, uk. 332.

yetu, hata kama maisha yetu yatawekwa hatarini"⁶⁹¹ . "Mateso, wala dhiki, wala adhabu za mfalme," waliandika Wababa wa Baraza la Kwanza la Konstantinopoli kwa maaskofu wa Magharibi, "wala ukatili wa watawala, wala janga lingine lolote au ukandamizaji kutoka kwa wenye uzushi – haviwezi kutugeuza kutoka kwa imani ya Kiorthodoksi kama ilivyofafanuliwa katika Baraza la Nicaea. Tunawashauri ninyi na waumini wote kufuata hili"⁶⁹² . Na kwa hakika tunajua kwamba baadhi ya Mababa Watakatifu walifukuzwa kwa sababu ya shauku yao kwa Uorthodoksi (kwa mfano, Mt. Hilarion na Mt. Chrysostom), wakati wengine walinyang'anywa cheo chao cha upadre (kwa mfano, Mt. Gregory wa Nyssa – kwa miaka minane hadi kifo cha Valens). Wengineo waliteswa maisha yao yote (Mtakatifu Athanasius), wakati wengine hata wakafa kifo cha shahidi (Mtakatifu Barnaba, Klimenti wa Roma, Ignati, Polykarpo, Justin, Sipriani na Ireneo).

Utajiri wa vipawa vya kiroho (1 Kor. 12:3–14; taz. 1 Yohana 2:20), ambayo Mababa Watakatifu wa Kanisa walikuwa nayo, pia inajulikana kutokana na maelezo ya maisha yao na imethibitishwa na Kanisa Takatifu, ambalo limewaheshimu kwa majina '*Wa Kimungu*', '*Wabebaji wa Mungu*', '*Wenye Hekima ya Mungu*' na '*Wenye Neno la Mungu*'⁶⁹³ , na zaidi ya hayo, tunawaita baadhi yao '*wakubwa*', wengine '*wafanya miujiza*', wengine '*wenye ulimi wa dhahabu*', na kadhalika.

4) Kanisa zima liliweka wazi umuhimu mkubwa wa mafundisho ya Mababa hao, kwani katika Majilio ya Kikristo, wakati wa majadiliano yake kuhusu masuala yenye mzozo, lilikuwa na desturi ya kila mara, baada ya Maandiko Matakatifu, kugeukia makubaliano ya pamoja ya walimu wake hao wa kale na mashuhuri, na kuyafuata katika maamuzi yake ya . Baraza la Kalsedonia, Baraza la Nne la Kiinjili, linaanza kanuni zake za imani hivi: '*Sote kwa kauli moja tunafundisha, tukifuata Baba wa Kimungu*'⁶⁹⁴ . Baraza la Tano la Kiinjili linaeleza imani yake hivi: 'Tutafuata katika mambo yote Mababa Watakatifu na walimu wa Kanisa la Mungu: Athanasius, Hilary, Basil, Gregory the Theologian, Gregory of Nyssa, Ambrose, Theophilus, John of Constantinople, Cyril, Augustine, Proclus, Leo; na tunakubali kila kitu walichoandika kuhusu imani ya Kiorthodoksi na laana ya wanaheresi. Pia tunakubali Mababa wengine watakatifu na wa Kiorthodoksi ambao, hadi mwisho wa maisha yao, walihubiri imani ya kweli bila lawama ndani ya Kanisa Takatifu la Mungu'⁶⁹⁵ . Baraza la Sita la Kiinjilisti liliidhinisha fundisho la msingi kuhusu mapenzi na matendo mawili katika Yesu Kristo, vivyo hivyo *kwa mujibu wa mafundisho ya Mababa wetu watakatifu*⁶⁹⁶ . Mwisho, Baraza la Saba la Kiinjilisti pia liliidhinisha fundisho lake la msingi, *likifuata mafundisho yaliyoongozwa na Mungu ya Mababa watakatifu*⁶⁹⁷ .

5) Wachungaji binafsi mashuhuri wa Kanisa pia walitilia maanani sana mafundisho thabiti ya Mababa; kwa mfano:

a) *Mt. Kirili wa Aleksandria*: "Wote wenye akili timamu hujitahidi kufuata mafundisho ya Wababa: kwani wao wenyewe walifundishwa na mapokeo ya Kitume na ya Kiinjili, na walifafanua fundisho la imani kutoka kwa Maandiko Matakatifu kwa usahihi kabisa, bila kosa wala makosa, wakiwa ni nuru duniani"⁶⁹⁸ ;

b) *Vincent wa Lerins*, mwandishi aliyeheshimika wa karne ya 5 (c. 460), anayeweka kanuni ifuatayo kuhusu matumizi ya ushahidi wa Baba wa Kanisa: "Chochote ambacho wote au wengi wanakubali, wanashikilia na kuwasilisha kwa kauli moja, waziwazi na kwa msimamo, kana kwamba kwa makubaliano fulani ya awali miongoni mwa waalimu wao, lazima kichukuliwe kuwa cha kuaminika kabisa na kisicho na shaka"⁶⁹⁹ . Tukumbuke pia kwamba wengi wa Mababa Watakatifu walikuwa na tabia ya kuthibitisha kweli za Kikristo kwa kunukuu ushuhuda kadhaa kutoka kwa maandishi ya Mababa Watakatifu wa awali; kwa mfano: Mt. Athanasius Mkuu, alipokuwa akiandika dhidi ya Waari kuhusu umoja wa kiungu wa Mwana wa Mungu na Baba⁷⁰⁰ ; Mtakatifu Basili Mkuu katika risala yake kuhusu Roho Mtakatifu dhidi ya Makidonio⁷⁰¹ ;

⁶⁹¹ Baraza la Efeso, uk. 379.

⁶⁹² Theodoret, Historia ya Kanisa, Kitabu V, Sura ya 9.

⁶⁹³ Tazama ibada ya wiki ya Mababa Watakatifu.

⁶⁹⁴ Kitabu cha Sheria... St Petersburg, 1838, uk. 3.

⁶⁹⁵ Collat. III, apud *Gennad.* uk. 317.

⁶⁹⁶ Hapo hapo, uk. 4.

⁶⁹⁷ Hapo hapo, uk. 5.

⁶⁹⁸ Defens anathem. 8, vol. II ya Baraza la Binii, uk. 457.

⁶⁹⁹ Commonit., sura 1, kifungu 2 na sura 4.

⁷⁰⁰ 'Tumeonyesha,' anasema, 'jinsi mafundisho haya yalivyopitishwa kutoka kwa Baba wa Kanisa hadi kwa Baba wa Kanisa, kana kwamba kutoka mkono hadi mkono.' De Synod. Nicen. decret. n. 27.

⁷⁰¹ Tazama Sura ya 29, katika Kazi za Mababa Watakatifu, VII, 341–350.

Mtakatifu Kirili wa Aleksandria katika risala yake dhidi ya Nestorio⁷⁰² ; Barikiwa Teodoreto katika kazi zake nyingi⁷⁰³ ; Mtakatifu Yohane wa Damasko vivyo hivyo katika kazi zake nyingi, hasa katika Ufasili Sahihi wa Imani Takatifu na katika maandiko yake kuhusu picha takatifu.

II. Hata hivyo, *ingawa tunawapa wote Baba na walimu mamlaka kamili kwa pamoja, wanapothibitisha kwa kauli moja jambo fulani kuhusu mafundisho ya mambo yanayohusiana na Ufunuo wa Kimungu*, ni lazima tukumbuke:

1) Kwamba haiwezekani kwa vyovyote vile kutoa mamlaka sawa kwa kila Baba mmoja mmoja. Licha ya utakatifu wao wote, licha ya wingi wao wa vipawa vya kiroho, Mababa Watakatifu hawakupewa ufunuo wa kimungu, kama ilivyokuwa kwa Manabii Watakatifu na Mitume, na kwa hiyo maandishi ya Mababa hayapaswi kamwe kulinganishwa na vitabu vya kikanuni vya Maandiko Matakatifu. Mababa Watakatifu hawakuwa wasio na makosa kibinafsi; kinyume chake, walikuwa na uwezo wa kukosea na kwa kweli wengine walikosea, ilhali Manabii Watakatifu na Mitume walikuwa wasio na makosa kibinafsi na katika maandishi yao yaliyoongozwa na Mungu walituwekea ukweli mmoja safi tu. 'Hatupaswi kwa namna yoyote,' anasema Mtakatifu Augustino katika tukio hili, 'kuweka mafundisho ya watu fulani—hata kama ni wa kweli na wanaostahili sifa—kwenye hadhi sawa na maandiko kanoniki. Wala hatupaswi kufikiri kwamba haituruhusiwi, huku tukidumisha heshima inayostahili kwa watu hawa, kukataa au hata kukanusha baadhi ya sehemu za maandishi yao, ikiwa tutathibitisha bila shaka kwamba walifikiri tofauti na yale ambayo ukweli unayaamuru, kama yanavyoeleweka na wengine au sisi wenyewe kwa msaada wa Mungu. Hivi ndivyo ninavyozingatia maandishi ya wengine; hivi ndivyo ninavyotaka yangu yazingatiwe'⁷⁰⁴.

2) Kwamba mtu hapaswi kabisa kuwapa Baba na walimu mamlaka sawa katika kesi ambapo hawakubaliani wao kwa wao; kinyume chake, sauti ya Baba wenyewe lazima ithibitishwe na sauti ya Kanisa la ulimwengu. Hili linajulikana na kila mtu kutokana na utendaji wa Mabaraza.

3) Kwamba kwa vyovyote vile mtu hapaswi kuwapa Baba Watakatifu na walimu mamlaka sawa wanapojadili masuala yaliyo nje ya wigo wa ufunuo wa Kimungu. Inajulikana vyema kwamba walimu wengi maarufu wa Kanisa, kwa mfano, Mtakatifu Augustino na Mt. Yohane wa Damascus, mara kwa mara waliandika kuhusu ukweli ambao hauna uhusiano wowote na kiini cha imani ya Kikristo na haupatikani katika ufunuo. Mifano ni kazi zao kuhusu falsafa, historia, sarufi, astronomia na sayansi nyingine za asili, muziki, ushairi, na kadhalika. Katika kazi zote kama hizo, au hata katika mawazo yao binafsi, Mababa Watakatifu hawaonekani kama walimu wa Kanisa bali kama wasomi wa kawaida, na walikuwa na uwezekano sawa wa kukosea kama binadamu wote walivyo. Masomo haya, kama tulivyobainisha hapo awali (§ 137), hayapo katika wigo wa yale mambo ambayo kutokoseka kwa Kanisa la ulimwengu wenyewe kunahusishwa nayo.

III. Mtu hapaswi kudanganywa na kutokubaliana kwa mara kwa mara kwa mwalimu mmoja au mwingine wa kale na anayeheshimika wa Kanisa kuhusu kweli fulani zilizofunuliwa na mafundisho ya kauli moja ya wachungaji wengine wote; badala yake, mtu anapaswa kuona kutokubaliana huku kama *maoni ya kibinafsi* ya mwalimu: 'Kila kitu,' anasema Vincent wa Lerins, ambaye alijadili mada hii kwa undani, kila kitu ambacho mtakatifu au msomi, askofu, mkanamwili au shahidi yeyote alifikiria kinyume na wengine wote, au hata kinyume kabisa na wote—vitu vyote hivyo lazima vichukuliwe kama maoni ya kibinafsi, ya faragha na ya siri, na vitenganishwe na mamlaka ya Imani ya jumla, iliyo wazi na ya ulimwengu wote'⁷⁰⁵. Wale miongoni mwa Wakristo wenyewe ambao kwa makusudi hukusanya makosa mbalimbali yasiyokusudiwa ya wachungaji na Mababa mashuhuri wa Kanisa wa zamani, na kwa njia hii wanamfanana Hamu—ambaye, alipomwona baba yake akiwa uchi bila hatia, si tu hakufunika uchi huo, bali, ili kumdhihaki, aliwaambia hata ndugu zake—wanastahili majuto ya dhati. Mwandishi huyo mwenye busara (Vincent wa Lerins) anabainisha kwamba, ili kutambua mafundisho ya pamoja ya Baba wa Kanisa, si lazima kukusanya ushuhuda wa kila mmoja wao, bali inatosha tu kutoa ushuhuda wa wengi wao. Na ili kuunga mkono hoja yake, anatoa mfano wa Mtaguso Mtakatifu wa Efeso, ambao, kwa ridhaa ya wote wa Mababa, ulikubali kama ushahidi shuhuda za Mababa

⁷⁰² 'Tumeandika,' anasema, 'kitabu dhidi ya Nestorio, tukifuata maamrisha ya Mababa Watakatifu kwa ujumla.' Epist. ad Successum.

⁷⁰³ Tazama, kwa mfano, mazungumzo yake kati ya Mwanateolojia Mkanamwili na Mkristo wa Kiorthodoksi, katika Chr. Cht. 1846, I. 62–75, 388–396.

⁷⁰⁴ Epist. CXLII ad Fortunat., n. 15. Anarudia wazo lilelile katika Epist. LXXX, ad Hieronymus, n. 3; katika Kitabu XI, Sura ya 5, dhidi ya Eustathius; katika Kitabu VII, Sura ya 20, dhidi ya Wadonatisti. Hivyo ndivyo anavyohitimisha Mtakatifu Ambrose katika Epist. 47, juz. III, uk. 152. Basil. 1527.

⁷⁰⁵ *Wicent. Lerinens. Commonitorium* 1.

kumi tu waliokuwa mashuhuri zaidi miongoni mwao, kama wawakilishi wa Kanisa lote⁷⁰⁶. Haiwezekani kutoafikiana na uchunguzi huu. Kwani si Mababa wote walipata fursa ya kuandika kuhusu kila ukweli uliofunuliwa, na maandiko yao mengi hayajafikia kwetu. Mwisho, ni lazima ikumbukwe kwamba kanuni za Mababa Watakatifu, zilizotambuliwa na kuthibitishwa na Mabaraza ya Kiinjilisti, ni za umuhimu sawa kwetu kama kanuni za Mabaraza yenyewe⁷⁰⁷.

III. Kuhusu Kanisa la Orthodox

§ 142. Uhusiano na kifungu kilichotangulia na sehemu za utafiti

Baada ya kuthibitisha ukweli kwamba Kanisa Takatifu limewekwa kuwa mlinzi na mfasiri wa Neno la Mungu kwa watu wote, kwamba mwalimu huyu wa imani hawezi kukosea, na, kwa hivyo, ni wa kuaminika kabisa, inabaki kwetu tu kusema: kwa hiyo, ni wajibu wa kila muumini kujikabidhi kabisa kwa mwongozo huu usiokosea. Lakini swali linajitokeza: basi, Kanisa hili la kweli la Kristo liko wapi, ambalo tunaweza kujikabidhi kwalo kikamilifu? Kwa sasa, duniani kuna si moja bali ni makanisa au jumuiya kadhaa za Kikristo, ambapo kila moja, zaidi ya hayo, inadai kuwa ndilo Kanisa la kweli pekee, huku likiwaona wengine wote kuwa wa uongo. Hakika haiwezekani kusema kwamba zote ni za kweli: kwani kuna ukweli mmoja tu, ilhali makanisa na jumuiya hizi zinatofautiana kwa njia nyingi na hazipatani. Wala haiwezi kusemwa kwamba zote ni za uongo: kwa maana Kanisa la Kristo, kama tulivyoona (§ 136), halikosei na halikosiwi. Kwa hivyo, ni lazima tukiri kwamba mojawapo ya makanisa yaliyopo kwa sasa—na ni moja tu—ni lazima iwe Kanisa la kweli, la Kiorthodoksi. Basi, ni lipi?

Ili kudumisha usawa katika kutatua swali muhimu kama hili, hatutatafuta kwa makusudi na moja kwa moja kuthibitisha usahihi wa Kanisa letu, bali kwanza tutachunguza *kanuni* mbalimbali ambazo zinatumiwa na wanatheolojia wa madhehebu makuu ya Kikristo kuhukumu suala hili, na tutaonyesha ni ipi kati ya kanuni hizi ni bora zaidi. Kisha *tutatumia*, au kuonyesha jinsi ya kutumia, kanuni hii si kwa Kanisa letu tu, bali pia kwa mengine yote. Baada ya hapo, *matokeo* kuhusu Kanisa la Kristo la Kiorthodoksi la kweli yataonekana yenyewe

§ 143. Kanuni ya Kuhukumu Kanisa la Orthodox.

Kanuni kuu na zinazotumika zaidi, ambazo kwa kawaida mtu hutumia kujaribu kuthibitisha ukweli au mafundisho sahihi ya kanisa lolote, ni kama zifuatazo:

Kwanza: "Kanisa la kweli ni lile ambalo lina kwa ukamilifu sifa zilizotajwa katika maneno ya Imani ya Nike-Konstantinopoli: 'Naamini katika Kanisa moja, takatifu, la ulimwengu wote na la mitume'". Kanuni hii hutumiwa, hasa, na wanatheolojia wa Kanisa la Roma⁷⁰⁸, na mara kwa mara na wetu wenyewe⁷⁰⁹.

Pili: "Kanisa la kweli ni lile ambalo linaendeleza mahubiri safi ya Neno la Mungu na utawala sahihi wa sakramenti." Waprotestanti wanashikilia kanuni hii⁷¹⁰.

La tatu: "Kanisa la kweli ni lile ambalo huhifadhi kwa usahihi na bila kubadilika mafundisho yasiyokosea ya Kanisa la kale la ulimwengu wote, na hubaki mwaminifu kwake katika mambo yote". Kanuni hii imefafanuliwa na kuelezwa kwa kina na baadhi ya wanateolojia wetu⁷¹¹, na inaonyeshwa waziwazi na jina lenyewe la Kanisa letu, ambalo limekuwa likilitumia kujitenga na mengine—yaani Kanisa la *Orthodox*, yaani Kanisa la imani ya kweli.

⁷⁰⁶ Kwa ujumla, tunapojadili Wababa wa Kanisa na matumizi ya ushuhuda wao, ni vigumu kutopendekeza kazi bora ya mwandishi huyu wa kale, iitwayo **Commonitorium**... Ilichapishwa mara ya mwisho katika **Theolog. Cursu completo**, j. 1, uk. 911–961. Paris, 1842.

⁷⁰⁷ Tazama Kanuni ya 2 ya Baraza la Trullo.

⁷⁰⁸ Tazama mifumo ya yeyote yule kati ya wafuatao: Feuer, Liebermann, Perrone, na wengine.

⁷⁰⁹ Tazama, kwa mfano, katika Kitheolojia cha Kiadhimu cha Padri Mkuu Ternovsky, kati ya sehemu za awali kuhusu sifa za Kanisa la kweli na imani sahihi ya Kanisa Katoliki la Mashariki.

⁷¹⁰ Tazama pia mfumo wowote uliowasilishwa na wanatheolojia wa Kiprotestanti.

⁷¹¹ Tazama kazi za Theolojia ya Orthodox na: Archimandrite *Iakinif* Karpinsky (ukur. 168, Leipzig, 1786), His Eminence *Irenaeus* Falkowski (vol. II, kur. 150–151, Moscow, 1802), Mrohoja *Juvenal* (Sehemu ya 3, uk. 47, Moscow, 1806), Mheshimiwa *Theophylact* (Sehemu ya I, ukurasa wa 333–334, Sankt Petersburg, 1818), na hasa – Nadharia ya Orthodox au Theolojia ya Kikristo na Mheshimiwa *Plato* (ukur. 54, Sankt Petersburg, 1701), na Mazungumzo kati ya Mtu Anayesita na Mtu Aliyehakika kuhusu Uorthodoksi wa Kanisa la Mashariki na Mheshimiwa *Filaret* (ukur. 59 na kuendelea. Moscow 1833).

I. Kwa mtazamo wa kwanza, mtu hawezi kushindwa kutambua umuhimu wa kanuni ya kwanza. Inaonekana kuwa ya haki: sifa za Kanisa zilizotajwa katika Imani zinaweza kwa kweli kuhusishwa na Kanisa moja tu la kweli miongoni mwa yote yaliyopo kwa sasa. Lakini ni lini? Ni pale tu baada ya kuthibitishwa kwanza, kwa njia nyingine, kwamba kanisa fulani bila shaka ndilo kanisa la kweli—na si kinyume chake. Yaani, haiwezekani kabisa kuthibitisha moja kwa moja, kwa kuzingatia sifa za Kanisa zilizotajwa katika Imani, u-Orthodox wa kanisa lolote linalopo kwa sasa. Kwa nini? Kwa sababu:

a) sifa zilizotajwa hazitengenezi msingi ulio wazi na thabiti kabisa kwa ajili ya hili: Imani inasema kwamba Kanisa la kweli ni moja, takatifu, katoliki na ya kitume; lakini jinsi kila moja ya sifa hizi inavyopaswa kueleweka haijielezwa. Hivyo basi, waandishi wa Kirumi hufasiri sifa hizi kwa njia yao wenyewe, ili kuzitumia kuthibitisha ukweli wa Kanisa lao. Sisi tunatafsiri sifa hizi kwa njia tofauti kidogo⁷¹² ili kuthibitisha ukweli wa Kanisa letu. Wafuasi wa madhehebu mengine wanaweza kuzitafsiri kwa njia tofauti zaidi, kila mmoja kulingana na kusudi lake. Kanuni hii:

b) si kanuni ya mwisho, ya msingi, bali inadhania kanuni nyingine, zaidi na, zaidi ya hayo, isiyojulikana. Wapapista, kwa mfano, husema: Kanisa la Roma ni takatifu, katoliki na kitume kwa sababu, miongoni mwa mambo mengine, linadaiwa kuwa na mafundisho matakatifu, ya kikatoliki na ya kitume. Sisi tunasema vivyo hivyo kuhusu Kanisa letu, na tunataja sababu ileile... Lakini swali linajitokeza: tunajuaje kwamba Kanisa lao au letu linafundisha mafundisho kama hayo? Msingi wa kuamua hili upo wapi? Na je, inawezekana, bila msingi huu wa ziada—usiojitokeza hapa—kutoa kauli yoyote ya uhakika kuhusu suala hili lenye utata? Katika kutumia kanuni inayotokana na sifa za Kanisa zilizoainishwa katika Imani, haiwezekani kabisa—

c) kudumisha usawa kamili, kwa sababu hapa jukumu la kufafanua maana ya kanuni na kuitumia kwa jambo husika linaachwa kwa hiari ya kila mtafiti, ambaye tayari ni mwanachama wa kanisa au jumuiya fulani ya Kikristo na kwa hivyo, kwa kiasi kikubwa au kidogo, anapendelea upande huo. Na kwa hivyo –

d) kanuni hii haiwezi kumaliza mabishano kuhusu uadilifu wa imani wa makanisa: kwani kila mtu, bila shaka, atashikilia usahihi wa tafsiri yake mwenyewe ya sifa za Kanisa la kweli, ili kuzitumia kwa urahisi zaidi kwa kanisa lake pekee, kama uzoefu unavyoonyesha.

II. Kanuni ya Kiprotestanti pia inaonekana kuwa sawa kwa mtazamo wa kwanza: mtu hawezi kutoitaja kuwa ya kweli ile kanisa ambalo limethibitishwa kuwa ndani yake mahubiri safi, ya kweli ya Neno la Mungu na utawala halali wa sakramenti takatifu vinahifadhiwa kweli. Lakini Waprotestanti wenyewe wanaelezea vipi kanuni hii? Na, kwanza kabisa, wana maana gani kwa neno la Mungu na kwa mahubiri safi ya neno hili? Neno la Mungu, kulingana na mafundisho yao, ni Maandiko Matakatifu pekee, ilhali mahubiri safi ya neno la Mungu ni tafsiri ya Maandiko Matakatifu. Ikiongozwa na Maandiko Matakatifu yenyewe, au, kwa usahihi zaidi, na tafsiri huru ya kila mfasiri. Pili, ni kwa nani imebaki kuamua iwapo mahubiri safi ya Neno la Mungu na utawala halali wa sakramenti vinahifadhiwa katika kanisa fulani au jingine? Imebaki kwa hiari ya kila mtu binafsi, kwa msingi wa Maandiko Matakatifu. Ikiwa ndivyo, basi –

(a) kanuni hii si kweli yenyewe: kwani Neno la Mungu halimo tu katika Maandiko Matakatifu, bali pia katika Maumbo Matakatifu (§ 129); na tafsiri ya kweli ya Maandiko Matakatifu si ile ambayo mtu yeyote anaweza kubuni kulingana na uelewa wake wa Maandiko (§ 128), bali ile inayolingana na Maumbo Matakatifu, yaliyohifadhiwa katika Kanisa (§ 133), ambalo limewekwa kuwa mlinzi na mfasiri wa yote mawili (§ 135);

(b) haifai kabisa katika utekelezaji: kwa maana kanuni hii haizuizi kwa vyovyote vile uwezekano wa upendeleo, wakati kila mtu anapofanya uamuzi kwa njia yake mwenyewe; wala haitoi njia yoyote ya kutatua mzozo kwa uhakika, kwa sababu hiyo hiyo.

III. Kanuni ya mwisho ni tofauti kabisa: sio tu kwamba haina mapungufu yaliyopo katika kanuni mbili zilizojadiliwa, bali, kinyume chake, ina sifa zote za kanuni ya kweli. *Kwanza*, ni wazi kabisa na ina ufafanuzi. Inaposemwa kwamba Kanisa la Orthodox ndilo linalohifadhi kwa usahihi na bila kubadilika mafundisho yasiyo na makosa ya Kanisa la Kale la Kiulimwengu; hii haiachi nafasi ya maswali kuhusu maana halisi ya mafundisho haya yasiyo na makosa, au mahali tunayoweza kuyapata. Inapatikana katika imani zinazojulikana za Mabaraza ya Kiecumenical na katika mafundisho ya kauli moja ya Mababa Wote Watakatifu wa Kanisa. Hakuna nafasi ya utashi katika kutafsiri tena mafundisho haya kimakusudi kwa njia yoyote ile; ufafanuzi wote

⁷¹² Kwa mfano, miongoni mwa Wakatoliki wa Kirumi, wakati wa kuelezea mafundisho ya umoja wa Kanisa, dhana ya Papa kama kichwa cha Kanisa inatambuliwa kuwa muhimu kabisa, kama ilivyo pia wakati wa kuelezea sifa nyingine. Sisi, hata hivyo, tunaondoa kabisa dhana hii.

wa imani wa Mabaraza ya Kiinjilisti ni sahihi na makini sana, hata katika matumizi ya maneno, na mafundisho ya pamoja ya Mababa wote kuhusu mada yoyote hayawezi kuwa na maana zaidi ya moja. *Pili*, kuna kanuni ambayo ni ya msingi zaidi na ya umuhimu mkuu kwa wote. Kutambua maana halisi ya Maandiko Matakatiifu na Maumbo Matakatiifu bila kukosea na bila kupingika; kutatua kwa uhakika maswali yanayohusu mambo ya imani—kama tulivyoona, hakuna njia nyingine isipokuwa sauti ya Kanisa la ulimwengu, ambalo Bwana Mwenyewe ameliteua kuwa mlinzi na mfasiri wa Neno Lake (§§ 128, 135–138). Kwa hivyo, ni yeye pekee yake anayestahili kuwa hakimu mkuu katika kuamua uadilifu wa imani wa kanisa lolote maalum; na tukikataa sauti ya hakimu huyo, hatutapata mahakama ya juu zaidi au bora zaidi duniani. Na umuhimu huu, kutokoseka kwa Kanisa la Ulimwengu, unatambuliwa na sisi na na Wakatholiki wa Kirumi. Waprotestanti wanapaswa pia kulitambua, kama baadhi yao walivyofanya mwanzoni, angalau kwa kuelekeza fikra zao kwa Kanisa la Ulimwengu la kale. Kwa maana mafundisho ya kutokosea kwa Kanisa yameegemea waziwazi kwenye Maandiko Matakatiifu yenyewe (tazama § 136), ambayo Waprotestanti wanayakubali, na ni lazima yatambuliwe na kila Mkristo anayeamini katika ulungu wa Kristo Mwokozi na katika asili ya kimungu ya imani yake. *Hatimaye*, kanuni hii ndiyo yenye kuaminika zaidi katika vitendo. Hakuna upendeleo wowote kwa kanisa lolote maalum hapa, kwa sababu majaji hawatakuwa wawakilishi wa makanisa hayo, bali Kanisa la kale la ulimwengu lote lenyewe, likiwa na mafundisho yake yasiyobadilika na yaliyoainishwa waziwazi, ndilo litakalo toa hukumu. Hapa ndipo kuna uwezekano kamili wa kusikia hukumu ya mwisho ya K , ambayo waumini wote lazima waisikilize, kwa kuwa inatolewa na hakimu aliyeidhinishwa kufanya hivyo na Mungu Mwenyewe, na hakimu asiye kosea.

Sasa tuweke kanuni hii kando. Kiini chake ni kama ifuatavyo: 'Ni Kanisa tu linaloweza kuitwa Kanisa la Orthodox ambalo linahifadhi kwa usahihi na bila kubadilika mafundisho yasiyokosea ya Kanisa la Kiinjili na, kwa hivyo, linabaki kuwa mwaminifu kwake katika mambo yote.' Lakini –

1) Inajulikana vyema kwamba Kanisa la Kiikumeni limeeleza sauti yake isiyoweza kukosewa kuhusu *missingi yote mkuu ya imani* katika Mabaraza ya Kiikumeni, hasa katika Imani ya Nike-Konstantinopoli na ufafanuzi mwingine wa imani kuhusu madogma ambayo, kwa sababu ya uzushi, yalipelekwa ili kuchunguzwa na mabaraza, na kwamba iliweka Amani hii na ufafanuzi huu wa imani wakati huo huo kwa vizazi vijavyo vyote kama kanuni isiyovunjika na isiyobadilika ya imani⁷¹³ . Hivyo basi *kanuni ya kwanza maalum* ni: 'jina

⁷¹³ 'Mababa Watakatiifu, waliokusanyika Konstantinopoli, walamuru: Amani ya Imani ya mababa mia tatu na themanini waliokuwa katika Mtaguso wa Nicaea, huko Bithynia, isifutwe, bali ibaki bila kubadilika.' Kanuni ya 1 ya Mtaguso wa Pili wa Kiinjili. 'Kwa neema ya Mungu, tunatamka: tuilinde imani, iliyotolewa kwetu na mashahidi wa macho na watumishi wa Neno, Mitume walioteuliwa na Mungu, na pia na wazee watakatiifu na wabariki mia tatu themanini waliokusanyika, katika enzi za Kaisari wetu Konstantine, huko Nicaea dhidi ya Arius mpinga-dini... waliokusanyika Nikea... Vilevile, tunathibitisha imani iliyotangazwa na wazee watakatiifu mia moja na hamsini waliokutana katika mji huu wa kifalme wakati wa utawala wa Mfalme wetu mkuu Theodosius; tunakubali mafundisho ya kiteolojia kuhusu Roho Mtakatifu, huku tukimkataa Macedonius mkaidi, pamoja na maadui wa zamani wa ukweli... Vivyo hivyo, chini ya Theodosius, mwana wa Arcadius, mfalme wetu, tunathibitisha kwa makubaliano mafundisho yaliyowekwa na wale wazee mia mbili waliobeba Mungu, waliokutana kwa mara ya kwanza katika mji wa Efeso, kama ngome isiyoyumba ya uchaji Mungu... Vivyo hivyo, kwa orthodoxi, tunathibitisha imani iliyotungwa na Mababa mia sita thelathini walioteuliwa na Mungu katika mji wa mkoa wa Kalsedonia, chini ya Mfalme wetu Marcian. Zaidi ya hayo, tunatambua maneno matakatiifu ya wale wazee mia moja sitini na watano wenye kumcha Mungu waliokusanyika katika mji huu wa kifalme chini ya Justinian, mfalme wetu mbarikiwa, maneno yaliyosemwa na Roho Mtakatifu, na tunayafundisha kwa wazao wetu... Na hivi karibuni, chini ya mfalme wetu, Konstantino wa kumbukumbu njema, imani ya Baraza la Sita, lililokutana katika mji huu wa kifalme... tunatahidi tena kuihifadhi bila kukiuka... Kwa ufupi, tunatangaza kwamba imani ya watu wote waliotukuzwa katika Kanisa la Mungu—waliokuwa nuru duniani, wakiitetea neno la uzima—itashikiliwa imara, na haitayumba hadi mwisho wa nyakati, pamoja na maandiko yao yaliyoongozwa na Mungu na mafundisho yao ya imani... Lakini ikiwa yeyote kati yao hatashikilia au kukubali mafundisho matakatiifu yaliyotajwa hapo juu, na hatafikiri au kuhubiri kulingana nayo, bali atajaribu kuyapinga: na awe anathema'. Kanuni ya 1 ya Baraza la Sita la Kiinjili. 'Baada ya kusoma hii (Imani ya Nike), Baraza Takatiifu lilitoa amri: asimruhusiwe mtu yeyote kusema, au kuandika, au kutunga imani nyingine yoyote isipokuwa ile iliyoainishwa na Mababa Watakatiifu, waliokusanyika katika mji wa Nikea kwa Roho Mtakatifu. Na wale wanaothubutu kuandika imani tofauti, au kuiwasilisha, au kuipendekeza kwa wale wanaotaka kugeuka maarifa ya kweli, iwe kutoka kwa ushenzi, au kutoka kwa Uyahudi, au kutoka kwa uzushi wowote ule: watu hao, ikiwa ni maaskofu au ni waumini wa cheo, watatengwa kanisani, maaskofu waondolewe katika uskofu, na makasisi katika ukasisi; lakini ikiwa ni watu wa kawaida, walaaniwe.' Kanuni ya 7 ya Baraza la Tatu la Kiinjilisti. 'Hakuna atakayeuruhusiwa kubadilisha au kufuta kanuni zilizotajwa hapo juu (za Mabaraza matakatiifu ya Kiulimwengu na ya Mitaa na waume watakatiifu), au kupitisha, pamoja na kanuni zilizopendekezwa, kanuni nyingine zilizotungwa kwa maandishi ya uongo na watu fulani waliokosa adabu kupotosha ukweli. Hata hivyo, ikiwa mtu yeyote atapatikana amejaribu kubadilisha au kupotosha kanuni yoyote kati ya zilizotajwa hapo juu, mtu huyo atalazimika kupitia toba iliyoamriwa na kanuni hiyo, na kupitia hiyo ataponya kutokana na kosa alilokumbana nalo." Kanuni ya 2 ya Baraza la Sita la Kiinjilisti. Tazama pia Kanuni ya 1 ya Baraza la Saba la Kiinjilisti na Kanuni ya 2 ya Baraza la Kartago.

la Kanisa la Orthodox linapaswa kumilikiwa tu na kanisa moja kati ya yale yaliyopo ambalo limehifadhi kanuni hii takatifu kabisa kwa ukamilifu wake, bila kuongeza wala kupunguza chochote; wakati makanisa yote na jumuiya za Kikristo ambazo zimepotoshwa hata kutoka kwa kanuni moja, achilia mbali nyingi, za misingi ya imani iliyowekwa humo, tayari yametenda dhambi kubwa na si Waorthodoksi".

2) Inajulikana vyema kwamba, kuhusiana na mafundisho mengine yote ambayo hayajawahi kujadiliwa, au hata kutajwa, katika Mabaraza ya Kiinjili, Kanisa la Ulimwengu limeonyesha sauti yake isiyokosea katika mafundisho ya kauli moja ya Mababa na walimu wake wote mashuhuri. Na Imani hii ya Mababa pia iliwekewa urithi vizazi vijavyo vyote kama isiyokiukika na isiyobadilika⁷¹⁴. Hivyo basi *kanuni maalum ya pili*: "Kati ya makanisa yote yaliyopo leo, lile tu ambalo linaweza na linaweka msingi kwa usahihi mafundisho yote liyotangaza katika imani ya pamoja ya Mababa au ya Ukristo wa kale wote ndilo, kwa kweli, Kanisa la Orthodox. Kuhusu makanisa na jumuiya za Kikristo zinazotangaza imani mpya fulani, ambazo enzi za kale za Kikristo hazikuwahi hata kusikia—imani ambazo zinapingana na mafundisho ya walimu wa kale, na hata kuzikanusha—hakika hazistahili jina la makanisa ya Kiorthodoksi."

Pia, mtu anaweza kuashiria njia ya tatu ya kutatua swali la ni kanisa gani kati ya yale ya sasa ndilo Kanisa la Orthodox: Baraza jipya la Kimataifa la Kikristo lingekuwa na haki kamili ya kuamua hili, iwapo lingetishwa mahususi kwa ajili hiyo, na bila shaka, lingetoa uamuzi usio na makosa. Lakini hakuna kabisa haja ya kutumia njia kama hiyo: Baraza jipya la Kiikumeniki, halali kweli, haliwezi kuamua suala hilo kwa njia inayokinzana na Mabaraza ya kale ya Kiikumeniki ya , na mafundisho ya pamoja ya Baba wa Kanisa; kwani katika visa vyote viwili chanzo cha kutokukosea ni kimoja na kile kile, Roho Mtakatifu. Kwa hivyo, kanisa lolote kati ya yale yaliyopo sasa litakaloonekana kuwa sahihi mbele ya hukumu ya Mabaraza ya Kale ya Kiecumeni na Mababa Watakatifu, bila shaka, pia litaonekana kuwa sahihi mbele ya hukumu ya Baraza Jipya la Kiecumeni. Lakini Kanisa litakalopatikana kuwa limekosea mbele ya hukumu ya Mabaraza ya Kale ya Kiikumi na Mababa Watakatifu halitawahi kuthibitishwa kuwa sahihi na Baraza jipya la Kiikumi, wala halitawahi kuitwa kweli na la Kiorthodoksi.

§ 144. Kiambatisho cha kanuni teule kuhusu Kanisa la Kiorthodoksi la Mashariki

Utekelezaji wa kanuni hii ya kwanza pekee unaonyesha waziwazi ukanamwili wa Kanisa la Kiorthodoksi la Mashariki na ukosefu wa ukanamwili wa mengine yote. Kwa maana, miongoni mwa makanisa yote yaliyopo leo, ndilo kanisa pekee ambalo, kwa mujibu wa urithi wa Kanisa la Kiikumeni (), limehifadhi kikamilifu, bila mabadiliko yoyote, nyongeza na sehemu zilizotolewa, Mwanzo wa Imani wa Nike-Konstantinopoli, na maana zote za imani za Mabaraza saba ya kale ya Kiikumeni. Wakati miongoni mwa makanisa mengine, hakuna hata kimoja ambacho hakijabadilisha Kanuni hii Takatifu ya Imani.

Kama uthibitisho wa heshima thabiti na kamilifu kabisa ya Kanisa la Kiorthodoksi la Mashariki kwa Mabaraza saba ya Kiinjili na ufafanuzi wake wa kiitikadi, inatosha kuashiria (kuanzia wakati, kufuatia mgawanyiko wa Upatriaki wa Kirumi kutoka kwake, lilipobaki peke yake kuwa mlinzi wa Kiorthodoksi ya kale):

1) Imani iliyopitishwa kwetu na Wagiriki tangu mwanzo kabisa, wakati wa ubatizo wa Mkuu Vladimir, ambapo heshima hii imeamriwa waziwazi: ⁷¹⁵ '.

2) Idadi ya Imani zilizosomwa na wachungaji wa Kanisa la Mashariki katika Mabaraza, kama vile, kwa mfano, Imani ya Mtakatifu Gregory Palamas, Askofu Mkuu wa Thessaloniki, iliyosomwa katika Baraza la Constantinople mwaka 1350, ambapo heshima hiyo hiyo imeonyeshwa⁷¹⁶. Au Imani ya Mt. Marko wa Efeso, iliyotungwa na yeye huko Florence wakati wa Mtaguso uliofanyika huko, na yenye, miongoni mwa mambo mengine, maneno yafuatayo ya kukumbukwa: "Nikifuata katika mambo yote Mabaraza Matakatifu ya Kiulimwengu saba na Mababa watakatifu waliomwaka katika hayo, naamini katika Mungu mmoja Baba, Mwenyezi, na kadhalika... Nikiikubali na kuithibitisha kwa roho yangu yote mafundisho haya matakatifu, Imani hii, iliyotungwa katika Mabaraza ya Kwanza na ya Pili na kuthibitishwa na mengineyo, mimi pia nakubali na kuithibitisha, pamoja na Mabaraza saba yaliyotajwa hapo juu, lile la mwisho, lililoitishwa na Basil mcha Mungu, Mfalme wa Roma na Mtakatifu sana Patriaki Photius, na ikateuliwa kuwa Baraza la Nane la Kiikumeniki, ambapo, mbele ya msimamizi wa kiti cha Yohane, Papa Mbariki wa Roma ya Kale: Paulo na Eugenio, maaskofu; Petro, padri na kardinali, Baraza la Saba la Kiikumeniki liliidhinishwa na kupitishwa,

⁷¹⁴ Tazama kanuni ya kwanza ya Baraza la Sita la Kimataifa katika dokezo lililopita.

⁷¹⁵ Tazama Kroniki ya Laurentius, kur. 77–81, Moscow, 1824, na katika Masomo ya Jumapili, Mwaka wa IV, kur. 231.

⁷¹⁶ Masomo ya Jumapili, Juz. V, uk. 17–21.

Iliamuliwa kuungana na Mabaraza yaliyotangulia; Mtakatifu Photius alirejeshwa katika kiti chake; na wale waliohubutu kuongeza, kupunguza au kubadilisha kabisa Imani iliyotajwa hapo juu walilaaniwa na kufukuzwa kanisani, kama ilivyokuwa katika Mabaraza ya Kiinjilisti yaliyotangulia. Ikiwa yeyote, kama ilivyoielezwa huko, atathubutu kuandika (Imani) tofauti, au kuongeza chochote kwake, au kuondoa chochote kutoka kwake, na kuitaja kuwa ufafanuzi wa imani (ὁπος), basi aachukuliwe hatiani na afukuzwe kutoka kwa ushirika wote wa Kikristo! Papa Yohane anasema vivyo hivyo katika barua yake kwa Utakatifu wake Photius, na kwa hakika kwa undani na uwazi zaidi, kuhusu nyongeza kwenye Imani hiyo. Baraza hili pia liliweka kanuni, ambazo zinaweza kupatikana katika vitabu vyote vya kanuni. Hivyo basi, kulingana na uamuzi wa Baraza hili, pamoja na yale yaliyotangulia, Ishara Takatifu ya Imani lazima ihifadhiwe bila kubadilika katika muundo ulio tangazwa. Na mimi, nikikubali wale ambao Mabaraza hayo yanawakubali, na kuwakataa wale ambao yanawakataa, sitawahi kuwakubali katika ushirika wale waliojaribu kuongeza kwenye Imani ya Kikristo mafundisho mapya kuhusu asili ya Roho Mtakatifu, maadamu wanashikilia mafundisho haya"⁷¹⁷.

3) Kuhusu mfululizo wa Maungamo ambayo Wachungaji Wakuu wetu huwa wasome kabla ya kuwekwa wakfu kuwa maaskofu: 'Nakubali,' wangesema, 'imani ya Mabaraza Matanu ya Kiinjili, na ninatangaza na kanuni na sheria zilizowekwa nao, kuzipenda na kuzishika, kadiri zilivyowekwa na Baba zetu watakatifu nyakati mbalimbali na kwa njia mbalimbali; na yote waliyoyakubali, nami nayakubali; na yote waliyoyakataa, nami nayakataa. Zaidi ya hayo, ninatamka kutetea amani ya kanisa na kutotenda kinyume na Maafungu ya Kanuni za Kanisa () kwa njia yoyote ile katika maisha yangu yote, nikifuata na kutii Mitume watakatifu na Mabaraza saba ya Kiinjilisho katika mambo yote"⁷¹⁸.

4) Kuhusu barua za majibu za baadhi ya Viongozi Wakuu wa Mashariki kwa wale wenye imani potofu, kwa kujibu maswali yao, kama vile: barua ya Mtakatifu Jeremiah, Patriaki wa Constantinople, kwa Walutheri, ambayo inaweka Mabaraza saba ya Kiinjilisti kama msingi wa mafundisho yote ya Kiorthodoksi⁷¹⁹; na barua kutoka kwa Mapatriaki na makasisi wote wa Mashariki mnamo 1723 kwa Kanisa la Uingereza Kuu, inayoanza hivi: 'Dogma na mafundisho ya Kanisa letu la Mashariki yamechunguzwa kwa muda mrefu, yamefafanuliwa ipasavyo na kwa uchaji Mungu, na kuthibitishwa na mabaraza matakatifu na ya kikanisa; haijuzu kuongeza wala kupunguza chochote kutoka kwao. Kwa hiyo, wale wanaotaka kukubaliana nasi katika dogo za kimungu za za imani ya Kiorthodoksi lazima, kwa unyenyekevu na utiifu, bila uchunguzi wala udadisi wowote, wafuate na wajisalimishe kwa yote yaliyofafanuliwa na kutangazwa na mapokeo ya kale ya Mababa, na kuthibitishwa na mabaraza matakatifu na ya kikanisa, tangu wakati wa Mitume na warithi wao, Mababa wabebaji wa Mungu wa Kanisa letu"⁷²⁰.

5) Kuhusu Taratibu ya Ungamo, ambayo wote wanaoingia katika kanisa la Orthodox wanatakiwa kusoma: "Vivyo hivyo," anasema mbadilika mpya, "nakubali na kukiri, bila shaka yoyote, yote yaliyopitishwa, kuanzishwa na kufafanuliwa na Mababa watakatifu katika Mabaraza matakatifu saba ya Kimataifa na ya Mitaa"⁷²¹.

6) Mwisho, Ungamo la Kikristo la Kano na la Kitume la Kanisa la Mashariki, ambapo tunasoma katika kifungu kimoja: 'Kuna vifungu kumi na viwili vya imani ya Kikatholiki na Kiorthodoksi, kulingana na Imani za Mtaguso wa Kwanza wa Nicaea na Mtaguso wa Pili wa Constantinople. Ndani yake, kila kitu kinachohusiana na Imani yetu kimewekwa wazi sana kiasi kwamba ni lazima tuamini si zaidi wala pungufu, wala kwa njia nyingine yoyote, isipokuwa kulingana na uelewa wa Wale Wazee hao"⁷²²; na katika nyingine: "ni lazima mtu aamini kwamba kila kitu ambacho Wale Wazee watakatifu wameamuru katika Mabaraza yote ya Kiinjilisti na ya Mitaa, popote pale ambapo yalikusanywa, kinatokana na Roho Mtakatifu"⁷²³.

Na inapaswa kutambuliwa kwamba haya yote hujitokeza si tu katika kauli bali pia katika matendo: hakuna anayeweza kwa namna yoyote kumshutumu Kanisa la Kiorthodoksi la Mashariki kwa kuruhusu hata mabadiliko madogo kabisa kwenye Mwanzo wa Nia wa Nike-Konstantinopoli au kwenye ufafanuzi mwingine

⁷¹⁷ Masomo ya Jumapili, V, uk. 414–415.

⁷¹⁸ Tazama Mkusanyiko wa Nyaraka za Serikali – Rumyantsev, juz. III, uk. 196. Imani nyingine zinazofanana zinaweza kupatikana katika Hati za Msafara wa Kiakiolojia, kwa mfano, juz. 1, uk. 161, na katika Hati za Tume ya Kiakiolojia.

⁷¹⁹ *Acta et scripta Theolog. Wirtemberg. et Patriarch. Jerem.*, uk. 57, Wirtemberg, 1584, katika *Chronicle of Readings*, 1844, j. IV.

⁷²⁰ Barua za Tsar na Patriaki kuhusu Uanzishwaji wa Sinodi Takatifu, pamoja na Ufafanuzi wa Ungamo la Orthodox, uk. 18–19. St Petersburg, 1838.

⁷²¹ Hadhira ya Uongofu wa Watu wa Dini Nyingine, folio 78, Moscow, 1757.

⁷²² Sehemu ya 1, jibu la swali la 5.

⁷²³ Hapo hapo, jibu la swali 72.

wa imani wa Mabaraza ya Kiikumi. Kinyume chake, hata wale Wakristo wasiotufuata wanamtendea heshima hii bila kukusudia na kuiona kama sifa yake ya kipekee, ingawa wakati mwingine, kwa mtazamo wao, wanamlamu kwa hilo⁷²⁴.

§ 145. Utekelezaji wa kanuni zilizile kwa makanisa mengine na jumuiya za Kikristo

Kuhusu madhehebu mengine, hali si hivyo kwao: kwani madhehebu haya yote, kwa kiwango kikubwa au kidogo, yamebadilisha mafundisho na kanuni za Mabaraza ya Kiinjili na yamepotea kutoka kwa ukweli wa Uorthodoksi.

Ili kuthibitisha hoja hii, hatuhitaji kupitia makanisa au jumuiya mbalimbali za Kikristo zilizopo Mashariki mbali na Kanisa la Orthodox, ambazo hadi leo zinashikilia uzushi fulani wa kale uliokashifiwa na Mabaraza ya Kiikumi. Tunazungumzia, kwanza, Wanesitori, waliotawaliwa na Baraza la tatu la Kiikumeni, ambao sasa wanaishi Mesopotamia, hasa kando ya Mto Tigri, nchini India, Uajemi na Kurdistan; na pili, Wamonofisit, waliotawaliwa na Baraza la Nne la Kiikumi, ambao sasa wameunda Makanisa mawili barani Afrika: la Kikopti na la Abyssinia, na mawili barani Asia: la Kisyriak-Jacobite kando ya Mto Eufrates na la Kiarmenia. Kwa hiyo tutageukia moja kwa moja Makanisa ya Magharibi.

I. Miongoni mwao, Kanisa la Roma lilikuwa la kwanza kuacha mafunzo ya imani ya Mabaraza ya Kikanisa ya kale. Kwa –

A) Kinyume na marufuku wazi ya Mabaraza haya dhidi ya kubadilisha Imani ya Nicaea-Constantinople kwa njia yoyote ile, ilibadilisha kwa kuingiza katika kifungu kinachohusu asili ya Roho Mtakatifu kutoka kwa Baba nyongeza: 'na kutoka kwa Mwana (Filioque)'. Mbinu zote za kujitetea ambazo watetezi wa Kanisa la Roma waliweza kutunga katika tukio hili ili kulitetea zinajumlisha hizi mbili zifuatazo. Kwanza: kwamba kanuni ya saba ya Baraza la tatu la Kiinjili, iliyothibitishwa baadaye na Mabaraza ya nne, ya tano na ya sita ya Kiinjili, inakataza uundaji halisi wa imani zinazopingana na Imani ya Nicaea-Constantinople, au zinazotofautiana nayo. Na, kwa hivyo, inakataza kuingizwa kwa nyongeza za uongo katika Imani hii zinazokinzana nayo, lakini kwa vyovyote vile haikatazi nyongeza za kweli ambazo zinaweza kutumika tu kuifafanua—ambayo, kwa hakika, ndiyo asili ya nyongeza: 'Filioque'. Pili: hata kama tungekubali kwamba kanuni iliyotajwa hapo juu inakataza vikali kufanya aina yoyote ya mabadiliko au nyongeza kwenye Mwanzo wa Imani wa Nicaea-Constantinople, marufuku hii kwa kawaida inawahusu watu binafsi tu, lakini si kwa vyovyote vile Kanisa zima au Mabaraza ya Kiikumeni; na nyongeza: 'Filioque' imethibitishwa na Mabaraza ya Kiikumeni. Mabishano haya yangukuwa ya kutosha kabisa kwa kusudi lake kama yangukuwa halali. Lakini hoja kuu ni kwamba yote mawili si halali.

1) Ya kwanza si ya haki: dai kwamba Baraza la Efeso lilipiga marufuku tu nyongeza za uongo kwenye Imani ya Nicaea, na si nyongeza za aina yoyote. Nani angeweza kutafsiri kanuni ya Baraza la Efeso inayozingatiwa hapa vizuri zaidi kuliko Mtakatifu Kirili wa Aleksandria, ambaye aliongoza baraza hilo? Na hivi ndivyo anavyotafsiri kanuni hii katika barua yake kwa Yohana, Patriaki wa Antiokia: 'Hatujiruhusu sisi wenyewe, wala wengine, kubadilisha hata neno moja lililomo ndani yake, au hata kuacha herufi moja—tukizingatia maneno ya yule aliyesema: 'Msivuke mipaka iliyowekwa na wa kale, ambayo' haturuhusu sisi wenyewe wala wengine kubadilisha hata neno moja lililomo ndani yake, au hata kuacha herufi moja—tukizingatia maneno ya yule aliyesema: 'Msivuke mipaka ya wale wa zamani, ambayo baba zenu waliweka'." Na ni lazima iongezwe kwamba barua hii ya Mtakatifu Kirili baadaye ilisomwa na kuidhinishwa katika Mtaguso wa Nne wa Kiinjilisti. Ni nani angeweza kuelewa maana ya kanuni ya Baraza la Efeso linalozingatiwa kwa usahihi zaidi kuliko Mabaraza ya Kiinjilisho yaliyofuata, ambayo yalithibitisha? Wakati huo huo, Mabaraza ya Kiikumi yenyewe yalielewa na kuheshimu kwa umakini mkubwa sana marufuku yaliyowekwa katika kanuni hii kiasi kwamba hayakuwaruhusu hata ufafanuzi wao wenyewe wa kiimani—ambao ulikuwa wa kweli kabisa na kwa hakika ulihudumia tu kuelezea Imani ya Nicea-Konstantinopoli—kuingizwa katika Imani hiyo, bali yalizichapisha kando. Ingawa wangeweza kuzijumuisha, kama wangetaka, kwa kuwa walikuwa na mamlaka sawa na Mkutano wa Efeso. Pia tunaweka mkazo kwenye toba ya imani ya Kiorthodoksi ya Mfalme Justiniani, iliyoandikwa dhidi ya Sura Tatu, ambamo anasema: 'Wazazi Watakatifu waliokusanyika Efeso dhidi ya Nestorio asiye na imani, na Wazazi Watakatifu waliokusanyika baadaye Kalsedonia dhidi ya Eutyches asiye na imani, waliwakataza laana wale ambao, kwa wale wanaokaribia ubatizo

⁷²⁴ Kwa mfano, Walters – Kirchenrecht... tangu, uk. 332, Dokezo 7.

au wanaoongoka kutoka kwa uzushi wowote, hufundisha ufafanuzi tofauti wa imani, au Imani tofauti, badala ya ile iliyorithishwa na Mababa Watakatifu 318 (wa Mtaguso wa Nicaea) na kufafanuliwa na Mababa Watakatifu 150 (wa Mtaguso wa Constantinople)". Kwa upande mwingine, tunawaita waandishi na wachungaji wa Magharibi wanaoheshimika kama mashahidi wa mtazamo wetu, kama vile:

(a) Papa Agathon (679), ambaye, katika barua yake kwa Kaisari Konstantine—iliyosomwa baadaye katika Baraza la Sita la Kiinjili—anasema: "Kwa moyo mwepesi na kwa uthabiti uliopitishwa kutoka kwa Baba wa imani, tunashikilia kila kitu kilichofafanuliwa ipasavyo na watangulizi wetu watakatifu na waheshimiwa na na Mabaraza matano ya Kiinjili. Tukitamani daima wema mkuu mmoja na tukijali jambo moja tu, kwamba hakuna kinachopaswa kubadilishwa, kupunguzwa au kuongezwa kwa kile ambacho kimefafanuliwa ipasavyo, bali kizingatiwe bila kukiukwa kwa maneno yale yale na kwa maana ile ile."

(b) Alcuin maarufu, ambaye, wakati mzozo ulipoibuka Magharibi kuhusu kuongezwa kwa 'Filioque' kwenye Imani—ambayo tayari ilikuwa ikitumika katika Kanisa la Uhispania—aliwaandikia ndugu wa Lyon: "Ndugu wapendwa sana, jilindeni kwa nguvu zenu zote dhidi ya mafundisho mapya kutoka Uhispania; fuateni nyayo za Wababa Watakatifu katika mambo ya imani, na kaeni katika umoja mtakatifu zaidi na Kanisa: maana imeandikwa: 'Msivuke mipaka iliyowekwa na Wababa, na msiunge chochote kipya kwenye Imani ya Kanisa Katoliki; msiifuate mila ambazo hazijawahi kusikika'."

(c) Paulinus, Patriaki wa Aquileia, ambaye katika Mtaguso wa Italia (mwaka 791) alikataa kwa dhati nyongeza hii, akisema: "Kutokana na makosa mbalimbali ya wamwasi na dhana mbalimbali za wajinga, nakubali kutangaza na kufundisha imani ile tu ambayo imerithishwa kwa vizazi vyote na Mababa Watakatifu. Najua kwamba katika baadhi ya maamuzi ya mabaraza ya kanisa imewekwa sharti (akirejelea kanuni ya Baraza la Efeso), ili kuzuia madhehebu mapya na mengi, kwamba hakuna mtu anayepaswa kuruhusiwa kuandika au kufundisha Imani nyingine yoyote. Kwa hiyo, nia ya kuandika na kufundisha Imani tofauti na ile waliyoianzisha wao (Mababa Watakatifu) iondolewe kwetu, na kutoka moyoni mwa kila muumini. Bali, kwa mujibu wa ma, tunakusudia tu kuelezea, kulingana na maana yake, kile ambacho, kwa sababu ya ufupi wake, watu wa kawaida na wasio na elimu hawaelewi ipasavyo—huku tukihiifadhi, hata hivyo, maandishi yale yale ya Imani... Kwa maana kuongeza chochote kwa yale ambayo Mababa Watakatifu wameyaachia kwa uchaji, au kuondoa chochote, tayari kunapingana na imani." Tunawaita kama mashahidi:

(d) Papa Leo III, ambaye, wajumbe wa Mtaguso wa Aachen (809) walipopendekeza aingize katika Imani: 'na kutoka kwa Mwana', si tu alikataa kufanya hivyo, bali pia aliamuru Imani ya Nike-Konstantinopoli ichongwe kwenye vibao viwili vya fedha, bila nyongeza yoyote, kukiwa na maandishi: haec Leo posui amore et cautela orthodoxae religionis. Na kwa kauli ya wajumbe kwamba, kwa njia hii, nyongeza ya kweli—badala ya uongo—ingetolewa kwa Imani, alijibu: 'Wazee hawakutoa amri kwamba wenye imani sahihi waongeze wakati wasiokuwa na imani sahihi wasiweze; bali walisema kwamba hakuna anayeweza kufanya hivyo.' Mwisho, tunabainisha:

d) Baraza lote la Maaskofu lililofanyika Constantinople chini ya Mfalme Basil na Patriaki Photius (867) na kwa muda mrefu ilichukuliwa Mashariki kama Baraza la Nane la Kiinjilisti, ambalo kwa hakika liliwakilisha Kanisa lote la Kiinjilisti, kwa kuwa, pamoja na umati mkubwa wa maaskofu, Mapatriaki wote wa Kiinjilisti na Papa mwenyewe walikuwepo kupitia wawakilishi wao. Na hapa tena, mbele ya ulimwengu wote, kana kwamba kwa makusudi kupinga Walatini, ambao tayari walikuwa wakikubali 'Filioque' wakati huo, Kanisa la ulimwengu wote lilisisitiza, kwa uhakika mkubwa kabisa, marufuku ya Mtaguso wa Efeso kuhusu kutobadilika kwa Imani: 'Tunakiri kwa akili na mioyo yetu,' walisema Mababa wa Baraza hili, baada ya kurejelea kutobadilika kwa maamuzi ya Mabaraza yote saba ya Kiikumi yaliyotangulia, "na tunatangaza kwa sauti kubwa kwa wote na kila mahali mfano wa imani takatifu kabisa ya Kikristo, uliotolewa kwetu kutoka kwa mababu zetu, bila kuondoa chochote, bila kuongeza chochote, bila kubadilisha chochote, na bila kupotosha chochote. Kwa sababu upunguzaji na uongezaji kama huo, hata kama haitainuka dhana yoyote ya upotovu kupitia hila za yule mwovu, husababisha kosa la makusudi lisilosameheka kwa Mababa, ambao hawana lawama katika mambo yote. Jambo baya zaidi ya hili ni ikiwa tutabadilisha ufafanuzi wa Mababa na maneno ya kubuniwa. Kwa hiyo, Baraza hili Takatifu la Kiikumuni, likiwa limepokea, kwa ufunuo wa kimungu na kwa hukumu nzuri, ufafanuzi wa awali wa imani, na kuweka ndani yake msingi imara wa wokovu, linatangaza kwamba wote wanapaswa kufikiri na kukiri kwa njia ileile: Ninaamini katika Mungu mmoja, Baba, Mwenyezi, Muumba wa mbingu na nchi, wa vitu vyote vinavyoonekana na visivyonekana, na kadhalika (Imani yote hadi mwisho). Sote tunafikiri hivi; tulibatizwa katika imani hii, na kupitia hiyo neno la kweli hufanya kila ukanamwili kuwa dhaifu na batili. Wale wanaofikiri kwa njia hii tunawahesabu miongoni

mwa ndugu zetu, maaskofu na warithi-wenza wa ufalme wa mbinguni. Lakini ikiwa yeyote atathubutu kuandaa aina nyingine ya imani tofauti na Imani hii Takatifu, ambayo imefikishwa kwetu tangu mwanzo kupitia Maaskofu watakatifu na waliobarikiwa, anathubutu kuitaja (chochote chake mwenyewe) kuwa ufafanuzi wa imani na kudunisha hadhi ya ushuhuda wa wale watu walioongozwa na Mungu, ili kujumuisha uvumbuzi wake mwenyewe humo na kuuwasilisha kwa waumini, au kwa wale ambao wameongoka hivi karibuni kutoka kwa uzushi fulani, kama mafundisho ya kawaida ya imani; au anathubutu kujaribu kuharibu, kupitia maneno ya uongo, nyongeza na upunguzaji, uzee wa mfano huu Mtakatifu na unaoheshimika wa imani; kisha, kwa amri iliyotangazwa sasa, na vivyo hivyo mbele yetu na Mabaraza Matakatifu ya Kiikumeni, ikiwa mtu huyo anashikilia wadhifa mtakatifu, tunamweka kando kabisa, na ikiwa ni mtu wa kawaida – atapokea laana". Katika Baraza hili, tunarudia, wawakilishi wa Kiti cha Baba Mtakatifu Yohane VIII pia walikuwepo; Yohane mwenyewe anawataja na hata kuwapa majina: nao, kwa upande wao, pia walitoa tamko lifuatalo katika fursa hii: "Ni sawa kwamba hakuna ufafanuzi mwingine wa imani (ὁπος) utakaotungwa upya."

Hasa, dhana kwamba nyongeza ya 'Filioque' ni nyongeza halisi na si ya uongo ni isiyo ya haki: inatosha kutaja hapa kwamba Kanisa la kale la ulimwengu lote halikujua wala halikutambua ukweli kama huo, kama wanatheolojia wetu mashuhuri, Adam Zernikav na Theophan Prokopovich, walivyodhihirisha bila shaka. Wakati waandishi wa Magharibi, licha ya juhudi zao zote, wanaweza kwa shida kukusanya aya kumi au ishirini kutoka kwa Baba wa Kanisa—ambazo ni za kutatanisha na zisizo wazi—kwa ajili ya utetezi wa nyongeza yao, na ambazo, zaidi ya hayo, nyingi, kama si zote, zimeharibiwa kimakusudi—waandishi wetu waliotajwa hapo awali wamewasilisha mamia ya aya kutoka kwa Baba wa Kanisa wa kale ambazo zinapinga kabisa nyongeza hii. Na kutoka kwa Augustino pekee—ambaye Walatini wanamwona kama mtetezi mkuu wa mafundisho yao—wamezalisha zaidi ya hamsini. Na ni aina gani ya nukuu? Baadhi yao zinaeleza waziwazi wazo kwamba Roho Mtakatifu anatoka kwa Baba, bila kutaja kabisa mambo ya Mwana. Wengine wanasema kwamba Roho Mtakatifu anatoka kwa Baba peke yake, na wanakataa wazo kwamba anatoka pia kwa Mwana. Wengine, hatimaye, wanasita kuzungumzia suala hili—ikiwemo jukumu la Mwana—katika mazingira ambayo wasingeweza kamwe kusita kuzungumza kama wangukuwa waandishi wa vifungu hivi waliamini kwamba Roho Mtakatifu hatoki kwa Baba peke yake. Pia si haki kupendekeza kwamba nyongeza hii ya ' ' ambayo inaonekana kuwa ya kweli inatumika tu kama ufafanuzi wa kifungu katika Imani kinachohusu utokaji wa Roho Mtakatifu. Kusema kwamba Roho Mtakatifu anatoka kwa Baba—yaani, kutoka kwa Baba na Mwana—kinapingana na kanuni zote za mantiki thabiti, wakati inajulikana kwamba Baba na Mwana ni Nafsi mbili katika Mungu, tofauti na kila mmoja.

2) Ni uongo vivyo hivyo hoja ya pili iliyotolewa na waandishi wa Magharibi, ya kwamba nyongeza kwenye Imani—'Filioque'—iliidhinishwa kwa kauli moja na Walatini na Wagiriki katika Mabaraza mawili ya Kiinjilisti: Baraza la Pili la Lyon mwaka 1274 na Baraza la Florence mwaka 1437. Hakuna hata moja kati ya Mabaraza haya iliyokuwa ya kikanisa kwa ujumla: kwani yalikusanywa kinyume kabisa cha sheria na hayakukubaliwa, wala wakati huo wala baadaye, na Kanisa lote la Orthodox la Ugiriki; badala yake, mwanzoni yalikuwepo na Wagiriki na idadi ndogo sana ya wabadhirifu kutoka kwa Uorthodoksi, na hata hivyo, kwa kiasi kikubwa, kwa kulazimishwa.

Katika Mtaguso wa Lyon, msukumo mkuu upande wa Kigiriki alikuwa Mfalme Michael Palaeologus, ambaye, baada ya kuchukua kinyemela kiti cha enzi kutoka kwa mrithi halali, John Laskaris, alilazimika, kutokana na hali ngumu sana ya mazingira yake na ya himaya yake, kuapa kwa Papa kwamba atamwekea Kanisa la Mashariki chini yake. Ili kufikia lengo lake, alikuwa amechukua hatua mapema kuwaweka kando, kwa nguvu na udanganyifu, Mapatriaki wa Orthodox Ambrose, Herman na John, ambao walikataa kuusaliti Ukristo wa Orthodox. Na, alipoondoka kuelekea Mtaguso, alichukua pamoja naye tu washirika wake wa kosa, ambao hata aliyekuwa mwerevu zaidi kati yao, Vekka, alimshawishi kwa shida sana kuungana na Warumi – kwa kumfunga gereza na kumuahidi kiti cha upatriarki. Muungano huu uliodaiwa kuanzishwa ulimalizika kwa kifo cha Mfalme—ambaye alifariki muda mfupi baadaye na Kanisa likamnyima mazishi ya Kiorthodoksi—Patriaki Vekkas kufungwa tena, na Baraza la Konstantinopoli mnamo 1285 likamtangaza Papa na maagizo yote ya Kilatini kuwa laana.

Katika Mtaguso wa Florence, baadhi ya Wagiriki waliohudhuria (idadi yao 12, au 17 kulingana na maelezo mengine) walikubaliana na umoja wa Makanisa na kupitishwa kwa nyongeza ya Kirumi kwenye Imani. Lakini kwa nini walikubali? Kwa upande mmoja, walilazimishwa kufanya hivyo kwa hiari na mamlaka ya Mfalme, ambaye, akitaka kusaidia nchi yake iliyokuwa hatarini sana, alijaribu kwa kila njia kuwashawishi makasisi wake wamtii Papa, ambaye alikuwa ameahidi kutoa msaada kwa sharti hili tu. Kwa upande

mwingine, walilazimishwa zaidi na usaliti wa Papa Eugenio wa Nne, ambaye, akiwa amejitolea tangu mwanzo kuwapa Wagiriki posho kutoka kwa fedha zake mwenyewe, alipogundua ugumu wao wa kichwa, aliamuru wapewe msaada mdogo sana kiasi kwamba walishushwa hadi umaskini mkubwa na wasingekuwa na njia ya kurudi makwao kama wasingekubali utiifu uliohitajika kwa papa wa Roma. Hata hivyo, baadhi, na hasa wale mashuhuri zaidi, wa makasisi wa Kigiriki, licha ya ukandamizaji huu wote, walikataa kusaini maamuzi ya Baraza la Florence, yaani: Yosefu, Patriaki wa Konstantinopoli, ambaye hakuishi kuona mwisho wa suala hilo; Marko maarufu, Metropolitan wa Efeso, ambaye, pamoja na kushikilia kiti miongoni mwa Wachungaji Wakuu Wanaoshikilia Kiti, akimwakilisha Patriaki wa Antiokia, alichaguliwa na Wagiriki kuwa Ekzarca wa Baraza, na kwa hivyo alionekana, kama anavyosema Valsamon, kama sauti ya Wagiriki wote; Dionysius, Askofu wa Sardis, msimamizi wa Kiti cha Yerusalemu, ambaye tayari alikuwa amefariki huko Ferrara; Gregory, Metropolitan wa Georgia, na Askofu wa Stavropol, waliokimbia Baraza; Sofronius wa Anchialus, maaskofu wengine wawili – Isaac na Sofronius – na Askofu wetu Abraham wa Suzdal. Kuhitimisha, Patriaki wa Mashariki—wale wa Yerusalemu, Antiokia na Aleksandria—mara tu waliposikia matokeo ya Mtaguso wa Florence, walikimbilia kuandaa Mtaguso wao wenyewe mwaka wa 1443, ambapo walikataa Mtaguso wa Florence na kuwafukuza kanisani wafuasi wake wote. Maamuzi ya Baraza hilo pia yalikataliwa wakati huo huko Constantinople, Urusi, Georgia, Moldavia na nchi nyingine za Kiorthodoksi.

B) Kanisa la Kirumi lilitunga fundisho jipya kuhusu umkuu wa Papa, kuhusu mamlaka yake ya juu kabisa, kama Mwakilishi wa Kristo, juu ya Kanisa zima na maaskofu wake wote – fundisho ambalo ni kinyume wazi na kanuni nyingi za Mabaraza ya Kiikumeni, yaani:

a) kanuni ya sita ya Baraza la Kwanza la Kiinjilisti, ambayo inathibitisha usawa wa kale wa maaskofu wote wa miji mikuu ya Dola la Kirumi, yaani: Roma, Aleksandria na Antiokia, na uhuru wao kamili kutoka kwa kila mmoja ndani ya dayosisi zao husika: 'Adeni za kale, zilizopitishwa katika Misri, Libya na Pentapoli, zihifadhiwe,' kanuni hiyo inasema, 'ili kwamba Askofu wa Aleksandria awe na mamlaka juu ya hizi zote. Maana huu ndio utaratibu kwa Askofu wa Roma pia. Vilevile, huko Antiokia na kwingineko, haki za pekee za makanisa zinapaswa kuhifadhiwa. Kwa ujumla, na iwejulikane kwamba ikiwa mtu yeyote atateuliwa kuwa askofu bila idhini ya Metropolitan, Baraza Kuu limeamuru kwamba mtu huyo hatakuwa askofu.'

(b) Kanuni ya tatu ya Baraza la Pili la Kiinjili, inayosema: "Askofu wa Konstantinopoli atakuwa na kipaumbele cha heshima juu ya Askofu wa Roma, kwa kuwa mji huo ni Roma Mpya" – na ambayo, kwa hivyo, inaonyesha wazi kwamba Askofu wa Roma alikuwa na kipaumbele cha heshima tu ndani ya Kanisa, si cha mamlaka, na alikuwa nacho kwa sababu tu ya eneo la kiti chake, yaani, kwa sababu ya Roma ya kale.

c) Kanuni ya ishirini na nane ya Baraza la Nne la Kiinjili, ambayo inaelezea wazo hili kwa usahihi zaidi, yaani kwamba Kiti cha Roma kilifurahia haki na upendeleo pekee kwa sababu ya kuwa mji wa kifalme. Zaidi ya hayo, inashuhudia kwamba haki na upendeleo huu ulitolewa ipasavyo kwa Askofu wa Roma na Mababa wenyewe wa Mtaguso, na kwa vyovyote vile haukupewa na Mtume Petro; na, hatimaye, inatoa haki sawa kwa Kiti cha Constantinople, kama Roma Mpya. 'Katika mambo yote ikifuata maagizo ya Mababa Watakatifu, na ikitambua kanuni iliyosomwa sasa na maaskofu mia moja na hamsini waliopenda zaidi Mungu waliokuwepo kwenye Mtaguso wakati wa siku za kumbukumbu takatifu ya Theodosius, katika mji wa kifalme wa Constantinople, Roma Mpya, sisi pia tunapanga na kutangaza haki za Kanisa Takatifu Sana la Constantinople hiyo hiyo, Roma Mpya. Kwa maana Wababa walikabidhi haki kwa haki kwa Kiti cha Roma ya Kale, kwa kuwa hiyo ilikuwa mji wa kifalme. Kwa kufuata msukumo uleule, maaskofu mia moja na hamsini wenye upendo mkuu kwa Mungu walikabidhi haki sawa kwa Kiti Kitakatifu Sana cha Roma Mpya, baada ya kuhukumu kwa haki ili kwamba jiji hilo, likipokea heshima ya kuwa jiji la Mfalme na Sinodi, na likiwa na haki sawa na Roma ya kale ya kifalme, pia liheshimiwe katika masuala ya kidini na liwe la pili tu baada yake.'

(d) Kanuni ya thelathini na sita ya Baraza la Sita la Kiinjili, ambayo inarudia tena maamuzi yale yale kuhusu haki sawa za Kiti cha Konstantinopoli na Kiti cha Roma ya kale: "Tukithibitisha tena amri ya wazee watakatifu mia moja na hamsini waliokutana katika mji huu, uliohifadhiwa na Mungu na unaotawala, na ya wazee mia sita na thelathini waliokutana huko Kalsedonia, tunatoa amri kwamba Kiti cha Konstantinopoli kitakuwa na haki sawa na Kiti cha Roma ya kale, na kama vile hicho cha mwisho itainuliwe katika mambo ya kidini, ikiwa ya pili tu baada yake. Baada ya hapo, Kiti cha mji mkuu wa Alexandria kitawekwa, kisha Kiti cha Antiokia, na kufuatia hicho, Kiti cha mji wa Yerusalemu".

(d) Kanuni ya Nane ya Mtaguso wa Tatu wa Kiinjili, ambayo, ingawa inathibitisha haki za uhuru wa maaskofu na metropoliani ndani ya dayosisi zao, inapinga moja kwa moja mamlaka na utawala kama huo

ndani ya Kanisa ambao Warumi sasa wanampa askofu wao: "Kanuni za Wababa zisivunjwe: asije kiburi cha mamlaka ya kidunia kikijipenyeza kwa kifuniko cha utume mtakatifu. Na tusipoteze, kidogo kidogo na bila kutambua, uhuru ule ambao Bwana wetu Yesu Kristo, mkombozi wa wanadamu wote, alitupa kwa damu yake mwenyewe. Kwa hiyo, ni mapenzi ya Baraza Takatifu na la Kiulimwengu kwamba kila jimbo la kanisa litunze, kwa usafi na bila kikwazo, haki zake za asili, kwa mujibu wa desturi iliyowekwa tangu enzi za kale."

Hakuna haja ya kuzungumzia upotovu mwingine wa Kanisa la Roma kutoka kwa mafundisho sahihi ya kikanisa ya kale: yale mawili yaliyotajwa hapo juu yanatosha, kwani ndiyo muhimu zaidi, ambapo mojawapo inakiuka waziwazi Imani ya kale, na jingine muundo wa kale wa Kanisa, yote mawili yaliyowekwa katika Mabaraza ya Kikanisa.

II. Kwa kuiga mfano wa Kanisa la Roma, Waprotestanti (Walutheri na Wamerefomu) waliojitenga nalo pia wameacha mafundisho yasiyobadilika ya Mabaraza ya kale ya Kiinjilisti; kwa kweli, wamepotea mbali zaidi hata zaidi. Kwa maana:

(a) mbali na ukweli kwamba wao pia wamejumuisha nyongeza isiyo halali kwenye Imani: 'Filioque', wame

b) wamekataa kabisa, kinyume na mafundisho ya Mabaraza ya Kiinjilisti, mapokeo matakatifu kama mojawapo ya vyanzo vya imani ya Kikristo;

c) wamekataa uanzishwaji wa kimungu wa ngazi za kikanisa na, kwa hivyo, mamlaka ya Kanisa lenyewe kama mwalimu asiye kosea wa imani, mamlaka ya Mababa Watakatifu na ya Mabaraza Makuu wenyewe; na kwa kuwa wamekataa mojawapo ya vyanzo vya mafundisho ya Kikristo na mwongozo wa mlinzi na mfasiri aliyeanzishwa na Mungu wa Ufunuo wa Kimungu, ni dhahiri kwamba –

(d) wamekataa au kupotosha bila kuepukika imani nyingine nyingi, zinazotegemea hasa Tamaduni, kama vile: kuabudu picha takatifu, kinyume na ufafanuzi wa imani wa Baraza la Saba la Kiikumi; kuabudu na kuwataja Watakatifu na Malaika; maombi kwa ajili ya wafu; pamoja na sakramenti fulani: Kitakatifu cha Krisma, Toba, Ndoa, Ekaristi yenyewe, na kadhalika. Sio kinyume na haki hata kidogo kuhukumu mafundisho ya jumuiya za Kiprotestanti kwa kuzingatia kanuni tuliyoichagua. Kwa maana kutokoseka kwa Kanisa la ulimwengu katika masuala ya mafundisho, na hivyo basi kutokoseka kwa Mabaraza ya Kiinjilisti, kunaweza kuonyeshwa waziwazi (§§ 136 na 139) kutoka kwa Maandiko Matakatifu, ambayo Waprotestanti wenyewe wanayakubali kama chanzo cha imani. Hata inaweza kuthibitishwa kutokana na tafakari rahisi za akili yenyewe, mradi tu akili hiyo inaamini katika kweli mbili zifuatazo: uungu wa Mwanzilishi wa Kanisa, Bwana Yesu, na kiongu ya imani yake.

III. Zaidi ya hayo, hatimaye, jumuiya nyingi—ambazo baadaye zilianzuka hata kutoka ndani ya Uprotestanti wenyewe (Waquaker, Waanabaptisti, Waswedenborg, Wasosini na wengine)—zimeacha mafundisho ya Mabaraza ya Kiikano, zikipotosha na kuharibu karibu mafundisho yote makuu ya Kanisa la kale. Zaidi ya hayo, baadhi ya makundi haya yanakataa sio tu Maumbo Matakatifu bali pia umuhimu mkuu wa Maandiko Matakatifu, yakitambua kama chanzo cha imani ya Kikristo ama mwanga wa ndani kutoka kwa Roho Mtakatifu au akili zao wenyewe; huku mengine hata hayakubali fundisho la ulungu wa Mkombozi wa ulimwengu na kwa hivyo hayastahili kuitwa Wakristo.

Kwa hiyo, kwa kuwa ni dhahiri kutokana na kanuni hii ya kwanza pekee kwamba, kati ya makanisa yote yaliyopo kwa sasa, ni Kanisa la Kiorthodoksi la Mashariki pekee linalobaki juu ya msingi wa kale, usioyumba, huku mengine yote, kwa kiwango kikubwa au kidogo, yameupotoka, basi hakuna tena haja maalum ya kuelezea hapa kikamilifu kanuni ya pili. Yaani, kupitia kwa undani mafundisho yote ya msingi ya madhehebu mbalimbali ya Kikristo ya sasa na kuthibitisha kama mafundisho haya yanalingana na mafundisho ya kauli moja ya Mababa wa Kanisa wa kale. Kwa maana hata kama ingebainika (jambo ambalo, kwa njia, haliwezi kuwa kweli) kwamba katika Makanisa yale ambayo tayari yameacha mafundisho yasiyoweza kukosea ya Mabaraza ya Kiinjilisti, dogo zote binafsi zilikuwa, kwa hakika, zikifuata Imani ya kale ya Mababa—hii peke yake isingewarudishia Makanisa hayo haki ya kujiita Waorthodoksi. Kwa upande mwingine, haiwezekani hata kudhania kwamba kunaweza kuwa na mafundisho ya msingi ndani ya Kanisa la Orthodox yanayokinzana na mafundisho ya kale ya Baba Wakubwa, wakati inajulikana kwamba ni kanisa hilo pekee ndilo linalosalia kuwa mwaminifu leo kwa Mabaraza ya kale ya Kiikumeni na, kwa hivyo, linabaki kuwa mwakilishi pekee wa Kanisa la kweli la Kiikumeni la Kristo, ambalo halikosei. Yaani, kufikiria dhana kama hiyo ni kukataa kutokoseka kwa Kanisa. Hata hivyo, tunaona si lazima hapa kutoa ufafanuzi wa kina wa kanuni hii ya pili; hili litafanywa na ni lazima lifanywe kwa wakati unaofaa. Tawi mbili maalum za masomo ya teolojia hutumika kama ufafanuzi huo:

a) kutoka upande wa kuthibitisha, Theolojia nzima ya Kimafundisho, ambayo kusudi lake ni kuonyesha muafaka wa mafundisho yote yanayoshikiliwa na Kanisa la Kiorthodoksi na mafundisho ya kale ya Mababa Watakatifu au Kanisa la Ulimwengu;

b) kutoka kwa mtazamo hasi, theolojia nzima ya utetezi, ambayo kazi yake kuu ni kuonyesha kwamba zile mafundisho makuu zinazodhaniwa ambazo madhehebu mengine yanatofautiana nasi hazilingani na mafundisho ya Kanisa Katoliki.

§ 146. Matokeo ya mafundisho yaliyopendekezwa kuhusu Kanisa la Orthodox: A) kuhusu Kanisa la Orthodox lenyewe

Inatokana na mafundisho ya Uorthodoksi wa kweli wa Kanisa la Mashariki, kuhusiana na Kanisa hili lenyewe, kwamba linadai kwa haki vyeo: Kanisa *Moja, Takatifu, Katoliki na ya Kitume*⁷²⁵. Kwa maana Baraza la Kiikumeni bila shaka liliweka wazi kwa vyeo hivi sifa za Kanisa la Kristo, kinyume na makanisa yote ya uongo na ya uzushi. Na mwakilishi pekee wa Kanisa hili kwa sasa ni Kanisa la Orthodox la Mashariki.

§ 147. B) – kuhusu msimamo wa waumini kwake

Ikiwa, kwa mapenzi ya Bwana, Kanisa Lake la kweli, yaani, Kanisa la Orthodox, linapaswa kuwa mwongozo wetu katika mambo ya imani—Kanisa ambalo peke yake Ameliaminika, kwa wakati wote, kuhifadhi na kufafanua kwa ajili ya wanadamu mafundisho Yake ya kimungu, yaliyomo katika Maandiko na Mafundisho ya Kawaida; na ikiwa, zaidi ya hayo, mwalimu huyu wa imani hana upungufu: basi, kwa hivyo, Wakristo wote wana wajibu sawa wa kujifunza imani yao kutoka kwa Kanisa la Orthodox, na kufuata mwongozo wake kwa utiifu wa kiwana⁷²⁶. Hasa, wana wajibu wa –

1) Kutambua bila shaka vyanzo hivyo vya kimungu vya mafundisho ya Kikristo ambavyo Kanisa linavitambua: na, kwanza kabisa, vitabu hivyo vya Maandiko Matakatifu ambavyo linavikubali⁷²⁷, akizungumza kwa mtindo uleule kama Aliye Barikiwa Augustine: 'Sisingeamini Injili kama sauti ya Kanisa Katoliki haingelinishawishi'⁷²⁸; na, pili, hasa zile desturi za Kiaskofu ambazo linazidumisha, kwa kuzingatia maneno ya toba kuhusu mada hii ambayo, kwa amri yake, hutolewa na kila mtu anayebadilika na kuwa Mkristo wa Orthodoxi: "Naamini, nakiri na kukubali kwamba mapokeo yote ya Kitume na ya Baba wa Kanisa, ambayo Kanisa Takatifu, Katoliki na la Kitume linashikilia, ni matakatifu na ya wokovu"⁷²⁹.

2) Kuelewa Ufunuo wa Kimungu—yaani, Maandiko Matakatifu na Maandiko Matakatifu ya Kawaida—bila shaka kwa njia ile ile hasa anavyoielewa: "Lazima tuamini katika Maandiko Matakatifu ya Kimungu," wanasema Mababa wa Kanisa la Mashariki, "bila kuuliza maswali, na zaidi ya hayo si kwa njia yoyote ile tunayochagua wenyewe, bali hasa kama Kanisa Katoliki limeyaelezea na kuyakabidhi"⁷³⁰. "Vivyo hivyo Maandiko Matakatifu," wanakiri wale wa imani nyingine wanapoingia katika kundi la Kanisa la Kiorthodoksi, "kulingana na ufahamu ambao Kanisa Takatifu la Mashariki limekuwa nalo na linaendelea kuwa nalo—kwa maana ni kwake ndipo inafaa kuhukumu maana halisi na tafsiri ya Maandiko Matakatifu—nakubali"⁷³¹. Lazima pia tuamini bila kuuliza katika Mwanzo, lakini tu kwa mujibu wa uelewa na ufafanuzi

⁷²⁵ Kanisa letu linachukua jina la 'Kanisa Katoliki na la Kitume', kwa mfano, katika utangulizi wenyewe wa Ungamo lake la Kiorthodoksi..., ilhali linajiita 'moja, takatifu, katoliki na la kitume' katika utangulizi wa *Ibada, kama vile Ibada ya Kupokea Watu Waliofikia Umri Kutoka kwa Wayahudi na Wasarakeni*, n.k.

⁷²⁶ Mtakatifu Kirili wa Yerusalemu anauruhusu: 'Jitahidi kushikilia na kudumisha imani ile tu, katika mafundisho na katika unakuo, ambayo sasa inafundishwa kwenu na Kanisa' (Mihadhara ya Katekesi, V, aya ya 12, uk. 94, kulingana na tafsiri ya Kirusi). Tazama maelezo 642, 645, n.k.

⁷²⁷ Tazama Imani ya Kiorthodoksi, Sehemu ya 1, jibu la swali 96.

⁷²⁸ Contra Epist. Manichaei, ch. V; cf. Contra Faust. X, 5. Au, kwa maneno ya Mtakatifu Kirili wa Yerusalemu: 'Hakikisha kwa makini kutoka kwa Kanisa ni vitabu gani ni vya Agano la Kale na ni vipi vya Agano Jipya... Jitoe kikamilifu kwa yale tu tunayosoma kwa usalama ndani ya Kanisa. Mitume na maaskofu wa kale, viongozi wa Kanisa, walikuwa na hekima zaidi kuliko wewe; wao ndio waliokabidhi vitabu hivi. Na wewe, kama mwana wa Kanisa, usivunje sheria zake' (Mahubiri ya Katekesi IV, aya 53.35, kur. 80–81).

⁷²⁹ Hadhira ya Upokeaji wa Wale wa Imani Nyingine, fol. 14 (nyuma) na 46, toleo la 1757.

⁷³⁰ Treatise on the Orthodox Faith, Article 2.

⁷³¹ Hadhira ya Upokeaji wa Watu Wasioamini, fol. 71 upande wa nyuma, toleo la 1757. Maneno ya Vincent wa Lerins yanastahili kuzingatiwa hapa: 'Ni muhimu sana, kutokana na makosa mengi na mbalimbali yaliyojitokeza, kwamba mstari wa tafsiri ya unabii na ya kitume uongozwe na kanuni ya maana ya kikanisa na ya Kikatoliki. 'Ni jambo la wasiwasi mkubwa pia kwa Kanisa Katoliki lenyewe kwamba tushikilie imara kile kinachoaminiwa kila mahali na na wote. Kwa maana hii ndiyo ya Kikatoliki kwa kweli na ipasavyo' (Commonitor., sura ya 2). Wazo hili lile lile linaelezwa na: Tertullian, *De praescr. haeret.*, uk. 19); Augustine, *De utilitate credendi*, uk. 18, n. 36.

wa Mwalimu huyo Mtakatifu wa Imani: kwani inajulikana vyema kwamba si tu Maandiko, bali pia mila zinaweza kutafsiriwa vibaya kwa hiari; kwa mfano, mila zinazohusu heshima ya picha takatifu na mabaki, kuitwa kwa malaika, na nyinginezo. Ili kuepuka hili, kama Kanisa Takatifu linavyoamuru, 'haifai kuongeza wala kuondoa chochote kutoka kwa Utamaduni Mtakatifu wa imani yetu ya Kiorthodoksi'⁷³², bali ni lazima tushikilie tamaduni katika umbo na maana hasa ambavyo Kanisa linavishikilia⁷³³.

Maelezo yafuatayo ni muhimu hapa: katika makala kuhusu umuhimu na matumizi ya Mafundisho Matakatiifu (§ 133), ilidaiwa, miongoni mwa mambo mengine, kwamba Maandiko Matakatiifu lazima yatafsiriwe kwa mujibu wa Mafundisho Matakatiifu... Lakini kwa kuwa Maumbo hayana, tuseme, uwepo huru (kama ilivyo kwa Maandiko Matakatiifu), bali yamejumuishwa kikamilifu katika maandishi na matendo ya Kanisa la Orthodox, na, kama ilivyo, yameungana na mafundisho yake; kwa kuwa, kwa hivyo, umuhimu wa Tamaduni unategemea mamlaka ya Kanisa pekee; na kwa kuwa, hatimaye, Tamaduni yenyewe, kama Maandiko, lazima ifahamuliwe kulingana na nia ya Kanisa la Orthodox: inafuatia kwamba pendekezo: '*Maandiko Matakatiifu lazima tafsiriwe kulingana na Tamaduni Takatifu*', na jingine: *kwamba Maandiko Matakatiifu yanapaswa kueleweka kulingana na ufafanuzi wa Kanisa la Orthodox* – ni sawa kabisa. Hili linathibitishwa na ushuhuda wa Baba wa Kanisa uliotolewa katika makala iliyotajwa hapo juu, ambao huita Tamaduni '*ya kikanisa*', na pia na kanuni ya Mtaguso wa Trullum, inayobainisha kwamba *Maandiko hayapaswi kufasiriwa kwa njia nyingine yoyote isipokuwa kama yalivyofafanuliwa na watu mashuhuri na walimu wa Kanisa*. Na, hatimaye, Kanuni ya 367 ya Mababa Watakatiifu wa Baraza la Saba la Kiinjili kuhusu heshima ya picha takatifu, inayoanza kwa maneno yafuatayo: 'Tunahifadhi, bila uvumbuzi wowote, yote yaliyoanzishwa kwa ajili yetu—iwe ni kwa Maandiko au bila Maandiko—katika *mapokeo ya Kanisa*', na inahitimishwa kwa maneno yafuatayo: 'Hivyo basi inathibitishwa mafundisho ya Baba zetu Watakatiifu, yaani, *mapokeo ya Kanisa Katoliki*, ambalo limepokea Injili kutoka ncha moja ya dunia hadi nyingine.'

§ 148. C) – Kuhusu matumizi ya Maandiko Matakatiifu na Maandiko Matakatiifu ya Kawaida na waumini

Hata hivyo, kutokana na yale yaliyosemwa –

1) Hii haimaanishi kwa vyovyote vile kwamba waumini wenyewe, ambao hawako katika Kanisa linalofundisha, hawana haki ya kutumia Ufunuo wa Kimungu, kusoma Maandiko Matakatiifu na Maandiko Matakatiifu ya Kawaida, kama yalivyo katika kazi za Baba wa Kanisa na vitabu vingine vya kidini. Kanisa la Kristo daima limekuwa geni kwa wazo la kuwazuia watoto wake kusoma Maandiko Matakatiifu. Hii ni dhahiri:

a) kwa sababu tu kwamba, tangu karne za mwanzo kabisa, daima imetoa—na inaendelea kutoa—masomaji mengi, na wakati mwingine ya kina sana, kutoka Agano la Kale na, hasa, Agano Jipya; na—

b) kutokana na ukweli kwamba, tangu karne za mwanzo kabisa, kupitia wachungaji wake, imekuwa ikihimiza na inaendelea kuhimiza kundi lake kufanya mazoea ya kusoma Maandiko watakatiifu wenyewe nyumbani kwao kadri iwezekanavyo na mara nyingi iwezekanavyo. 'Ninawasihi daima, na sitawahi kuacha kuwasihi,' alisema Mwalimu Mwenye Ulimi wa Dhahabu kwa wasikilizaji wake, 'kwamba msiwe msikilizaji tu wa yale yanayosemwa (kanisani), bali pia mshiriki daima katika kusoma Maandiko Matakatiifu nyumbani... Sisi, ambao tunatupwa huku na kule kana kwamba juu ya bahari na tuko wazi kwa dhambi zisizohesabika, tunahitaji faraja isiyoisha kutoka kwa Maandiko kila wakati... Hata kama hamuelewi yaliyomo ndani yake, kitendo cha kusoma kinasababisha utakatifu mkuu. Zaidi ya hayo, haiwezekani kwamba mshitashindwa kuelewa kila kitu kwa usawa'⁷³⁴. "Kusoma Maandiko Matakatiifu ni kitendo bora zaidi na kinacholisha roho, anasema Baba Mtakatifu mwingine...; kwa hiyo basi, tuubangue mlango wa paradiso hii kamilifu zaidi ya Maandiko...; tuubangue si kwa urahisi, bali kwa shauku na uvumilivu, na tusipoteze subira tukidumu kubangua kwa muda mrefu: kwani ni wakati huo tu utakapofunguliwa kwetu...; tuchotwe kutoka kwa chemchemi hii ya mbinguni maji yasiyokwisha na safi kabisa, yanayotiririka katika uzima wa milele'⁷³⁵.

⁷³² Menaion ya Julai, fol. 140 upande wa nyuma, toleo la 1837.

⁷³³ Mitrophan Kritopoulos, Patriaki wa zamani wa Alexandria katika karne ya 17, anajadili vizuri sana mada hii—yaani, tafsiri ya Kanisa ya Maandiko Matakatiifu na Maumbo Matakatiifu—katika kitabu chake: *Confessio Catholicae et Apostolicae in Oriente Ecclesiae*, sura VII na XIV, kur. 82, 84 na 122, iliyochapishwa Helmstadt.

⁷³⁴ Hotuba kuhusu Lazaro III, n. 2, 3, katika *The Works of St Chrysostom*, j. I, uk. 78–84, St Petersburg, 1848; k.h. Mahubiri IX kuhusu Wakolosai, n. 1; Hotuba kuhusu Injili ya Mathayo, II, n. 5, 6.

⁷³⁵ Mtakatifu Yohane wa Damasko, Ufafanuzi Sahihi wa Imani ya Kiorthodoksi, uk. 270. Moscow, 1844. Kwa ujumla, wazo hili larudiwa na walimu wengi sana wa kale wa Kanisa. Tazama, kwa mfano, Mahubiri ya *Basil Mkuu* juu ya Zaburi 1, katika *The Works of the Holy Fathers*, j. V, uk. 171; Barua 2 kwa Gregory the Theologian, ibid., j. X, uk. 9–10; *Cyril wa Yerusalemu*,

Hivyo basi, ni sababu ya ziada, kurudia hili kuhusiana na mapokeo matakafu yaliyomo hasa katika maandishi ya Mababa na Walimu Watakatifu wa Kanisa. Inajulikana vyema kwamba maandiko haya, yanayoheshimiwa sana na Wakristo wote wa kweli, daima yamekuwa na bado ni, kwa waumini wa Orthodox na kulingana na maagizo ya Kanisa lenyewe, usomaji muhimu zaidi na unaopendwa kwa ajili ya ujenzi wa roho.

2) Hivyo basi, inafuatia kwamba waumini wote (na wachungaji wenyewe), hasa ikiwa hawawezi au hawajaandaliwa vya kutosha kutafsiri Maandiko, hawapaswi kusoma Ufunuo wa Kimungu *bila mwongozo wa Kanisa*. Mtazamo huu uliwasilishwa na Mapatriaki Watakatifu Zaidi wa Mashariki katika Waraka wao kuhusu Imani ya Kiorthodoksi: "Tunajua kwamba Maandiko yote yamepewa pumzi ya Mungu na ni ya manufaa, na ni ya lazima sana kiasi kwamba bila yake haiwezekani kabisa kuwa mcha Mungu; lakini si kila mtu ana uwezo wa kuyasoma, bali wale tu wanaojua jinsi ya kufasiri Maandiko, kuyasoma na kuyaelewa ipasavyo. Hivyo basi, kila mtu mcha Mungu anaruhusiwa kusikiliza Maandiko, ili waweze kuamini kweli kwa mioyo yao na kuikiri kwa midomo yao kwa ajili ya wokovu; lakini si kila mtu anaruhusiwa, *bila mwongozo*, kusoma sehemu fulani za Maandiko, hasa zile za Agano la Kale. Kuwaruhusu wasio na uelewa kusoma Maandiko Matakafu bila utofautishaji ni sawa na kuwapa watoto wachanga chakula kigumu" (jibu la swali la 1). Wababa wa Kanisa wa kale walifundisha vivyo hivyo: Mt. Irenaeus⁷³⁶, Mt. John Chrysostom⁷³⁷ na wengine⁷³⁸.

3) Wala haipaswi kuwa kwamba waumini wenyewe wananyimwa haki ya kusoma kwa makusudi Ufunuo wa Kimungu—na, hasa, Maandiko Matakafu—kwa kila upande unaowezekana—kwa kihistoria, kiakiolojia, kifilosofia, kihiermenetiki na vinginevyo—na kisha kunyimwa haki ya kutafsiri Neno la Mungu kulingana na kanuni za hiermenetiki sahihi ya Kiorthodoksi. Wala Kanisa halijawahi kuwazuia watoto wake kufanya hivyo, kama inavyoonyeshwa na mfano wa Mababa Watakatifu wenyewe na, kwa ujumla zaidi, wa maandishi wa Kikristo wa kale. Wengi wao, bila shaka, walichunguza Maandiko katika nyanja zote zilizotajwa—filolojia yake, akiolojia na hermeneutiki (Mtakatifu Augustino hata aliandika risala kuhusu hermeneutiki takatifu mwenyewe kama mwongozo kwa wengine)—na, kwa msaada wa mbinu hizi zote, waliandika tafsiri nyingi za vitabu mbalimbali vya Maandiko Matakafu. Hii, kwa namna fulani, ni muhimu hata zaidi: kwani Kanisa lenyewe halijawahi kubainisha mahali popote jinsi ya kuelewa kila kifungu kisichohesabika cha Maandiko Matakafu, wala halijatoa tafsiri rasmi ya Biblia nzima ambayo inaelezea maana halisi ya kila andiko kwa usahihi kamili.

4) Hata hivyo, inafuatia kwamba lazima daima tuchunguze Neno la Mungu *chini ya mwongozo wa Kanisa*, kwa upande wowote ule: iwe kihistoria, kiakiolojia, kifasihi, kiuchunguzi wa maandiko au vinginevyo. Mafundisho chanya ya Kanisa—imara na yasiyobadilika—yanapaswa kuwa mwanzo, kanuni, na lengo la uchunguzi wetu wote wa aina hii na tafsiri zetu zote za Maandiko Matakafu. Yanapaswa kuwa mwanzo ambao tunarejea kwake daima ili kupima mawazo yetu dhidi yake. Kanuni itakayotonyesha mipaka halali ya uchunguzi wetu na kutukumbusha: '*Hadi hapa na si zaidi.*' Lengo ambalo jitihada zetu zote zitalenga. Chini ya masharti haya, akiolojia ya kibiblia, filolojia, ukosoaji, hermeneutiki na eksejezi si tu kwamba haziwezi kuwa na madhara (kama inavyokuwa bila kuepukika zinapokataa kwa njia isiyo halali katika suala la ufunuo wa Kimungu mwongozo wote kutoka kwa mamlaka iliyowekwa na Mungu, na kutegemea tu kanuni ya kiholela ya hiari ya kibinadamu, liberi arbitrii). Kinyume chake, zinaweza kuwa na manufaa makubwa kwa waumini na kwa Kanisa lenyewe: Kwa waumini – kwa kuwafafanulia mengi ya mafundisho thabiti na kweli yaliyomo katika Ungamo la Imani la Kiorthodoksi; na kwa Kanisa lenyewe – kwa kuliwezesha kwa silaha muhimu na za lazima kwa ajili ya ulinzi wa mafundisho yake dhidi ya maadui wanaotumia silaha zilezile, na ambao hawawezi kushindwa kwa njia nyingine yoyote.

Catechetical Lectures, j. IV, nn. 33, 35–36; *Theodoret*, Mahubiri V, juz. IV, uk. 555–556, na Mahubiri VIII, uk. 591; *Eusebius*, *Praeparatoria Evangelica*, Kitabu XII, uk. 337; *Isidore wa Pelusium*, *Epistolae*, XIV, katika Kitabu I, uk. 8.

⁷³⁶ Hotuba yake yote itaimarishwa ikiwa atapitia pia Maandiko kwa bidii miongoni mwa wale ambao ni wazee katika Kanisa, miongoni mwao mafundisho ya kitume hupatikana, kama tulivyoonyesha (*Irenaeus*, Dhidi ya Ubaguzi, Kitabu IV, 32, dokezo 1; taz. Kitabu IV, 26, dokezo 2 na 5).

⁷³⁷ Je, haufahamu kilichomo huko (katika Maandiko)? ... Soma mara nyingi kile kisichoeleweka na kisichoweza kueleweka. Ikiwa, hata baada ya kusoma mara nyingi, bado huwezi kuelewa kinachosemwa, nenda kwa mtu mwenye hekima zaidi, nenda kwa mwalimu. Jadili naye yale yaliyosemwa, onyesha shauku kubwa, na Mungu, akiona kuwa umejitahidi hivyo, hatadharau bidii yako isiyokoma' (Hotuba kuhusu Lazaro III, aya ya 3, uk. 85, katika tafsiri ya Kirusi).

⁷³⁸ *Origen*, *Adversus Celsum* 1, 48; *Homilies on Leviticus* IV; *Gregory the Theologian*, *Dictionary* III, katika *The Works of the Holy Fathers* 1, 45–46 (mahubiri 32, ibid. III, 162; *Basil Mkubwa*, *Kanuni Zilizowekwa kwa Ufupi Kujibu Maswali 235*, ibid. IX, 327; *Tertullian*, *De praescriptione haeresium*, sura ya 14; *Augustine*, *De doctrina christiana*, 1, 39, n. 45.

IV. Kuhusu tamko za imani ambazo mafundisho ya kiitikadi ya Kanisa la Orthodox yanaweza kupatikana

§ 149. Uainishaji wao

Ikiwa Kanisa la Orthodox ni la Orthodox kwa sababu tu linabaki mwaminifu kabisa kwa Kanisa la kale la ulimwengu wote, inafuatia kwamba kauli za imani linalozilimu, iwe fupi au ndefu, zimegawanywa kwa usahihi kabisa katika aina mbili:

(a) zile zilizopokelewa kutoka kwa Kanisa la kale, lisilokosea, la ulimwengu wote, ambazo zina mamlaka kamili; na

b) matamko yake mwenyewe, yaliyotokea baadaye na yanayopata mamlaka yake kutokana na muafaka wake na yale ya kwanza, kama vile Kanisa lenyewe linavyopata mamlaka yake kutokana na muafaka wake na Kanisa la Kale la Kikatholiki.

§ 150. Mafundisho ya aina ya kwanza

Ifuatayo ni za kundi la kwanza la mafundisho:

1) Kwa upande mmoja, imani zilizotungwa katika Mabaraza ya Kiinjilisti, kama vile:

(a) imani: Imani ya Wababa Watakatifu 318 wa Baraza la Kwanza la Kiinjilisti; Imani ya Wababa Watakatifu 150 ya Baraza la Pili la Kiinjilisti; kanuni ya Wababa Watakatifu 630 ya Baraza la Nne la Kiinjilisti kuhusu asili mbili katika Utu mmoja wa Bwana wetu Yesu Kristo; dogma ya Wababa Watakatifu 170 wa Baraza la Sita la Kiikumeni kuhusu mapenzi na matendo mawili katika Bwana wetu Yesu Kristo; dogma ya Wababa Watakatifu 367 wa Baraza la Saba la Kiikumeni kuhusu heshima ya picha takatifu; na

b) kwa ujumla, maelezo kuhusu imani yaliyomo katika kanuni za Mitume Watakatifu, Mabaraza Watakatifu ya Kimataifa na ya Mitaa, na Mababa Watakatifu, kama yalivyoorodheshwa na Baraza la Trullo⁷³⁹.

2) Kwa upande mwingine, kuna tamko za imani ambazo, ingawa hazijazingatiwa na kuidhinishwa mahususi katika Mabaraza ya Kiikumi, bado zimekubaliwa na Kanisa zima la Ulimwengu. Hizi ni:

a) Imani ya Mt. Gregori, Muujiza wa Neocaesarea, na

b) Imani inayojulikana kama ile ya Mtakatifu Athanasius wa Alexandria⁷⁴⁰.

§ 151. Taarifa za aina ya pili

Miongoni mwa tamko za imani zilizotokea ndani ya Kanisa la Kiorthodoksi la Mashariki, baadhi ni za pamoja kwa Kanisa lote hilo, huku nyingine zikihusiana mahususi na Kanisa la Urusi.

Kati ya zile za pamoja, zinazojulikana zaidi ni:

1) Imani mbili za Orthodox, zilizotungwa kwa makusudi ili kutumika kama mwongozo kwa Wakristo wote wa Orthodox:

a) Moja – inayotoka takriban katikati ya karne ya 17 (1640) huko Kyiv, kwa ajili ya kuhifadhi usafi wa Uorthodoksi dhidi ya maoni ya Walutheri na Wakalvini, na hata zaidi dhidi ya yale ya Wakatoliki wa Kirumi na Wauniate wa zamani. Hii ni *Imani ya Uorthodoksi ya Kanisa la Kikatholiki na Kiinjili la Mashariki*⁷⁴¹. Ilifanyiwa uchunguzi kwa mara ya kwanza katika Baraza la Kyiv, na muda mfupi baadaye (mwaka 1643) katika Baraza la Yassy; kisha ikachunguzwa na kuidhinishwa na Mapatriaki wote wanne wa

⁷³⁹ Kauli hizi zote za imani kwa kawaida huchapishwa katika Kitabu cha Mwongozo, kilichochapishwa hivi karibuni na Sinodi Takatifu chini ya jina: Kitabu cha Kanuni za Mitume Watakatifu, Mabaraza Watakatifu ya Kiulimwengu na ya Mitaa, na Mababa Watakatifu.

⁷⁴⁰ Ya kwanza kwa kawaida huchapishwa pamoja na Ungamo la Kiorthodoksi la Kanisa Katoliki na Kitume la Mashariki; ile ya pili pamoja na Zaburi Inayotumika.

⁷⁴¹ Uchunguzi wa kina kiasi kuhusu kitabu hiki ulichapishwa katika 'Chronicle of the Orthodox Church' 1844, II, kur. 223–267.

Mashariki⁷⁴², na ikapitishwa kwa kauli moja na Kanisa lote la Kigiriki⁷⁴³. Hatimaye, pia ilipitishwa na kuthibitishwa kwa Kanisa lote la Kirusi na Mapatriaki Joakim (mwaka 1685) na Adrian (mwaka 1696), ambapo huyu wa pili hata alielezea kitabu hiki kuwa *kimepewa* ufunuo wa kimungu—ingawa, bila shaka, si kwa maana ya kiitikadi—na – na Sinodi Takatifu Sana ya Utawala ya Urusi Yote, ambayo, pamoja na kuichapisha mara nyingi kama mwongozo wa jumla kwa⁷⁴⁴, ilithibitisha mnamo 1840 tamko maalum la Tume ya zamani ya Shule za Theolojia kuhusu ufundishaji wa kitabu hiki⁷⁴⁵ katika seminari zote (katika madarasa ya chini). Na mnamo 1845, aliamuru kwamba, kwa ajili ya uchunguzi wake wa kina, darasa moja zaidi kwa wiki litengwe, na kwamba wanafunzi, wanapopanda daraja hadi ngazi ya juu, walipaswa kulipitia tena kwa makusudi kabla tu ya kuanza kwa kozi, kama mwongozo muhimu kwa masomo ya Theolojia⁷⁴⁶.

(b) Nyingine iliandaliwa katika nusu ya pili ya karne hiyo hiyo (mwaka 1672), katika Baraza la Yerusalemu, ili kulinda usafi wa Ukweli wa Kiorthodoksi dhidi ya uzushi wa Kikalvini, chini ya kichwa: *'Ufafanuzi wa Imani ya Kiorthodoksi ya Kanisa la Mashariki'*. Ukweli na usafi wa Uwasilisho huu ulithibitishwa tena na Mababa Wakuu Watakatifu sana na Wachungaji Wakuu wengine wa Kanisa la Mashariki walipouwasilisha kwa niaba yao (mwaka 1723) kama jibu kwa Wakristo wa Uingereza Kuu, kama uwasilisho na tafsiri ya kweli ya imani ya Kiorthodoksi, na wakati huo huo waliutuma kwa Kusinodi Yetu Takatifu kwa lengo lile lile; Sinodi Takatifu ya Urusi Yote pia ilikubali na kuthibitisha, ikichapisha tobatisho hili katika lugha ya Kirusi mwaka 1838 chini ya kichwa: *Barua ya Mapatriaki wa Kanisa la Orthodox-Katoliki kuhusu Imani ya Orthodox*, kama mwongozo kwa wote Orthodox⁷⁴⁷, na mwaka 1845 waliamua kusambaza kitabu hiki bila malipo kwa wanafunzi wote wa teolojia kwa matumizi ya kudumu, sio tu wakiwa seminari bali pia baada ya kuondoka seminari⁷⁴⁸.

⁷⁴² 'Tumegundua,' wanasema, 'kwamba kitabu hiki kwa kila hali kinaendana na mafundisho makuu ya Kanisa la Kristo na kanuni takatifu, na hakuna chochote ndani yake kinachokinza na Kanisa—na kwa uamuzi wa pamoja wa Sinodi tunatamka: kwamba kila Mkristo mwema na Morthodoksi, mwanachama wa Kanisa la Kimasihi la Mashariki, asome kitabu hiki na asikitupilie mbali' (Tazama barua ya Parthenius, iliyochapishwa na Imani ya Kiorthodoksi). Kauli kama hiyo ilitolewa baadaye na Nektarios, Patriaki wa Yerusalemu: 'Kitabu hiki kina, ingawa kwa ufupi, lakini kwa uwazi usio na ubishi, mafundisho ya kweli, kama jina lake linavyoashiria kwenu; kwani kinaitwa Imani Sawa, yaani, itikadi ya kweli na safi ya Wagiriki, isiyo na mchanganyiko hata kidogo wa mambo mapya kutoka kwa itikadi nyingine zozote' (Tazama Nektarios' Grammar, ibid.).

⁷⁴³ 'Imekubaliwa na inaendelea kukubaliwa na Kanisa lote la Mashariki,' liliishuhudia Baraza la Wachungaji la Yerusalemu, lililofanyika mwaka 1672 chini ya uenyekiti wa Patriaki wa Yerusalemu, Dositheus. Ndivyo pia ilivyoshuhudiwa na Patriaki wa Constantinople, Dionysius, mwenzake Dositheus (Tazama *Johan. Aimont – *Monuments authentiques de la religion des Grecs**, ed. 1708, uk. 483), na Baraza jipya la Maaskofu wa Mashariki, lililofanyika mwaka wa 1691 (*Heineccii – *Abbildung der alten und neuen griechischen Kirchen**, 1771, tazama kiambatisho).

⁷⁴⁴ Mnamo 1837, kwa amri ya Sinodi Takatifu, nakala 30,000 za kitabu hiki zilichapishwa mara moja ili kutosheleza makanisa yote ya Milki. Mnamo 1841, toleo la kumi na mbili la kitabu hiki lilichapishwa.

⁷⁴⁵ Tume ilianzisha mafundisho ya Imani ya Kiorthodoksi katika ngazi ya chini ya Seminari mwaka 1838 kwa lengo, kama ilivyoelezwa katika kanuni za Seminari zilizochapishwa nayo wakati huo huo, kwamba *maelezo ya mafundisho ya teolojia pia yathibitishwe kupitia* kitabu hiki katika ngazi ya juu.

⁷⁴⁶ Mnamo 1840, Sinodi Takatifu ilithibitisha mafundisho ya Imani ya Kiorthodoksi katika seminari, ikiyajumuisha katika mtaala mkuu wa seminari. Mnamo tarehe 28 Machi 1845, ilitoa amri: *'Kwa ajili ya ufundishaji wa Katekisimu, kulingana na kitabu *Imani ya Kiorthodoksi*...',* katika ngazi ya chini ya seminari, darasa moja zaidi kwa wiki litaongezwa..., ikiwapa wakufunzi wajibu usioepukika: kwanza, kufafanua na kupandikiza katika wanafunzi, kwa undani na usahihi unaoridhisha, kweli zote zilizomo katika *Imani ya Kiorthodoksi*, wakitegemea maelezo yao, pamoja na Katekisimu ya Sinodi, kwenye Barua ya Mapatriaki wa Mashariki kuhusu Imani ya Kiorthodoksi na, kadiri iwezekanavyo, kwenye vitabu vya ibada vya Kanisa la Kiorthodoksi. Na pili, katika kila darasa, kusisitiza kwamba wanafunzi watoe maelezo ya kina ya yale waliyofundishwa katika darasa lililopita.' Katika mwaka huo huo, 1845, kama ilivyoelezwa katika waraka kutoka Utawala wa Kiroho na Elimu uliotumwa kwa Bodi zote za Taaluma na Seminari, 'Sinodi Takatifu, ikizingatia kwamba kitabu **Imani ya Kiorthodoksi**... ni miongoni mwa masomo yanayofundishwa katika seminari kwa lengo hasa la kulinganisha nayo maelezo yote ya mafundisho ya teolojia, imetoa amri mnamo tarehe 8 Agosti: kuweka kuwa wajibu wa Bodi zote za Seminari kuhakikisha kwamba wao... kuifanya kuwa kanuni, wanafunzi wanapoendelea hadi ngazi ya juu, mara moja kabla ya kuanza kwa masomo ya teolojia, kuipitia upya kitabu hicho kilichotajwa mara nyingine tena'.

⁷⁴⁷ Tazama Barua za Kifalme na Kipatriarki kuhusu uanzishwaji wa Sinodi Takatifu, zinazoelezea imani ya Kiorthodoksi ya Kanisa la Kikatoliki la Mashariki. St Petersburg, 1838.

⁷⁴⁸ Haya ndiyo maneno ya waraka kutoka kwa Utawala wa Kiroho na Elimu ulioambatishwa na Sinodi Takatifu, uliotumwa kwa Bodi za Taaluma na Seminari katika tukio hili, wenye tarehe 28 Agosti 1845: 'Sinodi Takatifu, ikizingatia kuwa *Hati ya Tsar na Hati za Patriaki*, zilizotolewa kwa amri yake, kuhusu uanzishwaji wa Sinodi Takatifu ya *All-Russian*, ikielezea imani ya Kiorthodoksi ya Kanisa Katoliki la Mashariki Kanisa, ni, kutokana na umuhimu wake kuhusiana na mafundisho mkuu ya imani ya Kiorthodoksi na Kanisa—na hasa kwa cheo cha Urusi—ni ya manufaa sana na kwa kweli ni muhimu kwa wanafunzi wa teolojia, wakati wote wa kusomea sayansi za teolojia vivyo hivyo pia baada ya kuingia kwao katika upadre; kwa amri yenye nambari 2531 ya Julai iliyopita, aliagiza kwamba kitabu hiki kitolewe bure kwa wanafunzi wote wa seminari wanapohamia kutoka ngazi ya kati

2) Maungamo maalum fulani, yaliyokusanywa na kuhifadhiwa na Kanisa katika vitabu vya ibada kwa ajili ya matukio maalum, kama vile:

a) *Kiapo cha Askofu*. Ni muhimu yenyewe kama kiapo cha imani. Lakini pia kwa sababu hutamkwa na mtu aliyeteuliwa kuwa mchungaji mkuu na mwalimu wa kanisa zima la mtaa; hutamkwa kwa heshima kanisani, mbele ya Wakristo wengi, mbele ya sinodi ya maaskofu, ambapo mtu huyu anapaswa kupokea neema ya kimungu ili kutangaza neno la kweli ipasavyo na kulichunga kundi la kiroho lililokabidhiwa kwake.

b) *Maswali ya kikanuni* yanayoulizwa wale wanaojiunga na Kanisa Moja, Takatifu, Katoliki na la Kitume kutoka miongoni mwa Wayahudi na Wasarakeni, ambapo tofauti kati ya imani ya Kikristo na imani za Kiyahudi Mpya na Kiislamu imeelezwa waziwazi.

c) *Ungamo la Imani* linalosomwa na wale wanaoongoka na kuingia Kanisa la Orthodox kutoka madhehebu mengine ya Kikristo, likiweka wazi sifa bainishi za Orthodoxi kutoka kwa imani zisizo za Orthodoxi.

d) *Kanuni ya kufukuzwa kanisani*, yenye vifungu 12, inayotamkwa wakati wa Wiki ya Uorthodoksi.

Miongoni mwa mifano ya imani zilizokusanywa hasa ndani ya Kanisa la Kirusi,

1) kujumuisha maelezo *chanya* ya mafundisho ya Kikristo ya Orthodox, yaliyochapishwa zamani na sasa kwa niaba ya Sinodi Takatifu kwa ajili ya mafundisho ya imani na uchaji wa kila Mkristo, yaani, katekisimu. Ya kwanza kati ya hizi ni *Katekisimu Kuu ya Kikristo* ya Orthodox ya Kanisa la Kikatholiki la Mashariki, iliyopitiwa na kuidhinishwa na Sinodi Takatifu ya Utawala, na kuchapishwa kwa ajili ya kufundisha katika shule na kwa matumizi ya Wakristo wote wa Orthodox, kwa Amri ya Juu ya Mfalme wake.

2) Pia inaweza kujumuisha kazi fulani za mabishano, zilizochapishwa kwa uamuzi au kwa baraka ya Sinodi Takatifu, zinazolenga wale wa imani nyingine, ili kuwaonya Wakristo wa Orthodox dhidi ya makosa yao, kama vile:

a) dhidi ya Wapapista: *Mazungumzo kati ya Nafsi Inayoshuku na Mwamini kuhusu Uorthodoksi wa Kanisa la Kikatoliki la Mashariki*;

b) dhidi ya Wafanyareformasi: **Mwamba wa Imani* ya Kanisa la Kikatholiki la Kiorthodoksi la Mashariki*;

c) dhidi ya wagawaji: **The Rod of Government**, **Spiritual Rebuke** na nyingine⁷⁴⁹.

Hata hivyo, inapaswa kuzingatiwa kwamba si kazi zote hizi za aina ya pili zilizo na umuhimu sawa: katika zote, kama kazi zilizochapishwa kwa niaba ya Kanisa la Orthodox, bila shaka mtu anaweza kutambua mafundisho yake; lakini kama mwongozo wa makusudi kwa ufafanuzi wa kina wa mafundisho haya, kama kigezo cha kuthibitisha imani ya mtu, ni tatu tu zinazopaswa kutambuliwa:

a) Ungamo la Kiorthodoksi la Kanisa Katoliki na Mitume la Mashariki,

b) Barua ya Mapatriaki wa Mashariki Kuhusu Imani ya Kiorthodoksi, na

c) Katekisimu Kamilifu ya Kikristo, iliyochapishwa kwa amri ya Sinodi Takatifu—kwa mujibu wa nia ya Kanisa lenyewe, ambalo linazichapisha hasa kwa lengo la kuwaongoza watoto wake.

kwenda ngazi ya juu, ili, baada ya kumaliza masomo yao na kuondoka seminari, waweze kubaki na kitabu hiki kwa matumizi yao ya kudumu..."

⁷⁴⁹ Kwa ujumla, ni lazima ikumbukwe kwamba ni Tamko la Imani lililochapishwa kwa niaba ya maaskofu wote watawala wa Kanisa fulani—na, kwa hivyo, kwa niaba ya Kanisa zima—ndilo linaweza kuitwa kitabu cha alama cha Kanisa hilo; kwa vyovyote vile haliwezi kuwa toba ya muumini yeyote mmoja au hata askofu, bila kujali jinsi alivyo maarufu. Kwa hivyo, wanateolojia wa kigeni wanakosea wanapojumuisha, kwa mfano, Ungamo la Imani ya Kiorthodoksi la Gennadius na Patriaki Constantine miongoni mwa vitabu vya kiitikadi vya Kanisa la Mashariki, ingawa kwa hakika ni la Kiorthodoksi na lina umuhimu wake wa kiasi. Ungamo la Imani ya Kiorthodoksi (lenye maelezo zaidi, ingawa si bila makosa fulani katika mafundisho ya sakramenti) na Mitrophan Kritopoulos, ambaye baadaye alikuwa Patriaki wa Alexandria. Na Imani ya Kiri (ya Kikalvini kabisa), inayojulikana kwa jina la Cyril Lukaris, Patriaki wa Constantinople, lakini haimhusishi kabisa (kama Kimmel alivyofanya hivi karibuni, akichapisha kitabu chenye jina: **Libri Symbolici Ecclesiae Orientalis**, Jena, 1843)

Sehemu ya Tatu. Kuhusu Mfumo Theolojia ya Kiorthodoksi

Est (Theologia) scientia, qua fides saluberrima, quae ad beatitatem veram ducit, gignitur, nutriur, defenditur, roboratur.
Augustine, *De Trinitate*, Kitabu XIV, Sura 1.

§ 152. Uelewa wa mbinu mbalimbali za kusoma imani ya Kikristo na mgawanyo wa sehemu hii

Imani ya Kikristo, ambayo ndiyo mada ya Theolojia ya Orthodoxi, daima ni moja na ileile katika kiini chake; vyanzo, yaani Maandiko Matakatiifu na Maandiko Matakatiifu ya Kawaida, ambamo mafundisho yanayohusu imani hiyo yamehifadhiwa, pia daima havibadiliki katika asili yao. Lakini mbinu ya kusoma imani ya Kikristo kwa msingi wa vyanzo hivi inaweza kutofautiana. Kwanza, inaweza kuchunguzwa moja kwa moja kutoka kwa Maandiko Matakatiifu (bila shaka, chini ya mwongozo wa Kanisa), ikifuata mpangilio halisi ambao vitabu vitakatifu vinamrithi mwenzake, na ambamo kweli zote za kina zaidi za ufunuo wa Mungu zimewekwa wazi: hii ndiyo njia ya uchunguzi ya kibiblia. Pili, mtu anaweza kuisoma kutoka kwa maandishi ya Mababa Watakatiifu wa Kanisa, kama walinzi wakuu wa Maandiko Matakatiifu, akifuata mpangilio wa kihistoria ambamo maandishi haya yalitokana: hii ndiyo njia ya kitaaluma ya mababa wa kanisa. La tatu, mtu anaweza kuichunguza kupitia imani au katekismus zinazotolewa na Kanisa kama *mifano ya mafundisho sahihi*, na kwa mpangilio ambao kweli za imani zimewekwa humo: hii ni njia ya kichungaji ya masomo⁷⁵⁰. Mwisho, mtu anaweza kuchunguza Imani ya Kikristo kimfumo. Kwa lengo la kuelezea kwa undani zaidi mbinu hii ya mwisho ya kusoma imani ya Kikristo—ambayo pekee yake huinua Theolojia hadi hadhi ya sayansi—tutaanza kwa kujadili mfumo wa Theolojia ya Kiorthodoksi kwa ujumla, na kisha sehemu zinazounda mfumo huu mahususi.

Sehemu I. Kuhusu mfumo wa teolojia ya Kiorthodoksi kwa ujumla

I. Asili ya Mfumo wa Theolojia ya Kiorthodoksi

§ 153. Dhana ya Theolojia ya Kiorthodoksi

Kwa neno 'mfumo wa Theolojia ya Orthodox' (kulingana na dhana inayokubalika kwa ujumla ya mfumo) tunapaswa kuelewa njia ya kuwasilisha kweli za imani ya Kikristo ya Orthodox kwa namna ambayo zinajenga ujumla mmoja, unaoendana, kana kwamba ni kiumbe kimoja hai na kamili. Ili kufikia hili, mfumo wa Theolojia ya Orthodox lazima:

(a) kwamba iwe na mwanzo mmoja: ukweli (wazo) mmoja wa msingi unaojumuisha mada nzima ya taaluma, ukiwa na sehemu zake zote ndani yake, kama katika mbegu, na kisha, mara tu sehemu hizi zitakapotolewa, uziingize uhai ndani yake, kama vile roho inavyoipa uhai viungo vyote vya mwili;

b) kwamba kutokana na kanuni hii, sehemu au matawi yote ya taaluma yanatokana kwa njia sahihi na ya kimantiki zaidi, kila moja ikiwekwa mahali pake panapostahili na katika uhusiano sahihi na wa karibu na mengine;

⁷⁵⁰ Kuna njia nyingine, na kwa hakika ndiyo bora zaidi, ya kufahamu Imani ya Kikristo, yaani: maisha matakatiifu ya Kikristo na kuwasha upya ndani ya nafsi ile mafuta ya neema kutoka kwa Roho Mtakatifu, ambayo humfundisha muumini yote (1 Yohana 2:27). Lakini njia hii haiwezi kuitwa mbinu ya kusoma imani ya Kikristo—ambayo ndiyo mada ya mjadala wetu—na kwa hiyo hatuihesabi miongoni mwa mbinu.

c) hatimaye, ili hata ndani ya kila tawi hili, ukweli wote wa kina uendelezwe kwa mfuatano mkali wa kimantiki, na hivyo kila tawi liweze kuunda mfumo tofauti (sayansi) ndani ya mfumo mkuu wa Theolojia, huku mfumo kamili wa Theolojia ukiweza kujumuisha jumla yenye mshikamano ya sayansi za theolojia.

Kutokana na hili, inajitokeza yenyewe:

§ 154. Tofauti kati ya mbinu hii ya kusoma imani ya Kikristo na mbinu nyingine, na sifa zake za kulinganishwa

Tofauti iko katika ukweli kwamba, katika mbinu ya kitaaluma ya utafiti, maarifa yote kuhusu Imani ya Kikristo huletwa kwa makusudi chini ya kanuni moja, na kisha hutokana nayo na kufafanuliwa kwa mpangilio mkali, wa mfululizo; wakati katika njia nyingine hakuna upangaji wa bandia wa ukweli wa aina hii: kinyume chake, katika njia ya kibiblia, utafiti wa imani ya Kikristo hufuata mpangilio ambao vitabu vya Maandiko Matakatifu vimepangwa na ukweli wote binafsi ulioko katika vitabu hivyo; katika njia ya kitume – mpangilio wa kihistoria wa kazi za Baba wa Kanisa na walimu wa Kanisa; katika mbinu ya katekesi – mpangilio ambao mafundisho ya Kikristo huwekwa katika katekisimu, yaani, mpangilio wa Imani, Sala ya Bwana, Mahubiri ya Mlimani na Amri Kumi. Katika mbinu hizi zote, ni wazi kuna mpangilio fulani, lakini si wa kimfumo.

Na faida ikilinganishwa ya ufafanuzi wa kimfumo wa kweli za Kikristo iko katika ukweli kwamba, kwa kutumia njia hii, zinaweza kusomewa na kufahamika:

a) Kwa haraka zaidi na kwa urahisi zaidi kuliko kupitia mbinu za kibiblia na za Wababa wa Kanisa. Wakati katika Biblia na katika maandishi ya Baba wa Kanisa, kweli zilezile zinarudiwa mara kadhaa, katika vitabu tofauti, na zinafafanuliwa katika sehemu tofauti ndani ya vitabu hivi kwa mtazamo mmoja au mwingine, katika uwasilishaji wa kimfumo, zinaunganishwa na kupangwa kwa mpangilio ambao zinajenga nguvu au kufafanua moja nyingine. Ijapokuwa katika Biblia na maandishi ya Baba wa Kanisa, kweli zinazohusiana na mada moja mara nyingi huchunguzwa pamoja na kweli za aina tofauti—kweli za kidogma pamoja na za kihistoria au za kimaadili, na kadhalika—katika uwasilishaji wa kimfumo, kweli huwekwa kwa makundi. Ukweli wa aina moja hutenganishwa na ule wa aina tofauti; vyote huchunguzwa kando, ingawa hubaki katika uhusiano hai kati yao. Kwa hivyo, kile ambacho kimewekwa katika Biblia na maandishi ya Baba wa Kanisa kwa njia mpana na tata sana, huwasilishwa katika mfumo huo kwa njia fupi na wazi zaidi.

b) Kwa ukamilifu na uhakiki mkubwa zaidi kuliko ilivyo kwa njia ya katekisimu. Kwani katekisimu huwasilisha tu misingi ya mafundisho ya Kikristo, zikielezea Imani, Sala ya Bwana, Mahubiri ya Mlimani na Amri Kumi, na hata hivyo kwa ufupi tu. Hii ndiyo sababu mafundisho ya Kikristo hufundishwa kwa namna hii kwa watoto na watu wenye elimu ya chini. Ilhali katika mfumo, kweli za imani ya Kikristo huchunguzwa kwa ukamilifu wake, kwa undani unaofaa, pamoja na ushahidi na maelezo yote.

c) Kwa uwazi na utofautishaji mkubwa zaidi kuliko kwa njia nyingine yoyote. Hii inatokana na asili ya mfumo wenyewe, ambapo kweli, zikiwa zimeainishwa ipasavyo, zimepangwa kwa mpangilio thabiti iwezekanavyo, kwa uwazi kamili katika maelezo na ushahidi, na kwa usahihi mkubwa iwezekanavyo katika maneno yenyewe.

Hata hivyo, ni lazima ikumbukwe kwamba, mbinu ya kimfumo ya kusoma imani ya Kikristo inaweza kutoa faida zote zilizotajwa hapo juu dhidi ya mbinu nyingine kwa watu tu walio na elimu ya kutosha na wanaozoea kufikiri kimantiki; ilhali kwa wasio na elimu au wenye elimu duni, na kwa ujumla kwa wale wenye dhana zisizokomaa, ni ngumu mno na karibu haiwezekani kufikiwa. Ndiyo maana hutumika tu shuleni, na zaidi ya hayo kwa wanafunzi ambao tayari wameandaliwa kuchukua kozi ya theolojia—hasa kwa wanafunzi katika vyuo vya theolojia wanaojifunza kuwa walimu wa imani, na ambao kwa hivyo wanahitaji, kupata, ndani ya kipindi kifupi cha mafunzo yao, maarifa ya kuridhisha zaidi iwezekanavyo kuhusu Imani ya Kikristo kwa ajili ya huduma yao ya baadaye. Hata hivyo, nje ya shule, na kwa waumini kwa ujumla—miongoni mwao kuna watu wa viwango vyote vya elimu, lakini hasa wale wenye elimu kidogo au wasio na elimu kabisa—njia ya kimfumo ya kufafanua na kufundisha Imani ya Kikristo haifai. Kinyume chake, njia zote nyingine zisizo za kimfumo—ya kibiblia, ya baba wa kanisa na ya katekisimu ya —ni rahisi zaidi, zinapatikana kwa urahisi na ni nyepesi zaidi, ndiyo maana zinapendelewa kuliko njia ya kimfumo. Kwa ufupi: njia ya kimfumo ni nzuri na yenye manufaa kwa watu fulani wenye elimu ya kutosha tu, na hata hivyo ni yenye manufaa zaidi

ikilinganishwa na njia zingine; ilhali njia hizi zingine ni nzuri na za manufaa kwa kila mtu, wenye elimu na wasio na elimu⁷⁵¹.

§ 155. Tofauti Kati ya Mfumo wa Teolojia ya Kiorthodoksi na Mifumo Mingine

Baada ya kujitofautisha hivi na njia nyingine za kusoma imani ya Kikristo, mfumo wa teolojia ya Kiorthodoksi pia unatofautiana na mifumo mingine kwa njia fulani.

Sifa ya kwanza ya kipekee ni kwamba mfumo huu hauwezi kuwa mfumo ulio na mshikamano kamili katika sehemu zake zote. Ukweli wa imani ya Kikristo, ingawa unahusu somo moja, ni mbalimbali sana miongoni mwao: baadhi yake unafikika na akili ya binadamu, mwingine unafikika kwa kiasi na mwingine haufikiki kabisa. Nyingine hazifikiki kabisa; miongoni mwao kuna kweli za kidogma, kweli za kimaadili, kweli za kihistoria na za kimaajabu, kweli za kinadharia na zile zilizo juu ya uzoefu, na kweli ambazo, kwa namna fulani, ni za asili mseto. Kwa hivyo, ingawa zinaweza kuwekwa chini ya kanuni moja, haziwezi kukuzawa kutoka kwa kanuni hiyo katika maelezo yake yote kwa mshikamano kamili wa kimantiki. Sio zote zinaweza kuwekwa katika uhusiano hai, wa ndani na kila nyingine, na mara nyingi lazima zihusishwe tu kwa uhusiano wa nje. Hii ndiyo sababu Teolojia ya Kiorthodoksi huhesabiwa miongoni mwa sayansi ambazo hazina mfumo mkali.

Sifa ya pili inayotofautisha mfumo wa teolojia ya Kiorthodoksi si tu kutoka kwa baadhi, bali kutoka kwa mifumo yote, ni kwamba katika mfumo huu shughuli za akili ya binadamu haziwezi kwa vyovyote vile kuruhusiwa kwa kiwango sawa na ilivyo katika mingine. Katika sayansi nyingine, akili ndiye bwana mkuu: ikiwa na ukweli unaoeleweka kwa urahisi, inautumia kikamilifu kama inavyotaka, inauelewa, inauthibitisha kulingana na kanuni zake, inampa umbo moja au jingine, na kisha, kana kwamba, inatengeneza mifumo kutoka ndani yake. Katika teolojia ya Kiorthodoksi, hali hii haiwezi kuwa hivyo, kwa sababu hapa, mbali na kweli zinazoweza kueleweka na akili, kuna kweli ambazo ni vigumu sana kueleweka au ziko kabisa nje ya uwezo wake, ambazo kwa hivyo akili haiwezi wala haina haki ya kuzijaribu kulingana na kanuni zake wenyewe. Haina haki ya kuzibadilisha kwa misingi ya hoja zake mwenyewe, ili kuzifanya ziendane kwa urahisi zaidi na mfumo mmoja wa kimfumo au mwingine. Jukumu lake hapa ni kukubali kweli zisizoweza kueleweka kama imani inavyozitoa, na, bila kugusa maudhui yao ya ndani, kujishughulisha tu na mpangilio wao wa nje—ambao unapaswa, kadri iwezekanavyo, kuwa na mpangilio na mlingano. Yaani, katika teolojia ya Orthodox, akili ni mbunifu kama ilivyo katika sayansi nyingine. Lakini hapa haina haki ya kubadilisha nyenzo fulani kwa hiari yake; badala yake, inapaswa kuzijumuisha katika jengo hilo katika hali yake ya asili, bila kubadilika, ingawa ni jukumu la akili kuzipanga katika sehemu moja au nyingine ya jengo hilo, popote inapoona ni bora zaidi.

§ 156. Ubadilikifu na ukamilishaji wa mfumo wa teolojia ya Kiorthodoksi na sheria isiyobadilika

Kama bidhaa ya akili ya binadamu, mfumo wa teolojia ya Kiorthodoksi unabadilika, ingawa mada ya teolojia—imani ya Kikristo, kama ilivyo funzo la kimungu—haiwezi kubadilika katika kiini chake. Mabadiliko haya yanaweza kutegemea:

a) Kwenye asili ya akili za watu binafsi waliokabidhiwa jukumu la kujenga mfumo wa teolojia. Kwa kawaida, akili iliyo na mwanga zaidi, inayolingana zaidi na yenye uchunguzi wa kina inaweza kubuni mfumo bora zaidi kwa ajili ya mfumo huu na kufafanua vyema zaidi ukweli wake wote wa kina kuliko akili isiyokamilifu sana.

b) Kwa mitazamo tofauti ambayo somo moja na lile lile la teolojia ya Kiorthodoksi linaweza kuchunguzwa. Somo hili ni pana sana na lina nyanja nyingi. Na kulingana na mtazamo tunaolichukulia, baadhi ya nyanja zake, kwa lazima, zitaonekana kwetu kwa uwazi zaidi, nyingine kwa uwazi mdogo, na zingine bado, kana kwamba, ziko gizani. Hivyo basi, inafuatia kwamba katika baadhi ya mifumo ya teolojia sehemu fulani huelezewa kwa undani zaidi, ilhali katika mingine ni sehemu nyingine; na kile ambacho katika baadhi ya mifumo ni tasnifu fupi au sura mara nyingi huonekana katika mingine kama taaluma tofauti ya teolojia.

c) Kutokana na tofauti katika madhumuni ambayo mfumo wa teolojia umeundwa. Mfumo unaotayarishwa kwa ajili ya mafunzo ya wanafunzi katika taasisi za teolojia za sekondari bila shaka haupaswi kuwa na kina sawa katika muundo wake kwa ujumla wala upana sawa wa maelezo kama inavyofaa kwa

⁷⁵¹ Hii ndiyo sababu kwa nini ufunuo, ambao umetolewa kwa watu wote, haukuchukua sura ya mfumo, na kwa nini Kristo Mwokozi Mwenyewe wala Mitume Watakatifu hawakutumia mbinu ya kimfumo katika kufundisha mafundisho yao.

mfumo unaofundishwa katika taasisi za juu za teolojia: kwa kuwa umri wa wanafunzi na madhumuni ya taasisi hizi ni tofauti.

(d) Hatimaye, kutokana na mazingira ya nyakati. Katika nyakati tofauti, kuna mahitaji tofauti ya kimaadili, na makosa tofauti kuhusu imani hupita. Kulingana na mahitaji haya, na ili kupinga makosa haya, mfumo wa teolojia unaweza kwa makusudi kupanua baadhi ya sehemu zake, kupunguza zingine, na kutoa umbo na mwelekeo mpya kwa zingine.

Kwa kuwa inabadilika, mfumo wa teolojia ya Kiorthodoksi pia unaweza kuboreshwa, ingawa imani ya Kikristo, mada ya teolojia, kwa asili yake ni kamilifu. Mfumo mmoja unaweza kuwa na sifa ya ukamilifu zaidi, usahihi zaidi katika mgawanyo wa sehemu zake, na ukakasi, uwazi na uhakiki zaidi katika ufafanuzi wa kweli maalum kuliko mwingine. Na ingawa mtu hawezi kutarajia mfumo wa teolojia kuwa mkamilifu katika kila hali, kwa kuwa ni bidhaa ya akili ya binadamu, ambayo haiwezi kamwe kuwa huru kabisa kutokana na mapungufu. Hata hivyo, ni wajibu wa wale wanaofundisha taaluma hii kujitahidi kuhakikisha kwamba mfumo wa teolojia unapitiwa upya mara kwa mara—hasa katika taasisi za juu za teolojia—na kuendana vizuri zaidi na mahitaji na malengo ya wanafunzi.

Ni muhimu kukumbuka kwamba, licha ya unyumbufu wote na uwezekano wa maboresho uliopo katika mfumo wa teolojia, kuna sheria moja isiyobadilika ambayo lazima daima itii, na ambayo inaweza kuelezwa katika kanuni tatu zifuatazo:

1) Kama mfumo, lazima, kadri iwezekanavyo kutokana na asili ya mada yake, uendane kikamilifu na masharti ya jumla ya mfumo kama yalivyobainishwa na mantiki.

2) Kama mfumo wa teolojia ya Kikristo, lazima uendane daima na kiini cha imani ya Kikristo, ambacho tumepewa na Mungu Mwenyewe kwa njia isiyo ya kawaida. Na kwa hivyo, lazima ipate mafundisho yake kutoka pekee kwa vyanzo safi, vya kimungu—Maandiko Matakatifu na Maumbo Matakatifu—na ikumbuke na iheshimu kwa dhati asili ya kweli zake, ambazo baadhi yake zinaeleweka na akili ya binadamu, ilhali zingine hazieleweki.

3) Kama mfumo wa teolojia ya Kiorthodoksi, lazima uendane kwa uthabiti na mafundisho chanya ya Kanisa la Kiorthodoksi na uliwe mwongozo wako mkuu katika ufafanuzi wa kweli zote za teolojia.

Iwapo mojawapo ya sheria hizi tatu itakiukwa—achilia mbali zote—mfumo wa teolojia ya Kiorthodoksi hautastahili jina lake.

II. Masharti yanayohitajika kwa mafanikio katika utafiti wa kimumbo wa teolojia ya Kiorthodoksi

§ 157. Mgawanyo

Tumegundua (§ 154) kwamba mbinu ya kimumbo ya kusoma imani ya Kikristo inaweza kuwa na manufaa hasa kwa baadhi tu, na hutumika katika shule fulani. Lakini hata hapa, bado ni muhimu kwa wanafunzi kutimiza masharti fulani muhimu. Masharti haya yanahusu:

- a) sifa za wanafunzi,
- b) wigo wa masomo ya maandalizi yanayohitajika kwa ajili ya kusoma mfumo wa teolojia, na
- c) utafiti wa teolojia yenyewe.

§ 158. Sifa za wanafunzi

Sifa zinazohitajika kwa wanafunzi kwa ajili ya masomo yenye mafanikio ya mfumo wa teolojia ni za aina mbili: kiakili na kimaadili; na, kwa ujumla, karibu ni sawa na zile zinazohitajika kwa masomo ya sayansi nyingine yoyote, isipokuwa kwa tofauti chache maalum zinazohusiana na imani ya Kikristo, ambayo ndiyo somo la teolojia.

Sifa hizi za kiakili zinajumuisha mwanafunzi —

a) ana akili ambayo si tu yenye afya kiasili, bali pia imekomaa vya kutosha na imezoea kufikiri kimantiki: la sivyo, mwanafunzi hatoweza kufuatilia ufafanuzi wa hatua kwa hatua wa mfumo wa teolojia, kupima na kufyonza kweli zinazowasilishwa, na kuzitenganisha na makosa;

b) awe na, angalau, kumbukumbu isiyodhoofika, inayoweza kupokea na kuhifadhi maarifa anayopewa, na kuyarudia baadaye, inapohitajika, ili kuyalinganisha na maarifa mapya anayopata;

c) asiwe amejawa na dhana potofu zinazopingana na Imani ya Kikristo, wala asiwe amevamiwa na roho ya fikra huru au shaka: kwani vyote viwili vitakuwa kikwazo cha daima kwa mwanafunzi katika fani aliyoichagua.

Miongoni mwa sifa za kimaadili zinazohitajika kwa mwanafunzi wa sayansi za teolojia ni:

a) upendo wa ukweli na maarifa kwa ujumla, upendo wa dhiti na thabiti ambao ungemtia moyo na kumsaidia katika masomo yake magumu;

b) zaidi ya yote, upendo kwa Imani ya Kikristo, ambayo ndiyo mada ya masomo ya teolojia: kwani ni kupitia upendo huu pekee ndipo upendo wa kweli kwa masomo ya teolojia yenyewe unaweza kudumishwa kwa mwanafunzi;

c) upendo wa wema na hofu ya Mungu: kwani uelewa hai wa kweli za Ukristo hupatikana si kwa akili pekee, bali pia kwa moyo (Yohana 7:17); *Hekima* ya Kikristo *haingii* katika *nafsi ovu* (Hekima 1:4; taz. Yakobo 3:17), na *yeye asiyependa* hawezi *kumjua Mungu* (1 Yohana 4:8).

§ 159. Wigo wa sayansi za maandalizi

Wigo wa sayansi za maandalizi kwa Theolojia huamuliwa na dhana ya mada ya Theolojia, Imani ya Kikristo, na ya Theolojia yenyewe kama sayansi.

1) Imani ya Kikristo ni ufunuo wa kimungu, uliotufikia katika Neno la Mungu, lililozungumzwa na kuandikwa, likiwa limefafanuliwa katika maandishi ya walimu wa kale wa ulimwengu wote, na sasa linafundishwa katika neno hai la Kanisa; kwa upande mwingine, kusudi kuu la masomo ya kimfumo ya Theolojia kwa wale walio katika mafunzo ya teolojia ni ili, kwa wakati unaofaa, waweze, kupitia neno, kuwasilisha maarifa ya Imani waliyopata kwa kundi lao: hivyo basi kuna haja kwa wale wanaosoma Theolojia kuboea *katika taaluma* fulani za *uandishi*.

2) Imani ya Kikristo, ingawa ni ufunuo wa kimungu, hata hivyo ina ndani yake ukweli mwingi wa asili unaofikika kwa akili ya binadamu. Ukweli huu unaweza kufanywa kuwa rahisi zaidi kueleweka kwa wanafunzi wa teolojia ikiwa, wakati wa kuufafanua, kutatumika ufunuo wa asili tulioupewa katika maumbile: hivyo basi kuna haja ya *sayansi* fulani za *asili*.

3) Lengo la imani ya Kikristo ni kukidhi mahitaji ya mwanadamu, ambayo yameibuka ndani yake kutokana na kuanguka kwake—mahitaji ya uwepo wake wote na, hasa, mahitaji ya akili na moyo wake; na kwa hiyo, kwa uelewa sahihi wa imani ya Kikristo, ni lazima kwanza kuelewa asili ya mwanadamu—hasa asili yake ya kiroho—pamoja na nguvu zake zote, uwezo wake na mahitaji yake; kwa upande mwingine, kama tulivyosema tayari (§ 157), somo la mfumo wa teolojia linahitaji mwanafunzi kuwa na akili iliyokomaa vya kutosha na iliyozoea kufikiri: hivyo basi kuna haja ya *sayansi za kifalsafa*.

4) Mwisho, imani ya Kikristo, tangu ahadi ya kwanza ya Masihi ilipotolewa kwa wanadamu, imeonekana duniani, imekuwapo mfululizo katika enzi zote na imehusishwa kwa karibu na matukio mengi katika historia ya mwanadamu, na uwanja wa sayansi, na hali ya maadili katika nyakati mbalimbali. Hivyo basi, kwa ajili ya utafiti wa kina wa imani ya Kikristo, kuna haja ya *sayansi za kihistoria*.

Hasa, miongoni mwa '*sayansi za jamii*' (tunatumia neno hili kwa maana pana), *zifuatazo* ni muhimu au za manufaa kwa wale wanaojiandaa kusomea Theolojia ya Orthodox:

1) *Uchunguzi wa lugha*:

a) *Kiebrania*, ambamo Agano la Kale limeandikwa;

b) *Kigiriki*, ambacho Agano Jipya limeandikwa; Agano la Kale pia hutumika katika Kanisa la Kiorthodoksi la Kigiriki katika tafsiri ya kale kabisa ya Wana Sabini; na kazi nyingi sana za Baba wa Kanisa ziliandikwa kwa Kigiriki;

c) *Kilatini*, ambamo kazi nyingi za Baba wa Kanisa pia zilitungwa, na ambamo, zaidi ya hayo, tafiti nyingi za kiteolojia zenye umuhimu mkubwa ziliandikwa katika nyakati za baadaye;

d) *Kislavoni cha Kanisa*, ambacho Maandiko Matakatifu hutumika nacho na ibada za kimungu hufanyika katika Kanisa letu la asili;

(e) hatimaye, lugha fulani za kisasa, hasa *Kijerumani na Kifaransa*, ambazo pia, mara kwa mara, hutumika kuandika kazi za kitaaluma za teolojia. Ni rahisi kabisa kubaini ni lugha zipi kati ya hizi ni muhimu kwa mwanafunzi wa seminari, na zipi ni za manufaa tu.

2) *Uchunguzi wa fasihi ya kitaifa* – ili mwanafunzi wa teolojia, anapokuwa mchungaji, aweze kufundisha mafundisho ya imani kwa usahihi na uwazi kwa kundi lake katika lugha ya kitaifa, , na, kwa ujumla, kuelezea mawazo yake kuhusu masuala ya imani. Kwa lengo hili, *sarufi* ya lugha ya asili hufundishwa

katika taasisi za chini za elimu ya teolojia, *balagha* katika zile za kati, *na kanuni za balagha ya hali ya juu na estetika* katika zile za juu.

Kati ya sayansi za *asili, fizikia* inatambuliwa kuwa na manufaa zaidi kuliko nyingine yoyote kwa mwanafunzi wa teolojia wa baadaye, kwa kuwa ni sayansi inayohusu utafiti wa nguvu na sheria za asili, na hivyo kumwingiza mtu, kwa namna fulani, katika vilindi vya ndani kabisa vya ufunuo wa asili. Lakini isiyo na umuhimu mdogo ni: *Historia ya Asili*, ambayo huonyesha alama za hekima na wema wa Mungu katika kila kiumbe juu ya uso wa dunia. Na astronomia—angalau katika umbo lake maarufu—ambayo huonyesha alama za uweza mkuu, hekima na wema wa ajabu wa Mungu mbinguni, ikichochea roho bila kukusudia kwa mawazo ya mbinguni na kuinua hadi kwenye kiti cha enzi cha Mwenyezi.

Miongoni mwa sayansi za *kifalsafa*:

(a) *Mantiki*, inayochunguza miundo na sheria za msingi za fikra na maarifa, na

b) *Hisabati Safi* na matawi yake: *Algebra, Jiometri* na mengineyo, kama ufafanuzi wa kinadharia uliokamilika zaidi wa fomu na sheria hizo hizo: sayansi hizi mbili ni za umuhimu mkubwa kwa kuamsha na kuimarisha utambuzi thabiti, wazi na unaoendana kwa mwanafunzi wa baadaye wa Theolojia;

c) *Metafizikia*, na matawi yake: *Kosmolojia*, inayofafanua mtazamo wa asili wa mwanadamu kuhusu ulimwengu; *Theolojia*, inayofafanua dhana za asili za Mungu zinazoweza kufikiwa na akili ya binadamu; na *Antropolojia*, inayomfunulia mwanadamu asili yake mwenyewe, pamoja na muundo wake, nguvu, uwezo, sheria, udhaifu na mahitaji yake. Sayansi hizi, ingawa zinashughulikia mada zilezile—hata hivyo kutoka kwa mtazamo wa asili—kama Theolojia ya Kikristo inavyofanya kwa msingi wa ufunuo wa kimungu, kwa asili humwandaa mwanafunzi kwa ajili ya masomo na uelewa wenye ufanisi zaidi wa Theolojia;

(d) hatimaye, *falsafa ya maadili* au maadili ya kifalsafa, ambayo humfunulia mwanadamu, kwa nuru ya akili pekee, sheria hizo hasa za maadili zilizochorwa katika dhamiri na moyo wake. Na ambazo kisha, kwa uwazi na ukamilifu zaidi, huandikwa upya kwa ajili ya wanadamu walioanguka juu ya mbao za ufunuo: katika kujadili taaluma hii, inahitajika tu kurudia kile ambacho kimesemwa kuhusu matawi ya Metafizikia kwa uhusiano na Theolojia.

Kutoka kwa sayansi za *kihistoria*:

(a) *historia ya jumla* ya jamii ya wanadamu, kabla na baada ya kuja kwa Masihi. Hapa, kwa uwazi kabisa, wale wanaojiandaa kusoma Theolojia wataona mwanadamu alivyokuwa kutokana na kuanguka kwake. jinsi hali yake imekuwa daima bila imani ya kweli, iliyofunuliwa, na jinsi baraka kubwa ilivyo imani takatifu ya Kristo, kwa watu binafsi na kwa mataifa yote, popote ilipokelewa kwa upendo na unyenyekevu; na –

b) *Historia ya Taifa*: kutokana na hii, hasa, mwanafunzi wa teolojia atajifunza kuhusu hatima ya nchi yake kabla na baada ya kuangazwa kwake na Ukristo; atajifunza kuhusu ushawishi wa Ukristo katika hatima hiyo, na kufahamu tabia ya wananchi wenzake, ambao miongoni mwao hatimaye atalazimika kufanya kazi katika uwanja wa huduma ya kiroho.

Kuhusu ufundishaji wa masomo haya yote ya maandalizi ya theolojia, tutatoa hapa maoni makuu mawili tu na ya jumla zaidi.

Kwanza: masomo haya lazima yafundishwe kwa roho na mwelekeo unaowaandaa wanafunzi kikweli kwa masomo ya teolojia, kuwasaidia kuelewa na kufyonza kweli takatifu za imani ya Kikristo, na hivyo kuwa na manufaa badala ya madhara kwa wanafunzi. Kwa maana, kwa masikitiko, masomo mengi kati ya haya, hasa yale ya kifalsafa, yanaweza pia kufundishwa kwa njia potofu; yanaweza kuweka katika akili na mioyo ya wanafunzi mapema dhana na imani ambazo ni kinyume kabisa na mafundisho ya Injili, na ambazo, kwa wakati, zitaleta matunda kulingana na asili yake.

Pili: masomo haya lazima yafundishwe kulingana na umri, uelewa na madhumuni ya wanafunzi. Kwa hivyo, lazima yafundishwe kwa njia tofauti katika shule za teolojia za sekondari kuliko katika zile za juu, kukiwa na wigo mmoja wa masomo katika zile za kwanza na mwingine katika zile za pili.

§ 160. Masomo ya Theolojia

Uchunguzi wa theolojia katika shule, kama uchunguzi wa taaluma nyingine yoyote, ni wa aina mbili: baadhi hufanyika darasani chini ya usimamizi wa moja kwa moja wa wakufunzi, huku zingine zikiongozwa na mwanafunzi mwenyewe.

Njia bora zaidi ya masomo ya darasani—yaani, kuhudhuria mihadhara ya maprofesa—ni kwa mwanafunzi kuwa na dondoo za kina za mihadhara au mwongozo ulioandaliwa tayari:

a) kabla ya kuanza kwa kila mhadhara, kupitia, hata kwa ufupi, mada itakayofundishwa, na hivyo kujitayarisha kuielewa kwa ufanisi zaidi;

b) wakati wa mhadhara wenyewe, kufuatilia mtiririko wake kwa makini daima, akibainisha, iwezekanavyo, hata maelezo madogo kabisa na, kwa vyovyote vile, muhtasari wake wa jumla na hoja kuu;

c) baada ya mhadhara, nilipitia tena kwa undani kutoka kila upande, kwa uwazi kamili na kwa jicho la ukosoaji, na kwa njia hii nilifyonza kikamilifu kila kitu nilichosikia kutoka kwa mwalimu wangu.

Kazi za nyumbani zinajumuisha:

1) Kusoma. Mwanafunzi wa sayansi za teolojia:

a) lazima, zaidi ya yote, wasome vitabu vya Maandiko Matakatifu, kama chanzo cha kwanza na cha msingi zaidi cha teolojia;

b) kisha maandiko ya Baba Watakatifu na walimu wa Kanisa, ambamo Tamaduni Takatifu huhifadhiwa hasa: ni vyema kupanga usomaji wa maandiko haya ili uendane na mpangilio wa mihadhara ya teolojia yenyewe, yaani, ili wakati mihadhara kuhusu Utatu Mtakatifu inatolewa, mtu asome kazi za Baba Kanisa kuhusu Utatu Mtakatifu; wakati mihadhara inapotelewa kuhusu Uungu wa Mwokozi, au kuhusu muungano wa asili mbili ndani Yake, au kuhusu utume Wake wa ukuhani mkuu, maandiko ya Mababa yanapaswa kusomwa kuhusu mada hizi hizi;

c) ni lazima kusoma na kusoma tena Vitabu vya Kiitikadi vilivyopo ndani ya Kanisa la Orthodox kama mwongozo wa kudumu katika masuala ya imani na katika uwanja wa teolojia ya Orthodox;

d) kusoma kazi za teolojia za watu binafsi wanaojulikana kwa nia zao njema, uwazi wa fikra na ujuzi mkubwa, kama msaada kwa ajili ya utafiti wa haraka na wa kina wa matawi maalum au insha mahususi za mfumo wa teolojia.

2) Tafakari na matendo kupitia maandishi ya mtu mwenyewe. Njia hizi mbili, ambazo kwa ujumla na kwa haki zinatambuliwa kuwa bora zaidi kwa maendeleo ya akili ya binadamu, na kwa pamoja kwa uwazi, usahihi na uthabiti wa maarifa yote tunayopata, lazima, hasa, zitambuliwe kuwa bora pia kuhusiana na maarifa ya teolojia.

3) Majadiliano ya wastani na yenye heshima. Ingawa ni sahihi kuyazuia darasani, majadiliano bado yanaweza kutumiwa na wanafunzi kama njia ya kuboresha uelewa wao nyumbani – njia ambayo, kwa kweli, inaweza kuwa na manufaa sana kwa lengo hili, mradi tu yafanywe kwa kufuata sheria za mantiki.

4) Maombi kwa Mungu. Masomo yote ya teolojia lazima yaanze na maombi, yaambatane na maombi, na yaishie na maombi: kwani, mbali na ukweli kwamba husafisha na kuinua roho yetu na kuifanya iweze kufikia malengo haya matukufu, maombi ni ya lazima kwetu kwa asili ya somo la teolojia. Ukweli wa imani ya Kikristo, ingawa umefunuliwa na Mungu, kwa kiasi kikubwa haueleweki kwa mwanadamu; na kwa hivyo hawezi kuielewa kwa njia ileile anavyoelewa ukweli mwingine, kwa kutumia akili yake ya asili. Hakuna njia nyingine iliyobaki kwa ajili ya hili: isipokuwa Mungu Mwenyewe, kwa namna isiyo ya kawaida, afungue ndani yetu uwezo wa kupokea na kufahamu kweli hizi kupitia imani, ambayo kwa hivyo huitwa zawadi ya Mungu (1 Kor. 12:9). Na kama vile jamii nzima ya wanadamu isingewahi kumjua Mungu kabisa kama *asingeonyeshwa na Mwana wa pekee* wa Mungu, *aliye katika kifua cha Baba* (Yohana 1:18): ndivyo pia, miongoni mwa watu binafsi, ni yule tu anayejua Mungu na mafumbo yake *ambaye Mwana* huyo huyo *huchagua kumfunulia* (Mathayo 11:27). Kwa hiyo, yeyote anayetafuta maarifa ya teolojia na hekima ya Kikristo lazima aombe bila kuchoka *kutoka kwa Mungu, ambaye huwapa wote bila upendeleo na bila lawama* (Yakobo 1:5), na, huku akijihusisha na shughuli zake zote za teolojia, lazima amwombe Mungu, kama Daudi: *'Nifumbue macho yangu, nami nitaona maajabu ya sheria yako'* (Zaburi 118:18).

III. Muundo wa Mfumo wa Theolojia ya Kiorthodoksi

§ 161. Mgawanyo Mkuu wa Sayansi za Theolojia

Theolojia ya Kiorthodoksi lazima izingatie Imani ya Kikristo katika umbo hasa ambalo ipo kwa sasa ndani ya Kanisa la Kiorthodoksi (§2): na taaluma zote ambazo imegawanywa katika mfano huu pamoja zitategeneza mwili wa taaluma *muhimu* za Theolojia ya Kiorthodoksi. Lakini inajulikana vyema kwamba Imani ya Kikristo haikuibuka tu na kuanza kuwepo katika Kanisa la Orthodox sasa hivi, bali imekuwepo, pamoja na Kanisa lenyewe, tangu enzi za mwanzo wake. Pia inajulikana vyema kwamba imani ya Kikristo imekuwepo na inaendelea kuwepo si tu ndani ya Kanisa la Orthodox—yaani, si tu katika hali yake safi, isiyochanganywa—bali pia ndani ya makanisa au jumuiya zisizo za Orthodox, katika hali iliyopotoshwa kiasi.

Kwa hiyo, kwa ajili ya uelewa wa kina na wazi wa imani ya Kikristo ya Orthodox, inaweza pia kuchunguzwa *kihistoria*, kwa *kulinganisha* au kwa mjadala—kwa kuwa mada yoyote inaeleweka vizuri zaidi kwa msaada wa historia yake na kwa kuilinganisha na mada nyingine zinazofanana. Hivyo basi, hujitokeza taaluma mbalimbali za ziada za Theolojia ya Kiorthodoksi, yaani, zile ambazo, ingawa hazihusiani na kiini cha Theolojia ya Kiorthodoksi wala hazielezei imani ya Kikristo kwa usahihi kama ilivyo katika Kanisa la Kiorthodoksi, bado zinachangia pakubwa katika uelewa wa kina na wazi wa imani hiyo katika mfumo huu.

§ 162. Nyanja Muhimu za Theolojia ya Kiorthodoksi

Msingi wa kweli wa mfumo wowote hauwezi kuwa kitu kingine isipokuwa uelewa wa kweli na kamili kabisa wa somo lake: kwani ni kutoka kwa msingi huu pekee ndipo sehemu zake zote zinaweza kupatikana. Kwa hivyo, msingi wa mfumo wa Theolojia ya Kiorthodoksi lazima uwe uelewa sahihi wa somo lake, yaani, wa Imani ya Kikristo kama inavyoshikiliwa na Kanisa la Kiorthodoksi. Basi, nini hasa kinachopaswa kueleweka hapa kwa neno 'Imani ya Kikristo'? Hakuna kingine isipokuwa 'Funzo la Kimungu, ambalo juu yake Kanisa la Orthodox linadumisha: mafundisho, sakramenti na utawala – kwa lengo la kuwawezesha watu kupokea Funzo hili, kuwaweka watakatifu na kuwaongoza kwenye uzima wa milele'. Ikiwa ndivyo ilivyo, basi Imani ya Kikristo katika teolojia ya Kiorthodoksi inapaswa kuchukuliwa kwa mitazamo mitatu:

- a) kwa mujibu wa misingi au vyanzo vyake,
- b) katika sehemu zake zinazounda, na
- c) katika utekelezaji wake.

Au, tukifaninisha Imani ya Kikristo na mti (Luka 13:18–20), tunaweza kusema kwamba teolojia ya Kiorthodoksi lazima iizingatie:

- a) katika mbegu (ambayo ni Neno la Mungu au ufunuo wa kimungu),
- b) katika shina lililokua kutoka kwa mbegu hii (mafundisho, sakramenti na utawala kulingana na Neno la Mungu), na
- c) katika matunda yenyewe (au matumizi katika maisha). Hivyo, kuna aina tatu muhimu za taaluma za teolojia ya Kiorthodoksi:

- I) sayansi zinazohusu vyanzo vya imani ya Kikristo,
- II) sayansi zinazohusu kiini cha imani ya Kikristo, na
- III) sayansi zinazohusu utekelezaji wa imani ya Kikristo.

Ya kwanza, kwa namna fulani, inajibu swali: imani ya Kikristo inajumuisha *nini*? Daraja la pili: 'Imani ya Kikristo ni *nini*?' La tatu: 'Mtu *anawezaje* kuifahamu?' Ikilinganishwa na madaraja hayo mawili ya mwisho, la kwanza linaweza kuitwa sayansi za '*awali*', kwa kuwa vyanzo vya imani ya Kikristo vinatangulia muundo wake na matumizi yake; daraja la pili linaweza kuitwa '*la kimuundo*'; na la tatu, '*la kimatumizi*'.

I. Sayansi za awali

Vyanzo vya imani ya Kikristo ya Orthodox ni: Maandiko Matakatiifu na Maumbo Matakatiifu, kama yanavyofahamika na Kanisa la Orthodox; na kwa hivyo sayansi za awali zimegawanywa katika aina tatu:

- 1) Baadhi zinahusu Maandiko Matakatiifu. Hizi ni:

- a) *Hermeneutiki Takatifu*, ambayo huweka kanuni za kuelewa na kutafsiri Maandiko Matakatiifu, na
- b) *Eksejezi Takatifu*, au *usomaji wa tafsiri wa Maandiko Matakatiifu*, unaotumia kanuni hizi katika tafsiri halisi ya vitabu na sehemu binafsi, au ya Maandiko Matakatiifu kwa ujumla.

- 2) Wengine – kupitia Mwanzo Mtakatifu. Hii ni, kwa kweli, *Patristiki*, taaluma inayotegemea maandishi ya Wababa Watakatifu na inakusanya maarifa ya kipekee kuhusu mada zote za mafundisho ya Kikristo, ikionyesha hasa muafaka usiokatika, uliodumu kwa karne nyingi, miongoni mwa walimu hawa mashuhuri wa imani, kama ushahidi hai wa Mafundisho ya Kitume yaliyohifadhiwa ndani ya Kanisa.

- 3) Aina ya tatu inajumuisha mafundisho ya kidogma ya Kanisa la Orthodox, yanayotumika kama mwongozo mkuu katika tafsiri ya Maandiko Matakatiifu na Maumbo Matakatiifu. Haya ni, hasa:

- a) *Imani ya Kanisa la Orthodox* la Kikatholiki na Ki-Apostoli la Mashariki, na
- b) *Katekismus Kamilifu ya Kikristo* ya Kanisa la Kiorthodoksi la Kikatholiki la Mashariki, iliyochapishwa na Sinodi Takatifu.

II. Sayansi Mchanganyiko

Nyanja zinazounda Theolojia ya Kiorthodoksi pia zimegawanywa katika makundi matatu, yanayolingana na njia tatu ambazo, kwa msingi wa Ufunuo wa Kimungu (yaani Maandiko Matakatiifu na Maandiko Matakatiifu ya Kawaida), Kanisa la Kiorthodoksi lina na hutumia kwa ajili ya kusudi lake, yaani:

1) Baadhi ya taaluma hizi huelezea kwa mfumo mafundisho yaliyopo ndani ya Kanisa la Orthodox. Hizi ni:

- a) *Theolojia ya Kimafundisho*, ambayo inaeleza mafundisho ya imani ya Kikristo, na
- b) *Theolojia ya Maadili*, ambayo inaeleza mafundisho kuhusu mwenendo wa Kikristo.

2) Nyingine zina somo lake kuwa ni ibada takatifu za Kanisa la Orthodox: hizi ni *Liturgics*, yaani utafiti wa ibada za kimungu za Kanisa la Orthodox.

- 3) Kundi la tatu linahusu utawala: hii ni *Sheria ya Kanoni* ya Kanisa la Orthodox.

III. Sayansi Zinazotumika

Utekelezaji wa imani ya Kikristo katika maisha ya waumini katika Kanisa la Orthodox hufanywa na wachungaji wa Kanisa na, pamoja nao, na waumini wenyewe, chini ya mwongozo wa wachungaji. Kwa hivyo, sayansi za vitendo za Theolojia ya Orthodox lazima, kwa upande mmoja, wamfundishe wachungaji jinsi ya kutekeleza utekelezaji huu—yaani, jinsi ya kutimiza huduma yao kwa Kanisa kwa heshima—na, kwa upande mwingine, wafundishe kundi la waumini.

- 1) Zifuatazo zinahudumia lengo la kwanza:

(a) *teolojia ya uchungaji*, ambayo huongoza mchungaji jinsi ya kutimiza majukumu yake yote ya jumla katika kulisha kundi la Kristo kupitia Neno, na

b) *Homiletics*, ambayo, kutokana na upana wa mada yake, imejitenga kutoka kwa teolojia ya uchungaji kuwa taaluma tofauti, na ambayo inamfundisha mchungaji kwa undani jinsi ya kutimiza, hasa, mojawapo ya majukumu yake kama mwalimu wa kanisa.

2) Ifuatayo inahudumia lengo la pili: *Uasketa*, unaoonyesha njia za maendeleo katika uchaji wa Kikristo.

§ 163. Sayansi Msaidizi za Theolojia ya Kiorthodoksi

Sayansi za msaada za Theolojia ya Orthodox, kama tulivyoona (§ 161), zimegawanywa katika makundi mawili: kihistoria na kulinganisha.

I. Sayansi za kihistoria

Miongoni mwa sayansi za kihistoria, baadhi zinaweza kuchukuliwa kuwa za kusaidia kwa sayansi zote muhimu za Theolojia ya Orthodox; zingine – kwa sayansi za awali pekee, kila moja mahususi, au kwa sayansi mchanganyiko, au kwa sayansi za vitendo.

A) Zile za msaada kwa sayansi zote muhimu za Theolojia ya Orthodox ni:

- 1) *Historia ya Imani na Kanisa* lenyewe:

- a) ya Agano la Kale,
- b) Agano Jipya, na
- c) hasa, historia ya Kanisa la Kirusi;

- 2) Nyanja za kusaidia historia ya kanisa yenyewe, kama vile:

- a) *jiografia ya kanisa na*
- b) *kronolojia ya kanisa*.

Historia hii ya jumla ya imani na Kanisa inajumuisha masomo ya sayansi nyingine zote maalum za kihistoria zinazosaidia Theolojia ya Kiorthodoksi, ambazo sasa tutaanza kuzitaja, na hivyo basi hutumika, kwa namna fulani, kama mzizi na chanzo chao cha pamoja.

B) Zile za msaada kwa sayansi za msingi za awali:

- 1) Zinazohusiana na Maandiko Matakatiifu:

a) *Utangulizi wa vitabu vya Maandiko Matakatiifu*, ukijadili asili ya kila kitabu kati ya hivi, uundaji wake katika mkusanyiko mmoja, historia ya maandishi yake, n.k., na

- b) *Arkeolojia ya Biblia*, ambayo inaelezea kale za Kiyahudi zilizotajwa katika Maandiko Matakatiifu;

2) Zile zinazohusiana na Utamaduni Mtakatifu: *Patrologia*, inayoweka wasifu na bibliografia za Mababa Watakatifu;

3) Zile zinazojumuisha mafundisho ya alama ya Kanisa la Orthodox: *muhtasari wa kihistoria wa Imani* na itikadi nyingine, fupi na ndefu, ambazo zimejitokeza katika Kanisa chini ya mazingira mbalimbali, pamoja na mafundisho yaliyomo ndani ya Imani hizi.

C) Kazi za kusaidia kwa sayansi mchanganyiko muhimu, yaani:

- 1) Kwa teolojia ya kimaafundisho na kimaadili, kuweka kwa mpangilio mafundisho ya Kanisa:

- a) Historia ya dogo na

- b) *Historia ya mafundisho ya maadili ya Kikristo*;
- 2) Kwa Liturgiki, inayohusu ibada takatifu za Kanisa: *Arkeolojia ya Kikanisa*;
- 3) Kwa Sheria ya Kanoni, ambayo ina utawala wa kanisa kama mada yake: *muhtasari wa kihistoria wa Sheria ya Kanoni*.

D) Masomo ya msaada kwa sayansi fulani za vitendo:

- 1) Kwa Homiletics: *Historia ya Retoriki ya Kikani*;
- 2) Kwa ajili ya maisha ya kujinyima: *Historia ya Maisha ya Kujinyima*.

II. Sayansi za kulinganisha

Sayansi za teolojia za kulinganisha zinaainishwa katika makundi mawili: baadhi zinatofautiana kwa mujibu wa mada zao, wakati zingine zinatofautiana kwa mujibu wa mbinu zao za uchunguzi; katika pande zote mbili, zinahudumu kama taaluma za msaada ambazo hazihusiani moja kwa moja na sayansi zote muhimu za teolojia ya Kiorthodoksi, bali tu kwa sayansi za ziada.

1) Kulingana na tofauti katika mada zao, sayansi hizi za kulinganisha zimegawanywa katika:

a) *Dogmatiki Linganishi*, ambayo hutoa muhtasari linganishi wa mafundisho ya madhehebu mbalimbali;

b) *Lituruja linganishi*, ambalo pia huchunguza taratibu takatifu za madhehebu tofauti, na

(c) *Sheria ya Kanuni Linganishi*, ambayo huchunguza, kwa njia ya kulinganisha, sheria zinazosimamia makanisa na jumuiya mbalimbali za Kikristo.

Ikumbukwe kwamba, ingawa pia kuna maoni tofauti ndani ya jumuiya mbalimbali za Kikristo kuhusu mada za sayansi nyingine muhimu za Theolojia ya Kiorthodoksi—yaani, vyanzo vya imani ya Kikristo na jinsi ya kuitumia katika maisha—hakuna taaluma maalum za teolojia zilizowekwa ili kulinganisha tofauti hizi—kwa kuwa si nyingi—kwa kuendana na taaluma za msingi, za awali na za vitendo; badala yake, tofauti hizi kwa kawaida huchunguzwa ndani ya mfumo wa dogmatiki linganishi.

2) Kwa upande wa mbinu yake ya uchunguzi, teolojia ya kulinganisha ni:

a) ama *Ualami*, ambao huwasilisha tu, kwa mtazamo chanya na bila maoni yoyote ya ukosoaji, mafundisho ya kulinganisha ya makanisa na jumuiya mbalimbali za Kikristo, kama yalivyoainishwa katika maandiko yao ya alama;

b) au *polemiki*, ambayo, wakati inawasilisha mafundisho hayo, kwa wakati huo huo inajitahidi kupinga makubaliano yote ya madhehebu mengine na mafundisho ya Orthodoxy;

c) au, hatimaye, *'Ireniki'*, ambayo inalenga kuonyesha njia za kuondoa au kupatanisha tofauti hizi miongoni mwao na na ukweli wa Uorthodoksi, kadiri ukweli unavyoruhusu, na hivyo kuleta upatanisho wa madhehebu na jumuiya za Kikristo wenyewe.

§ 164. Mpangilio wa Sayansi Muhimu na Sahihifu Ndani ya Mfumo Mmoja

Kutokana na uainishaji tulioufanya wa sayansi za msingi na za kusaidia za Theolojia ya Kiorthodoksi, ni wazi kwamba idadi yao ni kubwa sana... Hata hivyo, haitaonekana kubwa kiasi hicho kwetu ikiwa tutaziunganisha pamoja na kuzipanga katika mfumo mmoja, tukibainisha ni sayansi zipi kati ya hizi zipo na hufundishwa kivyake, na zipi kwa kawaida huunganishwa na zingine. Na kuandaa muhtasari kama huo si vigumu hata kidogo, kwani kama vile sayansi muhimu za Theolojia zinavyogawanywa katika sayansi za awali, mchanganyiko na vitendo, ndivyo pia sayansi za kusaidia zinavyoingia katika kategoria hizo hizo. Kwa hiyo, inabaki tu kuunganisha vinavyofanana. Historia ya Jumla ya Kanisa pekee, pamoja na matawi yake tegemezi—kwa kuwa ni msaada kwa sayansi zote muhimu za Theolojia ya Kiorthodoksi—haiwezi kuunganishwa na yoyote kati yao mahususi. Lakini kwa kuwa historia hii, kama ilivyoelezwa tayari (§ 163), hutumika, kwa namna fulani, kama mzizi wa pamoja na chanzo kikuu k kwa sayansi nyingine zote za kihistoria za kusaidia, kama vile Maandiko Matakatiifu na Maumbo Matakatiifu vinavyotumika kwa sayansi za msingi; kwa kuwa, kwa asili ya mada yake, inakuja kabla au inapaswa kuja kabla ya matawi yote ya Theolojia kwa ujumla—ya msingi na ya kusaidia—ni kawaida kabisa kuiweka ndani ya sehemu ya sayansi za awali za Theolojia ya Kiorthodox—kuiweka, kama tawi tofauti, na zaidi ya hayo, katika nafasi ya kwanza. Katika hali hiyo, *mfumo kamili wa Theolojia ya Kiorthodox* utakuwa kama ifuatavyo:

a) Sayansi za awali:

I. Zile zenye somo lake kuwa *historia ya imani ya Kikristo na Kanisa* kwa ujumla:

1) Historia ya imani na Kanisa kwa ujumla:

a) ya Agano la Kale,

- b) Agano Jipya, na
- c) hasa, Kanisa la Kirusi.
- 2) Nyanja za ziada zinazosaidia historia hii:

- a) Jiografia ya Kanisa na
- b) Kronolojia ya Kikani.

Masomo haya ya kusaidia wakati mwingine hujadiliwa kwa ufupi kama sehemu ya Historia ya Kanisa yenyewe, na wakati mwingine hufundishwa kando, kulingana na mazingira na mahitaji ya wanafunzi.

II. Masomo yanayohusu vyanzo vya imani ya Kikristo:

- 1) Maandiko Matakatiifu:
 - a) Utangulizi wa Maandiko Matakatiifu,
 - b) Arkeolojia ya Biblia,
 - c) Hermeniutiki Takatifu,
 - d) Tafsiri Takatifu, au usomaji wa kutafsiri Maandiko Matakatiifu.

Tawi hili la mwisho, kwa kiasi kikubwa na kwa urahisi, huunganishwa katika ufundishaji na tawi la kwanza: kwa maana, mara tu taarifa za kihistoria kuhusu kitabu fulani kitakatifu zinapowasilishwa, ni kawaida kabisa kisha kufahamu kwa undani zaidi yaliyomo ndani yake kupitia tafsiri ya kitabu kizima au ya sehemu muhimu zilizomo ndani yake. Neno la jumla kwa matawi haya yote mawili kwa pamoja linaweza kuwa *'Masomo ya Biblia'*.

2) Mafundisho Matakatiifu:

- a) Patrologia na
- b) Patristiki.

Sehemu mbili ambazo ni muhimu kwa usawa kwa kila moja. Sehemu ya kwanza haijakamilika bila ya ya pili, kwa maana kwamba, ingawa inawasilisha wasifu na orodha za maandiko za Baba Watakatifu, haitoi mafundisho yao halisi, ambayo ni muhimu kwa kuelewa Utamaduni Mtakatifu. Na ya pili haikamiliki bila ya ya kwanza: kwani, ingawa inawasilisha mafundisho halisi ya Baba wa Kanisa, haitoi wasifu wao na orodha za maandiko yao, ambavyo ni muhimu kwa uelewa sahihi wa mafundisho yao. Hivyo basi, ni sahihi zaidi kwamba taaluma hizi mbili zichanganywe na kuwa moja, chini ya jina la jumla la Patrology au Patristics.

3) Mafundisho ya kimafundisho ya Kanisa, kama mwongozo mkuu katika utumiaji wa Maandiko Matakatiifu na Maumbo Matakatiifu:

- a) Muhtasari wa kihistoria wa Imani na Kiri ambazo zimejitokeza ndani ya Kanisa la Orthodox,
- b) Uchunguzi wa kina wa miongozo ya kiimani, yaani: Imani ya Kiorthodoksi ya M. Petro Mohyla na Katekisimu Kuu, iliyochapishwa na Sinodi Takatifu.

b) Nyanja mchanganyiko:

I. Zile zinazohusu mafundisho ya Kikristo:

- 1) Nadharia ya Imani:
 - a) Historia ya Dogma,
 - b) Theolojia ya Dogma, na

c) Dogmatiki Linganishi (au kwa kawaida huitwa Theolojia Linganishi), inayofundishwa kwa njia ya ishara, mizozo au upatanisho.

Ni bora zaidi kuchanganya historia ya kanuni na teolojia ya kanuni yenyewe. Kwa sababu lengo la historia hii ni:

a) kuonyesha kwamba mafundisho yote makuu ya imani ya Kikristo, yakiwa yametoka katika midomo ya Kristo Mwokozi na Mitume Watakatifu, yamesalia bila kubadilika katika Kanisa la Orthodox kwa karne nyingi;

b) kuonyesha, zaidi ya hayo, utata mbalimbali, uzushi na mabishano yaliyotokea kuhusu mojawapo ya madogma haya, huku pia ikionyesha

c) jinsi Kanisa la Orthodox lilivyozitetea, kuzilinda na kuzifafanua kwa ukali zaidi kufuatia kutoelewana huku, uzushi na mizozo. Kwa hiyo, ikiwa katika teolojia ya madogma, kabla ya kuwasilisha mafundisho chanya kuhusu kila dogma, historia yake inawasilishwa, hii itatumika kama uthibitisho bora wa ukweli wake na maelezo bora kwa ajili ya uelewa wake sahihi. Kuhusu teolojia ya kulinganisha: ingawa inaweza kuunganishwa kwa urahisi na teolojia ya imani, kama inavyofanyika wakati mwingine, ni bora zaidi kufundisha taaluma hii kando ili kufanya utafiti wa kina na ulio wazi zaidi wa tofauti kati ya madhehebu mbalimbali. Na njia bora ya kuifundisha ni kuichanganya na Ualami—kwa kuwasilisha kwanza mafundisho

halisi kutoka kwa maandiko ya alama ya madhehebu mbalimbali—pamoja na Mizozo—hivyo basi kupinga mivutano yote ya madhehebu mengine na imani ya Kiorthodoksi—na pamoja na Upatanisho—ikionyesha, kwa hitimisho, njia za kutatua au kupatanisha tofauti hizi.

2) Nadharia ya matendo:

a) Historia ya Mafundisho ya Maadili ya Kikristo na

b) Theolojia ya Maadili.

Tena, hizi ni taaluma mbili ambazo kwa asili zimeunganishwa kuwa moja, ya kwanza ikiunda sehemu ya utangulizi ya teolojia ya maadili na ya pili ikiwa sehemu ya msingi; kwa hivyo, ya kwanza inaweza kuwekwa kama utangulizi wa ya pili.

II. Zile zinazohusu *sakramenti za Kikristo au ibada*:

1) Arkeolojia ya Kikristo,

2) Liturgiki ya Kanisa la Orthodox, na

3) Liturgia Linganishi.

Arkeolojia ya Kikani. Ingawa hii inaweza kufundishwa kando na Liturgiki. Kwani wakati lengo la Liturgiki ni kuonyesha umuhimu na utekelezaji wa sasa wa taratibu na sherehe takatifu za Kanisa la Orthodox, Arkeolojia inafichua asili yao na maendeleo yao ya kihistoria; lakini ni na manufaa zaidi kwa taaluma hizi mbili kuunganishwa kuwa moja, ambayo kwanza huonyesha asili na historia ya kila ibada ya sakramenti, na kisha umuhimu wake na utekelezaji wake wa sasa. Hii ni ya manufaa kwa taaluma zenyewe—ambazo kwa hivyo zinakuwa kikamilisho, kiongezaji nguvu na ufafanuzi kwa kila moja—na pia kwa wanafunzi: kwani mchanganyiko kama huu hurahisisha utafiti wa taratibu za kanisa, huku wakati huo huo ukitoa taarifa kamili na za kina zaidi kuhusu kila moja. Bado hakuna jaribio lililofanywa la kuandaa Liturgiki ya kulinganisha, ingawa hili linawezekana kabisa, kwani lina mada yake maalum: kulinganisha taratibu mbalimbali za ibada zinazopatikana katika makanisa na jumuiya mbalimbali za Kikristo. Hata hivyo, taaluma hii pia, bila shaka, pale mafundisho yake yanapofaa, inaweza kuunganishwa kwa ufupi na Liturgiki ya Kiorthodoksi. Kwa lengo hili, mara tu asili, umuhimu na matumizi ya kila mojawapo ya taratibu takatifu za Kanisa la Orthodox yatakapodhihirishwa, inatosha kutoa maoni kuhusu taratibu zinazolingana za madhehebu mengine na kuhusu ubora wa taratibu hizi kwa kulinganisha.

III. Kozi zinazohusu *utawala wa Kikristo*:

1) Historia ya Sheria za Kanoni,

2) Sheria ya Kanuni inayotumika kwa sasa katika Kanisa la Orthodox,

3) Sheria ya Kanuni Linganishi.

Sehemu mbili za kwanza kwa kawaida hufundishwa pamoja. Sehemu ya mwisho, ingawa hadi sasa haijapata umakini mkubwa hapa, inaweza pia, pale inapohitajika, kufundishwa pamoja na sehemu mbili za kwanza, kama Liturujia Linganishi kando na Liturujia ya Kiorthodoksi na Akolojia ya Kikani, kama ilivyoonyeshwa katika maelezo ya awali. Hata hivyo, Sheria ya Kanuni Linganishi inaweza pia kufundishwa peke yake, kama inavyoonyeshwa na majaribio fulani yaliyofanywa na wasomi wa kigeni⁷⁵².

c) Sayansi za vitendo:

I. Zile zinazolenga kumfundisha mchungaji jinsi ya kutekeleza huduma yake kwa Kanisa na kutumia Imani ya Kikristo katika maisha ya wengine: na –

1) jinsi ya kutimiza majukumu yote kwa ujumla: Theolojia ya Upastori;

2) jinsi, hasa, ya kuwafundisha waumini katika Kanisa:

a) Historia ya Retoriki ya Kikani,

b) Nadharia ya retoriki ya kanisa au homiletics.

Hizi kwa kawaida hufundishwa pamoja, wakati mwingine kwa namna ambayo historia hufundishwa kwanza, ikifuatiwa na nadharia ya fasihi ya kanisa, na wakati mwingine kinyume chake.

II. Zile zinazolenga kuwafundisha waumini wenyewe jinsi ya kuishi maisha ya utakatifu:

1) Historia ya Kujinyima na

2) Kujidhalilisha.

Hizi zinaweza kuunganishwa kama sehemu mbili. Au, bora zaidi, ile ya kwanza inaweza kuwasilishwa kama utangulizi kwa ile ya pili. Vinginevyo, mifano kutoka katika historia ya kujinyima inaweza kuingizwa katika insha mbalimbali kuhusu kujinyima wenyewe, ili kufafanua vyema kanuni zake.

⁷⁵² Kwa mfano: *Lehrbuch des Kirchenrechts aller Christlichen Konfessionen* (Kitabu cha Sheria ya Kanisa kwa Madhehebu Yote ya Kikristo), na Ferdinand Walter, Bonn, 1842.

Sehemu ya II.

Kuhusu sehemu zinazounda mfumo

Theolojia ya Orthodox, hasa

§ 165. Sehemu na asili ya sehemu hii

Baada ya kujaribu kufanya uainishaji wa jumla wa sayansi za teolojia, tutajitahidi kufanya uainishaji kama huo kwa kila mojawapo ya sayansi hizi mahususi, tukizingatia kwamba muundo wa mfumo wa teolojia, kwa ujumla wake na katika sehemu zake, hauwezi kuwekwa katika umbo moja tu. Kwamba lazima, mara kwa mara, ibadilike kwa njia ile ile—huku maudhui yake yakibaki bila kubadilika—kama mifumo yote inavyobadilika kulingana na mabadiliko ya mazingira; na kwamba kudai mfumo wa theolojia ulio kamilifu kiasi kwamba hakuna kingine kinachoweza kutarajiwa kungekuwa ni jambo la dhuluma kuu (§ 156). Katika kufanya utofautishaji huu kati ya sayansi mbalimbali za teolojia—kwanza za awali, kisha za msingi, na hatimaye za vitendo—tutatoa, kulingana na mpango mkuu tulioufuata (§ 4), maelezo mafupi pale inapohitajika kuhusu mbinu na mwelekeo wa kila sayansi, pamoja na vyanzo na rasilimali zake.

I. Sayansi za Awali za Theolojia ya Kiorthodoksi

A. Zinazohusu historia ya imani ya Kikristo na Kanisa kwa ujumla

1. Historia ya imani na Kanisa kwa ujumla

§ 166. Mgawanyo wa taaluma hii

Historia ya imani ya kweli na Kanisa duniani imegawanywa katika sehemu mbili na enzi kuu ya Umwilisho wa Mwana wa Mungu, Mwokozi wa wanadamu: katika historia ya Agano la Kale na historia ya Agano Jipya. Sehemu hii ya pili imegawanywa zaidi, hasa katika shule zetu za ndani, kuwa historia ya Kanisa la Agano Jipya kwa ujumla na historia ya Kanisa la Kirusi mahususi.

§ 167. Historia ya Agano la Kale

Historia ya Agano la Kale, ikianza na ahadi ya kwanza ya Mungu kuhusu Masihi, inaonyesha hatua kwa hatua jinsi Mungu alivyoandaa jamii ya wanadamu kupokea Mwokozi aliyeahidiwa na kuingia katika ufalme Wake wa neema. Na kwa kuwa Mungu aliwaandaa watu kwa njia mbili—kwanza kupitia ufunuo wa mdomo wakati wa enzi za mababu, na kisha kupitia ufunuo ulioandikwa wakati wa enzi za kabla ya sheria—historia ya Agano la Kale imegawanywa katika vipindi viwili: historia ya Kanisa la enzi za mababu na historia ya Kanisa la enzi za kabla ya sheria. Katika kipindi cha kwanza, maandalizi haya mwanzoni yaliwahusu wanadamu wote, kisha yakaelekeza hasa kwa wazao wa Abrahamu pekee. Katika kipindi cha pili, awali ililenga wazao wa Abrahamu pekee, yaani, Waisraeli; baadaye, kupitia kutawanyika kwa wana wa Israeli, tafsiri ya Maandiko Matakatifu katika Kigiriki, na mazingira mengine, ikawa wazi kwa mataifa mengine pia. Kwa hiyo, kila kipindi kimegawanywa katika sehemu mbili, ili muhtasari wa jumla wa historia ya Agano la Kale uweze kuwasilishwa kama ifuatavyo:

Utangulizi: Historia ya Kanisa la awali, yaani, historia ya asili ya ulimwengu na ya wanadamu, historia ya haki ya mwanadamu na historia ya Kuanguka.

Kipindi cha I: Historia ya Kanisa la Kitume (c. 3953 KK):

- a) kuanzia wakati wa ahadi ya kwanza ya Mungu kuhusu Masihi hadi wito wa Abrahamu, na
- b) kutoka kwa wito wa Abrahamu hadi kutolewa kwa Sheria katika Sinai.

Kipindi cha II: Historia ya Kanisa la Kabla ya Sheria (c. 3953–5508 KK):

- a) kuanzia wakati wa Sheria huko Sinai hadi kifo cha nabii wa mwisho,
- b) kuanzia wakati huo hadi kuja kwa Masihi aliyeahidiwa duniani.

Hitimisho: Hali ya ulimwengu kabla ya kuja kwa Masihi; matarajio ya ulimwengu wote ya kuonekana kwake.

Kila mojawapo ya sehemu zilizotajwa inaweza, kwa urahisi zaidi, kugawanywa katika sehemu ndogo: kwa mfano, sehemu ya kwanza ya kipindi cha kwanza inagawanywa kwa urahisi zaidi katika sehemu mbili, ambapo ya kwanza inaonyesha hali ya Kanisa la Kizazi cha Mitume kabla ya Mafuriko, na ya pili kuanzia Mafuriko hadi wito wa Abrahamu.

Chanzo muhimu zaidi na karibu pekee cha historia ya Agano la Kale ni vitabu vya Agano la Kale vya Maandiko Matakatiifu. Kwa hivyo, roho ya historia hii lazima iwe roho ya Biblia. Taarifa zote nyingine zinazoweza kupatikana kutoka vyanzo vya pili na vya kibinadamu—kama vile kazi za Josephus, Philo na wengine wachache—lazima ziwekwe chini ya roho na mwelekeo huu. Kitabu bora cha masomo kuhusu Historia ya Biblia kinachotumika katika shule zetu kinajulikana na kila mtu.

§ 168. Historia ya Agano Jipya

Historia ya Agano Jipya inaonyesha jinsi Masihi aliyeahidiwa alivyojitokeza kweli miongoni mwa wanadamu na kuanzisha ufalme wake wa neema, jinsi ufalme huu ulivyowekwa duniani na kupangwa kikamilifu, na jinsi ulivyoendelea kuwepo bila kukoma tangu wakati huo. Muhtasari wa historia ya Agano Jipya unaweza kuwa kama ifuatavyo:

Utangulizi: Historia ya maisha ya kidunia ya Kristo Mwokozi, ambaye aliweka misingi ya kwanza ya Kanisa lake (1–34).

Kipindi I: kipindi kilicho na sifa kuu ya upangaji na uanzishaji wa Kanisa la Kristo kwa upande wa nje:

a) katika siku za Mitume Watakatifu (34–101),

b) katika siku za warithi wao hadi kwa Mfalme Konstantino Mkuu (101–312).

Kazi kuu ya Kanisa katika kipindi hiki—ambayo, kwa namna fulani, ilifunika zote—ilikuwa, bila shaka, ueneaji wake wa ajabu miongoni mwa watu na mapambano yake yasiyokoma dhidi ya maadui wa nje, ambao walifanya kila walichoweza kuzuia kuanzishwa kwake duniani. Hadi Konstantino Mkuu alipotangaza utawala wa dini ya Kikristo ndani ya mipaka ya himaya yake—ingawa, bila shaka, wakati huo huo Kanisa pia lilijishughulisha na masuala yanayohusiana na upangaji wake wa ndani, yaani, mafundisho yake, sakramenti na utawala, na lilipigana vita dhidi ya maadui wa ndani.

Kipindi cha I: kipindi kilichojulikana hasa kwa upangaji wa ndani na kuimarishwa kwa Kanisa la Kristo:

(a) wakati wa enzi ya Mabaraza matano ya Kwanza ya Kiikumi (312–553), wakati mafundisho ya Kanisa yalithibitishwa, yakaelezwa na kutetewa dhidi ya mizimu mingi ya upotovu (hasa kuhusu utu wa Mwokozi na Roho Mtakatifu), na walimu binafsi na Mabaraza yenyewe; na

b) wakati wa vikao viwili vilivyobaki vya Mabaraza Makuu ya Kanisa, kabla ya mgawanyiko wa Upatriaki wa Roma kutoka kwa Kanisa la Ulimwengu (553–885). Katika kipindi hiki, mkazo ulikuwa hasa katika kuandaa na kufafanua utawala wa kanisa na sheria za kanisa (Nomocanon ya Yohana Scholasticus, Baraza la Trullo na Nomocanon ya Photius). Ibada ya Kanisa ilitetea na kupambwa kwa utukufu wake wote (mapambano dhidi ya waondoa sanamu na wachungaji binafsi na Mabaraza yote, watunga nyimbo maarufu: Yohana wa Damascus, Kosmas wa Maiuma, na wengine).

Hakuna shaka kwamba katika kipindi hiki pia, Kanisa liliendelea kuenea miongoni mwa watu na likakumbana na maadui wengi wa nje ambao ililazimika kuwashinda. Lakini kinachoiweka alama kipekee kipindi hiki chote ni, bila shaka, mapambano ya Kanisa dhidi ya maadui wa ndani na, wakati huo huo, utetezi, uthibitisho na ufunuo wa yale misingi ambayo maisha yake ya ndani yamejengwa juu yake.

Kipindi cha II: kipindi cha uhifadhi na ulinzi endelevu wa mpangilio mzima wa kale wa Kanisa la Kiinjili na Kanisa la Mashariki la Orthodox, na upotoshaji wa taratibu wa mpangilio huu na Kanisa la Magharibi hadi leo (885–1884):

A) Historia ya Kanisa la Kiorthodoksi la Mashariki inaweza kugawanywa katika sehemu mbili:

a) ya kwanza – kuanzia wakati wa mgawanyiko wa Patriarka wa Kirumi kutoka Kanisa la Kiikumeni na uanzishwaji wa awali wa imani ya Kiorthodoksi nchini Urusi – hadi kuanzishwa kwa Patriarka wa Kirusi, ambayo, kwa namna fulani, ilichukua nafasi ya Patriarka wa Kirumi aliyegawanyika (885–1588), na

b) ya pili – kuanzia kuanzishwa kwa Patriarka wa Kirusi hadi leo.

B) Historia ya Kanisa la Magharibi, lililogawanyika pia inaweza kugawanywa katika vipindi viwili:

a) ya kwanza, ikijumuisha kipindi cha kuachana kwake taratibu na Uorthodoksi – hadi Mageuzi ya Kikristo (885–1517), na

b) ya pili, ikijumuisha kipindi cha kuachana kwa Kikristo Magharibi na Uorthodoksi kwa kiwango kikubwa zaidi – kuanzia kuibuka kwa Mageuzi hadi siku ya leo.

Hakika, sifa kuu ya Kanisa la Kiorthodoksi la Mashariki katika kipindi chote hiki ni kwamba linawajibika pekee na kuhifadhi na kutetea mpangilio wa kale wa Kanisa la Ulimwengu, likitegemea kwa uthabiti Mabaraza saba ya Kiikumeni na mafundisho ya Mababa Watakatifu. Na kwamba, kinyume chake, sifa kuu ya Kanisa la Magharibi imekuwa ni upotoshaji wa taratibu wa mafundisho na utaratibu wa kale wa kanisa kupitia uvumbuzi mwingi katika kila nyanja – jambo ambalo historia yenyewe litathibitisha kwa uwazi mkubwa.

Hitimisho: Maelezo ya hali ya sasa ya Kanisa ulimwenguni kote, ambayo inaweza kuchunguzwa kwa kina kama taaluma mahususi: *takwimu za kanisa*.

Kuhusu mbinu ya kupanga na kuchunguza mada za historia ya kanisa katika kila kipindi na kipindi kidogo chake, hapa tunakutana na pande mbili tofauti kabisa. Wengine, kinyume chake, huainisha mada kwa makusudi katika makundi (kwa mfano, katika maandiko yetu ya kawaida zimegawanywa katika sehemu saba), na kuchunguza kila kundi peke yake, bila kujali uhusiano wake na mengine au mtiririko wa jumla wa matukio. Wengine, kinyume chake, hugawanya makadaizi hayo kimakusudi katika makundi (kwa mfano, katika maandishi yetu ya kawaida yamegawanywa katika sehemu saba), na kuchunguza kila kundi kando, bila kujali uhusiano wake au mtiririko wa jumla wa matukio. Katika hali ya kwanza, hasara yake ni kwamba haiwezekani kusoma mada binafsi za historia ya kanisa kwa uwazi—kwa mfano, hali ya mafundisho katika kipindi fulani, au hali ya ibada. Katika hali ya pili, hasara ni kwamba ni sehemu tu ndizo huchunguzwa, huku yote kwa pamoja yakipuuzwa. Na hivyo basi, njia bora ni kuweka usawa kati ya ncha hizi mbili, au kuzichanganya. Yaani, kwanza kuwasilisha *historia ya jumla* ya Kanisa katika kila kipindi na sehemu ya kipindi, kwa kufuata mtiririko wa jumla wa matukio kimfuatano. Na kwa kufanya hivyo, kugusia mada zake zote popote na pale inapofaa, na kisha kuendelea na *historia maalum*, au uchunguzi wa kina wa kila moja ya mada zake kuu mahususi, kama vile: cheo cha uongozi, kundi la waumini, mafundisho, utawala, na kadhalika.

Kuna vyanzo na kazi za marejeleo visivyo na hesabu kuhusu historia ya kanisa katika Agano Jipya; tutajitaja hapa vikuu pekee. Hivi ni, baada ya Maandiko Matakatifu ya Agano Jipya (yanayohusu hasa historia ya Kristo Mwokozi na Mitume), miongoni mwa yale yaliyoonekana—

Katika karne za mwanzo:

1) Mashariki: historia za kanisa na Eusebius (karne ya 4), Socrates, Sozomen, Theodoret na Philostorgius (karne ya 5), Theodoret the Reader na Evagrius (karne ya 6)⁷⁵³;

2) Magharibi: Rufinus (karne ya 4), aliye tafsiri na kuendeleza historia ya Eusebius, Sulpicius Severus (karne ya 5) na Gregory wa Tours (karne ya 6)⁷⁵⁴.

Katika Zama za Kati:

1) Mashariki: kroniki nyingi zilizounda sehemu ya *historia ya Bizanti*, ambazo mara nyingi zina maelezo ya kidini, kama vile kroniki za Kedrin, Zonaras, Chalcondylas na wengine⁷⁵⁵; Chronicle ya Kirusi ya Mtakatifu Nestor (karne ya 11–12) na warithi wake, na Historia ya Kanisa ya Nikephoros Kallistos (karne ya 14)⁷⁵⁶;

2) Magharibi: vitabu kumi kuhusu monumenti za kanisa na Haymo, Askofu wa Halberstadt (karne ya 9)⁷⁵⁷, na historia ya kanisa na Adam wa Bremen (karne ya 11)⁷⁵⁸.

Katika nyakati za hivi karibuni:

1) Mashariki: kroniki fupi au taarifa za kihistoria zilizotolewa na Wagiriki wenyewe, kama vile:

⁷⁵³ Toleo bora zaidi la wanahistoria hawa wote wa kanisa wa Kigiriki, katika juzuu tatu, ni la Heinrich Valesius, Paris, 1659.

⁷⁵⁴ Vitabu kumi na moja vya historia ya kanisa ya Rufinus viliwachapishwa na Renan pamoja na historia ya Cassiodorus (Basilea, 1523); kazi za Sulpicius Severus na John Clericus (Leipzig, 1709); historia ya Gregory wa Tours na Theodoric Ruinarius (Paris, 1699).

⁷⁵⁵ Wahistoria hawa wote wa Bizanti, chini ya jina *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, tayari wamechapishwa mara tatu: Paris 1645–1702, Venisi 1729, na Bonn, kuanzia 1829 na kuendelea.

⁷⁵⁶ Vitabu 18 vya kwanza vilivyobaki vya historia hii (vinavyofunika kipindi hadi mwaka wa 610) viliwachapishwa na Fronto Ducaeus, Paris, 1630.

⁷⁵⁷ Ilichapishwa mara tatu: Roma mwaka 1564, Lyon mwaka 1615 na Helmstadt mwaka 1671.

⁷⁵⁸ Ilichapishwa Hamburg mwaka 1706.

Christopher Angelos⁷⁵⁹, Philip wa Cyprus⁷⁶⁰ na Alexander Gelladius⁷⁶¹, na makusanyo mengi ya matendo na nyaraka za kihistoria kwa ujumla, yaliyochapishwa nchini Urusi na yanayohusiana, miongoni mwa mambo mengine, na historia yetu ya kanisa⁷⁶²;

2) Magharibi;

a) zile zilizotungwa kwa roho ya Kanisa la Kirumi na zinazochukuliwa kuwa bora zaidi: kroniki za Baronius⁷⁶³, historia ya kanisa ya Alexander Natalis⁷⁶⁴ na historia ya kanisa ya Fleurie⁷⁶⁵;

b) zile zilizotungwa na Waprotestanti, pia zinachukuliwa kuwa bora: Magdeburg Centuries⁷⁶⁶ na Historia ya Kanisa ya Mosheim⁷⁶⁷.

§ 169. Historia ya Kanisa la Kirusi Maalum

Historia ya Kanisa la Kirusi bila shaka inastahili kuchunguzwa kwa undani zaidi, hasa kwa wale wanaojiandaa kuwa wachungaji wa Kanisa hili. Muhtasari wa historia ya kanisa la Kirusi unaweza kuwa kama ifuatavyo:

Utangulizi: Mwanzo wa Ukristo nchini Urusi hadi kwa Mfalme Vladimir, Sawa na Mitume (kabla ya 988), yaani:

a) mwanzo wa Ukristo ndani ya mipaka ya Urusi ya leo kabla ya kuanzishwa kwa Ufalme wa Kirusi, na

b) ndani ya Ufalme wa Rus' wenyewe kabla ya ubatizo wa Vladimir.

Kipindi cha I: Historia ya Kanisa la Urusi chini ya mamlaka ya Patriaki wa Konstantinopoli (988–1588):

a) chini ya mamlaka ya Metropolitan mmoja aliyekuwa chini yake (988–1240);

b) chini ya mamlaka ya Metropolitan mmoja au wawili (1240–1462);

c) chini ya mamlaka ya Metropolitan wawili (1462–1588).

Kipindi cha III: Historia ya Kanisa la Kirusi kama taasisi huru, yaani chini ya mamlaka ya maaskofu wake wakuu (1588–1884).

a) mwanzoni chini ya Patriaki mmoja (1588–1721);

b) baadaye, Baraza la Maaskofu au Sinodi Takatifu, ambalo lilichukua nafasi ya Patriaki (1721–1884).

Hitimisho: Hali ya sasa ya Kanisa la Kirusi – Takwimu za Kanisa la Kirusi.

Njia ya kupanga mada katika historia ya kanisa la Kirusi inaweza kuwa sawa na ile iliyoonyeshwa kwa historia ya Kanisa kwa ujumla.

Vyanzo vikuu ni:

I. Zinara:

1) Zamu za Kigiriki, mwanzoni za kidini: zile za Eusebius, Socrates, Sozomen, Theodoret, Evagrius na wengine (hizi hutumika kama utangulizi wa historia ya Kanisa la Kirusi); zikifuatiwa na zamu za jumla: zile za Leo Mwenye Sarufi (karne ya 10), George Mtawa (10), Kedrin (karne ya 11), Zonaras (karne ya 12), Vryennios (karne ya 12), Choniates (karne ya 13) na wengine, wakiendelea hadi nusu ya pili ya karne ya 15⁷⁶⁸;

2) Kroniki za ndani, zilizozinduliwa na Mtakatifu Nestor mwishoni mwa karne ya 11, na kuendelezwa katika sehemu mbalimbali za Urusi—Kiev, Novgorod, Pskov na kwingineko—kwa viwango tofauti vya

⁷⁵⁹ *Enchiridion de statu hodiernorum Graecorum*... Cambridge, 1619, na baadaye katika nyakati nyingine kadhaa.

⁷⁶⁰ Chronicon Ecclesiae Graecae..., Franeckerae, 1679.

⁷⁶¹ Status praesens ecclesiae Graecae..., na Altorfii, 1714.

⁷⁶² Vitendo, vilivyochapishwa na Rumyantsev, Msafara na Tume ya Kiarkeografia, na Tume ya Mpito iliyounganishwa na Gavana Mkuu wa Kyiv. Vitendo vya miji ya Vilnius, Kaunas... na kadhalika na kadhalika.

⁷⁶³ Annales ecclesiastici, iliyofikishwa hadi mwaka 1198 na Baronius na kuendelezwa na Reynaldus hadi 1565. Ilichapishwa mara kadhaa.

⁷⁶⁴ *Historia ecclesiastica Novi Testamenti in XXIV tomis*, ilichapishwa kwa mara ya kwanza Paris 1676–1686.

⁷⁶⁵ Histoire ecclésiastique..., ikifunika kipindi hadi mwaka 1414, ilichapishwa kwa mara ya kwanza katika majuzuu ishirini, 1691–1722.

⁷⁶⁶ *Centuriae Magdeburgenses... in XIII tomis*, ilichapishwa mara kadhaa. Zinajulikana kama 'centuries' kwa sababu kila toleo linafunika karne maalum (centuriam), na 'Magdeburg' kwa sababu zilianza Magdeburg na jumuiya ya wasomi.

⁷⁶⁷ *Institutionum Hist. Ecclesiasticae... libri IV*, Helmstadii, 1764.

⁷⁶⁸ Zote hizi zimejumuishwa katika mkusanyiko uliotajwa hapo awali: *Corpus Scriptorum Hist. Bysantinae*.

ukamilifu. Baadhi zinafikia hadi karne ya 13, nyingine hadi karne ya 14 au 16, huku chache zikifika karibu hadi karne ya 18⁷⁶⁹ ;

3) Zile za Kipolandi, zilizoanza katika karne ya 12 na kumalizika katika karne ya 15⁷⁷⁰ .

II. Nyaraka:

1) za ndani, zilizochapishwa na Msafara wa Kiarkeografia na Tume, zilikusanywa na kuchapishwa Kyiv⁷⁷¹ na Vilnius⁷⁷² , zilizochapishwa na Novikov (katika *Ancient Russian Philology*), Count Rumyantsev (katika *Collection of State Charters*), Padri Mkuu Grigorovich (katika Hifadhi ya Nyaraka ya Belarus), Mukhanov⁷⁷³ na wengine⁷⁷⁴ , pia zimejumuishwa katika Mkusanyiko Kamili wa Sheria za Kirusi. St Petersburg, 1840;

2) vyanzo vya kigeni, kama vile vilivyokusanywa na Turgenev⁷⁷⁵ .

III. Maelezo kutoka kwa watu wa zama hizo, baadhi yakiwa yameandaliwa na watu wa nchi yetu⁷⁷⁶ , huku mengine yakiwa yameandikwa na wageni waliokutembelea nchi yetu au kuandika kuihusu kwa kusikia tu⁷⁷⁷ .

IV. Wasifu wa watakatifu wa Kirusi, yaliyojumuishwa katika Kiev-Pechersk Paterikon, Prologue, Cheti-Minei, na yale ambayo bado yapo katika mfumo wa manuskripti.

Miongoni mwa kazi nyingi za marejeleo, tutataja:

a) Historia ya Jimbo la Urusi ya Karamzin;

b) Mikutano ya Chama cha Kifalme cha Historia na Vitu vya Kale vya Urusi katika Chuo Kikuu cha Kifalme cha Moscow⁷⁷⁸ ;

c) *Historia ya Cheo cha Kiroho cha Kirusi* katika juzuu 6;

d) Maelezo ya Kanisa Kuu la St Sophia huko Kyiv na Uongozi wa Kikleriki wa Kyiv;

e) Kamusi ya Kihistoria ya Waandishi wa Utawala wa Kikleriki nchini Urusi;

f) Historia ya Muungano wa Bantysh-Kamensky;

g) Maelezo ya monasteri, kama vile Kyiv-Pechersk Lavra, Sergiev Lavra na Monasteri ya Solovetsky;

h) Kamusi ya kihistoria ya watakatifu wanaoheshimiwa katika Kanisa la Kirusi.

2. Sayansi msaidizi kwa historia ya kanisa

§ 170. Dhana ya taaluma hizi

Kuna sayansi mbili za kusaidia za historia ya kanisa: jiografia ya kanisa na kronolojia ya kanisa, ya kwanza ikionyesha maeneo ambapo matukio katika Kanisa yalitokea, na ya pili ikibainisha wakati ambapo yalitokea. Kwa hivyo, ya kwanza lazima ije kabla ya historia ya kanisa, ilhali ya pili lazima iambatane nayo au iifuata.

§ 171. Jiografia ya Kikani

Jiografia ya Kanisa, kama inavyohusiana na mgawanyo wa historia ya kanisa, imegawanywa katika jiografia ya Kanisa la Agano la Kale na jiografia ya Kanisa la Agano Jipya.

Jiografia ya Kanisa la Agano la Kale imegawanywa kama ifuatavyo:

I. Jiografia ya Kanisa la kitume –

⁷⁶⁹ Baadhi ya zizi hizi tayari zimechapishwa, huku nyingine bado hazijachapishwa. Toleo bora zaidi limeanzishwa na linaendelezwa na Tume ya Kiarkeografia chini ya jina: Mkusanyiko Kamili wa Zizi za Kirusi.

⁷⁷⁰ *Annales Polonici*, iliyochapishwa katika juzuu 1–2 na T. W. Sommersberg, na baadhi zimechapishwa kando nyakati mbalimbali.

⁷⁷¹ Monumenti, iliyochapishwa na Tume ya Mpito ya Uchunguzi wa Nyaraka za Kale chini ya Gavana Mkuu wa Kijeshi wa Kyiv, katika juzuu 2.

⁷⁷² Mkusanyiko wa Hati na Vitendo vya Kale vya Miji ya Vilnius, Kaunas, Trakai, n.k., 1843.

⁷⁷³ Mkusanyiko wa Mukhanov, 1836.

⁷⁷⁴ Kwa mfano, katika Mkusanyiko wa Simbirsk... Moscow, 1845.

⁷⁷⁵ Historica Russiae monumenta, ex antiquis gentium archivis et bibliothecis deprompta..., St Petersburg, 1841.

⁷⁷⁶ Hizi ni pamoja na: simulizi za Mwanamfalme Kurbsky, zilizochapishwa St Petersburg, 1833; kuhusu Urusi wakati wa utawala wa Alexei Mikhailovich, na Koshikhin, St Petersburg, 1840; na dondoo za watu wa Urusi wa enzi za Petrov... St Petersburg, 1838.

⁷⁷⁷ Kazi nyingi kati ya hizi zilichapishwa kando, huku nyingine nyingi zikichapishwa katika makusanyo, kwa mfano, chini ya jina: *Rerum Moscovitarum auctores varii*... Frankfurt, 1600; au: *Historiae Ruthenicae scriptores exteri saeculi XVI*..., 1841–1842.

⁷⁷⁸ Zilichapishwa chini ya vichwa mbalimbali: mwanzoni kama *Notes and Works*..., kisha kama *Historical Collection*..., *Readings*..., na sasa kama *Chronicle*.

1) kabla ya Mafuriko, ambapo inasemekana:

(a) mahali pa Paradiso; na

b) nchi za Ebilat, Ethiopia, Ashuri na Naid, zilizotajwa katika sura nne za kwanza za Kitabu cha Mwanzo;

2) baada ya Mafuriko hadi kutolewa kwa Sheria katika Sinai, au kwa usahihi zaidi, hadi makazi ya baadaye ya Wayahudi katika Palestina (Nchi ya Ahadi). Hapa, taarifa za kijiografia zinatolewa:

a) kuhusu Ararati;

(b) mtawanyiko wa wazao wa Nuhu: wazao wa Shemu, Hamu na Yafethi;

c) falme na nchi zilizojitokeza baadaye: Babeli, Asiria, Media, Uajemi, Mesopotamia na kadhalika;

d) hasa, maeneo ambayo mababu waliotanga-tanga wa watu wa Mungu walitumia muda wao mwingi, na ambayo yalikuwa na alama za maonyesho ya kimungu na miujiza;

e) Misri, ambako Waisraeli walihamia, na nchi jirani;

f) hatimaye, safari ya Waisraeli kutoka Misri hadi Sinai na kutoka Sinai hadi uvamizi wa Palestina.

II. Kuhusu jiografia ya Kanisa la kabla ya agano, au, kwa maneno mengine, jiografia ya Palestina –

1) jiografia ya kimwili ya Palestina:

a) eneo lake, ukubwa na mipaka yake,

b) bahari, maziwa na mito,

c) milima na mabonde,

d) hali ya hewa,

e) rasilimali asilia, n.k.

2) Jiografia ya kisiasa ya Palestina:

a) tangu wakati wa mgawanyo wake miongoni mwa makabila kumi na mawili ya Israeli hadi kutengana kwa Ufalme wa Israeli na Ufalme wa Yuda;

b) kuanzia wakati huo hadi Uhamisho wa Babeli;

c) kuanzia Uhamisho wa Babeli hadi kuja kwa Kristo.

Katika kila mojawapo ya sehemu hizi, jiografia inapaswa kuelezea mikoa ambayo Palestina iligawanywa, ukubwa na mipaka yake, miji na makazi makuu, pamoja na idadi ya watu wake, maeneo ya kuvutia, n.k.

Jiografia ya Kanisa la Agano Jipya, kulingana na mgawanyo wa historia ya Agano Jipya, inaweza kuwasilishwa kwa mpangilio ufuatao:

1) Hali ya Palestina wakati wa maisha ya Kristo Mwokozi duniani na safari zake katika nchi hiyo;

2) Jiografia ya Kanisa la Kikristo katika karne tatu za kwanza kabla ya uongofu wa Kaisari Konstantine, au kabla ya Mabaraza ya Kiinjili. Hasa:

a) safari za Mtume Paulo na makanisa aliyoyanzisha,

b) maeneo ambapo Mitume wengine walihubiri, na makanisa na dayosisi waliyoanzisha,

c) maeneo ambayo Ukristo ulienea baadaye katika karne ya 2 na ya 3 na makao makuu ya dayosisi mpya.

3) Jiografia ya Kanisa la Kikristo wakati wa enzi za Mabaraza ya Kiinjili, hadi mgawanyiko wa Upatriaki wa Roma. Katika kipindi hiki, ni bora kupanga jiografia ya kidini kulingana na Upatriaki na kuonyesha kando:

a) Patriarka wa Roma, yaani eneo lake na mipaka yake, idadi ya metropolisi, arkidiosezi na diosezi zilizo chini ya mamlaka yake, makao makuu ya kila moja, maeneo yao, n.k.

b) Patriarka wa Constantinople,

c) Patriarka wa Alexandria,

d) Patriarka wa Antiokia, na

e) Patriarka wa Yerusalemu,

f) hatimaye, exarchate fulani ambazo haziko chini ya viti vya Kipatriarki na zinazoongozwa na maaskofu huru (αυτοκέφαλοι).

4) Mwenendo wa kijiografia wa Kanisa tangu wakati wa mgawanyiko wa Patriarka wa Kirumi kutoka kwake hadi leo. Hasa:

a) jiografia ya Kanisa la Kiorthodoksi la Mashariki, ambalo pia limepangwa kwa mitaa ya Patriaki,

b) jiografia ya Kanisa la Kirumi kabla na baada ya Mageuzi,

c) na, kando, jiografia ya Kanisa la Urusi.

Vyanzo na rejea:

1) Kuhusu jiografia ya Kanisa la Agano la Kale, yafuatayo yanaweza kutajwa:

a) vitabu vya Maandiko Matakatifu na

b) kazi za waandishi fulani wa Kiyahudi: Josephus, Philo na wasomi wa Talmud,

c) *Onomasticon urbium et locorum S. Scripturae, seu liber de locis hebraicis*, iliyoandikwa awali kwa Kigiriki na *Eusebius wa Kaisaria* na baadaye kutafsiriwa kwa Kilatini na *Jerome*, iliyohaririwa na Jacob Bonfrerius, Paris 1631 na 1639;

d) *Calmet: Dictionarium historicum... et geographicum S. Scripturae*. August. Windel. 1738;

e) *Hadrian Relandus: *Palaestina ex monumentis veteribus, illustrata, tabulis geographicis exornata...**, Batavia, 1714;

f) Utangulizi wa Jiografia Takatifu kwa Matumizi katika Vyuo vya Theolojia, na Mchungaji *Peter Vegilansky*. St Petersburg, 1808;

g) *Ias. Fr. Allioli: Biblische Erd-und-Länderkunde*, Landshut, 1844;

h) Jiografia Takatifu yenye Ramani na Mpango wa Yerusalemu, iliyokusanywa na V. P. P., St Petersburg, 1846.

2) Kwa jiografia ya Kanisa la Agano Jipya:

a) ikifuata vitabu vya Agano Jipya,

b) *Caroli a S. Paulo. *Geographia sacra, seu notitia antiqua dioeceseon omniun veteris ecclesiae**, Amsterdam, 1704;

c) *Atlas antiquus sacer, ecclesiasticus et profanus*, iliyokusanywa kutoka kwa jedwali za kijiografia za *Nic. Sanson*. Amsterdam, 1705;

d) *Geographia sacra et ecclesiastica* ya *Spanhemi* (katika *Opp.*., j. 1, Lugd. Bat., 1701);

e) *Mich. Le Quien: *Oriens Christianus*...* Paris, 1740;

e) *Bingham: Orig. eccles.* Kitabu IX, Juz. III;

g) *Handbuch der Kirchlichen Geographie und Statistik...* na *I. E. Theodor Wiltsh*, katika sehemu 2, Berlin, 1846;

h) *Kirchen historischer Atlas* – na mwandishi yuleyule, iliyochapishwa mwaka 1843;

(i) hasa kuhusu jiografia ya Kanisa la Kirusi: *Atlas ya Kihistoria ya Urusi*, na Pavlishchev, Warsaw, 1845.

§ 172. Kronolojia ya Kanisa

Kronolojia ya kanisa inaweza kugawanywa katika sehemu mbili, ambazo –

Sehemu ya kwanza itaelezea kanuni za jumla za kronolojia hii, yaani, itatoa taarifa:

a) nukta ya kuanzia inayoanzia,

b) mgawanyo wa jumla wa wakati miongoni mwa Wayahudi,

c) mwaka wa Kiyahudi na uhusiano wake na miaka ya Kiegipti, Kikaldayo, Kiajemi, Kigiriki na Kirumi,

d) miezi ya Kiyahudi na uhusiano wake na miezi ya watu wengine,

e) wiki na siku za Kiyahudi, mgawanyo wao katika sehemu, siku za sikukuu, kufunga na kadhalika,

f) kalenda ya Kikristo na uhusiano wake na kalenda ya Kiislamu na nyinginezo,

g) kuhusu mizunguko, vipindi, enzi au zama, miongoni mwa Wayahudi wa kale na katika Kanisa la Kikristo. Kisha –

Ya pili itaelezea kwa undani kronolojia ya:

1) Kanisa la Agano la Kale, yaani:

a) kutatua suala la mfuatano wa matukio wa maandishi ya Kiebrania ya Agano la Kale na ule wa tafsiri ya Septuaginta ya Biblia, na

b) kuwasilisha jedwali la kihistoria lenyewe, lililopangwa kwa vipindi vya historia ya kanisa la Agano la Kale;

2) Kanisa la Agano Jipya, yaani:

a) kutatua suala la tarehe za kuzaliwa na kufa kwa Kristo Mwokozi, na

b) kuwasilisha jedwali la kihistoria la mfululizo wa historia ya kanisa la Agano Jipya lenyewe.

Kazi zifuatazo zinaweza kutumika kama nyenzo kusaaidia katika ufundishaji wa taaluma hii:

a) *Chronologia sacra* ya *Spanhemi* (katika *opposita*, juz. 1, Lugd. Batav. 1701);

- b) *J. Ch. Gatterer: Abriss der Chronologie, Göttingen 1777;*
 c) *L'art de vérifier les dates des faits historiques etc., na mtawa wa Benedictine, Paris, 1750.*

B. Wale wanaoshughulikia vyanzo vya imani ya Kikristo:

I. Maandiko Matakatiifu

§ 173. *Dhana ya sayansi zinazohusiana na somo hili*

Kati ya sayansi za awali zinazohusiana na Maandiko Matakatiifu, moja hufundisha kanuni za kutambua na kuelezea maana halisi ya Maandiko Matakatiifu: hii ni *Hermeniutiki*; nyingine hutoa taarifa kuhusu mambo ya kale ya Kiyahudi yanayohitajika kwa uelewa bora zaidi wa Maandiko Matakatiifu: hii ni *Akolojia ya Kibiblia*; la tatu, na la mwisho, inatumia yote haya kwa Maandiko Matakatiifu na kumzoeshwa mtu historia na yaliyomo katika vitabu vitakatifu: hii ni utangulizi wa Maandiko Matakatiifu pamoja na usomaji wake wa tafsiri, au *Masomo ya Biblia*.

§ 174. *Hermeniutiki Takatifu*

Hermeniutiki Takatifu, kama inavyoonekana kutokana na dhana yake yenyewe, hugawanyika kiasili katika sehemu mbili, ambapo ya kwanza itaonyesha njia za kugundua na kuelewa maana halisi ya Maandiko Matakatiifu, na ya pili itakuwa ni mbinu ya kuelezea maana hiyo iliyogunduliwa kwa wengine. Lakini sehemu hizi zote mbili lazima zitanguliwe na sehemu nyingine ya jumla, ambayo itaonyesha maana halisi ya Maandiko Matakatiifu ni ipi, na kanuni kuu ya msingi inapaswa kuwa ipi, katika kugundua na kuelewa maana hii, na katika kuelezea kwa wengine. Kwa undani, muundo wa Hermeniutiki unaweza kuwa kama ifuatavyo:

I. Kuhusu maana halisi ya Maandiko Matakatiifu na kanuni kuu ya Tafsiri Takatifu:

1) Kuhusu maana halisi ya Maandiko Matakatiifu:

a) maana halisi,

b) maana ya kimistari.

2) Kuhusu kanuni kuu ya Ufasiri Takatifu:

a) kanuni ya kweli – mafundisho ya Kanisa Katoliki la Kiortodoksi,

b) kukanusha misingi ya uongo, iliyobuniwa na wenye fikra potofu.

II. Kuhusu njia za kuelewa maana halisi ya Maandiko Matakatiifu:

1) Njia za ndani, yaani:

a) matumizi ya neno,

b) muktadha wa kifungu,

c) kusudi la Kitabu Takatifu au la kifungu maalum ndani yake,

d) mlingano;

2) Nje, ambazo zinajumuisha taarifa:

a) mwandishi wa kitabu,

b) wahusika walioanzishwa na mwandishi,

c) wakati wa uandishi wa kitabu na matukio yaliyoelezwa ndani yake,

d) mahali ambapo kitabu kiliandikwa na matukio yaliyotajwa ndani yake,

e) sababu ya kuandikwa kwa kitabu na mazingira mengine.

III. Kuhusu njia ya kufafanua maana halisi ya Maandiko Matakatiifu:

1) Lugha ya kienyeji, kama vile:

a) tafsiri,

(b) ufafanuzi wa maneno kwa maneno, na

c) maelezo ya mahubiri;

2) Kiakademia, ambacho kinajumuisha:

a) maelezo (scholia),

b) tafsiri za maoni,

c) insha au tafiti.

Mafundisho ya Tafsiri Takatifu lazima bila shaka yawe yanalingana na roho ya Kanisa la Orthodox: vinginevyo, badala ya kuwa na manufaa, yatasababisha madhara tu. Kwa sababu hii, mtu lazima awe mwangalifu sana anapochagua na kutumia vitabu vya kigeni kuhusu somo hili—lazima achague kutoka

kwavyo tu kile kinacholingana na tafsiri ya Orthodox. Marejeleo ya baadhi ya vitabu hivi yanaweza kupatikana katika kazi ya kale inayotumika katika vyuo vyetu vya teolojia: *Delineatio Hermenevticae sacrae*, toleo la 2, St Petersburg, 1832.

§ 175. Akibaolojia ya Biblia

Mada ya Akolojia ya Biblia ni vitu vya kale vya Kiyahudi vilivyotajwa katika Maandiko Matakatiifu. Lakini kwa kuwa vitu hivi vya kale ni vya aina tatu—vya nyumbani, vya umma na vya kidini—Akolojia ya Biblia kwa kawaida hugawanywa katika sehemu tatu.

Sehemu ya I inahusu vitu vya kale vya nyumbani, kama vile:

(a) makazi, chakula na mavazi ya Wayahudi wa kale,

b) maisha ya nyumbani au ya familia: ndoa, kuzaliwa na malezi ya watoto, mamlaka ya wazazi, watumwa, na kadhalika;

c) mila na desturi za familia za Waebrania wa kale,

d) magonjwa, kifo na mazishi miongoni mwa Wayahudi wa kale.

Sehemu ya II kuhusu kale za kijamii:

a) mfumo wa serikali miongoni mwa Wayahudi wa kale,

b) kuhusu mahakama na taratibu za kisheria,

c) kuhusu kilimo na ufugaji,

d) kuhusu ufundi, sanaa na sayansi,

e) biashara na usafiri wa baharini,

f) muundo wa kijeshi na mbinu za vita.

Sehemu ya III kuhusu kale za kanisa:

a) kuhusu asili na muundo wa ibada ya Agano la Kale kwa ujumla,

(b) kuhusu maeneo matakatiifu,

c) kuhusu nyakati takatiifu,

d) kuhusu watu watakatiifu,

e) juu ya matendo matakatiifu na, hatimaye,

f) aina fulani za ibada ya sanamu ambazo Waisraeli walizidiangukia wakati mwingine.

Kuhusu mafundisho ya Akibaolojia ya Biblia, yale yale yanapaswa kurudiwa kama yalivyosemwa kuhusu mafundisho ya Hermeniutika Takatiifu: kwani Akibaolojia, pia, inaweza kupotoshwa kwa makusudi na watu wenye fikra huru na kuwa hatari kwa imani.

Vyanzo vya sayansi hii ni:

a) chanzo cha msingi: vitabu vya Maandiko Matakatiifu;

b) za pili: kazi za Josephus na Philo;

c) ya tatu: Talmud na, kwa ujumla zaidi, maelezo ya waandishi wa kale wa Mashariki na Ugiriki-Roma kuhusu Wayahudi.

Miongoni mwa kazi za marejeleo, tungetaja:

a) *Archéologie biblique* na J. B. Glaire, Paris, 1839 (katika toleo la pili la utangulizi wake wa Maandiko Matakatiifu) na

b) *Politische, häusliche und religiöse Altertümer der Hebräer* na I. Franz Allioli, Landshut, 1844. Utangulizi wa kazi hiyo ya mwisho pia unaorodhesha kazi nyingine nyingi za marejeleo.

§ 176. Masomo ya Biblia

Masomo ya Biblia, ambayo yanachanganya utangulizi wa Maandiko Matakatiifu na tafsiri yake ya kina, yanaweza kuwa na sehemu mbili: sehemu ya jumla, inayohusu vitabu vyote vitakatifu kwa ujumla, na sehemu maalum, inayohusu kila kitabu kitakatifu kimoja kimoja.

Sehemu ya jumla:

1) kuhusu asili ya Maandiko Matakatiifu:

a) dhana yake,

b) majina yake mbalimbali,

c) mada na kusudi lake kuu,

d) mgawanyo wake.

2) Kuhusu maandishi ya asili ya Maandiko Matakatiifu:

- a) Agano la Kale,
- b) Agano Jipya.
- 3) Kuhusu tafsiri kuu za Maandiko Matakatiifu:
 - a) za kale,
 - b) za kisasa, na
 - c) hasa, tafsiri za Septuaginta na Kislavoni.
- 4) Kuhusu mikono na matoleo mashuhuri ya Maandiko Matakatiifu.
- 5) Kuhusu Biblia za lugha nyingi (kwa lugha nyingi).
- 6) Kuhusu tafsiri-maoni bora za Maandiko Matakatiifu.

Sehemu maalum:

- 1) Kuhusu vitabu vya Agano la Kale, kila kimoja mahususi:
 - a) kihistoria: Pentateuki, Kitabu cha Yohanna, Kitabu cha Waamuzi, n.k.,
 - b) vitabu vya mafundisho: Kitabu cha Zaburi na vingine, kila kimoja kikitazamwa kando,
 - c) za unabii: Wabashiri Isaya, Yereimia na wengine.
- 2) Kuhusu vitabu vya Agano Jipya, kila kimoja mahususi:
 - a) kihistoria: Injili nne na Matendo ya Mitume,
 - b) ya mafundisho: Abaraka za Mitume, na
 - c) unabii: Kitabu cha Ufunuo.

Wakijadili kila moja ya vitabu hivi, Masomo ya Biblia yanapaswa kuonyesha:

- a) kichwa cha kitabu,
- b) mwandishi wake, na wakati na mahali pa kuandikwa kwake,
- c) mada, madhumuni na muundo wa kitabu,
- d) tafsiri bora zaidi juu yake, na
- e) hatimaye, kutoa ufafanuzi wa vifungu muhimu zaidi vya kitabu au hata kitabu chote.

Rasilimali kamili ya kufundisha Masomo ya Biblia inaweza kupatikana katika kitabu: **Sacrae Scripturae Cursus completus, ex commentariis omnium perfectissimis, ubique habitis...*, unice conflatus*, kilichochapishwa na Abbot La Min katika juzuu 28, Paris 1839–1845. Kategoria hii pia inajumuisha kile kinachoitwa *'Utangulizi wa Maandiko Matakatiifu'* kwa ujumla, ambapo, bila shaka, ni lazima kufanywa uteuzi makini. Mwongozo mkuu, hasa kwa ajili ya ufafanuzi wa vifungu binafsi na vitabu vyote vya Maandiko Matakatiifu, unapaswa kuwa *tafsiri za Baba wa Kanisa na walimu wa Kanisa*. Tuna mfano bora wa ufafanuzi wa kitabu kizima cha Maandiko Matakatiifu katika lugha ya asili katika *Maelezo ya Kitabu cha Mwanzo*.

II. Maandiko Matakatiifu

§ 177. *Patrology au Patristics*

Nyanja mbili zimejikita katika utafiti wa Mafundisho Matakatiifu, ambayo yanajumuisha hasa maandishi ya Mababa Watakatifu wa Kanisa: Patrologia na Patristiki; hata hivyo, kama tulivyoona (§ 164), hizi kwa kawaida huunganishwa na kufundishwa pamoja chini ya jina la jumla la mojawapo kati yao.

Jukumu la Patrologia au Patristiki ni kuwasilisha:

- a) wasifu mfupi au maelezo ya maisha ya kila mmoja wa Mababa Watakatifu, kwa kuisitiza hasa mazingira yaliyokuwa na ushawishi katika fikra na maandishi yao;
- b) bibliografia, inayoonyesha uhalisi wa kazi zake, maudhui yake makuu, muundo na sifa yake ya kipekee;
- c) hatimaye, mawazo muhimu kutoka kwa kazi hizi kuhusu mafundisho makuu ya imani, maadili, ibada, maagizo ya kanisa na, kwa ujumla, mada za ufunuo wa Kikristo.

Mpangilio ambao Baba Watakatifu wanachunguzwa kwa kutumia unapaswa kuwa wa kihistoria. Kuhusiana na hili, kwa urahisi zaidi, Theolojia ya Baba Watakatifu kwa kawaida hugawanywa katika vipindi ambavyo, kwa kufuata mgawanyo wa jumla wa historia ya Kanisa, vinaweza kuwa kama ifuatavyo:

- 1) Kipindi cha karne tatu za kwanza za Ukristo, hadi uongofu wa Kaisari Konstantine au hadi Mabaraza ya Kiinjilisti. Hii inajumuisha, hasa:
 - a) Wababa au Wababa Mitume,
 - b) Wababa waliowafuata.

2) Kipindi cha Mabaraza Makuu ya Kanisa hadi mgawanyiko wa Kanisa la Roma kutoka kwa Kanisa la ulimwengu au hadi Patriarki Photius wa Constantinople:

- a) Baba wa karne ya nne na ya tano,
- b) Wababa wa karne zilizobaki.

3) Kipindi cha Mababa Watakatifu wa Kanisa la Orthodox tangu wakati wa Photius hadi leo:

- a) kuhusu Wababa Watakatifu waliotumikia katika Kanisa la Kigiriki, na
- b) – katika Kanisa la Kirusi.

Hata hivyo, wigo wa Patrologia unaweza kupunguzwa. Kanisa la Kristo halijawahi kukosa Mababa Watakatifu waliokuwa waandishi, hata hadi leo. Lakini kwa kuwa Patrologia inawachukulia Mababa hasa kama mashahidi wa Utume wa Kitume, na miongoni mwa mashahidi wa tukio lolote inatosha, ili kuthibitisha ukweli, inatosha kusikiliza tu mashahidi waliokuwa karibu zaidi kwa wakati na tukio hilo, hasa ikiwa idadi yao ni kubwa; kwa hivyo, Patrologia haitakosea hata kidogo ikiwa, ili kupunguza wigo wa kazi yake, itajikita katika vipindi viwili vya kwanza vilivyotajwa. Zaidi ya hayo, kwa sababu Wababa wa baadaye, walioishi ndani ya Kanisa la Orthodox kufuatia mgawanyiko wa Patriarki wa Kirumi kutoka kwalo, walirudia tu, kuhusiana na Mafundisho Watakatifu, yale yaliyosemwa na Wababa wa karne za mwanzo, wakishikilia kwa ukaribu sana imani ya kale ya Orthodox.

Lakini ingawa inajipunguza hivyo kwa upande mmoja, Patrologia inaweza kupanuliwa kiasi kwa upande mwingine. Mada yake kuu inajumuisha tu maandishi ya Mababa Watakatifu (hivyo basi jina 'Patrologia'), yaani, wale watu ambao Kanisa limewaweka miongoni mwa Watakatifu. Na kwa kuwa inajulikana vyema kwamba kulikuwa na walimu wengine mashuhuri kanisani ambao, ingawa hawahesabiwi miongoni mwa watakatifu, ni mashahidi muhimu sana wa mapokeo ya kitume katika maandishi yao kutokana na uzee wao na ukaribu wao na Enzi ya Mitume (kama vile Tertullian, Origen – wote wawili katika baadhi ya sehemu tu za maandishi yao – Eusebius wa Kaisaria na wengine), basi Patrologia ingekuwa na haki kamili ya kuzingatia pia maandishi ya watu hawa, angalau kama nyongeza kwa kila enzi yake.

Kuna vitabu vingi vya kufundishia Patristiki. Miongoni mwa vya muhimu zaidi ni:

- 1) **Historia litteraria scriptorum ecclesiasticorum**... na *Wilhelm Kave*;
- 2) **Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles**.... na *Thilémon*;
- 3) **Nouvelle Bibliothèque des auteurs ecclésiastiques etc.**... na *Dupin*;
- 4) **Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques etc...** na *Rémy Seillier*.

Kazi iliyo kamili zaidi, ingawa ni pana mno na hivyo si rahisi kutumika katika ufundishaji wa Patristiki shuleni, ni ile iliyoanzishwa hivi karibuni (tangu 1844) mjini Paris na Abbé La Minne – **Patrologiae cursus completus**, ambayo zaidi ya juzuu 80 tayari zimechapishwa.

III. Imani za Kifundisho za Kanisa

§ 178. Muhtasari wa Kihistoria wa Imani za Kanisa la Orthodox

Mafundisho ya kidogma ya Kanisa la Orthodox yanaweza kueleweka:

a) kupitia muhtasari wa kihistoria wa Alama za Imani na, kwa ujumla zaidi, maungamo ya imani ambayo yamejitokeza ndani yake kwa karne nyingi, na

b) kupitia utafiti wa kimumo wa miongozo yake ya kiimani, yaani: *Imani ya Kiorthodoksi* ya Peter Mohyla na *Katekismus ya Kiorthodoksi*, iliyochapishwa na Sinodi Takatifu (tazama § 164). Hata hivyo, kwa kuwa hizi za mwisho zipo katika umbo kamili na la uhakika, na kwa hivyo hazihitajiki kwa madhumuni yetu, tutajikita hapa tu kwenye hizi za kwanza, yaani, muhtasari wa kihistoria wa Alama na imani nyingine za Kanisa la Orthodox.

Mada ya muhtasari huu ni, kwa ujumla, Imani na maungamo yaliyoidhinishwa na mamlaka ya Kanisa la Orthodox, kama vile:

(a) Imani zilizotumika Kanisani katika karne tatu za kwanza, kuanzia nyakati za Mitume hadi kuibuka kwa Imani ya Nike-Konstantinopoli;

b) Imani na tamko za imani zilizotungwa katika Mabaraza ya Kimataifa na ya Mitaa;

c) barua za mizunguko za Majumbe;

d) Imani au maungamo yaliyotungwa na waalimu binafsi wa imani, lakini yalisomwa, kuidhinishwa na kuthibitishwa na Mabaraza, au, hata bila uthibitisho wa baraza, yakakubaliwa na kuheshimiwa na Kanisa lote la Kiorthodoksi.

Kwa kuchunguza, kwa mpangilio wa kihistoria, imani na maungamo yote ya aina hii, taaluma hii lazima ionyeshe:

- a) asili ya kila moja kati yao, pamoja na mazingira yote;
- b) matumizi yake ndani ya Kanisa, tena pamoja na mazingira yote husika; na hatimaye –
- c) maudhui ya kina ya kila Imani, pamoja na ufafanuzi, inapohitajika, wa istilahi na misemo inayopatikana humo, pamoja na vyanzo vyake; kwa nini madogma fulani yaliingizwa katika Imani badala ya mengine; na jinsi inavyohusiana na Imani za awali na zilizofuata.

Katika mgawanyo wake wa vipindi, sayansi hii ya kihistoria, kama tawi maalum la historia ya jumla ya Kanisa, inaweza kufuata mpangilio uleule uliotumika kwa historia ya jumla, na hivyo basi kuchukua muundo ufuatao:

1) Muhtasari wa Imani za karne tatu za kwanza za Ukristo kabla ya Mabaraza ya Kiinjili, au kabla ya kujitokeza kwa Imani ya Nike-Konstantinopoli:

- a) Imani zilizotumika katika makanisa maalum: la Kirumi, la Antiokia na mengineyo;
- b) Imani za wachungaji binafsi, lakini zilizokubaliwa na Kanisa la ulimwengu, kama vile Imani ya Mtakatifu Gregori wa Muujiza;
- (c) Imani na maungamo yaliyotungwa katika Mabaraza ya mitaa: kwa mfano, Imani ya Baraza la Antiokia, lililompinga Paulo wa Samosata karibu mwaka 266;
- d) Barua za ekumeni; kwa mfano, barua ya Baraza lile lile la Antiokia kwa Paulo wa Samosata.

2) Muhtasari wa Imani zilizotokea wakati wa Baraza za Kiikumi – hadi uthibitisho wa mwisho na rasmi wa Imani ya Nike-Konstantinopoli katika Baraza la Nane la Kiikumi chini ya Photius (mwaka 867), au hadi mgawanyiko wa Kanisa la Kirumi kutoka kwa Kanisa la Kiikumi:

- a) Imani na, kwa ujumla zaidi, tamko za imani kutoka kwa Mabaraza yote ya Kiikumi na ya Mitaa yaliyokubaliwa na Kanisa la Orthodox;
- b) Imani za waumini zilizotolewa na walimu binafsi, lakini zilisomwa na kuidhinishwa katika Mabaraza: kwa mfano, laana za Mtakatifu Kirili wa Aleksandria;
- c) Imani ambazo, ingawa hazikusomwa kwenye Mabaraza, zimekubaliwa na Kanisa zima: kama vile Imani ya Mtakatifu Athanasius.

3) Muhtasari wa imani zilizotungwa katika Kanisa la Orthodox katika nyakati zilizofuata hadi leo:

- a) Imani na tamko za imani zilizotungwa katika Mabaraza ya mitaa: kama vile sura kumi na moja za Baraza la Constantinople (c. 1080) dhidi ya falsafa ya uongo, kwa ajili ya makosa ya Yohana wa Italia, na tamko la imani lililotungwa katika Baraza la Yerusalemu mwaka 1672 dhidi ya Wakalvini;
- b) Imani za walimu binafsi, zilizosomwa na kuidhinishwa katika Mabaraza ya mitaa: kwa mfano, imani ya Mtakatifu Gregory Palamas, Askofu Mkuu wa Thessaloniki, iliyosomwa na kuidhinishwa kwa kauli moja katika Baraza la Constantinople mwaka 1350 dhidi ya Barlaam na Akinindos;
- c) Barua za kiikumenia;
- d) Maelezo ya kina ya imani na katekisimu, ambayo Kanisa lenyewe lilitoa kama mwongozo kwa watoto wake, iwe ni Ugiriki, Urusi au nchi nyingine.

Mapitio ya Imani na maungamo yaliyojitokeza ndani ya Kanisa la Orthodox yatatoa ushahidi dhahiri zaidi kwamba, kwa karne nyingi, limehifadhi kikamilifu amana ya imani iliyokabidhiwa kwalo na Bwana Yesu, na daima limefundisha kundi lake mafundisho yale yale ya kiitikadi ambayo linafundisha leo. Wakati huo huo, uchunguzi huu utatoa wingi wa nyenzo kwa ajili ya teolojia ya imani: kwa ufafanuzi na uthibitisho, angalau, wa kweli zote kuu za imani.

Rasilimali kwa taaluma hii (ambayo haipo nchini mwetu) zinaweza kupatikana:

- 1) katika kitabu cha *Bingham* *Origin, ecclesiast.*, juz. IV, sura 3–4, ambacho kina mkusanyiko wa Imani za karne tatu za kwanza za Kanisa;
- 2) katika Kitabu cha Kanuni za Mitume Watakatifu, Mabaraza Matakatifu ya Kimataifa na ya Mitaa, na Baba Watakatifu, kilichochapishwa na Sinodi Takatifu;
- 3) katika Matendo ya Mabaraza ya Kiikumi na ya Mitaa, yaliyochapishwa na *Labbeus*, *Kossartzius* na wengine;
- 4) katika makusanyo na tafiti nyingi kuhusu Imani za kale na maungamo, kama ilivyoorodheshwa na *Valchius* katika *Biblioth. Theolog.*, juz. 1, sura ya III, kifungu cha 1.

II. Nyanja zinazounda teolojia ya Kiorthodoksi:

A. Zile zenye mafundisho ya Kikristo kama mada yao

§ 179. Uainishaji wao

Mafundisho ya Kikristo, kulingana na asili ya imani ya Kikristo kama umoja uliorejeshwa kati ya Mungu na mwanadamu, yanajumuisha aina mbili za kweli:

a) kweli za imani na tumaini, au imani kwa maana pana, zinazojumuisha mafundisho ya Mungu na uhusiano Wake na ulimwengu. Na, hasa, kwa wanadamu, zikifunua kile ambacho Mungu amefanya, anafanya, na, kulingana na ahadi Zake, atakachofanya kwa wanadamu, ambao wameitwa katika agano la neema pamoja Naye; na –

b) kweli za upendo au matendo, zinazofafanua kile Mungu amemwamuru mtu afanye ambaye ameingia katika agano hili na kujitolea kutimiza masharti yake yote kwa uaminifu. Kweli za kwanza, zinazokumbatiwa kupitia imani na tumaini, huitwa *kanuni*⁷⁷⁹; zile za pili, zinazokumbatiwa kupitia upendo na matendo, huitwa *amri*. Uwasilishaji wa kimfumo wa yale ya kwanza, kama inavyoshikiliwa na kufundishwa na Kanisa la Orthodox, unaunda *Theolojia ya Kikanuni*; wakati uwasilishaji wa kimfumo wa yale ya pili, kama inavyoshikiliwa na makanisa na jumuiya mbalimbali za Kikristo, *unaunda Theolojia Linganishi*. *Theolojia ya Maadili* inatokana na uwasilishaji wa kimfumo wa yale ya pili.

§ 180. Theolojia ya Kikanuni

Wigo wa Theolojia ya Kikanuni pia huamuliwa na dhana yenyewe ya Imani ya Kikristo. Imani hii si muungano tu kati ya Mungu na mwanadamu, kama vile muungano wa awali ambao Bwana aliuitia mwanadamu pamoja na viumbe vingine vyote vya kiroho kupitia uumbaji wao wenyewe (tazama § 12). Lakini ni muungano uliorejeshwa hasa, kufuatia Kuanguka kwa mwanadamu, muungano ambao mwanadamu aliyeanguka pekee ndiye anayeitwa moja kwa moja, na kuitwa kupitia ukombozi katika Kristo Yesu. Na kwa hiyo, kweli za Kikristo (au madogma), zinazounda mafundisho ya Mungu na uhusiano Wake na mwanadamu, ni za aina mbili: Baadhi hujumuisha mafundisho ya Mungu na uhusiano Wake na wanadamu kwa ujumla (naturali, ordinario), ambao Mungu alikuwa nayo na anaendelea kuwa nao na viumbe wengine wote duniani, na ambao unaonyeshwa katika matendo mawili ya Mungu: uumbaji na utunzaji. Nyingine zinajumuisha mafundisho ya Mungu hasa kama Mwokozi wa wanadamu, na ya uhusiano Wake maalum (supranaturali, extraordinario) na jamii ya wanadamu, unaojulikana kama wokovu na *mpango* (ὁικονομία). Ukweli wa kwanza ni wa Imani ya Kikristo kama ilivyo, na ungetakuwepo katika Imani ya awali kama binadamu wangeihifadhi. Ukweli wa pili unahusiana mahususi na Imani ya Kikristo iliyorejeshwa. Kwa hiyo, kwa kufuata mfano wa Mababa Watakatifu wa kale na walimu wa Kanisa la Orthodox⁷⁸⁰, Theolojia ya Kikanuni inaweza kugawanywa katika sehemu kuu mbili:

I) mafundisho ya Mungu na uhusiano Wake wa jumla na ulimwengu na, hasa, kwa wanadamu, yaani, uumbaji na utunzaji (ambayo walimu wa kale waliuita Θεολόγια ἀπλή, au kwa urahisi Θεολόγια), na

II) mafundisho ya Mungu mwenyewe kama Mwokozi wa wanadamu, na uhusiano Wake maalum na jamii ya wanadamu, yaani, wokovu wa wanadamu na mpango wa wokovu (ambao walimu wa kale waliuita Θεολόγια ὁικονομική, au kwa kifupi ὁικονομία). Kwa undani zaidi, muhtasari wa Theolojia ya Kimafundisho unaweza kuwa kama ifuatavyo:

I. *Nia ya Mungu na uhusiano wake wa jumla na ulimwengu na wanadamu.*

1) Nadharia ya Mungu:

A) – mmoja katika kiini:

a) kuhusu umoja na asili ya Mungu,

b) juu ya sifa za msingi za Mungu;

B) – Utatu katika Vituo:

⁷⁷⁹ Kutoka kwa neno la Kigiriki: δόγμα – maoni, mafundisho, ufafanuzi, uliopendekezwa kwa mamlaka au kwa utawala (tazama Luka 2:1; Matendo 17:17 kulingana na maandishi ya asili). Na kwa hivyo, hasa, mafundisho yaliyofunuliwa kimungu yanayofundishwa na Kanisa, ambayo yamepewa mamlaka kwa madhumuni haya na Mungu Mwenyewe (taz. Matendo 15:28 na 16:4, pia kulingana na maandishi ya asili).

⁷⁸⁰ Tazama Theolojia Yetu ya Dogmatiki ya Kiorthodoksi, Juz. I, § 5, maelezo 42 na 43.

- a) kwa kweli kuna Watu watatu katika Mungu, ingawa kuna umoja wa kiini;
- b) kila mmoja wa Watu hawa ana sifa yake binafsi, inayomtofausha na Watu wengine;
- c) kila mmoja, kwa kweli, ni Mtu wa Kimungu, ni Mungu.

2) Nadharia kuhusu uhusiano wa jumla wa Mungu na ulimwengu na wanadamu, yaani,

A) Kuhusu uumbaji wa Mungu:

a) juu ya uumbaji wa ulimwengu usioonekana, au Malaika:

aa) alipowaumba Mungu,

bb) katika umbo gani aliwaumba, na wapi malaika waovu wanatoka,

cc) kwa madhumuni gani aliwaumba?

b) Kuhusu uumbaji wa ulimwengu unaoonekana:

aa) jinsi gani na kutokana na nini Mungu aliiumba,

bb) kwa muda gani,

cc) kwa namna gani, na

dd) kwa madhumuni gani aliiumba?

c) kuhusu uumbaji wa mwanadamu:

aa) jinsi Mungu alivyomumba mwanadamu,

bb) katika umbo gani, na

(cc) kwa madhumuni gani?

B) Kuhusu utunzaji wa Mungu:

a) katika ulimwengu usioonekana:

aa) inaonyeshwaje kuhusiana na malaika wema na

bb) kuhusiana na malaika waovu?

b) Katika ulimwengu unaoonekana: inaonekanaje hapa?

c) katika jamii ya wanadamu:

aa) ilidhihirishwaje kabla ya Kuanguka kwa Mwanadamu, na kutokana na nini, na vipi, kwa utunzaji wa Mungu, Kuanguka huku kulifuata, pamoja na matokeo yake yote,—

bb) inaonyeshwaje baada ya Kuanguka kwa Mwanadamu?

II. *Nadharia ya Mungu kama Mwokozi wa wanadamu, na uhusiano wake maalum na jamii ya wanadamu.*

1) Nadharia ya Mungu kama Mwokozi wa wanadamu:

A) Kuhusu ushiriki wa Watu wote wa Utatu Mtakatifu Mtakatifu katika kazi ya ukombozi wa mwanadamu:

a) ushiriki wa Mungu Baba: unajumuisha nini?

b) Ushiriki wa Mungu Mwana: utaelezwa hapa kwa muhtasari tu kwa maneno ya jumla;

c) Ushiriki wa Mungu Roho Mtakatifu.

B) Hasa, kuhusu Mwana wa Mungu, Bwana wetu Yesu Kristo, ambaye alijidhihirisha kwa mwili kwa ajili ya ukombozi wa wanadamu:

a) Kuhusu utu wa Bwana Yesu:

aa) kuhusu asili mbili ndani yake, ya kimungu na ya kibinadamu,

bb) kuhusu umoja wa Hypostasis;

b) kuhusu hali mbili za Bwana Yesu:

aa) Hali yake ya unyenyekevu, na

bb) hali ya utukufu.

2) Nadharia ya uhusiano maalum wa Mungu na jamii ya wanadamu, au mpango wa wokovu:

A) Kuhusu asili ya mpango huu, yaani, kuhusu mapenzi ya milele ya Mungu ya kuokoa wanadamu walioanguka:

a) kinajumuisha nini na

b) inawahusu nani?

B) Kuhusu utimilifu halisi wa wokovu wa mwanadamu na Bwana Yesu kupitia huduma Zake tatu kwa jamii ya wanadamu:

a) unabii: ilihusisha nini?

b) ya upadre mkuu: kiini chake kilikuwa nini?

c) kifalme: asili yake ni ipi?

C) Kuhusu matumizi au kupokea kwa watu wokovu uliokamilishwa na Kristo. Kwa lengo hili, Bwana Yesu:

a) Aliweka Kanisa Lake Takatifu duniani kama mwongozo unaowaongoza watu kwenye wokovu: mafundisho ya Kanisa;

b) huwapa watu neema Yake ya kimungu: mafundisho ya neema;

c) kupitia Sakramenti Takatifu za Kanisa: mafundisho ya sakramenti kwa ujumla na ya kila moja mahususi.

d) Kuhusu ukamilishaji wa mpango wa Mungu wa wokovu:

a) kwa watu binafsi, na kwa kuwa bado hajakamilika:

aa) mara tu baada ya kifo cha kila mtu,

bb) katika hukumu maalum,

cc) baada ya hapo bado kuna hukumu ya muda, na wenye dhambi waliokufa katika hali ya toba bado wanaweza kutumaini wokovu kupitia maombi ya Kanisa;

b) kwa ajili ya jamii nzima ya wanadamu, na ambayo tayari imekamilika, itakayofuata:

aa) mwishoni mwa dunia,

bb) katika Hukumu ya Mwisho,

cc) wakati waliyo haki na wenye dhambi watakapolipwa thawabu zao kikamilifu, kila mmoja kulingana na matendo yake.

Kuhusu mbinu ya Theolojia ya Kikanuni, inapaswa kuzingatiwa:

1) Jukumu la Theolojia ya Dogma ni kuweka wazi dogo za imani katika muundo halisi zinavyoshikiliwa na kufundishwa na Kanisa la Orthodox. Hivyo basi, wajibu mkuu wa taaluma hii ni kuweka, mwanzoni mwa kila somo—liwe la jumla au maalum—fasili ya Kanisa ya dogma, iliyotolewa ama kutoka kwa Imani (Creed) au kutoka kwa maungamo ya kina zaidi ya Kanisa, kama vile: Ungamo la Kiorthodoksi la Peter Mohyla, Barua ya Mababa wa Kanisa la Mashariki kuhusu Imani ya Kiorthodoksi, na kadhalika.

2) Lakini Kanisa halitufundishi mafundisho yake mwenyewe, wala halifanyi hivyo kwa hiari yake: dogo zake ni kweli zilizofunuliwa na Mungu, na huzipata kutoka kwa Maandiko Matakatiifu na Maandiko Matakatiifu ya Kawaida, ambayo Bwana Mwenyewe amemkabidhi kama dhamana ya thamani ya wokovu. Hivyo basi, wajibu wa pili wa Theolojia ya Kikanuni ni: baada ya kutoa ufafanuzi wa Kanisa kuhusu kanuni, kuweka misingi halisi ya kanuni hiyo kutoka kwa Maandiko Matakatiifu na Maandiko Matakatiifu ya Kawaida, na kufafanua vifungu vilivyotajwa kulingana na ufahamu wa Kanisa la Orthodox.

Kwa masharti haya mawili ya msingi ya mbinu ya Dogmatiki ya Kiorthodoksi, lazima kuongezwe masharti mengine matatu ya pili:

3) Dogma za imani, kama dogma zenyewe na katika mafundisho ya Kanisa la ulimwengu la Kristo—ambalo halikosei—daima hazibadiliki: bado zinafundishwa na Kanisa la Orthodox katika sura ileile ambayo lilizipokea kutoka kwa Bwana Yesu mwenyewe, na zitaendelea kufundishwa hadi mwisho wa wakati. Hata hivyo, jinsi waumini binafsi walivyofahamu madogma haya imebadilika zaidi ya mara moja katika karne nyingi: kumekuwa na watu waliokuwa na maoni ya uongo kuhusu madogma, na pia kumekuwa na wale walioyapotosha kabisa madogma na kuangukia katika uzushi. Kwa hivyo, Kanisa Takatifu liliitisha Mabaraza ya Kiikumenikali na ya Mitaa, ambapo lilitoa ufafanuzi au maelezo sahihi zaidi ya imani hizi, ili kuwaongoza waumini wa Orthodoxy. Na wachungaji wenye bidii waliandika insha nzima dhidi ya wamwasi na, kulingana na asili ya umwasi na kama ilivyohitajika na mazingira ya mahali na wakati, walitumia maelezo na ushahidi mbalimbali kuunga mkono itikadi iliyokuwa inatetea. Hivyo basi, ndipo ilipoibuka historia ya madogma, ambayo, inapowekwa katika Dogmatiki ya Kiorthodoksi, inaweza kuchangia pakubwa katika uelewa sahihi kabisa wa mafundisho ya Kanisa kuhusu madogma hayo. Kwa hiyo, ingekuwa busara kwa kazi ya Dogmatiki, baada ya kutoa ufafanuzi wa Kanisa kwa kila dogma kabla ya ufafanuzi wake wa kina, kutoa mara moja muhtasari mfupi wa historia yake, na kisha ndipo kuwasilisha misingi halisi ya dogma hiyo, iliyochukuliwa kutoka kwa Maandiko Matakatiifu na kutoka kwa Mapokeo Matakatiifu.

4) Miongoni mwa mafundisho makuu ya imani ya Kiorthodoksi kuna baadhi ambayo haziko nje ya uwezo wa akili zetu, kama vile: yale yanayohusu Mungu, ambaye ni mmoja kwa kiini, na sifa zake za kimsingi; utunzaji wake; mwanadamu; kuanguka kwake; na kadhalika. Kwa upande mwingine, karibu mafundisho yote makuu ya Kanisa yamekuwa na yanaendelea kupingwa na wanafikra huru, ambazo kwa kiasi kikubwa hutokana na akili ya binadamu yenyewe. Kwa hiyo, si jambo la ziada kwa vyovyote vile, bali ni muhimu katika baadhi ya matukio, kwa Dhamira ya Itikadi za Kiorthodoksi, wakati inafafanua mafundisho

chanya ya Kanisa kuhusu itikadi fulani kulingana na mbinu iliyoonyeshwa—mradi tu inaeleweka na akili zetu—kutoa ufafanuzi unaowezekeka kwa kuzingatia hoja za kimantiki⁷⁸¹ na kujitahidi kupinga pingamizi zinazotolewa dhidi yake. Hata hivyo, katika hali zote mbili, ni lazima iwe na kiasi. Kwanza kabisa, haipaswi kuruhusu akili kupotoka kutoka kwa utiifu kwa imani, na ni lazima kwa kila njia iepuke maswali matupu ya kiakili na ujanja usiohusiana na mafundisho chanya ya Kanisa. Katika kesi ya pili, zaidi ya hayo, anapaswa kujishughulisha tu na kupinga pingamizi maalum ambazo haziwezi kuwa sehemu ya taaluma maalum ya Theolojia Linganishi (ya Kichanganuzi), na si na kutokubaliana kuhusu dogma fulani miongoni mwa jumuiya nzima za Kikristo, ambayo ndiyo mada ya taaluma hiyo.

5) Mwisho, ni lazima ikumbukwe kwamba mafundisho makuu ya imani, kama kweli zilizofunuliwa na Mungu na maneno ya Mungu, kwa asili yake *ni roho na uzima* kwa waumini (Yohana 6:63). Kwa hiyo, Theolojia ya Dogma itafanya vizuri sana ikiwa, baada ya kuonyesha jinsi kila moja inavyopaswa kueleweka kulingana na mafundisho ya Kanisa la Orthodox, itahitimisha kwa kuonyesha uhusiano wa dogma hizi na maisha ya Kikristo ya , ili imani nazo isiwe idhini baridi ya akili, bali iwe imani hai ya moyo. Hata hivyo, tafakari hizi za kimaadili katika Theolojia ya Kimafundisho—kwa kuzingatia kuwepo kwa taaluma tofauti inayofafanua mafundisho ya kimaadili ya Kikristo—hazipaswi kuwa ndefu, ingawa kuwepo kwa taaluma hiyo hakuzizuizi.

Chanzo kikuu cha uundaji na ufundishaji wa Theolojia ya Kikanuni kinapaswa kuwa nyenzo tajiri inayotolewa na taaluma za theolojia za maandalizi: Masomo ya Biblia – kutoka kwa Maandiko Matakatiifu; Patrologia – kutoka kwa maandishi ya Baba wa Kanisa au kutoka kwa Mapokeo Matakatiifu; na uchunguzi wa kihistoria wa Imani – kutoka kwa maungamo ya kale ya Kanisa. Nyenzo hizi peke yake zinatoshwa kabisa kwa ujenzi wa mfumo kamili zaidi, na wakati huo huo ulio sahihi kabisa wa Theolojia ya Kimisingi. Hapa, hasa, ni lazima kuongeza kazi chache za wachungaji maarufu wa kale wa Kanisa, zilizotungwa katika mfumo wa insha kuhusu teolojia ya imani, kama vile: *Ufafanuzi Mfupi wa Dogma za Kimungu* na Barikiwa Theodoret, Askofu wa Kiro (tazama katika 'Masomo ya Kiroho' 1844, IV, 173), na hasa **Ufafanuzi Sahihi wa Imani ya Kiorthodoksi**, au **Theolojia ya Mt. Yohana wa Damascus** (katika tafsiri mpya ya Kirusi, iliyochapishwa Moscow mwaka 1844). Hata hivyo, si bila faida, mara kwa mara, kushauriana na kazi za wateolojia wa baadaye –

a) Wairusi: Theophan Prokopovich, Falkovsky na wengine, angalau katika insha walizohariri kwa uangalifu na busara maalum, kama vile insha kuhusu *asili ya Roho Mtakatifu...*;

b) pamoja na wa kigeni, hasa kutoka kwa Wafalme wa Kirumi (Church⁷⁸²), kwa kawaida tu katika nyanja hizo za mafundisho ya imani ambapo wanatheolojia hawa wa madhehebu mengine wanakubaliana kabisa nasi, kwa mfano: katika mafundisho ya Mungu Mwenye Utatu, Mwokozi, na sakramenti fulani.

Hasa, rasilimali ya kufundisha historia ya dogma inaweza kupatikana:

a) katika kazi kuu ya Dionysius Petavius: **De Theologicis dogmatibus**, ingawa hapa kila kitu kimewasilishwa katika mfumo wa nyenzo zisizohaririwa, na –

b) kwa urahisi zaidi katika **Lehrbuch der Dogmengeschichte**, katika juzuu mbili, na mwanateolojia mashuhuri wa Kanisa la Kirumi, Heinrich Klee.

§ 181. Theolojia Linganishi au ya Kikosoaji

Theolojia Linganishi inalenga kuonyesha tofauti za kiimani kati ya madhehebu na sekta nyingine za Kikristo zilizopo sasa na mafundisho ya Kanisa la Orthodox.

Madhehebu na makanisa yote haya ya Kikristo yasiyo ya Kiorthodoksi yamegawanywa, kulingana na eneo lao la kijiografia, katika makundi mawili:

1) Madhehebu na sekta zilizopo Mashariki, yaani:

a) Jumuiya za Kinesoria, ambazo zina makanisa yao wenyewe katika Mesopotamia, hasa kando ya Mto Tigri, katika Uajemi, India na Kurdistan;

b) Jumuiya za Monophysite, ambazo Kanisa la Koptiki na la Abyssinia ziliundwa kutoka kwake barani Afrika, na Kanisa la Armenia na la Syriac-Jacobite nchini Asia kando ya Mto Eufrates;

c) Madhehebu ya mgawanyiko yanayopatikana Urusi;

⁷⁸¹ Kanuni hii ya dogmatiki ya Kiorthodoksi pia iliwekwa na Tume yetu ya zamani ya Vyuo vya Theolojia, ambayo, baada ya kupunguza kazi za sayansi za kifalsafa katika seminari, ilielekeza kwamba dhana za kimetafizikia kuhusu Mungu, ulimwengu na mwanadamu zifafanuliwe wakati wa ufundishaji wa Theolojia ya Kikanuni.

⁷⁸² Kati ya hawa, wafuatao wanatambuliwa kuwa bora zaidi: Klee, Staudenmaier, Perrone, Lieberman, Dobmaier na Brenner.

- d) hatimaye, Wadukhobor, pia nchini Urusi; na
- 2) Madhehebu na sekta zilizopo Magharibi, ambazo ni pamoja na:
 - a) Kanisa Katoliki la Roma,
 - b) madhehebu ya Kiprotestanti: Kilutheri na Kireformed,
 - c) Kanisa la Kianglikana; na
 - d) Madhehebu madogo ya Kikristo: Wanaabaptisti, Wakuaki, Wahernhutisti na wengine.

Kuna mbinu mbili katika Theolojia Linganishi za kuchunguza tofauti za kiimani kati ya makanisa na jumuiya za Kikristo zilizotajwa hapo juu: baadhi (walio wengi) huchunguza tofauti hizi kwa msingi wa madhehebu, yaani, hupitia maoni ya kipekee kwanza ndani ya dhehebu moja, kisha lingine, la tatu, na kadhalika; wengine – kwa mada, yaani, wanawasilisha mafundisho ya kidogma ya imani zote za Kikristo, kwanza juu ya mada moja ya kidogma, kisha nyingine, ya tatu..., wakifuata mfumo maalum. Lakini ni bora kuchanganya mbinu hizi mbili, kila moja ikiwa na faida na hasara zake, na kwanza kuchunguza kwa kina tofauti za kiitikadi kati ya madhehebu, ili kupata uelewa wazi wa kila dhehebu kimoja kimoja. Na hatimaye, kuwasilisha jedwali fupi la kimfumo la tofauti hizi kulingana na mada, ili kuona tofauti zenyewe kwa uwazi zaidi.

Hasa, wakati wa kuchunguza tofauti kati ya madhehebu, Theolojia Linganishi lazima:

- a) kwanza kutoa muhtasari mfupi wa kihistoria wa kila madhehebu na kubainisha maandiko yake ya imani;
- b) kisha kuchukua kutoka katika vitabu hivi tofauti muhimu zaidi za kiitikadi kati ya kila madhehebu na mafundisho ya Kanisa la Orthodox, na kuonyesha kutokuwa na msingi kwake (kufichua, kupinga...);
- c) hatimaye, pale inapowezekana, kuonyesha njia ya kupatanisha tofauti hizi na mafundisho ya Kiorthodoksi, pamoja na njia ya kuwaleta wafuasi wa madhehebu mengine yasiyo ya Kiorthodoksi kurudi katika kifua cha Kanisa la kweli la Kristo.

Chanzo kikuu na rasilimali kwa Theolojia Linganishi ni imani za kila madhehebu. Hata hivyo, pamoja na hizi, mtu anaweza pia kutumia vitabu vya mwongozo vilivyopo kuhusu somo hili, ambavyo ni vingi sana, vilivyochapishwa chini ya vichwa mbalimbali⁷⁸³. Miongoni mwa vile vilivyokusanywa hivi karibuni, kazi za Møller, Gerike, Planck na Wiener kuhusu imani zinachukuliwa kuwa bora zaidi.

§ 182. Theolojia ya Maadili

Theolojia ya Maadili inaeleza mafundisho ya sheria ya maadili ya Mungu, ambayo Mkristo anawajibika kuyatimiza ili abaki mwaminifu kwa agano lililorejeshwa na Mungu, na hivyo afikie wokovu wa milele. Kwa hivyo, taaluma hii ina sehemu mbili:

- I) mafundisho ya jumla ya sheria ya kimaadili ya Mungu kama ilivyowekwa katika Ukristo, na
- II) mafundisho maalum kuhusu wajibu wa Mkristo kama yalivyoainishwa na sheria hii.

I. Mafundisho ya jumla ya sheria ya maadili kama ilivyoainishwa katika Ukristo.

- 1) Kuhusu asili ya sheria ya maadili ya Kikristo:

- a) sheria hii inajumuisha nini, na
- b) ni uhusiano gani uliopo kati yake na sheria ya asili?
- 2) Kuhusu mada ya sheria ya maadili ya Kikristo, yaani,

- a) sifa njema anazoziamuru, na
- b) dhambi inazozizuia;

- 3) Kuhusu motisha zinazotolewa na sheria hii:

- a) zile za juu na
- (b) zile za chini;

- 4) Kuhusu uwezo unaohitajika kwa mtu kutimiza sheria hii:

- a) asili – akili timamu, uhuru na dhamiri, na
- b) ya kiroho – neema;

- 5) Kuhusu kanuni kuu ya kitendo iliyoamriwa na sheria ya maadili ya Kikristo;

- a) kanuni rasmi – mwongozo wa Kanisa la Orthodox,

- b) kanuni halisi – upendo wa Mkristo kwa Mungu, kwa nafsi yake na kwa jirani yake (Marko 12:30–

31).

⁷⁸³ Tazama orodha ya hizi katika Maktaba ya Theolojia ya Valhiya, juz. I, sura ya 3.

II. Ufafanuzi wa kina wa majukumu ya Mkristo.

1) Wajibu wa Mkristo kwa Mungu wa Utatu, Muumba, Mpeaji na Mwokozi:

a) kwa Mungu moja kwa moja: imani, tumaini na upendo, ambavyo ni msingi wa maisha yote ya Kikristo (1 Kor. 13:13); dhihirisho lake katika maombi, katika ibada ya umma, na katika matendo fulani ya kipekee;

b) kwa Mungu, kama inavyodhihirishwa katika Watakatifu; wajibu kwa Bikira Maria Mtakatifu Sana, Mama wa Mungu, Nguvu zisizo na mwili, Watakatifu wote, na hasa kwa Malaika Mlinzi wa mtu na mtakatifu mlinzi wake;

c) kwa Mungu, kama Kichwa cha Mwili wa Kanisa, ambao sisi ni wanachama wake: wajibu kwa wachungaji walioteuliwa na Mungu wa Kanisa na kwa wanachama wake wote, kama wanachama wa Kristo.

2) Wajibu wa Mkristo kwake mwenyewe:

a) ya jumla: kujijua, kujikana, na kadhalika;

b) maalum: kuhusiana na roho, mwili na mali za nje;

3) Wajibu wa Mkristo kwa jirani yake:

a) kwa ujumla: upendo kwa jirani na udhihirisho wake katika matendo mbalimbali; kuhusiana na roho, mwili na mali za nje za jirani;

b) maalum: ndani ya mazingira ya nyumbani na katika jamii ya kiraia.

Kuhusiana na mbinu ya kuwasilisha na kufundisha taaluma hii, kanuni kuu zifuatazo zinaweza kuwekwa:

1) Hatua zichukuliwe kuhakikisha kuwa mafundisho ya maadili yaliyowekwa humo ni ya Kikristo kweli, na hayafanani na insha ya kifalsafa ambayo maandishi yamechaguliwa tu (kama inavyotokea wakati mwingine). Kwa lengo hili, mwalimu:

(a) anapofafanua majukumu ya Mkristo, lazima daima aonyeshe uhusiano wao muhimu na mafundisho ya msingi, ili mafundisho ya maadili yanayotolewa yapitishwe kwa kila hali na mafundisho ya Kikristo;

b) lazima pia ionyeshe kwamba, ingawa mafundisho ya maadili ya Kikristo yana sheria nyingi za maadili ya asili, kama vile mafundisho ya imani yanavyojumuisha kweli nyingi za asili (zinazoweza kueleweka), hizi zimepata na zinadumisha sifa zao za kipekee kutoka kwa roho ya jumla ya Ukristo;

c) hatimaye, lazima ieleze kwa undani maalum yale kanuni ambazo ni za kipekee kwa mafundisho ya maadili ya Kikristo na huunda tabia yake ya kipekee.

2) Sheria za maadili za Kikristo hazibainishi tu kile Mkristo anapaswa kufanya, bali pia kile asichopaswa kufanya. Kwa hiyo, unapofafanua kila wajibu, ni lazima kuzingatia si tu wema unaoagiza, bali pia dhambi unazozizuia.

3) Wakati wa kuelezea wema wa Kikristo, mtu lazima zaidi ya yote afuate ushauri na maagizo ya watu wenye uzoefu katika maisha ya kiroho—kama vile watawa wa Kikristo wa kale—na kuonyesha ufafanuzi wake kwa mifano mbalimbali iliyotolewa kutoka kwa Neno la Mungu na maisha ya Watakatifu.

Mwalimu atapata daima rasilimali za teolojia ya maadili—angalau kwa sehemu zake mbalimbali—na kwa kweli rasilimali zenye utajiri zaidi, katika maandiko mengi ya maadili ya Mababa Watakatifu wa Kanisa, ambayo itakuwa ni kupitiliza kuyataja hapa. Miongoni mwa vitabu vya *mwongozo* vilivyopo kuhusu taaluma hii, mtu anaweza kutaja **Active Theology** cha Mheshimiwa Innocent wa Penza; **Features of the Active Doctrine of the Faith** cha Kasisi Mkuu I. S. Kochetov; na, kutoka nje ya nchi, mifumo ya Theolojia ya Maadili ya Schenkel, Stapf na Riegler.

B. Zile zinazohusu sakramenti za Kikristo au ibada

§ 183. Liturgiki

Nyanja zote tatu ambazo mada yake ni ibada takatifu za Kikristo, yaani: Arkeolojia ya Kikanisa, Liturgiki ya Kiorthodoksi na Liturgiki Linganishi—ambapo mafundisho yake yanafaa—zinaweza, kama tulivyoona (§ 164), kufafanuliwa kwa urahisi pamoja chini ya kichwa kimoja cha jumla *cha Liturgiki au Falsafa ya Ibada ya Kimungu*.

Uchunguzi wa ibada ya Kikristo unajumuisha uchunguzi wa ibada yenyewe—yaani, sherehe takatifu—na uchunguzi wa vipengele vya sherehe hizi. Ibada ya kimungu yenyewe inaweza kuchukuliwa kwa njia mbili: kwanza, kwa kuzingatia vipengele vyake vya msingi au sehemu zinazoiunda kwa ujumla, bila kujali miundo maalum ambayo hutekelezwa katika Kanisa la Orthodox; na pili, kwa kuzingatia miundo yake

binafsi, inayofanywa kwa mujibu wa taratibu maalum za kanisa. Vipengele vya ibada vinajumuisha: maeneo matakafu, nyakati takatifu, vitu vitakatifu na vitabu vya liturujia. Kwa hiyo, muhtasari wa jumla wa Liturujia unaweza kuwa kama ifuatavyo:

I. Kuhusu ibada ya Kikristo.

1) Kuhusu vipengele (sehemu) vinavyounda ibada ya Kikristo kwa ujumla, ambavyo ni:

- a) Sakramenti Takatifu,
- b) maombi,
- c) nyimbo takatifu,
- d) masomo kutoka kwa Injili Takatifu,
- e) mahubiri,
- f) kuwasha ubani, kuwasha mishumaa, na kadhalika.

2) Kuhusu aina maalum za ibada ya Kikristo.

Njia hizi maalum za ibada, zinazofanywa kulingana na taratibu zilizowekwa za Kanisa, zimegawanywa katika makundi mawili: huduma za kawaida na za kila siku, na huduma ambazo, kwa kusema, ni za mara kwa mara, zinazofanywa tu mara kwa mara kulingana na mahitaji yanayobadilika ya waumini, na kwa hivyo kwa kawaida hujulikana kama *'huduma maalum'*.

a) Ibada za kawaida na za kila siku ni:

aa) Liturujia, ambayo wakati wake Sakramenti Takatifu Sana ya Ekaristi inasherehekewa, na

bb) ibada zinazotumika kama maandalizi ya Liturujia kwa Wakristo: Vesper, Kompleini, Ofisi ya Usiku wa Manane, Matini na Masaa.

b) *Ibada* zilizowekwa katika Kitabu cha Ibada ni za *aina* zifuatazo:

aa) Ibada za sakramenti zote nyingine, isipokuwa Ekaristi,

bb) Taratibu za: baraka ya maji, mazishi ya marehemu, nyimbo za maombi, utoaji wa nywele za kimonaki na nyingine nyingi.

II. Kuhusu vifaa vya Liturujia Takatifu.

1) Kuhusu maeneo matakafu au makanisa:

- a) kuhusu makanisa kwa ujumla,
- b) sehemu zinazounda makanisa ya Kikristo,
- c) mpangilio wao wa nje na wa ndani;

2) Kuhusu nyakati takatifu:

- a) nyakati za siku, kama vile: asubuhi, saa ya kwanza na nyinginezo,
- b) za kila wiki: Jumapili na nyinginezo,
- c) ya kila mwaka: siku kuu, nyakati za kufunga, siku za kumbukumbu ya wafu;

3) Kuhusu vitu vitakatifu:

- a) mavazi ya ibada,
- b) vyombo na vifaa vingine vya ibada;
- 4) Kuhusu vitabu vya ibada, kama vile:

- a) Kitabu cha Ibada,
- b) Kitabu cha Ibada,
- c) Kanuni za Kanisa, Menaion na nyinginezo.

Njia ya Liturgiki, kulingana na uelewa wake ambao tumeukubali, inahitaji:

1) Kwamba, katika kufafanua mafundisho kuhusu kila ibada takatifu na kila kipengele cha ibada hiyo, inapaswa kwanza kuelezea muundo halisi wa ibada hiyo na vipengele vyake, kisha historia au akiolojia yake, zaidi ya hayo, umuhimu wao wa ndani na maana yao ya kimistiki; na hatimaye, inapowezekana na inafaa, kutoa maoni ya kulinganisha kuhusu ibada takatifu za madhehebu mengine ya Kikristo; na

2) Hasa, inapofafanua maana ya kimistiki ya sakramenti na vifaa vyake, isifuatane dhana zozote za kubahatisha, bali iongozwe na Kanisa la Orthodox lenyewe.

Vyanzo vya taaluma hii ni:

1) Kutoka kwa maandishi ya wa kale:

- a) Katiba za Kitume,
- b) Kuhusu Cheo cha Kanisa, na *Mt Dionysius Areopagite*,
- c) Mafundisho ya Katekesi na *Mtakatifu Kirili wa Yerusalemu*,
- d) Kuhusu Tafakari ya Mambo ya Kimungu na *Mtakatifu Herman*, Patriaki wa Konstantinopoli,

e) Ufafanuzi wa Liturujia na *Nicholas Kavassilas*,

f) ile ile na *Simeoni wa Thessaloniki*.

2) Kutoka kwa kazi za hivi karibuni zaidi zilizotokea katika Kanisa letu la nyumbani:

a) Kuhusu Utume na Taratibu za Kanisa la Kiorthodoksi la Kigiriki-Kirusi, na *Mheshimiwa Gabriel*, Askofu Mkuu wa St Petersburg,

b) Kipande Kipya cha Kioo na *Mheshimiwa Benjamin* wa Nizhny Novgorod,

c) Ufasiri wa Liturujia na *Dmitrevsky*,

d) Monuments of Christian Antiquities, na *Vetrinsky*, na wengine.

B. Kazi zinazohusu utawala wa Kikristo

§ 184. Sheria ya kanoni au taaluma ya sheria za kanisa

Na utawala wa Kikristo, kama ibada ya kimungu, ingawa pia unaweza kuwa mada ya taaluma tatu tofauti, yaani: *muhtasari wa kihistoria wa sheria za kanuni; sheria za kanuni zinazotumika kwa sasa katika Kanisa la Orthodox; na sheria za kanuni za kulinganisha* – hata hivyo, kama ilivyoielezwa (§ 164), inaweza kuwekwa kwa urahisi mkubwa katika taaluma moja ya jumla, chini ya jina la *Sheria za Kanuni*, au *Uelewa wa Sheria za Kanisa*.

Sheria zinazotawala utawala wa Kanisa la Orthodox (somo la Sheria za Kanoni) zinaweza kugawanywa katika makundi mawili: baadhi zinahusu muundo wa Kanisa kama jumuiya tofauti ya waumini katika Yesu Kristo, waliunganishwa na haki na wajibu wa pamoja, na wanaotumia njia fulani kufikia wokovu wa milele; zile zingine huainisha uhusiano wake na jamii za nje. Aya za kwanza huunda sheria ya ndani ya Kanisa, zile za mwisho sheria ya nje. Hata hivyo, sheria hizi zote, zinazotumika kwa sasa ndani ya Kanisa la Orthodox, si kitu kingine isipokuwa maendeleo, tafsiri na utumiaji kwa kesi na mazingira maalum ya Kanisa ya haki na wajibu huo wa awali ambao, ukitokana na asili na kusudi lake, ulipewa na Mwokozi Mwenyewe na umepata umbo lake la sasa kwa njia ya karne nyingi. Kwa hiyo, zina msingi wa aina mbili: katika Neno la Mungu – wa kidogma – na katika historia ya Kanisa – wa kihistoria. Kwa msingi wa haya yote, muhtasari ufuatao unaweza kuandaliwa kwa ajili ya masomo ya Sheria ya Kanoni:

I. Juu ya misingi ya Sheria Kanoni ya Kanisa la Orthodox:

1) Msingi wa kidogma. Haki za asili au za msingi za Kanisa, kama jumuiya iliyoungwa na Mungu, kama ilivyofafanuliwa katika Neno la Mungu lenyewe:

a) haki ya kujihifadhi,

b) haki ya kuwa na daraja lake la uongozi,

c) haki ya kueneza,

d) haki ya kujipanga wenyewe,

e) haki ya kufundisha, kuadhimisha sakramenti, na kadhalika.

2) Kihistoria. Muhtasari wa maendeleo ya taratibu ya sheria za kanisa:

a) katika karne tatu za kwanza,

b) wakati wa Vikao vya Kiinjili hadi Patriaki Photius,

c) kuanzia wakati wa Photius hadi leo, hasa nchini Urusi.

II. Kuhusu sheria ya ndani ya Kanisa:

1) Kuhusu *watu* ambao Kanisa limeundwa nao, yaani:

a) utawala wa Kanisa, hasa –

aa) Sinodi Takatifu Sana Inayoongoza na taasisi zilizounganishwa nayo;

bb) vyombo vya kiutawala vinavyoongozwa na Sinodi Takatifu: utawala wa dayosisi, utawala wa makasisi wa mahakama na utawala wa makasisi wa kijeshi;

b) Kikundi cha makasisi wa Kanisa la Orthodox:

aa) makasisi wasio watawa,

bb) makasisi wa kimonaki,

(cc) watu wanaohusiana na uongozi wa kanisa kwa kuzaliwa na huduma;

c) waumini:

(aa) chini ya mamlaka ya dayosisi,

bb) makleri wa mahakama, na

cc) kijeshi.

2) Kuhusu *rasilimali* zinazotumiwa na Kanisa kwa madhumuni yake, yaani:

- a) mafundisho: masomo, mbinu na nyakati za mafundisho,
- (b) ibada: mila takatifu, maeneo, nyakati na vitu,
- c) utawala au nidhamu ya kanisa:
 - (aa) kuhusiana na wanachama wote wa Kanisa la Orthodox, na
 - (bb) hasa, kwa wale walio chini ya mamlaka ya Idara ya Kikerekeni.

III. Kuhusu haki za nje za Kanisa.

Katika nchi yetu, Kanisa la Orthodox, likiwa chini ya ulinzi wa wafalme wacha Mungu zaidi, lina uhusiano wa karibu na jamii ya kiraia; zaidi ya hayo, lina uhusiano fulani na jumuiya za Wakristo wasio-Orthodox na watu wa imani nyingine wanaoishi Urusi na wanaovumiliwa na Serikali. Kwa hivyo, sheria ya nje ya Kanisa lazima ifafanue uhusiano wake:

- (a) kwa jamii ya kiraia,
- (b) kwa jumuiya za Wakristo wasio-Orthodox,
- c) kwa jumuiya za watu wa imani nyingine: Wayahudi, Waislamu na wapagani.

Vyanzo na vifaa vya kusoma sheria kanoniki ya Kanisa la Orthodox nchini Urusi, baada ya Maandiko Matakatifu, vitakuwa:

- a) kitabu cha kanuni za Mitume Watakatifu, Mabaraza Matakatifu ya Kikanda na Mitaa, na Wababa Watakatifu;
- b) Kanuni na mpangilio wa ibada za kanisa;
- c) maamuzi ya watawala wa Urusi wote yanayohusiana na Kanisa na yaliyojumuishwa katika kanuni kuu ya sheria za Dola la Urusi;
- d) maamuzi ya Sinodi Takatifu Sana Inayosimamia ya Urusi Nzima;
- e) hasa: Kanuni za Kiroho, Katiba za Mahakama za Kikonstego, Katiba za Akademia za Kikonstego, Seminari, Shule na kadhalika.

III. Sayansi zilizotumika za teolojia ya Kiorthodoksi:

A. Zile zinazolenga kumfundisha mchungaji jinsi ya kutekeleza utume wake kwa Kanisa na kutumia imani ya Kikristo katika maisha ya wengine

Kifungu cha 185. Dhana ya sayansi hizi

Kuna taaluma mbili kama hizo: Theolojia ya Upastori, inayomfundisha mchungaji katika utekelezaji wa majukumu yake yote kwa ujumla, na, hasa, Homiletics, inayomfundisha katika eneo la mahubiri ya kanisa pekee.

§ 186. Theolojia ya Upastori

Wito wa mchungaji ndani ya Kanisa ni kuwaongoza wengine kuelekea wokovu wa milele. Hata hivyo, anaweza tu kutimiza wadhifa huu uliokuwa mkuu kwa heshima ikiwa yeye mwenyewe ana sifa zinazohitajika kwa ajili yake. Kwa hiyo, majukumu ya mchungaji yamegawanywa katika makundi mawili: majukumu yake kwake mwenyewe, kama mchungaji, na majukumu yake kwa kundi lake, kulingana na maagizo ya Mtume Mtakatifu kwa wachungaji wa Efeso: '*Wangalieni nafsi zenu na kundi lote*' (Matendo 20:28). Majukumu ya kwanza yanaonyesha jinsi mchungaji anavyopaswa kuwa; yale ya pili, jinsi anavyopaswa kutekeleza utume wake kwa Kanisa kwa manufaa makuu ya kundi lake. Hivyo basi, ndiyo sehemu mbili za Theolojia ya Uchungaji. Lakini sehemu hizi lazima zitanguliwe na ya tatu: *kuhusu utume wa kiroho kwa ujumla*, kwa sababu maagizo yote mahususi kuhusu majukumu ya mchungaji—kwa upande wake mwenyewe na kwa kundi lake—yanaweza kupatikana tu kutokana na asili halisi ya utume wa kiroho. Sehemu hizi zinaweza kuelezwa kwa undani zaidi kwa mpangilio ufuatao:

I. Kuhusu huduma ya ulinzi kwa ujumla:

- a) dhana ya utume huu,
- b) asili yake ya kimungu,
- c) kusudi lake,
- d) hadhi yake ya juu, na hivyo –

- e) motisha wa kutekeleza ofisi ya uchungaji kwa heshima,
- f) uhusiano kati ya mchungaji na kundi lake na na Kanisa zima,
- g) majukumu maalum ya mchungaji.

II. Kuhusu majukumu ya mchungaji kwake mwenyewe, kama mchungaji:

a) sifa za kiakili ambazo mchungaji anapaswa kuwa nazo: jinsi anavyopaswa kudumisha na kuboresha maarifa yake ya imani, anapaswa kusoma nini, ni vitabu gani maktaba yake inapaswa kuwa navyo, na kadhalika;

b) ni sifa gani za kimaadili anapaswa kuwa nazo? Hasa:

aa) sifa njema zinazomfanya kuwa mchungaji,

bb) maovu ambayo ni ya kawaida hasa miongoni mwa watumishi wa kanisa na yasiyovumilika kwa mchungaji, na

cc) tiba dhidi ya maovu haya;

c) maisha ya nyumbani ya mchungaji yanapaswa kuwa vipi, na ni shughuli gani za kibinafsi zinazomfaa?

III. Kuhusu majukumu ya mchungaji kwa kundi lake.

Kuna majukumu matatu kama hayo: mchungaji lazima –

a) kuwafundisha kondoo wake katika imani,

b) kuongoza ibada za kimungu kwa ajili yao, na

c) kuwaongoza katika njia ya maisha ya kiungu. Kwa hiyo, hoja zifuatazo hasa zinapaswa kushughulikiwa hapa:

1) Jinsi mchungaji anavyopaswa kuwafundisha kondoo wake katika imani.

Maelekezo haya yamegawanywa katika makundi mawili: baadhi ni ya umma, yanayotolewa hasa kanisani; mengine ni ya faragha, yanayotokea kila mahali, kulingana na mahitaji mbalimbali ya kundi la kondoo. Haya ya kwanza yamekuwa mada ya taaluma maalum – Homiletics. Kwa hiyo, Theolojia ya Uchungaji lazima ijikite katika hili la pili, na ionyeshe jinsi mchungaji, akijibu mahitaji mbalimbali ya Wakristo, anavyopaswa:

a) kumwangazia asiyeamini,

b) kuwafanya wenye mashaka wajionee,

c) kuwaleta tena wale waliopotoka, kama vile wenye mgawanyiko au wenye uzushi,

d) kuwasahihisha wale ambao wamejisalimisha kwa tamaa au dhambi fulani,

e) kuwafariji na kuwatia nguvu wale waliokata tamaa katikati ya huzuni za maisha, na kadhalika.

2) Kama mchungaji, anapaswa kuongoza ibada ya kimungu kwa namna inayomvutia Mungu na kwa njia inayojenga zaidi kundi lake. Hasa:

a) jinsi anavyopaswa kusherehekea Sakramenti Takatifu Sana ya Ekaristi katika Liturujia: hapa

aa) juu ya maandalizi ya paroko kwa ajili ya sherehe ya Liturujia, nyumbani na kanisani, na

bb) namna ya sherehe yenyewe;

b) jinsi anavyopaswa kusimamia sakramenti ya toba na kusikiliza toba, hasa wakati wa nyakati za kufunga kwa kanisa na siku za kujinyima;

c) jinsi anavyopaswa kusimamia sakramenti zingine: Ubatizo, Ukombozi, Ndoa na Upako wa Wagonjwa;

d) jinsi anavyopaswa kutekeleza huduma zote nyingine za kitakatifu.

3) Jinsi mchungaji anavyopaswa kuwaongoza wengine katika njia ya maisha matakatifu. Hapa, kanuni za busara ya kiroho zinapaswa kutolewa kwanza kabisa:

a) katika kushughulika na kundi la waumini wenye hadhi na sifa mbalimbali za kijamii;

b) katika mazingira mbalimbali ya maisha.

Kuhusiana na mbinu ya mafunzo haya, ni muhimu hasa kwamba, wakati wa kuelezea majukumu ya kiroho, inapaswa, kadri iwezekanavyo, kurejelea mifano iliyorithishwa kwetu na wahudumu waliostahili zaidi wa Kanisa; Mifano kama hiyo inatolewa na: Mt. Yohane Krisostomo katika maisha ya Ignatiyo Mwenye Mungu; Mt. Gregori Mteolojia katika maisha ya Atanasi na Basili Mkubwa; na Mt. Gregori wa Nyssa katika maisha ya Gregori Muujiza. Tunapaswa kuchukua mifano kama hiyo si tu kutoka kwa maisha ya wachungaji watakatifu wa Kanisa la mwanzo, bali pia kutoka kwa maisha ya wachungaji wetu watakatifu wa Kirusi.

Kazi nyingi za Wazazi Watakatifu zinaweza kutumika kama msaada kwa Theolojia ya Uchungaji, kama vile:

(a) *Mtakatifu Krisostomo*: maandiko kuhusu upadre na tafsiri za Barua za Mtume Paulo kwa Tito na Timotheo;

b) *Mtakatifu Ambrozi*: *De officiis Clericorum*;

c) *Mtakatifu Jeroma*: Barua kwa Nepotiani, *De vita Clericorum*;

d) *Mtakatifu Gregori wa Dialogi*: *De cura pastoralis* (kwa tafsiri ya Kirusi, tazama *Christians' Readings* 1847, Sehemu ya I) na wengine.

Tuna mwongozo mzuri sana kuhusu mada hii katika *Kitabu cha Majukumu ya Mapadri wa Parokia*, ambacho hutumika katika seminari zetu za teolojia. Mara kwa mara, mtu anaweza pia kushauriana na vitabu vya kigeni vya aina kama hiyo, vilivyoandikwa na wanateolojia wa Kanisa la Roma, kama vile, kwa mfano: *Theologiae pastoralis systema* na *M. de Schenkl*, au *Sacerdos Christianus* na *Ludovico Abelly*.

§ 187. Homiletikisi

Homiletics, kwa mujibu wa mpango tulioufuata (§ 164), inapaswa kuwa na sehemu mbili: nadharia ya mahubiri ya kanisa, na historia ya mahubiri ya kanisa au fasihi ya homiletics. Sehemu ya kwanza si kitu kingine isipokuwa mkusanyiko wa kanuni zinazohusu mahubiri ya kanisani kwa ujumla na hasa aina zake maalum (fomati). Sehemu ya pili inalenga kufuatilia historia ya uhubiri katika Kanisa la Ulimwengu na, hasa, katika Kanisa la Kirusi. Kwa hiyo, muhtasari wa Homileti unaweza kuwa, kwa ujumla, kama ifuatavyo:

A. Nadharia ya mahubiri ya kanisa.

I. Kuhusu mahubiri ya kanisani kwa ujumla:

1) Mada za mahubiri ya kanisa:

(a) mafundisho ya kidogma,

b) mafundisho ya maadili,

c) mafundisho ya liturgia,

d) teolojia ya kihistoria na ya asili.

2) Sifa za ushauri wa kanisa:

a) ya ndani: kujenga kiroho, kushawishi nia, kupaka mafuta,

b) ya nje: mtindo gani wa mahubiri ya kanisa unapaswa kuwa, na jinsi gani unapaswa kuwasilishwa kwa watu?

II. Kuhusu aina maalum za mahubiri ya kanisa:

1) tofauti kwa umbo na muundo wa ndani, yaani:

a) maneno,

b) mazungumzo,

c) mahubiri mafupi, na

d) mahubiri ya katekisimu;

2) zinazotofautiana kwa maudhui kulingana na mazingira ya nje—

a) Kanisa: mahubiri kwa ajili ya sherehe za kanisa, mahubiri na hotuba kuhusu kuadhimisha sakramenti, kwa mfano, Ekaristi Takatifu, ndoa, na wakati wa ibada nyingine za kidini: kuwekwa wakfu kwa kanisa, mazishi ya marehemu, na kadhalika;

b) Nchi ya Kizazi: mahubiri kwa ajili ya siku za sherehe kuu, sherehe za ushindi, uchaguzi wa majaji, utakatifuaji wa bendera, ufunguzi wa taasisi za hisani, katika siku za maafa ya umma, na kadhalika.

B. Historia ya fasihi ya mahubiri:

1) katika Kanisa la Ulimwengu:

a) hali ya mahubiri ya Kikristo katika karne tatu za kwanza,

b) katika karne ya nne na ya tano,

c) katika karne zilizobaki.

2) katika Kanisa la Kirusi:

a) kutoka asili yake hadi kuanzishwa kwa Akademia ya Kyiv (988–1589),

b) hadi mageuzi ya shule za teolojia (–1809),

c) hadi siku ya leo. Tuna risala nzuri sana kuhusu mada hii—ingawa haijakamilika na inahusu tu sehemu ya kwanza—katika *kitabu* kilichochapishwa hivi karibuni **Readings on Ecclesiastical Literature** cha marehemu Profesa Y. K. Amfiteatrov wa Akademia ya Teolojia ya Kyiv. Huko, msomaji atapata uchunguzi wa kina kuhusu mbinu ya homiletics na kuhusu kila kitu kwa ujumla ambacho mtu anahitaji kujua

awali kuhusu taaluma hii. Vyanzo na rasilimali za historia ya fasihi ya homiletics lazima, bila shaka, viwe ni monumenti za fasihi hii yenyewe.

B. Linalolenga kuwafundisha kondoo wenyewe jinsi ya kuuelewa imani ya Kikristo na kuung'ara katika utauwa

§ 188. Uaskiti au mwongozo wa maisha ya utakatifu

Ni matawi mawili tu ya theolojia ndiyo yanayoangukia ndani ya wigo wa sehemu hii: *Historia ya Kujinyima na Kujinyima* yenyewe; zaidi ya hayo, la kwanza linaweza kujumuishwa ndani ya la pili na kuchukua nafasi yake katika utangulizi (§ 164).

Muundo wa Kujinyima kwa Kikristo, katika hali hiyo, unaweza kuwa kama ifuatavyo:

Utangulizi:

a) Dhana ya Kujinyima kwa Kikristo kama nidhamu inayokusudia kuonyesha njia za maendeleo katika uchaji wa Kikristo na mbinu ya kuzitumia.

b) Dhana ya uchaji wa Kikristo kama jitihada ya kujinyima (ᾅσκησις), inayojumuisha *kuvaa utu wa zamani, ulioharibiwa na tamaa za anasa za mwili, na kuvaa utu mpya, ulioubwa kwa mfano wa Mungu katika haki na utakatifu wa kweli* (Efe. 4, 22–24), yaani, kuangamiza yote yaliyo ya dhambi ndani ya nafsi na kupata sifa zote njema.

c) Nukta ya kuanzia na sharti kuu la mafanikio katika uchaji wa Kikristo kwa upande wa mtu binafsi: tamaa ya dhati, ya daima ya kutafuta ukamilifu wa kimaadili, na roho ya shauku kwa ajili ya uchaji.

d) Uainishaji wa maisha ya kujinyima. Kuna aina mbili za njia za kuendelea katika wema wa Kikristo: kwanza, *zile ambazo ni za jumla* na muhimu kwa Wakristo wote, bila kujali cheo chao; na, pili, *zile ambazo ni maalum* kwa Wakristo fulani, kulingana na cheo au hali mbalimbali za maisha yao ya nje. Kwa sababu hii, maadili ya kujinyima yamegawanywa katika sehemu mbili.

(d) Historia ya Kujinyima kwa Kikristo au Ucha Mtakatifu wa Kikristo.

Sehemu ya I. Kuhusu njia za jumla za kuendelea katika wacha Mungu wa Kikristo.

Tunaweza kustawi katika uchaji wa Kikristo tu chini ya mwongozo wa Kanisa la Orthodox, ambalo Mungu Mwenyewe ameliteua kuwa mwongozo wetu wa uchaji na wokovu wa milele: kwa hiyo, tukitaka kwa dhati ukamilifu wa Kikristo wa kimaadili na tukijitahidi kwa shauku kuufikia, ni lazima, kwanza kabisa, tutumie njia ambazo Kanisa linatupatia kwa ajili hili, na tuongezee kwa njia zinazotegemea sisi wenyewe.

1) Njia zinazotolewa na Kanisa.

Kanisa la Orthodox:

a) inatupatia wachungaji kama washauri na waongozaji wa kudumu katika uchaji: kila mmoja wetu anawajibika kumchagua baba wa kiroho kutoka miongoni mwao na kutii mwongozo wake;

b) inaitua kwenye makanisa yake, ambayo kwa haki huitwa shule za utakatifu: tunalazimika kuhudhuria shule hizi mara nyingi iwezekanavyo na kushiriki ipasavyo katika ibada za kanisani;

c) inatufundisha jinsi ya kuanza na kumaliza kila siku ya wiki, kwa nani na kwa hisia gani za roho tunapaswa kuiweka wakfu: ni lazima tufuate maagizo haya kwa uaminifu;

d) imeweka karamu na sherehe nyingi kwa utukufu wa Mungu au Watakatifu Wake na kwa ajili ya malezi yetu ya kiroho: tunalazimika kushiriki katika karamu hizi kila mara na kwa njia inayofaa;

e) imeweka vipindi maalum vya kufunga kwa ujumla na toba: bila shaka ni lazima tutumie vizuri nyakati hizi za thamani;

(f) daima hutupatia, ili kutusafisha dhambi na kutuimarisha katika maisha ya kiroho, sakramenti mbili za wokovu – Ungamo na Ekaristi: ni lazima, mara nyingi iwezekanavyo, tuende kutoa toba mbele ya baba yetu wa kiroho na kupokea Sakramenti Takatifu;

g) daima iko tayari, kupitia maombi yake na sherehe zake takatifu, kujibu *mahitaji* yetu mbalimbali, kutakasa matendo yetu yote na shughuli zetu na kila kitu kinachotuzunguka: ni wajibu wetu kutumia njia hizi za wokovu mara nyingi iwezekanavyo.

Hata hivyo, huku akitumia kwa njia hii vyombo vya utakatifu vinavyotolewa na Kanisa, Mkristo lazima, kwa wakati mmoja, atumie kila njia iwezekanavyo kwa upande wake.

2) Njia kwa upande wa Mkristo mwenyewe.

Kuna aina mbili za njia kama hizi: baadhi ni hasi zaidi, zinazolenga moja kwa moja kuuua mtu wa zamani aliye ndani yetu; zingine ni chanya zaidi, zikisaidia kuimarisha mtu mpya aliye ndani yetu, ingawa zote mbili hutokea ndani yetu bila kutenganika.

A. Njia hasi.

Hii inahusu njia za kupambana na maadui wote wa wokovu wetu: dhidi ya ulimwengu, mwili na shetani.

a) Njia dhidi ya vishawishi vya dunia:

aa) kuzuia hisia,

bb) kuwajaribu watu,

cc) kujiepusha na urafiki mbaya na kuungana na watu wacha Mungu,

(d) kujitenga mara kwa mara;

b) Tiba dhidi ya vishawishi vya mwili: hasa:

aa) dhidi ya tamaa ya mwili,

bb) tamaa ya macho, na

(cc) kiburi cha kidunia, ambacho ni mizizi ya tamaa nyingine zote;

c) Tiba dhidi ya majaribu ya shetani. Shetani hutushawishi wakati mwingine kupitia ulimwengu, wakati mwingine kupitia mwili wetu, na wakati mwingine kwa kuchochea moja kwa moja mawazo ya dhambi katika akili zetu: katika hali mbili za kwanza, tiba dhidi ya shetani ni sawa na zile dhidi ya vishawishi vya ulimwengu na mwili; katika hali ya mwisho, tiba kuu ni kuwa macho daima kiroho juu ya mawazo ya mtu na kuyatambua.

B. Tiba chanya.

Hizi ni pamoja na:

a) kujitafakari,

b) kutembea katika Roho mbele za Mungu, tukiwa na ufahamu wa uwepo Wake kila mahali,

c) maombi kwa Mungu na mazungumzo ya kiroho naye,

d) kusoma kwa ajili ya ibada Neno la Mungu na vitabu vingine vya ibada,

e) tafakari ya kiroho au kutafakari kuhusu Mungu,

f) ukumbusho wa daima wa:

aa) mateso ya wokovu ya Kristo,

bb) ahadi zilizotolewa wakati wa ubatizo,

cc) kifo, hukumu, kuzimu, na kadhalika.

Sehemu ya II. Kuhusu njia maalum za kuendelea katika uchaji wa Kikristo, kulingana na wito au hali ya maisha ya mtu.

Kuna njia kuu mbili kwa Wakristo: maisha ya umma, ya kidunia, na maisha ya kujitenga, ya kimonaki. Njia ya kwanza imegawanywa katika hali mbalimbali; ile ya pili pia ina aina zake maalum. Hali hizi zote za maisha ya umma na ya kujitenga, kila moja kwa upande wake, zina faida zake, kwa upande wa maendeleo katika wema wa Kikristo, na hasara zake, ugumu au vikwazo vyake. Lengo la sehemu hii ya **Ascesis** ni hasa kuonyesha jinsi, katika kila hali, mtu anavyoweza kutumia ile ya kwanza—yaani, faida za maisha ya utakatifu—na jinsi ya kuondoa au kushinda ile ya pili—yaani, hasara. Na hivyo basi, ni lazima itamke hapa:

1) Kuhusu njia maalum za kufikia utakatifu wa Kikristo katika maisha ya kijamii na ya kidunia, yaani:

a) katika cheo cha juu kabisa kijamii,

b) katika cheo cha uaskofu,

c) katika taaluma ya kitaaluma,

d) katika taaluma ya kijeshi,

e) katika tabaka la wafanyabiashara,

f) miongoni mwa watu wa mjini, wakazi wa vijijini na kadhalika.

2) Kuhusu njia maalum za uchaji wa Kikristo katika maisha ya kujitenga na umonaki:

a) kwa ujumla,

b) hasa: katika monasteri za pamoja na

c) katika makao ya watawa,

d) kwa undani zaidi: katika aina maalum za kujinyima, kama vile: kujitenga, kuishi juu ya nguzo, ukimya, na zingine.

Hivyo basi, Kujinyima kwa Kikristo, kama inavyoonekana kutokana na muhtasari wa mada zake, ni sayansi ambayo, kwa kiasi kikubwa, ni ya vitendo. Kwa hivyo, mafundisho yake lazima yategemee hasa uchunguzi, uzoefu na mifano ya watu watakatifu wa Kanisa la kale na Kanisa la Kirusi, ambao waliishi maisha ya kujinyima na kufikia wokovu katika nyanja zote za maisha, na ambao, kupitia uzoefu wao wenyewe, waligundua faida na hasara za kila moja ya hizi kwa uhusiano na uchaji wa Kikristo. Kwa hivyo, vyanzo vikuu vya utafiti wa Kujinyima ni:

1) Maandiko ya Wababa Watakatifu, hasa yale yanayohusu maisha ya kujinyima. *Miongoni mwa kazi za kale* ni:

a) Maagizo na Barua za *Mt. Antonio Mkubwa* (tazama katika Christian Readings, kulingana na faharasa...);

b) Misemo ya kujinyima ya *Mtakatifu Efrem wa Syria* (tazama katika Kazi za Mababa Watakatifu);

c) Kanuni Zilizopanuliwa na Fupi za *Mtakatifu Basil Mkuu* (ibid.);

d) Mahubiri ya *Mtakatifu Makarius Mkubwa*;

e) Mazungumzo na Wababa na *Mtakatifu Kasiani*;

f) Barua za *Mtakatifu Isidore wa Pelusium*;

g) Upendo wa Wema, na mengine mengi zaidi.

Kutoka vyanzo vya *Kirusi*:

a) Kanuni ya *Mtakatifu Nilus wa Sora*;

(b) Alfabeti ya Kiroho na *Mtakatifu Demetrius wa Rostov*;

c) toleo la kwanza la kazi za *Mheshimiwa Tikhon wa Voronezh*, na wengine.

Maisha ya Watakatifu yaliyomo katika Chetii Minei, na hasa maelezo mafupi ya matendo ya kishujaa, matukio na misemo ya watakatifu wa Mungu, yaliyojumuishwa katika Utangulizi, Paterikon: matoleo ya Skete, ya Kila Herufi na ya Mapango, Limonar, Lavsaik na vitabu vingine vya ibada vinavyofanana.